

پیشکش "راه" به تبرستان
www.tabarestan.info

فرهنگ پستان

آسیای صغیر و مصر
فرهنگ های کهن در یک شاهنشاهی نوین

جلد ششم

ویراستاران: هلن سانسینی وردنبورخ و املی کورت
ترجمه مرتضی ثاقب فر

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

طرح روی جلد علی زخمی

انتشارات توس

ISBN 978-964-315-683-0

7 8 9 6 4 3 1 5 6 8 3 0

پیشکش "راد" بہ تبرستان
www.tabarestan.ir

تاریخ ہخامنشی

جلد ششم

پیشکش "راد" بہ تبرستان
www.tabarestan.info

تاریخ هخامنشی

پیشگفتار
www.tabarestan.ir

جلد ششم

آسیای صغیر و مصر

فرهنگ‌های کهن در یک شاهنشاهی نوین

گزارش‌های کارگاه سال ۱۹۸۸ تاریخ هخامنشی در خرونینگن

ویراستاران

هلن سانسیمی وردنبورخ و آملی کورت

ترجمه مرتضی ثاقب‌فر

عنوان و نام پدیدآور : تاریخ هخامنشی / ویراستاران هلن سانیسی وردنبورخ و آملی کورت؛ مترجم مرتضی ثاقب‌فر.	
شابک	دوره ۸-۶۸۴-۳۱۵-۹۷۸-۹۶۴ ج. ۱: ۹۷۸-۹۶۴-۳۱۵-۶۷۵-۶ ج. ۲:
	۹۷۸-۹۶۴-۳۱۵-۶۷۶-۳ ج. ۳: ۹۷۸-۹۶۴-۳۱۵-۶۷۷-۰ ج. ۴:
	۹۷۸-۹۶۴-۳۱۵-۶۷۸-۷ ج. ۵: ۹۷۸-۹۶۴-۳۱۵-۶۷۹-۴ ج. ۶:
	۹۷۸-۹۶۴-۳۱۵-۶۸۰-۰
وضعیت فهرست‌نویسی: فیا.	
یادداشت	A chaemenid history. 1991 :
یادداشت	: کتابنامه.
مندرجات	ج. ۱. منابع، ساختار و نتیجه‌گیری. - ج. ۲. منابع یونانی. - ج. ۳. روش و نظریه. - ج. ۴. مرکز و پیرامون - ج. ۵. ریشه‌های هیئت اروپایی - ج. ۶. آسیای صغیر و مصر
موضوع	: ایران -- تاریخ -- هخامنشیان، ۵۵۸-۳۳۰ ق.م.
شناسه افزوده	: سانیسی - وردنبورگ، هلن، ۱۹۴۴-۲۰۰۰ م.
شناسه افزوده	Sancisi-weardenburg, Heleen :
شناسه افزوده	: یان ویلم دراپورس، ویراستار.
شناسه افزوده	: ثاقب‌فر، مرتضی، ۱۳۲۱-، مترجم
رده‌بندی کنگره	۲۱۹/DSR۱۳۸۷۲
رده‌بندی دیویی	۹۵۵/۰۱۴
شماره کتابشناسی ملی	۱۲۸۳۳۹۶

انتشارات توس

تاریخ هخامنشی (جلد ششم) آسیای صغیر و مصر

ویراستار: هلن سانیسی وردنبورخ و آملی کورت

ترجمه مرتضی ثاقب‌فر

چاپ اول: ۱۳۸۸

شمارگان: ۳۰۰۰ نسخه

حروف‌نگاری و صفحه‌آرایی: توس

لیتوگرافی: پیچاز

چاپخانه: حیدری

قیمت: ۱۲۰۰۰۰ ریال

شابک جلد ششم: ۹۷۸-۹۶۴-۳۱۵-۶۸۰-۰

شابک دوره ۱۵ جلدی: ۹۷۸-۹۶۴-۳۱۵-۶۸۴-۸

کلیه حقوق چاپ و انتشار این اثر - به هر صورت - محفوظ و مخصوص انتشارات توس است.

فروشگاه: تهران، خیابان انقلاب، اول خیابان دانشگاه، پلاک ۱ - تلفن: ۶۶۴۶۱۰۰۷، فکس: ۶۶۹۷۰۶۷۷

دفتر مرکزی: تهران، خیابان انقلاب، خ دانشگاه بن بست پورجواد شماره ۵ - تلفن: ۶۶۴۹۱۴۴۵-۷

نشانی اینترنت: www.ToosPub.com پست الکترونیک: info@toospub.com E-mail:

فهرست

کوتاه نوشت‌ها ۷

پیشگفتار ۸۳

از دل: ایران‌گرایی نیرومند در هنر غرب شاهنشاهی ۲۳
مارگارت کول روت

طلا و نقره ایرانی، تراکیه‌ای و یونانی: مسائل اندازه‌شناسی ۶۳
مایکل ویکرز

ایونی‌ها میان یونانیان و ایرانیان ۷۵
مائورو کورسارو

یونانیان شرقی زیر فرمانروایی ایران: ارزیابی مجدد ۹۷
جک مارتین بالسر

از سارد تا شوش ۱۱۱
پی‌یر بریان

استقرار هخامنشیان در کاریا، لوقیه و فریقیه بزرگ ۱۳۳
ن. سکوندا

تأثیرهای هخامنشیان در لوقیه (مسکوکات، پیکرتراشی، معماری) ۲۲۳
یان ساله

حضور و نفوذ ایران در قبرس ۲۴۵

تی‌یری پوتی

پولوکراتس و مصر: گواهی "سامائینا" ۲۷۱

هرمان ت. والین‌خا

پژوهش‌های کتیبه‌شناسی آرامی در آسیای صغیر و مصر ۲۹۷

آندره لومر

گندم، روغن و شراب... ۳۰۹

ژان فرانسوا سال

آبراهه‌ی سوئز داریوش و امپریالیسم ایرانی ۳۴۹

ک. توپلین - لیورپول

سبک مصری و محتوای "هخامنشی/ شاهنشاهی ۴۱۹

پتر کالمایر - برلین

درباره دستگاه اداری جنوب مصر در دوره هخامنشی ۴۴۵

یوزف ویزه هوفر

ایرانیان در مصر ۴۵۳

فیلیپ هویزه

نوبیه و ایران هخامنشی: منابع و مشکلات ۴۶۹

رابرت مورکوت

کتابنامه ۴۹۳

کو ته نوشت ها

AA	Archäologischer Anzeiger
AAAS	Annales Archéologiques Arabes de Syrie
AAs	Arts Asiatiques
AAntHung	Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae
ABC	A.K. Grayson, <i>Assyrian and Babylonian Chronicles</i> (TCS 5), Locust Valley NY, 1975
ABV	J.D. Beazley, <i>Athenian Black Figure Vase-Painters</i> , Oxford, 1955
AC	L'Antiquité Classique.
AchHist I	H. Sancisi-Weerdenburg (ed.), <i>Achaemenid History I. Sources, structures and synthesis</i> , Leiden 1987
AchHist II	H. Sancisi-Weerdenburg & A. Kuhrt (eds.), <i>Achaemenid History II. The Greek sources</i> , Leiden 1987
AchHist III	A. Kuhrt & H. Sancisi-Weerdenburg (eds.), <i>Achaemenid History III. Method and theory</i> , Leiden 1988
AchHist IV	H. Sancisi-Weerdenburg & A. Kuhrt (eds.), <i>Achaemenid History IV. Centre and periphery</i> , Leiden 1990
AchHist V	H. Sancisi-Weerdenburg & J.W. Drijvers (eds.), <i>Achaemenid History V. The roots of the European tradition</i> , Leiden 1990
ActArch	Acta Archaeologica
ActIr	Acta Iranica
AD	G.R. Driver, <i>Aramaic Documents of the Fifth Century B.C.</i> , abbr. and rev. ed., Oxford, 1957
ADAJ	Annual of the Department of Antiquities of Jordan
ADAW	Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin
AfO	Archiv für Orientforschung
AfP	Archiv für Papyrusforschung
AIIN	Annali dell'Istituto Italiano di Numismatica
AJA	American Journal of Archaeology
AJAH	American Journal of Ancient History
AJPh	American Journal of Philology
AMI	Archäologische Mitteilungen aus Iran.
AMI Ergbd.10	H. Koch & D.N. Mackenzie (Hrsg.), <i>Kunst, Kultur und Geschichte der Achämenidenzeit</i> (AMI Ergänzungsband 10), Berlin 1983
AncW	The Ancient World
AnSt	Anatolian Studies
ANET	J.B. Pritchard (ed.), <i>Ancient Near Eastern Texts</i> , Oxford-Princeton 1955 ² (1969 ³)
AÖAW	Anzeiger der Österr. Akad. der Wissenschaften in Wien. Phil.-Hist. Klasse
ARAB	D.D. Luckenbill, <i>Ancient Records of Assyria and Babylonia</i> , Chicago 1926-7
ASAE	Annales du Service des Antiquités d'Egypte.
ASNP	Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa
ASOR	American Schools of Oriental Research

AthMitt	Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Institutes, Athenische Abt.
BAH	Bibliothèque Archéologique et Historique
BAR	Biblical Archaeologist Reader
BASOR	Bulletin of the American Schools of Oriental Research.
BBV	Berliner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte
BCH	Bulletin de Correspondance Hellénique.
BE	J. & L. Robert, <i>Bulletin épigraphique</i>
BEFAR	Bibliothèque des Ecoles Françaises d'Athènes et de Rome.
BES	Bulletin of the Egyptological Seminar
BGU	Ägyptische Urkunden (Gr. Urkunden) aus den K. (ab Bd. 6 Staatl.) Museen zu Berlin, 1895ff.
BIFAO	Bulletin de l'Institut Français d'Archéologie Orientale, Le Caire.
BiOr	Bibliotheca Orientalis
BJ	Bonner Jahrbücher
BK	E. Bresciani & M. Kamil, 'Le lettere aramaiche di Hermopoli', <i>Atti della Accademia Nazionale dei Lincei. Memorie. Classe di Scienze morali, storiche e filologiche</i> . Roma, 1966, Ser. VIII, 12/5, 356-428
BMB	Bulletin du Musée de Beyrouth
BMC	A Catalogue of Greek Coins in the British Museum, London
BMQ	British Museum Quarterly
BNF	Beiträge zur Namenforschung
BSA	Annual of the British School at Athens
Bull.Met.Mus	Bulletin of the Metropolitan Museum
CAH	Cambridge Ancient History.
CAP	<i>Aramaic Papyri of the Fifth Century B.C.</i> , ed. with Translation and Notes by A. Cowley, Oxford, 1923, repr. Osnabrück, 1967
CDAFI	Cahiers de la Délégation Archéologique Française en Iran
CdE	Chronique d'Egypte
CEFR	Collection de l'Ecole Française de Rome
CHA	Cambridge History of Africa
CHI	Cambridge History of Iran
CHJ I	W.D. Davies & L. Finkelstein (eds.), <i>Cambridge History of Judaism</i> . 1: Introduction; The Persian Period, Cambridge 1984.
CIG	Corpus Inscriptionum Graecarum
CIS	Corpus Inscriptionum Semiticarum
CMO	Cahiers de la Maison de l'Orient
CPR	Corpus Papyrorum Raineri
CQ	Classical Quarterly
CRAI	Comptes Rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres.
CSCA	California Studies in Classical Antiquity
DHA	Dialogues d'Histoire Ancienne.
EA	<i>Les Lettres d'el-Amarna</i> , trad. W.L. Moran, trad. franç. D. Collon et H. Cazelles, (LAPOL) Paris, 1987
EI	Eretz Israel
ESHG	Etudes Suisses d'Histoire Générale
EVO	Egitto e Vicino Oriente
FGrH	F. Jacoby, <i>Die Fragmente der Griechischen Historiker</i> . Berlin/Leiden 1923-1958.
GGA	Göttingische Gelehrten Anzeige

GM	Göttinger Miszellen
GRB	Greek, Roman and Byzantine Studies
HdA	Handbuch der Altertumswissenschaft
HdO	Handbuch der Orientalistik
How-Wells	W.W. How & J. Wells, <i>A Commentary on Herodotus</i> , Oxford 1912 [1928], 2 vols.
IEJ	Israel Exploration Journal
IES	Israel Exploration Society
IF	Indogermanische Forschungen
IFAO	Institut Français d'Archéologie Orientale du Caire
IG	Inscriptiones Graecae
IGR	Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes
IJ	Indo-Iranian Journal
IOS	Israel Oriental Series
IrAnt	Iranica Antiqua
IstMitt	Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Institutes, Abt. Istanbul
JA	Journal Asiatique
JANES	Journal of the Ancient Near Eastern Society of Columbia University.
JAOS	Journal of the American Oriental Society.
JBL	Journal of Biblical Literature
JCS	Journal of Cuneiform Studies.
JEA	Journal of Egyptian Archaeology.
JHS	Journal of Hellenic Studies.
JNES	Journal of Near East Studies.
JNG	Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte
JRS	Journal of Roman Studies
J.S.	Journal des Savants
JSOR	Journal of the Society of Oriental Research, Toronto
JSSEA	Journal of the Society for the Study of Egyptian Antiquity
K	<i>The Brooklyn Museum Aramaic Papyri. New Documents of the Fifth Century B.C. from the Jewish Colony at Elephantine</i> , ed. with a Historical Introduction by E.G. Kraeling, New Haven, 1953, repr. 1969
KAI	H. Donner & W. Röllig, <i>Kanaanäische und aramäische Inschriften (3 Bde)</i> 4. Aufl. Wiesbaden 1973-79
Keisan	J. Briand & J.-B. Humbert (éds.), <i>Tell Keisan (1971-1976). Une cité phénicienne en Galilée</i> , Paris 1980
Kition II	G. Clerc et al., <i>Kition II: Objets égyptiens et égyptisants: ..., sites I et II</i> , 1959-1975, Nicosia 1976
Kition III	M.G. Guzzo Amadasi, V. Karageorghis, <i>Kition III: Inscriptions phéniciennes</i> , Nicosia 1977
Kition V	V. Karageorghis & M. Demas, <i>Excavations at Kition. V. The Pre-Phoenician Levels</i> , Nicosia; Appendix V: C. Elliott: Ground Stone Tools from Kition Areas I and II, part II, 295-316
LÄ	Lexikon der Ägyptologie
LAPO	Littératures Anciennes du Proche-Orient
LEC	Les Etudes Classiques
MAMA	Monumenta Asiae Minoris Antiqua
MDAI	Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Institutes

MDAIK	Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Institutes, Abt. Kairo
MIFAO	Mémoires publiés par les membres de l'Institut Français d'Archéologie Orientale du Caire
MIO	Mitteilungen des Instituts für Orientforschung
MSS	Münchener Studien zur Sprachwissenschaft
NC	Numismatic Chronicle
OBO	Orbis Biblicus et Orientalis
OCd	<i>The Oxford Classical Dictionary</i> , N.G.L. Hammond & H.H. Scullard (eds.), Oxford 1970 ² .
OGIS	Oriens Graeci Inscriptiones Selectae, ed. W. Dittenberger
OIC	Oriental Institute Communications
OIP	Oriental Institute Publications
OLA	Orientalia Lovaniensia Analecta
OLP	Orientalia Lovaniensia Periodica
Olive Oil	M. Heltzer, D. Etam (eds.), <i>Olive Oil in Antiquity: Israel and neighbouring countries</i> , (Conference Haifa 1987), Haifa
Or	Orientalia
OrAnt	Oriens Antiquus
PAPS	Proceedings of the American Philosophical Society
PCPS	Proceedings of the Cambridge Philological Society
PF	Persepolis Fortification [tablets].
PFT	R.T. Hallock, <i>Persepolis Fortification Tablets</i> (OIP 92), Chicago 1969
PP	La Parola del Passato
PT	Persepolis Treasury [tablets].
QUCC	Quaderni Urbinati di Cultura Classica
RA	Revue Archéologique
RAL	Rendiconti della classe di scienze morali, storiche e filologiche dell'Accad. dei Lincei
RAss	Revue d'Assyriologie
RBi	Revue Biblique
RBPh	Revue Belge de Philologie et d'Histoire
RDAC	Report of the Department of Antiquities, Cyprus.
RdE	Revue d'Égyptologie
RE	Pauly's <i>Realencyklopädie der classischen Altertumswissenschaft</i> hrsg. G. Wissowa, Stuttgart 1894ff.
REA	Revue des Etudes Anciennes.
REG	Revue des Etudes Grecques.
RES	Répertoire d'Epigraphie Sémitique
RFIC	Rivista di Filologia e d'Istruzione Classica
RhM	Rheinisches Museum
RivBib	Rivista Biblica
RN	Revue Numismatique
RSN	Revue Suisse de Numismatique
RT	Recueil de Travaux relatifs à la philologie et à l'archéologie égyptiennes et assyriennes
RTP	P. Briant, <i>Rois, Tributs et Paysans</i> , Paris 1982.
SAA II	S. Parpola, K. Watanabe, <i>State Archives of Assyria II: Neo-Assyrian treaties and loyalty oaths</i> , Helsinki 1988
SAK	Studien zur Altägyptischen Kultur

SA ¹	J.B. Segal, <i>Aramaic Texts from North Saqqara with Some Fragments in Phoenician</i> , with Contributions by H.S. Smith. London, 1983
SB	Sammelbuch griechischer Urkunden aus Ägypten
SbÖAW	Sitzungsberichte der Österr. Akad. der Wissenschaften, Phil.-Hist. Kl.
SCO	Studi Classici e Orientali.
SDB	Dictionnaire du Bible. Supplément
SEG	Supplementum Epigraphicum Graecum
SGDI	Sammlungen der griechische Dialektinschriften, ed. H. Collitz u.a.
SIMA	Studies in Mediterranean Archaeology
SPAW	Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften
SPP	Studien zur Paläographie und Papyruskunde
StIr	Studia Iranica.
Syll.	W. Dittenberger, Sylloge Inscriptionum Graecarum
TAM	Tituli Asiae Minoris
TAPA	Transactions and Proceedings of the American Philological Association
TAVO	Tübinger Atlas des Vorderen Orients
TC	Tablettes Cappadociennes
TL	Tituli Asiae Minoris: Tituli Lyciae lingua Lycia conscripti
TMO	Travaux de la Maison de l'Orient
TUAT	Texte aus der Umwelt des Alten Testaments
UF	Ugarit-Forschungen
WZKM	Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes
YCS	Yale Classical Studies
VDI	Vestnik Drevnej Istorii
ZÄS	Zeitschrift für ägyptische Sprache und Altertumskunde.
ZA	Zeitschrift für Assyriologie

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

فرهنگ‌های کهن در یک شاهنشاهی نوین - مشکل بتوان یکی از مهم‌ترین مسائل تاریخ شاهنشاهی هخامنشی را خلاصه‌تر از این بیان کرد. ضمن این‌که این مسأله هنوز قابل بحث باقی‌مانده است که هخامنشیان تا چه اندازه توانستند در خود فلات ایران ساختارهای حکومتی موجود را بپذیرند و تکامل بخشند (بریان ۱۹۸۴a؛ سانیسی وردنبورخ ۱۹۸۸؛ براون ۱۹۸۸)، اما تردید نمی‌توان کرد که شاهنشاهی ایران در کل و بالاتر از همه بزرگ‌ترین و پهناورترین ساختار سیاسی جدیدی بود که در جهان پدید آمده بود. بی‌گمان در اوج قدرت این امپراتوری، فرهنگ و خلق‌و‌خو و آداب و رسوم ایرانی، از جمله سنت‌های ایرانی مربوط به پادشاهی و اشرافیت بر سبک و شیوه و چگونگی زندگی در سرزمین‌های فتح شده اثر گذاشته است. اما آنچه اهمیت دارد این است که از یاد نبریم این مناطق تازه فتح شده لوحه‌های سپیدی نبودند که نظام نوین شاهنشاهی نقش یگانه خود را بر آن‌ها حک کند. ضمن این‌که کاملاً اغراق است اگر بگوییم فرهنگ و ملت پیروز مغلوب فرهنگ‌هایی شد که در درون شاهنشاهی خود جای داده بود، اما همان‌گونه که به‌ویژه در مورد بابل آشکارا شاهد آن هستیم (کورت ۱۹۸۷؛ ۱۹۹۰) فاتحان از نتایج فتوحات خود نیز اثر پذیرفتند. دوره‌ی ایران معرّف عصر جدیدی در تاریخ خاورمیانه است. زیرا عرصه‌ای که در درون آن سابقاً بین‌النهرین جولان می‌داد و پیوندهای مشترکی با مناطق همسایه خود داشت ناگهان به نحو بی‌سابقه‌ای پهناورتر

شد و مناطقی نظیر مصر و آسیای صغیر که تا آن زمان تحولات فرهنگی و اقتصادی کمابیش مستقلاً داشتند، جزئی از این عرصه‌ی پهناور شدند. به برکت انتقال مرکز ثقل توجه در سال‌های اخیر، روابط میان شرق با یونان کهن مورد توجه مثبت‌تری قرار گرفته است به طوری که اکنون به این روابط با دیدی تازه نگریسته می‌شود و بررسی‌های کنونی بیشتر با دیدگاه وجود فرایندی دوسویه از نظر فرهنگ‌پذیری و تأثیر متقابل انجام می‌گیرند: اکنون پرسش دیگر این نیست که "چه عناصری اصیل بوده‌اند و کدام اقتباسی؟" بلکه این است که "این اشکال ویژه در درون چه بافت‌ها و قالب‌هایی پدید آمده و پرورده شده‌اند؟ بالاتر از همه، فرهنگ‌پذیری طبعاً فرایند پیچیده‌ای مرکب از کنش دو سویه، پذیرش و واکنش است. مسأله "خاستگاه" و "اصل" و "اصالت" از بسیاری جهات شبیه به مقوله Protoi heureti یونانی است که یونانیان در پی آن بودند و اکنون به عنوان جستاری کهنه و منسوخ باید کنار گذاشته شود. آنچه باید بر آن تأکید شود فرایند برخورد های فرهنگی و اقتصادی است که رد پای آن‌ها را می‌توان قرن‌ها پیش از دوره ایران دنبال کرد و در اواخر سده ششم و بخصوص در سده پنجم ق.م. با شتاب عظیمی افزایش یافتند. این همان زمانی بود که این پدیده در قالب یک ساختار سیاسی بزرگ و منسجم به نام شاهنشاهی ایران بسیار تقویت شد و گسترش یافت که گرچه مکانیزم‌های دقیق آن فعلاً برای ما روشن نیست و حالتی معمایی دارد، اما بی‌گمان تأثیر فراوانی بر تشدید و تحکیم سیستم‌های مبادلاتی فرهنگی و بازرگانی داشته است.

به شاهنشاهی ایران زمان درازی به چشم یک نمونه اصیل سلطنت شرقی می‌نگریستند، و این نمونه چه بود؟ همه مردم می‌بایست در خاموشی برده‌واری به سر برند، حکام بلندپایه نقش قدرت فردی خود را بازی کردند ضمن این‌که به انباشتن ثروت و کسب نفوذ بیشتر از طریق دسیسه‌های مکارانه مشغول بودند، دیپلمات‌های خارجی نیز کاری جز کسب محبوبیت شخصی و سرمایه‌گذاری نداشتند، و همه این‌ها زیر سایه و تحت توجهات یک سلطان قَدَر قدرت و دربار او انجام می‌گرفت. اما اکنون بخصوص تحت تأثیر پژوهش‌های پی‌یریریان (نک. به‌ویژه ۱۹۸۷) تاریخ پژوهان آمادگی بیشتری یافته‌اند تا دریابند که شاهنشاهی ایران ساختار چند

لایه‌ای داشته که هر یک با رشته ویژه‌ای با یکدیگر در ارتباط بوده‌اند. در کارگاه‌های آغازین ما کوشش بر این بود تا به پرسش‌هایی در مورد چگونگی کارکرد شاهنشاهی پرداخته شود. بدین ترتیب هدف کارگاه سال ۱۹۸۶ (جلد چهارم) بررسی تأثیر شاهنشاهی ایران بر بیشتر مناطق درونی آن و برخی مناطق مرزی و کشورهای همسایه تعیین شد. اما در جریان سازماندهی کار و تهیه یادداشت‌های مقدماتی برای شرکت‌کنندگان، روشن شد که گنجاندن آسیای صغیر و مصر در چنین برنامه‌ای غیرممکن است. از آن‌جا که اسناد این بخش‌های شاهنشاهی بسیار فراوان‌تر و فشرده‌تر بود، برخی فرایندهای مستمر را می‌شد با عمق بسیار بیشتری نسبت به سایر مناطق، از جمله شهربانی مهم بابل، مورد بررسی قرارداد. بنابراین تصمیم گرفته شد آسیای صغیر و مصر از برنامه بررسی سال ۱۹۸۶ حذف شوند تا سپس یک کارگاه کامل به این دو منطقه اختصاص یابد.

با این همه، با وجود آن‌که کل اجلاس سال ۱۹۸۸ منحصراً به این دو منطقه اختصاص داشت، اما گمراه‌کننده خواهد بود اگر ادعا کنیم که موضوع از همه جنبه‌ها به طور جامع مورد بررسی قرار گرفته است. یک مشکل و در واقع کمبود کاملاً جدی در این زمینه، دشواری متقاعدکردن مصرشناسان به توجه و علاقمندی به دوره حکومت ایران بود. نکته اساسی برای کسب چشم‌اندازی متوازن آن است که مصر نه تنها از دیدگاه شاهنشاهی و دوره ایران در مصر، بلکه در عین حال در قالب استمرار فرهنگی و اجتماعی مصر مورد بررسی قرار گیرد. چنین به نظر می‌رسد که این دوره از تاریخ مصر در تحقیقات مصرشناسی هنوز همانند یک "ناتنی" تلقی می‌شود. با این حال در کارگاه‌های آغازین بررسی‌هایی که ری (۱۹۸۷؛ نک. نیز ۱۹۸۸)، بریان (۱۹۸۸a)، و لوید (۱۹۸۸a) انجام دادند که همراه با تحلیل مشکلات و مسائل بود، راه را تا اندازه‌ای هموار کرد. پیشرفت‌هایی انجام گرفت و اکنون نیز در حال انجام است: کروس اوربیه [Cruz-Urribe] اکنون کار خود درباره پرستشگاه هی‌بیس در واحه‌ی الخارجه را انتشار داده است (۱۹۸۸) و "انجمن کاوش‌های [باستان‌شناختی] مصر" به کار عظیم خود در کاوشگاه ممفیس ادامه می‌دهد^۱، تامپسون (۱۹۸۸) بررسی زنده و

۱- از دکتر کروس اوربیه سپاسگزاریم که دستنویس کتاب خود را پیش از انتشار در اختیار کارگاه ما به منظور بحث قرارداد. همچنین از لطف دیوید جفری سپاسگزاریم که اجازه داد گزارش او از کار جدید در ممفیس را ببینیم.

هیجان‌انگیز خود درباره ممفیس دوره بطلمیوسیان را به پایان رسانده که می‌تواند در ایجاد زاویه‌ی دید دیگری در مورد مصر برای دوره‌ی درست قبل از آن [یعنی دوره ایران] کمکی شایسته باشد، و رَتَبون (۱۹۸۹) که مرکز ثقل مطالعه‌اش دوره یونانی - رومی مصر است، به نتایج قابل توجهی در مورد استمرار در دوره‌های پیشین رسیده است. در آسیای صغیر وضع بهتر است. دو مقاله‌ی استار (۱۹۷۶ و ۱۹۷۷) برای نخستین بار توجه را به تعامل مستقیم میان جمعیت بومی یونانیان مهاجر به ایونیه از یک سو و ایرانیان مقیم آسیای صغیر از سوی دیگر جلب کردند؛ اما از زمان این بررسی ارزشمند اسناد تازه‌ای پیدا شده و تفسیرهای جدیدی درباره اسناد موجود انجام گرفته و پرسش‌های نوینی مطرح شده است. هر چند نمی‌توان انکار کرد که به طور کلی اسناد هنوز بسیار آشفته و مغشوش‌اند، با این حال فرصت خوبی برای کسب بینشی بهتر نسبت به سازوکارهای حاکم بر شاهنشاهی فراهم ساخته‌اند: یعنی از یک سو این سازوکارها چه تأثیری بر زندگی جمعیت‌های محلی و تابع داشته‌اند؟ و به واریون آن، از سوی دیگر ساختار شاهنشاهی و طبقه حاکم ایرانی در اثر تماس نزدیک با مغلوبان تا چه اندازه تأثیر پذیرفته است؟ با این حال هنگام بررسی یا پاسخ به این پرسش همیشه در معرض این مخاطره قرار داریم که در دام نگرش یونان‌مداری گرفتار شویم - خطری که با توجه به وجود منابع فراوان یونانی درباره این منطقه و پرورش پیشین اروپامدارانه‌ی خود ما نباید آن را دست‌کم گرفت و شرکت‌کنندگان در کارگاه از یکی از آن‌ها که بارها در گذشته (نک مجلدات یکم و دوم همین مجموعه) مورد بحث قرار گرفته است به خوبی آگاهند. مثلاً به‌ویژه در مورد صنایع دستی بازمانده از این دوره در این منطقه، پرسشی که هم بغرنج و پیچیده است و هم دو پهلوی، نیاز به توجه دقیق و محتاطانه‌ای دارد: اصلاً چگونه و از کجا تشخیص می‌دهیم که فلان شیء ایرانی و دیگری یونانی است؟ بر چه اساسی به این تشخیص‌ها رسیده‌ایم که با قاطعیت درباره هویت هر شیء نظر می‌دهیم؟ این پرسش را مارگارت روت در اولین مقاله این مجلد مطرح کرده است و عقیده دارد که تعریف ما از یونانی یا ایرانی بودن هر شیء غالباً از تعصبات و جانبداری‌های فرهنگی و پیشداوری‌های مغرضانه‌ی زیبایی‌شناختی مان سرچشمه می‌گیرد. بدین ترتیب طبقه‌بندی اشیای تولیدی درون

شاهنشاهی ایران براساس سلسله مراتب مقولات زیبایی شناسانه‌ای انجام می‌گیرد که مانع از درک درست ما از ساختار شاهنشاهی و تعامل و کنش دوسویه تولید هنری میان مرکز و مناطق حاشیه‌تر است. یکی از ابرازنظ‌های مهم و بحث‌انگیز روت این است که آشکالی که حاصل تعامل ایران با اتباع یونانی خویش بوده‌اند، یا غالباً به درستی شناخته نشده‌اند یا به غلط برجسته‌شده‌اند. مقاله‌ی مایکل ویکرز نیز این نظر را تأیید می‌کند: بررسی او درباره وزن‌های تعدادی از ظروف فلزی گرانیه‌است که در دفینه‌ها کشف شده‌اند و جزء اشیای فهرست‌شده‌ی معابد یونانی دانسته شده‌اند. اندازه وزن‌های این ظروف وقتی با معیار ایرانی محاسبه شده‌اند، ماجرایی معنای مهم و تازه‌ای یافته است زیرا همگی وزن‌ها ارقامی گرد شده داشته‌اند که رسمی صرفاً ایرانی بوده است زیرا ایرانیان از کسرهای مزاحم و دست و پاگیر خوششان نمی‌آمده و اعداد را گرد می‌کرده‌اند. این ثابت می‌کند که استفاده غریزی ما از معیارهای یونانی هنگام محاسبه وزن‌ها غالباً نابجا بوده است.

پرسش جالب دیگری که با بررسی آسیای صغیر در دوره ایرانیان مطرح می‌شود آن است که حکومت ایران دقیقاً چگونه بر زندگی سیاسی و اقتصادی ایونیه اثر می‌گذاشته است: چرا شورش ایونیه دقیقاً در سال ۴۹۹ رخ داده است؟ مائورو کورسارو درباره پیدایش یک هویت ایونیه‌ای سخن می‌گوید و آن را فرآورده‌ی مستقیم مشاجرات و مباحثات سیاسی می‌داند که در سده پنجم ق.م. در خاک اصلی یونان جریان داشته‌اند، ضمن این‌که جک بالسر توجه خود را به توسعه اقتصادی ایونیه متمرکز ساخته است. مطالعه او درباره مدارک سکه‌ای اواخر سده ششم و سراسر سده پنجم وی را به این نتیجه می‌رساند که هیچ نشانه‌ای از یک افول اقتصادی در اوایل سده پنجم وجود ندارد. بلکه وخامت اوضاع بیشتر معلول مداخلات سلطه‌جویانه آتن در امور داخلی شهرهای ایونیه بوده است. بنابراین نتیجه‌گیری موقتی او این است که شورش ایونیه بیشتر معلول از دست دادن آزادی فرهنگی بوده است نه کساد و رکود اقتصادی. با این حال هنوز جای این تحلیل خالی است که چگونه می‌توان حیات فرهنگی را جدا از ساختارهای اجتماعی - اقتصادی ایونیه مورد بررسی قرار داد.

چهار مقاله بعدی را بهتر است مطالعات خُردِ مناطق یا جنبه‌های خاص توصیف کرد. بریان به بررسی مدارک مربوط به "جاده شاهی" می‌پردازد که یکی از شریان‌های حیاتی امپراتوری بود و شوش را به سارد متصل می‌کرد. مدارکی دال بر استفاده از این جاده به عنوان بخشی از یک شبکه تجارتی، به‌ویژه بازرگانی مسافت طولانی، وجود ندارد و از این رو می‌توان گفت که هدف اصلی احداث این راه، نظامی بوده است. پس معادله‌ی Pax Achaemenidica [صلح هخامنشی] با شکوفایی و افزایش شدید فعالیت‌های بازرگانی شاید بیش از اندازه ساده‌انگارانه باشد. سکونت‌های بررسی‌های خود درباره یافتن ردپاهای حضور هخامنشیان در آسیای صغیر را (نک. جلد سوم همین مجموعه) با گسترش پژوهش خود در لوقیه، کاریا و فریقیه بزرگ‌تر دنبال می‌کند. مدارک مربوط به نامگان‌شناسی، باستان‌شناسی و کتیبه‌شناسی نشانه‌هایی از اسکان ایرانیان در آن مناطق به دست می‌دهند، گرچه مواد به دست آمده و تاریخ‌های آن‌ها مربوط به دوره‌های مختلف و گاه بسیار بعد از سقوط شاهنشاهی است، و از این رو تفسیر آن‌ها از نظر اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی گاه بسیار دشوار می‌شود. مقاله‌ی یان‌ساله طبقه‌بندی سنتی مسکوکات لوقیه‌ای توسط مورخولم را مورد انتقاد قرار می‌دهد. حاصل تحلیل او این است که در نیمه دوم سده پنجم، درگیری‌های سیاسی داخلی در لوقیه در مسکوکات و چگونگی استفاده از معیارهای آن‌ها بازتاب یافته است، چنان که برخی نمایانگر هواداری از امپراتوری آتن و برخی دیگر نشانه نزدیکی به شاهنشاهی ایران است. به نظر تی‌یری پوتی در مقاله‌ای که درباره قبرس در دوره ایران نوشته و براساس تفسیر مدارک باستان‌شناختی از لحاظ تشکلهای سیاسی ذکر شده در منابع مکتوب تهیه شده است، این‌گونه تفسیرها همیشه تصادفی و پرمخاطره بوده‌اند. این مسأله، به‌ویژه رابطه میان مواد باستان‌شناختی و تفسیرهای جدید از آن‌ها، قبلاً در کارگاه‌های پیشین (مجلد چهارم همین مجموعه) موضوع مورد بررسی ویژه‌هوفر نیز بوده است. پوتی موضوع را بیشتر دنبال می‌کند و به این نتیجه می‌رسد که گرچه نشانه‌های فراوانی از نفوذ ایران در جزیره وجود دارد اما باید از ارزیابی زیاده ساده‌انگارانه آن‌ها بر حذر باشیم. باید به یاد داشته باشیم که تحولات داخلی قبرس نیز در شکل دادن به روابط با ایرانیان سهم داشته‌اند. نکته جالبی که از

هر دو مقاله ساله و پوتی برمی آید آن است که تاکنون شرایط سیاسی محلی، رقابت‌های درونی و هم‌چشمی‌های منطقه‌ای غالباً نادیده گرفته شده‌اند: پویایی‌شناسی نظام شاهنشاهی ایران فقط عامل شکل‌دهنده روابط سیاسی در سطح محلی نبوده، بلکه خود نیز از این روابط تأثیر پذیرفته است.

گرچه موضوع کلی برنامه این کارگاه شاید چنین بنماید که آسیای صغیر و مصر مناطقی کاملاً جدا از شاهنشاهی بوده‌اند، اما پیوندهای نزدیک و دیرپای میان این دو را نیز نباید نادیده گرفت. مدیترانه شرقی بیشتر نقش پیونددهنده این دو منطقه را داشته است تا جداکننده، پیوندی که با الحاق به شاهنشاهی ایران استوارتر نیز می‌شود. سه مقاله والین‌خا، لومر و سال، همگی براساس مدارک جزئی و پراکنده و خرده‌ریز تهیه شده‌اند و نشان می‌دهند که بررسی دقیق این‌گونه خرده‌ریزها نیز می‌تواند تغییرات مهمی در تصویر کلی ما پدید آورد. والین‌خا به بررسی توازن قدرت در مدیترانه شرقی پیش از فتح مصر توسط ایران می‌پردازد، و از طریق مطالعه‌ی فنی کشتی معروف به "سامائینا" می‌تواند نشان دهد که شهرت پولوکراتس به عنوان جباری نیرومند تنها در مقیاس جهان دولتشهرهای کوچک یونانی و سیاست‌های ناچیز آنان معنی‌دار است و چنین قضاوتی چارچوب سیاسی بزرگ‌تر مدیترانه‌ای شرقی را نادیده می‌گیرد. پولوکراتس در این چارچوب بزرگ‌تر وضع "یک پیاده در صفحه شطرنج را داشت و بنابراین مهره‌های نیرومندتر بودند که سرنوشت بازی را تعیین می‌کردند". لومر به بررسی تعدادی اسناد آرامی که از مصر و آسیای صغیر به دست آمده‌اند می‌پردازد. قرائت‌های جدید پیشنهادی او فرآیند فرهنگ‌پذیری میان فرمانروا و فرمانبردار را روشن می‌سازند و نشان می‌دهند که ایرانیان فعالانه از آیین‌های مذهبی محلی در مصر حمایت می‌کرده‌اند و بسیاری از امیران محلی کیلیکیه در استخدام ایران بودند و نام‌ها یا پاینام‌های ایرانی بر خود نهاده بوده‌اند. بحث ژان فرانسوا سال به تجارت سه کالای اساسی (شراب، گندم و روغن زیتون) در مدیترانه خاوری اختصاص دارد. توجه تاریخ‌پژوهان و باستان‌شناسان به تجارت دوردست و بین‌المللی باعث شده است که دادوستدهای کوچک‌تر منطقه‌ای و میان منطقه‌ای مورد غفلت قرارگیرد. این‌گونه شبکه‌های تجارتی کوچک‌تر را

می‌توان با بررسی دقیق‌تر سفالینه‌های کم اهمیت‌تر تشخیص داد، تحلیلی که او انجام آن را در کارگاه سال ۱۹۹۰ در برنامه کار خود دارد.

مدارک مربوط به بازسازی ترعه سوئز توسط داریوش یکم موضوع بررسی جامع توپلین است. او، به رغم فقدان مدرکی مبنی بر تاریخ احتمالی دیدار داریوش یکم از مصر برای افتتاح کانال، قویاً اعتقاد دارد که ساختن این راه یکی از مهم‌ترین جنبه‌های سیاست هخامنشیان در زمینه استمرار سیاست فراعنه و رقابت با اقدامات ایشان بوده است. این نظر از آن رو به‌ویژه متقاعدکننده است که هیچ نشانه‌ای از اهمیت تجارتي این کانال در دست نیست. کالمایر براساس مجسمه‌ی کشف شده داریوش در شوش به تحلیل درهم‌تنیدگی و عجین‌شدگی نقشمایه‌های هنری مصری و ایرانی می‌پردازد و نشان می‌دهد که چگونه عناصر سنتی مصری، خاورمیانه‌ای و عناصر بعدی همگی باهم به کار گرفته شده و سازش یافته‌اند تا در خدمت تبلیغات شاهنشاهی ایران قرار گیرند. پژوهش ویزه‌هوفر مربوط است به کنش دوسویه تعدادی از مقامات رسمی در مصر علیا براساس مدارک الفانتین، که فرضیه تازه‌ای را برای درک سلسله مراتب قضایی آن جا پیش می‌نهد. فیلیپ هویزه مدارک نام شناختی فریبنده و بالقوه گمراه‌کننده در مورد حضور ایران در مصر را بررسی می‌کند و به این نتیجه می‌رسد که توزیع مکانی ناموزون نام‌های ایرانی در دوره بطلیمیوسی شاید نمایانگر آن باشد که منطقه دلتای نیل هیچ‌گاه کاملاً زیر سلطه ایران درنیامده بوده است. مقاله مورکوت درباره موضوع غفلت‌شده‌ی نوییه در دوره ایران، حُسن ختام این مجلد است. او از یک مورد و نمونه نیرومند به این نتیجه می‌رسد که مبادله تشریفاتی هدایا به عنوان نشانه دوستی میان شاهان ایران و نوییه نشانه‌ی وابستگی سیاسی نوییه به ایران است.

استنتاج هرگونه نتایج کلی از این بررسی‌های بسیار گوناگون امر دشواری است. اما یک نتیجه نویدبخش به چشم می‌خورد، یعنی بررسی‌های فراوان همراه با تحلیل دقیق تحولات منطقه‌ای نشان می‌دهند که شاهنشاهی ایران در پس نمای ظاهری آمرانه و امپراتوری مآبانه خود امکان داده است تا نواحی متفاوت تا اندازه زیادی فردیت و ساختارهای سنتی خود را حفظ کنند و شبکه‌های بازرگانی کوچک‌تر در دایره‌ای با شعاع محدودتر امکان رشد بیشتری داشته‌اند تا بازرگانی با نواحی دوردست که معمولاً

تاکنون فرض بر این بوده که در دوره غلبه‌ی "صلح هخامنشی" [Pax Achaemenidica] از رونق و شکوفایی برخوردار شده‌اند.

هلن سانسیمی وردنبورخ
Heleen Sancisi-Weerdenburg
Vakgroep Oude Geschiedenis
Rijksuniversiteit Groningen

آملی کورت
Amé lieKuhrt
History Department
University College

پیشگفتار "رود" به تیرستان
www.tabarestan.info

پیشکش "راد" بہ تبرستان
www.tabarestan.info

از دل: ایران‌گرایی نیرومند در هنر غرب شاهنشاهی*

مارگارت کول روت** - آن‌آریر

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

موضوع اصلی این مقاله مسائل تاریخی هنر در ارتباط با درک ما از تأثیر شاهنشاهی ایران بر دورترین نواحی غربی این امپراتوری است. من در آغاز طرحی کلی از برخی مشکلات تاریخ‌نگاران‌ای که مانع از دسترسی به این هدف شده‌اند و نیز برخی ویژگی‌های ذاتی بافت شاهنشاهی هخامنشی که این مشکلات را تشدید کرده‌اند ارائه می‌دهم. سپس بحثی کوتاه خواهم داشت درباره گروه کوچکی از آثار مُهرها در "الواح بارویی تخت‌جمشید" که شاید بتواند تحقیق ما را به مسیر درستی هدایت کند. هدف اصلی این بخش تأکیدی خواهد بود بر اهمیت وجود تصورات هنری غربی به عنوان پیرامون که از شیوه بیان مرکز شاهنشاهی سرچشمه گرفته است.

I- سیاست ناتوانی

گرایش تفسیر غرب امروز از شاهنشاهی ایران تأکید بر ضعف و ناتوانی تأثیر قابل

*- اجازه انتشار اثر مُهرهای "لوحه‌های بارویی تخت‌جمشید" که در این مقاله مورد بحث قرار گرفته‌اند مرهون لطف "مؤسسه شرق‌شناسی دانشگاه شیکاگو" است. هزینه پژوهش درباره این اسناد توسط "موقوفه ملی علوم انسانی"، "بنیادجان سیمون گوگنهایم" و سه واحد علمی دانشگاه میشیگان یعنی "موزه باستان‌شناسی کلسی"، "دانشکده تحصیلات تکمیلی هاریس رَکَم"، و "دفتر معاونت پژوهشی" دانشگاه تأمین شده است. همچنین مایلم سیاس ویزه خود را تقدیم استاد مارک‌گریسون کنم که بدون همکاری او در طرح انتشار مُهرهای PFT [=الواح بارویی تخت‌جمشید] این بررسی‌های مقدماتی امکانپذیر نمی‌شد.

** - Margaret Cool Root

تشخیص فرهنگ ایرانی بر نواحی مفتوحه آن است. حتی دانشمندان و محققانی که غالباً تحلیل ژرف‌تر و خردمندانه‌تری درباره برخورد و تأثیر متقابل میان ایران و نواحی غربی زیر سلطه آن دارند نیز این توجیع‌بند را پیوسته تکرار می‌کنند. چنان‌که مثلاً ا.د. فرانسس گفته است:

مایلم بتوانم این گزاره را به خوبی توضیح دهم که، غیر از فهرست طولانی کالاهای تجملی و اقلام جذاب و زیبای شخصی - جواهر، طلا و نقره، بلور و منسوجات گرانبها که جزئی از وسایل و لوازم دربارهای شهربها بوده‌اند - آن‌ها به جز این اقلام، حضور ایران محدود به مسائل و مواد مربوط به برنامه‌ریزی منطقه‌ای و طرح‌های شهرسازی بود، و در برنامه‌ریزی شهری نیز تکیه اصلی بر بنای کاخ‌ها و بوستان‌ها در پیرامون جایی بود که آب فراوان داشته باشد (فرانسس ۱۹۸۰، ص ۶۸).

ارزیابی‌های تکراری درباره تأثیر ناچیز مرکز شاهنشاهی ایران، آشکال و جامه‌های نظری یا تئوریک گوناگونی بر تن دارند. در نهایت، این‌گونه خصلت‌سازی‌ها هم بازتاب تعصبات و جانبداری‌های یونان‌مدارانه ما هستند و هم شالوده‌نگرشی درباره شاهنشاهی هخامنشی را تشکیل می‌دهند که قرن‌هاست به صورت سنتی دانشگاهی به خورد ما داده شده و در مغز ما فرو کرده‌اند (سانسیس وردنبورخ، ۱۹۸۷). با این حال هدف من در این‌جا پرداختن به مسأله گسترده و فراگیر یونان‌مداری در تاریخ‌نگاری غربی نیست بلکه تنها به جنبه‌های فرعی و خاص این مسأله در تحقیقات مربوط به محیط و مواد هنری گزارش شده در ارتباط با تسلط ایران بر غرب شاهنشاهی خواهم پرداخت.

محققانی که نگرش اساساً هوادارانه‌ای نسبت به خاورمیانه دارند می‌کوشند این پدیده ظاهری را روشن گردانند که حضور ایران در این ناحیه چندان قابل رؤیت نیست و از این رو عموماً به عنوان امری پذیرفته شده به تأثیر بسیار ناچیز نگرش شاهنشاهی تأکید می‌ورزند. این تأثیر ناچیز غالباً معلول مدارای فرهنگی و سازش‌پذیری ایرانیان با سنن محلی دانسته شده است - نگرشی که به نحو بارزی در کتاب‌های درسی تاریخ به چشم می‌خورد (مثلاً گری ۱۹۶۹، صص ۱۸۶ تا ۱۸۸). اما عده‌ای دیگر همین مدارا و تأثیر ناچیز را با جنبه‌ی منفی‌تری تبیین می‌کنند. آنان در بحث‌های خود (گاه صریحاً و گاه

به طور تلویحی) می‌گویند بر این امپراتوری سلسله‌ای حکومت می‌کرده که از خود نه سنت‌هایی داشته و نه ارزش‌های فرهنگی یا شکل‌های هنری مهمی که ارزش و عرضه‌ی تحمیل شدن داشته باشند. و اگر هم احیاناً چیزی داشته به اقتداری اخلاقی برای تحمیل آن نیاز داشته (که البته این اقتدار اخلاقی را هم نداشته است!). یک مثال فوق‌العاده در این زمینه کتاب بنگسون [عیون‌دی] است. در این کتاب تصویر حکومت هخامنشی همچون سایه سنگینی است که بر غرب افتاده، سایه‌ای به صورت هاله‌ای سیاه و تیره و سرکوب‌گر و با این حال بدون جوهری ملموس:

ما نمی‌توانیم سایه‌های سیاهی را که حتی از زمان داریوش گسترش یافت نادیده بگیریم - سایه‌هایی که تا پایان عمر امپراتوری رشد کردند و عمیق‌تر شدند. بدون هیچ‌گونه تردید، برداشت ایرانی از فرمانروا و رابطه آن با رعایا و اتباع خود کاملاً با برداشت غربی و بخصوص آرمان یونانی از آزادی‌ناسازگار بود. از نظر "شاه بزرگ" همه اتباع او، صرف‌نظر از جایگاه و خاستگاه خود، در تحلیل نهایی بردگان او بودند؛ و مسلماً تضادفی نیست که در سنت ایرانی هیچ اثری از حتی یکی از دستیاران و مشاوران داریوش باقی‌نمانده است (بنگسون، ۱۹۶۸، صص ۱۹-۱۸).

ما به این نقل‌قول دوباره بازخواهیم گشت. اما فعلاً همین قدر می‌گوییم که چنین چشم‌اندازی یک بن‌بست کامل است.

از سوی دیگر، دیدگاه اولی بحث‌برانگیز است؛ اما در تبیین خود چالش بالقوه ثمربخشی را مطرح می‌سازد، و آن کمبود آشکار تأثیر فرهنگی ایران بر غرب امپراتوری به عنوان نتیجه‌ی اجتناب‌ناپذیر مدارای فرهنگی و روحیه عدم مداخله از سوی ایران است. یک جنبه دشوار و مشکل‌آفرین، وجود ابهام فراوان در اشاره‌های نمونه‌ای به "سازش‌پذیری" ایران است. حتی وقتی از این روحیه به عنوان جنبه‌ای مثبت یاد می‌شود، به نحو متناقضی می‌بینیم که در واقع آب به آسیاب تفسیرهای منفی از شاهنشاهی ریخته می‌شود. در این مواقع اشاره به مدارای ایرانی در واقع کنایه‌ای است ضمنی که گویا این مدارا معلول بی‌تفاوتی، انفعال و ضعف ایران بوده است؛ یعنی مدارایی بدون یک استراتژی در پس آن که در آن صورت می‌بایست به عنوان عنصری از یک سیاست و تأثیرگذاری آگاهانه تلقی می‌شد. ما این گرایش نهفته به برداشت منفی از مفاهیم "سازگاری" و "مدارا" در تفسیرهای برخی از تاریخ‌پژوهان

را به راستی احساس می‌کنیم. مثلاً به این قسمت از تفسیر نقل قول شده از فرانسیس توجه کنید که مؤلف می‌خواهد نشان دهد از طریق مُهرهای "یونانی - ایرانی" چه چیزهایی می‌توان از تأثیر ایران بر غرب آموخت.

گاه نقشمایه‌های هنری شدیداً یونانی‌مآب هستند و گاه دقیقاً ایرانی. در بسیاری موارد اصطلاحات سبک‌شناختی خاورمیانه‌ای، مثلاً عمق دادن به تاخت در حال گریز، آشکارا حفظ شده است؛ که البته باید توجه داشت که این اشیاء در درجه اول برای مشتریان ایرانی طراحی و ساخته می‌شده‌اند. اما صحنه نیز یک ایرانی با یونانی و مرگ یونانی برای مشتری بدون ظرافت و مهارت ساخته شده‌اند. در جایی دیگر یک پارسی با گیسوی دُم‌اسبی را می‌بینیم، اما اطوار، برهنگی و موضوع کلی مُهر مطلقاً ایونی محض است، تصویر واحدی که نوع کلی را خلاصه می‌کند. و در این جا شاید بی‌مناسبت نیست یادآور شویم که گفته‌اند ایرانیان بچه‌بازی و لواط را از یونانیان آموخته‌اند. (فرانسیس، ۱۹۸۰، ص ۶۸).

در این جا گفته هرودوت مبنی بر این که ایرانیان آغوش بازی برای پذیرش آداب و رسوم بیگانه از جمله لواط داشته‌اند (۱۳۵، ۱) احتمالاً به عنوان آرایه‌ای در حمایت از تلاش شدید نویسنده برای روشن کردن چگونگی ارباب‌منشی ایران در غرب شاهنشاهی آورده شده است. چنان‌که دیده می‌شود برای تشدید تأثیر سناریوی پرورده شده‌ی جذب اسفنج‌گونه و کورکورانه‌ی فرهنگ یونانی توسط ایرانیان از گوشه و کنایه (بخصوص با اشتیاق در امور مستهجن) استفاده می‌شود، اما درباره جذب مضامین هنری هیچ آگاهی مهمی به خواننده داده نمی‌شود.

اجازه دهید در این بحث راه دیگری برای اندیشیدن درباره علل کمبود ظاهری تجلیات تسلط ایران پیشنهاد کنم. بگذارید به امکانی معکوس فکر کنیم یعنی این که تأثیر ظاهراً تحمیل‌نشده‌ی فرهنگ ایران بر غرب امپراتوری، برخلاف آنچه به طور مبهم "روحیه‌مدارا" توصیف شده، معلول موفقیت یک سیاست مرکزی قاطعانه و عمدی بوده است. چنین سیاستی می‌بایست بکوشد تا حضور چشمگیر قدرت ایران در ایالات را در سطوح گوناگون اجتماعی/ فرهنگی ناچیز و کم‌اهمیت جلوه دهد.

در بالاترین سطوح، همه ما با مفهوم گرایش هخامنشیان نسبت به حمایت درباره و مشارکت آن در همه مراسم بومی مذهبی و پادشاهی در سرزمین‌های تسخیرشده آشنا

هستیم. اخیراً این دریافت کلی از نگرش دربار ایران به عنوان یک تدبیر سیاسی در کتاب پی‌یریریان (مثلاً بریان ۱۹۸۶) به خوبی روشن و بر آن تأکید شده است. همچنین به عنوان یک مفهوم کلی می‌دانیم که هخامنشیان در سطح زبان و (احتمالاً) در مورد نظام اداری داخلی، به سنن و هویت‌های منطقه‌ای احترام می‌گذاشته‌اند. افزون بر این، اخیراً این جنبه از سیاست هخامنشیان مورد بحث قرار گرفته است و سازوکارهای اجتماعی و اداری آن که همزمان کارایی این روش فرمانروایی مرکزی/پیرامونی را امکان‌پذیر و تقویت می‌کرده است به خوبی روشن شده است. هر چه می‌گذرد به وضع شاهنشاهی هخامنشی به عنوان بازتابی از یک سیاست عمیق و گم‌پیش روشمندان و منظم‌بیشتر پی می‌بریم؛ سیاستی که نه معلول رخوت و تنبلی بلکه ناشی از وجود سیستم‌های ارتباطی حمایتی ایدئولوژیک بوده است (مثلاً نک. بریان ۱۹۸۷؛ کورت و شروین‌وایت ۱۹۸۷؛ هلم -راسموسن ۱۹۸۸). به علاوه، اکنون رفته‌رفته روشن می‌شود که این ایدئولوژی حتی در زمان خشایارشا - که قبلاً به عنوان پادشاهی سنگدل و ویرانگر شهرت داشت - کاملاً فعال بوده است (کورت و شروین‌وایت، ۱۹۸۷، صص ۶۹-۷۸).

همه آنچه گفته شد تطبیق کاملی دارد با توصیف آیزنشتات از شیوه‌های عملی رابطه میان مرکز و پیرامون در جامعه‌شناسی پادشاهی "موروثی" ماکس وبر [در کتاب اقتصاد و جامعه] (وبر ۱۹۲۲، ص ۶۷۹ به بعد).

...در بیشتر این جامعه‌ها، متمایزسازی مرکز ربطی به کوشش برای تبدیل و تغییر شکل ساختاری و ایدئولوژیکی پیرامون یا ایجاد تغییرات دامنه‌دار مؤثر بر اساس درک پیرامون از نظم اجتماعی نداشت.

... مرکز، عمدتاً به شکل اداره حکومت قانونی، تلاش برای حفظ صلح، اخذ مالیات و حفظ برخی پیوندهای فرهنگی و / یا مذهبی با مرکز، بر جوامع محلی (روستایی، شهری یا ایلیاتی) اثر می‌گذاشت. اما، با استثنائاتی نادر، بیشتر این پیوندها نیز خود از واحدهای خویشاوندی محلی موجود - سرزمینی و / یا آیینی - و واحدهای مرکزی فرعی تأثیر می‌پذیرفتند. این پیوندها اکثراً "بیرونی" بوده و خصلتی سازشی و تبدیل‌پذیر داشتند و نمی‌کوشیدند تا کانال‌های ساختاری تازه‌ای ایجاد کنند که، همانند نظام‌های امپریالیستی، الگوهای اجتماعی و فرهنگی موجود، چه در مرکز و چه در پیرامون، را متزلزل سازند. (آیزنشتات، ۱۹۷۹، ص ۲۳).

در واقع، به نظر می‌رسد که نظام هخامنشی نمونه بسیار معتبر و برجسته همین الگوی "موروئی" از لحاظ شیوه سیاستی که نسبت به پیرامون داشت، بود - حال آن‌که امپراتوری آشور چنین نبود (لیوهرانی، ۱۹۷۹، ص ۳۰۸ به بعد).

اجازه دهید به یک نمونه از سیاست ایدئولوژیکی هخامنشیان که تحقق عملی یافت اشاره کنم، و آن استفاده از زبان‌های محلی برای اشباع و پخش فرمان‌ها و سخنانی بود که از مرکز صادر می‌شد. در شاهنشاهی هخامنشی موضوع پخش احکام و فرمان‌های سلطنتی به زبان‌های محلی در سرزمین‌های دور دست و وسیع، بی‌گمان در اداره چنین قلمرو پهناور و چند زبانه، هم ارزش مثبت نمادین داشت و هم ارزش عملی. واقعیت تمام‌عیار و راستین لاف‌زدن‌ها و بالیدن‌های کتیبه داریوش در بیستون حاکی از ارزش نمادین آن در یک استراتژی سخنورانه نیرومند مرکزگرایانه است - استراتژی سخنورانه‌ای که به نظر من ترجیح‌بند آشکار سراسر متن کتیبه است. این استراتژی با یادآوری شورش‌های محلی [و سرکوب آن‌ها] بر مهار مجدد امپراتوری از مرکز تأکید می‌ورزد. در بیشتر متن کتیبه، نیایش "به‌پیش" اعلام و تکرار می‌شود. داریوش یا خود به پیش می‌تازد (از لحاظ مفهومی از مرکز به پیرامون) یا سرداری را به جای خود برای سرکوب یک شورشی محلی پیش می‌فرستد. این تأکید تکراری بر قدرت، ناگهان از دل امپراتوری به همه جهات بحران‌زده بیرون می‌جهد. (چنان‌که این امر در شخص شاه یا فرمان‌های فردی او تجسم‌یافته است).

آنگاه تأکید بر قدرتِ رو به بیرون، با حرکت معکوسی که شورشیان را به سوی مرکز و به درون گرداب اقتدار می‌کشاند فیصله و پایان می‌یابد. این حرکت وارونه برای فیصله دعوا، انرژی‌های صرف شده‌ی قدرت هدایت شده به بیرون را در هم جوش می‌دهد و ادغام می‌کند. در ستون چهارم سنگنبشته‌ی بیستون (DBIV)، که بیشتر نمادین است تا تاریخی، در قسمتی بسیار فشرده، در هم جوشی و ادغام مجدد بنیادی که در چند کلمه بیان می‌شود، هماهنگی کاملی دارد با نقش برجسته‌های کنار آن (روت، ۱۹۷۹، صص ۱۸۲-۲۲۶ به ویژه ۱۸۶-۱۹۲):

داریوش شاه گوید: من این ۹ شاه را در این نبردها گرفتم. [بند ۳] داریوش شاه گوید: این‌ها هستند استان‌هایی که نافرمان شدند، دروغ آنان را نافرمان کرد، چنان‌که آنان

مردم را فریب دادند. سپس اهورامزدا آنان را به دست من داد، و من آنچه خواستم با آنان کردم [بند ۴] (کنت ۱۹۵۴، ص ۱۳۱ [ترجمه فارسی، رالف نارمن شارپ، چاپ پازینه، ص ۶۷]).

دعوت از پیروان دروغ که بیایند و سزای سزاوار خود را ببینند و این که خداوند آنان را از نقاط گسیخته‌ی پیرامون یکراست به سوی قلب اقتدار پایدار می‌کشاند، عملی است از لحاظ نمادین و ایدئولوژیک بسیار اساسی که امنیت امپراتوری را دوباره برقرار می‌سازد. جالب این جاست که متن بیستون تمام توجهش معطوف به زدن شخصیت‌های منفرد و ویژه "پیرو دروغ" است و به هیچ کردار کینه‌توزانه و دشمنانه نسبت به مردم محلی (جز سپاه شورش)، شهرها، مناطق جغرافیایی، نهادها یا یادمان‌ها اشاره‌ای ندارد. بدین معنا، سخنوری یگانه متن "تاریخی" هخامنشی ما، زمینه‌ی زیبا و برآورنده‌ی است از اولین متن پارسی که دلیل کمبود ظاهری مدارک باستان‌شناختی از حضور شاهنشاهی ایران به شکل دژهای با خاک یکسان شده و بازسازی پس از تخریب ایرانی را آشکار می‌سازد. تکه مشهور دیگری از متن بیستون بر معنای بنیادی سیاستی تأکید می‌ورزد که بی‌ریا و شرم به موروثی بودن آن می‌بالد و بر پیوندهای شخصی وفاداری و همکاری پیرامون با مرکز، و قدرت مرکز بیشتر پای می‌فشرد تا بازسازی و همگن سازی نهادین:

داریوش شاه گوید: از آن رو اهورامزدا مرا یاری کرد... که بی‌وفا نبودم، دروغگو نبودم، درازدست نبودم، نه من، نه دودمانم؛ سازگار با راستی رفتار کردم. نه به ناتوان نه به توانا بد نکردم. به مردی که با خاندانم همکاری کرد به نیکی پاداش دادم؛ آن که زیان رسانید او را سخت کیفر دادم. (کنت، همان ص ۱۳۲؛ [ترجمه فارسی، همان ص ۷۰ بند ۱۳].

متن بیستون پس از گفتار فشرده و منسجمی که درباره‌اش بحث کردم، حاوی پیام کوتاه اما مهمی است که باز تجسم خارجی قدرت شاه و مرکز شاهنشاهی است. و این همان بندی است که بر اهمیت پراکندن این داستان به سراسر شاهنشاهی و پنهان نداشتن آن و بازگویی مکتوب و نامکتوب آن به همه زبان‌ها تأکید می‌ورزد. شاید این قابلیت و توانایی انجام وظیفه اشاعه از مرکز را نمادی قاطع و ابزاری به خویش استوار در اقتداری انتخابی تلقی می‌کرده‌اند. به طور کلی این کردار هخامنشی انتشار فرمان‌ها از مرکز به پیرامون و به زبان‌های منطقه‌ای را می‌توان به دو طریق متفاوت

تفسیر کرد. از سویی می‌توان آن را (مانند برخی کسان) معلول فقدان ابتکار در ساختاردهی دوباره، فقدان ابتکار در بازنویسی مجدد قوانین در مناطق فتح شده تلقی کرد. اما از سوی دیگر این می‌تواند نشانه اوج قدرت باشد. دانستن زبان‌های اتباع خود و برگرداندن فرمان‌های مرکز به این زبان‌ها یعنی: "من همه شما را می‌شناسم؛ من به درون حامل اصلی فرهنگ‌های شما رسوخ کرده‌ام و از این پس به عنوان ابزار اعمال قدرت خود بر شما از آن بهره خواهم گرفت." به همین‌گونه، به گمان من در مورد برنامه هنری هخامنشی نیز همین گزینش بنیادی روشن‌اندانه وجود داشته است. این برنامه از روش‌های هنری بیان بصری که می‌توانست طنینی خوشایند در سنن محلی داشته باشد بهره می‌گرفت تا در واقع عملاً ایدئولوژی سلطه و نظم هخامنشی را در سراسر شاهنشاهی تبلیغ کند (روت، ۱۹۷۹، به‌ویژه صص ۱۴۷-۱۵۳ در مورد تصویر حمل‌کنندگان تخت شاه). این روش ارتباط چند زبانی مسلماً یکی از عناصر درک مخامنشیان از مفهوم شاهنشاهی بود که لزومی نمی‌دید برای بهره‌گیری از منابع جهان، چهره (یا زبان) جهان را تغییر دهد. در واقع چنین می‌نماید که بیشتر آموزه رسمی بصری و ادبی هخامنشی (که بی‌گمان فراتر از متن روایی و "رویداد - محور" بیستون بود) عمداً و آگاهانه بر وحدتی فراتر از کثرت، و یگانگی بخش‌های متمایز تأکید می‌ورزید - بخش‌های متمایزی که قاطعانه و به خویش استوار به تصویر کشانده شده‌اند (روت ۱۹۹۰).

باید توجه داشته باشیم که این با اندیشه‌ی پان‌ایرانیسم فرهنگی در یک امپراتوری جهانی همگن و همگون شده، بسیار تفاوت دارد. البته نگرش اخیر را به اسکندر و جانشینان او نسبت داده‌اند - که حداقل از نظر سلطه بنابر برخی تصاویر به شکل نگرش پان‌هلنیسم به عنوان قدرتی ارتباط‌دهنده صادق بوده است. اما به نظر من این اندیشه در مورد کوروش و جانشینان او صدق نمی‌کند. در واقع شاید با این مقایسه بتوان یک مسأله بنیادی را حل کرد. شاید ما با این فرض ناگفته و ضمنی که هخامنشیان بر یک سیاست پان‌ایرانیستی تأکید می‌ورزیده‌اند - که در واقع خواسته‌ایم از مفهوم بَزَک کرده و عامه‌پسند، اما نه قابل دفاع، هدف‌های پان‌هلنیستی اسکندر و دیادوخی [= جانشینان او] استفاده کرده باشیم - پیوسته خطا کرده‌ایم؛ اما دریغ که آن‌ها

فرهنگی که بتواند در برابر مبارزه جویی‌ها بایستد نداشتند [۱۹]. جالب توجه است که به عنوان نکته‌ای گذرا در این جا اشاره کنیم که به نظر می‌رسد حتی پان‌هلنیسم نسبت داده شده به سلوکیان نیز با بندهای عناصر استمرار، به مفاهیم سیاست امپراتوری هخامنشی بسته شده بود (شروین وایت، ۱۹۸۷).

به هر روی، سیاست امپراتوری مرکزی هخامنشیان نیروی قدرتمند خود را در راستایی کاملاً پویا اعمال می‌کرد. اما این بدان معنا نیست که هدف آن پان‌ایرانیسم فرهنگی بود. هدف‌های عملی آن چیزی جز قدرت نظامی و تسلط بر منابع و ثروت‌های فراوان نبود. و روش‌های نمادین آن برای تسهیل دستیابی به این هدف‌ها عبارت بودند از سخنوری درباره وحدت ضمن حفظ و حتی تغذیه کثرت و گوناگونی فرهنگی. بی‌تردید برداشت هخامنشیان از سرشت و استراتژی شاهنشاهی نقش اساسی در کمبود نشانه‌های معماری و خرده‌ریزهای مذهبی در مناطق غربی امپراتوری داشته است. در تئوری، شاهان هخامنشی از نمایندگان مستقر خود در ستادهای اداری مناطق غرب چندان انتظار تظاهر به ایران‌نمایی نداشتند و چه بسا برعکس مقامات هخامنشی در خارج دستور داشتند با نخبگان بومی حتی‌المقدور هم‌رنگ شوند. نتیجه چنین وضعی در معماری و حتی لوازم قابل حمل می‌توانست به عدم تأکید بر ایرانی‌گری آشکار و انطباق با خلیقات فرهنگی و استفاده از لوازم و تجهیزات مردم بومی بینجامد. اگر چنین بوده - که احتمالاً بوده - نتیجه کاوش‌های باستان‌شناختی کنونی قابل پیش‌بینی است، که چیزی جز کشف بسیار ناچیز آثار یادمانی و صنایع دستی هخامنشی نباید باشد.

اگر این کمبود را حاصل یک استراتژی آگاهانه فرمانروایی بدانیم، در آن صورت می‌توانیم آن را نشانه و شاخص قدرت حکومت مرکزی در انجام فرمان‌ها و احکامش تلقی و تعبیر کنیم. خلاصه آن‌که، کمبود یافته‌های باستان‌شناختی در زمینه حضور / سلطه‌ی سیاسی هخامنشیان را می‌توان به طرق گوناگون به رابطه میان فرهنگ‌های میهمان و میزبان نسبت داد. این رابطه لزوماً نشانه و تجسم ضعف فرهنگی هیچ‌یک از دو طرف نیست (تریگر، ۱۹۷۴). و در تئوری، شیوه‌های بدیل جالبی برای تفسیر در مورد هر نوع کمبود گواهی حضور ایران وجود دارد. هیچ یک از این بدیل‌ها ما را

مجبور به این فرض نمی‌کنند که سنن هنری (و به‌طور کلی فرهنگی) ایران کوشیده‌اند با کارگاه‌ها و بازارهای (چه اقتصادی یا مجازاً اجتماعی) غرب شاهنشاهی رقابت کنند ولی نتوانسته‌اند.

حال که تبیینی تجدیدنظر شده (و مثبت) از کمی و ناچیزی تأثیر ایران در زمینه هنر و معماری غرب شاهنشاهی ارائه کردم، مایلم کاملاً دست‌بالا را بگیرم و به ارزیابی مجدد اساسی در این نظر کلیشه‌ای پردازم که گویا ایرانیان به علت روحیه پرمردارای خود لازم ندیده‌اند ساختارها و اشیای ایرانی را جایگزین انواع بومی آن‌ها سازند. ارزیابی جدید من چنین است: یک رشته عوامل دست به دست هم داده و موجب شده‌اند یافته‌های باستان شناختی از حضور فرهنگی ایران در غرب شاهنشاهی به حداقل کاهش یابد. با توجه به عظمت ترکیبی این عوامل، گزارش حضور آن‌ها بازم عملاً بسیار زیاد است. به علاوه در برخی جلوه‌ها، گزارش این حضور حاکی از تعاملات اجتماعی چند سطحی است که در خور بررسی بسیار دقیق‌تری است.

یک عامل عمده در اندکی ظاهری یافته‌های باستان شناختی می‌تواند اعمال موفقیت‌آمیز استراتژی و ایدئولوژی شاهنشاهی باشد که در بالا توصیف شد. به نظر من این عامل در انعکاس وضعیت واقعی باستانی از همه عوامل مهم‌تر است. با این حال به طور خلاصه من به پنج عامل اضافی اعتقاد دارم که بیشتر بازتابنده وضع آکادمیک ما هستند تا وضع واقعی ایران باستان. این پنج عامل متداخل باهم ترکیب شده‌اند و کلیشه‌ی ابدی "حضور ناچیز ایران از لحاظ فرهنگی در سرزمین‌های غربی شاهنشاهی" را پدید آورده‌اند. سه عامل نخست مربوط می‌شوند به اشیای وارداتی از ایران یا اشیایی که به تقلید از نوع ایرانی در محل ساخته شده‌اند. دو عامل آخر مربوط می‌شوند به آثار هنری دورگه‌ای که در غرب پدید آمده‌اند که هم دارای عنصر ایرانی هستند و هم عنصر بومی.

- (۱) مسائل و مشکلات مربوط به یافته‌های باستان شناختی ایرانی در غرب؛
- (۲) معرفی منفی میزان اشیای ایرانی که در غرب پیدا شده‌اند؛
- (۳) دسته‌بندی غلط آثار قابل حمل هنری نوع هخامنشی در مجموعه‌های متعدد؛
- (۴) جازدن یادمان‌های هنری به عنوان نمونه‌های مهم هنری صرفاً یونانی حتی

در مواردی که جنبه‌های مهمی از تأثیر جامعه شناختی و/ یا شکل‌های هنری هخامنشی در آن‌ها آشکار بوده است.

(۵) دسته‌بندی چشم بسته یا سرسری تعداد زیادی از آثار هنری با عنوان "یونانی - ایرانی".

(۱) یافته‌های باستان‌شناختی

همه دست‌اندرکاران می‌دانند که باستان‌شناسان در کاوش‌های مناطق غربی چندان اولویتی برای سطوح مربوط به دوره ایران قائل نبوده و به ندرت اهمیتی به آن می‌داده‌اند. به علاوه از آن‌جا که "شاه بزرگ" معمولاً محل‌های به راستی مهم از نظر سیاسی و استراتژیک را برای استقرار مراکز اداری ساتراپ‌های خود انتخاب می‌کرد، پس از سقوط هخامنشیان، بسیاری از همین محل‌ها به دلیل اهمیت خود استقرارگاه شاهان دوره هلنیستی شدند. و بنابراین یا به عمد یا به دلیل بی‌توجهی یا به دلیل ساختمان‌سازی‌های مجدد بسیاری از آثار و مدارک مربوط به دوره شهرهای ایرانی مستقر در غرب از بین رفت.

بدین ترتیب هیچ‌گاه بالاخره به درستی معلوم نشد که کاخ‌های شهرهای ایرانی چه شکل و چه معماری‌ای داشته‌اند (هانفمن، ۱۹۷۵، ص ۱۷). با آن‌که برخی عناصر معماری ملهم از کاخ‌های هخامنشی (نظیر سرستون‌های جانوردیس) در غرب پیدا شده‌اند اما به دلیل انزوای ساختاری همچنان از نظر شناخت کل بنادر ابهام مانده‌اند اگر چه تردیدی نیست که تقلیدی بوده‌اند از بناهای شوش و تخت جمشید (فون مرکلین، ۱۹۶۲، صص ۲۷-۳۰ و ۱۹۷-۱۹۴). بوستان‌ها و باغ‌های رسمی ایرانی که در منابع کلاسیک به آن‌ها اشاره شده است چه بسا از نخستین نشانه‌های انتقال فرهنگ ایرانی به غرب بوده‌اند (هانفمن، ۱۹۷۵، صص ۱۶-۱۷). اما در این‌جا نیز با اغفال‌کننده‌ترین میانجی از لحاظ احتمالات باستان‌شناختی سروکار داریم زیرا از این نشانه‌ها در خود ایران نیز چیز چندانی باقی‌نمانده غیر از پاسارگاد که تا اندازه‌ای به دلیل تاریخچه محدود اشغال و سکونت در آن، یگانه گنجینه‌ی نادر از نظر حفظ بقایای باغ‌های رسمی محسوب می‌شود (استروناک، ۱۹۷۸، صص ۱۰۷-۱۱۲).

سرانجام باید به سرشت کم دوام و زودگذر دوره تجملی دربار ایران اشاره کرد. جواهرات و آرایه‌های فلزی گرانبها و ظروف غذاخوری و نیز لباس‌ها و پرده‌های بافته شده در کارگاه‌ها که در منابع کلاسیک درباره‌شان بسیار سخن گفته شده است. طبعاً هم در برابر تاراج انسانی و هم تاراج زمان موادی به‌ویژه آسیب‌پذیر بوده‌اند. حتی اگر کاخ‌های شهرها و بلندپایگان ایرانی نیز سالم از زیر خاک درمی‌آمدند نمی‌توانستیم امیدوار باشیم که به این‌گونه اقلام دست یابیم. در این‌جا تکرار می‌کنیم که دفینه پاسارگاد یک استثنای نادر محسوب می‌شود (استروناک، ۱۹۷۸، ص ۱۷). این نکته‌ی مهمی است: از موارد بسیار نادر است که با حفاری‌های بسیار دقیق و تحت نظارت حتی در قلب سرزمین ایران بتوان به کالاهای تجملی ایرانی دست یافت - جایی که منابع کلاسیک ما به مقادیر غیرقابل تصور طلای پنهان شده اشاره دارند (کهل، ۱۹۸۵، صص ۷۵-۳۷۴؛ دکالاتای، ۱۹۸۹). این یک حقیقت بدیهی باستان‌شناختی است که به ندرت و در مواقع بسیار استثنایی ممکن است که به گنجینه‌های طلا و نقره دست یافت. اما به عکس این سابقه، مثلاً پانزده دستبند نقره و دو طلا در "وونی" در قبرس پیدا شده که پدیده مهمی محسوب می‌شود (بِرستات [Gjerstadt]، ۱۹۷۳، ص ۲۳۸ به بعد). مجموعه‌ای غنی از تکه‌های عاج و چوب مربوط به دوره ایران در مصر پیدا شده است که مرهون اقلیم مصر است و این مواد آسیب‌پذیر اگر در جاهایی دیگر بودند (که مسلماً نظیر آن‌ها بوده است) باقی نمی‌ماندند و می‌پوسیدند (اشتوکی، ۱۹۸۵، صص ۳۲-۷).

در سطوح پایین‌تر اجتماعی که به اطلاعات بیشتری نیاز داریم از طریق حفاری‌ها و کاوش‌ها و کندوکاوهای سطحی‌تر شاید بتوان درباره پادگان‌های ایرانی در غرب به چیزهایی دست یافت؛ یعنی به خصوصیات صوری آن‌ها و این‌که چه چیزهایی می‌توانند درباره شیوه زندگی کارکنان نظامی مستقر در آن‌جا فاش سازند. یافته اخیر برجسته‌کاری‌ها و پیکره‌هایی نظیر تخت‌جمشید از یک پایگاه دیده‌بانی در آسیای صغیر به شدت نمایانگر اهمیت درک این مطلب است که این‌گونه پادگان‌ها می‌توانسته‌اند وسیله انتقال تصویرهایی بوده باشند که ایدئولوژی مرکزگرایی را تقویت می‌کرده‌اند. (داون، لومر و لوزاشمور، ۱۹۸۷). با این حال، در این‌جا نیز چنان‌که از روند امور پیداست،

اولویت‌های باستان‌شناختی و خود بازداري‌های سياسي نمی‌توانند باهم به خوبی کنار بیایند و امکان یک پژوهش بی‌طرفانه علمی در تأسیسات نظامی مرزی را فراهم سازند.

(۲) معرفی منفی میزان یافته‌ها

پ.ر.س. موری یک چکیده ارزشمند منطقه به منطقه درباره دست‌ساخت‌های ایرانی‌گون پیدا شده در درون سرزمین‌های شاهنشاهی ایران انتشار داده است (موری ۱۹۸۰). من درست از آن رو که این کتاب از اهمیت فراوانی برخوردار است مایلم با استفاده آزادانه از آن نکته‌ای را به اثبات برسانم. شرح و بسط طولانی و تحلیل غالباً دقیق و ظریف او هنگام گزارش تأثیر ایران‌گویی جوشنی از مفاهیم منفی درباره میزان سنجی تأثیرات به بر کرده است. مقدمه مفصل و سخنان پایانی او در نتیجه‌گیری، بر ناچیزی یافته‌های باستان‌شناختی از حکومت ایران تأکید می‌ورزد. همچنین در مورد یافته‌های به دست آمده، بحث‌های ویژه (و در بسیاری موارد فوق‌العاده پر شور) او غالباً پیش‌درآمدی از تأکید بر این نکته دارند که کمیت این اشیاء بی‌اهمیت هستند، مثلاً: «اجناس تجملی حاکی از حضور ایران در هر جای امپراتوری، در این جا (فلسطین) نیز پیدا شده‌اند؛ اما تعدادشان ناچیز و بی‌اهمیت است» (موری، ۱۹۸۰، ص ۱۳۳).

این رساله یا تکنگاری کامل، با اندکی تلاش نسبی و منصفانه می‌توانست در قالب واژه‌های مثبت و منصفانه نیز بیان شود. تمرینی جزئی نمایانگر جهت‌دار بودن فوق‌العاده جالب پژوهشی است که موری این چنین با دقت و موشکافی و فاضلانه انجام داده است. من یک تغییر مسیر گفتاری را به او پیشنهاد می‌کنم که خواهد دید چگونه ناگهان اثرش به پژوهشی زاینده تبدیل خواهد شد. مثلاً عبارات او درباره نشانه‌های وسوسه‌انگیز سرستون‌های جانوردیس که در سراسر آسیای صغیر، سواحل شرقی مدیترانه و قبرس دیده و یافته شده‌اند و تنها خاص معماری سلطنتی شوش و تخت جمشید هستند و من قبلاً به وجود آن‌ها اشاره کردم. یک روش کلام آن است که بر ناچیزی کمی این یافته‌ها تأکید بورزیم، مثلاً: «فقط فلان تعداد تکه نمونه از سرستون‌های جانوری در خارج از سرزمین مرکزی و اصلی شاهنشاهی ایران پیدا شده است.» چنین جمله‌ای این احساس از پیش ایجاد شده در خواننده را تقویت

می‌کند که تأثیر ایران بر بخش غربی شاهنشاهی بسیار ناچیز بوده است. اما با یک تغییر جهت اندک بیانی، این سخن می‌تواند برعکس حالتی مثبت به خود بگیرد، مثلاً: «فلان تعداد تکه از سرستون‌های جانوری پشت به پشت داده [منظور همان سرستون‌های جانوردیس animal Protome Capitals است - م] نوع ایرانی در آسیای صغیر، سواحل شرقی مدیترانه و قبرس پیدا شده است.» این بقایای معماری به عنوان نشانه‌های بناهای هخامنشی در بخش غربی شاهنشاهی که در واقع مظهر کامل معماری رسمی هخامنشی در قلب امپراتوری محسوب می‌شوند، درخور بررسی بسیار جدی هستند.

(۳) دسته‌بندی غلط آثار قابل حمل هنری

بسیاری از آثار هنری ایران زمان هخامنشی پس از پیدا شدن، گاه دانسته و گاه نادانسته به نحوی غلط دسته‌بندی شده‌اند. مثلاً کم نیستند مواردی - بخصوص در کلکسیون‌هایی که از مدت‌ها پیش فهرست‌برداری شده‌اند - که به مهرهای ایرانی هخامنشی برمی‌خوریم که روی آن‌ها برچسب "بین‌النهرینی"، "کلده‌ای" یا "آشوری" زده شده است. این مسأله نه تنها در مورد یافته‌های غرب امپراتوری صادق است، بلکه در مورد برخی مهرهای ایرانی موجود در کلکسیون‌های خاک اصلی یونان - که ادعا شده یافته‌های محلی بوده‌اند - نیز صدق می‌کند. در زمینه تشخیص دسته‌بندی نادرست مهرهای ایرانی در این مجموعه‌ها، م. ب. گریسون به پیشرفت‌هایی مقدماتی دست یافته است. موزیانه‌تر و زشت‌تر از این، مسأله اشیای دیگر ایرانی است که در کتاب‌ها و موزه‌ها جزء هنر یونانی معرفی می‌شوند. مثلاً اخیراً در مورد یک سلسله ظرف‌های فلزی اسیل (یا اسیل فرض شده‌ی) ایرانی که به عنوان "یونانی" دسته‌بندی شده بودند نیز به این امر برخورد شده است (فون بوتمر، ۱۹۸۴، مثلاً ص ۲۵ پانویست‌های ۱۹-۱۸). این‌که چگونه این ظرف‌های تجملی که به وضوح غیر یونانی‌اند "یونانی" دانسته شده‌اند به راستی و بی‌اغراق نکته‌ای حیرت‌انگیز و گیج‌کننده است:

در صفحات ۲۴ تا ۴۵ کتاب نقره‌های باستانی یونان شرقی، مجموعه‌ای مرکب از بیش از ۵۰ گلدان و ظرف آشپزخانه که طی ۱۵ سال با شکیبایی گردآوری شده‌اند، گنجانده و

معرفی شده است. اشیای بسیار متفاوتی علناً ساخته‌ی صنعتگران ایونی برای مشتریان ثروتمندشان در نواحی شرقی یونان در آن زمان (یعنی پیش از فتح آسیای صغیر توسط ایران) معرفی شده‌اند، یعنی زمانی که فرهنگ یونانی در دو سوی دریای اژه شکوفا شده بوده و فراورده‌ی هنر و صنعت یونانی در مناطق شرقی دور حتی تا تخت جمشید مورد ستایش قرار داشته است. برخی اشیاء نمایانگر ذوق شرقی و حتی ایرانی و تقسیمه‌های ایرانی هستند که آزادانه اقتباس شده‌اند... ارتباط با ایران از عطریات‌های اندود شده با سیم و زر (شماره ۱۸) به خوبی پیداست که بر روی آن‌ها تصویر شاه بزرگ در حال حرکت به سوی چپ میان دو دالبر روی شیشه (شماره ۱۹) و در شیشه‌های کوچک تر تصویر شاه ایران در حال کشتن شیر نقش شده است (فون بونر، ۱۹۸۴، صص ۶۸).

هیچ‌کس نیست بپرسد که آخر مگر آسیای صغیر پیش از فتح توسط کوروش می‌توانسته معاصر با پرسپولیس [= تخت جمشید] بوده باشد که در زمان داریوش یکم بنای آن آغاز شده است و این تاریخ به حدود ۵۰۰ ق.م. به بعد مربوط می‌شود نه قدیمی‌تر از آن. اما نکته مشکل‌ساز و حیرت‌انگیز برای ما در این زمینه تحریف علنی و بی‌شرمانه‌ای است که به سادگی با "یونانی" نامیدن این اشیاء توانسته‌اند ادعا کنند که حضور هنر ایرانی و تأثیر ارزش‌های فرهنگی و اجتماعی ایرانی در کرانه‌های غربی شاهنشاهی بسیار ناچیز بوده است.

درامداد همین خطوط فکری اما ظاهراً مشروع‌تر به‌مورد مسکوکات شاهنشاهی ایران برخورد می‌کنیم که این‌نیز به راستی جالب است. سکه‌های ضرب شده توسط شاه بزرگ که بر روی آن‌ها تصویر کمانداری با تاج سلطنتی ایران دیده می‌شود، در مهم‌ترین کتاب‌های درسی جزء مسکوکات یونانی ذکر شده‌اند (مثلاً کری [Kraay]، ۱۹۷۶، صص ۳۴-۳۱). این کار بنا بر دو حساب قابل درک است. نخست این‌که بگوییم به طور کلی همه پذیرفته‌اند که مسکوکات شاهنشاهی ایران از لحاظ توسعه اقتصاد پولی بیشتر به سنت مبادلاتی برخاسته از لودیا [لیدی] وابسته بوده است تا قلب خود شاهنشاهی ایران. ثانیاً مدعی شویم که محل دفینه‌ی این سکه‌ها (به‌رغم گواهی آشکار وجود انبارهای بزرگ مسکوکات زر در شوش و تخت جمشید که به دست اسکندر افتاده) حاکی از آن است که این مسکوکات منحصراً برای به جریان افتادن در غرب ضرب می‌شده‌اند. ذکر این‌گونه دلایل برای توجیه دسته‌بندی مسکوکات ایرانی به عنوان

بخشی از تاریخ مسکوکات یونانی پدیده‌ای است که نتیجه تأسف‌آوری به بار آورده است. یعنی این واقعیت آشکار را نادیده گرفته که این مسکوکات به معنای واقعی و دقیق کلمه فرآورده رسمی شاهنشاهی ایران بوده‌اند که در غرب پیدا شده‌اند. من در بخش دوم این مقاله به مسأله مسکوکات ایرانی دوباره بازخواهم گشت.

(۴) سوءاستفاده و جازدن یادمان‌های هنری

عامل دیگر مؤثر در این داوری که گویا آثار کامل هنری ایران در غرب وجود ندارد، به طور کلی کمتر مورد توجه قرار گرفته است. بسیاری از بناها و یادمان‌هایی که باید مدرک حضور/تأثیر هنری ایران تلقی شوند، توسط غرب امروزی مورد ارزیابی قرار گرفته و بخشی از "هنریونانی" دانسته شده‌اند یعنی همان آثاری که ما در دانشگاه‌های خود به عنوان شاهکارهای درجه اول سنت کلاسیک به دانشجویان معرفی می‌کنیم و می‌آموزیم.

نمونه اصلی موزاییک نقاشی شده اسکندر پدیده‌ای مثال‌زدنی در این زمینه است. این موزاییک را یافته‌ی گرانبهایی از نقاشی به یادماندنی و جاودانی یونان قرن چهارم ق.م. انگاشته‌اند. و به راستی نیز از لحاظ فنون تولید هنری یک اثر تمام عیار است. با این حال نولندر [Nylander] به نحو مستدلی اظهار عقیده کرده است که پیام و معنای عاطفی این اثر اولاً مربوط به اواخر سده چهارم و ثانیاً در تأیید احساسات ایران‌گرایانه است نه برعکس (نولندر، ۱۹۸۲). مضمون اصلی تصویر، یک سرباز ایرانی در حال مرگ است که در جلوی رأس مثلثی که دو زاویه دیگر آن را داریوش و اسکندر تشکیل می‌دهند به خاک افتاده است. داریوش نومیدانه دور می‌شود، در حالی که دو ایرانی دیگر در جلوی صحنه و پیشاپیش گردونه شاه در حال جنگیدن‌اند. یکی از این سربازان با بالابردن سپر خود می‌کوشد شاه را از خطر مصون نگه‌دارد، و دیگری گویی نفس‌های آخر را می‌کشد. او در میان هنگامه‌ی اسبان لگام گسیخته و هراسان شاه بر زمین دراز کشیده و چهره به سوی داریوش دارد. چهره او برای ما فقط از طریق انعکاس به درون گودی سپر بزرگش پیدااست. معمولاً این صحنه‌ی اندوهبار را صرفاً به عنوان نشانه‌ای از موضع برتر و مسلط یونان تفسیر کرده‌اند. مثلاً وودفورد در مقدمه خود بر

یک کتاب درسی - که من به دلایل مختلف به عنوان یک پژوهش مقدماتی برای تدریس به آن علاقه زیادی دارم - می‌نویسد: «داریوش از روی گردونه خود به پشت نگاه می‌کند و دست دلسوزانه و پرشفقت خویش را به سوی سربازی که آماده جان باختن برای اوست دراز کرده است - تصویری که نمایانگر احترام خاص یونانی به دشمن است» (تأکید بر کلمات از من است) (وودفورد، ۱۹۸۲، ص ۶۷).

از یک سطح مهم، نمونه‌ی الگویی این مورخ یک نقاشی اسکندر را باید و در واقع مناسب‌تر است که به سود ایران و از موضع برتر و مسلط ایران تفسیر کنیم. حداقل در توضیح بحث مقدماتی نولاند بجاست اگر این پرسش را مطرح کنیم که این اثر جاودانه به راستی می‌خواسته درباره ایرانیان چه بگوید و چه نظری را القا کند. این اثر گرچه کار هنرمندان یونانی و به سبک یونانی است، اما من مصرانه ادعا می‌کنم که نقاش سده چهارم داستانی در ستایش از فضایل ایرانی و وفاداری اشرافی ایران را ترسیم کرده است؛ داستانی که در آن اسکندر با نگاه پریشان و گیسوان ژولیده ترسیم شده است و از این رو سخت شبیه است و به دیوی مقدونی که نظیر آن در پایان هزاره زرتشت در بهمن یشت توصیف شده است (ادی، ۱۹۶۱، ص ۱۹)*.

و نیز داستانی ایرانی بود که سنتی هخامنشی در مورد پیوند وفاداری نجیب‌زادگان با شاه را ترسیم می‌کرد. این سنت ظاهراً بر افتخار کردارهای وفادارانه از طریق هنر بصری تأکید می‌ورزید. داریوش بر سنگ نمای گور خود دوستان خویش گوبریاس و آسپاتین را با ذکر نام معرفی کرده است؛ در تکه‌ای از کتیبه‌ای به دست آمده از شوش مربوط به تصاویر گارد شاهنشاهی بر نمای آجری کاخ نام اوتان [= اوتانس = هوتن] باقی‌مانده است؛ و آن دو تن نجیب‌زاده‌ای که در نقش برجسته‌ی بیستون در پشت سر داریوش ایستاده‌اند احتمالاً گوبریاس و اینتافرن هستند زیرا در اصل متن از این دو تن به عنوان بلندپایه‌ترین شخصیت‌ها و نزدیکان داریوش نام برده شده است (روت، ۱۹۷۹، صص ۷۶ و ۱۸۶). داستانی که هرودوت (III ۸۸) در مورد فرمان داریوش

* - «زرتشت گفت: ای دادار جهان استومندان مینوی افزونی، نشانه‌ی صد سال چه باشد؟ اورمزد گفت: ای سپتمان زرتشت، نشانه‌ی هزاره‌ی تو که به سر رسد روشن کنم: در آن پست‌ترین هنگام، یکصدگونه و یکهزارگونه و ده‌هزارگونه، دیوان ژولیده موی از تخمه خشم برسند. آن بدتخمان... از نژاد پست‌ترین بندگان باشند.» (ژندو هومن یسین [بهمن یشت]، ترجمه صادق هدایت، IV، (و ۲ و ۳) - م.

برای برپاداشتن تندیس از مردی سوار بر اسب حکایت می‌کند و در پایین آن می‌نویسند که «داریوش فرزند و یشتاسب از برکت وجود اسب خود و مهتر هوشمندش اویبارس به پادشاهی رسید» و بدین‌گونه نام مهتر خود را بلندآوازه می‌سازد و به او افتخار و پاداش می‌بخشد، مؤید اهمیت همین الگوی وفاداری به شاه و ترسیم آن بر یادمان‌های هنری است.

بدین‌گونه معلوم می‌شود که این‌گونه قدردانی از خدمات اشخاص برجسته به شاه بخشی از یک خوی و سنت بسیار عمیق و ریشه‌دار بوده است. و همین است که موزائیک اسکندر را چنین پرشور و هیجان‌انگیز ساخته است. همه این‌ها ما را وامی‌دارد که به‌ویژه نظری را که از بنگتسون نقل کردیم که شاهنشاهی هخامنشی را فرورفته در سایه‌های سیاهی توصیف می‌کرد که در آن همه‌ی اتباع از خرد و بزرگ بردگان شاه بوده‌اند، و نیز این‌که «در سنت ایرانی هیچ اثری از حتی یکی از دستیاران و مشاوران داریوش باقی نمانده است» نتوانیم بپذیریم.

البته من درک می‌کنم که بنابه چه دلایلی نقاشی موزائیک اسکندر یک اثر هنری یونانی دانسته شده است. با این حال چیزی که می‌خواهم در این جا تفهیم کنم این واقعیت است که این‌گونه یادمان‌ها به یکسان - اما به دلایلی متفاوت - به بحث ما در مورد مدرکی از حضور و تأثیر فرهنگ ایرانی در غرب و بر غرب مربوط می‌شود.

یادمان‌های دیگری نیز هستند که به عنوان نمونه‌های هنر "یونانی" سده چهارم ق.م موضعی مشابه با آنچه در بالا گفته شد دارند و در آن‌ها "ایران‌گرایی" مهمی تجسم‌یافته است. یک نمونه مشهور دیگر تابوت سنگی اسکندر است. این تابوت نیز گرچه از لحاظ تولید، یک اثر هنری یونانی است، اما در عین حال یادمانی نکته‌سنجانه از تاریخ هنر هخامنشی است. در درون سپرهای برخی از شخصیت‌های ایرانی نمادهایی نقاشی شده‌اند (مانند تصویر نبرد قهرمانانه یا باریابی به حضور شاه) که از سنت شمایل‌سازی، هنر رسمی ایرانی سرچشمه می‌گیرند (فون‌گروه، ۱۹۷۰، صص ۱۱۱-۱۰۲).

این نقاشی‌ها منابع مهم و قابل استنادی هستند از انتقال تصاویری حاکی از صدور فرمان‌های رسمی قدرت مرکزی به پیرامون و از جمله به مناطق غربی. اما در این جا مهم است که به انگیزه‌ی ایران‌گرایانه یا "ایرانی مآبانه"‌ای که در پس ترسیم

نقاشی‌هایی خاص در درون سپرها وجود دارد تأکید کنیم. ظاهراً نقاشی‌های مربوط به رزمندگان ایرانی در روی تابوت سنگی اسکندر از یک نظام کلی ارزش‌های اشرافی هخامنشی در مورد وفاداری به شاه و بیان تصویری ایدئولوژی رسمی دودمان شاهی مایه و سرچشمه می‌گیرند. آراستن قسمت داخلی سپرهای پارسیان با تصویرهایی از باریابی به حضور شاه بزرگ یا نشان دادن شاه به عنوان پهلوان و قهرمان قطعاً مفهوم و طنین پرمعنایی برای رزمجویان ایرانی داشته است. چنان‌که در مورد موزاییک اسکندر گفتیم، بی‌گمان این نقش‌های همانند روی تابوت سنگی در قسمت داخلی سپرهای ایرانیان نیز از اهمیت نمادین زیادی برخوردار بوده است. به یک معنا این قسمت از سپر که روبه سوی دارنده آن داشته، دارای یک جنبه "شخصی" بوده که رزمنده‌ی سپردار پیش از مرگ در نبرد واپسین نگاه‌هایش به سوی آن می‌بوده است.

روی هم رفته، یادمان‌های نمونه و مثال‌زدنی موزاییک اسکندر و تابوت سنگی اسکندر جنبه‌ی جالبی از همگرایی میان "هنریونانی" در غرب امپراتوری و آنچه باید "هنر ایرانی مآب" در آن منطقه نامید را منعکس می‌سازند. این "هنر ایرانی مآب" را می‌توان هنری سرشار از "هنر یونانی" همراه با یادآوری ارزش‌های آریستوکراتیک ایرانی و نمادها و شمایل‌های ایدئولوژیک پادشاهی تعریف کرد. من این تعریف‌ها را عمده‌باز گذاشته‌ام چون کرانه‌های آن به قومیت هنرمند یا سفارش‌دهنده‌ی کار یا حامی هنرمند بستگی دارد. این تأکید بیش از اندازه جنبه‌های مهمی از یک مجموعه‌ی فرهنگی را در ابهام فرو برده است.

(۵) طبقه‌بندی سراسری هنر "یونانی-ایرانی"

تاکنون درباره هنری بحث می‌کردیم که به رغم ایران‌گرایی‌ها و ایرانی‌مآبی‌های فراوان آن، هنری کاملاً یونانی انگاشته می‌شد. اکنون به سوی مجموعه تولیدات هنری گوناگونی می‌رویم که علاوه بر این‌که فرآورده غرب شاهنشاهی هستند ولی به طور کلی همگان از دیرباز پذیرفته‌اند که نوعی باروری و غنای متقابل زیبایی‌شناختی و منافع اجتماعی میان ایرانیان و اهالی یونانی یا یونانی مآب آسیای صغیر را منعکس می‌سازند. ما به پیروی از فورت‌وانگلر (۱۹۰۳، ص ۱۱۶ به بعد) این طبقه از آثار را

"یونانی - ایرانی" می‌نامیم. این آثار انواع آثار هنری گوناگونی را دربرمی‌گیرند: پیکرتراشی‌ها و نقش برجسته‌های یادمانی (متسگر، ۱۹۷۱ و ۱۹۷۵؛ هرماری، ۱۹۸۴)، گورهای نقاشی شده در المالی (ملینک، ۱۹۷۴) و به‌ویژه تعداد زیادی مُهر که منشأ اکثر آن‌ها قابل اثبات نیست (بوردمن، ۱۹۷۰a، صص ۳۰۳-۳۵۷).

مطالعه اخیر یادمان تشکوله شاید به عنوان الگویی برای تفکر درباره مسائل مطرح شده در زمینه ساختار معماری مجموعه‌های "یونانی - ایرانی" مفید باشد (کهل، ۱۹۸۸، همراه با یک کتابشناسی جامع). متأسفانه بحث‌های درباره مُهرهای یونانی - ایرانی تاکنون پیشرفتی نداشته‌اند. بررسی عالی بوردمن موانع کار را به خوبی شناخته و برشمرده است (بوردمن، ۱۹۷۰a، صص ۳۰۳-۳۷۵). تناقض در این است که یکی از علل مهم مانع شونده ارزیابی‌های محققانه در این زمینه، وجود تعداد بسیار زیاد این مُهرها است. از آن‌جا که اثبات خاستگاه اکثر این مُهرها تقریباً ناممکن است، در بحث‌های باستان‌شناختی کمتر از آن‌ها استفاده می‌شود. به علاوه این مهرها در مجموعه‌های بسیار پراکنده‌ای قرار دارند که غالباً نیز به سادگی به آن‌ها برچسب یونانی زده و جزو آثار یونانی قلمدادشان کرده‌اند. این مسأله برمی‌گردد به عامل شماره ۳ ما [دسته‌بندی غلط] که باعث شده تا حضور آثار باستان‌شناختی ایرانی در غرب ناچیز انگاشته شود. به این موضوع گاه توسط استار در شرح مختصری که درباره روابط ایران و یونان در سده چهارم ق.م. در آسیای صغیر نوشته اشاره شده است (استار، ۱۹۷۷، ص ۸۵). مُهرها مجموعه‌ی گیج‌کننده‌ای هستند از ترکیبات عناصر ظاهراً دورگه‌ی یونانی - ایرانی (مثلاً از لحاظ سبک، تصویرنگاری، شکل مُهر، ماده استفاده شده). ترفند آکادمیک این بوده که کوشش شده (معمولاً به منظور جداکردن قطعات یا سنخ‌ها و گونه‌ها) تا وزن نسبی یا میزان دورگگی آن‌ها معین و مشخص شود: مثلاً آیا بهتر است فلان فقره یا طبقه را اساساً هنر یونانی بنامیم که برای یک ارباب یا سفارش‌دهنده یونانی کار شده است؛ یا هنر یونانی (یا آناتولی) که برای یک ارباب ایرانی ساخته شده؛ یا هنری است ساخته‌ی دست یک صنعتگر شرقی که تلاش ناکامی کرده تا اثر یونانی‌نمایی برای یک ارباب ایرانی بسازد.

در تمام این بحث‌ها، که تاکنون حدود کمابیش یک قرن کامل ادامه داشته‌اند،

گرایش عجیبی وجود داشته تا از هر گونه بحث باز درباره هزاران معنای ممکن از این اسناد یونانی - ایرانی اجتناب شود. به هر حال، میزان نسبی دورگگی هر چه بوده، واقعیت وجود آن‌ها نمایانگر تأثیر متقابل فوق‌العاده‌ی اجتماعی و هنری میان غرب و شرق است. ما اکنون می‌توانیم از دو راه به این تأثیر متقابل بنگریم. راه مرسوم و سنتی ظاهراً این فرض بوده که "تأثیر متقابل" را به معنای هر چه رقیق کردن و کمرنگ نمودن تأثیر ایران در نظر بگیرند (ضمن این‌که سبک‌های کاملاً ایرانی اقلام نمایانگر تأثیر شدید ایران است). راه دیگر تفسیر برای ارزیابی تأثیر متقابل چیزی است که من در این‌جا پیشنهاد می‌کنم. آیا نمی‌توان مدرکی دال بر ادغام و درهم‌تنیدگی فرهنگی را شاخصی از تأثیر فرهنگی بخصوص مهم ایران دانست؟ و این‌که این تأثیر فرهنگی فقط یک حاشیه ظریف تزئینی و سطحی نبوده، بلکه بیشتر پدیده‌ای بوده است بازتابنده پذیرش مقبولانه مبادله اجتماعی با ایران از سوی جمعیت‌های محیط میزبان؟ جالب آن است کیفیت تأثیر متقابلی را که من در این‌جا درباره‌اش بحث می‌کنم در مورد مهرها در سطح فرآورده‌هایی شخصی قابل تشخیص است، و بسیاری از این مهرها در آسیای صغیر کارکرد اموال همگانی و حتی "عوام‌الناس" را داشته‌اند (شاید هر یک از اقوام کوچک مهر مخصوص خود را می‌داشته است).

این به نظر من نکته‌ای مهم و حساس است. روزگاری هانفمان درباره اثر هر می مهرها که به طور کامل توسط بوردمن (۱۹۷۰b) مورد مطالعه قرار گرفته است، چنین اظهار نظر کرد:

بیشترین مقدار سوزها و سبک‌های ایرانی در هنرهای تجملی درباره‌های شهربها به چشم می‌خورد، منتهی حتی در این‌جا نیز مطالعه دقیق نمایانگر ترکیبی است از عناصر آناتولی و یونانی. مثلاً جان بوردمن اخیراً به این نتیجه رسیده است که حدود ۲۰۰ مهر هرمی خالکدونی عقیق و سنگ بلور ساخته‌ی شهر سارد بوده‌اند. نقشمایه‌های این مهرها معمولاً ایرانی هستند (شیردال شاخ‌دار یا ابوالهول ریش‌دار تاج به سر)، اما کتیبه‌های روی آن‌ها لیدیایی است - و فقط نام یک دارنده‌ی مهر ایرانی (میتراتاس [= مهرداد] است و بقیه‌ی نام‌ها لیدیایی هستند (هانفمان، ۱۹۷۵، ص ۱۹).

معنایی که در پس این سخنان نهفته آن است که تأثیر ایران را باید بسیار ناچیز دانست: (۱) چون عناصر ایرانی با روش‌های غربی در آمیخته‌اند، و (۲) چون حتی

مُهرهای هرمی که تأثیر آشکار اشکال هنری ایرانی بر آن‌ها به خوبی هویدا است، نوشته‌های رویشان نشان می‌دهد که مالکانشان لیدیایی بوده‌اند. حال آن‌که به نظر من وجود نام‌های لیدیایی بر مُهرهای سبک ایرانی درست برعکس نشانه‌ی تأثیر بسیار نیرومند ایران بر اهالی آسیای صغیر است نه کاهش تأثیر آن.

نقش "راد" به تیرستان
www.tabarestan.info

II- کُنه موضوع

در فضای اندکی که برایم باقی مانده است مدارکی از آثار مهرهای "الواح بارویی تخت جمشید" ارائه می‌دهم - مدارکی که چشم‌انداز کاملاً متفاوتی با آنچه در بالا گفته شد در برابر ما می‌گشایند.

سکه‌های سلطنتی هخامنشی

همه می‌دانیم که در کانون و قلب شاهنشاهی ایران هیچ سکه‌ای با نقش معروف "کمان‌دار پارسی" پیدا نشده است. این سکه‌ها در درجه نخست (از طریق پیداشدن دفینه‌ها و یافته‌های منفرد) در غرب به دست آمده‌اند - گرچه چنان‌که گفتیم منابع کلاسیک همگی گواهی می‌دهند که خزانه‌های شوش و تخت جمشید هنگام ورود اسکندر آکنده از سکه‌های زر بوده‌اند. این واقعیت ظاهراً حاکی از آن است که این مسکوکات ربطی به سیاست کلی و مفاهیم مربوط به فرمان از مرکز امپراتوری به پیرامون ندارند. غالباً چنین تفسیر شده که سکه‌های با نقش "کمان‌دار پارسی" (به هر حال گونه‌های I تا III) فقط به منظور پرداخت دستمزدها در غرب ضرب شده‌اند و بنابراین نمی‌توان آن‌ها را شاخصی از "حضور" ایران انگاشت (مثلاً موری، ۱۹۸۰، ص ۱۲۹). ظاهراً این طرز فکر می‌خواهد به ما بقبولاند که منظور از حضور ایران حضور فیزیکی مردم ایران است که دارنده یا مصرف‌کننده اقلام خاص ایرانی بوده باشند. بنابراین و بدین معنا، شاید (همراه با موری) ما هم به این نتیجه برسیم که آری وجود مسکوکات ایرانی هیچ ارزشی به عنوان شاخص [حضور ایران] ندارند. اما چنین تعریفی از "حضور" مرا برمی‌آشوبد و آزار می‌دهد. چنان‌که پیش از این استدلال کردم، مفهوم حضور و تأثیر یعنی وجود آن نیروی فرهنگی نهفته در اشکال دورگه‌ای که بازتاب تأثیر متقابل

فرهنگی میان شکل‌ها و/ یا اندیشه‌های ایرانی و محلی هستند. فراتر از این، این گرایش که گویا مسکوکات سلطنتی ایران ربطی به بحث مربوط به تأثیر هنر هخامنشی در خارج از مرکز امپراتوری ندارند و بنابراین باید کنار گذاشته شوند نیز مرا سخت ناراحت می‌کند.

تاکنون یک سکه کمان‌دار نوع II در بایگانی "بارویی تخت جمشید" شناخته شده که از آن به عنوان مُهر در روی یک لوحه مربوط به سال ۵۰۰ ق.م. استفاده شده است (روت، ۱۹۸۸). استفاده از این سکه به عنوان مُهر روی لوحه دیگری در حوالی تخت جمشید - که گویا توسط مردی انجام می‌شده که از نقطه‌ای در شرق تخت جمشید اداره امری را در غرب به عهده داشته - اهمیت دارد و بسیار پرمعناست. این ما را وامی‌دارد به این نتیجه برسیم که استفاده از این‌گونه مُهرها یا سکه‌های با نقش کمان‌دار حامل پیام خاصی از قلب امپراتوری به پیرامون بوده است. واقعیت این پیام (از طریق سکه‌های حامل آن) حاکی از رسیدن فیزیکی اشیایی از قلب شاهنشاهی به مناطق غربی است، همان‌گونه که نقش روی سکه‌ها حامل رسیدن پیام به هدف‌های خویش است.

تصویرپردازی و سبک نقش‌های "کمان‌دار" فرآورده مستقیم کارگاه‌های مُهرسازی فعال در تخت جمشید در اواخر سده ششم و اوایل سده پنجم ق.م. است (گریسون، ۱۹۸۸؛ روت، ۱۹۸۹). در یک سلسله از آثار مُهرهای استوانه‌ای موجود در بایگانی، پیشرفتی در تصاویر "روایی" کمان‌داری زانو زده و در حال تیراندازی به چشم می‌خورد. این پیشرفت از مُهرهایی که ارتباطی نزدیک با حکاکی نوایلامی دارند (احتمالاً در مواردی محصولات نوایلامی هنوز استفاده می‌شده‌اند) تا مهرهای جدیدتر سبک درباری را دربرمی‌گیرند (بسنجید با شکل‌های ۱ و ۲). شایان ذکر است که سبک درباری تیراندازان لباس پوشیده و زانو زده در حال تیراندازی در صحنه‌های شکار در الواح بارویی تخت جمشید ظاهراً هیچ‌گاه تاجی به سر ندارند. سکه‌های با نقش تیرانداز از گونه II به نظر می‌رسد تیرانداز را از بافت روایی خود جدا کرده و به آن با یک تاج جنبه‌ی نمادین بخشیده‌اند. نتیجه کار تصویری شده از شاهی شکارگر که

تیرهای او همانند شاهنشاهی‌اش در حال پرتاب از مرکز به دورترین نقاط هستند.* درک این نکته اهمیت دارد که این مسکوکات هخامنشی را عصاره‌ای پرمعنا بدانیم از تولیدات دربار مرکزی که به سنن هنری خاورمیانه‌ای در پس خود تحکیم بخشیده است. این سکه‌ها از آن رو به این شکل تولید شدند که سبک و تصویرپردازی آن‌ها اصالتاً پارسی و هخامنشی و جلوه‌ای از قدرت پادشاهی بود. بیان این قدرت از لحاظ سبک هنری طینی ایرانی دارد که در عین حال مرهون سنت قدیمی‌تر حکاکی خاورمیانه‌ای است. از لحاظ هنر شمایل‌نگاری، تیرانداز گونه‌ی II (که زانو زده تا تیر بیفکند) چه بسا حامل پیامی دوگانه است: هم یادآور اندیشه شاه شکارگر است و هم هراکلس شکارچی (روت، ۱۹۸۹). اما به رغم هرگونه طینی این چنین دوگانه، این واقعیت به جای خود باقی است که این مسکوکات ریشه در سنت مرکز شاهنشاهی دارند. از لحاظ موضوعی که در این کارگاه ما مورد بحث است، به‌ویژه مهم می‌نماید که شاه هخامنشی تولید این سکه‌های کاملاً پارسی‌گون را به منظور پرداخت دستمزد مزدوران یونانی یا یونانی مآب در غرب سفارش داده بود. این‌که آیا این مسکوکات به راستی در غرب ضرب شده باشند (در سارد، چنان‌که عموماً می‌انگارند) یا در مرکز شاهنشاهی (چنان‌که اخیراً آماندزی، ۱۹۸۵، ص ۱۶۳ پیشنهاد کرده است) در تأثیر ایران برای تولید آن تغییری نمی‌دهد. به علاوه این پرسش که آیا قالب‌مهرها توسط قالب‌تراشان لیدیایی ساخته شده‌اند یا مهرتراشان ایرانی، نیز اهمیت دارد؛ اما باز پاسخ به این پرسش به نقش بنیادی ایران در ارسال پیام یا پیامی که سکه به همراه دارد تغییری وارد نمی‌سازد. شناخت قومیت یا ملیت مهرتراش نیز نمی‌تواند حتی اثبات‌کننده‌ی محل ساخته شدن مهر یا ضرب سکه باشد، زیرا صنعتکاران نیز مانند قالب‌های سکه، کالاهای قابل حمل والایی بودند و شاهان هخامنشی می‌توانستند آن‌ها را جابه‌جا کنند. از نظر من کمترین تردیدی نیست که سکه‌های دارای نقش تیرانداز حامل پیام روشن و مستقیمی از سوی شاه ایران خطاب به مردمان دریافت‌کننده آن‌ها بوده‌اند.

*- داریوش در کتیبه‌ی نقش رستم (DN_a، بند ۴) می‌گوید: «اگر می‌اندیشی که چند بود شمار کشورهای که داریوش شاه داشت پیکرها را ببین که تخت را می‌برند، آنگاه خواهی دانست که نیزه مرد پارسی دوررفته است. آنگاه خواهی دانست که مردی پارسی بسیار دور از پارس جنگیده است.» - م.

پیام چندان پیچیده نبود، و از اصول تبلیغاتی روشن و هشداردهنده‌ای پیروی می‌کرد. پیام درباره توانایی جسمانی و قدرت نظامی شاه ایران بود.

واقعیت تولید سکه‌های تیرانداز که در میان یونانیان آسیای صغیر به جریان می‌افتاد چیزی جز تأکید قاطعانه بر برنامه شاهنشاهی هخامنشی نبود. این نشان می‌دهد که شاه ایران با اطمینان احساس می‌کرد تصویر کاملاً ایرانی او بی‌درنگ به رواج سکه و اعتبار آن خواهد افزود. درواقع سکه‌های تیرانداز ایرانی معرّف شاه به عنوان نماینده کل دودمان بودند (روت، ۱۹۸۹). و به یک معنا اولین نمونه‌های تصویر فرمانروا بر روی سکه به شمار می‌روند. این سکه‌ها آشکارا یادآور فرهنگ فرمانروایی مبتنی بر فره‌مندی [Charisma] آدمی هستند. پس صرفاً تصادفی نبود که این مفهوم به منظور اشاعه خود به صورت پخش سکه‌ها در درجه نخست راه آسیای صغیر را در پیش گرفت. افزون بر این، توسعه و تصویر فرمانروا در دربارهای شهربی آسیای صغیر لزوماً به معنای نشانه‌ای از شورشی بودن این ناحیه علیه قدرت دودمانی مرکز نبود. بلکه به عکس، شاید باید آن را تجلی دیگری از این گرایش در هخامنشیان دانست که می‌خواستند بفهمانند اتحاد با شاه ایران و وفاداری نسبت به او را پاداشی سزاوار می‌دهند. ما باید فرض را بر این بگذاریم که حتی تصویرهای شهربا بر سکه‌ها نیز نشانه‌ی سرسپردگی صادقانه آنان بود و نقشمایه‌های ایرانی‌مآبانه دیگر روی سکه‌ها نیز به معنای وفاداری قدرشناسانه نسبت به نظام مرکزی بودند. هیچ دلیلی (جز جعلیات بنگتسون در مورد یک امپراتوری سیاه و سرکوبگر) برای این فرض وجود ندارد که شاه ایران از تقلید تصویر سکه‌های مرکز یا حتی تصویر شهربا روی سکه‌های محلی احساس تهدید می‌کرده است. تفسیر ساله [Zahle] به این‌جا مربوط می‌شود (مورکولم و ساله، ۱۹۷۲، ص ۱۱۰).

مسائل یونانی - ایرانی

پس نمادها و شعارهای تیرانداز هخامنشی چه از لحاظ سبک و چه شمایل‌نگاری صرفاً ایرانی و پارسی هستند. با این حال پیداست که هدف آن‌ها مخاطب غربی بود. این نکته ما را به مجموعه کلی‌تری از مشکلات و مسائل روش‌شناختی هدایت می‌کند

که در کانون مشکلات پژوهشی شهرهای یونانی - ایرانی قرار دارند: آیا درست است فرض کنیم که یک الگوی عملی برای درک چگونگی سبک هنری و شمایل‌نگاری را می‌توان به قومیت ارباب سفارش‌دهنده‌ی آن یا قومیت مخاطب دریافت‌کننده‌ی پیام او ارتباط داد؟ همچنین آیا درست است بپنداریم که می‌توانیم قومیت یک هنرمند را از سبک و شیوه‌ی تصویرسازی به کار رفته در تراش یک مهر تشخیص دهیم؟ سردرگمی و پریشانی درباره چگونگی (و چرایی) تأکید بر قومیت صنعتگر و ارباب/مخاطب، هم در میان محققان مسکوکات ایرانی ماب آسای صغیر، و هم محققان مهرهای یونانی - ایرانی فراگیر است. کری [Kraay] با اشاره به سکه‌های تارسوس با دو سبک متضاد ایرانی و یونانی در پشت و روی سکه، روزگاری اظهارنظر کرد که این سکه‌ها بی‌گمان برای پرداخت دستمزد سپاهیان ایران ضرب شده‌اند (کری، ۱۹۷۶، ص ۲۸۰). معنای ضمنی این سخن آن بود که هر نمادی به سبک ایرانی فقط برای مخاطب ایرانی مورد استفاده قرار می‌گرفته است. پیداست که این استدلال با درک سنتی (و تقریباً مورد قبول عام) در مورد رابطه میان سبک، تصویرپردازی و دریافت‌کنندگان (مخاطبان) موردنظر سکه‌های تیرانداز سلطنتی مغایرت دارد. چنان‌که دیدیم، در این مورد خاص، یک تصویر کاملاً ایرانی پدیده‌ای با هدفی کاملاً غربی تلقی شده بود. همین نمونه به وضوح نشان می‌دهد که چگونه بیشتر تفسیرها در مورد حضور ایران در غرب از سر هوس و خواش دل ساخته و پرداخته شده‌اند.

علت بحثی که اخیراً در مورد هنر "یونانی - ایرانی" سروصدا به پا کرده است تا اندازه‌ای امتناع مفسران از کنار گذاشتن این پندار است که گویا فقط یونانیان می‌توانسته‌اند سبک هنری یونانی تولید کنند، اما هر کسی می‌توانسته اثری با سبک هنری خاورمیانه‌ای بیافریند. درک این نکته اهمیت دارد که بیشتر محققان توضیح ساده و سراسری برای یونانی بودن هر سبک در تقابل با سبک ایرانی دارند: هر چه "زیبا، طبیعت‌گرایانه، بی‌نقص و کامل و آزاد" است، یونانی؛ و هر چه "خشک و سرد و منجمد و انتزاعی و ایستا" باشد، ایرانی است.

مثلاً فارکاس بنا بر این اصل به بحث درباره یک سکه اِواگوراس دوم پرداخته که

در روی سکه شَهْرَب بر پشت اسب ترسیم شده، و در پشت سکه تصویری از تیرانداز از گونه‌ی II نقش شده است (شکل ۳). این بانوی محقق در تلاش خود برای توجیه این فرضیه که سکه را یک یونانی ساخته است، می‌نویسد: "زیبایی اجرای صحنه‌ی اسبی که اواگوراس بر آن سوار است تنها در صورتی قابل درک است که یک سکه‌ساز یونانی آن را ساخته باشد" (فراکاس، ۱۹۶۹، ص ۷۵). ولی ما هنوز نفهمیده‌ایم چه چیزی در این اسب وجود دارد که آن را به‌ویژه "یونانی" کرده است. و از آن بالاتر، نفهمیده‌ایم که پس هنرمندی که پشت ایرانی سکه را ساخته اهل کجا بوده است.

تحلیل شهرهای یونانی - ایرانی بار سنگین نازیایی دیدگاهی را بر دوش دارد که همه‌ی توجه خود را بر قومیت صنعتگر سازنده متمرکز کرده است. اما این مدرک، بار سنگین دیگری را نیز تحمل می‌کند که ارتباط نزدیکی با کیفیت تقاضا و قومیت سفارش‌دهنده، که ایرانی یا یونانی باشد، دارد. به عبارت دیگر پیوسته در داوری‌ها به فرضیه‌های دسته‌بندی شده‌ای درباره‌ی ذوق و سلیقه ایرانی برخورد می‌کنیم و این‌که چگونه مشتریان ایرانی در کارگاه‌های مَهْر سازی از امتیاز ویژه‌ی "آریاب بودن" خود بهره می‌گرفته‌اند. یک فرضیه‌ی نمونه آن است که مشتری ایرانی سطحی‌ترین عناصر را سفارش می‌داده تا به یک اثر هنری صرفاً یونانی رنگ و لعاب ایرانی بدهد. چنان‌که مثلاً فرانسیس تأثیر مشتری ایرانی را محدود می‌کند به این‌که هنرمند یونانی را مجبور می‌کرده تصویر فردی را با موی دُم اسبی ایرانی نقش کند یا صحنه‌ای از نبرد یک یونانی با ایرانی ترسیم کند که طرف ایرانی در آن پیروز باشد (فرانسیس، ۱۹۸۰، ص ۶۸). دسته دیگری از فرضیات بر این اندیشه تأکید می‌ورزند که مشتریان ایرانی درخواست مَهْرهای "ایرانی‌نما" داشته‌اند و مشتریان یونانی طبعاً خواهان مَهْرهای "یونانی‌نما" بوده‌اند. حتی کسی چون بوردمن (که به هر حال پژوهش ارزشمندی کرده است) گاه به دام این‌گونه توضیحات می‌افتد. مثلاً دو مَهْر را که هر دو نقش مرد ایستاده‌ای با لباس شرقی دارند را باهم مقایسه می‌کند (بوردمن، ۱۹۷۰a، ص ۲۰۱ و شکل‌های ۵۳۲ و ۸۸۴). یکی از این مَهْرها تراشی براساس سنت کلاسیک یونانی با اطوار یونانی دارد و به راستی قطعه‌ی برازنده و خوش‌ساختی است (شکل ۵۳۲). مَهْر دیگر شیوه‌ای تک‌بُعدی و تا حدی سرسری دارد و در مقایسه با مَهْر اول قطعه‌ای غیرخلاق و از لحاظ هنری

معمولی و پیش‌پا افتاده است. ساخت مهر اول را به یک صنعتگر یونانی شرقی نسبت می‌دهد که به سفارش یک مشتری یونانی کار کرده است. و مهر دوم پیش‌پا افتاده و سطحی به کارگاهی در آسیای صغیر نسبت داده می‌شود که دقیقاً برای مشتریان ایرانی کار می‌کرده است. دو نکته در مورد این نگرش مرا آزار می‌دهد. یکی این که سبک مهر معمولی و پیش‌پا افتاده هیچ ربطی به سبک دریاری هخامنشی ندارد که اتفاقاً بسیار ظریف و فاخر است و از نظر زیبایی هیچ کمتر از سبک کلاسیک یونانی نیست. بنابراین البته نمی‌دانم چه کسی ممکن بوده خریدار چنین محصول ملال‌آوری باشد که نقش مردی با جامه شرقی بر آن حک شده است؛ اما دلیلی نمی‌بینیم که فرض کنیم سفارش دهنده یا خریدار لزوماً یک ایرانی بوده باشد. هیچ دلیلی نداریم فرض کنیم که یک ایرانی می‌خواسته اشیایی ایرانی‌نما را از کارگاه‌های غرب خریداری کند (البته اگر اصولاً این قطعه ایرانی‌نما بوده باشد، که نیست!). بنابراین من دلیلی نمی‌بینم فرض کنم که یک ایرانی ثروتمند که می‌توانسته در آسیای صغیر زندگی یا به آنجا مسافرت کند قادر نبوده است تا یک سبک یونانی زیبا را سفارش دهد. منطق اساسی این استدلال که مشتری یونانی را در تقابل با ایرانی در مورد این دو مهر نشان می‌دهد و قاطعانه به قضاوت می‌پردازد، یک داوری ارزشی است که البته هیچ محقق غربی در استواری آن شک نمی‌کند و "به خطا" نمی‌رود و آن این است که هر یونانی احتمالاً "خوش سلیقه" بوده و هر ایرانی احتمالاً "بدسلیقه".

مسائل یونانی-ایرانی: سازگاری‌هایی از مرکز شاهنشاهی

البته خود بوردمن زیرکانه یادآور می‌شود که ما اطلاع چندانی از هنر حکاکی در مرکز امپراتوری ایران نداریم. نادانی ما در این زمینه و به‌ویژه هنر مهرسازی، ارزیابی چگونگی تعامل سبک و سوزنه میان ایران و یونان در زمینه جواهرات و گوهرهای "یونانی-ایرانی" را دشوار می‌سازد (بوردمن، ۱۹۷۰b، ص ۳۸). اما اکنون سرانجام پس از حدود ۳۰ سال که مجهز به اطلاعات به دست آمده از "الواح بارویی تخت جمشید" هستیم، زمان آن فرارسیده است که بررسی دقیق‌تری را در این زمینه آغاز کنیم. اگر به آثار مهرهای بایگانی تخت جمشید با نظری دقیق و موشکافانه‌تر بنگریم،

به موضوع‌های متعددی در زمینه مهرهای "یونانی - ایرانی" پی می‌بریم. یکی از موضوع‌ها مربوط می‌شود به نقش ارباب ایرانی در فرآیند انتخاب یک مهر شخصی. اسناد تخت جمشید تأیید می‌کنند که افراد زیادی در تخت جمشید یا نزدیکی آن‌جا بسیار سفر می‌کرده و از اشراف بلندپایه‌ای بوده‌اند که می‌توانسته‌اند بهترین نوع مهری را که می‌خواهند به هر کارگاهی که اراده کنند سفارش دهند، با توجه به این‌که در گزینش زیبایی‌شناختی نیز بسیار مطلع بوده‌اند. گوبریاس پسر مردونیه و از نزدیکان داریوش بزرگ، لوحه‌ی شماره ۶۸۸ "الواح بارویی، تخت جمشید" را با مهری بسیار جالب توجه (مهر بارویی ۸۵۷) مهر کرده که بر آن تصویر دو شیر در حال حمله به یک گوزن نر نقش شده است (شکل ۴). متن لوحه مربوط به سال ۴۹۹ ق.م. است و گزارشی است از پرداخت هزینه مقادیر زیادی سهمیه به گوبریاس ضمن مأموریتی که حامل سندی متعلق به شاه بوده است (PFT 2B). مهر مورد استفاده گوبریاس سبک نرم و خوش‌تراشی دارد با قالب ریزی بسیار خوب اما بدون نقش جزئیات جسمی در مورد این سه جانور. یکی از شیرها در حال حمله به سینه گوزن است و پاهای عقب خود را روی شکم شکار محکم کرده است. شیر دیگر بر پشت گوزن سوار شده و در حالی که چهره‌اش دیده می‌شود در حال گاز گرفتن اوست. نقش قربانی تضاد زیبایی با این دو جانور درنده دارد. سر او از نیم‌رخ پیش آمده اما در عین حال به سوی بیننده کج شده است و یک گوش و دو شاخ او پیدا است. شاخ‌ها قسمت بالایی مهر مدور را پر کرده‌اند. این مهر ظرافت‌های سبک هنر کهن یونانی را دارد. بدن زیبای گوزن و شکل اجرای شاخ‌های او یادآور یکی از گوزن‌های مشابه در روی جام سیاه نقش دایره شکلی است که تلسون نقاش ترسیم کرده است (بوردمن، ۱۹۷۴، شکل ۱۱۱ در موزه هنرهای زیبای بوستون به شماره ۹۸/۹۲۰؛ بیزلی ۱۹۸۱: ۱۷۹). گوزن‌های همانندی نیز گاه روی گوهرها نقش شده‌اند که همگی را جزء هنر یونانی طبقه‌بندی کرده‌اند (بوردمن، ۱۹۷۰a، شکل‌های ۵۶۴ و ۸۶۸). اساساً اجرای روی مهر گوبریاس یونانی به نظر می‌رسد، اگرچه از لحاظ تمامیت سبک و ترکیب هیچ اثر یونانی نزدیک به آن دیده نشده است (هوفن ۱۹۸۵). البته نقشمایه‌ی حمله شیر به شکار یکی از موضوع‌های محبوب خاورمیانه‌ای بوده که از سده‌ی ششم به بعد مورد اقتباس یونانیان نیز قرار گرفته و رواج یافته است.

در تحلیل نهایی مشکلی که مهر گوبریاس پیش پای ما می‌گذارد چنین است: اگر این مهر را در محل دیگری غیر از تخت جمشید یافته بودیم و می‌خواستیم به عنوان یک اثر هنری با منشأ نامعلوم در موزه قرار دهیم، بی‌تردید آن را جزو آثار هنری یونانی طبقه‌بندی می‌کردیم، و چه بسا به عنوان یک شاهکار یونانی با قاطعیت می‌ستودیم. و بی‌گمان آن را سفارش یک فرد بلندپایه‌ی کاملاً یونانی می‌پنداشتیم. اما اکنون که اثر این مهر را بر یک لوحه اداری هخامنشی و در قلب شاهنشاهی ایران یافته‌ایم و می‌دانیم به گوبریاس تعلق داشته است، ناچاریم در فرضیات خود درباره آقامنشی و ذوق و سلیقه ایرانی تجدیدنظر کنیم. کمترین چیزی که این مهر به ما اثبات می‌کند آزادی انتخاب نزدیکترین فرد به شاه ایران است. مثلاً او نیازی نداشته وسایل و تجهیزات شخصی خود را از چیزهایی تأمین کند و به اشیایی محدود سازد که از لحاظ سبک لزوماً مرتبط با هنر سبک درباری هخامنشی (در حدی که با نقش برجسته‌ها و پیکره‌های تخت جمشید و مهرهای درباری دارای نام سلطنتی آشنا هستیم) بوده باشند (روت، ۱۹۷۹، صص ۱۱۸-۱۲۲؛ روت و گریسون، زیر چاپ). اگر مهر گوبریاس را نماینده هنر یونانی بینگاریم، می‌توانیم بگوییم که گوبریاس آزادی انتخاب خود را دست‌کم یک‌بار در جهت پذیرش ارزش‌های صوری یونانی به کار گرفته است. این یافته‌ی مهم می‌تواند پادزهری باشد در برابر پندارهای محققانی که قبلاً به آنان اشاره کردیم.

اما دریغ (البته از نظر محققان فوق‌الذکر) که وضعیت چه بسا جالب‌تر از آن چیزی است که گفتیم. زیرا وقتی مهر گوبریاس را در کنار سایر آثار مهرهای دیگر شناخته شده در بایگانی تخت جمشید قرار می‌دهیم، متوجه می‌شویم که از رنگ و لعاب‌پنداری یونانی آن باز هم بیشتر کاسته می‌شود. در "الواح بارویی تخت جمشید" تعدادی اثر مهر استوانه‌ای وجود دارد که دارای نقش شیر و گوزن هستند و تصویرپردازی آن‌ها با سبکی کاملاً همانند با مهر گوبریاس اجرا شده است. یعنی لبه‌های بدن حیوانات نرم‌تر است؛ پیکربندی یا اندام‌سازی آن‌ها کامل‌تر است، اما تقریباً اثری از جزئیات مربوط به ماهیچه‌ها یا سطوح پوست و چشم دیده نمی‌شود (شکل ۵). این مهرهای استوانه‌ای، اخلاف مستقیم سنت نیرومند سبک نگارگری جانوری هستند که در

کارگاه‌های نوایلامی کشف شده‌اند. پرسش من این است که آیا این کیفیات کاملاً سبک‌دار که در آغاز در مهر گوبریاس چنان "یونانی" به نظر می‌رسد ممکن است عملاً بازتاب همین سبک نوایلامی باشد که در کارگاه‌های حکاکی دوره هخامنشی در قلب ایران پرورده‌تر شده است؟ اما فعلاً این امکان را در مورد مهر دو شیردار گوبریاس به عنوان یک ویژگی هنر ظاهراً یونانی در نظر نمی‌گیریم. به هر صورت حتی اگر مهر گوبریاس سفارش داده شده به هنرمندان یونانی نیز باشد، باز نمونه راستین یک Koinè [= لهجه‌ی] یونانی - ایرانی است. مطالعه بیشتر عناصر نوایلامی وارد شده در هنر مهرسازی اواخر سده ششم و اوایل سده پنجم ق.م. در تخت جمشید، چه بسا نمایانگر تفاوت‌های جزئی در سبک‌های گوناگون موجود در سنت‌های دربار مرکزی گردد. اما چه بسا برآیند بررسی متناقض از آب درآید و دریابیم که عناصر به ظاهر "کاملاً یونانی" نظیر نرمی، پُری، و بی‌نقصی شکل‌های جانوری، صرفاً میوه مهارت و استادی هنرمندان خانگی در کارگاه‌های حکاکی پر رونق قلب ایران بوده‌اند - کارگاه‌هایی که ریشه‌شان سنت هنری مهم جنوب غربی ایران [= ایلام/خوزستان] بوده که البته هنوز اسناد اندکی از آن‌ها در دست داریم.

عامل نوایلامی همچنین نقش مهمی در جنبه دیگری از بحث مربوط به تعریف ویژگی‌های هنر "یونانی - ایرانی" دارد. یکی از ترجیع‌بندی‌ها محققان از تصویرپردازی مهرهای هخامنشی این است که آن را کلیشه‌ای و فوق‌العاده محدود توصیف می‌کنند. فرض ایشان همیشه این بوده است که سهم اصلی یونان در این "لهجه‌ی" یونانی - ایرانی جان بخشیدن تصویری به صحنه‌های ایستا و نمادهای هنری شرقی بوده است: صحنه‌هایی با آمیزه‌ای از مردان و زنان؛ صحنه‌های شکار بر پشت اسب که دست هنرمند را فوق‌العاده در ارائه تصویری زیبا بازمی‌گذاشت. اما می‌بینیم که آثار مهرهای الواح بارویی تخت جمشید در این عرصه نیز سخت افشاگرند. متأسفانه فضایی که در اختیار دارم اجازه بحث کاملی را در این جا به من نمی‌دهد، اما شاید اشاره به یک گونه‌ی ذی‌ربط برای اثبات غنای امکانات برای تحلیل‌های آینده کافی باشد.

در لوحه‌های تخت جمشید دو مهر استوانه‌ای نوایلامی اسناد استواری هستند از وجود سنتی زنده و پرتحرک در اجرا و ترسیم سواران در حال تاخت. مهرهای

شماره ۵۱ و ۹۳ (شکل‌های ۶ و ۷) به ترتیب صحنه‌های تاخت یک شکارچی و یک جنگجو را نشان می‌دهند که چگونه به زیبایی و پرشوریورس می‌برند و میدان را در آرایشی آزاد درمی‌نوردند. این مهرها ارتباط نزدیکی دارند با مجموعه کوچک نوایلامی شناخته شده‌ای که از حفاری‌های شوش به دست آمده‌اند و مورد بررسی و تفسیر آمیه قرار گرفته‌اند (آمیه، ۱۹۷۳a و b). از این مجموعه می‌توان به عنوان نمونه‌های اصلی بالقوه مهم برای نقد و ارزیابی سلسله‌های بزرگی از مهرهای "یونانی - ایرانی" که سواران در حال تاخت را نشان می‌دهند، استفاده کرد (مثلاً بوردمن، ۱۹۷۰a، شکل‌های ۹۰۴، ۹۰۵، ۹۲۴، ۹۲۵؛ و شکل ۸ در این‌جا). در روی مهر ۹۳ در کنار تصویر نوشته شده است "کوروش، پسر تئیس‌پس، [پادشاه] آئشان" که سند بسیار گرانبهائی محسوب می‌شود، چون تاریخ ساخت آن را می‌توان دقیقاً به زمان حیات پدر بزرگ کوروش بزرگ مربوط دانست. این آثار مهری به ما نشان می‌دهند که چنین تصویرهای جان‌داری از تاخت سواران با پیکربندی و اندام‌سازی کاملِ توسن‌هایی پرشور در واقع ویژگی و جنبه مهمی از هنرهای درباری در ایران بوده‌اند. بنابراین (به رغم تصور خانم فارکاس، ۱۹۶۹، ص ۷۶ که می‌نویسد: «بدین معنا این‌گونه گوهرهای "یونانی - ایرانی" را باید در واقع "یونانی" دانست نه ایرانی، زیرا تا زمانی که هنرمندان یونانی صحنه‌های اسب و سوار را نیافریده بودند ایرانیان اصولاً فاقد نقشمایه‌های اسب و سوار بودند») ایرانیان نیازی نداشتند آسیای صغیر را تسخیر کنند تا ترسیم چنین نقش‌هایی را از یونانیان یاد بگیرند.

مهر کوروش آئشانی (مهر ۹۳) که چند نسل پس از ساخت آن هنوز مورد استفاده بوده است هشداری است به ما در مورد اهمیت سنت‌های باستانی راه‌یافته با قالب و بافت هخامنشی. این سنت‌ها در کارهای ملموس آگاهانه و روزمره زندگانی مردمانی واقعی که در پیرامون تخت جمشید در قلب شاهنشاهی ایران می‌زیستند و از این مهرها استفاده می‌کردند وارد شده و جزئی از زندگی ایشان شده بودند. اهمیت این سنت با اندکی تفاوت در مهرهای پارناکا مدیر عملیات ساختمانی تخت جمشید به خوبی مشاهده می‌شود. او وقتی مهرش را گم کرد، سفارش ساخت مهر جدیدی داد (مهر ۱۶ - شکل ۹ ما). مهر جدید پارناکا (که تاریخ ساخت آن دقیقاً سال ۲۲ پادشاهی داریوش نوشته شده است) یک شاهکار استادانه‌ی آشورمآبانه است (گریسون، ۱۹۸۸،

صص ۲۶۸-۲۶۳ درباره مهر قدیم پارناکا؛ و صص ۲۳۲-۲۱۶ درباره مهر تازه‌ی او). این مهر، نظیر مهر گوبریاس، نشان می‌دهد که اشراف ایرانی می‌توانستند بنا به ذوق و سلیقه خود هرگونه تصویرپردازی و سبکی را برگزینند و بهترین چیزها را سفارش دهند. و البته این سلیقه از ذهنی آگاه سرچشمه می‌گرفت که با امکانات حیرت‌انگیز دامنه‌داری از دوره‌های مختلف تاریخی و مناطق گوناگون جغرافیایی / فرهنگی آشنایی داشت.

برنامه رسمی تنظیم شده هنر شاهانه هخامنشی که اکنون روشن شده آشنایی عمیقی با هنر خاورمیانه باستان داشته است (روت، ۱۹۷۹) می‌تواند (به‌ویژه به برکت پارناکا) بخشی از یک نظام استوار و گسترده روابط اجتماعی در محیط هنری تلقی شود. این سنگراستوار برنامه‌ریزی شده هنر رسمی تخت‌جمشید با تصویرپردازی‌های باستانی و معانی ضمنی سنگین خود، تنها یک درخشش سطحی نبود که آفرینندگان آن طنین واقعی آن را در محیط اطراف خود احساس نکرده باشند. آثار مهری "الواح بارویی تخت‌جمشید" فاش می‌سازند که مرکز امپراتوری از لحاظ فرهنگی پیرامون محسوب نمی‌شده و در حاشیه قرار نداشته است. آری حاشیه فرهنگی نبود مگر آن‌که مفهوم "فرهنگ" را برابر و محدود به شکل‌های قابل اثبات الهام گرفته از یونان بدانیم و تعریف کنیم. مردمی که در درون و قلب چنین جامعه‌ای زندگی می‌کردند مردمی بودند که در ارتباطی اجتماعی و هنری و زیباشناختی با برنامه رسمی هنر یادمانی هخامنشی جوش خورده و یکی شده بودند. آنان نسبت به این هنر شور و اشتیاقی شخصی و فعال داشتند. آنگاه وقتی چنین مردمی به آسیای صغیر رفتند و گروهی بسیار در آن‌جا اقامت گزیدند، علائق و انگیزه‌های ایشان در سبک هنر جدید احتمالاً پیچیده‌تر و پرورده‌تر شد و با مفاهیمی تازه آخت یافت و هماهنگ گردید.

کوتاه سخن، به نظر من راه‌های دیگری برای نگرش به مسأله تأثیر ایران بر نواحی غربی شاهنشاهی خود وجود دارد که حاکی از حضور قاطع و به خویش استوار ایران و کنش دوسویه و تعامل فرهنگی است. ما اگر می‌خواهیم در گفتمان خود پیشرفت داشته باشیم باید راه خود را از فرمول‌های کلیشه‌ای و قالبی گذشته جداسازیم که می‌خواست بدانند چه چیزی "ایرانی" و چه چیزی "یونانی" بوده است.

شکل ۱- مهر ۳۰۵ PFT [الواح بارویی تخت جمشید] بر PFT 481: استوانه‌ای با سنت نوایلامی که
کمان‌داری زانو زده را در حال تیراندازی نشان می‌دهد.

شکل ۲- مُهر شماره ۷۱ بر روی PFT280: استوانه‌ای به سبک درباری،
کمان‌داری زانورده در حال تیراندازی به یک شیر

شکل ۳- سکه‌ی اوآگوراس دوم: پشت سکه نقشی ایرانی مآب، و روی سکه تصویری "یونانی"
(برگرفته از بابلون: فهرست سکه‌های یونانی کتابخانه ملی پاریس، ۱۸۹۳، تصویر ۱۵/XVII).

شکل ۴- مهر شماره ۸۵۷ روی PFT688: مهر گوریاس

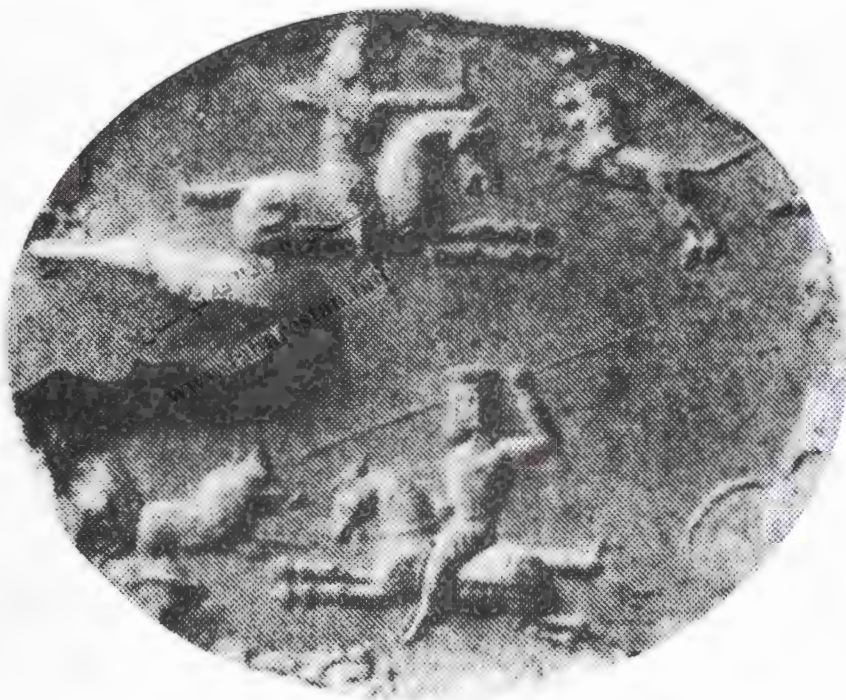
شکل ۵- مهر ۱۴۲ روی PFT 1104: استوانه‌ای که دو شیر را در حال حمله به گوزن تر نشان می‌دهد، متأثر از سنت نوایلامی

شکل ۶- مهر ۵۱ روی PFT 240: استوانه نوایلامی که سواران در حالت تاخت و شکار را نشان می‌دهد.

شکل ۷- مهر ۹۳ روی PFT 692: مهر استوانه‌ای نوایلامی کوروشِ آنشانی که سوار در حال تاخت و دشمنان را نشان می‌دهد، همراه با کتیبه نام کوروش در کنار آن.

شکل ۸- یک مهر نوع "یونانی-ایرانی" از سوارانی در حال تاخت و شکار
 که غالباً آن را ابداعی صرفاً یونانی پنداشته‌اند (برگرفته از آ. فورت وانگلر:
 A. Furtwängler, Die antike Gemmen I, Leipzig and Berlin 1900. Pl. XI/ 1)

شکل ۹- مهر ۱۶ روی PFT 1903: مهر جدید آشوری قاب پارتاکا
 که در سال ۲۲ پادشاهی داریوش ساخته شده است.

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

طلا و نقره ایرانی، تراکیه‌ای و یونانی: مسائل اندازه‌شناسی

مایکل ویکرز-آکسفورد

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

اندازه‌شناسی طلا و نقره موضوعی است که، نظیر نظریه‌پردازی درباره ابعاد معبد سلیمان یا رسالات درباره اهمیت اندازه‌های "هرم بزرگ"، هر محقق "جدی" ترجیح می‌دهد از نزدیک شدن به آن بپرهیزد (برای پی‌بردن به علل این پرهیز بنگرید به برنال ۱۹۸۷، صص ۴-۱۷۳ و ۸۰-۲۷۲). با این حال پیداست که قدما به مسأله اوزان و مقادیر بسیار اهمیت می‌داده‌اند و ما بی‌گمان با قبول مسئولیت این واقعیت را نادیده می‌گیریم. ما بخصوص درباره شاهنشاهی ایران در زمان فرمانروایی داریوش "دکان‌دار" (← هرودوت، III ۸۹) آگاهی بالنسبه کاملی داریم. فهرست‌های معابد یونانی، همان‌گونه که اخیراً دیوید لوئیس تأکید کرده است (لوئیس، ۱۹۸۶) منابع مهم دیگر اطلاعاتی ما هستند، بخصوص در مواردی که به فلزات گرانبه‌ای در تملک آن‌ها مربوط می‌شود. یافته‌های اخیر طلا و نقره در آسیای صغیر، تراکیه و مقدونیه به آگاهی ما درباره نوع ظروف مورد استفاده در شاهنشاهی ایران و سرزمین‌های مجاور آن بسیار افزوده است. این مقاله پی‌جوی روش‌هایی است که از آن طریق مقیاس‌ها یا استانداردهای طلا و نقره‌ی هخامنشی نقش برتری در حیات اقتصادی، اجتماعی و سیاسی این نواحی ایفا کرده‌اند.

پاناگیوریشته

درباره اشیای زرین و سیمین یونان دوره کلاسیک به درستی گفته شده است که

"اوزان آن‌ها معمولاً براساس واحدهای یک سکه رایج سنجیده می‌شد" (فون‌بوتر، ۱۹۶۲-۳، ص ۱۵۵)، اما بسیار کم بودند محققانی که از این سرمشق پیروی کرده باشند، و به ندرت به کتابی در زمینه این‌گونه ظروف طلا و نقره برخورد می‌کنیم که شاخص‌های اوزان در آن‌ها ذکر شده باشد. سودمندترین کتاب از نظر تاریخ‌گذاری اوزان محتویات یک دفینه باستانی از فلزات گرانبها، بررسی ه.آ. کان است از گنجینه‌ی پاناگیوریشته که در تراکیه‌ی بلغارستان در سال ۱۹۴۹ کشف شده است (کان، ۱۹۶۰، صص ۲۶-۹؛ نک. استرانگ، ۱۹۶۶، صص ۹۷ و ۱۰۲؛ گریفیث، ۱۹۷۴، صص ۳۸-۴۲. در مورد گنجینه پاناگیوریشته به طور کلی نک. تسون چشف، ۱۹۵۹؛ ونه‌دیکوف، ۱۹۶۱؛ کاتالوگ نمایشگاه لندن، ۱۹۷۶؛ کاتالوگ نمایشگاه مانتس ۱۹۷۹، تصویر اول کتاب و صص ۸-۱۸ و ۱۹۹ و ۲۰۰).

کان با بررسی اوزان اشیای طلایی گوناگون توانست ثابت کند که برخی از آن‌ها با واحدهای سکه‌های دریک ایران اندازه‌گیری شده‌اند و بقیه با واحدهای سکه‌های استاتر اسکندری، و به این نتیجه رسید که کوزه‌های دو دسته‌دار معروف به "آمفورا" [amphora]، لیوان‌های پایه‌دار معروف به "ریتون" [rhyton]، پارچ‌ها و پیاله‌ها [Phiale] در زمانی حدود پایان سده چهارم ق.م. ساخته شده‌اند، یعنی هنگامی که یک واحد جدید پولی جای قبلی را گرفته بوده است. او به درستی این نظر را که از معیار لامپساکوسی استفاده می‌شده است (ونه‌دیکوف، ۱۹۶۱، ص ۲۲) مورد انتقاد قرارداد و متذکر شد که معیار خود لامپساکوس - همانند بسیاری جاهای دیگر - مبتنی بر مسکوکات ایرانی بوده است (کان، ۱۹۶۰؛ نک. لوئیس، ۱۹۸۶، ص ۷۶). سکه طلای دریک ایرانی از طلای ناب بود (به محاسبه اشمیت، ۱۹۸۳، ص ۴۲۱، معادل ۲۳/۲۵ قیراط) و بین ۸/۲۵ تا ۸/۴۶ گرم وزن داشت (بابلون، ۱۸۹۳، صص ۱-۱۶)، حال آن‌که سکه استاتر اسکندر طلایی داشت که از لحاظ خلوص برابر دو دراخمای آتنی (۴/۳۱ گرم) بود (کان، ۱۹۶۰، ص ۲۷). درباره کوزه‌های آمفورا و پیاله‌های پاناگیوریشته، دیوان‌نگاره‌ها مؤید تبدیل از یک استاندارد به استاندارد دیگری است. پس گفته شد که کوزه آمفورا (با وزن کنونی ۱۶۹۵/۲۵ گرم) معادل ۲۰۰ واحد به اضافه یک سکه‌ی نیم دراخمایی و یک اوبول وزن دارد. کسر مربوطه معادل است با ۴ سکه اوبول آتیک به وزن ۲/۸۶ گرم و بقیه ۱۶۹۲/۳۸ گرم برابر است با ۲۰۰ × ۸/۴۶ گرم. پیاله‌های تزئین شده با سر سیاه،

طلا و نقره ایرانی، تراکیه‌ای و یونانی... □ ۶۵

میوه بلوط، جوز آتش و زنبور عسل هر یک $845/7$ گرم وزن دارند که برابر با 100 سکه دریک است که هر سکه $8/457$ گرم وزن داشته باشد. در واقع یک دیوارنگاره‌ی $H (= 100)$ همین اندازه تعیین می‌شود؛ دیگری وزن آن را معادل 196 دراخما و $\frac{1}{24}$ تعیین می‌کند که عملاً استاندارد آتیک نیست.

پیااله‌ی نیویورک

پیااله طلای دیگری با تزئین میوه بلوط و جوز آتش به تنهایی در موزه‌ی متروپولیتن نیویورک قرار دارد (فون بوتمر، ۳-۱۹۶۲؛ ۱۹۸۴، ص ۸۶۳). وزن اصلی آن حدود 756 گرم برآورده شده بود که معادل 90 سکه دریک $8/4$ گرمی است. روی آن کتیبه‌ای است به خط پونیک که ظاهراً وزن آن را 180 واحد اعلام می‌کند؛ این وزن اگر با سکه‌ی دراخما سنجیده شود (که شده بود) خیلی کم می‌آورد (فون بوتمر، ۳-۱۹۶۲، ص ۱۵۵). اما وزن آن آشکارا برابر وزن 90 سکه‌ی دریک است. اشیای طلایی فراوان دیگری نیز ظاهراً وزنی معادل با استاندارد سکه دریک دارند، از جمله یک گردن‌بند بلوطی از نومفایوم در جزیره کریمه که اکنون در موزه اشمولیان است (ویکرز، ۱۹۷۹، صص ۲-۴۱ تصویر ۱۱a-b). وقتی اخیراً آن را وزن کردیم معلوم شد دقیقاً برابر با 8 سکه دریک است. یک کاسه طلایی گود در موزه متروپولیتن (ویلکینسون، ۵-۱۹۵۴، صص ۴-۲۲۳؛ مایرهورف، ۱۹۷۸، ص ۱۷، شماره ۳/۱۲/۱۲) ادعا شده که از همدان/ اکباتان به دست آمده است (گرچه ا.و. موسکارلا [۱۹۷۹، صص ۳۱-۳۵] در این باره تردید کرده است). بر روی آن نام خشایارشا به پارسی باستان، بابلی و ایلامی حک شده است و 1100 گرم وزن دارد (اطلاعات بالا به لطف دکتر موسکارلا بوده است) و این برابر است با 130 سکه زر دریک هر یک با وزن $8/46$ گرم.

فهرست‌های آتنی

دیوید لویس اخیراً اظهار عقیده کرده است که برخی "وزن‌های خاص آتنی" اشیای طلایی مذکور در فهرست‌های آتنی در صورتی قابل تبیین هستند که با معیار سکه زر دریک ساخته و سنجیده شده باشند. به گفته او «مدارک روشنی از سده چهارم وجود دارند که اشیای طلایی با معیار دریک وزن می‌شده‌اند.» (لویس، ۱۹۸۶ صص ۷-۷۶). در

واقع مدارک قدیمی تری نیز وجود دارند؛ مثلاً در مورد دو پیاله طلا در هکاتومپدون که وزن توام آن‌ها ۱۳۴۴ دراخما ذکر شده بود (تامپسون، ۱۹۸۱، ص ۳۱۸)، زیرا ۵۷۹۲/۶۴ گرم طلا معادل ۶۸۵ سکه‌ی دریک ۸/۴۶ گرمی است، یا دو ظرف طلایی که وزن آن‌ها ۲۹۳ درخما + ۳ اوبول ذکر شده بود (همان) به آسانی قابل تبدیل به ۱۵۰ دریک ۸/۴۳ گرمی هستند.

نقره بسیار کمتر از طلا تاکنون توجه محققان را جلب کرده است. در واقع بسیاری از اشیای نقره‌ای فهرست‌های آتنی که وزن‌های آن ناشیانه و سرسری براساس سکه دراخما گزارش شده بود، در همان نگاه نخست معلوم می‌شود که با معیار سکه‌ی نقره ایرانی "سیگلوس" [Siglos = با ارزش حدود $\frac{1}{4}$ دریک] ساخته شده‌اند: بعدها معیار "سیگلوس" سنگین‌تر شد و میان حدود ۵/۴۰ تا ۵/۶۷ گرم تعیین گردید (نونه، ۱۹۵۶، ص ۴۲). فهرست زیر نمونه‌ای کوچک اما شاخص از برخی اشیایی است که نخستین بار در گزارش پروناثوس پارتونوی در سال ۴۲۴/۳ ق.م. و نیز چند سال پیش از آن ذکر شده‌اند.

شیء	وزن به دراخمای آتیک	وزن به گرم	سیگلوس	میانگین وزن دراخمای تراکیه - مقدونی	میانگین وزن
۳ شاخ شرابخوری نقره	۵۲۸	۲۲۷۵/۶۸	۴۱۶/۲۵	۶۶۶	۳/۴۲
۷ پیاله نقره	۷۰۰				
۲ پیاله نقره	۲۰۰				
۴ پیاله نقره	۳۲۹	۱۴۱۷/۹۹	۲۵۰	۴۰۰	۳/۵۴
جام نقره‌ی خالکیدی	۴۰				
۷ پیاله نقره	۹۱۰	۳۹۲۲/۱	۷۰۰	۱۱۲۰	۳/۵
۷ پیاله نقره	۶۴۳ دراخما + ۲ اوبول	۲۷۷۲/۷۶	۵۰۰	۸۰۰	۳/۴۶

(تامپسون ۱۹۸۱، صص ۳۰۶-۳۰۵)

ارقام ۷۰۰، ۲۰۰ و ۴۰ دراخمای آتیک احتمالاً مربوط به اشیایی هستند که طبق معیار وزن محلی ساخته شده‌اند، ولی دیگران بخصوص آخری عجیب به نظر می‌رسند، اما اگر ۶۴۳ دراخما + ۲ اوبول را یا با ۵۰۰ سکه نقره سیگلوس ایرانی یا ۸۰۰ دراخمای

تراکیه - مقدونی بسنجیم به وضع معقول‌تری می‌رسیم. (وزن متوسط یا میانگین سکه‌های دراختامی تراکیه‌ای - مقدونی در طیفی میان حدود ۳/۲۵ تا ۳/۷۰ گرم برابر با ۳/۴۸ گرم می‌شود؛ نک. پرایس و واگنر، ۱۹۷۵، صص ۲۸۳۱ شماره‌های ۵۶-۲۵). در این جا به درستی معلوم نیست منظور کدام یک [یعنی سیگلوس ایرانی یا دراختامی تراکیه - مقدونی] است یعنی با کدام یک از این دو معیار اندازه‌گیری شده است، زیرا وقتی دو معیار وزن نسبت ثابتی داشته باشند، هر دو را می‌توان به آسانی در نظر گرفت. در موارد دیگر می‌توانیم با اطمینانی کمی بیشتر نظریه‌پردازی کنیم. هفت پیاله‌ای که ۷۰۰ سیگلوس وزن دارند، احتمال آن که با معیار سکه نقره ایرانی ساخته شده باشند بیشتر است تا سکه دراختامی تراکیه‌ای، در مورد چهار پیاله نقره نیز این نکته صدق می‌کند. با این حال شاخ‌های شراب‌خوری نقره ظروفی خاص تراکیه بوده‌اند و رقم وزن ۵۲۸ دراختامی آتیک را می‌توان به آسانی به تعداد جانور* تبدیل کرد. درباره فهرست‌های پارتنون در جای دیگری کامل‌تر بحث خواهد شد (ویکرز، ۱۹۸۹، ۱۹۹۰).

دالبوکی

رابطه نزدیک میان معیارهای نقره ایران و تراکیه - مقدونی یادگار دوره‌ای است که این نواحی توسط ایران اشغال شده بود. اکثر ظروف نقره‌ای که در تراکیه و مقدونیه پیدا شده‌اند طبق یکی از این دو معیار ساخته شده‌اند. بنابراین به نظر می‌رسد پارچ‌های نقره‌ای که از گورستان‌های تراکیه واقع در دالبوکی بلغارستان به دست آمده‌اند (پروخوروف، ۱۸۸۰؛ اولیور، ۱۹۷۷، ص ۳۰، شماره ۵؛ کاتالوگ موزه لنین‌گراد، ۱۹۸۵، صص ۱۸-۱۹، شماره ۹؛ گیل، ۱۹۸۶، ص ۱۷، ۲۴، شکل ۲۶) طبق معیار سکه نقره سیگلوس ایران ساخته شده‌اند. دو تا از آن‌ها در آکسفورد هستند و دیگری در لنین‌گراد. اخیراً بانو ایرنه ساورکینا از موزه هرمتاژ لطف کرده و وزن پارچ موردنظر را در اختیار ما نهاده است. مجموع وزن این سه پارچ ۵۶۰ گرم می‌شود که به آسانی قابل تسعیر به ۱۰۰ سیگلوس است، سکه‌ای که وزن ایده‌آل آن حدود ۵/۶ گرم بوده است.

* - در این جا نویسنده واژه جانور را با حرف اول بزرگ به صورت Beast نوشته است که به معنای "دجّال" است و چون چنین چیزی ممکن نیست، مترجم فارسی منظور را درست در نمی‌یابد، حال آن‌که ترجمه ساده‌ی به "جانور"، چون هر جانور شاختاری دو شاخ دارد، مطلب قابل درک می‌شود. - م.

روگوزن

اکثریت مطلق ظروف طلا و نقره‌ی به دست آمده در بلغارستان، در تراکیه مرکزی و شمالی، ساخته شده‌اند (کاتالوگ لندن، ۱۹۸۶، ص ۱۰). به نظر می‌رسد که بیشتر آن‌ها در موقعیت اضطراری میان سال‌های ۳۳۰ تا ۳۲۰ پنهان و دفن شده‌اند، گرچه باید اعتراف کنم که به نظر من این تاریخ‌ها تحت‌الشعاع آگاهی از این موضوع که در آن زمان قحطی بزرگی در حوضه دریای اژه و نواحی مجاور آن حاکم بوده، تعیین شده‌اند (نک. ایساگر و هانسن، ۱۹۷۵، صص ۲۰۸-۲۰۰؛ کمپ ۱۹۸۲). از هر دیدگاه که بنگریم، پاناگیوریشته غنی‌ترین گنجینه‌ای است که تاکنون کشف شده است، اما ۱۶۵ قطعه ظرف نقره دفینه روگوزن که در سال‌های ۱۹۸۵ و ۱۹۸۶ کشف شدند و با سرعتی ستودنی توسط مقامات بلغاری به چاپ رسیدند (کاتالوگ سوفیه، ۱۹۸۶؛ کاتالوگ مسکو، ۱۹۸۶؛ کاتالوگ لندن، ۱۹۸۶) به آگاهی‌های ما درباره ظروف نقره باستانی بسیار افزودند. تقریباً تمام اشیای به دست آمده از روگوزن "پیاله" [Phialai] و "پارچ" بودند. دو گروه ۱۰۰ قطعه‌ای و ۶۵ قطعه‌ای پیدا شده‌اند. هنگامی که گنجینه روگوزن موقتاً به لندن انتقال یافت، توزین قطعات منفرد آن‌ها (به لطف الکساندر فول، بریان کوک و یان جنکینز) امکان‌پذیر گشت و با کمک دان کوئیلن، استاد ریاضیات محض دانشگاه آکسفورد، ارقام فهرست زیر تهیه شد (برای فهرست کامل بنگرید به ویکرز، ۱۹۸۹). غیر از موارد استثنایی که اوزان را می‌شد برحسب معیارهای سیگلوس ایرانی یا دراخمای تراکیه‌ای - مقدونی به آسانی قرائت کرد (البته تا جایی که خسارات وارده به برخی قطعات اجازه می‌داد)، این ارقام نمونه محسوب می‌شوند.

شماره کاتالوگ	شکل ظرف و شماره‌های فهرست	وزن به گرم	سکه‌ی سیگلوس	وزن	سکه‌دراخمای تراکیه‌ای - مقدونی	وزن
۱	پیاله B-59022301	۳۳۷/۶۹	۶۰	۵/۶۲	۹۶	۳/۵۱
۲	پیاله B-42822302	۲۵۳/۵۲	۴۵	۵/۵۸	۷۲	۳/۴۹
۳	پیاله B-58622303	۱۷۱/۴۸	۳۰	۵/۶۷	۴۸	۳/۵۴
۴	پیاله B-46422304	۱۸۲/۸۳	۳۳/۳۳	۵/۵۲	۵۳	۳/۴۷
۵	پیاله B-51422305	۶۹/۲۲	۱۲/۵	۵/۵۲	۲۰	۳/۴۵

شماره کاتالوگ	شکل ظرف و شماره‌های فهرست	وزن به گرم	سکه‌ی سیگلوس	وزن	سکه در اخمای تراکیه‌ای - مقدونی	وزن
۹۴	پیاله B-42922394	۱۷۸/۰۴	۳۲	۵/۵۶	۵۲	۳/۴۲
۹۵	پیاله B-54322395	۱۷۰/۲۹	۳۱	۵/۵۰	۵۰	۳/۴۱
۹۶	پیاله B-55622396	۶۷/۹۲	۱۲	۵/۶۶	۱۹/۵	۳/۴۸
۹۷	پیاله B-46522397	۲۸۱/۶۶	۵۰	۵/۶۱	۸۰	۳/۵۱
۹۸	پیاله B-49122398	۵۰/۷۸	۹/۵	۵/۳۶	۱۵	۳/۴۱

ظرف شماره ۲ یک پیاله نقره است با لب‌های پهن و یک طرح گل تصنعی. به نظر من هیچ‌کس آن را به یک منبع ایرانی نسبت نخواهد داد، اما وزن آن ظاهراً با وزن ۴۵ سکه نقره سیگلوس ایرانی مطابقت دارد. وزن شماره ۴، که پیاله بسیار زیبایی تزئین شده با تصاویر آئوگه و هراکلس است، برابر با یک سوم ۱۰۰ سکه سیگلوس می‌باشد که به آسانی معیار وزن ایرانی بودن آن را مرجح بر وزن تراکیه‌ای قرار می‌دهد و به آسانی قابل تصور است که از یک شهر یونانی واقع در سواحل غربی آسیای صغیر وارد شده باشد. پیاله شماره ۹۷ که با تصویر شیرهای شاخ‌دار بالدار تزئین شده به آسانی با ۵۰ سکه سیگلوس ایرانی و ۸۰ سکه در اخمای تراکیه‌ای - مقدونی قابل توزین است، اما طرح تزئین آن قویاً حاکی از آن است که این نیز از آناتولی وارد شده است. یک پیاله‌ی نقره واقع در موزه متروپولیتن از لحاظ اندیشه و مفهوم به این پیاله شباهت دارد گرچه احتمالاً قدیمی‌تر است زیرا با برجسته‌کاری‌هایی از "شاه بزرگ" تزئین شده که روی سر یک عقاب در حال حرکت است (بوتر، ۱۹۸۱، صص ۱۹۵-۶، شکل ۲؛ همان، ۱۹۸۴، ص ۲۵، شماره ۱۸) - عقاب طلایی درفش شاه بزرگ بود (گزنفون، آنابلیس I، ۱۰، ۴؛ کوروشنامه، VII، ۱، ۴؛ نک فولاندر ۱۹۸۳). به گمان من هیچ‌کس در منشأ آسیای صغیری این پیاله تردید نخواهد کرد و این نیز شایان ذکر است که وزن آن قاطعانه برابر با ۴۵ سکه سیگلوس است. در واقع، بسیاری از اشیای نقره‌ای که طی چند سال گذشته در اختیار موزه متروپولیتن قرار گرفته‌اند، همگی طبق معیار سیگلوس ایرانی ساخته شده‌اند، و من خوشحالم بگویم که دیتریش فون بوتمر نیز مستقلاً به همین نتیجه رسیده و با نظر من موافق است.

برخی از قطعات هر دو گروه دفینه روگوزن بسیار آسیب دیده‌اند. با این حال مجموع وزن آن‌ها برابر با ۱۹/۹۱ کیلو است که معادل ۳۶۰۰ سکه نقره سیگلوس می‌شود که وزن متوسط هر یک از آن‌ها ۵/۵۳ گرم است. یک وزنه "کمی لب پریده" هخامنشی که ۹/۹۵ کیلو وزن دارد ($2X = 19/9$ کیلو) و از تخت جمشید به دست آمده است در رویش کتیبه‌ای است که به زبان پارسی باستان نوشته شده ۱۲۰ کرشه (کنت، ۱۹۵۰، صص ۱۱۴ و ۱۵۷ [عنوان = WC]) و به زبان بابلی "۲۰ مینا" (اشعیت، ۱۹۳۹، صص ۳-۶۲، شکل ۴۳). محتمل می‌نماید که دفینه روگوزن معرف بار معنایی ۲۴۰ کرشه یا ۴۰ مینا بوده است. به رغم خسارات و مفقود شدن برخی قطعات بازهم می‌توان کلاً به یک رقم گرد یا "سراسر است" دست یافت و این بدان معناست که از دوران باستان تا امروز سرنوشت محتوم همه ظروف نقره‌ای دیگ ذوب بوده است (نک. رایتلینگر، ۱۹۶۳، ص ۱۴؛ سیمان و وارد، ۱۹۸۴).

اگر شرایط غیرعادی - هر شرایطی - حاکم بر اواخر قرن چهارم ق.م. در تراکیه وجود نداشت ما اکنون ظروف نقره‌ای بسیار کمتری در اختیار داشتیم زیرا اکثر آن‌ها را ذوب می‌کردند و چیزی باقی نمی‌ماند. بنابراین ما به برکت وجود حادثه‌ای که باعث بقای این ظروف شده توانستیم نظری اجمالی به ظروف طلا و نقره‌ی تراکیه در زمان معینی بیندازیم. ما گرچه این نظر را تأیید می‌کنیم که «در تمام مطالعات باستان‌شناختی محدود به بررسی همان چیزهایی هستیم که باقی مانده‌اند» (کورس و بوردمن، ۱۹۷۱، ص ۲۰۳) اما نباید نتیجه‌گیری کنیم که فقط تراکیه‌های اواخر سده چهارم ق.م. به اندازه کافی ثروتمند بوده‌اند یا مثلاً ذوق و سلیقه بدی داشته و قادر به رقابت با ایرانیان از لحاظ مصرف فلزات گرانبها نبوده‌اند. من این بینش را مرهون همکارم راجر موری هستم که حتی اگر محتویات یافته‌های باستان‌شناختی از لحاظ غنا استثنایی باشند، دلیلی ندارد که فکر کنیم که در زمان زیر خاک رفتن نیز لزوماً وضعی مهم و برجسته داشته‌اند.

طلا و نقره یونانی

پس دلیلی نداریم که متون گزارش‌هایی را که سخن از ثروت یونان در سده پنجم (ق.م.) و یا ثروتمندی یونانی با معیار یک ثروتمند ایرانی می‌گویند باور نکنیم. وقتی

پیندار شاعر می‌سراید که "مردی با برنده شدن اسب‌های تیزتک و بادپایش غرق شادی و افتخار شد، و مردی دیگر با زیستن در اتاقی پر از طلا" (قطعه ۲۲۱) در واقع معیارها و هنجارهای اشرافی یونان را منعکس می‌سازد. در واقع هرگاه مواد ظروف مورد استفاده یکی از افراد طبقات ثروتمندتر آتن در سده پنجم ق.م. ذکر و مشخص شده است، همیشه سخن از طلا یا نقره بوده است. نویسندگان باستانی هنگام سخن از این دوره از تاریخ آتن به بیش از یکصد ظرف طلا و نقره در اندازه‌های مختلف، از بشقاب‌های کوچک گرفته تا کاسه‌های بزرگ شراب مخلوط‌کن، اشاره کرده‌اند. هیچ‌گونه مدرک اساسی از دوره باستان در مورد این دیدگاه در اختیار نداریم که بیم از hybris [= آزمندی] مانع از استفاده از ظروف فلزی گرانبها و سرویس‌های طلا و نقره در یونان شده باشد (استرانگ، ۱۹۶۴). درست است که بیشتر مدارکی که از ظروف یونانی در اختیار داریم مربوط به پرستشگاه‌ها هستند (لویس، ۱۹۸۶؛ لیندرس، ۱۹۸۷) اما این نیز مرهون حادثه‌ی بقا است. اشاراتی کافی به استفاده از این‌گونه ظروف در زندگی خصوصی افراد توجیه‌کننده این نظر است که ثروتمندان معمولاً از ظروف طلا و نقره استفاده می‌کرده‌اند (مثلاً ویکرز، ۱۹۸۵a، صص ۱۱۷-۱۱۲). شایان ذکر است که این نکته را کسانی هم که مدافع استفاده عموم مردم یونان از سفال‌های نقاشی شده هستند، پذیرفته‌اند (رابرتسون، ۱۹۸۵، ص ۲۶؛ بوردمن، ۱۹۸۷، ص ۲۸۹؛ کوک، ۱۹۸۷، ص ۱۷۰). گمان می‌رود ثروتمندان بزرگ یونانی هم با این دیدگاه ایرانی در مورد ظروف سفالی موافق بوده‌اند که "هرکسی را که شاه بزرگ می‌خواست بی‌آبرو کند اشاره می‌کرد که از ظروف سفالی استفاده می‌کند" (Ath. XI 464a).

پیاله زرینی را که دموس پسر پوریلامپس در اوایل قرن چهارم در آتن می‌خواست برای وام گرفتن گرو بگذارد، نمونه جالبی از استفاده از این‌گونه ظروف در زندگی اجتماعی است تا صرفاً در بافت مذهبی. لوسیاس (19.25) نوشته است که "شاه بزرگ" این پیاله زرین را به "نشانه" دوستی خود به دموس بخشیده بود. او آن را به عنوان گرو نزد یک همشهری خود گذاشت و در مقابل ۱۶ مینا قرض گرفت تا بتواند یک کشتی برای عملیات نظامی در قبرس تهیه کند. «وقتی به قبرس رسید توانست با پرداخت ۲۰ مینا آن را از گرو دریاورد، زیرا به برکت وجود این "نشانه دوستی شاه ایران"

می‌توانست در سراسر قاره [آسیا] پول و کالاهای فراوان به دست آورد.» دشوار است به اوضاع و احوالی اندیشید که ارزش پیاله دموس می‌توانسته کمتر از ۲۰ مینا بوده باشد. در عین حال احتمال هم ندارد که خیلی بیش از این می‌ارزیده است، چون در آن صورت از کسی دیگر وامی بیشتر می‌گرفت. با این حال باید توجه داشت که ۲۰ مینا سکه نقره بوده حال آن‌که پیاله از طلا بوده است.

نسبت طلا به نقره در سده‌های پنجم و چهارم ق.م. فوق‌العاده متغیر بود (لویس، ۱۹۸۶). بنابراین برخلاف آنچه نخست به نظر می‌رسد، تسعیر یکی به دیگری چندان آسان و دقیق نیست. با این حال ممکن است ایرانی تبار بودن کاسه یا تعلق قبلی آن به شاه ایران در محاسبه ذهنی دموس درباره نسبت طلا - نقره برای گرفتن وام مؤثر بوده است. دیوید لویس در چارچوب وقایع متذکر شده است که کمی بیش از یک دهه قبل از آن گرچه ایرانیان کماکان سکه‌های خود را براساس اوزانی مبتنی بر نسبت $\frac{13}{3}$ نقره به طلا ضرب می‌کردند، اما "نرخ بازار در پایان سده پنجم $\frac{10}{5}$ بود" (لویس، ۱۹۷۷، صص ۲-۱۳۱، پانوش ۱۳۸)؛ و این نشان می‌دهد که چرا کوروش کوچک مدعی سلطنت، دستمزد یک طالع‌بین را در آستانه نبرد کوناکسا در سال ۴۰۱ ق.م (گزنفون، آتاباسیس، I، ۷، ۱۸) به نرخ ۲۰ درآخمای نقره (با وزن $\frac{4}{25}$ تا $\frac{4}{32}$ گرم) با یک سکه طلای دریک (به وزن $\frac{8}{25}$ تا $\frac{8}{46}$ گرم) پرداخت کرد. اگر ده سال بعد در ۳۹۰ این هنوز "معادل مناسبی" بوده است، در آن صورت ارزش پیاله دموس ۲۰۰۰ سکه درآخما برابر با ۱۰۰ سکه‌ی دریک بود که به نحو معنی‌داری یک رقم سراسر است و "گرد" است. من قبلاً اشاره کردم که پیاله دموس به پیاله بلوطی طلای متروپولیتن نیویورک شباهت دارد (ویکرز، ۱۹۸۴ [۱۹۸۸])، و در جای دیگری (ویکرز، زیر چاپ) در حمایت این نظر مدارک بیشتری ارائه می‌دهم.

هدیه‌ی سلوکوس به دیدوما

در پایان به بررسی تمرین دیگری در اندازه‌گیری اشاره می‌کنم. در سال ۲۸۸/۷ پیش از میلاد سلوکوس یکم نامه‌ای نوشت که در آن ضمن توصیف اشیایی زرین پیشنهاد کرد آن‌ها را به پرستشگاه آپولو در دیدوما اهدا کند. در این نامه نه تنها وزن کلی هدایا (معادل

۳۲۴۸ سکه دراخما و ۳ اوبول؛ در واقع یک دراخما بیش از جمع کل وزن اقلام منفرد)، بلکه وزن هر یک از آن‌ها نیز ذکر شده است. توصیف خلاصه‌ای از اشیاء و اشاره‌ای نیز به ایزدان دریافت‌کننده‌ی هدایا وجود دارد. به نظر می‌رسد وزن آن‌ها براساس معیار وزن ایرانی محاسبه شده است. من همه این‌ها را در زیر به صورت جدول آورده‌ام:

نام ایزد	شکل	وزن به دراخما ۴/۳۲ گرم	وزن به گرم ۱۰۶۷/۰۴	سکه دریک	میانگین وزن به گرم
آگاهانه توخه	پیاله‌ی کاریوته [بلوطی]	۲۴۷	۱۰۶۷/۰۴		
اوزیریس	پیاله‌ی کاریوته	۱۹۰	۸۲۰/۸۰		
لتو	پیاله کاریوته	۱۹۸ و ۳ اوبول	۸۵۷/۵۲		
	جمع جزء		۲۷۴۵/۳۶	۳۳۰	۸/۳۲
هکاته	پیاله‌ی آکینوته	۱۱۳	۴۸۸/۱۶		
آرتمیس	ریتون دوسرگوزن	۱۶۱	۶۹۵/۵۲		
	جمع جزء		۱۱۸۳/۶۸	۱۴۰	۸/۴۵
آپولو	یک جفت ریتون دوسرگوزن	۳۱۸ و ۳ اوبول	۱۳۷۵/۹۲	۱۶۵	۸/۳۹
زنوس سوتر	شاخ	۱۷۳ و ۳ اوبول	۷۴۹/۵۲	۹۰	۸/۳۲
خدایان منجی	oinochoe	۳۸۶	۱۶۶۷/۵۲	۲۰۰	۸/۳۸
سوتیرا	Psykter	۳۷۲	۱۶۰۷/۰۴	۱۹۰	۸/۴۶
	دیس نان	۱۰۸۸	۴۷۰۰/۱۶	۵۶۰	۸/۳۹
	جمع کل		۱۴۰۳۹/۲۰	۱۶۷۵	۸/۳۷

(برگرفته از: ولز، ۱۹۳۴، صص ۴۰-۳۴، شماره ۵؛ نک. گونتر، ۱۹۷۷-۷۸)

سه "پیاله کاریوت" هر یک به تنهایی از لحاظ تعداد سکه‌ی دریک اعداد سراسر است و گردی ندارند (به ترتیب هر یک تقریباً ۱۲۸، ۹۸، و ۱۰۳)، اما مجموع وزن آن‌ها سراسر است به ۳۳۰ دریک می‌رسد: به نوشته آ. ه. سیس (۱۸۸۳، ص ۱۷۷، پانوش ۱) در خاورمیانه‌ی باستان "این عدد گرد بوده است". به هر صورت پیاله‌ها را باهم و به صورت گروهی وزن می‌کردند (همان، ص ۵۵۵)، و مدرک پارچ‌های دالبوکی حاکی از آن

است که چگونه اشیای متعددی را برای دستیابی به یک وزن مشترک سراسر باهم در نظر می‌گرفته‌اند. پیداست که این اشیاء پیاله‌های تزئین شده با چیزی شبیه به بلوط بوده‌اند (کاریون [Karyon] یعنی: "بلوط" یا "مغز بادام"؛ نک. ویکرز، ۱۹۸۵b، ص ۲۳؛ لوئیس، ۱۹۸۶، ص ۷۷) و قابلیت مبادله با "پیاله‌های بلوط کوهی" [Phialai balanotai] را داشته‌اند (لوئیس، همان‌جا)، و ما می‌توانیم بیندیشیم که هدایای سلوکوس به پیاله‌های پاناگیوریشته و نیویورک شباهت داشته‌اند. داوری در این باره که آیا این‌ها از یک منبع ایرانی هخامنشی بوده‌اند یا بعداً طبق معیار وزن ایرانی ساخته شده‌اند، ممکن نیست. به نظر می‌رسد که معیارهای هخامنشی تا مدت زیادی پس از رواج سکه‌های استاتر اشکندر باز در سطح محلی باقی‌مانده و به کار می‌رفته‌اند (نک. هسولیه، ۱۹۰۲، صص ۲۳۸-۴۰؛ ویکرز، زیر چاپ).

برای آندرو اولیور که چند سال پیش نمایشگاه نقره برای خدایان را در ایالات متحد آمریکا ترتیب داد باید احترام و اعتبار فراوانی قائل بود. او به درستی احساس می‌کرد که اوزان اشیایی که برای نمایشگاه برگزیده است اهمیت دارند و "همبستگی با وزن‌هایی که براساس سکه‌های نقره به اعداد گردی می‌رسند باید اثبات شود" (اولیور، ۱۹۷۷، ص ۱۵). بنابراین او همه اشیایی را که در کاتالوگ خود آورده بود وزن کرد، و از آن مهم‌ترین نتایج آن را انتشار داد. او مشاهده کرد که وقتی فقط با اوزان آتیک کار می‌کند نتیجه‌ی رضایت‌بخشی نمی‌گیرد و صادقانه و منصفانه نومیدی خود را اعلام کرد. اما اکنون در بازاندریشی متوجه شده است که اگر این کار را با وزن‌های ایرانی انجام دهد بیشتر قطعات از لحاظ اندازه‌گیری وزن پرمعنا می‌شوند. مثلاً کوزه دسته‌دار با دست شیر در موزه بروکلین که از تل مسکوتیه در مصر به دست آمده است ۵۶۱/۳ گرم وزن دارد (اولیور، ۱۹۷۷، ص ۳۸، شماره ۸) و این دقیقاً برابر است با ۱۰۰ سکه سیگلوس نقره که هر سکه به طور متوسط ۵/۶۱ گرم وزن داشته باشد (کوزه مشابهی در موزه متروپولیتن [بوتر، ۱۹۸۴، ص ۳۳، شماره ۳۸] ۸۵۰/۱۶ گرم وزن دارد که برابر است با ۱۵۰ سکه سیگلوس ۵/۶۷ گرمی). اگر فقط همه وزن‌ها انتشار یابند به نتایج بیشتری می‌توان رسید. قدام این مسائل را جدی می‌گرفتند، و زمان آن رسیده است که باستان‌شناسان امروزی نیز چنین کنند.

قدردانی: سپاس‌های خود را تقدیم پروفیسور ارنست باریان، پروفیسور د.م. لوئیس و دکتر پ.ر.س. موری می‌کنم به خاطر کمک‌ها و توصیه‌هایشان برای تهیه این مقاله. اما مسئولیت هر اشتباهی با خود نویسنده است.

ایونی‌ها میان یونانیان و ایرانیان

مسئله هویت ایونیه در مباحثات فرهنگی و سیاسی سده پنجم

مائورو کورسارو* - پیزا

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

تا جایی که می‌دانیم، یونانیان با آن‌که از مدت‌ها پیش به پیوندهای خونی، زبانی، مذهبی و کلیه آداب و عاداتی که آنان را به هم ربط می‌داد و از اقوام دیگر جدا می‌ساخت پی برده بودند، اما فقط در سده پنجم قبل از میلاد بود که بررسی نشانه‌های هویت "ملی" خود را آغاز کردند. از آن‌جا که این کندوکاو در نشانه‌های اختلاف "هلنیکونی" [یونانی] با دیگران درست در زمانی آغاز می‌شود و پرورش می‌یابد که یونانیان در تضادی سخت با یک دشمن خارجی که گویا هویت و تبار ethnos [قوم] را تهدید می‌کند قرار گرفته‌اند، تمام نشانه‌های یک "ناسیونالیسم" واقعی را در خود دارد (پولیه‌زه کاراتلی، ۱۹۶۶، ص ۱۴۷). مثلاً یکی از راه‌های تجلی این پدیده، اندیشه‌ی جدید درباره واژه "بارباروس" [= بربر] (و آن هم فقط در مورد ایرانیان) است که در این دوره پرورده می‌شود و به پختگی می‌رسد.

برای آن‌که از نو بودن این طرز اندیشه‌ی یونانی درباره مفهوم "بربر" در دوره‌ی پس از جنگ‌های با ایران آگاه شویم، شاید لازم باشد به تحلیل کوتاهی در این باره بپردازیم. در این عرصه نقش شهرهای ایونیه در آسیای صغیر اهمیت فراوانی دارد. این شهرها از مدت‌ها پیش محل برخورد و تماس و فرهنگ‌پذیری میان جهان یونانی با شرق شده بودند، یعنی از یک سو با جماعات بومی (مانند لیدیایی‌ها، فریگی‌ها،

کاریایی‌ها و غیره) و از سوی دیگر با ایرانیان. چنان‌که از ایلید هومر نیز برمی‌آید، این اهالی ترویا در ایونیه بودند که نخست در شهر میلئوس [میلط] می‌زیستند و پیش از همه با "بارباروفون"‌ها [بربرزبانان] آشنا شدند. بنابراین در ایونیه بود که برای اولین بار موضوع "بربرزبانی" مطرح شد و منظور کسانی بود که یا نمی‌توانستند به زبان یونانی سخن بگویند یا زبان خودشان برای یونانیان غریب و نامفهوم می‌نمود و گویی لکنت داشتند. برای نخستین بار در اواخر سده ششم یا کمی پس از آن یک اندیشه‌ورز بومی به نام هراکلیتوس افه‌سوسی گفت «چشم‌ها و گوش‌هایی که روح بربر دارند شاهدان بدی برای بشریت هستند» (B 107 Diels-Kranz). در این جا صفت "بارباروس" به عنوان نشانه‌ی جغرافیایی به کار نمی‌رود بلکه استعاره‌ای است برای توصیف روانی که نمی‌تواند احساسات خود را از راه‌های منطقی و خردمندانه بیازماید. به کارگیری واژه "بارباروس" یا "بربر" به طور کلی به معنای بیگانه یا "غیریونانی"، آشکارا در بخشی از نوشته‌های هکاتایوس میلطی دیده می‌شود (FGH I 111g). نزد هکاتایوس این صفت مفهومی توصیفی دارد و ظاهراً خنثی و متعلق به "نشان‌نگاری" ایونیه‌ای است که نزد هرودوت نیز کمابیش چنین است. از زمان هرودوت اصطلاح "بربر" در جهان یونانی معنایی منفی و اهانت‌بار می‌یابد و این معنای اخیر به معنای پیشین یعنی اقوام غیریونانی افزوده می‌شود (لوی، ۱۹۸۴).

با آن‌که مفهوم منفی "بربر" به سنت یونانی تعلق داشت، اما فقط از میانه سده پنجم ق.م بود که در جهان یونانی (به‌خصوص سرزمین اصلی یونان و در خود شهر آتن) یک ایدئولوژی ضد بربر ساخته شد که افزون بر معنای منفی پیشین، عناصری تازه‌ای نیز بر آن افزود (دیلر، ۱۹۶۱، ص ۴۴ به بعد؛ تهر، ۱۹۸۰، ص ۱۰۱ به بعد). شالوده این ایدئولوژی (که چنان‌که خواهیم دید باید ارتباط نیرومندی نه تنها با جنگ‌های علیه ایران بلکه با تکامل هویت جدید یونانی‌ها داشته باشد) این باور بود که بربرها (که از این پس منحصراً برابر با ایرانیان‌اند) مردمانی هستند با استعداد نظامی پایین، غیرقابل اعتماد، آماده برای برده‌زیستن و حیاتی عاری از هرگونه خودمختاری که مشخصه‌ی مردمان یونان است، و مایل به زندگی نرم‌خویانه و زن‌صفتانه. پس این ایدئولوژی با ویژگی شدید ناسیونالیستی خود، علاوه بر معنای منفی پیشین از واژه

”بربر“، معنای تازه و متفاوتی را که تا اندازه‌ای تلخ و تکان‌دهنده بود و با وضعیت کنونی جهان ایونی که در آن نوعی Koinè [= لهجه‌ی محلی] فرهنگی میان ”یونانی و غیریونانی“ وجود داشت، تطبیق می‌کرد مطرح نمود (مادزارینو، ۱۹۴۷، ص ۸۵ به بعد).

دوم این‌که، بنا به گواهی اشعار یونانی، برخی از مفاهیم تجملی جهان لیدیایی (مانند مفهوم [ایزد] میترا [؟!]) و نیز پمداد و عطر (مانند گیاه ”بخارس“ = *bakkaris* = گیاهی از خانواده خارشتر) نه تنها مورد علاقه اشراف شهرهای ایونیه بودند بلکه اشراف خود قاره یونان^۱ نیز آن‌ها را دوست می‌داشتند - برخی از خورش‌های لیدیایی مانند Karyke (Men. F. 397 Sandbach) یا خوراک‌هایی نظیر Kandaulos (آتن، 516C XII) در جهان یونانی به خوبی شناخته شده بودند و این بی‌گمان به میانجی اهالی ایونی انجام گرفته بود (آثری، ۱۹۸۳، ص ۲۶). اما جریان تأثیر لیدی [= لودیا] در جامعه ایونی تنها محدود به خوراک و پوشاک نبود، بلکه ایونی‌ها ضرب سکه و استفاده از آن را نیز از لیدیایی‌ها آموختند: اختراعی که انقلابی کلی در زندگی اقتصادی و اجتماعی سراسر جهان باستان ایجاد کرد.

با آن‌که رابطه میان Poleis [= دولت‌شهرهای] ایونی و نظام پادشاهی لودیه [لیدی] در دوره‌ای از گیگس تا کروزوس پر از جنگ و درگیری بود (تالامو، ۱۹۸۳)، اما رفته‌رفته میان اشراف این شهرها و دربار لیدی پیوندهای فرهنگی و سیاسی ایجاد شده بود که گاه حتی به زناشویی میان این اشراف و اعضای خاندان سلطنتی سلسله‌ی مرموناد انجامیده بود.^۲ اما پادشاهان لیدی فقط با دولت‌شهرهای یونانی آسیای صغیر تماس نداشتند، بلکه با کوپسلوس کورنتی (هرودوت III، ۴۸)، با اسپارت (هرودوت I، ۶۹) و با خاندان بزرگ و حاکم آلکمنوئیدهای آتن (هرودوت VI، ۱۲۵) نیز دارای روابط خوبی بودند. روابطی که به خاطر ایمان مشترک به پرستشگاه دلفی، پیوسته میان شاهان سلسله مرمونادها و اشراف یونانی قوی‌تر و استوارتر شدند. بنابراین تعجبی ندارد که هرودوت در پایان logos [سخن] خود درباره لیدی، در آغاز بند ۹۴ می‌گوید «به

1- Per la *mitra* lidia si vedano Sapph. F98 Voigt; Alcm. F1,67 Page. Per la *bakkaris* Hipp. F107,21 Degani; Semon. F16 West; Aristoph. F336 Kassel-Austin con le osservazioni di Lombardo 1983, 1090.

2- Hdt. I 92,3; Nic. Dam *FGrH* 90 F63; Aelian. *V.H.* III 6.

طور کلی خلق و خو و آداب و رسوم [nomoi] لیدیایی‌ها شبیه به یونانیان است جز این‌که دختران خود را وادار به تن فروشی می‌کنند (هرودوت I، ۹۴، ۱). پس با در نظر گرفتن روابط شهرهای ایونی با جهان لیدیایی می‌توانیم نگرانی‌های این شهرها از پیدایش شاهنشاهی ایران را در شرق را دریابیم و این‌که چرا پس از نبرد ایرانیان بالیدیایی‌ها در کاپادوکیه و پیشنهاد کوروش به ایشان که علیه شاه لیدی قیام کنند و به وی بپیوندند، این شهرها پیشنهاد کوروش را رد کرده‌اند (هرودوت I ۷۶ و ۱۴۱). سرنگونی غیرمنتظره پادشاهی سارد، ایونیه و اتولی‌ها را دچار مشکل کرد و از این رو خود آنان سفیرانی نزد کوروش فرستادند و خواهان پیوستن به شاهنشاهی او شدند مشروط بر این‌که با همان شرایطی باشد که قبلاً زیر سلطه کرزوس قرارداشتند. اما خودداری کوروش از پذیرش این شرط، چون تنها برای شهر میلئوس امتیاز خاصی در نظر گرفته بود، باعث شد که ایونی‌ها به دور شهرهای خود دیوارهایی دفاعی احداث کنند و از اسپارت کمک بخواهند (هرودوت I، ۱۴۱). چند سال بعد کوروش شهرهای ایونی آسیا را نیز ضمیمه شاهنشاهی خود کرد؛ البته در آغاز ایرانیان مجبور شدند شورش لیدیایی‌ها را سرکوب کنند و سپس به تسخیر شهرهای ایونیه بپردازند.

پیروزی ایرانیان تحولات فراوانی در پی داشت: ساکنان فوکه [فوکیس] ترجیح دادند با کشتی به جزیره کورسیکا [کُرس] بگریزند و اهالی تئوس از راه دریا به تراکیه رفتند (هرودوت I، ۱۶۶-۱۶۴ و ۱۶۸). در میان مهاجران تئوسی شاعری به نام آناکرون هم بود، به نوشته گزنفون، رسیدن مادها [= ایرانیان] به ایونیه در واقع آغاز مهاجرت اجباری ایونی‌ها بود (F13 Gentili - Prato). با این حال به رغم هراس اولیه یونانیان، به نظر می‌رسد که شاهان هخامنشی نه چندان در زندگی داخلی شهرها مداخله کرده‌اند و نه دین و فرهنگ خود را به زور به آنان تحمیل نموده‌اند. تصویری که هرودوت از کوروش در محافل یونانی ارائه می‌دهد، جنگجویی است بزرگ اما بی‌تجربه در مسائل اقتصادی (I، ۸۸ و ۸۹) و ناآگاه از سازوکارهایی که برای اداره امور سیاسی و اقتصادی شهرها ضرورت دارند (I، ۱۵۳) گرچه رفتار او با همه اتباع خود پدرانۀ بوده‌است (III، ۸۹). پس از آن کوروش در جهان یونانی به پادشاهی آرمانی تبدیل شد (کافی است نگاهی

به کوروشنامه گزنفون بیندازیم).

اما تصویری که سنت و روایت یونانی از کمبوجیه جانشین کوروش باقی گذاشته پیچیده‌تر است و عناصر منفی زیادی دارد. شاه ایران مستبدی دیوانه، فرمانروایی hybris [آزمند] و بی‌اعتنا به آیین‌های مذهبی است (لوی، ۱۹۸۸a). از این رو چه بسا جا افتادن و ادغام عناصر یونانی در سازماندهی حیات شاهنشاهی فقط از دوره پادشاهی بزرگ و اصلاحگر مانند داریوش یکم آغاز شده باشد.

این "شاه بزرگ" شروع کرد به جذب دانشمندان و به‌ویژه دریانوردان و مهندسان و صنعتگران تا بتواند از فنون آنان بهره بگیرد و شاهنشاهی خود را نیرومندتر سازد (و این بدان معنا بود که خود شاهنشاه در زندگی "دولت‌شهرها" بیشتر شرکت می‌کرد). به عنوان نمونه می‌توانیم از اسکولاس کاریاندایی نام ببریم که از سوی داریوش مأمور کاوش در رود سند و دریای سرخ شد (هرودوت IV، ۴۴) یا ماندروکلِس معمار ساموسی که در حدود سال ۵۱۳ پُلی شناور از کشتی‌های ایرانیان بر روی بوسفور ساخت تا ارتش ایران بتواند عبور کند و آنگاه یک دهم پاداشی را که به این دلیل از داریوش دریافت کرده بود خرج کشیدن تصویری کرد که داریوش را در حال تماشای عبور ارتش خود نشان می‌داد و این تابلو را به معبد هرا هدیه کرد (هرودوت IV، ۸۸-۸۷). این هدیه تجلی نیایش ایزد بانوی حامی شهر و ستایش شاهی بود که عامل آثاری بزرگ شده بود. همچنین دموکدس پس از برکناری پولیکراتس ساموسی، پزشک دربار ایران در شوش شد و از سوی داریوش مأمور سفری در غرب گشت تا اطلاعاتی در مورد مواضع جغرافیایی یونان به دست آورد (هرودوت III، ۱۲۹ تا ۱۳۸)، و گرچه جزئیات داستانی که هرودوت در این باره نقل می‌کند باورکردنی نیستند، اما نشان می‌دهند که چگونه یک روشنفکر یونانی می‌توانست در زمینه سیاسی با شاهنشاهی ایرانی همکاری داشته باشد.^۳ به هر حال نباید فراموش کرد که از زمان کوروش از سنگ‌تراشان ایونی در ساختن بناهای شاهنشاهی ایران استفاده می‌شد.^۴

3- Pecca force di eccessivo setticismo la posizione di Griffiths 1987, 37ss.

4- Sui debiti che l'architettura achemenide ha nei confronti di quella ionica e di quella lidia cf. Gullini 1972, 13ss. Sui Greci al servizio del Gran Re si veda da ultimo l'utile sintesi di Picard 1980, 51-64.

در این دوره شکوفایی و رونق دانش قوم‌شناسی و جغرافیا در ایونیه نیز مستقیماً مرهون نیاز شاهنشاهی ایران از لحاظ اداری و سیاسی به این‌گونه اطلاعات و دانش‌ها بود. حتی تفکیک قایل شدن میان آسیای بالا و پایین که در مدرکی رسمی مانند نامه داریوش یکم به شَهْرَب [ساتراپ] خودش گاداتاسی مشاهده می‌شود (Syll.³ 22) احتمالاً مرهون اطلاعات جغرافیایی هکاتایوس اهل ایونیه است (مادزاینو، ۱۹۴۷، صص ۶۷-۶۹). بنابراین سازماندهی عظیم شاهنشاهی ایران (امکاناتی که برای مسافرت کردن از یک سوی جهان به سوی دیگر فراهم شد، و فرصت‌هایی که برای ارج نهادن به مشاغل روشنفکری که در خدمت آن قرارداداشتند) عامل جذب جهان یونانی به سوی آسیا بود. اگر به واژه‌هایی که عموماً از زبان پارسی به یونانی راه یافته‌اند توجه کنیم (مثلاً [?angareion]*، artabes [آرتبه = واحد وزن]، پاراسنگ [= فرسنگ = واحد مسافت]، ساتراپ [شَهْرَب = خشترپاون = استاندار]، پارادئیسوس [= پردیس = فردوس = بوستان = باغ بهشت]) به خوبی درمی‌یابیم که یونانیان با ایرانیان روابطی فرهنگی به‌ویژه در امور اداری و دیوان‌سالاری داشته‌اند.^۵ همان نامه‌ای که از داریوش یکم به گاداتاس ذکر کردیم، نشان می‌دهد که ویژگی فراملیتی شاهنشاهی ایران این امکان را فراهم می‌ساخت تا گیاهانی که در اصل متعلق به سرزمینی گرمسیر اطراف رود فرات بودند نهال‌هایشان به آسیای صغیر انتقال یابد و در "بوستان‌های" [پردیس‌های] آن‌جا که به خوبی اداره و باغبانی می‌شدند کشت شوند و پرورش یابند. بدین‌گونه نوع مهمی از فرهنگ‌پذیری در میان مناطق مختلف جغرافیایی زیر فرمانروایی ایران تحقق یافت. عنصر دیگری که نباید از یاد برد این است که بخشی از طبقه حاکم "شَهْرَب‌ها" [ساتراپ‌ها] (و بی‌گمان بلندپایه‌ترین آنان) پارسی‌تبار بودند. در این‌جا منظورمان از طبقه حاکم، علاوه بر شهرب‌ها، قضات دادگاه‌های هر شَهْرَبی [ساتراپی] و افسران گارد محافظ و افسران سپاه مستقر در هر سرزمینی هستند. همچنین می‌دانیم که اوروئیتس شَهْرَب سارد در قرن پنجم یک گارد شخصی مرکب از هزار جنگجوی پارسی در اختیار داشت (هرودوت III، ۱۲۷) و این‌که سواره نظام ایران غالباً از نجیب‌زادگان پارسی

*- شاید به معنای حق مصادره کشتی‌های دول بی‌طرف برای استفاده جنگی هنگام بروز جنگ. -م.

5- Si veda in particolare il lavoro di Armayor 1976, 155-156.

تشکیل می‌شد (نک. از جمله: گزنفون، هلنیکا IV، ۱، ۱۷؛ III، ۴، ۱۰؛ آناباسیس I، ۲، ۴؛ I، ۸، ۶). کارمندان و مأمورانی که از نجبای پارسی به سرزمین‌های شهرابی اعزام می‌شدند هر یک زمین‌های بزرگی از سوی شاه بزرگ در اختیارشان قرار می‌گرفت که در آن‌ها خانه‌هایی کاخ‌مانند می‌ساختند و همانند خان‌ها یا "اربابان فئودال" زندگی می‌کردند (سکوندا، ۱۹۸۵، ص ۷ به بعد).

از حضور فرهنگ ایرانی در آسیای صغیر نشانه‌های متعددی باقی مانده است، و این نشانه‌ها را می‌توان (البته با احتیاط) در نام‌های افراد، نام‌های جغرافیایی، در مراسم و آیین‌های مذهبی، و نمونه‌های مختلف آثار باستانی جست و یافت.^۶ بی‌گمان ایرانیان بیشتر در مناطقی حضور داشته‌اند که مرکز و قلب سازمان اداری شاهنشاهی محسوب می‌شده‌اند، چنان‌که مثلاً در سارد و در لیدی تمرکز بیشتری داشته‌اند.^۷ ایرانیان گرچه مذاهب خاص خود را داشتند ولی پیوسته زیر نفوذ مذهبی محیط اطراف خود نیز قرار می‌گرفتند: فرمانی از سوی شهرَب سارد در قرن چهارم (ق.م) شرکت ایرانیان را در مراسم آیین‌های رمزی فریگیه ممنوع کرده است (رابرت، ۱۹۷۵، ص ۳۰۶ به بعد). در اواخر قرن پنجم بیم داشتند که مبادا شهر افه سوس به دلیل نزدیکی زیاد به لیدی در معرض خطر سرایت بربریت ایرانیان قرارگیرد: به راستی نیز این شهر به علت آن‌که ستاد مرکزی ارتش "شاه بزرگ" در لیدی مستقر بود در ارتباط دائم با آداب و رسوم ایرانیان قرارداشت (پلوتارک، لوساندر، ۳، ۲).

راه‌یافتن مفهوم "دولت‌شهر" ایونی به جهان شرق از ویژگی‌های دائمی تاریخ مشرق زمین است. هرودوت به منظور نشان دادن ویژگی شهر افه سوس نسبت به سایر دولت‌شهرهای ایونیه می‌نویسد که اهالی افه سوس (همراه با اهالی کولوفون) یگانه اهالی ایونیه بوده‌اند که جشن سنتی "آپاتوریا" را برگزار نمی‌کرده‌اند (I، ۱۴۷، ۲). شکل‌هایی از التقاط آداب و رسوم و هم‌اندیشی دینی میان یونانیان و ایرانیان در شهر افه سوس منجر به پرستش آرتامیس شد: ایزدانویی که نتوکوروس آن نام ایرانی

6- Cf. Raditsa 1983, 100ss. Ma per la prudenza che bisogna avere nel valutare la presenza di tracce persiane in Asia Minore si veda Briant 1985a, 167ss.

7- Sulla persistenza di nomi iranici a Sardi nella seconda metà del IV sec. a.C. si ora Masson 1987, 237ss.

"مگابوکسوس" [Megabyxos] را به خود گرفت (بنونیست، ۱۹۶۶، ص ۱۰۸ به بعد) و شهرها و مقامات بلندپایه ایرانی نسبت به آن اخلاص فراوانی نشان می‌دادند (توسیدید، VIII، ۱۰۹؛ گزنفون، هلنیکا، ۲۱، ۶). التقاط دینی درون شهر بازنابیی است از اختلاط مردمی که در آن زندگی می‌کنند. البته گوناگونی و اختلاط نژادها و آداب و رسوم یک خصلت معمول سراسر آسیای صغیر بود، حتی در مناطقی که یونانیان حضوری قوی‌تر داشتند. چنین می‌نماید که هرودوت کاملاً از این نکته آگاه بوده است که می‌نویسد: «ایونی‌های آسیا به هیچ‌وجه قومی خالص و یکدست نبودند، البته نامشان ایونیه‌ای بود، اما مخلوطی بودند از آبانت‌ها، مینی‌ها، کادمه‌ها، دریوپ‌ها، فوکیده‌ها، مولوس‌ها، پلاسگه‌های آرکادی، دوریایی‌های اپیدور و بسیاری اقوام دیگر یونانی و غیر یونانی» (هرودوت، I، ۱۴۶). این تاریخ‌نویس اهل هالیکارناسوس ضمناً معتقد بود که حتی اهالی میلئوس که خودشان را اصیل‌ترین یونانیان می‌دانستند چون از "پریتانه‌ی آتن" [مرکز فرمانروایان و شهربانان آتن - م] آمده بودند، با خود زنی نیاورده بودند و پس از اقامت در آسیا با زنان بومی اهل کاریا ازدواج کردند و بدین ترتیب با مردم محل مخلوط شدند (هرودوت، I، ۱۴۶).

ایونیه حتی در آغاز نمایشنامه باکانتها سروده‌ی اورپید، به شکل شهری نشان داده شده است که اقوام گوناگون به صورت پریشانی درهم می‌لولند و زندگی می‌کنند (۷۷، ۲۰-۱۳). در این صحنه ایزد دیونیزوس ظاهر می‌شود و از سفرهای دور و دراز خود در نقاط گوناگون خاور برای رسیدن به آسیا (که در این جا منظور ایونیه است) نقل می‌کند و آنگاه درباره این "آسیا" می‌گوید «خفته در کرانه دریای شور با شهرهای زیبای آراسته به برج، جایی که یونانیان و بربرها به شکل آشفته‌ای باهم زندگی می‌کنند».

این اندیشه که ایونیه‌ای‌ها قوم مختلطی بوده‌اند از اقوام یونانی با تبارهای متفاوت که با عناصر بربر نیز درآمیخته بوده‌اند، در منابع یونانی سده پنجم مطرح شده و شایسته آن است که مورد تحلیل موشکافانه‌تری قرارگیرد. نظر دیگری نیز با این اندیشه پیوند دارد و آن این است که شهرهای ایونیه نخست به علت تبعیت سیاسی از پادشاهی لیدی و سپس از شاهنشاهی ایران، در طرز فکر و آداب و رسوم خود سخت

زیر تأثیر این ملل شرقی قرار گرفته‌اند.^۸

این مشکل که ایونیه‌ای‌ها چه کسانی بودند و چگونه می‌بایست با آنان رفتار شود، برای یونان قاره‌ای بیدرنگ پس از نبرد موکاله در ۴۷۹ ق.م. مطرح شد (البته در گذشته، یعنی در زمان سقوط پادشاهی کرزوس به دست کوروش که اهالی ایونیه یکباره شوریدند، نیز چنین چیزی پیش آمده بود). و بحث تنها بر سر خالص بودن نژاد یک قوم یونانی تبار نبود که در زمان‌هایی دور به آسیا آمده و در آن‌جا مهاجرنشین احداث کرده بودند؛ بحث بر سر مشکلات سیاسی و نظامی اخیراً بروز کرده، و به‌ویژه، بر سر این بود که آیا می‌بایست از یونانیان آسیایی در برابر ایران پشتیبانی شود یا نه، و اگر آری، چگونه می‌بایست این کار را انجام داد؟ بنا به نوشته هرودوت، بلافاصله پس از حادثه موکاله، متحدان یونانی اجلاسی در جزیره ساموس تشکیل دادند و در آن‌جا به بحث در این باره پرداختند که آیا ایونی‌ها می‌بایست آسیای صغیر را ترک کنند یا نه (IX، ۱۰۶). نمایندگان پلوپونز عقیده داشتند که ایونی‌ها می‌بایست همگی به خاک اصلی یونان انتقال یابند و جای ساکنان شهرهایی را بگیرند که در مناطق تجاری ساحلی در طول جنگ از ایرانیان هواداری کرده بودند. این پیشنهاد ناشی از این یقین بود که ایونی‌ها به تنهایی قادر به دفاع از خود نیستند و بنابراین برخوردهای پیاپی آنان با شاهنشاهی هخامنشی باز پای یونانیان سرزمین اصلی را که تمایلی به شرکت در این درگیری‌ها نداشتند به میان خواهد کشید (این نظر اسپارتی‌ها بار دیگر گرایش آنان به انزواجویی، و به عبارت دیگر، عدم اطمینان عمیق اهالی لاسدمونی [لاکِدمون] نسبت به درگیر شدن در یک عملیات نظامی در خارج از محدوده سرزمین پلوپونز را نشان می‌دهد).^۹ اما آتنی‌ها که هم مایل به تخلیه ایونیه از اهالی آن نبودند و هم نمی‌خواستند اهالی اسپارت در مورد سرنوشت مستعمرات و مهاجرنشین‌های آتنی تصمیم بگیرند، با این پیشنهاد به شدت مخالفت کردند.

بنابراین اگر سال ۴۷۹ را به عنوان تاریخ آغاز بحث درباره هویت ایونیه بدانیم

۸- در مورد این‌که یونانیان سبک فرهنگی متفاوت با فرهنگ خود را امری منفی می‌پنداشتند و بنابراین درک آنان از فرایند فرهنگ‌پذیری بنگرید به: دیوئیسون، ۱۹۸۲، ص ۱۵ به بعد.

۹- درباره سیاست انزواجویانه اسپارت که توسیدید به دقت درباره‌اش بحث کرده و اتهام ایران‌گرایی که به پائوسانیاس،

شاه اسپارت زده شد بنگرید به: Hahn, 1969, 28ff.

باید نتیجه بگیریم که گرچه یونانیان دوریایی تبار با دید پست‌تری به اهالی ایونیه می‌نگریستند، اما در آتن برعکس تمیستوکلس می‌کوشید بر همانندی‌های آنان با "مام میهن آتیک" تأکید بورزد و آن‌ها را برجسته کند. آتنی‌ها در پاسخ به اسپارتی‌ها که پیشنهادشان رویارویی با ایرانیان در درون محدوده قاره یونانی و سپس عقب‌نشینی بود، پیشنهاد بازتر و سیاست پویاتری داشتند و آن این بود که در آسیا مرز میان ایران و جهان یونانی باید حفظ شود. برخلاف موضع ضدایونی اسپارت در ۴۷۹، موضع آتن نه تنها ضد ایونیه‌ای نیست بلکه به عکس تأکید بر خویشاوندی و هم‌ریشگی نیاکانی [Syngeneia] میان اهالی آتیک و ایونیه^{۱۰} است، و بدین‌گونه است که پایه اتحادیه دلوسی ریخته می‌شود. (نک. توسیدید I، ۹۵، ۱).

در این دوره آتن هنوز از جهتی خود را به ایونیه نزدیک احساس می‌کند، نظیر همان احساسی که آتنی‌ها در سال ۴۹۳/۲ نسبت به شهر میلئوس که به دست ایرانیان افتاده بود، داشتند. در آن زمان آتنی‌ها فرونیخوس شاعر را که با روی صحنه آوردن سوگنامه تصرف میلئوس اشک تماشاگران را درآورده بود هزار دراختما جریمه کردند. به نوشته هرودوت (VI، ۲۱) این محکومیت به دلیل آن بود که نمایشنامه‌سرا بدبختی‌ها و ناکامی‌های ملی آتنی‌ها را به یادشان آورده بود (Oikeia Kaká). این‌که تسخیر شهر میلئوس بتواند در آتن یک حادثه تلخ ملی به شمار آید نشان می‌دهد که در آن زمان تا چه اندازه رابطه میان "مادرشهر" و مستعمره و مهاجرنشین ایونیه‌ای آن نیرومند بوده است. با این حال، در سال‌های بعد با آن‌که رفته‌رفته اتحادیه دلوسی [اتحادیه دلوس با آتیک و شهرهای هوادار ایشان] به رهبری آتن استوارتر شد، اما شیوع پیش‌داوری و اندیشه‌های منفی نیز به تدریج درباره اهالی ایونیه افزایش یافت. برای درک این‌که چرا چنین پدیده‌ای توانست بروز کند می‌بایست برخی از ویژگی‌های سیاسی و فرهنگی آن دوره را، که معمولاً "عصر کیمونی" می‌نامند، (از ۴۷۸ تا ۴۶۱ ق.م) بررسی کنیم. درباره کیمون فرزند میلئیداس می‌دانیم مرد ثروتمندی بوده که احساسات محافظه‌کارانه

10- La tradizione di un'Atene metropoli delle città ioniche può forse farsi risalire già a Solone (F4 Gentili-Prato), il quale considera Atene la più antica terra della Ionia.

و اسپارت گرایانه‌اش را با وفاداری بی‌اندازه خود به حکومت آتن آشتی می‌داد. آنچه درباره‌اش به خوبی می‌دانیم اعتقادش به نظام حکومتی "دشاهی" [diarchie = دیارخی، مانند حکومت اسپارت] برای کل یونان و هدفش نیز رهاکردن یونانیان آسیا از زیر چیرگی ایرانیان بود؛ و شاید به این دلیل است که اسپارتیان با فعالیت‌های شدید نظامی او مدارا می‌کردند.^{۱۱} اما، جنبه‌ای را که ما می‌خواهیم در توصیف این دولتمرد آتنی برجسته کنیم، دلبستگی آشکارش به سبک زندگی اسپارتی است. استه سیمبروتوس، یکی از معاصران او، می‌گوید آنچه کیمون کم داشت انعطاف و استعداد سخنوری و زبان‌آوری خاص اهالی آتیک بود، و برعکس منش خشن، رُک و گشاده‌دستی‌اش او را همانند یک پلوپونزی می‌ساخت (FGrH 107 F4). او هر سودی را که در جنگ‌ها به دست می‌آورد برای همشهریان خود خرج می‌کرد، اجازه می‌داد غریبه‌ها و نیازمندان آزادانه محصولات کشتزارهای بدون حصار او را برچینند، هر روز در خانه‌اش سفره گسترده‌ای پهن می‌کرد و خوراک‌هایی ساده در این سفره در اختیار نیازمندان می‌نهاد (پلوتارک، کیمون ۱۰، ۱-۳؛ نک. پیت چیریلی، ۱۹۹۰). همان‌طور که گورجا دالتونینی یادآور شده است، درواقع هدف او از این‌گونه استفاده از ثروتش کسب ارزش و اعتبار بیشتر نزد همشهریانش بود (ضمن این‌که از لطف به آشنایان برای کسب سود فردی نیز دور نبود).^{۱۲}

اما نکته مهم‌تر این بود که کیمون می‌خواست در آتن نیز چیزی شبیه به سفره‌خانه‌های عمومی اسپارت که هرگروهی می‌بایست درکنار یکدیگر غذا بخورند را معمول کند، هر چند سفره‌خانه‌های پلوپونز وضع دموکراتیک سفره‌خانه‌های او را نداشتند که بیشتر با جوّ سیاسی موجود در آتن بعد از اصلاحات کلیستنس سازگار بود. به سخن دیگر نمونه آرمانی کیمون، سادگی و بی‌آلایشی اسپارتی بود، ضمن این‌که انتخاب زندگی ساده و سربازمآبانه او از مخالفت وی با سبک پر تجمل زندگی

۱۱- ایونِ خیوسی (FGrH 392 F4) نقل می‌کند که کیمون در نطقی در سال ۴۶۹، آتنی‌ها را متقاعد کرد به یاری اسپارت بشتابند با این استدلال که آنان نمی‌بایست قبول کنند یونان یک پای خود را از دست بدهد و آتنی‌ها نیز نمی‌بایست بپذیرند که یک متحد خود را از دست بدهند.

12- Su questo aspetto della sua personalità e della sua azione politica cf. Musti 1984, 129ss.

شرقی نیز مایه می‌گرفت.^{۱۳} حتی آرخیلوفوس شاعر از قرن هفتم (ق.م) می‌دانست شاهان شرقی (که منظور سلطان مستبد لیدی گیگس است) چه ثروت‌های کلانی دارند (F19 وست). مثلاً یونانیان در طنزپردازی‌های خود درباره پیروزی ماراتون، ایرانیان را "خریسوفوروس" [Chrysoforoi = مشتی زپرست] می‌خواندند (ف. هیلرفون گرتینگن تاریخ، griech. Epigr. n.12). وقتی آریستاگوراس میلطی در زمان شورش ایونیه برای درخواست کمک به اسپارت و آتن رفت [در جای دوم که با جمع مردم سخن می‌گفت] در شرح و بسط این که آسیا غنی از منابع و ثروت‌هایی چون نقره و مس و پارچه‌های زربفت و غیره است، غفلت نکرد (هرودوت ۷، ۴۹؛ ۷۹). و اما ثروتمند شدن بر مردان تأثیری منفی می‌گذارد، آنان را به زندگی پرتجمل و زن‌صفتی سوق می‌دهد. گزنفون می‌دید که کولوفون‌ها از لیدیایی‌ها اصراف بیهوده را آموخته‌اند و در بحث‌هایش آشکارا زندگی پرتجمل همشهریانش را محکوم می‌کند (F3 جنتیلی - پراتو). هراکلیتوس اهل افه‌سوس سرچشمه اوضاع غم‌انگیز شهر خود را ثروت آن می‌دانست و عقیده داشت بهتر بود اهالی افه‌سوس خود را به دار می‌زدند تا این‌که هرمودوروس قانون‌گذار را که قواعدی علیه لباس پرزرق و برق زنان وضع کرده بود به تبعید بفرستند (Polem. Fg6 Müller، نک. شوتلندر، ۱۹۶۵، ص ۲۵).

فقر یونانی در تضاد با ثروت آسیایی خود را می‌نمایاند (هر چند فقر به تنهایی خود یک ارزش نیست، اما چون انگیزه‌ای است برای آن‌که انسان فعال شود و دست از تنبلی بردارد). از گفتگوی میان دماراتوس (شاه تبعیدی اسپارت که مشاور خشایارشا شده بود) و پادشاه هخامنشی در می‌یابیم که فقر همیشه یار دائمی یونانیان بوده است ولی آنان پیوسته با شجاعتی (areté) که حاصل شکیبایی و قواعد و مقررات سخت و جدی‌شان بوده و باعث شده که مدیون و وامدار کسی نباشند، با این تنگدستی مبارزه کرده‌اند (هرودوت VII، ۱۰۲، ۱). تصادفی نیست که در سخنان دماراتوس، اسپارتیان معرّف یونانیت زاهدانه و دلاورانه و آزاده‌ای هستند که در برابر جهان متضاد شرق می‌ایستد.

۱۳- در قسمتی از نمایشنامه اومفالوس اثر ایون خیوسی (F67 بلومنتال)، یکی از روشنفکران محفل کیمون، سختی و زمختی زندگی پلوپونزی را در تضاد با تجمل‌گرایی لیدیایی می‌ستاید. تفاوت میان سادگی و اعتدال مهمانی اسپارتی با زیاده‌روی‌های لیدیایی در باده‌گساری و بیهوده‌گویی توسط کریدزیا با برجستگی بیان شده است (B 6 Diels-Kranz).

در گذشته می‌گفتند کیمون می‌کوشیده تا سبک زندگی اسپارتی را در آتن رواج دهد: هنگامی که در ۴۶۳ ق.م. کیمون را متهم کردند که خود را به منافع پادشاه مقدونیه فروخته است، او در دفاع از خود استدلال کرد که هرگز نه مدافع منافع مردم ایونیه بوده، نه مردم تسالی و نه اشخاص ثروتمند، بلکه تنها می‌خواسته به اسپارت خدمت کند زیرا سادگی (euteleia) و اعتدال و میانه‌روی (Sophrosyne) آنان را تقلید و تحسین می‌کرده و این ارزش‌ها را والاتر از هر ثروتی می‌دانسته است (پلوتارک، کیمون، ۱۴، ۴). در این سخنان که کیمون آن‌ها را در ملأعام بر زبان رانده، دو نکته را می‌توان دریافت: از یک سو خودباختگی در برابر شیوه زندگی اسپارتی، و از سوی دیگر شیفتگی و مجذوب شدن ایونی‌ها و تسالی‌ها در برابر تمدن شرق (این دو ملت در طول جنگ با ایران از "شاه بزرگ" طرفداری کرده بودند).

نشانه‌ای از جو فرهنگی ضد ایونی موجود در آتن در دوره کیمون را می‌توانیم در گزارش توسیدید درباره شیوه لباس‌پوشیدن آتنی‌ها بیابیم. این تاریخ‌نگار برجسته می‌نویسد مدتی بود ثروتمندان سالمند آتنی تن‌پوش نازک و کیسه‌وار کتانی یا نخی را کنار گذاشته بودند و دیگر گیسوان خود را نیز نمی‌آراستند و آن‌ها را با سنجاق طلایی نمی‌بستند (رسمی که از ایونی‌ها گرفته و سپس ترک کردند چون نشانه‌ی زن‌صفیتی محسوب می‌شد) و به جایش جامه‌ی ساده و سبک اسپارتی می‌پوشیدند (I، ۶، ۳). در این‌جا دو نکته‌ی جالب به چشم می‌خورد، یکی این‌که در میان اسپارتی‌ها نخست ثروتمندترین‌ها عادات مردمی را پذیرفتند، و دیگر آن‌که این اسپارتی‌ها بوده‌اند که برای تمرین‌ها و مسابقات ورزشی برهنه می‌شده‌اند و این کار را در تضاد با رسم بربرها (به‌ویژه آسیایی‌ها) که هنگام مسابقه [به‌ویژه کشتی] بندهایی محکم به دور کتاله‌های رانشان می‌بستند،* انجام می‌دادند. اشاره‌ای به این رسم دوریایی (یا "دوریک") در آتن در نمایشنامه ایرانیان سروده‌ی آیسخولوس وجود دارد (این تراژدی اولین بار در سال ۴۷۲ ق.م با کمک و حمایت پریکلز در آتن به صحنه آمد). در این نمایشنامه، آتوسا [مادر خشایارشا، همسر داریوش و دختر کوروش] در رؤیای خود دو زن می‌بیند که نماد و مظهر دو قوم (ایرانی و یونانی) در حال جنگ هستند، یکی از آن دو

*- در ترجمه فرانسوی دینی روسل از توسیدید نوشته شده است نوعی لُنگ [Pugne] به کمر می‌بستند. -م.

تن‌پوش پشمی رنگین پارسی (Pepli) به تن دارد و دیگری لباس دوریک یا دوریایی^{۱۴} (183-184. ۷۷). بنابراین در آتن دوره‌ی جنگ‌های با ایران گویا تغییراتی در شیوه لباس پوشیدن پدید آمده بود که طبقات اشرافی را به ترک سبک ایونی و پذیرش سبک اسپارتی واداشت (این تحول از یک سو ناشی از رواج گرایش‌های دموکراتیک و از سوی دیگر معلول گرایش فاصله‌گیری از رسوم شرقیان بود).^{۱۵}

یکی از منابع مهم درباره وجود احساسات نیرومند ضد ایونی، گواهی هرودوت است. این مورخ اهل هالیکارناسوس در یکی از اظهارنظرها و گریززدن‌های خود درباره ایونی‌ها [هنگام لشکرکشی کوروش بزرگ] می‌نویسد: اقوام ایونی تبار - به استثنای کسانی که در ۱۲ شهر ایونی آسیایی زندگی می‌کردند - دوست نداشتند ایونی نامیده شوند، و می‌افزاید که هنوز هم در زمان خود او آتنی‌ها و اکثر ایونی تبارها از این نام شرم دارند (I, ۱۴۳, ۳). هرودوت ضمن استدلال در این باره که آتنی‌ها با چشم حقارت به ایونی‌ها می‌نگریستند، در جایی دیگر به اصلاحات قانون اساسی توسط کلیستنس در حکومت آتن در اواخر قرن ششم (ق.م) اشاره می‌کند که طبق این اصلاحات کلیستنس هم نام همه طایفه‌های شهری را تغییر داد و هم تعداد آن‌ها را از ۴ به ۱۰ طایفه رسانید (۷, ۶۹).

در این جا شاید لازم باشد بیندیشیم که چه دلایلی باعث شده‌اند که آتنی‌ها، که خود بخشی از قوم ایونی بوده‌اند، روز به روز و پیوسته بیشتر از آنان فاصله بگیرند. پیشتر دیدیم که چگونه در دوره پس از جنگ‌های با ایران، تضاد یونانی - بربر اهمیت‌ی تازه کسب کرد. جستجوی هویت "ملی" یونانی - جستجویی که بر آن "دردِ دوری" [Pathos della distanza] غلبه داشت در مقابله و درگیری با بربرها که منظور به طور اعم آسیایی‌ها و به طور اخص ایرانیان بودند - شکافی میان اروپا و آسیا پدید آورده بود که قبلاً وجود نداشت و همه با چنین احساسی بیگانه بودند. این عقیده که میان دو قاره شکاف وجود دارد - چون دریایی ناگزیر آن‌ها را از هم جدا می‌کرد - در طنزی

۱۴- در نمایشنامه آیسخولوس عناصر دیگری هستند که می‌توانند نشانه "لاکونی دوستی" عصر کیمون باشند. مثلاً توجه کنید به جمله «پرتاب نیزه دوریایی که ارتش ایران را در پلاته شکست داد» (17-816. V.V.).

15- Cf. Geddes 1987, 307ss.

نیش دار به صورت شعر (که احتمالاً آن را به غلط به سیمونید شاعر نسبت می دهند) مطرح شده است که تاریخ سرودن آن یا باید زمان نبرد اورومدون باشد یا نبرد سالامیس قبرس (Anth.Palat. VII 296؛ دیودوروس XI، ۶۲، ۳). هرودوت نظیر این اندیشه را نزد ایرانیان نیز می بیند چنان که در آغاز کتاب خود (I، ۴، ۴) می نویسد: «ایرانیان، آسیا و تمام اقوام بربر ساکن آن را متعلق به خود می دانند حال آن که اروپا و اقوام یونانی برای ایشان جهانی متفاوت است». این نکته در آغاز کتیبه ی ۱۲ بند ی که به زبان یونانی بر "ستون سنگی بزرگ" معروف به "کسانتوس" در اواخر قرن پنجم (ق.م) به فرمان یکی از امیران محلی لوقیه ساخته شده، نیز دیده می شود (TAM I 44c). پس در سده پنجم است که به آسیا و اروپا به شکل دو واقعیت از ریشه متضاد نگریسته می شود، و در همین زمان است که یونانیان به هر چه شرقی است یا شرقی محسوب می شود با اکراه می نگرند.

طبعاً پیدا است که در این فضای فرهنگی جدید این یونانیان بودند که تحت تأثیر شیوه و سبک زندگی شرقیان قرار گرفتند، یونانیانی که نخست زیر تأثیر فرهنگ لیدیایی ها قرار گرفتند و سپس چیرگی ایرانیان را پذیرفتند و تأثیر فرهنگی آنان را پذیرا شدند و از همین رو بارها مورد انتقاد قرار گرفتند. در این هنگام است که مفهومی مانند habrosyne [= دلپذیری؟] ارزشی منفی می یابد و از واژه هایی مانند tryphé (لطافت، نرمی، آسایش طلبی) یا Chlidé [با بار معنایی منفی برای نشان دادن روحیه ی رخوت و سستی و زن صفتی به عنوان مشخصات ملل شرقی استفاده می شود (لومباردو، ۱۹۸۳، ص ۱۰۷۹). همچنین دل بستگی ایونی ها به خوردن فراوان خوراک های لذیذ خاص و ظریف، استفاده از جامه های فاخر با رنگ های ویژه ای چون بنفش و سرخ، و داشتن زندگانی آسوده و بی زحمت را به نفوذ سرشت شرقی در میان ایشان نسبت می دهند. آنگاه در مقابل و در واقع در تضاد با سبک ایونی که بسیار مورد انتقاد قرار می گرفت، شیوه زندگی اسپارتی (احتمالاً پس از جنگ های با ایران) در یونان غلبه کرد: خوردن خوراک های ساده، پوشیدن جامه های بی آرایه، و برتر دانستن شجاعت نظامی. گویی در برابر دنیای ایونی "بربر زده" [barbarizzato]، آگاهی نوین "ملی" بازگشتی داشت به روحیه ی انزواگرایانه و خود بسنده ی مخصوص دنیای دوریایی یا "دوریک".

در یکی از رساله‌های بقراط درباره "هوا، آب و مکان" (که به احتمال زیاد در نیمه دوم قرن پنجم نوشته شده است) نویسنده می‌گوید در مورد بی‌غیرتی و دون‌مایگی آسیایی‌ها تفسیری علمی (گرچه همراه با ضد و نقیض) ارائه دهد. از یک سو دلیل این کمبود غیرت و شجاعت در ملایمت آب و هوایی که آسیایی‌ها در آن زندگی می‌کنند جستجو می‌شود و پنداشته می‌شود که آب و هوای نه خیلی گرم و نه زیاد سرد باعث وفور محصولات کشاورزی و رشد دام‌ها می‌گردد و به مردان ظاهری زیبا و تندرست می‌بخشد اما در عین حال آنان را بی‌مصرف، کم‌طاقت در برابر خستگی و متمایل به خوش‌گذرانی بار می‌آورد (Cap. 12). از سوی دیگر، آسیایی‌ها سست‌عنصرند چون معمولاً پادشاهی بر آنان فرمان می‌راند، خود به استقلال و ارباب‌خویش بودن عادت ندارند و به عکس به وجود سرور و اربابی احساس نیاز می‌کنند. با این حال هستند کسانی میان یونانیان یا بربرها که زیر سلطه‌ی هیچ اربابی قرار ندارند و در عوض به طور مستقل برای پیشرفت خود زحمت می‌کشند، اینان از همه جنگجوترند (Cap. 16). با آن‌که ظاهراً شرایط جوئی در تفکیک منش اروپاییان از آسیاییان عاملی تعیین‌کننده است، اما دلیل پستی آسیایی‌ها را باید بیشتر ناشی از تفاوت میان نظام‌های سیاسی و قانون‌گذاری آنان نسبت به یونانیان دانست و در این عامل به جستجو پرداخت (بوتین، ۱۹۸۶، ص ۱۶ به بعد).

اندیشه‌هایی از این‌گونه را هرودوت در مورد آتنی‌ها، هنگامی که از یوغ استبداد خاندان پسیستراتید آزاد شده بودند، ابراز می‌کند: آنان تا زمانی که زیر سلطه‌ی جباران بودند از نظر فنون و هنرهای نظامی با هیچ‌یک از همسایگانشان فرقی نداشتند، اما پس از آزادی از حکومت تورانی [= استبداد] به نیرومندترین ایشان تبدیل شدند. و این از آن روست که تا زمانی که برده‌ی حاکمیت بودند می‌گذاشتند به آسانی بر آن‌ها غلبه شود زیرا به سود یک مستبد می‌جنگیدند، پس از به دست آوردن آزادی برای منفعت خود عمل می‌کردند (۷، ۷۸). در جایی دیگر نیز هرودوت یادآور می‌شود که سربازان ارتش ایران را (دقیقاً چون خدمتگزار یک مستبد بودند) می‌بایست به ضرب شلاق وادار به نبرد کرد (VII ۲۲۳ و ۵۱).

این تفاوت میان رژیم‌هایی را که بر پایه قانون اساسی کار می‌کنند می‌توان در یک

نکته‌ی مهم خلاصه کرد و آن رابطه‌ی متفاوت هر یک از آن‌ها با قانون (nomos) است: یک گروه استقلال دارد چون از اربابی به نام قانون اطاعت می‌کند، اما دیگری برده است چون بالای سر او حاکم مستبدی وجود دارد که قانون را به میل خود می‌نویسد و پاک می‌کند. در اولی شهروند باید از قانون اطاعت کند و شهر انتظار دارد هر یک از "شهروندان" [Politai] به مسئولیت خود با تعهد و فعالانه عمل کنند: چنین چیزی عملی است زیرا قانون و شهر هر کدام موجودیت و هویت کامل و جداگانه خود را دارند و به همین‌گونه نیز شهر و شهروندان از یکدیگر جدا هستند.^{۱۶} در توصیف "دولت‌شهر" یونانی نکته اساسی آن است که حکومت آن از هرگونه وابستگی به اقتدار مستبدانه که باعث محدود کردن استقلال عملش شود آزاد (eleutheros) باشد: این آزادی در جایی که میان شهروندان برابری (homoioites) وجود نداشته باشد امکانپذیر نیست - اما توجه کنید که منظور برابری اقتصادی نیست بلکه صرفاً سیاسی است. از سویی بدون استقلال و برابری نه عدالت وجود دارد (زیرا حکومت مستبدی که حامل نابرابری است طبعاً بی‌دادگر و ستمگر است) و نه توافقی (homonoia) می‌تواند در میان اعضای شهر وجود داشته باشد.^{۱۷} اندیشه و پنداری که نظام آیین سالاری [آریستوکراسی] از آزادی و برابری برای شهروندان سرباز دارد (یگانه عاملی که می‌تواند عدالت و توافق را در درون شهر تضمین کند) در واقع شالوده‌ی هویت نوین "ملی" است (ولی ملی به معنای مدنی) که یونانیان (و به طور مشخص اهالی آتن) در قرن پنجم در تضاد با بی‌تفاوتی و ترس که از مشخصات بارز خدمتگزاران شاهنشاهی بزرگ چند ملیتی ایرانیان بود، برای خود ساختند.^{۱۸}

با آن‌که در تدارک این "اخلاق" [etica] برابری و ضد استبدادی، اسپارت از نظر تاریخی پیشگام بوده است (قبلاً در قرن ششم در اسپارت ادعا می‌شد که "شهروندان - هوپلیت‌ها" [سربازان زره‌پوش سنگین سلاح] باهم برابرند) اما این آتن بود که اصلاحات کلیستنس در ۵۰۸/۷ ق.م در زمینه مساوات همگان در برابر قانون [isonomia]

16- Sulla cittadinanza come militanza e sullo stretto rapporto tra cittadino e legge cf. Veyne 1982, 883ss.

17- Questi temi sono stati approfonditi da Meier 1980, in part 293ss.

۱۸- در مورد این که یونانیان هویت "ملی" خود را در ارتباط با "جهان‌گرایی" [Universalism] ایرانیان تعریف کرده‌اند Momigliano, 1984, 60ss. بنگرید به:

را به نتیجه نهایی رسانید و راه را برای دموکراسی‌های بعدی که افیالتس و پریکلس پرچم‌دارانش بودند، هموار کرد. از این روکاری که اشرافیت حاکم بر آتن در سال‌های پس از جنگ‌های با ایران درباره سبک زندگی بی‌آلایش اسپارتی انجام داد (یعنی پیروی از رسوم ساده و بی‌پیرایه و نفرت از ثروتی که برای خودنمایی باشد نه به سود عموم مردم) بسیار مهم به نظر می‌رسد. در نتیجه هویت مدنی آتنی پیرامون ایدئولوژی زاهدانه‌ای شکل گرفت که محور اصلی آن "شهروند - سرباز" بود که به استقلال و برابری عشق می‌ورزید و از زیاده‌روی در ثروت فردی که موجب فساد فرد می‌شد اکراه داشت. ایدئولوژی‌ای که تظاهر به ثروت و طمع در کسب سود را زیانمند می‌دانست چون باعث می‌شد که انسجام و نظم "شهر" از هم بگسلد. این ایدئولوژی باورداشت که ثروت، خویش‌داری را از انسان می‌ستاند، به رشد حسادت‌ها و جاه‌طلبی‌ها یاری می‌رساند و موجب جدال‌های درونی می‌شود.

بر پایه این پیش‌فرض‌ها رابطه و همبستگی نزدیکی میان افزایش ثروت، توزیع و رشد رفاه و انحطاط سیاسی - نظامی شهر انگاشته و برقرار شد. کسی که لباس گران‌قیمت و پرزرق و برق به تن می‌کند، تن را به عطرها و روغن‌های خوشبو آغشته می‌سازد، خوراک‌های بسیار لذیذ می‌خورد و به تجارت می‌پردازد، توانایی تحمل مشقت‌های جنگ را نخواهد داشت.^{۱۹} بنابراین از چنین دیدگاهی است که ایونی‌ها را به تجمل‌پرستی، وارفنگی و ناتوانی نظامی متهم می‌کنند. به عبارت دیگر ایونی‌ها از آن رو مورد انتقاد قرار می‌گیرند که نتوانسته بودند یک هویت مدنی ویژه برای خود بسازند و به شکل گروهی منفعل، ناتوان، از هم گسیخته و زیردست و سرسپرده دولت‌های مستبد باقی ماندند (و از این رو به آنان صفت شرقی داده می‌شود).

تا این‌جا دیدیم که چگونه احساسات ضدایونی در آتن بعد از جنگ‌های با ایران رواج پیدا کرد. در این زمینه آنچه که پلوتارک درباره فعالیت‌های کیمون در داخل اتحادیه‌ی دلوسی نقل می‌کند جالب می‌نماید. در شرح حال کیمون می‌خوانیم که متحدان آتن از آن‌جایی که بربرها دیگر مشکلی برای آنان به وجود نمی‌آوردند دیگر

۱۹- مسلماً ممکن نیست در این‌جا چارچوبی جامع که تمام جوانب این ایدئولوژی را با ذکر موارد تاریخی دربرگیرد عرضه کنیم [!!!]. برای تکمیل موضوع بنگرید به آثار زیر: Veyne 1982, 896^{ss}; Nenci 1983, 1025.

تمایلی به ادامه جنگ نشان نمی دادند و ترجیح می دادند کم کم به کشاورزی و زندگی آرام خود بپردازند. دولتمردان آتنی علناً با این خواست متحدان خود مخالفت نمی کنند اما در عوض پیشنهاد می کنند شهرهایی که تمایلی به ادامه جنگ ندارند به جای شرکت مستقیم در جنگ به کمک مالی و یا دادن کشتی بدون خدمه به آتن بپردازند. بدین طریق آنان مجبور شدند خود را در بستر وقف دادوستد و کسب درآمد سازند، چنان که به سبب سستی و بی احتیاطی، از مردانی جنگجو و دلیری به کاسبانی صلح جو و بزدل تبدیل شدند (پلوتارک، کیمون، ۱۱، ۱ تا ۳)، و در نتیجه بی آن که خود متوجه شوند به بردگان و باج دهنندگان آتن تبدیل گشتند. سابقاً می گفتند کیمون ایونی ها را در گرایش به [Tryphé نرمخویی و لطافت] به سود تسلط آتن برایشان در داخل اتحادیه تشویق می کرده است؛ به سخن دیگر، این دو امر یعنی تحمیل آتن به عنوان "شهری مستبد" به اتحادیه و از دست دادن روزافزون ارزش های مردانگی (و در پی آن از دست دادن آزادی) در میان متحدان ایونیه ای، به هم مرتبط می شوند.

فاصله گرفتن آتن از قومیت ایرانی همزمان با تغییراتی که در اتحادیه دلوسی که تبدیل به امپراتوری آتن شده بود رخ داد، شکاف عمیقی میان دولت مسلط (یعنی آتن) و شهرهای تابع آن پدید آورد. اگر در نظر بگیریم که گذار از مرحله ی اتحاد جنگی [Symmachia] میان شهرها به سوی arché [= خاستگاه اصیل] همزمان می شود با تحکیم دموکراسی در آتن، پس تصادفی نیست که پریکلس قانونی (محدود کردن حق شهروندی در ۴۵۱ ق.م) را به تصویب می رساند که به نوعی درهای شهر را به روی دنیای خارج می بندد.

دوره ی پریکلس و دوره ی بعد از آن که دوران دموکراسی تندرو محسوب می شوند معمولاً با دو ویژگی قابل شناختن اند: یکی سیاست امپریالیستی در برابر متحدان، و دیگری سازش و تفاهم با شاهنشاهی ایران. اما ضمناً در این دوره است که تعمق درباره هویت مدنی در آتن به اوج خود می رسد. ظاهراً یکی از نکات قانونی این تعمق، ادعای آتنی ها نسبت به اصیل و بومی بودن [autocton] ملتشان بود، یعنی این ادعا که آتنی ها متشکل از مردمانی هستند که "همیشه در همان سرزمین زندگی می کرده اند" [!!] (لورو، ۱۹۸۱، ص ۳۵). این خصلت ادعایی از یک سو آن ها را از مللی

متمایز می‌کرد که همانند دوریایی‌ها در تاریخ هستی‌شان مهاجرت‌های متعددی کرده بودند و درواقع هدف این ادعا تحقیر اسپارتی‌ها بود که در این زمان به دشمنان اصلی آتن تبدیل شده بودند.^{۲۰} و از سوی دیگر معنای ضمنی آن متمایز کردن خویش از مللی بود که با نژادهای دیگر درآمیخته بودند، یعنی در درجه اول هدف متوجه تحقیر ایونی‌ها بود یعنی کسانی که آتنی‌ها می‌خواستند از آنان فاصله بگیرند.

تمام فضایل یا خصال نیکی که در تفکر آتنی معرفت هویت ملل بومی بودند، با همه صفات منفی نسبت داده شده به هویت ایونی تضاد کامل داشتند. به گفته آنان همه ملل بومی به سرزمینی که از زمان‌های بسیار دور در آن سکونت دارند احساس تعلق می‌کنند و آماده‌اند با اسلحه از آن دفاع کنند، حال آن‌که در میان ملل دیگر روحیه نفاق حاکم است و این باعث ناتوانی آنان می‌شود و وادارشان می‌سازد که به سلطه استبداد تن دردهند.^{۲۱} بدین ترتیب حس مقاومت در برابر بیگانه و توانایی حفاظت از آزادی و برابری (دو مشخصه‌ای که هویت مدنی یونان و به‌ویژه آتن را می‌ساختند) با احساس بومی بودن همراه می‌شوند. در Menescho قید شده که به خاطر این اعتقاد به بومی‌پرستی بود که آتنی‌ها می‌پنداشتند «وظیفه‌ی آنان مبارزه برای کسب آزادی است حتی اگر این به معنای مبارزه علیه بخشی از یونان برای دفاع از بخشی دیگر باشد، و یا جنگ با بربرها برای دفاع از تمام یونانیان» (369 a-b). اهالی آتن این اصل را برای خود مرجع قرار دادند چون هم به معنای تصویب یک آرمان دمکراتیک برابری خواهانه در درون "شهر" بود و هم باعث تفکیک آنان از نژاد ایونی می‌شد که به طور کلی یونانیان آنان را مردمانی ضعیف و بی‌دل و جرأت نظیر بربرها می‌دانستند (آلتی، ۱۹۸۲، ص ۷ به بعد).

راست آن است که در آتن عهد پریکلس در حالی که تضاد با اسپارت و ارزش‌هایش درباره ارتباط میان فرد و جامعه بالا می‌گیرد، اندیشه‌های جدیدی نیز اشاعه می‌یابند

۲۰- آتنی‌ها پس از جنگ‌های با ایران خود را برتر از سایر یونانیان می‌دانستند و استدلال‌شان این بود که هم قدیمی‌ترین قوم یونانی هستند و هم یگانه قوم یونانی که هیچ‌گاه سرزمین خود را عوض نکرده‌اند (هرودوت، VII، ۱۶۱). درباره سرگردانی کشیدن‌های فراوان قوم دوریایی پیش از رسیدن به زیستگاه کنونی خود نیز بنگرید به هرودوت، I، ۱۵۶.

۲۱- درباره عدم یکپارچگی و همبستگی مدنی و غلبه‌ی روحیه‌ی گروهی و دسته‌بازی در شهرهایی که اختلاط قومی نژادی داشتند بنگرید به منابع جمع‌آوری شده و بحث شده در 3-302، Rosivach, 1987.

که سبک زندگی سخت و مشقت‌باری را که هویت یونانی بر آن بنا شده بود مورد تردید قرار می‌دهند. پریکلِس در سخنرانی خود برای بزرگداشت اولین کشته‌شدگان جنگ پلوپونز (که تمام صحبت بر مخالفت میان اسپارت و آتن متمرکز بود) می‌گوید در آتن هر کس اجازه دارد مالک وسایل زندگی شخصی زیبا باشد و انسان می‌تواند جسم و روح خود را پروراند، یعنی می‌توان به رفاه فردی توجه کرد. آنگاه این سیاستمدار آتنی می‌افزاید که طبعاً شیوه‌ی زندگی با آرامش و آسایش بر تربیت خشک نظامی ترجیح دارد و می‌بایستی انسان‌ها در کارهایی بکوشند که آنان را از فقر نجات دهد.

پس در آتن فلسفه‌ی عمل‌گرایانه‌ای به اخلاق جامعه راه یافت که به قول موسْتی (Musti و ۱۹۸۵) بر آسایش و آزادی فردی، بر امکان رشد خصوصی فرد و تفاوت میان خصوصی و عمومی تأکید داشت. بدین‌گونه آتن (با دیدگاه تازه‌ای نسبت به فرد و جمع و خصوصی و عمومی) که با بحث پریکلِس سازگاری دارد، ظاهراً با الگوی خشک ایدئولوژیکی شهروند - سرباز فاصله می‌گیرد. ولی این فردگرایی نو رسیده که در درون شهر دموکراتیک با چهره‌ای مبهم پدیدار می‌شود، نطفه‌های Tryphé [نرمخویی و سستی] و تباهی را با خود به همراه دارد. کسی مانند آلکیبیادس که فشارهای فردگرایانه را کاملاً پذیرفته است، نمونه‌ی پر از تضاد و خطرناکی به نظر می‌رسد. اگر از سویی فعالیت‌های سیاسی و مهارتش در سخنوری، اشتیاق مردم آتن را برمی‌انگیزد، اما از سویی دیگر رفتارش باعث می‌شود مردم به این نتیجه برسند که او ارزشی برای قوانین شهر قائل نیست و آرزوی استبداد را در سر می‌پروراند. در تأیید وجود نشانه‌هایی از گرایش به استبداد در طرز فکر او، معاصرانش برخی از جنبه‌های مهم منش او را چنین توصیف می‌کنند: تجمل فراوان در لباس پوشیدن، افراط در خوردن و نوشیدن، بی‌پروایی در انجام روابط جنسی، و از همه بالاتر بلندپروازی‌های بی‌اندازه که منافع مهم "شهر" را به خطر می‌اندازند.^{۲۲}

۲۲- [این همان الکیبادس است که افلاطون یکی از رساله‌های خود را به نام او کرده است و طعنه‌زنانه تربیت او را با تربیت شاهزادگان ایرانی مقایسه می‌کند. - م.] برای شناخت شخصیت او مطالعه‌ی زندگی‌اش در حیات مردان‌نامی پلوتارک (مثلاً ۶، ۱-۲؛ ۱۳ و ۱۶) ضروری است. پلوتارک برای تهیه این شرح حال از منابعی چون توسیدید، افوروس و

بنابراین بار دیگر می‌بینیم که رفتارهای دوران هنجارهای مرسوم مورد این سوءظن قرار می‌گیرند که مبادا قصد دگرگون کردن نهادهای شهری و درهم شکستن انسجام جامعه مدنی را دارند. گویی ایدئولوژی "شهر" هنوز تغییری نکرده است. کسی که جامعه‌های گران قیمت می‌پوشد و به لذت‌های زندگی پربها می‌دهد، کسی که به انباشتن ثروت می‌اندیشد و به فعالیت‌های اقتصادی سودجویانه می‌پردازد، کسی که از رنج و خستگی زندگی و نظم سربازی می‌گریزد، همگی به نوعی اصل آزادی و برابری شهروندان را زیر پا می‌گذارند. در واقع "شهروندان" بایستی زندگانی زاهدانه و فعالیت دائمی مبارزه‌جویانه داشته باشند، چون در غیر این صورت سستی و فساد برتری می‌یابند و لزوماً شهر را به تباهی می‌کشانند. Tryphé برعکس شرایطی فراهم می‌سازد که در آن توده‌های مردم برده‌وارانه و بدون واکنش زیر سلطه حکومت‌های شرق زندگی می‌کنند و یونانی‌های آسیا از این دسته به شمار می‌آیند. آنان فاقد یگانه عنصری هستند که قادر است به احساس شهروندی تحکیم بخشد و جلوی نابودی آن را بگیرد و آن "هویت شهروند" است. کل پاسخ به این پرسش که چرا یونانیان، تاریخ شرق و ایونیه را اساساً به شکل تاریخ تجمل و انحطاط می‌دیدند، درواقع فقط در درک این ایدئولوژی نهفته است.^{۲۳}

→ تتوپومپوس بهره گرفته و داوری‌های معاصران او را نقل می‌کند. توسیدید (VI, ۱۵, ۴-۲) صراحتاً اشاره دارد که بلندپروازی‌ها و افراط‌های الکییادس در زندگی مردم را مطنون کرد که او طرفدار استبداد است. درباره رابطه نزدیک میان توسعه دموکراسی در آتن و تولد اولین اشکال "بازیگر نقش اول" [در بازی‌های سیاسی] بنگرید به: موسی، ۱۹۸۴، ص ۹ به بعد.

۲۳- درباره این که این ایدئولوژی تا چه اندازه بر شیوه‌ی داوری و نگرش منابع یونانی نسبت به شرق و بخصوص ایران اثر گذاشته است، نگاه کنید به هلن سانسسی وردنبورخ، ۱۹۸۷، صص ۱۱۷ به بعد.

یونانیان شرقی زیر فرمانروایی ایران: ارزیابی مجدد

جک مارتین بالسر* - کولومبیا (وهایو)

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

تاریخ‌های فرهنگی یونانیان شرقی که توسط مورخان امروزی نوشته شده است ناگزیر با تأکید فراوان بر دستاوردهای هنری والای دوره‌ی پیش از ایرانیان به عنوان دوره‌ای خلّاق، نوآورانه و انقلابی همراه است (هاکسلی، ۱۹۶۶؛ املین جونز، ۱۹۸۰). آنگاه مورخان به دوره فتح ایونیه بزرگ، یعنی یونانیان شرقی، توسط کوروش در حدود ۵۴۵ ق.م. که می‌رسند به افول آشکار سفالگری، پیکرتراشی و معماری اشاره می‌کنند؛ و در پایان قرن ششم بر فقدان ادبیات پای می‌فشارند (ماری، ۱۹۸۰، ص ۲۳۴)^۱. سرانجام نیز در پی شورش خشن و خونین ایونیه علیه ایران در سال‌های ۴۹۹ تا ۴۹۴، مورخان به ایونیه با عنوان "اراضی بایر فرهنگی" اشاره می‌کنند که نازایی و سترونی آن تا واپسین دهه‌های قرن پنجم ق.م. یعنی حدود ۱۳۰ سال پس از کوروش، طول کشیده است (کوک، ۱۹۶۱). اما این دیدگاه خشک قدیمی به ارزیابی مجددی نیاز دارد.

این بازنگری حیات فرهنگی جوامع یونانیان شرقی بر این فرض استوار است که درک یونانیان باستان بدون درک شاهنشاهی باستانی هخامنشی ممکن نیست، نظری که البته شیفتگان یونان غالباً علاقه‌ای به آن ندارند. بی‌گمان یک نظام بغرنج و پیچیده و پیشرفته‌ی اقتصادی در هر یک از دولت‌های یونانی شرقی می‌بایست حامی هنرها و

*- Jack Martin Balcer.

۱- ماری [Murray] خاطرنشان می‌سازد: «شاهنشاهی ایران در زمینه اقتصادی نیز فرصت‌های ناچیزی در اختیار شهرهای ایونیه نهاد».

ادبیات ایونی بوده باشد که از سال ۵۰۰ ق.م. افول کرده بود؛ با این حال در بسیاری موارد می‌توانیم از سراسر دوره‌ی اشغال ایران تا سال ۴۷۹ ق.م. ویژگی‌های پولی و مالی یک نظام اقتصادی را کشف کنیم که اهمیت آن به هیچ‌وجه از دوره آغازین سلطه آتن بر ایونیه کمتر نبوده است. مدارک نشان خواهند کرد که افول فرهنگی ایونیه ربطی به رکود اقتصادی مثلاً ناشی از مالیات‌گیری ایران و جریمه‌ها و خسارات نظامی نداشته بلکه بیشتر معلول سرکوب سیاسی بوده است. در این دوره، زندگی اقتصادی بسیاری از دولت‌شهرهای ایونیه نه تنها سالم و سر حال بلکه غالباً پررونق و شکوفا بوده است.

ایونیه در دهه‌های پیشین ذاتاً غنی و ثروتمند و بسیار زایا و مولد بود. از عصر کهن تا حدود سال ۵۴۵ یعنی آستانه پیروزی کوروش، شاهد وجود ایونیه‌ای هستیم سرشار از نوآوری و روح خلافت دوره‌ی فلسفه پیش سقراطی، اشعار غنایی و تغزلی و نوآوری‌های برجسته‌ی هنری. در اواخر عصر کهن بازتاب‌های شور و اشتیاق ایونی‌ها نسبت به "ضرورت حیات" و میل به تجمعات لازم برای زندگی، بسیار بیشتر از اهالی سرزمین اصلی یونان و حتی بیشتر از شهرهای در حال پیشرفتی نظیر آتن، اسپارت، آگینا و حتی بخصوص کورینت بود. یونانیان شرقی و به‌ویژه ایونی‌ها روح یونان کهن را به خوبی حفظ کرده بودند، روحی که پس از جنگ‌های داریوش و خشایارشا با یونانیان، به "عصر زرین" آتن انتقال یافت.

در سده پنجم یونانیان شرقی از لحاظ فقدان شاخص‌های فرهنگی نظیر فلسفه و شعر و هنر دچار افول شدند؛ اما برخی ویژگی‌های اساسی پولی و مالی حاکی از آن است که ایونیه در دوره سلطه سیاسی ایران بسیار بیش از آنچه تاکنون به آن توجه شده است از شکوفایی اقتصادی برخوردار بوده است. چهار پدیده مهم مؤید توسعه اقتصادی یونانیان شرقی است: یکم، بسیاری از دولت‌های مهم یونان شرقی در اواخر سده ششم و نیمه نخست سده پنجم ق.م. از سطوح بالای رونق اقتصادی برخوردار بوده‌اند؛ دوم، شاهنشاهی هخامنشی بجز در شهر میلئوس در هیچ‌جا به این توسعه اقتصادی لطمه‌ای نزده است؛ سوم، در شهر تتوس شاخص‌های مالی و پولی اقتصادی حاکی از تحول و توسعه‌ای اساسی در سراسر دوره‌ی چیرگی ایران است؛ و چهارم،

با آن‌که خط‌مشی‌های حکومت هخامنشی ضرباتی سیاسی بر یونانیان شرقی وارد آورد، اما سیاست‌های بعدی امپریالیستی آتن در مورد ایونیه به مراتب ویرانگرتر و مرگبارتر از سیاست‌های قبلی هخامنشیان بود (بالسر، ۱۹۸۴، صص ۳۸۹-۴۱۰). دو جنبه‌ای که برای ما مدرکی جهت اثبات تداوم سلامت و رفاه اقتصادی محسوب می‌شوند و مورد بررسی ما قرار خواهند گرفت، یکی مدارک سکه‌شناسی است و دیگری میزان پرداخت خراج نقدی یونانیان شرقی به آتن بواسطه "فهرست‌های خراج آتن" است. مطالعات سکه‌شناسی از نظر ما شاخص بسیار دقیق‌تری برای اندازه‌گیری رونق و رفاه اقتصادی ایونیه در زمان حکومت هخامنشیان هستند تا مثلاً تکیه کردن و اهمیت دادن به چند بنای مهم و مشهور.

در میان همه یونانیان، اهالی ایونیه بهتر از همه با استفاده از سکه و ضرب آن آشنا بودند. لیدیایی‌ها در سارد سکه را ابداع کردند و از حدود سال ۶۲۰ ق.م. ضرب سکه‌های الکترومی [= آلیاژ طلا و نقره] بومی خود را با نام استاتیر یا قطعات دو دراختیامی آغاز نمودند (گرلوف، ۱۹۴۰؛ جنکینز ۱۹۷۲، صص ۲۷-۲۸؛ کری، ۱۹۷۶، صص ۲۰-۳۰). یونانیان شرقی، هر چند در آغاز به‌کندی، به تدریج این مقیاس‌های پولی جدید را پذیرفتند، و استفاده از سکه صرفاً برای پرداخت دستمزد مزدوران بیگانه و خودی و بخصوص همسایگان‌کاریایی جنوبی خود را به استفاده از آن جهت دادوستد و معاملات بازرگانی تبدیل کردند (کوک، ۱۹۵۸؛ کری، ۱۹۶۴؛ والاس، ۱۹۸۷). این تغییر و تبدیل مهم مستلزم آن بود که اولاً سکه‌های کوچکتری از نظر واحد نسبت به استاتیر ضرب شوند - چنان‌که تا $\frac{1}{96}$ آن تنزل یافتند - تا بتوان از آن‌ها در دادوستدهای شرق استفاده کرد؛ و ثانیاً از اواسط سده ششم ق.م. ضرب سکه‌ی نقره، که فلزی کم‌ارزش‌تر از الکتروم بود، آغاز گردید. انگیزه این تغییرات وجود نظام پولی دو فلزی کرزوس در لیدی میان سال‌های ۵۶۰ تا ۵۴۵ بود که از سکه‌های توأم نقره و طلا استفاده می‌کرد (هرودوت I، ۹۴؛ جنکینز، ۱۹۷۲، صص ۳۸-۴۱؛ کری، ۱۹۷۶، صص ۱۵ و ۲۹-۳۱). اولین سکه‌های استاتیر الکترومی لیدی و یونان شرقی ظاهراً برابر بود با دستمزد ادواری هر مزدور، و ارزش آن ده برابر وزن آن به نقره بود. پس یک سکه الکترومی ۹۶ می‌برابر بود با کمتر از نصف یک سکه دراختیامی نقره، و بزرگ‌تر از آن بود که بتواند برای دادوستد

بازار عمومی مفید باشد. بنابراین باز به واحدهای کوچکتری از سکه نقره نیاز بود. در حالی که برخی دولت‌های یونانی شرقی، بخصوص فوکایا، سکه‌های الکتروم را حفظ کردند ضمن این‌که به ضرب سکه‌های نقره کوچکتری نیز پرداختند، اما دولت‌های دیگری نظیر تئوس سیستم‌های مسکوکات نقره را توسعه دادند. وجود این سیستم‌ها نشان می‌دهد که در سال‌های آغازین حکومت هخامنشی تغییرات چندانی مهمی رخ نداده است. این مسکوکات، به عنوان نشانه‌های مهمی از هنرهای کوچک، خودشان نشانه‌های تغییر و تحولات هنری و شاخص‌های تمدن مادی ایونیه در طول سده‌های ششم و پنجم محسوب می‌شوند. با این حال باید توجه داشته باشیم که این سکه‌ها از نظر تاریخ ضرب در سده ششم دقت گاه‌شناسی ندارند (کری، ۱۹۷۶، XX-XXI). بنابراین ما نیز باید مشاهدات و یافته‌های تاریخی خود را بر این اساس تغییر دهیم.

در پی فتح لیدی و ایونیه توسط کوروش، حکومت هخامنشی در سارد به آسانی نظام پولی لیدی را پذیرفت و مدت بیش از ۲۵ سال به نشر و ضرب مسکوکات نوع کرزوسی ادامه داد هر چند فقط به صورت استفاده از واحدهای استاتر طلا و نیم استاتر نقره یا دراخما (کارادیجه، ۱۹۷۸). ایرانیان از قبل تجربه زیادی در مورد مسکوکات نداشتند و همین سیاست هخامنشی در مورد پذیرش نهادهای محلی خود گواهی است بر استمرار استفاده از مسکوکات لیدیایی منتهی با تغییراتی اندک. این میدان دادن ایران به مسکوکات ایونیه نه یک خط‌مشی سیاسی برای اعمال حاکمیت و ایجاد سرسپردگی بود و نه از یک نظریه انتزاعی سرچشمه می‌گرفت بلکه صرفاً معلول ضرورت‌های اساسی عملی و امکانات و نیاز به مسکوکات دولتشهرهای یونانی و ضرابخانه‌های محلی آنان بود (مارتین، ۱۹۸۵). از همین رو پس از دوره‌ی انقلاب‌های ملی گسترده، داریوش اولین مسکوکات دریک طلا و سیگلوس نقره یا شکیل ایرانی را با همان معیار وزن سکه‌های لیدیایی یا میلطی ضرب کرد و جانشین سیستم لیدیایی نمود، و این کار بخشی از سازماندهی مجدد گسترده اداری و مالی شاهنشاهی بود. در روی سکه‌های تازه ایرانی نیز نقش یک کمان‌دار تیرانداز تاج‌دار پهلوان سلطنتی نیز جای نقش انواع شیر-گاو سکه‌های کرزوسی را گرفت. سکه‌های زر دریک در سراسر امپراتوری و همه

شهری‌ها جریان داشت، ولی سکه‌های نقره‌ی سیگلوس فقط در "سپردا" * و در میان لیدیایی‌ها و یونانیان شرقی که سکه‌های سیگلوس نقش مهمی در اقتصادشان داشتند در جریان بود (شلومبرگر، ۱۹۵۳).

ظاهراً همان‌گونه که فتح ایونیه سابقاً توسط نیروهای کرزوس لیدیایی اثری بر رونق اقتصادی شهرهای یونانی شرقی نگذاشته بود، فتح ایران این رونق مختل نکرد. در حدود سال‌های میان ۵۴۰ تا ۵۳۰ ق.م. ضربخانه مهمی در تنوس افتتاح شد و شروع به ضرب یک سری استاتر نقره کرد، و بلافاصله در پی آن واحدهای کوچک‌تری ضرب شد که با مقیاس وزن مرسوم سکه‌های میلطی [میلتوسی] سابق که لیدیایی‌ها به آن عادت داشتند سازگار نبود، بلکه براساس مقیاس سکه‌های نقره آیینیایی که بر تجارت سراسر جنوب دریای اژه از خلیج سارونیک در جنوب شرقی، و جزایر کوکلاد [= سیکلادس] تا جزایر کنیدوس و رودس حاکم بود ضرب شده بود (بالسر، ۱۹۶۸). بنابراین از طریق لنگرگاه‌های دوگانه‌ی توسعه یافته تنوس واقع در ساحل جنوبی شبه جزیره اریتره در ایونیه مرکزی، تنوسی‌ها تجارت جزایر اژه و بازار مرکزی بزرگ جزیره غربی آیینا را به شهر خود منتقل ساختند. این امر آشکارا بر بازارهای دیگر شهری ایرانی "سپردا" اثر گذاشت و این تجارت را از طریق جاده‌های داخلی به بازارهایی که در سراسر آسیای صغیر متعلق به ایران وجود داشتند و به بین‌النهرین و خود ایران مرتبط ساخت. آنگاه سکه‌های الکتروم بومی که هم لیدیایی‌ها و هم برخی از دولت‌های یونان شرقی به آن‌ها عادت داشتند به صورت مکملی همراه با نقره خارجی، چه از معادن سیفنوس یا شرق آتیک و چه از سایر منابع خارجی نظیر منطقه تراکیه - مقدونیه، به حیات خود ادامه دادند.

همچنین با سری‌های گسترده‌ای از سکه‌های دراخمای نقره و کسرهای آن که با معیار میلتوس ضرب شده‌اند می‌توان به ارتباطات بازرگانی ساموس در زمان حکومت استبدادی پولوکراتس از ۵۳۳ تا ۵۲۱ با جزایر پی برد که قویاً حاکی از وجود ارتباط اقتصادی با "سپردای" ایران است. حتی پس از سرنگونی پولوکراتس و اشغال بعدی آن جزیره توسط ایران در زمان برقراری مجدد نظم توسط داریوش در "سپردای"

* - Sparda = تلفظ ایرانی سارد و درواقع کل لیدی در سنگنبشته‌های هخامنشی. - م.

شورشی (بالسر، ۱۹۸۷، صص ۹-۱۴۶) و شروع دوره‌ای از آشوب و رکود کلی اقتصادی، باز ضرب مسکوکات ادامه یافته است. منتهی این بار مقیاس ملی ساموسی در سراسر سده پنجم مورد استفاده بوده است (بارون، ۱۹۶۶). ضربخانه ساموس نیز نظیر تنوس نقره خود را از بازارهای خارجی دیگر یونانی در مبادله با کالاهای محلی یا وارداتی تأمین می‌کرد.

در میلئوس واحدهای بزرگ سکه نقره ضرب نمی‌شد بلکه به ضرب واحدهای کوچک ولی فعال سکه اوبول که برابر با $\frac{1}{12}$ یک سکه استاتر بود با مقیاس میلئوس و کسره‌های آن می‌پرداختند (کان، ۱۹۷۰، ص ۱۲۲). در چنین شهری با دارا بودن چهار لنگرگاه بزرگ که در آغاز در خدمت لیدیایی‌ها و اکنون ایرانیان قرار داشت و یک مرکز عمده بازرگانی برای شبکه وسیع تجارتی دریایی فنیقی‌ها در دریای اژه محسوب می‌شد، فقدان واحدهای بزرگ سکه بسیار شگفت‌آور است. افزون بر این که میلئوس به علت در اختیار داشتن پرستشگاه هاتف‌دار آپولو در دیدوما مرکز جذب زایران دوردست از یونان و از آناتولی به شمار می‌رفت، و از این نظر نیز فقدان سکه‌های ملی بزرگ‌تر از اوبول بسیار گیج‌کننده و حیرت‌انگیز می‌نماید. در قسمت جنوبی‌تر، جزیره کنیدوس دوریایی‌نشین نیز در سال ۵۳۰ شروع به ضرب سکه‌هایی نقره با واحد کوچک با مقیاس میلئوس کرد؛ آنگاه پس از تسلط مجدد داریوش بر غرب آسیای صغیر در سال ۵۲۱/۲۰ ق.م این جزیره معیار خود را تغییر داد و با معیار تجارتی آیگینا در جنوب دریای اژه و جزیره رودس سازگار نمود و ضرب سکه‌های کوچک را نیز متوقف ساخت و به نشر دراخما پرداخت تا مبادلاتش با استاترهای مشهورتر یا دراخمای مضاعف سایر دولتشهرها تسهیل شود (کری، ۱۹۷۶، صص ۹-۳۸). در شهر کولوفون سکه نقره دراخما با وزنی برابر با سیگلوس ایرانی و نیز سکه‌های کوچک‌تر سه اوبولی و کسره‌های اوبول ضرب می‌شد (میلن، ۱۹۴۱). کولوفون که دورترین جزیره منطقه ایونیه محسوب می‌شد، پیوندهای نیرومند خود را با سارد ایران و سیستم بازرگانی "سپردا" حفظ کرد. اریترای ساحلی نیز واحدهای متعددی سکه نقره ضرب می‌کرد که اکثراً سازگار با وزن سیگلوس ایرانی و دراخمای کولوفونی بودند (هد، ۱۹۱۱، ص ۵۷۸؛ بابلون، ۱۹۱۰، ص ۳۰۳؛ BMC ایونیه، ۱۸۹۲، صص ۹-۱۱۶؛ گاردنر، ۱۹۱۸، صص ۸-۱۶۷).

در میان جزایر، خیوس از میانه سده ششم شروع به ضرب سکه نقره دراختما کرده بود (بارون، ۱۹۶۶، صص ۴۹-۶۷؛ کری، ۱۹۷۶، صص ۳۷ و ۱-۲۴۰)؛ و در جزیره لسبوس در شهر متومنا سکه استاتر نقره ضرب می شد (کری، ۱۹۷۶، صص ۹-۳۸ و ۲۶۶). دولت های شمالی یونانیان شرقی نیز طی دوره اشغال ایران مسکوکات نقره ضرب می کردند اما وضع آن ها چندان روشن نیست و به دشواری می توان تشخیص داد به کدام ضربخانه خاص تعلق دارند. و در افه سوس، با پرستشگاه مهم آرتیمیس آن و آیین بومی آناتولی اش، که گاه مسکوکات نقره کوچک با مقیاس میلئوس ضرب می شد (هد، ۱۸۸۰). ضربخانه شهر فوکایا که از لحاظ بازرگانی ثروتمند بود، سری های زیادی سکه "شش الکترومی" با کسرهای آن ضرب می کرد. سکه های "شش الکترومی" فوکایا که ضرب آن ها از اواخر سده هفتم ق.م آغاز شده بود، فعالانه و با موفقیت با سکه های الکترومی شهرهای میلئوس، ساموس و خیوس و لیدی در جنوب، و لامپساکوس و کوزیکوس در شمال رقابت می کردند. با این حال، ضربخانه فوکایا که تا اوایل سده ششم که دوره گسترش بازرگانی آن شهر بود کار می کرد، با تسخیر شهر توسط کوروش در ۵۴۵ کارش متوقف شد زیرا همه ی اهالی به ولیا در جنوب ایتالیا گریختند (شولتن، ۱۹۳۳، صص ۲۲-۵۱۹؛ آریاس، ۱۹۶۴، ص ۹۲). ظرف چند سال اندک، بسیاری از فراریان فوکایا شهر بندری با عظمتی ساختند و کوشیدند تجارت ملی خود را احیا کنند و ضربخانه تازه ای برای تولید سکه های الکتروم و نقره احداث نمودند. پس از اشغال کوروش انواع مهرهای خانوادگی اشرافی اوایل قرن ششم جای خود را به مهرها و سکه هایی دادند که سر جانوران بر آن ها نقش شده بود، و از حدود سال ۵۲۰ ضربخانه آنان شروع به تولید سکه هایی عالی با نقش سرخدایان کرد و این کار در سراسر دوره ایرانیان نیز ادامه یافت. این سکه ها با معیار ملی خود فوکایا بودند که چندان پیرو مقیاس استاتر نبود و سکه های "شش الکترومی" آن ها در بسیاری از بندرهای غرب با کمال میل پذیرفته می شد زیرا مردم در حسرت سکه های الکترومی قدیم بودند (مایستر، ۱۸۹۰، صص ۱۱-۶۱۰).^۲ با این حال از پایان قرن فوکایا تولید سری های پراکنده دراختمای نقره و کسرهای آن را که براساس مقیاس

۲- مایستر به خطا تولید استاتر را به تنوس نسبت می داد.

میلتوس بودند قطع کرد و بنابراین فقط سکه‌های "شش الکترومی" تولید می‌کرد. فقدان اراضی قابل کشت و منازعات دائمی بین‌المللی مانع از آن شدند تا فوکایا نقش خود را در دریاها حفظ کند.

شورش "سپردا" علیه داریوش هنگام جلوس او بر تخت هخامنشی در سال ۵۲۲ ظاهراً فقط در کاخ شهربی سارد به وقوع پیوست و بقع دولتشهرهای یونانی تابع آن شهربی سرایت نکرد؛ و از این رو می‌توانیم بیشتر به تغییرات اقتصادی و پولی مثبت اشاره کنیم تا اقدامات سرکوبگرانه ایران در نیمه دوم سده ششم ق.م.

فتوحات ایران، در سراسر سرزمین‌های یونانیان شرقی انگیزه‌ای شد برای توسعه‌ی ضرابخانه‌های مهم، ضرب مسکوکات الکتروم و نقره، و میدان دادن به شبکه گسترده‌ی تجارت با آسیای صغیر و جزایر کوکلاد تا دورترین نقطه غرب نظیر آیگینا و فراتراز آن، بخصوص از طریق مستعمرات و مهاجرنشین‌های غربی فوکایا. مناطق کاریا، لوکیا [لوقیه] و رودس که با قبرس و شهرهای تجارتی فنیقیه روابط بازرگانی داشتند نیز با ظرافت در تور این قلمرو جدید پولی و بازرگانی گرفتار شدند. نقطه عطف توسعه اقتصادی ایونی‌ها و دیگر یونانیان شرقی، نه فتح قبرس بود و نه شورش سارد علیه داریوش، بلکه بیشتر ناکامی شورش ایونیه علیه داریوش در سال ۴۹۸ ق.م. بود.

با فوران این شورش در شهر میلتوس در آغاز سده پنجم ق.م، بیشتر دولتشهرهای ایونیه شروع به ضرب سکه‌های استاتر الکترومی عالی کردند. یکدستی ساخت و سبک این سکه‌ها نشان می‌دهد که در محل واحدی، احتمالاً در میلتوس، ضرب شده‌اند (کری، ۱۹۷۶، ص ۳۰). در یک بحران عمومی و مشترک دولت‌های یونانی شرقی اقتصاداً ثروتمند شمش طلا اهدا می‌کردند: خیوس، ساموس، آبیدوس، لامپساکوس، داردانوس، کومای، کلازومنی پریین و دو دولت ناشناخته دیگر که سکه استاتر هر یک آرم یا نشان سنتی ملی آن را بر خود داشت. حمله‌ی سه جانبه نظامی ایران از شرق و از دریا علیه میلتوس نخست شورش را فرونشاند و سرکوب کرد و آنگاه خود شهر کمابیش با خاک یکسان شد. ایرانی‌ها بیشتر شهر را به آتش کشیدند، معبد دیدوما را ویران کردند و بسیاری از اهالی میلتوس به بین‌النهرین تبعید شدند (هرودوت VI ۲۵-۱۸؛ پائوسانیاس I، ۱۶، ۳؛ بالسر، ۱۹۸۴، صص ۹-۲۴۴).

با سقوط ایونیه، یونانیان شرقی دوباره زیر سلطه ایران قرار گرفتند، اما غیر از شهرهای میلتوس، ساموس و خیوس، ضرب مسکوکات الکتروم و نقره در ضرابخانه‌های پیشین ادامه یافت. متأسفانه فقدان گزارشی کامل درباره کشف دفینه‌های سکه از این دوره، ناتوانی ما را در ردیابی دقیق آثار شورش ایونیه بر اقتصادهای یونانیان شرقی طی دوره لشکرکشی ایران علیه آتن و پس از آن تشدید می‌کند (کری، ۱۹۷۶، صص ۲۳۹-۴۰). به دنبال پیروزی یونان بر نیروی زمینی خشایارشا در پلاته و نیروی دریایی او در موکاله در ۴۷۹ ق.م، نواحی ساحلی "سپردا" [= لیدی]، دولت‌های یونان شرقی از تروئاد در شمال تا کاریا در جنوب از شاهنشاهی هخامنشی جدا شدند. دریغ که منابع باستانی درباره این‌که طی این دوره مهم انتقالی چه رخ داده است خاموش‌اند. در اوایل بهار سال ۴۷۸، ناوگان یونان حمله‌ای ناگهانی به جزیره قبرس که هنوز در اختیار ایران بود انجام داد و سپس به دریای اژه و سواحل آناتولی تا پایگاه ایران در بیزانتیوم کنار تنگه بوسفور عقب نشست (توسیدید I، ۹۴). با این حال هیچ گزارشی درباره حمله یونان به استحکامات ساحلی ایران در "سپردا" و به‌ویژه به دولت‌های شرقی یونانی وجود ندارد. درباره رزمایش‌هایی دریایی در امتداد سواحل ایونیه توسط کنفدراسیون بعدی یعنی "اتحادیه دلوسی" نیز گزارشی در دست نیست (توسیدید I، ۹۸؛ اشتاین برکر، ۱۹۸۵). بنابراین اظهار عقیده در این مورد که خشایارشا از حاکمیت خود بر این دولت‌های شرقی یونانی چشم پوشیده و از پادگان‌های ایرانی خود در این نواحی ساحلی عقب‌نشینی کرده تا قوای خود را در مناطق آشوب‌زده‌ی شرقی متمرکز سازد ممکن است درست باشد (کاوکول، ۱۹۶۸).

آتنی‌ها که اکنون موفق به تشکیل اتحادیه دلوسی به رهبری خود از متحدان یونانی خود که قبلاً زیر چیرگی ایران قرار داشتند، شده بودند و در واقع اکنون فرمانروای سراسر جزایر اژه و سواحل ایونیه و تراکیه بودند، فرمانی صادر کردند که دول همه این مناطق ضرابخانه‌های خود را تعطیل کنند و سکه‌های چهار دراهمایی نقره آتنی را بپذیرند. این دولت‌ها رغبت یا اشتیاقی به پذیرش سکه رایج آتنی نداشتند اما ناچار قبول کردند و آتنی‌ها بدین‌ترتیب ضرابخانه‌های متحدان خود را بسیار محدود ساختند و معیارهای اوزان و مقادیر خود را بر ایشان تحمیل نمودند.

با این همه، تنوس لجوجانه و با سرسختی و به رغم آن که در حدود سال ۴۷۰ با ناسازگاری‌های داخلی، حملات دزدان دریایی و کمبود غلات به ستوه آمده بود، ضرابخانه خود را حفظ کرد (مگز و لوئیس) و به ضرب استاترهای خود با معیارهای آیینایی و تعدادی سکه کوچک‌تر از یک درآخمایی تا ۱/۵ اوبولی و ربع اوبولی ادامه داد. درست نمی‌دانیم در زمان خروج تنوس از زیر حاکمیت هخامنشی تا پیوستن آن به کنفدراسیون دلوسی آیا وقفه‌ای در کار ضرابخانه رخ داده است یا نه؟ اگر رخ داده باشد اثبات آن از طریق مدارک سکه‌شناسی مقدور نیست. با این حال با انتشار مصوبه سال ۴۴۹ شورا و مجلس آتن با عنوان "فرمان پول" که از تمام اعضای اتحادیه دلوسی که سکه نقره ضرب می‌کردند می‌خواست تا بیدرنگ ضرابخانه‌های خود را متوقف سازند، تنوس نیز مجبور شد سر فرود آورد. تنها دولت‌هایی که سکه الکتروم، که در آتیک وجود نداشت، ضرب می‌کردند از این فرمان مستثنی شده بودند (ارکس لین، ۱۹۶۹، ۱۹۷۰، ۱۹۷۱؛ مریت، ۱۹۷۵؛ مارتین ۱۹۸۵، صص ۲۰۷-۱۹۶؛ لوئیس، ۱۹۸۷).

شهر کولوفون نیز سکه‌های درآخمای نقره با وزنی برابر با سیگلوس ایرانی و واحدهای کوچک‌تر چهار اوبولی و کسرهای آن ضرب می‌کرد (میلن، ۱۹۴۱). کولوفون که دورترین جزیره از همه دولت‌های ایونیه بود پیوندهای بازرگانی خود را با سارد و "سپردا"ی [یا لیدی] ایران حفظ کرد، و از آن‌جا که به آسانی در دسترس رزمناوهای جنگی آتن نیز قرار داشت ظاهراً "فرمان پول" آتن را نادیده گرفت. این امر گویی آتنی‌ها را وادار کرد تا سپاهی به صورت مهاجرنشین و مستعمره‌چی در سال ۴۴۷/۶ اعزام دارد (IG 1³ 37) تا متحد سرکش را رام کنند و ضرابخانه کولوفون را ببندند. با این حال از ۴۲۹ برخی از اهالی موفق شدند شهر خود را دوباره به تابعیت ایران درآورند (توسیدید III ۳۴، ۱) و ضرب سکه درآخما برابر با وزن سیگلوس ایرانی از سر گرفته شد. از جاهای دیگر ایونیه، شهر افه‌سوس به ضرب سکه ادامه داد هر چند این کار پراکنده و گه‌گاهی بود (هد، ۱۸۸۰)؛ و اریترای واحدهای متعددی ضرب می‌کرد که اکثراً سازگار با سیگلوس ایران و درآخمای کولوفون بودند (هد، ۱۹۱۱، صص ۵۷۸؛ بابلون، ۱۹۱۰، صص ۳۰۳؛ BMC ایونیه، ۱۸۹۲، صص ۱۱۶-۱۱۷؛ گاردنر، ۱۹۱۸، صص ۸-۱۶۷). ضرب سکه چهار درآخمایی ساموسی که پیش از شورش ایونیه غلبه داشت پس از سرکوب این

شورش مدتی بیش از یک دهه متوقف گردید. با این حال پس از فاجعه‌های نظامی که در سالامیس، پلاته و موکاله برای ایران رخ داد، ساموسی‌ها ضرب مسکوکات خود را از سر گرفتند (بارون، ۱۹۶۶، صص ۴۹-۶۷؛ کری، ۱۹۷۶، صص ۳۷ و ۲۴۰-۱). خیوس نیز مانند ساموس از میانه سده ششم تا میانه سده پنجم سکه‌های نقره دو دراهمی ضرب می‌کرد که البته با شورش ایونیه دچار وقفه شد (کری، ۱۹۷۶، صص ۳۲ و ۲۴۲-۳). در جزیره لسبوس در شهر متومنا، استاترهایی بر پایه نقره و با مقیاس محلی کماکان ضرب می‌شدند، منتهی برخلاف سایر ضربخانه‌های جزیره در حدود سال ۴۸۵، کمی پس از شورش ایونیه، ضربخانه موتیلن شروع به ضرب سکه‌های الکتروم کرد (کری، ۱۹۷۶، صص ۳۸-۹ و ۲۶۶). در شهر "ماگنیزیا برمئاندر" که زیر سلطه ایران قرار داشت و حاکم آن همان تمیستوکلس خائن معروف بود، سکه‌های دو دراهمی در سال‌های ۴۶۴ و ۴۵۰ بیشتر طبق معیار وزن آتنی ضرب می‌شدند تا معیارهای مرسوم شرقی (ویل، ۱۹۰۶؛ کری، ۱۹۷۶، ص ۲۴۴). وکنیدوس در جنوب نیز گهگاه سکه‌های دراهما با وزن آیینایی و سکه‌های اندک اوبول ضرب می‌نمود (کری، ۱۹۶۲/۳).

سکه‌های یونانیان شرقی که از قدیم در زمان تسلط ایران ضرب می‌شدند کماکان نشر می‌شدند و تنها نقش روی سکه نسبت به گذشته کمی تغییر یافته بود، ولی به طور کلی پشت و روی سکه و استانداردهای قدیمی ادامه داشت. اما با صدور "فرمان پول" سال ۴۴۹ آتن که مقرر می‌داشت فقط باید یک نظام پولی منسجم وجود داشته باشد، سیستم‌های قدیمی زمان حکومت ایرانیان ناگهان متوقف شدند. هنگامی که یا در اواخر قرن پنجم یا اوایل قرن چهارم ضرب مسکوکات از سر گرفته شد، این سنت‌های پولی کهن دیگر متروک شده بودند. بنابراین امپراتوری آتن که با تشکیل کنفدراسیون دلوسی شکل گرفته بود همه ضربخانه‌هایی را که امپراتوری ایران آزادشان گذاشته بود با شتاب تعطیل کرد. تنها شهر فوکایا که سکه استاتر "شش الکترومی" ضرب می‌کرد که طبق "فرمان پول" ممنوع نشده بود توانست به کار خود ادامه دهد. در بهار سال ۴۵۳ اتحادیه دلوسی حداقل ۲۱۲ دولتشهر را در برمی‌گرفت که مهم‌ترین آن‌ها غیر از خود آتن و دلوس عبارت بودند از جزایر شرقی ساموس، خیوس و لسبوس که هر یک از آن‌ها چون پول کافی نداشتند قرار شده بود

به جای خراج پولی به منظور تقویت ساختار امپراتوری آتن کشتی بدهند (مریت و دیگران، ۱۹۳۹، ۱۹۴۹، ۱۹۵۰). بقیه دول عضو که تعدادشان به ۲۰۸ می‌رسید می‌بایست حداقل ۱۷۰ یا ۸۲ درصد هزینه خزانة اتحادیه را تأمین کنند و هر یک ۵ تالان سکه نقره (برابر ۳۰ هزار دراهمای آتنی) بپردازند. با این حال پنج دولت یونانی شرقی می‌بایست بیش از ۶ تالان بپردازند: کومای در جنوب آتولیس ۱۲ تالان؛ و در ایونیه میلئوس ۱۰ تالان، افه سوس ۷/۵ تالان، اریترای ۷، و تنئوس ۶ تالان می‌پرداختند. این پرداخت‌ها نمایانگر نکته‌های متعددی هستند. این‌که میلئوس توانسته بود پس از تخریب سال ۴۹۴ توسط ایران دوباره کاملاً جان بگیرد، و گرچه تجارت آن بسیار محدود شده بود، اما به عنوان یک مرکز مذهبی ظاهراً در ربع دوم سده پنجم ق.م. رونق یافته بود (کلابنر، ۱۹۶۶، ۱۹۶۸؛ فوکت لاندز، ۱۹۷۲). اریترای [یا اروترای]، کومای و تنئوس از نظر تجارتنی جای میلئوس را گرفته بودند. افه سوس نیز کماکان یک کانون مهم مذهبی بود. گرچه فوکایا به رغم غنای خود با سکه‌های "شش الکترومی" فقط سالانه ۳ تالان به اتحادیه می‌پرداخت، ولی اصولاً پرداخت‌های میان ۶ تا ۱۰ تالان حاکی از آن است که پنج دولت فوق‌الذکر که از نظر وسعت بزرگ مانده بودند از لحاظ جمعیت نیز اهمیت یافته و بزرگ شده بودند و چه بسا هر یک در تولید اقتصادی فقط به کشاورزی اکتفا نمی‌کردند. افزون بر دو پرستشگاه یاد شده، هر یک می‌بایست با کشتی یا پول به خزانة آتن کمک کنند تا مبلغ خزانة به اندازه کافی برسد. این فعالیت‌ها نمایانگر شالوده‌های اقتصادی سالم آن‌هاست که به اتحادیه دلوسی اجازه داده تا چنین درخواست‌های سطح بالای مالی از آنان داشته باشد (بالسر، ۱۹۸۸).

با آن‌که گزارش‌های مربوط به پرداخت خراج این شهرها به آتن به سال‌های ۴۵۳ به بعد تعلق دارد، اما مبلغ خراجی که آنان به آتن می‌پرداختند چندان کمتر از خراجی که به عنوان دولتی تابع و زیردست به شاهنشاهی هخامنشی می‌دادند نبود. آرتافرن شهرب ایرانی سارد یا "سپردا" پس از شورش ایونیه در ۴۹۳ به ارزیابی اراضی کشاورزی دولت‌های ایونیه پرداخته و میزان خراج سالانه آنان را براساس تولید کشاورزی شان تعیین کرده بود که به نوشته هرودوت این میزان در میانه سده پنجم نیز همان بود و توسط اتحادیه دلوسی اخذ می‌شد (هرودوت VI، ۴۲، ۲). ویژگی‌های مهم

اقتصادی مقیاس‌های مالی یا خراج‌گزاری و ساختارهای اقتصادی شهرهای کومای، فوکایا، اروترای، افه‌سوس، میل‌توس و به‌ویژه تئوس را که در میانه سده پنجم ذکر شده‌اند، از طریق سال‌های قبل یعنی زمان شورش ایونیه و بعد از آن نیز می‌توان دریافت؛ و در مورد ساختارهای پولی همین دولت‌ها حتی می‌توان به عقب‌تر رفت و غالباً یکی دودهه‌ی آخر زمان پادشاهی کوروش را نیز شناخت.

وقتی کسنوفانس کولوفونی، شاعر ایونیه‌ای، پرسید «وقتی مادها آمدند چند سال‌تان بود؟» (کسنوفانس F22 = ادموندز، ۱۹۳۱)، و خود در سن ۲۵ سالگی از ایونیه گریخت تا در سیسیل تا سن ۹۱ سالگی زندگی کند (کسنوفانس F7) این فشار اقتصادی ایران یا قطع فعالیت نبود که باعث مهاجرت شاعران، پیشه‌وران و صنعتگران ایونیه‌ای شده بود، بلکه بیشتر بیم از فقدان «آزادی» سیاسی بود که یونانیان می‌پنداشتند با استبداد و یوغ ایران از آن محروم خواهند شد (هرودوت I، ۱۶۹؛ ۲، ۱۷۰؛ II، ۲، ۱، ۲). این سرکوب سیاسی، چنان‌که یونانیان شرقی ادعا می‌کردند، با انتصاب حکام ایرانی برای حکومت بر دولت - شهرها، حکامی که یونانیان به آن‌ها «جبار» می‌گفتند و جز با شورش قابل تغییر نبودند - و شورش نیز معلوم شد ناممکن است - تکمیل گردید. بنابراین ظاهراً فضای سیاسی حکومت جدید هخامنشی برای نوآوری و خلاقیت فرهنگی اهالی ایونیه مناسب نبود و آن را خفه می‌کرد؛ با این حال استمرار خصوصیات پولی و مالی نشان می‌دهد که ایونیه در زمان فرمانروایی هخامنشی از لحاظ اقتصادی رونق و شکوفایی خود را حفظ کرده است. هدف سیاست هخامنشی نابودی خلاقیت‌های فرهنگی نبود، بلکه تمایل شخصی خود بسیاری از ایونی‌ها این بود که زیر سلطه ایران زندگی نکنند و در نتیجه تبعید اختیاری را برگزیدند. و هرودوت قویاً تأکید دارد که از دست دادن قدرت سیاسی بسیار پیش از کوروش و دقیقاً از زمان فتح ایونیه به دست کرزوس آغاز شده بود (هرودوت I، ۶، ۲). بنابراین شاید فتح کوروش تنها به افول فرهنگی که توسط کرزوس آغاز شده بوده شتاب بخشیده باشد.

ویژگی‌های پولی و مالی نظام‌های اقتصادی یونان شرقی در نیمه سده ششم ق.م. که نخست توسط کوروش در ۵۴۵ و سپس داریوش در ۵۲۱ تحت انقیاد درآمدند در سراسر دوره هخامنشیان و دوره‌هایی که زیر سلطه آنان بودند از رونق برخوردار

بودند. نه حکومت هخامنشی بلکه این شورش ایونیه بود که رکود و وقفه‌ای در برخی از این ویژگی‌ها پدید آورد، گرچه بسیاری از آن‌ها باقی ماندند. حتی میلئوس که به علت رهبری شورش به دست ایرانیان در ۴۹۴ ویران گشت توانست در نیمه سده پنجم به خوبی خود را احیا کند. در تئوس ویژگی‌های مالی و خراج‌گزاری نه تنها نمایانگر میزان بالایی از رفاه و رونق اقتصادی است، بلکه شورش نتوانسته چندان خللی بر این رونق وارد سازد. و کولوفون چهره برتر دوره‌ی پیش از ایران خود را در سراسر سده پنجم نیز حفظ کرد. سیاست هخامنشیان نسبت به سرزمین‌های گشوده شده، از میان بردن ثبات اقتصادی و رونق تولیدی نبود زیرا هرگونه سیاست ضد تولیدی، گردآوری مالیات به منظور رفاه سیاسی و نظامی شاهنشاهی را دچار اختلال می‌کرد، منتهی شورش سیاسی امر دیگری بود.

در ایونیه ایرانیان امکان دادند تا نظام‌های پولی توسعه یابند و بازرگانی و رونق اقتصادی رو به افزایش رود. اما برعکس آنان، آتنی‌ها نخست ایونی‌ها را وادار کردند درهای ضرابخانه‌های خود را ببندند و سپس به زور قانون و بنا به خواسته‌های امپریالیستی تعطیل آن‌ها را توجیه کردند. و این از طنز سرنوشت و بازی روزگار است که آنچه را ایرانیان بال و پر دادند آتنی‌ها از بیخ و بن برانداختند.

از سارد تا شوش

پی‌یر بریان - تولوز

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

۱- راه‌ها و ارتباطات در شاهنشاهی هخامنشی: بررسی چند مسأله

به رغم این پندار که امپراتوری‌های باستانی شرق "از دریا هراس داشته‌اند" (روور، ۱۹۷۵)، مبادلات میان کرانه‌های شرقی مدیترانه و مناطق بین‌النهرین، به‌ویژه در دوره‌های نوآشوری و نوبابلی، همیشه فعال بوده است. اما فراتر از ملاحظات مربوط به استمرار (RTP, 325-326) به نظر می‌رسد که در عین حال پیدایش شاهنشاهی هخامنشی صورت جدیدی به مسأله روابط میان مناطق ساحلی و مناطقی که شاید بتوان پشت ساحلی نامید، بخشیده است. این امپراتوری تازه در واقع مرز دریایی بسیار درازی داشت، یعنی از دریای سیاه تا دلتای نیل - حال می‌گذریم از دسترسی دریایی‌اش به خلیج فارس - مرز دریایی پهناوری که بخش مهمی از خراج‌های سلطنتی را تأمین می‌کرد^۱ و از این خراج دفاع از امپراتوری ممکن می‌شد. به نظر مادزارینو (۱۹۶۶) یکی از مشکلات بزرگی که پیش پای رهبران ایران قرار داشت آشتی دادن دقیق توقعات و الزامات نمایندگی‌های تجارتی یونانی با ویژگی قاره‌ای شاهنشاهی هخامنشی بود. برای نخستین بار فرمانروایان شاهنشاهی نیروی دریایی نیرومندی ایجاد کردند و به فروگشودن جزایر دریای اژه پرداختند. عقب‌نشینی بعدی ایران در اثر

۱- دیودوروس XV، ۴، ۹۰ می‌نویسد در اثر شورش شهرها و اقوام آسیای صغیر و جبهه مدیترانه (V، ۳۶۲/۱) "شاه نمی‌از درآمدهای خود را از دست داد". این گفته بی‌شک در پرتو آنچه استرابون (XV، ۳، ۲۱) نوشته است قابل درک می‌شود.

شکست‌های سال ۴۷۹ و اقدامات تهاجمی آتن، ضرورت اساسی دسترسی به سواحل را تغییر نداد. در عین حال باستان‌شناسی از این زمان گزارش‌هایی در مورد تشدید مبادلات بازرگانی میان یونانیان و مناطق خاورمیانه‌ی تحت تصرف ایران دارد: اکنون به خوبی می‌دانیم که فتوحات ایران نه تنها موجب کاهش دادوستدها نشده بلکه درست عکس این بوده است (نک. مثلاً کولومبیه، ۱۹۸۷).

همان‌گونه که مؤلفان یونانی بارها متذکر شده‌اند، مسئله در درجه نخست شکل سیاسی و استراتژیک داشت. یونانیان دوره‌ی کلاسیک، درست مانند خود شاهان بزرگ در سنگنبشته‌هایشان، بر پهناوری فراوان شاهنشاهی ایران تأکید می‌ورزند (گزنفون، آتابمیس I، ۷، ۱۶-۷ [ارسطو] درباره جهان ۳۹۸۸) و در عین حال به مشکلات و نقایصی که چنین فراخی از نظر نظامی و لجستیکی و تدارکاتی برای زیر سلطه داشتن سرزمین‌ها تحمیل می‌کرد، اشاره دارند (گزنفون، آتابمیس، I، ۵، ۱۰-۹؛ دیودوروس سیسیلی XIV، ۲۲).^۲ به نوشته گزنفون (کوروشنامه VIII، ۶، ۱۸-۱۷) کوروش برای "جبران پهناوری امپراتوری خود" به اقداماتی که می‌دانیم برای ایجاد نظام نامه‌رسانی و قاصدان و پیک‌های تیزیا و سریع‌السير و مطمئن پرداخت. البته مسئله کنترل ارضی فقط به وجود راه‌ها، و به سخنی گسترده‌تر، به وجود یک سیستم ارتباطی کارآمد محدود نمی‌شود: سلطه‌ی ارضی ایرانیان تنها منحصربه‌نقشه راه‌های بزرگ نیست (نک. بریان ۱۹۸۷ صص ۹-۶). نکته بسیار شایان ذکر آن است که برای یک امپراتوری که از طریق فتوحات نظامی ایجاد شده و پیوسته در معرض تهدید تجزیه‌طلبی قرار دارد، در دوره‌های بخصوص آشوب، این امر مسئله‌ای مهم و در واقع بنیادی است. مثلاً کاملاً روشن است که انتقال سپاه از یک منطقه به منطقه دیگر (به عنوان نمونه در داخل آسیای صغیر)^۳ مستلزم

۲- دیودوروس (XVI، ۴۴، ۴۶) تصریح می‌کند که صیدونی‌ها و مصریان از تأخیر ایرانیان در رسیدن استفاده می‌کردند. اما پافشاری نویسندگان کلاسیک همیشه از سر حسن‌تبت نبوده است. مثلاً اگر ایسوکراتس (Pané g. 164-165) به این نقص اشاره می‌کند برای آن است که بتواند در استدلال خود "ناتوانی" شاه بزرگ را نتیجه بگیرد. به هر روی کندی حرکت ایرانیان فقط معلول "بعد مسافت مکانی" نبوده است (دیودوروس XIV، ۲۲؛ نک. کوئیتوس کورتیوس III، ۲، ۹)؛ بلکه اجبار سرداران برای کسب مجوز از قدرت مرکزی نیز مطرح بوده است (دیودوروس XV، ۴۱، ۵، ۲).

۳- نک. همچنین PFT [الواح بارویی تخت جمشید] شماره ۱۳۶۷ (جابه‌جایی سپاهی مرکب از ۴۷۲ سوار و ۲۰۰ انبار گندم برای ارتش).

کمابیش شناخته شده است (به رغم تفاوت‌های نسبتاً زیاد)، باز برای بازسازی آنچه من به شیوه‌ای عام (و کمی مبهم) مسیرهای ثانوی یا فرعی نامیده‌ام کار زیادی باقی مانده است. بی‌تردید بهتر خواهد بود که راه‌های میان منطقه‌ای و راه‌های محلی را (نک. مثلاً ری - کوکه، ۱۹۷۴، صص ۴-۷۰) برحسب سرزمینی که از آن عبور می‌کنند و بر آن تسلط دارند از یکدیگر تفکیک کنیم.^{۴۱} مثلاً کاملاً پیداست که رودهای آسیای صغیر در مقیاسی که فقط یگانه وسیله مسلط در رفت و آمد یک منطقه کوچک باشند، محورهای ثانوی محسوب می‌شوند و "به طور کلی" به سبب زمین یک دولت شهر کاهش می‌یابند. از جمله، در بررسی کشتیرانی ساحلی بهتر است میان کشتیرانی محلی بین دو شهر همسایه و ارتباطات دریایی میان منطقه‌ای (مثلاً از افه سوس تا ایسوس) که بنا به دلایل فنی جز با نزدیک شدن به ساحل مقدور نبوده‌اند، تفکیک قائل شویم. در مورد مسیرهای فرعی و ثانوی، روشن است که منابع مکتوب با همه‌ی سودمند بودنشان کافی نیستند. بنابراین باید بر مطالعات منطقه‌ای (و در واقع "خرد منطقه‌ای") به کمک جستجوهای سیستمی بیفزاییم. در واقع شبکه جاده‌ها و کوره‌راه‌ها یکی از روش‌های مهار سرزمینی در ارتباط با شبکه دژها و پادگان‌ها بوده است (نک. RTP، صص ۲۲۵-۱۷۵). به یاری تمام این مختصات یا پارامترهاست که خواهیم توانست نقشه جامع جغرافیایی امپراتوری ارضی ایران را در این یا آن منطقه کوچک ترسیم کنیم.

در چنین شرایطی مطالعه توأم شبکه‌های راه‌های زمینی، دریایی و رودخانه‌ای به

۴۱- تفکیک محورهای بزرگ و مسیرهای ثانوی برحسب امنیت حاکم بر آن‌ها بی‌شک کاری زیاده از حد سیستماتیک و کلی است. به عنوان مثال مسیری را که ایوناکسا بنا به روایت گزنفون در پیش گرفت به خودی خود ثابت نمی‌کند که در مسیر لوکانونیا - تارسوس هرگز هیچ پادگان ایرانی وجود نداشته است؛ ممکن است در روایت گزنفون صرفاً به دلایل یا انگیزه‌های ناشی از اوضاع و احوال به این پادگان‌ها اشاره‌ای نشده باشد (مثلاً بسنجید با RTP، ص ۱۷۳، پانوش ۶۲). وانگهی حتی در محورهای بزرگ امنیتی که پادگان‌ها برقرار می‌کرده‌اند کامل نبوده است (نک. ازدراس VIII، ۲۲-۲۱ و ۳۳). بهتر است با تأکید گزنفون (که در پانوش ۱۸ نقل کردیم) فاصله بگیریم؛ از یک سو سخن گزنفون به نوعی عذرجویانه و توجیه‌گرانه است؛ و از سوی دیگر به طور ضمنی با وضعیت حاکم بر یونان در آن تاریخ مقایرت دارد که به گفته دموستنس (Amb. 172) ناامنی در راه‌ها زیاد بوده است. مسلم است که حفظ نظم یکی از وظایف اولیه شهرها بوده است، ولی لشکرکشی‌های پیاپی علیه پیسیدی‌ها (بریان، ۱۹۷۶، ص ۱۸۹) یا علیه ایساتوری‌ها (نک. دیودوروس XVIII، ۲۲، ۱) نیز نشان می‌دهد که این تلاش پیوسته می‌بایست تکرار می‌شده است.

صورت وابسته به هم به نوعی سلسله مراتبی شدن مناطق از دیدگاه حکومت ایران و برحسب موقعیت آن‌ها چه از لحاظ مبادلاتی و چه استراتژیک خواهد انجامید. به‌ویژه کاملاً پیداست که منطقه‌ای مانند کیلیکیه که تاکنون تصور بر این بوده که از خودمختاری فراوانی برخوردار می‌بوده، موقعیتی کلیدی داشته است. وانگهی کشفیات اخیر نشان می‌دهند که استقرار قدرت ایران در آن‌جا استوارتر از آن بوده که تاکنون پنداشته می‌شده است. (داون - لومر - لوزاشمور، ۱۹۸۷).

اکنون باید در مورد کارکردها و وظایف این محورهاى ارتباطی به پرسش پردازیم. ولی موضوع گسترده‌تر از آن است که بتواند در این‌جا مورد بررسی قرار گیرد. پس من به ملاحظاتى به شکل استفهامی اکتفا خواهم کرد. نکته بسیار درخور ذکر آن است که چه منابع کلاسیک و چه لوحه‌های تخت‌جمشید، خواه‌ناخواه چنان می‌نمایند که گویی از این راه‌ها فقط استفاده نظامی و سیاسی می‌شده است: دیده می‌شود که گویی تنها مأموران، عاملان و پیک‌های شاه یا خود او و درباریان (بریان ۱۹۸۸b) یا دوستانش (PFT ۶۸۴ و ۶۸۸، ۵ PF_a، ۳۱)، سپاهیان، خراج‌گزاران (مثلاً نبوس داتام ۲ و ۴؛ نک PFT ۱۳۴۲ و ۱۳۵۷ و ۱۴۹۵؛ گرلو، ۱۹۷۲، شماره ۷۴)، سفیران یونانی، نمایندگان ملل تابعه اعزامی برای فلان مأموریت (اودج‌هورسن، نجمیا، عزرا)... در این راه‌ها رفت‌وآمد می‌کرده‌اند.^{۴۲} پس به طور کلی به عنوان امری بدیهی می‌پذیریم که در این مسیرها کاروان‌های تجارتی حامل کالا نیز حرکت می‌کرده‌اند (نک. کُخ، ۱۹۸۶، ص ۱۳۴).^{۴۳} اما مشکل این‌جاست که - غیر از فروشنده‌گانی که معمولاً ارتش‌ها را همراهی می‌کرده‌اند^{۴۴} - در هیچ‌جا اشاره صریحی به حرکت بازرگانان در مسیر سارد تا شوش نشده است.^{۴۵} البته کمبودها و خلاءهای اسنادی را باید در نظر داشت، لیک این حقیقت به

۴۲- من در این‌جا به مبادله محصولات در درون خود فارس اشاره‌ای نمی‌کنم چون ربطی به "بازرگانی" به معنای اعم و درست ندارند.

۴۳- نیز بنگرید به کوپلریانگ، ۱۹۸۸، ص ۹۸: «و جاده مشهور شاهی... که همان‌قدر که مورد استفاده پیک‌ها و سپاهیان شاه قرار می‌گرفت، به روی رفت‌وآمد کاروانان و تجار و حمل‌ونقل اقتصادی نیز باز بود» (نک. پانوش ۴۹).

۴۴- در مورد بازگشت ده‌هزارتن به آناپاسیس گزنقون L ۵۵ ۶ (بازار لیدی)؛ در مورد ارتش اسکندر: آراین VI، ۲۲، ۴ (بازرگانی فنیقی)؛ درباره این مسائل نک. بریان ۱۹۸۶a، ص ۴۷، پانوش ۱۴.

۴۵- ویزه‌هوفر در مقاله خود در زمینه بازرگانی در شاهنشاهی هخامنشی (۱۹۸۲، ۱۴-۱۲) متذکر می‌شود که یگانه منابع

جای خود باقی است که در منابع کلاسیک کمترین اشاره‌ای به حرکت سوداگرانی که کارشان "تجارت راه دور" باشد در این محورهای بزرگ نشده است. یگانه اشاره‌ها در این زمینه، به راه‌های دریایی مربوط می‌شود (گزنفون، آنابلیس I، ۳؛ ۲۴؛ ۴ I، ۶)، مسیرهای دریایی که خود از لحاظ نظامی مهم‌ترین محورهای استراتژیک محسوب می‌شده‌اند.^{۴۶} البته می‌توانیم فرض کنیم که این تصوّر توهمی است چون مؤلفان باستانی طبعاً فقط به مسائل نظامی و سیاسی علاقه داشته‌اند. اما آیا به راستی این یک توهم است؟ نمی‌شود فرض کرد که بخش اعظم مبادلات کالایی "تجارت راه دور" میان شهرهای یونانی^{۴۷} و مراکز بزرگ امپراتوری هخامنشی ترجیحاً از راه‌های دریایی تا خلیج اسکندرون و/یا بندرهای فنیقی انجام می‌شده^{۴۸} و سپس با کاروان از آن‌جا تا فرات حمل می‌شده و آنگاه از راه رود فرات به مقصد می‌رسیده است؟^{۴۹} به عبارت دیگر از وجود جاده‌های شاهی آسیای صغیر به عنوان شاخص‌های (فرضی) تجارت راه دور استفاده کردن، خطر به بن‌بست رسیدن را ممکن است در پی داشته

→ موجود منابع بابلی هستند؛ و ضمن پذیرش این که مورد اعتراض قرار خواهد گرفت، فقط به کتیبه داریوش در شوش (DSf) و انتقال فرآورده‌های نقل شده در آن (نک. پانوشت ۳۸ ما) اشاره می‌کند، که البته می‌دانیم این تجارت محسوب نمی‌شود. ۴۶- به‌ویژه بنگرید به دیودوروس XV، ۳، ۱-۳: ارتش ایران که در قیرس در حال عملیات است نمی‌تواند از طریق بازرگانانی (emporoi) که از بندرهای کیلیکیه حرکت می‌کنند آذوقه مورد نیاز خود را فراهم سازد و علت آن راه‌بندان اوگوراس است.

۴۷- اصطلاح "شهرهای یونانی" را باید با دقت به کاربرد. پرو (Perreault, 1986, 168) به خوبی نشان می‌دهد که «مبادلات با خاورمیانه در این دوره همیشه در دست بازرگانان "شهرهای یونانی آسیای صغیر" بود (نه آتنی‌ها) که البته گاه از آتن نیز کالا حمل می‌کردند».

۴۸- به یاد داشته باشیم که در دوره گزنفون موریاندروس مرکز تجارتی مهمی بوده ("که تعداد زیادی کشتی تجارتی به آب انداخته بود") و "فنیقی‌ها در این شهر سکونت داشتند" (آنابلیس I، ۴، ۶).

۴۹- رفاه و رونق اغلب ذکر شده‌ی شهرهای فنیقی در دوره هخامنشیان و روابط - کمتر تأیید شده‌ی - آنان با شهرهای یونانی را می‌توان تا اندازه‌ای از نقش واسطه‌ای و میانجی آنان در این گونه مبادلات درک کرد (در مورد پایان دوره‌ی نوبابی نک. اوپنهایم، ۱۹۶۷، صص ۲۵۳-۴). در این فرضیه، "نقش تجارتی" جاده شاهی از افسوس تا شوش احتمالاً بسیار کاهش می‌یابد. برعکس، من آمادهم تا این نظر موری (۱۹۸۸، ص ۴۷۸) را بپذیرم که: «از لحاظ اقتصادی تجارت زمینی از طریق آناتولی، حتی پس از ساخته شدن جاده شاهی ایران، همیشه پدیده‌ای کم‌اهمیت بوده است» (بنگرید به نظر مشابه رویاک، ۱۹۸۸، ص ۴۵۲): «نظر قدیمی در مورد این که شهرهای ایونیه به منزله پایانه‌های [ترینال‌های] تجارت راه دور از فلات آناتولی بوده‌اند، دیگر قابل پذیرش نیست». در مورد نقش صیدون به عنوان یک بندر بارگیری بنگرید به هروودت III، ۱۳۶.

باشد، چون چنین می‌نماید آنچه تجارت راه دور می‌نامند گاه چیزی نبوده جز توزیع مجدد فرآورده‌های حمل شده از مسیرهای نزدیک و درون مدارهای منطقه‌ای متصل به یکدیگر.^{۵۰}

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

۵۰. در مورد اهمیت مبادلات منطقه‌ای در خاورمیانه در دوره هخامنشی، نک. مقاله ژان فرانسوا سال در همین جلد. در مورد دوره قبل از آن نک. بریکه - شاتونه، ۱۹۸۸.

استقرار هخامنشیان در کاریا، لوقیه و فریقیه بزرگ

ن. سکوندا-آکسفورد

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

مقدمه

این مقاله در شکل اصلی و اولیه آن در ماه مه ۱۹۸۸ به دانشگاه خرونینگن تحویل داده شده است، اما سپس با مدارکی که در ارتباط با طرح تحقیقاتی موسوم به "جنگ و جامعه در یونان باستان" که بودجه آن را "شورای پژوهشی استرالیا" تأمین کرده و در بخش تاریخ کلاسیک "دانشگاه ملی استرالیا" در کانبرا انجام گرفت، مقاله مورد تجدیدنظر قرارگرفت و گسترده‌تر شد. این سومین مقاله از سلسله مقالاتی است که به بررسی مدارک هم باستان‌شناختی و هم ادبی در مورد استقرار هخامنشیان در "آسیای پایین" می‌پردازند. در دو مقاله نخست (سکوندا ۱۹۸۵؛ ۱۹۸۵) تعدادی اصول برای کار تعیین و تثبیت شد که در این مقاله نیز رعایت شده‌اند. این اصول اساسی عبارتند از:

۱- گزنفون در کوروش‌نامه (VIII، ۶، ۱۰) می‌نویسد کوروش به شهر ب‌هایش گفت برونند و دربارهای شهر بی تأسیس کنند، و آنان کسانی بودند که زمین و کاخ دریافت می‌کردند و از ایشان انتظار می‌رفت پسران خود را خوب تربیت کنند و از پاریسانی که همراه آنان اعزام شده‌اند سواران و گردونه‌رانانی تشکیل دهند. او در جایی دیگر (کوروش‌نامه VIII، ۸، ۲۰) یادآور می‌شود که رسم ایرانیان آن بود که فرمانروایانشان سواره‌نظام خود را از اراضی خویش تأمین نمایند. بنابراین وقتی در منابع می‌خوانیم

"سواره نظام فارنا باز" مرکب از ۶۰۰ سوار (گزنفون، هلنیکا IV، ۱۷/۱ به اضافه III ۴، ۱۰)، یا ۶۰۰ سوار کوروش کوچک (گزنفون، آنابسیس I، ۲، ۴)، این هنگ های سوار متشکل از پارسیان یا به طور کلی ایرانیان زمین دار همراه با خدمتکاران خانه زادشان بوده است که به ترتیب در شهرهای هلستونین، فریقیه و لوقیه اسکان یافته بوده اند. من اظهار نظر کرده ام که این ایرانیان را باید "شسواران" [= شوالیه، کوالیه، Knights] نامید.

۲- به نظر می رسد هر "شسوار" تعدادی خدمتکار در خدمت داشته که احتمالاً از طریق خانواده و پیوندهای دیگر به او وابسته بوده اند. مثلاً "آسیداتس" [آسیدات] گزنفون (آنابسیس VII، ۸، ۲۳-۹) ظاهراً یکی از همین "شسواران" بوده که در جایی به نام تورسیس زندگی می کرده و شماری سرباز در اختیار داشته که در صورت وقوع حمله، از او و خانه و زندگی اش دفاع کنند و فرض آن است که این سربازان همان خدمتکاران آسیدات بوده اند. احتمالاً "شسوار" با درآمد یک یا چند روستا که "املاک" او تلقی می شده اند تأمین معاش می کرده است. یک نمونه از این خدمتکاران شسواران می تواند "عَدَّ"ی سامی تبار باشد (به علت نامی که دارد) که فردی به نام "آریاباما" - که نام ایرانی دارد - برای وی یک سنگ قبر نصب کرده که کتیبه ی روی آن اخیراً انتشار یافته است (آلتهایم - اشتیل، متسلر، اشورتهایم ۱۹۸۳، صص ۱۸-۱۰). نام "آریاباما" مرتبط با هیچ یک از "دوک" های ایرانی که براساس منطقه شناخته شده اند نیست، نظیر آریوبرزن، و بنابراین منطقی به نظر می رسد که نتیجه بگیریم آریاباما یک "شسوار" ایرانی بوده و "عَدَّ" یکی از خدمتگزاران او که در این مورد از نژادی غیر ایرانی بوده است. چیزی که روشن نیست منزلت و پایگاه کسانی مانند "عَدَّ" است. گزنفون (کوروشنامه I، ۲، ۱۵) می گوید تعداد پارسیان - که ظاهراً منظورشان "برابران" یا "هم آزرمان" [homotimoi] پارسی است - ۱۲۰ هزار تن است. پس با اطمینان می توانیم فرض کنیم که شسوارانی نظیر آسیدات یا آریاباما از لحاظ پایگاه (یا منزلت اجتماعی) پارسی بوده اند، اما معلوم نیست که خدمتکاران ایشان که غیرپارسی بوده اند چه پایگاهی داشته اند: من گمان می کنم اینان نیز به نوعی پایگاه "پارسی" داشته اند ولو این که در ردیف "برابرها" (یا "هم آزرمان") شناخته نمی شدند.

۳- من اظهار عقیده کرده ام که یک سطح بلند پایه تر اشراف بالاتر از این "شسواران"

وجود داشته که من آنان را "دوک"ها نامیده‌ام. بارها مشاهده شده که "شہسوارانی" پارسی در کنار یکدیگر در نواحی زیر فرمانروایی یک "دوک" زندگی می‌کرده‌اند. مثلاً در مورد اسپتیریدات [ایرانی] که فارنا باز [شہرب] را ترک کرد و به سوی آگسیلائوس [شاه اسپارت] رفت و ۲۰۰ تن از ۶۰۰ سوار فارنا باز را با خود برد (پلوتارک، آگسیلائوس، ۸، ۳) من اظهار نظر کرده‌ام که این سواران فقط خدمتگزاران خود اسپتیریدات نبوده‌اند بلکه تعدادی از شہسواران زیر دست دیگر نیز همراه او بوده‌اند.

۴- ظاهراً وضع برخی از نجیب‌زادگان بلندپایه ایرانی با الگوی "دوک‌های" روستایی تبار که "شہسوارانی" دون پایه‌تر را زیر دست داشتند سازگاری ندارد. به اینان بیشتر عایدات شهرهایی واگذار می‌شد تا بتوانند امرار معاش کنند. مدرک ما در این زمینه تقریباً منحصرأ اشارات منابع کلاسیک هستند که به عنوان پاداش عنوان و "پایگاه پارسی" می‌گرفته‌اند و درآمدهای برخی از شهرها به آنان واگذار می‌شده است. گرچه احتمالاً همین روش در مورد ایرانی تباران نیز به کار می‌رفته است.

۵- غیر از مناطقی که نامشان به عنوان زیستگاه ایرانیان در منابع ادبی ذکر شده است، نواحی دیگر سکونت ایرانیان را شاید بتوان از سنگ قبرهای نوع "یونانی - ایرانی" تشخیص داد. با این حال گورهایی که در آن‌ها ظروف نقره و اشیای دیگر هخامنشی کشف شده را نمی‌توان با این روش، دست‌کم بدون تأیید مدارک دیگر، جزئی از فرایند مبادله هدایا و فرهنگ‌پذیری گسترده‌ای دانست که میل به تملک این‌گونه اشیاء در سطوح بالای جامعه‌ی غیرایرانی "آسیای پایین" رسوخ کرده بوده است.

۶- باید میان "اسکان نجیب‌زادگان" و پدیده "مهاجرنشینی" یا استعمار، تفکیکی آشکار قائل شد. من از واژه "مهاجرنشینی" در معنایی بسیار محدود استفاده می‌کنم، یعنی به معنای زیستگاه‌های روستایی و غیره که ایرانیان غیر نجیب‌زاده یا غیرایرانیانی در آن‌ها زندگی می‌کرده‌اند که امرار معاش آنان از عایدات اراضی مستقیماً کشت نشده توسط خود آنان تأمین نمی‌شده است، بلکه از زمین‌هایی بوده که خودشان انفراداً به زیر کشت برده بوده‌اند.

۷- نوع دیگری از "حضور" ایرانیان، حضور مقاماتی بود که در پایتخت‌های شہربی یا

شهرهای بزرگ زندگی می‌کردند. این مراکز شهری از لحاظ فرهنگی بسیار "ایرانی‌مآب" شده بودند. از این رو اشیاء و دست‌ساخت‌های ایرانی کشف شده در این محل‌ها لزوماً به ما ثابت نمی‌کنند که چند نفر نجیب‌زاده هخامنشی یا حتی مهاجرنشین ایرانی در این شهری اقامت داشته‌اند و محل عادی سکونت آنان کجا بوده است.

مدارک نام‌شناختی

در کتیبه‌های بعدی کشف شده در آسیای پایین نام‌های ایرانی تبار فراوانی وجود دارد. این مدارک مشکلات خاصی دارند و باید با دقت و احتیاط فراوانی مورد استفاده و استناد قرارگیرند. نام‌های "میتريداتس" [= مهرداد] و "میترس" [Mithres]* که هر دو بسیار زیادند، به‌ویژه از موارد شبهه برانگیزند.

نام میتريداتس. گسترش فراوان این نام به دلایل احتمالی تاریخی گوناگونی انجام گرفته است. میتريداتس پرگامومی (استرابو XIII، ۴، ۳) فرزند پدری به نام منودوتوس و مادری به نام آدوبوگیون بوده که این زن روزگاری از معشوقه‌های رسمی "مهرداد بزرگ" پادشاه پونتوس بوده است. خویشاوندان این زن نام مهرداد را به پسرش دادند و ادعا کردند که او پسر شاه بوده است. در حالی که هر کس که نام مهرداد [میتريداتس] داشته در آرزوی آن بوده که خود را به نحوی به خاندان شاهی پونتوس ببندد. به هر حال نام مهرداد ظاهراً در جهان هلنیستی و امپراتوری آناتولی عطر و بوی شاهی و دست‌کم نجیب‌زادگی داشته است. در این مورد باید گفت که هر کس آزاد بوده تا این نام را برگزیند و مشاهده می‌کنیم که در بسیاری موارد بردگان آزاد شده یا برده‌تباران این نام را اختیار می‌کرده‌اند.

نام‌های بردگان غالباً فقط دو هجا داشتند، گرچه همه‌ی این‌گونه نام‌ها صرفاً مربوط به بردگان نبودند، و گمان می‌رود که اکثر افراد برده‌تبار یا از طبقات بسیار پایین آرزو داشتند نام‌های والاتبار و بلندبالایی به روی خود بگذارند. مثلاً ثئوفراستوس (Char. 28)

*- در مورد این نام‌ها بنگرید به مقالات "ریشه‌شناسی و کهن‌ترین شواهد نام میترا" نوشته مانفرد مایرهورفر و "اسامی خاص با ریشه نام ایزدمیترا" نوشته رودریگر اشمیت در کتاب دین مهر در جهان باستان به ترجمه همین قلم، انتشارات توس، تهران، ۱۳۸۵، به ترتیب صص ۳۵۹-۶۶ و ۴۴۱-۵۰۰. م.

می‌گوید فردی به نام سوسیاس فرزند زنی اهل تراکیه که وقتی در ارتش بود نامش را به سوسیستراتوس تغییر داد و سپس در یکی از حوزه‌های [دم = deme] آتن احتمالاً با نام سوسیدموس ثبت‌نام کرد و به شهروندی آتن درآمد. لوسیان [یا "لوکیانوس" (Timon 22)] می‌گوید چگونه وقتی بردگان آزادی خود را با مقداری پول ارباب‌هایشان به دست می‌آوردند، نام‌های خود را مثلاً از پورکیاس یا درومون یا تیپوس به مگاکلس یا مگابوزوس یا پروتارفوس تغییر می‌دادند. (نک. نیز به لوسیان، رؤیا یا خروس ۲، ۱۴ درباره تغییر نام سیمون به سیمونیس). مگابوزوس [= بگ‌بوخمن] البته نامی ایرانی است و احتمال دارد که بردگان آسیایی تبار پس از آزادی از این‌گونه نام‌های بلندآوازه‌ی ایرانی برخوردار می‌نهادند. مانوئل کوک (۱۹۸۳، ص ۱۷۷) می‌گوید در مورد «پذیرش نام‌های زیبا و ظاهر فریب ایرانی به منظور کسب حیثیت و آبرو در آسیای صغیر دوره‌ی رومیان باید بسیار دقت و احتیاط به خرج داد (نظیر دو برده‌ی آزاد شده که نام‌های مازیوس و مهرداد بر خود نهادند زیرا آن دو تن دروازه‌ای به افتخار آگریپا در شهر افه‌سوس بنا کرده بودند)».

نمونه‌های بیشتری از برده‌های آزاد شده که میتريداتس [= مهرداد] نام داشته‌اند وجود دارد. یک کتیبه‌ی سده سوم ق.م (IG² ii. 4684) هدیه‌ای است از سوی یک میتريداتس به خدای "مین" [Men] که در توریکوس در ناحیه معدن نقره آتیک پیدا شده است و این احتمالاً نام برده یا برده‌ی آزاد شده‌ای است که در این معدن یا وابسته به آن کار می‌کرده است. به علاوه وجود یک میتريداتس پسر میتريداتس در معبد دلفی در سال ۱۳۹/۸ مورد تأیید قرار گرفته که یا برده‌ای آزاد شده در سال ۱۷۳ بوده است یا پسر او (بازله، ۱۹۸۵، ص ۱۵۲).

پس در بسیاری موارد که در کتیبه‌ای در آسیای پایین با نام میتريداتس برخورد می‌کنیم ممکن است مربوط به خانواده‌ای ایرانی تبار نباشد و احتمالاً مربوط به خاندانی برده تبار بوده باشد. گمان می‌رود که محبوبیت و رواج نام میتريداتس [مهرداد] بخصوص به علت ارتباط آن با خاندان پادشاهی پونتوس بوده است. این نشان می‌دهد که چرا نام مهرداد یکی از فراوان‌ترین نام‌های ایرانی تبار در آسیای پایین بوده است. نام میتريداتس در دوره هخامنشیان نیز بسیار رواج داشته است. در نتیجه اگر کسانی

که میتريداتس نام داشتند ایرانی نژاد و نوادگان ایرانیان مقیم غرب در دوره هخامنشیان بودند، فرض وجود ارتباط های خانوادگی این نام بسیار آسان می بود، اما همیشه این طور نیست و بسیار تصادفی چنین وضعی پیش می آید.

نام میترس. میترس به راستی بیشتر یک نام یونانی به نظر می رسد تا ایرانی. رمزی (۱۸۹۵، ص ۶۰۳) این نام را "کوچک شده ی نام میتريداتس و شکل یونانی شده ی آن" می دانست. با این حال بیشتر احتمال دارد که میترس، که ایرانی بودن آن تأیید نشده است، نامی یونانی باشد که برای بردگان شرقی تبار ساخته باشند چون "رنگ و بوی" شرقی داشته است (بازله، ۱۹۸۵، صص ۱۴۷-۸).

در واقع میترس یک نام برده وار دوهجایی "تمام عیار" یونانی است. نخستین فرد تاریخی که بانام میترس می شناسیم یک برده سوریه ای بوده (پلوتارک، اخلاقیات، ۱۰۹۷b، ۱۱۲۶e) که توسط مترو دوروس یکی از شاگردان اپیکوروس [اپیکور] آزاد شده است، و این مترو دوروس سرانجام در دربار لوسیماخوس پادشاه تراکیه به مقام وزارت مالیه [dioiketes] رسیده بود (بازله، ۱۹۸۵، ص ۱۴۳). لوسیماخوس خوس پادشاهی بود که عادات عجیبی داشت، از جمله این که هر کسی در دربار او می بایست نامی دوهجایی داشته باشد (Ath. Deip. XIV 614e-f) مانند "بیتوس" یا "پاریس"؛ و حتی ممکن و شاید محتمل است که لوسیماخوس ترجیح می داده در دستگاه حکومت خود فقط از بردگان آزاد شده استفاده کند. از قرار معلوم این میترس لزومی ندیده تا نام خود را به میتريداتس یا چیزی شبیه به آن تغییر دهد. در مورد ک. کورتیوس میترس برده ی آزاد شده پوستومیوس که در شهر آفروسوس زندگی می کرده و کیکرو [= سیسرون = چیچرو] در یکی از نامه هایش از او نام برده است (Fam. XIII 69) نیز این نکته صدق می کند.

نام های میتريداتس و میترس هر دو به عنوان مدرکی نه تنها برای اثبات وجود مهاجرنشین های ایرانی در آسیای پایین پس از دوره هخامنشی، بلکه به عنوان مدرکی برای اثبات کیش "مهرپرستی" یا دین میترا مورد استفاده قرار گرفته اند. چنان که دیدیم

[۱۹] به نظر می‌رسد که پذیرش نام میتريداتس صرفاً عللی اجتماعی داشته* و دریافت‌کننده اصلی نام چیزی در این باره نمی‌دانسته است. اگر هم روزگاری یک نام میترايي بنا به علل مذهبی در خانواده‌ای پذیرفته می‌شده، بی‌گمان حفظ و به ارث رسیدن آن نام به افراد بعدی خانواده بنا به علل سنت‌های خانوادگی بوده است نه مذهبی که مدت‌های طولانی پیش اهمیت آن از بین رفته بوده است. مثلاً یک اسقف مسیحی که طبعاً نمی‌توانسته مؤمن به میترا بوده باشد نام میترا را دارد. نام او را به دشواری می‌توان به عنوان مدرکی دال بر احساسات مذهبی میتراپرستی تلقی کرد. در مورد شکل رومی شده این نام که "میتريداتیانوس" است (788, 789, 790 و IGR IV) و روحانی بزرگ مسیحی ایالت آسیایی روم در سده دوم میلادی این نام را داشته است نیز نکته فوق صدق می‌کند.**

نام "آرتس". نام رایج دیگر "ارتس" [Artas] است. در نگاه نخست چنین می‌نماید که "ارتس" نیز یک نام دیگر ایرانی و مشتق از "arta" [= راستی] پارسی باستان است، و شاید مخفف یونانی نامی ایرانی باشد که هرودوت (VII ۶۶، ۲) "آرتایوس" [Aptaios] ذکر می‌کند. برخی محققان این را آناتولیایی دانسته‌اند (نک. زگوستا [Zgusta] ۱۹۶۴، ص ۱۰۲) و دیگران نوع دیگر یونانی شده‌ی Arta می‌دانند (شولتسه، ۱۹۶۶، ص ۳۸۴، پانوش ۵). در واقع این نام صرفاً یونانی و مخفف نام‌هایی نظیر "آرتمی دوروس" (رمزی، ۱۸۹۵، ص ۵۲۰) یا نام دیگری مشتق از "آرتمیس" به نظر می‌رسد (۱۹۶۳، ص ۵۱-۳۵۰) که خود به نام مستقلی تبدیل شده است.

همچنین نام "آرتیماس" که بومی به نظر می‌رسد (زگوستا، ۱۹۶۴، صص ۱۰۲-۹۹) حال

*- جای شگفتی و دریغ است که پژوهنده‌ای چنین دقیق با بودجه‌ای کافی که خود در آغاز مقاله می‌گوید در استرالیا در اختیارش نهاده‌اند حتی نگاه‌ی به مقاله "اسامی خاص با ریشه نام ایزد میترا" نوشته اشمتی که قبلاً ذکر کردیم ننداخته است که نویسنده در جدولی ۴۰ صفحه‌ای نام و نشان دقیق ۲۷۱ نام با ریشه‌ی "میترا" را آورده است. - م.

**- اتفاقاً نکته فوق اصلاً صدق نمی‌کند زیرا سده دوم میلادی (به ترتیب دوره‌های حکومت امپراتوران مهرپرست رومی: هادریانوس، آنتونیوس پیوس، کومودوس و کاراکالا بوده و دین مهر در اوج قدرت خود در امپراتوری روم و مسیحیت در اوج ضعف بوده است (نک. دیباچه مترجم بر کتاب دین مهر در جهان باستان، ص ۲۰، انتشارات توس، ۱۳۸۵) و بنابراین سده‌ی دوم میلادی را نمی‌توان "اگر هم روزگاری" نامید، بلکه مثال فوق درخور بررسی دقیق و نشانه‌ای از نفوذ شدید مهرپرستی بر مسیحیت است که حتی یک کشیش بزرگ مسیحی آشکارا نام "مهرداد" دارد. - م.

آن‌که معمولاً ایرانی انگاشته شده است. گروهی از نام‌های با پیشوند Ars در جنوب آناتولی که بخصوص در لوکیا [= لوقیه] رواج داشته‌اند و احتمالاً بومی بوده‌اند نیز ممکن است شبیه برانگیز شوند. شاید موارد دیگری از هویت‌های اشتباهی نیز وجود داشته باشد.

تفسیر

با این حال هنوز با بقایای نام‌هایی سروکار داریم که گرچه اکثراً کمیاب‌اند ولی ایرانی‌تبار می‌نمایند و ظاهراً بازتاب سنت ایرانی بوده‌اند. متأسفانه به دشواری می‌توانیم بدانیم که دقیقاً چرا این نام‌های "ایرانی شکل" وجود دارند. برخی از این نام‌ها توسط خانواده‌های بومی به دلیل پدیده فرهنگ‌پذیری یا ازدواج با ایرانیان در دوره هخامنشی برگزیده شده‌اند. همچنین این امکان نیز وجود دارد که این نام‌ها از خاندان‌های ایرانی‌تبار مقیم در دوره هخامنشی باقی‌مانده باشند، و نیز امکان دارد که نام‌ها در دوره هلنیستی یا حتی بعد از آن به آسیای پایین راه یافته باشند. مشکل این‌جاست که هر نام ممکن است از طریق زناشویی، مهاجرت مردمی از یک شهر به شهری دیگر، یا دلایل متعدد دیگر از محل اصلی و اولیه خود دور شود.

در نتیجه دشوار است که دقیقاً بدانیم با فلان مدرک در این زمینه چه باید کرد. من شخصاً فکر نمی‌کنم مدارک نام‌شناسی بتوانند برای اثبات اسکان یا مهاجرت‌نشینی ایرانیان سودمند باشند. از سوی دیگر ابلهانه به نظر می‌رسد که از این مدارک به کلی چشم‌پوشیم. شاید بهترین کار این باشد که هر جا با نامی ایرانی برخورد می‌کنیم، هریک را جداگانه و براساس ارزش‌های انفرادی آن برحسب موقعیت مورد بررسی قرار دهیم. در بسیاری موارد، خود نام‌های انفرادی را می‌توان به نحوی، یا با یکدیگر و براساس الگوهای خانوادگی یا به عنوان نمونه‌هایی از آن نام که در دوره هخامنشی در آسیای پایین، به یکدیگر ربط دهیم. به علاوه، صرف‌نظر از نام‌های "رایج و عامه‌پسندی" نظیر میتريداتس یا میترس، اکثر نام‌هایی که به آن‌ها برخورد می‌کنیم بسیار نادرند و دلیلی بدیهی جز این‌که این نام به ارث رسیده است وجود ندارد.^۱

۱- من نتوانستم به کتاب‌ها و مقالات "ازوان‌زیر" ۱۹۸۲ یا اشمیت ۱۹۸۲ا رجوع کنم. به علاوه در برخی موارد نیز نتوانستم کتیبه‌ها و غیره را در نشر اصلی آن‌ها مورد مطالعه قرار دهم چون در دسترس قرار نداشتند. این موارد در متن ذکر شده‌اند.

اکنون با توجه به این اصول اساسی در ذهن من، بازمی‌گردیم به بررسی مدارک مربوط به کاریا، لوکیا [لوقیه]، و فریگیای [فریقیه‌ی] بزرگ. مرزهای میان این شهرهای در زمان هخامنشیان کاملاً به طور دقیق مشخص نبود، و بنابراین بررسی ما نیز در مورد هر شهر به کاملاً دقیق نیست. بنابراین مدرکی مربوط به شرق کاریا ممکن است در کنار مدارک مربوط به منطقه کولوسای در فریقیه بررسی شود.

کاریا

زمین‌داران کاریایی. هنگامی که در سال ۴۰۷ کوروش کوچک به سارد فرستاده شد تا جای تیسافرن را بگیرد، ظاهراً قلمرو شهرهای تیسافرن به کاریا محدود شد (لویس، ۱۹۷۷، ص ۱۱۹؛ نک. هورن بلوتر، ۱۹۸۲، ص ۳۳) که "املاکش" [oikos] در آنجا قرارداداشت (بنگرید به بعد). گزنفون (آناکسیس I، ۲، ۴) می‌نویسد تیسافرن کوروش کوچک را رها کرد و نزد شاه گریخت تا اخبار شورش قریب‌الوقوع را در اختیار او بگذارد و ۵۰۰ سوار همراه خود برد. در جایی دیگر تیسافرن را همراه با ۳۰۰ سوار زره‌پوش پارسی (عیناً) می‌یابیم (II، ۵، ۳۵). این سواران احتمالاً نجیب‌زادگان پارسی مقیم شهرهای تیسافرن یعنی "کاریا" بوده‌اند. بدیهی است که خاندان خود تیسافرن از نجیب‌زادگان پارسی بودند که در کاریا ملک و املاک داشتند. در کنار این خاندان‌های اشرافی ایرانی، خاندان‌های بومی کاریایی نظیر "هکاتومنید"‌ها نیز در کاریا املاک و قدرت داشتند. استرابو (VII، ۲۳، ۱) هنگام اشاره به پولیانوس از حکومت موروثی مائوسولوس یاد می‌کند. غالباً جداکردن خاندان‌های کاریایی از ایرانی به علت انتقال ناشیانه اصطلاحات رایج هخامنشی در منابع کلاسیک دشوار است. مثال بارز و نمونه کلاسیک چنین برداشت نادرستی، خاندان داتامس [= داتام] است.

خاندان کامیسارس. به نوشته نیوس نام پدر داتامس، کامیسارس [Camisares] بوده است، نامی که ایرانی به نظر می‌رسد و در زبان پارسی "کَمَسَر" [Kamsar] شده است (سکوندا، ۱۹۸۸ا، ص ۳۶). نیوس (XIV، ۱، ۱) کامیسارس را کاریایی می‌نامد (natione Care)، اما گویا این برداشت نادرستی بوده است از سوی نیوس یا منبع او دینون. دینون ظاهراً از رسم و عادت هخامنشیان که به یک ایرانی که در کاریا املاک داشته "کاریایی"

می‌گفته‌اند، پیروی کرده است. می‌توانیم برای پی بردن به این رسم به کتیبه‌های سلطنتی ایران به زبان پارسی باستان رجوع کنیم که در یک جا (DB [= کتیبه بیستون] ستون IV، ۸۴) گوبریاس یک پارسی پسر مردونیه ذکر شده، و در جایی دیگر (DNc 1) به او "پاتیس‌خوری" [Patischorian] گفته شده است. در موردی دیگر، "دَدرشی" [Dadarrši] یک پارسی توصیف شده (DB III 13-14) و در جایی دیگر (DB II 29) یک ارمنی خوانده شده است؛ اومستد (۱۹۸۴، ص ۱۱۰ و ۱۱۴) فکر می‌کند که این اشاره‌ها مربوط به اشخاص جداگانه‌ای هستند، اما به نظر من هر دو "دَدرشی" یکی هستند و منظور از اشاره دوم پارسی‌ای است که در ارمنستان املاکی داشته است. گفته شده است (قسمت ۷) که دینون، منبع اصلی نپوس، از منابع ایرانی استفاده کرده است. بنابراین وقتی نپوس، کامیسارس را کاریایی می‌نامد، قابل اعتمادترین فرض آن است که دینون برداشت نادرستی از نوشته نپوس، که از عادت هخامنشی پیروی می‌نموده، کرده است. اگر به نوشته‌های منقول کتزیاس که او نیز از منابع ایرانی استفاده کرده و نوشته‌های او توسط دیودوروس و فوتیوس بهتر از دینون حفظ شده‌اند، مراجعه کنیم، مشاهده خواهیم کرد که این‌گونه برداشت‌های نادرست چگونه اثر گذاشته‌اند. کتزیاس هنگام بحث درباره شورش مگابوزوس که حوالی دهه ۴۴۰ رخ داده است، می‌گوید (فوتیوس، کتابخانه، ۷۲، ص ۴۰b) مگابوزوس به "زمین خود" سوریه عزیمت کرد. بدیهی است که مگابوزوس پارسی‌ای بوده که در سوریه زمین داشته است نه یک سوریه‌ای که نام ایرانی داشته باشد. پس به آسانی درمی‌یابیم که چگونه ممکن بوده نپوس با خواندن مشابه چنین متنی در دینون دچار اشتباه شده و کامیسارس را کاریایی پنداشته باشد.

نپوس (XIV، ۱، ۱) می‌گوید کامیسارس «چون دلاوری و پویایی خود در جنگ و وفاداری خود به شاه را ثابت کرده بود» به عنوان پاداش، حکومت بر بخشی از کیلیکیه در جوار کاپادوکیه را دریافت کرد. من اظهار عقیده کرده‌ام که این وفاداری هنگام شورش کوروش کوچک به اثبات رسیده است. بدین‌گونه که کامیسارس که "دوک" زمین‌داری در کاریا بوده است همراه با ۵۰۰ سوار پارسی با تیسافرن نزد شاه گریخته تا در مورد شورش قریب‌الوقوع به شاه هشدار دهد. آنگاه پس از سرکوب شورش، حکومت بر بخشی از کیلیکیه به عنوان پاداش به او واگذار شده است و در

عوض "سونه سیس" پادشاه کیلیکیه به علت کمک به کوروش از سلطنت خلع شده است. بنابراین قبل از سال ۴۰۱، خاندان کامیسارس به احتمال بسیار زیاد املاکی در کاریا داشته‌اند.

نام داتامس [= داتام] نیز ایرانی است (بریان، ۱۹۸۷، ص ۱۹، پانوش ۴۷؛ سکوندا، ۱۹۸۸، صص ۳۵۶). در نمایشنامه ایرانیان سروده‌ی آیسخولوس (بیت نهم) از یک داتامس دیگری که در نبرد سالامیس کشته شده نام برده شده است. در این قسمت از متن که بسیار خراب شده کلمه Δοτάμας [= دوتاماس] خوانده می‌شود که احتمالاً اصل آن "داتامس" بوده است. درباره شکل ایرانی این نام اشمیت (۱۹۷۸، صص ۳۸ و ۵۰ و پانوش ۷۰) به تفصیل بحث کرده است (که البته وقتی من درباره این نام قبلاً بحث کرده بودم از آن خبر نداشتم). احتمال دارد که داتامس سده چهارم یکی از نوادگان همین داتامس پیشین بوده باشد، چون این نام عمومیت ندارد، اما هیچ رابطه خانوادگی میان این دو پیدا نشده است. با این حال احتمال این که این خاندان نسل‌ها پیش از کامیسارس در کاریا مستقر بوده و برخی از افراد آن نام داتامس می‌داشته‌اند نباید نادیده گرفته شود.

گلوئوس کاریایی. گلوئوس پسر تاموس یک مصری اهل ممفیس بوده (دیودوروس XIV، ۱۹، ۶) که از سوی کوروش کوچک به سمت حاکم ایونیه و آیولیس منصوب شده بوده است. به علاوه، گزنفون (آتابسیس، ۴۱، ۲) شخصاً با یک تاموس مصری آشنا بوده که شکی در درست بودن موضوع باقی نمی‌گذارد. تاموس فرمانده ناوگان کوروش بوده که با کشتی‌های خود در زمان شورش از افه‌سوس به سوی کیلیکیه حرکت کرده است (گزنفون، آتابسیس، ۴۱، ۲). وقتی شورش سرکوب شد تاموس با پسران خود (غیر از گلوئوس) از دست تیسافرن به مصر گریخت اما در آن‌جا دستگیر و اعدام شد (دیودوروس XIV، ۳۵، ۳). با این حال، گلوئوس که در نبرد کوناکسا جزء نیروی زمینی بود بلافاصله پس از نبرد به خدمت تیسافرن درآمد (آتابسیس، ۴۱ II، ۲۴) و سپس نیز با یکی از دختران تیریازوس، که بسیار مورد عنایت شاه بود، ازدواج کرد (دیودوروس XV، ۹، ۳) و فرماندهی ناوگان بزرگی را برعهده گرفت تا آن‌که مدتی بعد در دهه ۳۸۰ به قتل رسید. تاموس مانند گلوئوس ظاهراً نامی مصری است، گرچه نظریات دیگری نیز در این باره مطرح شده است. به هر روی ماهیت نام تاموس و گلوئوس هر چه باشد،

ظاهراً هر دوی آنان دارای مقام یک "پارسی" شده بوده‌اند. مثلاً داریوش [یکم] به متیوخوس پسر میلیتادس یک خانه، یک ملک و یک همسر پارسی بخشید و اجازه داد که فرزندان او "پارسی" شناخته شوند (هرودوت VI، ۴۱). اسکندر بزرگ به پیله‌وری که همراه سپاهش حرکت می‌کرد ۱۲ روستا و حق پوشیدن جامه پارسی بخشید (پلوتارک، اسکندر، ۳۱، ۵). اما مشهورترین نمونه‌ها تمیستوکلس آتنی و دماراتوس اسپارتی هستند که افزون بر عطایای شاهانه از نظر املاک و عایدات، اجازه یافتند لباس پارسی نیز بپوشند (Ath. Deip. I 29f-30a). گمان می‌رود که به همه این افراد "پایگاه پارسی" اعطا شده باشد که حق و وظیفه پوشیدن جامه پارسی نیز جزء آن بوده که احتمالاً بدین ترتیب "برابرها" یا "هم‌آزمان" پارسی را از اتباع غیرایرانی و از پارسیان و ایرانیان عادی متمایز و ممتاز می‌ساخته است. با این همه می‌دانیم که نه نوادگان و فرزندان تمیستوکلس و نه دماراتوس نام‌های ایرانی نداشته‌اند بلکه نظام نام خانوادگی خود به زبان کشورهایشان را حفظ کرده‌اند. این نمونه‌ها غیر از فواید ذاتی خود، نشان می‌دهند که ما در استفاده از نام‌ها و حتی ملیت‌های اعطا شده به افراد در منابع کلاسیک به عنوان مدارکی برای منشأ قومی ایشان تا چه اندازه باید احتیاط کنیم.

بنابراین وقتی آتئاتوس (Deip. VI 256c) در اشاره به گلوئوس او را کاریایی می‌نامد چه باید بکنیم؟ نظر من درباره این قسمت آن است که باید گلوئوس را فردی اصالتاً مصری بدانیم که "پایگاهی پارسی" یافته و املاکی در کاریا دریافت کرده است. منبع آتئاتوس در این باره نوشته‌های کلئارخوس اهل شهر سولی در قبرس (حدود ۳۴۰ تا ۲۵۰ ق.م) است که توصیف می‌کند چگونه هنگام اقامت گلوئوس در آن جزیره به عنوان فرمانده ناوگان ایران (از ۳۸۶ تا ۳۸۳ ق.م) از وجود زنان اغواگر استفاده می‌شده است. لازم نیست باور کنیم که آیا کلئارخوس در بازتاب رسوم هخامنشی از منابع معاصر استفاده کرده است یا نه (گرچه این کار امکان دارد) زیرا این مسأله شگفتی‌اش از این که گلوئوس گاه مصری و گاه ایرانی خوانده شود کمتر نیست. با این همه یگانه فرضیه منطقی در این باره آن است که گلوئوس را از آن رو کاریایی گفته‌اند که املاکی در کاریا داشته و نیز در آن جا اقامت می‌کرده است.

قیام‌های پیسوتنس و آمورگس. در این جا باید مدارک بیشتری را، ولو بدون نتیجه قطعی، برای تکمیل موضوع بررسی کنیم. در تکه‌ای از کتاب کتزیاس که توسط فوتیوس نقل شده است (FGrH 688 F 15 [53]) گفته می‌شود که پیسوتن [۳ پشوتن؟] قیام کرد و تیسافرن و اسپیتراوات و پارمیس علیه او بسیج شدند. ظاهراً دو نفر نخست یعنی تیسافرن و اسپیتراوات از آن رو دستور گرفتند علیه پیسوتن اقدام کنند که پایگاه‌هایشان به ترتیب در کاریا و هلسپونت فریقیه قرار داشت (لویس، ۱۹۷۷، ص ۸۱، بانوشت‌های ۲۰۰ و ۸۳). اما از پارمیس چیزی نمی‌دانیم جز این‌که شاید او نیز املاکی در آسیای پایین داشته است، گرچه این امکان نیز وجود دارد که او یکی از سرداران شاه می‌بوده است. نام پارمیس (یا به یونانی پارمیسس) در کتیبه‌های تخت جمشید "پارمیز" [Parmizza] نوشته شده (مایرهوفر، ۱۹۷۳، ص ۸/۱۲۸۰) که مسلماً نامی ایرانی است. کتزیاس (FGrH 688 F9 [3]) در گزارش خود درباره پادشاهی کوروش بزرگ از پارمیس دیگری به عنوان برادر آموتوس نام می‌برد. لوکون آتنی فرمانده مزدوران پیسوتن به وی خیانت کرد، و آنگاه بود که مقام شهربی (سارد) پیسوتن به تیسافرن داده شد و لوکون نیز به خاطر خیانت خود به عنوان پاداش، شهرها و املاکی دریافت کرد. ما نمی‌دانیم محل این شهرها و املاک کجا بوده است، اما تقریباً تردیدی نیست که قبلاً جزء املاک پیسوتن در آسیای پایین بوده‌اند.

پیسوتن پسرنامشروعی به نام آمورگس داشت که بعداً در کاریا علیه شاه ایران قیام کرد (توسیدید VIII ۵، ۵) و مرکز عملیات او ظاهراً شهر یاسوس بوده است (VIII ۲۸). می‌توان فرض کرد که آمورگس از آن‌رو پایگاه عملیاتی خود را در ایالت کاریا قراردادده که از آن‌جا دسترسی به دریا و به کمک‌های آتن آسان‌تر بوده است. آمورگس نام چندان رایجی نبوده است، هر چند که یوستی (۱۸۹۵) در فهرست خود از دو پادشاه سکایی با این نام یاد می‌کند. در جای دیگر این نام را فقط در هرودوت (۱۲۱۷) می‌بینیم که از یک سردار ایرانی به نام آمورگس که در یک کمین در پداسوس به دست کاریایی‌ها کشته می‌شود یاد کرده است. میان این دو آمورگس ظاهراً هیچ ارتباطی وجود ندارد. توسیدید (I، ۱۱۵، ۴) می‌گوید پیسوتن پسر فردی به نام هیستاسپ [= ویشتاسپ = گشتاسپ] بوده است که احتمالاً یا پسر داریوش یکم

بوده است یا پسر خشایارشا زیرا هر دو پسرانی به این نام داشته‌اند (لویس، ۱۹۷۷، ص ۵۵). بنابراین ارتباط اسمی این آموزگس با آن‌ها صرفاً تصادفی به نظر می‌رسد. بدین ترتیب می‌توانیم مدارکی در مورد تعدادی از خاندان‌های ایرانی بیابیم که در دوره‌های مختلف در کاریا شهرها یا املاکی داشته‌اند. اکنون باید به بررسی مدارک مربوط به نواحی استقرار نجیب‌زادگان ایرانی بپردازیم.

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

دره‌ی مئاندر

شهر "ماگنژیا بر مئاندر". مرز میان لودیا [لیدی] و کاریا ظاهراً رودخانه‌ی مئاندر [بویوک مندرس نه‌ری "کنونی"] بوده است (گزنفون، هلنیکا III، ۲، ۱۴)، هر چند خود دره‌ی رود مئاندر نیزگاه متعلق به ایالت کاریا دانسته شده است (ماگی، ۱۹۵۰، ص ۷۸۳، پانوش ۵). من در این مقاله دره‌ی مئاندر را بخشی از شهرِ بی کاریا دانسته‌ام.

با آن‌که اوروئیتس معمولاً مقیم سارد بود، هرودوت (III، ۱۲۲) می‌گوید اوروئیتس هنگام مذاکرات خود با پولوکراتس فرمانروای ساموس در "ماگنژیا بر مئاندر" اقامت داشته است. بنابراین حتی در زمان اولیه‌ای مانند زمان اوروئیتس، احتمالاً ایرانیان در ماگنژیا حضور داشته‌اند. با این همه مدارک فعلی نشان می‌دهند که در آن زمان تأثیر ایرانیان بر این شهر اندک و سطحی بوده است.

یک میتریداتس [= مهرباد] پسر یازمیس را بعداً به عنوان شهروند ماگنژیا می‌یابیم که نام او در کتیبه‌ای متعلق به سده یکم ق.م. آمده است. روبر (۱۹۶۳، صص ۴۷-۴۳۳) ثابت کرده است که پیدایش نام یازمیس فقط در کاپادوکیه بوده است و اظهار عقیده می‌کند (۱۹۶۳، ص ۴۴۰) که میتریداتس یا پدرش یازمیس از کاپادوکیه به ماگنژیا آمده‌اند و پس از استقرار در آن‌جا مقام شهروندی کسب کرده‌اند. روبر به علاوه متذکر می‌شود که این اعطای حق شهروندی در دوره‌ای انجام شده که تماس‌های میان شهرهایی نظیر ماگنژیا و خاندان سلطنتی کاپادوکیه نزدیک و صمیمانه بوده است. او به تعدادی مجسمه از شاهان کاپادوکیه اشاره می‌کند که در این شهرها احتمالاً برای گرامیداشت اقداماتی خیرخواهانه یا طرح‌های ساختمانی یا نصب کتیبه‌های افتخار برپا شده بوده‌اند.

بنابراین نمی‌توان گفت که میتريداتس [مهرداد] پسر یازمیس یگانه مهرداد از خاندانی ایرانی بوده که در دوره هخامنشی در آسیای پایین اقامت داشته است. افزون بر این، تعدادی نام‌های ایرانی دیگر در جاهای دیگر آسیای پایین در کاپادوکیه رایج بوده‌اند. شاید بتوانیم این نام‌ها را با نمونه شهر ماگنیزیا ارتباط دهیم. و بگوییم شماری از خانواده‌های کاپادوکیه‌ای احتمالاً به برکت تماس‌هایی که با قلمرو کاپادوکیه داشته‌اند خود در شهرهای آسیای پایین در سده یکم ق.م. استقرار یافته‌اند.

دره مئاندر. هرودوت (VI ۲۰) می‌گوید در پی شورش ایونی، ایرانیان اراضی اطراف شهر میلئوس و دشت را برای خود نگه‌داشتند و قسمت‌های کوهستانی را در اختیار کاریایی‌های پداسوس گذاشتند. از این قسمت چنین برمی‌آید که اراضی و املاک میلئوس در دره‌ی مئاندر برای اسکان در اختیار خاندان‌های اشرافی ایرانی بوده است. متأسفانه نمی‌دانیم زمین‌ها و املاک (Chora) شهر میلئوس تا چه اندازه در دره‌ی مئاندر پیش می‌رفته است، اما ناحیه اصلی استقرار ایرانیان در دره احتمالاً تا کنار دریا امتداد داشته است. گزنفون (هلنیکا، III ۲، ۱۵) می‌نویسد ارتش لاسدمونی تحت فرماندهی آگسیلائوس [شاه اسپارت] در امتداد دره مئاندر در نزدیکی دریا به حرکت درآمد و از نوک پشته‌ها و تل‌های گورستانی و برج‌ها (*μνημεῖα καὶ τύψεις*) برای دیده‌بانی و نظارت بر وضع دشمن استفاده می‌کرد. این *týpsis* = *tyresis* = برج‌های قلعه‌گون] لزوماً متعلق به زمین‌داران ایرانی نبوده‌اند اما می‌توانسته‌اند به خاندان‌های بومی لیدیایی تعلق داشته باشند. این تکه از نوشت گزنفون را باید بسنجیم با گزارش مرحله بعدی لشکرکشی سال ۳۹۵ که در Hellenica Oxyrhynchia (4 [7] 12) حفظ شده و مربوط به زمانی است که آگسیلائوس از لشکرکشی خود به سوی کلاینای در فریقیه بزرگ به عقب برمی‌گردد و به طرف دشت مئاندر می‌پیچد، و در این‌جا مؤلف می‌نویسد: "...جایی که لیدیایی‌ها تالاب دریا ساکن بودند..." به نظر من این را باید نشانه‌ای دانست بر این‌که حداقل در بخشی از دشت مئاندر، لیدیایی‌ها ساکن بوده‌اند. شاید این تکه اشاره‌هایی نیز به اراضی در دست ایرانیان داشته که از بین رفته است.

ترالس. گزنفون (آگسیلائوس I، ۱۵؛ هلنیکا III ۲، ۲ و III ۴، ۱۲) خاطرنشان می‌سازد که در لشکرکشی سال ۳۹۵ نگرانی عمده تیسافرن [پارسی باستان = Kizzaprñna] آن بود که

مبادا آگسیلائوس قصد حرکت به سوی دره مئاندر برای تخریب Oikos [= املاک] خود او را داشته باشد. بنابراین نیروهای ایرانی در دره مئاندر مستقر شدند. در یک مرحله بربرها به سمت ترالس عقب نشستند (هلنیکا III ۲، ۹) و من تصور می‌کنم احتمال دارد که املاک تیسافرن و حتی سایر زمین‌داران ایرانی نیز در حول و حوش این شهر [یعنی ترالس] قرار داشته است.

البته به نظر می‌رسد که خود ترالس چیزی بیشتر از یک "شهرک پادگانی" نبوده است. گزنفون (آناکسیس I، ۴، ۸) می‌گوید کوروش کوچک در طول مدایب لشکرکشی به سوی داخل، زن‌ها و بچه‌های کنسیاس و پاسیون [سرداران یونانی پیمان‌شکن خود را] در املاک خویش در ترالس "[*ἐν Τράλλεσι φρουρούμενα*] [به عنوان گروگان] نگه داشت. یک جفت نام ایرانی در اسناد بعدی از ترالس دیده می‌شود. "ماندانا" نام زنی در ترالس است (روبر، ۱۹۶۳، صص ۱۸-۲۱۷). البته باز معلوم نیست که آیا از این نام می‌توان به عنوان مدرکی دال بر باقی‌ماندن خانواده‌های ایرانی در آن شهرک استفاده کرد یا نه، اما به هر حال نشان می‌دهد که استفاده از نام‌های ایرانی در میان اهالی ترالس رواج داشته است. نام دوم از اولی نیز ارزش کمتری دارد. در یک کتیبه از دوره هلنیستی فهرستی از مزدوران اجیر شده از ترالس وجود دارد که در آن به نام "بلوستوس" پسر "آرگانتابادوس" که یک ایرانی بوده برخورد می‌کنیم (روبر، ۱۹۳۶، ص ۹۷). حتی اگر استقرار مجدد قومی صحت داشته باشد باز مسلم نیست که بلوستوس از حوالی ترالس استخدام شده باشد بلکه شاید از جای دیگری از امپراتوری سلوکوس بوده است. لونه [Launey] (۱۹۴۹ ص ۵۶۷، پانوش ۱) اظهار عقیده کرده است که پادگانی که بلوستوس به آن تعلق داشته بیشتر احتمال دارد که متعلق به ارتش "آتالوسی" بوده باشد تا ارتش "سلوکی".

خاندان آریارامنس و باگاداتس در آموزون

استوارترین مدرک در مورد اسکان ایرانیان در طول دوره هخامنشی از پرستشگاه آرتیمیس در آموزون به دست آمده است (رابرت، ۱۹۵۳، صص ۱۵-۴۰۳؛ ۱۹۸۳a، ص ۱۱۵ به بعد). از مدارک کتیبه‌ای در می‌یابیم که در سال ۳۲۰ فردی به نام باگاداتس [= باگادات = بَغ داد

= خداداد] پسر آریارامنس [= آریارامن] در آموزون از حقوق مدنی برخوردار شده، و سپس در پی پرسش از هاتف پوتی [پیتی]، باگادات به مقام neokoro [سرپرست معبد] آرتمیس رسیده است. در زمان سلطنت آنتیوخوس سوم، سرپرست بعدی معبد دوباره آریارامن دیگری شده که از همان خاندان بوده است. منطقی است فرض کنیم با یک خاندان ثروتمند ایرانی سروکار داریم که از دوره هخامنشی در ناحیه آموزون زندگی می‌کرده‌اند و در دوره هلنیستی نیز کماکان در آن‌جا باقی مانده‌اند، و این‌که از مدت‌ها پیش نیز "آرتمیس" را ایرانیان در ایالات غربی شاهنشاهی برابر با "آناهیتا" [= ناهید] ایرانی می‌دانسته‌اند. البته نباید تا آن‌جا پیش برویم که تصور کنیم خاندان باگادات در حدّ یک خاندان "دوک" ایرانی بزرگ می‌بوده‌اند، اما به هر حال ثروت در خور توجهی می‌داشته‌اند. آموزون شهرکی کوچک و تقریباً خالی از سکنه بوده است (نک. هورن بلوتر، ۱۹۸۲، ص ۲۷۸)، و بنابراین بهتر است انگار کنیم که خاندان باگادات در ناحیه‌ی عمومی آموزون سکونت داشته‌اند نه آن‌که به عنوان حُکام شهر، ساکن خود آموزون باشند. شهرک ترالس در کرانه شمالی رود مئاندر و مقابل نقطه‌ای بوده که رود مارسپاس، یکی از شاخه‌های مئاندر، از سوی جنوب وارد رود اصلی یعنی مئاندر می‌شده است، همان جایی که دره به سوی دریا شیب پیدا می‌کرده است. پس دست‌کم امکان دارد که املاک باگادات در خود دره‌ی مئاندر واقع شده بوده است. بنابراین به زحمتش می‌ارزد که درباره وجود نام‌های آریارامن و باگادات در زمانی قدیمی‌تر در آسیای پایین نیز به تحقیق بپردازیم تا معلوم شود ارتباطی خانوادگی وجود داشته است یا نه. من باید تأکید کنم که فقط برای تکمیل بحث این کار را به عهده می‌گیرم نه به علت آن‌که اطمینان داشته باشم که این مدرک می‌تواند آن قدر اساسی و کافی باشد تا به ما امکان دهد به دیدگاهی قطعی در مورد این خانواده برسیم.

نام آریارامنس. در آغاز لازم به ذکر است که یک آریارامنس دروغین وارد ادبیات ثانوی و دست‌دوم شده است. کتیبه‌ی ستون‌سنگی کسانتوس (متسگرو دیگران، ۱۹۷۹، ص ۴۴) درباره رویدادهای سه دهه‌ی آخر سده پنجم ق.م. است. هر چند معنای دقیق کتیبه‌ی لوکیایی [لوقیه‌ای] روشن نیست، اما در آن به دو نام آمورگس [= Humrkhkha = هوم‌رُخ] و تیسافرن (Kizzaprñna) برخورد می‌کنیم و بنابراین نام‌های ذکر شده احتمالاً به

سرکوب شورش آمورگس مربوط می شوند. از فردی به نام Eriyamāna [= آریامان] نیز یاد شده است. این نام را گاه در گذشته (مثلاً اومستد، ۱۹۴۸، ص ۳۶۰) همان "آریارامن" دانسته‌اند، اما معلوم نیست که این تعبیر درست باشد (اشمیت، ۱۹۸۲ب، ص ۳۷۹). کسی را نمی‌توان یافت که در تاریخی قدیم‌تر به نام آریارامن در آسیای پایین زندگی می‌کرده است، گرچه به نظر نمی‌رسد که این نام کمیاب بوده و به ندرت روی کسی گذاشته می‌شده است. مشهورترین آریارامن پدربزرگ داریوش یکم بوده است (هرودوت VII، ۱۱). کتزیاس (FGrH 688 F13 [20]) می‌گوید داریوش، آریارامن دیگری را که شهرب کاپادوکیه بوده با یک نیروی دریایی به جنگ سکاها می‌فرستد. آریارامن سوم عضو خاندان شهریاری "آریاراتید" است که در نیمه سده سوم ق.م. بر کاپادوکیه فرمانروایی داشته‌اند. سلسله شاهی آریاراتید در اصل از خاندانی اشرافی ایرانی بوده که در کاپادوکیه سکونت داشته‌اند، و بنابراین امکان دارد که یک پیوند کمابیش دور خانوادگی میان آریاراتیدهای کاپادوکیه و آریارامن‌های آسیای پایین وجود داشته باشد. البته ذکر این نکته صرفاً یک نظریه‌پردازی است. یگانه فردی که با نام آریارامن به عنوان یک پارسی مشهور و شناخته شده است در جنگ سالامیس در کنار خشایارشا حضور داشته و هنگامی که فنیقی‌ها، ایونی‌ها را در طی نبرد به خیانت متهم می‌سازند، او "دوستی" خود را با ایونی‌ها به اثبات می‌رساند (هرودوت VIII، ۹۰). حمایت او از ایونی‌ها شاید نشانه آن باشد که او از قبل روابط و تماس‌هایی دوستانه با آنان داشته است. اگر چنین بوده باید نتیجه بگیریم که این آریارامن همان کسی است که پایه‌گذار و نیای سلسله شهریاری بعدی در نزدیکی آموزون شده است. یوستی (۱۸۹۵) این آریارامن را همان آریارامن کتزیاس می‌داند که حدود ۳۵ سال پیش شهرب کاپادوکیه بوده است، اما این امر کمی بعید است. هاو و ولز (۱۹۱۲) عقیده دارند که این آریارامن حاضر در سالامیس «احتمالاً از خاندان هخامنشی بوده چون همنام پدربزرگ داریوش است و افراد معمولی پارسی نمی‌توانسته‌اند چنین نام‌های سلطنتی داشته باشند.» اما این نیز امر مسلمی نیست.

نام گاداتاس. تا پیش از کتیبه‌ی آموزون که به آن اشاره کردیم، با هیچ فردی در آسیای پایین با نام "باگاداتس" آشنایی نداریم. با این همه درخور ذکر است که از نامه

مشهور داریوش یکم به "گاداتاس" چنین برمی آید که او املاک شاه را کشت می کرده و نهال های درختان میوه را از "آن سوی فرات" به آسیا انتقال و پرورش داده و مورد تقدیر شاه قرار می گیرد اما شاه او را سرزنش می کند که چرا از باغبان های اراضی مقدس آپولو درخواست خراج کرده و به آن ها دستور داده اراضی غیر مقدس را بیل بزنند (ترجمه ی فورنارا، ۱۹۷۷، شماره ۳۵). معمولاً فرض شده که این باغبان های مقدس در ارتباط با آیین "درخت پرستان" [dendrophoroi] در ماگنیزیا بوده اند (رابرت، ۱۹۷۷، صص ۸۴۸) و بنابراین می توان نتیجه گرفت که گاداتاس در منطقه دره ی مناندن مستقر بوده است. با این حال مقام رسمی گاداتاس به درستی روشن نیست، اما تاریخ نامه بین سال های ۵۲۱ تا ۴۸۶ بوده است (نک. ویزهوفر، ۱۹۸۷، صص ۸-۳۹۶). تاریخ کتیبه را معمولاً بلافاصله پس از شورش ایونیه می دانند چون شاه در آن اشاره خاصی دارد به "سرزمین من"؛ یعنی اشاره به اراضی مصادره شده ی شهر میلئوس، گرچه احتمالات فراوان دیگری نیز وجود دارد.

گاداتاس نامی است که گزنفون در کوروشنامه (VIII، ۳، ۲۴) به شاه کوچک "سوریه" که تابع بابل بوده است، می دهد. اما این نام ایرانی است (مایرهوفر، ۱۹۷۳، ص ۸/۶۹۷)، "گاداتا" کوتاه شده ی نام "باگاداتا" یا "باگاداتس" است. با این حال "ممکن" است - و نه بیشتر - که گاداتاس نیای باگاداتاس بعدی تأیید شده در آموزون باشد که از شکل مخفف نام خانوادگی خود استفاده نکرده است. با این همه این نیز مسلم نیست و فقط به عنوان یک احتمال مطرح شد.

برای تکمیل موضوع باید به شخص دومی با نام گاداتاس نیز اشاره کنیم. در فهرست هزینه هایی که hieropoioi [= قضات مسئول اداره معبد] آپولو در دلوس به تاریخ ۲۷۵ ق.م (IG xi. 2. 199A 72) برای انتقال یک واحد نظامی از جزیره مقدس [یعنی دلوس] کرده اند، از دوتن به نام های گاداتاس و کتسون نام برده شده که شش دراخما [سکه نقره] دریافت نموده اند. این گاداتاس به احتمال زیاد پایگاه اجتماعی بسیار پائینی داشته و به درستی می توان فرض کرد که نام مشهور نجیب زادگی گاداتاس را به دروغ به خود بسته بوده است. این کتیبه نشان می دهد که چه مخاطراتی در توجه غیر محتاطانه به نام های موجود در کتیبه ها وجود دارد. در بیشتر موارد جز نام چیزی از جزئیات در

کتیبه‌ها نیست و پایگاه اجتماعی صاحب نام روشن نشده است. تأیید شده است که "باگاداتا" پدر فردی به نام دیوفانتس و Theoros [= نماینده مذهبی] جزیره خیوس در ساموتراکه در سده دوم ق.م. بوده است. در این مورد نیز می‌توان انگاشت که هیچ ارتباطی میان خاندان شهریار آریارامن و این باگاداتس وجود نداشته است.

کاریای غیر ساحلی

لابرائوندا. لابرائوندا واقع در بالای شاخه‌ای از رود مائوسپاس بین آموزون و استراتونیکا واقع شده که از آنجا چند کتیبه به دست آمده که در آن‌ها نام‌های پارانتنس (هورن بلوتر، ۱۹۸۲، صص ۱۴۰ و ۳۵۱-۲) و آریارامنس پسر مائوسولوس وجود دارد (همان، ص ۴۰، پانویشت ۲۸). با توجه به این‌که در این‌جا مهم‌ترین مکان مذهبی سراسر کاریا قرار گرفته بوده است، هیچ دلیل خاصی وجود ندارد که بینگاریم افراد نام برده شده در این دو کتیبه ساکن همیشگی این شهرک بوده‌اند.

کتیبه دوم بسیار درخور توجه است. در این‌جا نیز دلیلی نداریم بیندیشیم که مائوسولوس ذکر شده همان شهریار مشهور محلی کاریا بوده است (هورن بلوتر، ۱۹۸۲، ص ۴۰، پانویشت ۲۸)، اما می‌توان فرض کرد که از خاندانی اشرافی بوده است. تناوب میان نام‌های کاریایی و ایرانی از یک خانواده نشانه‌ای است از نوعی فرهنگ‌پذیری که می‌توانسته حاصل ازدواج میان خانواده‌ها یا پذیرش نام‌های ایرانی بنا به علل و ملاحظات "سیاسی" بوده باشد (هورن بلوتر، ۱۹۸۲، ص ۳۵۰). با توجه به این‌که نام ایرانی ذکر شده آریارامنس است شاید بتوان انگاشت که ازدواجی میان خاندان‌های آریارامنس و باگاداتس - که در مورد آموزون تأیید شد - انجام گرفته باشد. اگر انگیزه‌ی پذیرش نام ایرانی "سیاسی" می‌بوده، باید انتظار داشته باشیم که بیشتر نام‌های یک شهر یا سردار محلی انتخاب شده باشند تا نام خانوادگی یک ایرانی همسایه.

ایرانی مآبی در هالیکارناسوس. در این چارچوب باید مقایسه‌ای با استفاده از نام مگاباتس در یک خاندان بومی در هالیکارناسوس انجام گیرد. هورن بلوتر (۱۹۸۲، ص ۲۶) دو کتیبه‌ای را که این نام در آن‌ها ذکر شده برای اثبات این نکته مورد استفاده

قرار می‌دهد که سه نسل از یک خانواده، از نام کاریایی آفوناسیس، نام ایرانی مگاباتس و نام یونانی لتودوروس به توالی بهره گرفته‌اند. کتیبه نخست (Syll³. 45 = مگز و لونیس ۱۹۶۹ شماره ۳۲، مدخل ۱۴) مربوط به قانونی است در هالیکارناسوس متعلق به حدود سال‌های ۴۶۵ تا ۴۵۰ ق.م. که از مگاباتس پسر آفوناسیس به عنوان عضو یک هیأت "تشریفاتی" [mnamones] در سالماکیس نام می‌برد، و این جای اخیر احتمالاً یک زیستگاه کاریایی بوده که بعداً در هالیکارناسوس ادغام شده است. کتیبه‌ی دوم (Syll³. 46vs. 36) کتیبه‌ای است هالیکارناسوسی متعلق به واپسین دهه‌های سده پنجم ق.م. که از یک لتودوروس پسر مگاباتس نام می‌برد.

همان‌گونه که هورن بلوتر متذکر شده است، دلیل این "ایرانی مآبی"، هم می‌توانسته ازدواج بوده باشد و هم نوعی ژست سیاسی. برخلاف مورد آریارامنس، پذیرش نام مگاباتس می‌توانسته کاملاً "سیاسی" باشد، و این در صورتی است که منظور، مگاباتس مشهور دریاسالار ارتش ایران درست پیش از شورش ایونیه بوده باشد (هرودوت ۷، ۳۲). از سوی دیگر پذیرش نام‌های متعدد ایرانی کمتر مشهورتر در میان اشراف محلی ایرانی نظیر مگاباتس پسر اسپیتراداتس که پلوتارک ذکر می‌کند (آگیلائوس، ۱۱، ۲) نیز در میان غیرایرانیان وجود داشته که در این صورت مسأله ازدواج‌های میان قومی به کلی منتفی نیست.

استراتونیکیا. استراتونیکیا شهرکی است ساخته‌ی سلوکیان کمی بالاتر از دره‌ی رود مارسیاس که از آن‌جا کتیبه‌ای به دست آمده با ذکر نام‌های "میتروдатس" و "میترس" (رابرت، ۱۹۶۳، ص ۸۲). قبلاً درباره دشواری استفاده از این دو نام به عنوان مدرک حضور ایرانیان در دوره‌ی هخامنشی بحث کردیم.

نتیجه‌گیری

اگر همه این مدارک را در کنار هم در نظر بگیریم، شاید زمینه‌ای کافی برای این اعتقاد فراهم شده باشد که بگوییم منطقه مئاندر در پیرامون شهر ترالس ناحیه‌ای بوده که از زیستگاه‌های مهم ایرانی محسوب می‌شده و از جمله Oikos [املاک] تیسافرن

در آن جا قرار داشته است. وقتی تیسافرن پس از مرگ کوروش کوچک فرمانروای کل آسیای پایین شد، املاک کوروش در منطقه سارد نیز به او تعلق یافت اما ظاهراً اقامتگاه قدیمی خود در ترالس را تغییر نداد. احتمال دارد که "شهربنشین" ایالت کاریا در این زمان ترالس بوده باشد.

خانواده‌های باگاداتس و آریارامنس، و نیز کامیستارس و گلوئوس نیز در دره‌ی مئاندر استقرار داشته‌اند. با این حال یادآوری این نکته ضروری است که به نظر می‌رسد حداقل دو نفر آخر در زمان‌های متفاوتی در کاریا بوده‌اند. بنابراین لازم نیست در زمانی واحد برای همه این خاندان‌ها در دره‌ی مئاندر جویای فضای کافی برای املاکشان باشیم، زیرا چه بسا در زمان‌های متفاوت یک ملک می‌توانسته تغییر مالک بدهد. منطقی به نظر می‌رسد که بینگاریم برخی از این املاک پس از شورش ایونیه از طریق مصادره‌ی املاک و سرزمین‌های [Chora] شهر میلئوس به دست آمده‌اند و احتمالاً اسکان اشراف ایرانی در این منطقه پس از آن تاریخ آغاز شده است. با این حال مدارک دیگر به دست آمده از مناطق غیرساحلی کاریا چنان اندک و چنان پراکنده و چنان ناقص‌اند که بعید می‌نماید حضور ایرانیان در این ناحیه گسترده‌تر از آنچه گفتیم بوده باشد.

لوقیه

اکنون زمان آن است که به بررسی مدارک مربوط به لوقیا [لوقیه] بپردازیم. چنین می‌نماید که لوقیه به عنوان شهری جداگانه‌ای در زمان هخامنشیان اداره نمی‌شده است. فرض کلی بر آن است که خاندان‌های شهریاری گوناگونی بر مناطق مختلف لوقیه حکومت می‌کرده‌اند و هخامنشیان تا زمانی که آنان خراج خود را به موقع می‌پرداختند دستشان را در کارها آزاد گذاشته بودند و زیر نظر یکی از شهری‌های مجاور اداره می‌شدند. اما گمان می‌رود که در زمان اردشیر سوم اوخوس، در پی مشارکت لوقیه در شورش‌های شهری نیمه قرن چهارم، این وضع کاملاً تغییر کرده باشد. خودمختاری محلی کاهش یافته و منطقه، گویا اکنون زیر نظارت کامل شهر کاریا قرار گرفته است.

فرهنگ‌پذیری. در این زمینه نباید انتظار داشته باشیم مدرکی مبنی بر اسکان اشراف ایرانی یا وجود مهاجرنشین ایرانی در لوقیه پیدا کنیم. از سوی دیگر به نظر می‌رسد که سطح ایرانی مآبی در خاندان‌های شهریاری لوقیه بسیار بالا بوده است. از آن‌جا که در کتیبه‌های به دست آمده از لوقیه شاهزادگان لوقیه‌ای بسیار به خود بالیده‌اند که در تیراندازی و سواری به شیوه ایرانیان مهارت دارند (نک. هرن اشیت، ۱۹۸۵، صص ۱۲۵-۳۶) می‌توان نتیجه گرفت که از کودکی به شیوه دربارهای شهربی یا سلطنتی ایران تربیت می‌شده‌اند.

مدارک نام‌شناختی

بسیاری از شهریاران، خود نام‌های ایرانی می‌پذیرفتند. برایس (۱۹۸۶، صص ۱۶۱-۳) فهرستی از افرادی که نام ایرانی داشته و احتمالاً در لوقیه زندگی می‌کرده‌اند ارائه می‌دهد. اکثر این افراد از خاندان‌های شهریاران محلی بوده و نامشان روی کتیبه‌ها یا سکه‌های لوقیه‌ای آمده است. دلایل این‌که چرا شهریاران لوقیه‌ای نام‌های ایرانی بر خود گذاشته یا داشته‌اند روشن نیست. شاید بسیاری از آنان با خاندان‌های ایرانی پیوندهای خونی داشته‌اند، اما همان‌طور که برایس می‌گوید نمی‌توانیم این فرض را خودبه‌خود و به عنوان امری بدیهی در نظرگیریم، و در برخی موارد ممکن است نام‌های ایرانی، مانند نام هارپاگوس [هارپاگ] به عنوان ژستی سیاسی نسبت به اربابان ایرانی انتخاب شده باشد. این را باید مثلاً با نام یونانی پریکلِس بسنجیم که ظاهراً یک خاندان شهریاری بنا به دلایلی مشابه پذیرفته بود (برایس ۱۹۸۶ ص ۱۶۷). با این حال دو مدرک کاملاً جداگانه نمایانگر زناشویی میان خاندان‌های (نه لزوماً شهریاری) اشرافی لوقیه و خاندان‌های اشرافی ایرانی ساکن در آسیای پایین هستند که چه بسا این امر کاملاً رایج بوده است.

آرتاپاتس لوقیه‌ای. لونه (۱۹۴۹-۵۰، ج I، صص ۴۶۴ و ۵۷۱) بحث بسیار جالبی دارد درباره یک خاندان ساکن در مصر بطلمیوسی که گرچه خود را لوقیه‌ای می‌دانسته‌اند اما به تناوب از نام‌های فردی یونانی همراه با نام ایرانی آرتاپاتس

[آرتاپات = آرت بان = اردوان] استفاده می‌کرده‌اند. نسل‌های متعددی از این خاندان به مقام‌های بلند کاهنی و سفارت رسیدند و این خاندان آشکارا در بلندترین سطوح جامعه‌ی بطلمیوسی قرارداداشت (نک. نیز روبر، ۱۹۶۶، ص ۳۱). جزء فهرست فدی‌ها و نذورات تقدیمی در دِلوس متعلق به سال ۲۷۹ ق.م. پیاله‌ای نیز به نام آرتاپاتس ثبت شده که احتمالاً از اعضای همین خاندان بوده است (بازله، ۱۹۸۵، ص ۱۴۲). لونه عقیده دارد که این خانواده از لوقیه به مصر آمده است اما خاستگاه اصلی‌اش ایرانیانی است که قبلاً مقیم لوقیه شده و "از مهاجرنشینان ایرانی در لوقیه" بوده‌اند. شاید واقع‌بینانه‌تر آن است که بگوییم خانواده از اشراف لوقیه‌ای بوده که با اشراف ایرانی ازدواج کرده و به این علت گزیدن نام آرتاپاتس در آن خانواده مرسوم و سنت شده است. در زمینه نام آرتاپاتس، اشمیت به تفصیل بحث کرده است (۱۹۷۸، ص ۳۴، پانویس ۳۹).

هنگام بحث درباره خانواده گلوئوس کاریایی که ظاهراً به رغم دریافت "پایگاه پارسی" رسم نامگذاری مصری خود را حفظ کرده بود، به گفتگو درباره مدرکی پرداختیم که نشان می‌داد برخی از خاندان‌های اشرافی یونانی نیز با آن‌که به عنوان پاداش، پایگاه و لباس پارسی و املاکی در قلمرو شاهنشاهی دریافت کرده بودند، در نظام نامگذاری سنتی خود تغییری نداده بودند. اما مورد خاندان آرتاپاتس آشکارا فرق می‌کند، چون در این‌جا نام‌های ایرانی وارد نظام نامگذاری خانواده شده بودند. یکی در میانی یا تناوب نام‌های ایرانی و غیرایرانی در درون یک خاندان، نظایری در مدارک ادبی نیز دارد. در سال ۳۲۲ ق.م. کراتروس همسر ایرانی خود آماستریس دختر اوکسوناترس برادر داریوش را طلاق داد تا با فیلا دختر آنتی‌پاتر ازدواج کند. آنگاه آماستریس با دیونوسیوس پسر کلئارخوس جبارِ هراکلیا ازدواج کرد. سه تن از فرزندان ایشان کلئارخوس، اوکساترس و آماستریس نامیده شدند (بریان، ۱۹۸۵a، ص ۱۷۲). در این مورد نام‌های ایرانی از طریق زناشویی وارد نظام نامگذاری خانوادگی شده‌اند. به نظر من نام ایرانی آرتاپاتس نیز از طریق زناشویی وارد این خانواده اشرافی لوقیه‌ای شده بوده است. اگر نام آرتاپاتس تنها به عنوان یک ژست سیاسی پذیرفته شده بود، بعید بود که این نام در نسل‌های بعدی پیوسته در این خاندان تکرار شود.

گزنفون گزارشی نسبتاً مفصل دارد درباره محاکمه اورونتاس که ارگ سارد را علیه

کوروش کوچک تصرف کرده بود و پس از آن که شاهزاده او را بخشیده بود باز به کوروش پشت کرده و کوشیده بود به سوی اردشیر بگریزد. اورونتاس را در پی محکومیت به چادر آرتاپاتس آوردند (آتابسیس I، ۶، ۱۱) که در این جا گزنفون آرتاپاتس را مهم‌ترین و «وفادارترین Skeptouchoi» [= عصادار شاهی] کوروش می‌خواند. البته این امکان وجود دارد که آرتاپاتس همراه کوروش به آسیای پایین آمده باشد، اما احتمال بیشتر آن است که او، نظیر بیشتر ایرانیان هوادار کوروش کوچک و درگیر شورش، از خاندانی بوده باشد که از قبل در آن جا سکونت داشته‌اند. گزنفون بعداً گزارش می‌دهد (آتابسیس I، ۸، ۲۸-۲۹) که در کوناکسا، آرتاپاتس با مشاهده جسد بی‌جان کوروش سلاح‌هایش را برکشید و به اطراف جسد نهاد. برخی می‌گویند به فرمان اردشیر به قتل رسید، و در گزارشی دیگر گفته می‌شود که او با شمشیر [akinakes] زرینی که داشت خود را کُشت؛ و در این جا گزنفون می‌افزاید «زیرا شمشیر او از طلا بود؛ و نیز همانند پارسیان بلندپایه گردنبند و بازوبندی طلایی داشت زیرا کوروش به علت نیک‌اندیشی و وفاداری‌اش بسیار به او ارج می‌نهاد.»

در ادبیات مربوط به آسیای پایین ردپایی بیشتر از پیش و پس او نمی‌توان یافت و بنابراین ساختن تبارنامه خانوادگی او ناممکن است. با این همه منطقی به نظر می‌رسد که بینگاریم نام آرتاپاتس از طریق ازدواج میان یک خاندان اشرافی لوقیه‌ای با خاندان ایرانی آرتاپاتس وارد خاندان لوقیه‌ای شده است. این واقعیت که در این تکه از نوشته گزنفون، با آن که آرتاپاتس به علت وفاداری خود بسیار برای کوروش گرامی است اما مقام بلند سیاسی ندارد، می‌تواند نشانه آن باشد که پذیرش این نام بنا به ملاحظات سیاسی انجام نگرفته بوده است. اگر قصد خانواده او از انتخاب این نام سیاسی بوده می‌توانسته نام فرد بانفوذتری را برگزیند.

برنار (۱۹۶۴، ص ۲۱۰، پانوش ۴) فهرستی از حدود ۲۴ نمونه از شش نام مختلف ایرانی موجود در کتیبه‌های مکشوفه در لوقیه از دوره‌های هلنیستی و رومی تهیه کرده که از مجموع ۲۴ نمونه، دست‌کم شش بار نام آرتاپاتس (به استثنای یک بار که به «آرتوپاتس» تبدیل شده) تکرار شده است. به گمان من منطقی است اگر بینگاریم که نام آرتاپاتس به میانجی همین یک خانواده وارد مجموعه نام‌های محبوب و مرسوم

لوقیه‌ای شده است. البته این بدان معنا نیست که همه لوقیه‌ای‌های دارنده این نام که در فهرست برنار آمده‌اند لزوماً از یک خانواده بوده‌اند. وقتی نامی از طریق یک خاندان بانفوذ در میان عموم مردم رواج می‌یابد، طبعاً می‌تواند به خانواده‌های پایین‌تر نیز گسترش یابد.

نمونه‌ای از گسترش "ثانوی" این نام در شهر لوقیه‌ای "رودیاپولیس" مشاهده می‌شود. دو کتیبه مربوط به تاریخ امپراتوری (PAM II. ii. 927 and 931) به دو فرد متفاوت اهل رودیاپولیس با نام آرتاپاتس اشاره دارند، که البته منطقی است اگر نتیجه بگیریم که هر دو از یک خاندان بوده‌اند. اما بعید است که شاخه اصلی خاندان لوقیه‌ای آرتاپاتس در چنین شهر کوچکی ساکن بوده باشد که فقط پس از دوره هخامنشی کمی اهمیت یافته بود. بنابراین احتمال بیشتر آن است که این نام از طریق ازدواج با خاندان اصلی آرتاپاتس به یک خانواده اهل رودیاپولیس نیز راه یافته باشد و خانواده اخیر تا دوره امپراتوری [روم] این نام را حفظ کرده باشد. در جاهای دیگر لوقیه مانند تلوس، کسانتوس و کوئانیا نیز به این نام برمی‌خوریم. دودمان اصلی ممکن بوده در هر یکی از این سه شهر (یا جایی دیگر) سکونت می‌داشته است: تلوس و کسانتوس در دوره هخامنشیان به عنوان مراکزی سیاسی اهمیت خاصی داشتند. نام آرتاپاتس در منطقه مجاور یعنی تبای نیز دیده شده که درباره اهمیت آن سپس سخن خواهیم گفت.

فارنوخس لیدیایی. سپاه اسکندر هنگام حمله به دروازه‌های پارس فردی اهل لوقیه را اسیر کرد. در منابع نوشته شده است که پدر او لوقیه‌ای و مادرش ایرانی بوده و می‌توانسته علاوه بر لوقیه‌ای به زبان‌های پارسی و یونانی نیز سخن بگوید. این مرد گفته چند سال پیش اسیر شده و به پارس آورده شده و در کوهستان‌های این جا به بُزچرانی گماشته شده است (دیودوروس XVII، ۶۸، ۵؛ کوئیتوس کورتیوس V، ۴، ۴، ۱۱-۱۰؛ پلوتارک اسکندر ۳۷، ۱). این مرد لوقیه‌ای به سپاه مقدونیه کمک کرده تا دروازه‌های پارس را [تنگه‌ای که آریوبرزن از آن دفاع می‌کرد] از طریق کوهستان دور بزنند. آریان (آناباس IV، ۳، ۷) می‌نویسد که در لشکرکشی به سُغد واحدی از سپاه زیر فرماندهی "فارنوخس مترجم، زاده‌ی لوقیه" قرارگرفت، فردی که لابد اصیل‌زاده بود که به چنین مقام فرماندهی گماشته شده است. اگر، چنان‌که رایس می‌انگارد (۱۹۶۸، ص ۱۶۹)،

اشاره‌ی این دو قسمت هر دو به یک فرد باشد، در آن صورت فارنوخس [#فرنوخ ؟] لابد شخصیتی مهم در لوقیه بوده است. می‌توان فرض کرد که پس از الحاق مجدد لوقیه به شاهنشاهی ایران، این فرد به پارس، بدان صورتی که خود گفته، تبعید شده باشد. در این جا با یک نمونه منطقی و روشن از یک نجیب‌زاده اهل آناتولی روبه‌رو هستیم که از طریق ازدواج خانواده‌اش با یک خاندان اشرافی ایرانی در آسیای پایین، نامی ایرانی یافته است.

نام فرنوخس یا فارنوخس (*φάρναξ*) را نباید با "فارناکس" [فارناک] اشتباه کرد که آریان در جایی دیگر (I، ۱۶، ۳) به او اشاره می‌کند. این نام در لوحه‌های بارویی تخت‌جمشید به صورت Parnukka [= پرنوک] نوشته شده است (مایرهوفر، ۱۹۷۳، ص ۱۲۸۶/۸) حال آن‌که "فارناکس" به صورت "پارناکا" آمده است (8.1282). ر. اشمیت (۱۹۷۸، ص ۴۵۷) درباره این نام در ارتباط با فردی به نام "فارنوخوس" در نمایشنامه ایرانیان اثر آیسخولوس که در جنگ سالامیس کشته شده است، بحث مفصلی دارد. دومین فرد به این نام را در هرودوت (VII، ۸۸) می‌یابیم. و بالاخره آریان (Ind. 18.8) می‌نویسد که اسکندر، باگوثاس پارسی پسر فارنوخس را فرمانده رزمناوهای [تری یرارخ] ناوگان نثارخوس کرد. ممکن است که فارنوخس لیدیایی با یکی از این سه فرد مربوط بوده باشد به‌ویژه که این نام چندان رایج نبوده است، اما دلیلی نداریم خاندان او را به خاندان خاصی نسبت دهیم.

می‌توان فرض کرد که فارنوخس آخر هنگام فرماندهی بر رزمناوها در قتل‌عام انجام شده در رودخانه پولوتیمتوس کشته شده و در آن صورت خط خانوادگی به پایان رسیده است. احتمالاً خاندان او به طور جمعی از لوقیه تبعید شده و مرگ فارنوخس مانع از بازگشت و استقرار مجدد خاندان در لوقیه گشته است. گمان می‌رود که به این دلیل باشد که نام فارنوخس در فهرست برنار دیده نمی‌شود.

دودمان شهریاری میتروپاتس. در این جا نیز نظیر نام فارنوخس مدرکی در مورد باقی‌ماندن نام میتروپاتس در دوره هلنیستی وجود ندارد. با این حال این نام در یک کتیبه‌ی لوقیه‌ای دوره‌ی هخامنشی به صورت Miθrapata-/ Mizrappata آمده است. گمان می‌رود اشاره این کتیبه به یک دودمان محلی لوقیه‌ای موسوم به "میتروپاتس"

بوده باشد (اشمیت، ۱۹۸۲b، صص ۳۸۱-۲). معمولاً تصور شده که اشاره کتیبه به فردی پارسی به نام "میتروباتس" (که همان "میتراپاتس" است) بوده که گزنفون (هلنیکا I، ۳، ۱۲) وی را سفیر فارنابازوس نزد آلکیبیادس در سال ۴۰۹/۸ معرفی کرده است. با آن که دیگر امکان یکی دانستن این دو فرد وجود ندارد، اما ارتباط اسمی آنان بدیهی است. این واقعیت که "میتروباتس" گزنفون نماینده فارنابازوس [فارناباز] بوده و خاندان "فارناکی" پیوسته حکومت بر فریقیه هلسپونتین را در دست داشته‌اند، می‌توان اساس این فرض قرارگیرد که میتروباتس در جایی از همین ساتراپی [شهری] زندگی می‌کرده است. هرودوت از یک میتروباتس قدیمی‌تر به عنوان حاکم داسکلیون نام می‌برد (III، ۱۲۰). شاید این هر دو به یک خاندان که در فریقیه هلسپونتین مستقر بوده تعلق داشته‌اند. این امر البته ناممکن نیست، اما کشته شدن میتروباتس همراه با پسرش کراناسپس در سارد به فرمان اوروثاتس (هرودوت، III ۱۲۶) مشکلات زیادی پدید می‌آورد. پس از برکناری اوروثاتس از حکومت بر فریقیه هلسپونتین، حکومت آن‌جا به دودمان فارناکی [فارناک و فرزندانش] رسید. در نتیجه ظاهراً یگانه اعضای خانواده میتروباتس که زنده ماندند یا صغیر بودند یا برای حکومت مناسب نبودند. با این حال این امکان وجود دارد که شاخه کوچکتری از این خاندان باقی‌مانده و در املاکی در فریقیه هلسپونتین زندگی می‌کرده‌اند. این احتمال هم هست که یک خاندان لوقیه‌ای نام میتراپاتس را به عنوان "ژستی سیاسی" در مقابل ارباب پذیرفته باشد، اما به اعتقاد من با توجه به مدارک مربوط به نام‌های آرتاپاتس و فارنوخس، احتمال بیشتر آن است که این نام از طریق ازدواج منتقل شده باشد. پس منطقی است اگر فرض کنیم که در دوره هلنیستی نام میتراپاتس باقی‌مانده باشد چون نظیر مورد نام فارنوخس خط خانوادگی قطع شده بوده است. شاید نیز علت این امر رویدادهای سیاسی لوقیه در طول سده چهارم ق.م بوده است. با این حال نکته درخور ذکر وجود کتیبه‌ای است که از دروازه‌ی دیپولون در آتن به دست آمده (IG²ii. 4689) متعلق به اوایل قرن یکم ق.م. و گزارش فدیهای است به پرستشگاه آرتیمیس در کرانیوکوس توسط شخصی به نام میتروباتس. حروف نام "میتروباتا" [Μηρο βάτα] در روی سنگ گوری در کاسوس (SGDI 4327 g)، یکی از جزایر امپراتوری رودس، نیز خوانده می‌شود.

فارناکس. برنار (۱۹۶۴، ص ۲۱۰، پانوش ۷) حدود ۹ نمونه‌ی لوقیه‌ای از نام فارناکس را در فهرست خود آورده که تقریباً برابر با یک سوم کل اسامی است، و به دشواری می‌توان از این نتیجه‌گیری پرهیز کرد که این تمرکز اسامی معنی‌دار و مهم است. نام فارناکس طی دوره‌های هلنیستی و امپراتوری روم در سراسر غرب رواج داشته است. این محبوبیت احتمالاً معلول "شاهانه" بودن این نام است که دودمان پادشاهی [مهرداد] در پونتوس از آن استفاده می‌کرده‌اند (بازله، ۱۹۸۵، ص ۵۲). بنابراین امکان دارد بسیاری از کسانی که این نام را برای خود برگزیده‌اند قبلاً برده باشند. با این حال گرچه از خود دوره هخامنشی هیچ نمونه‌ای از نام فارناکس در لوقیه هنوز تأیید نشده است، اما تمرکز زیاد این نام در لوقیه شاید نشانه آن باشد که فارناکس، همانند آرتاپاتس، نامی بوده که نسبتاً از قدیم به عنوان نامی خانوادگی در لوقیه باب بوده است.

فارناکس همچنین یکی از نام‌های خانوادگی سلسله‌ی فارناکی است که تقریباً به طور موروثی مقام شهربی فریقیه هلسپونتین را در اختیار داشته‌اند (لویس، ۱۹۷۷، ص ۵۲). آخرین فردی که خبر داریم از این خانواده فارناکس نامیده می‌شده، شهربی بوده که در سال ۴۱۳ ق.م درگذشته است. نام فارناکس آن قدرها نادر نیست که موضوع ازدواج با خانواده‌ای دیگر در آناتولی زمان هخامنشی را متفی بدانیم، بلکه کاملاً امکان دارد که این نام از طریق ازدواج یک خانواده اشرافی یا شهریاری لوقیه با سلسله ایرانی فارناکی، در لوقیه رواج یافته باشد.

مدارک در مورد چنین رواجی چندان روشن نیست زیرا این نام به سرعت و فراوانی در سراسر لوقیه گسترش یافته است. برنار نمونه‌هایی از این نام را در شهرهای تلمسوس، سیدوما، کسانتوس، سورا، اولومپوس و لوی‌سی ذکر می‌کند. محتمل می‌نماید که این نام نخست در یک خانواده لوقیه‌ای در یکی از شهرهای اصلی منطقه وارد شده و سپس از طریق ازدواج میان خانواده‌ها گسترش یافته باشد.

نام‌های خانوادگی دیگر. برنار (۱۹۶۴، ص ۲۱۰) چهار نام دیگر را فهرست کرده است: آرسامس [= آرشام] با پنج نمونه (حدود چهار تادر شهر سیدوما)، آرساکس [= آرشک] با سه نمونه (دو تا از شهر تلوس)، داتامس [= داتام] با یک نمونه از شهر آرسادا. این‌که هر دو نام آرسامس و آرساکس به ترتیب در شهرهای سیدوما و تلوس تمرکز

داشته‌اند، نشان می‌دهد که نام‌ها در درون نظام نامگذاری خانواده‌های منفرد ساکن این شهرها مورد استفاده بوده‌اند.

همه‌ی این نام‌ها (غیر از میتروдатس) همانند نام فارناکس می‌توانند مربوط به خاندان‌های ایرانی مستقر در آسیای پایین باشند که از طریق گزارش‌های ادبی با آن‌ها آشنا هستیم. با این حال، نظیر نام فارناکس، شایان تأکید است که هیچ یک از این نام‌ها آن‌قدر غیرعادی و نادر نبوده‌اند که امکانات دیگر را منتفی سازند. با این همه به نظر من شواهد فزاینده پرمعنا هستند.

استفاده‌های بعدی از نام آرسامس را شاید بتوان به وجود این نام در لوقیه در طی دوره هخامنشی که مورد تأیید قرار گرفته است، ارتباط داد (نک. برایس، ۱۹۸۶، ص ۱۶۱، پانویست ۲). این آرسامس ظاهراً یکی از فرمانروایان کوچک مستبد مستقر در غرب لوقیه بوده است (کوک، ۱۹۸۳، ص ۱۷۷)، و ما شاید بتوانیم از مدرک نام شناختی بهره بگیریم و به این نتیجه برسیم که این خاندان روزگاری در آغاز در سیدوما مستقر بوده و به اقامت خود در آن‌جا و استفاده از این نام پس از دوره هخامنشی نیز ادامه داده است. به علاوه، پذیرش آغازین این نام در لوقیه شاید معلول این امر باشد که به گفته پولیانوس کمی پس از دهه ۴۵۰ آرسامس شهرتِ فریقیه بزرگ شده است (بنگرید به بعد). احتمالاً در پی شورش آرسامس در مقام شهرتِ فریقیه بزرگ از مقام خود برکنار شده و شاید تیتراوستس جای او را گرفته است، اما این نمی‌توانسته مانع از خانواده آرسامس شود که زمین‌هایی را که از قدیم در فریقیه داشته‌اند نگه‌دارند و یا در مدتی که صاحب مقام بوده مردم لوقیه نام او را بپذیرند.

در دوره هخامنشی نام آرساکس در لوقیه مورد تأیید قرار نگرفته است. با این حال با توجه به مدارکی دیگر که در بالا ذکر کردیم، ممکن است که این نام در این زمان به محافل اشرافی لوقیه راه یافته باشد. امکان بیشتر، وجود ارتباطی با آرساکس پارسی در کتاب توسیدید (VIII، ۱۰۸، ۴) است که در آنتاندروس واقع در آیولیس در سال ۴۱۱ از سوی تیسافرن مقام هوپارخ [فرماندار] داشته است. درواقع فرماندار بودن آرساکس حاکی از آن است که وی املاکی در آن بخش از آسیای پایین داشته که از طرف تیسافرن به این مقام می‌رسد نه آن‌که فرض کنیم افسری بوده که از سوی شاه اعزام

شده بوده است (نک. کوک، ۱۹۸۳، ص ۱۷۸). با این حال نام آرساکس در هیچ جای دیگر دوباره تکرار نشده است و از این رو ما هیچ نشانه‌ای در دست نداریم که املاک و استقرارگاه او دقیقاً کجا بوده است. همچنین دنبال کردن ردپای خانواده وی پیش و پس از آن تاریخ در منابع ادبی ناممکن است. دو نمونه از نام او یکی در تلوس و دیگری در نوسا وجود دارد.

سرانجام نام داتامس است که می‌تواند با خاندان پارسی داتامس و کامیسارس مستقر در کاریا ارتباط داشته باشد. برنار نام او را "داتاموس" در حالت فاعلی - ذکر کرده اما روبر این خطا را تصحیح و نام را به "داتامس" برگردانده است (۱۹۶۶، ص ۳۱، پانوش ۱۰). این نام نیز شاید از طریق ازدواج - و این بار با خانواده کامیسارس - وارد لوقیه شده باشد. آخرین نام "میتروдатس"، شکل‌های دیگر "میتراداتس" است، که نمی‌توان آن را با هیچ نمونه ویژه‌ای از این نام فوق‌العاده فراگیر با قاطعیت مرتبط ساخت. اما شاید چندان بی‌اهمیت نباشد که این نام با همان املاهای گوناگون در کتیبه‌ای که از استراتونیکیا در کاریا به دست آمده - و در فوق اشاره کردیم - وجود دارد.

نام‌های "تاریخی". برنار (۱۹۶۴، ص ۲۱۰، پانوش ۷) تعدادی نام دیگر ایرانی ذکر می‌کند که "تاریخی" به نظر می‌رسند، یعنی نام‌هایی که نه به دلایل خانوادگی و نه پیوندهای شخصی با آن فرد صاحب نام، بلکه صرفاً براساس هوسی بی‌پایه و موهوم انتخاب شده‌اند. در این جا مقایسه‌هایی انجام می‌دهیم با استفاده از نام‌های داریوش یا کوروش.

نام "داری‌نوس" ($\Delta\alpha\rho\iota\tau\omicron\varsigma$) که نامی شاهانه بوده و نه اسمی معمولی، وجودش در شهر تلوس تأیید شده است (596 ج. TAM ii). کتیبه مربوط است به اواخر سده دوم یا اوایل سده یکم ق.م. و گزارشی است درباره یک "داریوس" [داریوش] پسر هراکلیدس. برنار به یک داریوش دوم در آندراکی اشاره می‌کند، اما من نتوانستم محل منبع را تعیین کنم. این نام در یک کتیبه‌ی روی یک سنگ گور نیز مربوط به دوره امپراتوری روم به شکل "داریوس" ($\Delta\alpha\rho\iota\tau\omicron\varsigma$) دیده شده است (IG XIV. 1903). همچنین باید به استفاده از نام "کوروس" [کوروش] توسط یک سوری‌ای که احتمالاً برده بوده در روی یک قربانگاه تدفینی در جزیره رودس (به صورت ΚύρεΣύρε نک. IG XII. 1.529) و

یک استفاده همسان از نام خشایارشا (Xerxes) به عنوان نام شخصی که روبر دربارۀاش بحث کرده (۱۹۶۰، ص ۲۴۲) توجه کنیم. احتمال دارد که هر دو داریوش لوقیه‌ای برده‌تبار بوده باشند.

برنار همچنین توجه را به اورونتس، رهبر لوقیه‌ای‌ها در نمایشنامه‌ی آینشید (113، ۳۴، ۶) جلب می‌کند. این نام دارای نام‌های همسانی در لوقیه نیست، و بنابراین احتمال زیاد دارد که ویرژیل فقط تصادفاً یک نام "شرقی" را افزوده باشد.

نام لوقیه‌ای "مِده". در فهرست اسامی "تاریخی" برنار نام [Mēdos = Médos = مدوس] نیز وجود دارد، اما تفسیر و ترجمه این نام تا اندازه‌ای دشوار است. این نام به شکلی دیگر به عنوان یک نام شخصی ایرانی پیدا نشده است، گرچه گاه به عنوان وجه تسمیه‌ای برای مدها به کار برده شده است، مثلاً توسط آیسخولوس در نمایشنامه ایرانیان (که اشمیت، ۱۹۷۸، صص ۱۹ و ۵۶ درباره‌اش بحث کرده است). بنابراین مدرک روشنی نداریم که Mede [مِده] نام فردی ایرانی بوده است. در جهان یونانی نام "مدوس" [Medos] برای بردگان وجود دارد و معمولاً به عنوان یک اسم و لقب خودمانی قومی به معنای "ماد" تعبیر می‌شده است (بازله، ۱۹۸۵، ص ۱۴۷). در سال ۴۰۸/۷ یک مدوس اهل मिलتوس و شاید شخص دومی با این نام در عملیات ساختمانی بنای ارخثئوم در آتن شرکت داشته است (IG³ i. 476 v.s. 15-16, 133). یک "مدوس" دیگر نامش در فرمان آزادکردن بردگان در معبد دلفی متعلق به سال‌های ۱۷۰ تا ۱۵۷/۶ ق.م دیده می‌شود (SGDI 1708). سرانجام Μηδεῖος [مِدیئوس] نامی است که در نامه‌ای در آتن در اواخر سده چهارم به یک بازرگان سوری توسط الکیفران داده شده است.

در لوقیه، "مدوس" در یک کتیبه‌ی یونانی (TAM II. ii. 716) احتمالاً متعلق به دوره هلنیستی در قربانگاهی در جایی به نام "چوکک - آسار" [ترکیه فعلی] در نزدیکی رود کسانتوس در کتیبه‌ای خانوادگی که در آن نام‌های هرمایوس، کباموناس، آرتمیس و آرماستا نیز آمده‌اند، دیده می‌شود. بنابراین نام در درون خانواده‌ای است که ظاهراً از نام‌های با اشکال بومی استفاده می‌کند. به علاوه شاید این کتیبه توسط یک خانواده آزاد گذاشته شده باشد. "مدوس" ظاهراً شکل هلنیستی نام "مِده" است که در یک کتیبه‌ی روستایی کسانتوس (TL 37 = پرایس، ۱۹۸۶، ص ۷۵) به عنوان نام یک

صاحب‌گور دیده شده است. این واقعیت که نام از دوره هخامنشی و مربوط به یک صاحب‌گور است نشان می‌دهد که این‌گونه نامگذاری فردی در لوقیه و بنابراین به عنوان یک نام لوقیه‌ای مرسوم بوده است. افزون بر این از این کتیبه معلوم می‌شود که این گور را فردی به نام "مِده" برای خود و برادرش امبرونوس (Hm̐rāma) ساخته است. دست‌کم پیداست که نام برادر مده بومی بوده است. با توجه به بافت متن، بسیار بعید است که "مِده" یک برده یا یک برده‌ی آزادشده بوده باشد. لاروش (۱۹۷۴، صص ۷-۱۲۵) متذکر می‌شود که هیچ نمونه اولیه و الگوی آغازینی در آناتولی از این نام شناخته نشده، گرچه زگوستا (۱۹۶۴، ص ۳۰۷) مِده را همراه با "مِده مودی" و ایضاً لوقیه‌ای، جزء اسامی شخصی آناتولی می‌داند.

ظاهراً این نام در یک کتیبه‌ی روستایی دیگر (TL 29) در فرمول "آرتومپارا مِده‌سه". [arttūmpara medese] دیده شده است. در این مورد کلمه medese را معمولاً یک اصطلاح محلی تعبیر کرده‌اند و آن را "آرتمبارس اهل ماد" ترجمه کرده‌اند (اشمیت، ۱۹۸۲b، صص ۳۷۵-۶). با این حال برایس (۱۹۸۶، ص ۱۶۱، پانوش ۷۹) متذکر می‌شود که mede در جای دیگری از همان کتیبه بدون arttūmpara آمده است و عقیده دارد که Se باید پی‌واژ یا حرف ربط "و" باشد و بنابراین معنای عبارت "آرتمبارس و مِده" است، گرچه می‌پذیرد که هیچ مدرک روشن دیگری در مورد استفاده از Se - به این صورت پی‌واژ در زبان لوقیه‌ای وجود ندارد. حتی اگر این نظر غلط باشد و medese نام قومی باشد، برایس اشکالی نمی‌بیند که اسم قومی بتواند به عنوان نام شخصی نیز مورد استفاده قرارگیرد.

ظاهراً برایس نام شخصی "مِده" را نامی ایرانی می‌داند چون آن را جزء این دسته از نام‌ها فهرست کرده است و می‌گوید معنای آن "ماد" است. اما شاید درست‌تر آن باشد که "مده" را یک اسم خاص لوقیه‌ای بدانیم که معنایش هنوز برایمان نامعلوم است و در شکل هلنیستی خود "مانوس" باقی‌مانده و شباهت آن با هر نام برده‌ای یونانی یا قوم ماد صرفاً تصادفی باشد. بی‌گمان نامحتمل است که یک لوقیه‌ای آزاد اسم خود را "مده" گذاشته باشد. این البته مستلزم آن نیست که mede و medese کتیبه دوم روستایی با این معنا به کار نرفته باشند. پس من گمان می‌کنم که "مانوس"

نامی لوقیه‌ای است نه ایرانی.

نتیجه‌گیری. چنین به نظر می‌رسد که مدارک لوقیه‌ای نمایانگر پدیده فرهنگ‌پذیری به‌ویژه به شکل ازدواج میان خانواده‌ها هستند و این توضیح محتمل بقای نام‌های ایرانی در دوره‌های هلنیستی و رومی است نه نمایانگر اسکان ایرانیان در منطقه. در واقع به نظر من احتمالاً همه‌ی نمونه‌های یاد شده در فوق صرفاً از طریق ازدواج وارد نظام‌های نام‌گذاری لوقیه‌ای شده‌اند.

با این همه امکانات دیگر را نیز نباید نادیده گرفت. اخیراً برایس (۱۹۸۶، صص ۱۵۸-۱۷۱) مدارکی را مورد بحث قراردادده که نشان می‌دهند نام‌های ایرانی از طریق هجوم کوچک مدیران ایرانی در پی شورش بزرگ ساتراپی یا حتی (۱۹۸۶ ص ۱۷۱) نورسیدگان جدید ایرانی در دوره هلنیستی وارد شده بوده‌اند. برنار (۱۹۶۴، صص ۲۰۹-۱۱) اظهار عقیده کرده که این هجوم زودتر و در پی بازسازی شهر کسانتوس در پی انهدام سده پنجم رخ داده است، اما تاریخگذاری برایس محتمل‌تر به نظر می‌رسد. با این حال در هیچ مورد هیچ مدرکی دال بر استقرار نجیب‌زادگان ایرانی در هیچ جایی به اندازه آسیای پایین وجود ندارد.

مهاجرنشینی نظامی هخامنشی در لوقیه

افزون بر مدارک نام شناختی در مورد نفوذ ایران در لوقیه در اثر فرهنگ‌پذیری یا استقرار، مدارک محدودی نیز درباره یک مهاجرنشینی نظامی هخامنشی در مرزهای لوقیه وجود دارد.

روستای کارداکس. نامه‌ای مربوط به سال ۱۸۱ ق.م. از شاه اتومینس دوم به آرتمیدوروس، حاکم آتالوسی منطقه تلمسوس در لوقیه، در یک کتیبه محفوظ مانده است (سگره، ۱۹۳۸، صص ۲۰۷-۱۹۰؛ ترجمه آستین، شماره ۲۰۲). به نظر من این کتیبه باعث سوءتعبیرهای فراوانی شده است. این نامه پاسخ عریضه‌ای است تقدیمی از سوی "روستای کارداکس" که اجازه داده شود آن‌ها فعلاً از پرداخت مالیات سرانه (syntaxis) معاف شوند و به بازسازی قلعه خود بپردازند. "کارداک"ها سپاهیان مزدور بربر

بوده‌اند که نخستین بار نپوس (XIV، ۸، ۲) به عنوان شرکت‌کنندگان در حوادث سال ۳۶۷ ق.م از آنان نام برده که نه تنها جزء سپاهیان هخامنشی بلکه بعداً جزء سپاهیان سلوکی نیز جنگیده‌اند.

معمولاً انگاشته شده که این روستا توسط آنتیوخوس سوم در پی فتح مجدد منطقه و پس گرفتن آن از شهریار محلی، بطلمیوس پسر لوسیماخوس، مسکونی شده است (کوهن، ۱۹۷۸، ص ۱۳)، اما در کتیبه ذکر شده که این جماعت تکه زمینی را از بطلمیوس خریده‌اند و بنابراین اسکان در زمانی پیش از فتح سلوکی رخ داده است. به علاوه طبیعی بوده است که شهریاران سلسله آتالوسی "مهاجرنشین‌های نظامی" [Kataikoi] سلوکی را جزء زمین‌هایی سازند که از امپراتوری سلوکی گرفته‌اند و به سیستم نظامی خود الحاق کرده‌اند. بنابراین بیشتر این جمعیت‌ها مشمول خدمت و وظیفه بودند و در عوض از پرداخت مالیات سرانه معاف می‌شدند. منتهی معلوم می‌شود کارداک‌های مذکور در کتیبه مالیات سرانه می‌پرداخته‌اند (نک. راستوفسف، ۱۹۴۱، ص ۶۴۸)، پس بعید می‌نماید که خدمت و وظیفه را انجام داده باشند و بنابراین احتمالاً این روستا به هیچ‌وجه از تأسیسات نظامی سلوکی نبوده است. در واقع همان‌طور که اظهار نظر شده (لونه، ۱۹۴۹-۵۰، ص ۴۸۶ پانوش ۴؛ بارکوج و، ۱۹۷۶، صص ۷-۲۱۶ پانوش ۲۷).

به نظر من "روستای کارداک [یا گردک]‌ها" در واقع همراه با قلعه آن از تأسیسات هخامنشی است و با بازسازی لوقیه ارتباط دارد و آخرین ادغام آن در شاهنشاهی توسط اردشیر سوم اوخوس انجام گرفته و بنابراین تاریخ تأسیس آن به حدود دهه ۳۴۰ ق.م. برمی‌گردد. اراضی استفاده شده برای اسکان احتمالاً زمین‌های مصادره شده از شهریار محلی یا دیگری بوده و تأسیس مهاجرنشین نیز با هدف جلوگیری از اغتشاش بیشتر در لوقیه انجام گرفته است.

همچنین مایلم بگویم که جماعت لیدیایی "مائی بوزان"‌ها [Maibozanoi] مهاجرنشین نظامی دیگری از "گردک‌ها" و کمابیش متعلق به همان تاریخ بوده است. من با آن‌که هنوز پژوهش خود را در این زمینه تکمیل نکرده‌ام، به نظر می‌رسد که محل استقرار این جماعت زمین سان و رژه هخامنشی در دشت کاستولوس ("گولده" امروزی) بوده که در عین حال اکثر کتیبه‌های مربوط به آیین پرستش "آرتمیس آنائیتیس" [آرتمیس آناهید]

و "من تیا مو" - که به نظر من توسط "مائی بوزن ها" به این جا وارد شده - نیز از این جا به دست آمده اند. این نمونه همسان از تلاقی یک آیین هخامنشی با مهاجرنشین نظامی هخامنشی ما را قادر می سازد تا محل "روستای گردک ها" را تعیین کنیم.

دشت کارایوک. روبر (۱۹۷۸b، صص ۲۸۶-۲۷۷) جالب ترین کتیبه از شهرک "آچی پایام" واقع در جلگه کارایوک را انتشار داده است. این کتیبه ای است تدفینی بنا به فرمان "خدایان یونانیان و ایرانیان" ($\Theta\epsilon\omicron\iota\ \epsilon\lambda\lambda\eta\gamma\kappa\omega\nu\ \kappa\alpha\iota\ \pi\epsilon\rho\sigma\omega\nu$) که لغت می فرستد بر هر کسی که برگور مردگان صدمه ای وارد کند.

اشاره کتیبه به "خدایان یونانیان و ایرانیان" بیشتر گمان می رود امری کلی باشد تا مربوط به دین خاصی. ما این را باید بسنجیم با نوشته استرابو (XII، ۳، ۳۷) که می گوید: «در روزهای قدیم شاهانی که بر زلا در کاپادوکیه فرمان می راندند آن جا را نه چون شهر بلکه به عنوان مکان مقدس ایزدان ایرانی می شناختند» ($\epsilon\rho\delta\acute{o}\nu\ \dots\ \tau\acute{\omega}\nu\ \pi\epsilon\rho\sigma\iota\kappa\acute{\omega}\nu\ \theta\epsilon\acute{\omega}\nu$)، اما در جای دیگری (XI، ۸، ۴) دقیق تر است و می نویسد: «[سرداران ایرانی] پرستشگاه آنائیتیس و دیگر ایزدانی که در پرستشگاه او شریک هستند، یعنی ایزدان ایرانی او مانس و آناداتس، را بر بالای تپه بنا کردند.» ($\text{Καὶ τῶν συμβῶμων θεῶν ἐρδόν} \dots$ ، $\text{Ὀμμανοῦ καὶ Ἀναδάτου, περσικῶν δαμιόνων}$). بنابراین به نظر می رسد که استرابو از اصطلاح "ایزدان ایرانی" به طور کلی استفاده کرده است نه برای اشاره به کیش ویژه ای. در مورد "خدایان پیسیدی ها" در آن ناحیه در همه کتیبه ها به نفرین آنان اشاره می شد، و به نظر می رسد اشاره به "خدایان یونانیان و ایرانیان" نیز طبق همین رسم و عادت انجام شده باشد. و بدین سان معلوم می شود که ایزدان ایرانی نیز در میان برخی از اهالی جلگه کارایوک قدرتی مذهبی داشته اند، اما این به معنای وجود نام مذهبی ویژه ای در منطقه نیست.

روبر باقی ماندن احترام نسبت به ایزدان ایرانی در منطقه را دلیل استواری می داند بر وجود یک مهاجرنشین ایرانی. به نظر من تقارن و همزمانی آیین هخامنشی با اسکان نظامی هخامنشی در دشت کاستولوس نشان می دهد که "روستای گردک ها" با قلعه آن احتمالاً در درون دشت کارایوک قرار داشته است.

منطقه دقیق زیر نظارت والی آتالوسی شهر تلمسوس متأسفانه به دقت و با روشنی

معلوم نیست، اما غیرمنطقی نیست اگر بینگاریم که این ناحیه‌ی کیبوراتیس و بقیه‌ی لوقیه شمالی نیز جزو قلمرو حکمرانی وی بوده‌اند. استقرار یک مهاجرنشین نظامی در این ناحیه می‌تواند کاملاً منطقی و قابل درک باشد، زیرا در واقع از این جا می‌شود جاده منتهی به لوقیه به سوی کولوسای در فریقیه را زیر نظر داشت و بنابراین این جا می‌توانسته یک ناحیه عمده‌ی استقرار اشراف ایرانی بوده باشد.

کیبوراتیس و کابالیا. در چارچوب بحث مربوط به "روستای گردک‌ها" شاید بتوان به امکان باقی ماندن چند نام "ایرانی" در حوالی ناحیه کیبوراتیس و ناحیه مجاور آن، کابالیا، اندیشید. نخست کتیبه‌ای است از کیبورا (IGR IV, 913) که در آن از یک میترس پسر ائو [یوس؟] [Eu[bios?]] نام برده می‌شود که جامعه از او قدردانی کرده است. اما چنان‌که پیش از این گفتیم، به وجود یک نام یونانی میترس [Mithres] نمی‌توان چندان اهمیتی داد.

یک نام دروغین و ساختگی "ایرانی" به نام "مایکیانس" در کیبورا کشف شده است. اظهارنظر شده است (اندرسون، ۱۸۹۸، ص ۱۲۳) که این نام شاید با گروه نام‌های ایرانی که با Mai [= مای] شروع می‌شوند ارتباط داشته باشد. درباره این نام‌ها که ظاهراً در کاپادوکیه از همه جا بیشترند، در ارتباط با نام "مایفرنس" [Maiphernes] که در آپامیا دیده شده است سپس بحث خواهیم کرد. روبر (۱۹۶۳، ص ۵۱۸) ثابت کرده است که "مایکیانس" در کیبورا در واقع قرائت نادرست نام "مارکیانوس" - مانند نام "مایکیوس" در مورینا - بوده که جزء این گروه توسط اندرسون فهرست شده و آوانویسی غلطی از نام لاتینی "مانکیوس" [Maecius] است.

نام Δημ[éa]ς Batakou [= Dēm[ēa]s Batakou] = دِمئاس باتاکو در محل "عثمان کالفالار" واقع در میان کیبورا و توریا یون در ساحل شمالی دریاچه کابالیتیک [یا کارالیتیک] مورد تأیید قرار گرفته است (روبر، ۱۹۶۳، ص ۵۳۴، پانوش ۶).

نام باتاکس [Batakes] ایرانی است و گمان می‌رود همراه با نام "آتیس" [Attis] به عنوان یک نام خانوادگی با آیین پرستش "کوبله" در پسینوس استقرار یافته باشد (بنگرید به بعد). ممکن است باقی‌ماندن این نام ایرانی در "کابالیا" [قبالیه] با تأسیس "روستای گردک‌ها" در کیبوراتیس مجاور ارتباط داشته باشد، اما احتمال بیشتر آن

است که نام از پسینوس در این ناحیه پنخس شده باشد، و پسینوس در زمانی پس از دوره ی هخامنشی بخشی از گالاتیا [= غلاطیه]* شده بود. پس اگر بخواهیم نام پسر "باکاتس" را روشن کنیم، نام یونانی Δυμᾶς [دوماس] مناسب‌تر به نظر می‌رسد تا Dēm [éa]s [= دِمِه ناس] و در آن صورت این نامی بوده است رایج در نواحی شمالی فریقیه در نواحی مجاور غلاطیه طی دوره امپراتوری روم (MAMA ix P. lxi).

در مورد لقب یا نام خانوادگی "دئیوتاریانوس" [Deiotarianus] که در کیبورا پیدا شده است (IGR IV, 906-912)، در ارتباط با غلاطیه مدارک بیشتری وجود دارد. این نام ظاهراً به نحوی با نام غلاطی "دئیوتاروس" - که نام یکی از شاهان گالاتی بوده - ارتباط دارد چنان‌که نام "دئیوتاروس" نیز به نحو معناداری نام خانوادگی یکی از روحانیون آتیس در پسینوس است (OGIS, ص ۵۴۱، نک ص ۵۴۴، پانوش ۲ و ۴۹۵، پانوش ۸). شهر کیبورا احتمالاً در پایان دوره هلنیستی، هنگامی که قلمرو غلاطیه تا کابالیا و میلوناس بسیار گسترده‌تر شد (پلینی، NH، ۵، ۴۲، ۱۴۷) جزء مدار غلاطیه قرار گرفت.

برای تکمیل بحث باید اشاره‌ای کنیم به یک کتیبه‌ی سوم (ناتور، ۱۹۸۰ ص ۲۴۶۵ مدخل ۷) متعلق به سده دوم یا سوم میلادی (همان، ۴۳) که از قوریایون در کابالیا به دست آمده و به رغم صدمه‌ای که دیده بخشی از نام αμην [Ca.4] در آن باقی مانده است که با توجه به فضای نام‌نظم‌کننده‌کاری، شاید بتوان آن را با یک نام بومی نظیر αμης [Alpas] [= آپاسامس] یا نامی ایرانی نظیر αμης [Apo] [= آرسامس = آرشام] یا αμης [Δατ] [= داتامس] دانست. اگر نام ایرانی باشد - که به هر حال بعید است - ترجیح دارد فکر کنیم که نام‌هایی مانند آرسامس یا دامس دوباره پس از هخامنشیان از لوقیه گسترش یافته‌اند نه آن‌که بقای یک نام ایرانی در خود کابالیا بوده‌اند. در این مورد نیز بدیهی‌ترین وسیله برای چنین گسترشی ازدواج میان خاندان‌های اشرافی بوده است. لازم به تأکید است که "گردک‌ها" بربرهایی مزدور از همه نژادها بوده‌اند نه فقط ایرانیان، و بنابراین نباید لزوماً در اندیشه بقای نام‌های ایرانی در یک ناحیه مهاجرنشین نظامی هخامنشی بود.

*- این غلاطیون یا گالاتی‌ها قبایلی از سلت‌ها به نام "گال" یا "گُل" بودند (= تبار بسیاری از فرانسویان امروزی) که از شمال به مقدونیه و تراکیه و سپس به آسیای صغیر راه یافتند. - م.

پیسیدیا

شاهنشاهی هخامنشی دست‌کم تا اندازه‌ای با کیبوراتیس و کابالیا تماس داشته و بنابراین در مورد بقای نام‌های ایرانی در این دو ناحیه از دوره هخامنشی می‌توان به نحوی اندیشید. با این حال به نظر می‌رسد که قدرت هخامنشی هیچ‌گاه به راستی تا کوه‌های پیسیدیا نرسیده است. بنابراین وقتی در پیسیدیا یا نام‌های ایرانی برخورد می‌کنیم باید جوای توضیحی برای آن باشیم.

نام **بوکسوس** [Boxos = بوخوس]. آگاتارخیدس کنیدوسی در اوایل سده دوم پیش از میلاد، هنگام سخن درباره دریای اروترای [= اریترای] به ریشه افسانه‌ای نام این دریا اشاره می‌کند و آن را مأخوذ از نام "اروتراس" پسر "پرسئوس" می‌داند. استرابو (XVI, ۴, ۲۰) پس از روایت توضیح کتسیاس کنیدوسی درباره منشأ نام دریای اروترای می‌گوید "آگاتارخیدس همشهری کتسیاس از سوی شخصی به نام بوکسوس، که ایرانی تبار بود..." این روایت را نقل کرده است. متأسفانه متن استرابو روشن نمی‌کند که آیا آگاتارخیدس این داستان را شفاهاً از بوکسوس [بوخوس] شنیده یا از متنی مکتوب استفاده کرده است. اگر مورد اخیر حقیقت داشته باشد می‌توان آن را مدرکی مبنی بر نوشته‌ای ایرانی به زبان یونانی پیش از اوایل قرن دوم ق.م. دانست. به علاوه با بوکسوس آشنایی نداریم.

در متن اشاره‌ای به قوم *περσων* [= پرسئو] نیست: فقط کلمات *tòp énos* [= توقنوس] باقی‌مانده و توسط کازوبون* ویرایش شده‌اند. مسأله قوم یا نژاد کمی بعد در متن برای توصیف "اروتراس" تکرار شده است و انسان به این فکر می‌افتد که این تکرار واژه‌های مشابه معلول خطای کاتب بوده باشد. متن (ویرایش شده) چنین است:

Αγαθαρχίδην δὲ τὸν ἐκείνου πολὺν παρὰ τινος Βόξου, Πέρσου τὸ γένος ἰσπορῆσαι, διότι Πέρσης τις Ἐρύθραν,

در قرائت‌های مختلف از نسخه خطی، نام *Bωξου* [= بوزو] یا *Eβόσου* [= ابوسو] خوانده شده است. دومی به نظر تحریف شده می‌آید، اما اولی با سنگنبشته‌ای که در

* Casaubon [اسحاق]، فقیه و دانشمند قرن هفدهم متولد سوئیس (ژنو)، - م.

زیر اشاره خواهیم کرد قابل تأیید است. تغییردادن به راستی نتیجه‌ای ندارد چون صدای -u- را می‌توان از پارسی باستان به یونانی به شکل‌های گوناگون تلفظ کرد. گرچه "ویرایش" و بازسازی کازوبون از قوم "پارسی" کاملاً مسلم نیست، اما "بوکسوس" یک نام ایرانی و به‌ویژه پارسی به نظر می‌رسد.

یوستی (۱۸۹۵، ص ۷۲۵) بوکسوس استرابو و نام Buxs [= بوخش] در یک متن غیر یونانی بعدی را باهم فهرست کرده است. این همان Pukša [پوکش] ای ایلامی است که اصل آن در زبان پارسی باستان Buxša* [بوخش] و کوتاه شده نام معروف Baga-buxša [بگ بوخش] است که در یونانی به مگابوزوس [Megabyzos] یا "مگابوخوس" [Megabyxos] تبدیل شده است. لازم به ذکر است که هر دوی این نام‌ها در متن یونانی فوق و نیز در کتیبه‌ای که در زیر بحث خواهیم کرد، از لحاظ دستوری در حالت اضافی یا ملکی هستند. بنابراین حالت فاعلی یونانی آن هم می‌تواند "بوکساس" [یا بوخاس] بشود و هم "بوکسس" [بوخس = Boxes]. هیچ روش استاندارد که بتوان بدان وسیله نام‌های ایرانی را به یونانی تبدیل کرد وجود نداشته است، و بنابراین گرچه es- پایانی اسم در زبان یونانی بیشتر از همه رایج بوده، اما در این مورد ترجیح دارد که فرض کنیم پایان این نام به os- ختم شده چون نام کوتاه‌شده‌ی "Megabuxos" است.

نام Ἀντιόχος Βώζος [= آنتیوخوس بوزو] نیز در یک کتیبه‌ی پیسیدی که در کاوشگاهی میان دریاچه‌ی "اگریدیر" [Eğirdir] و دریاچه "بی‌شهر" [Beyşehir] [در نزدیکی شهر قونیه کنونی در ترکیه. - م] در نزدیکی سرچشمه‌های رودخانه‌ی اورومدون پیدا شده است، دیده می‌شود. یک برده‌ی آنتیوخوس موسوم به "پره-ثیموس" طبق این کتیبه به "مادرکوهستان‌ها" فدیّه داده است. تا جایی که من می‌دانم نام آنتیوخوس به صورتی که به عنوان پدر به او نسبت داده شود هنوز به عنوان یک نام ایرانی شناخته نشده است. آرکرایت (۱۹۱۸، ص ۶۳) فکر می‌کرد که نام باید غلاطی باشد، زگوستا (۱۹۶۴، ص ۱۳۰) نام را بومی دانسته و فهرست کرده، و روبر (۱۹۶۳، ص ۳۲۱) پانوش ۱، همراه با فهرستی کامل از ادبیات پیشین) ضمن بحث بسیار مشروح خود، تشابهات ایلیری [ایلوری] آن را منتفی ندانسته است.

با توجه به دوری نقطه کشف از هر گونه ناحیه‌ی ممکن اسکان اشراف هخامنشی یا محل‌های مهاجرنشین (نزدیک‌ترین محل به آن‌جا گانزائنا در فریقیه است)، منطقی می‌نماید اگر فرض کنیم که این نام ایرانی طی دوره هلنیستی به غرب رسیده است. نام خانوادگی دیگر که در این کتیبه تأیید شده، یعنی آنتیوخوس، آشکارا نامی است سلوکی. بنابراین مایلم بگویم که نیاکان بوکسوس [=بوخوس] نخست به آسیای پایین مهاجرت کرده‌اند - یا برای اقامت در یکی از شهرهای سلوکی در پیسیدیا، یا به عنوان مزدور در یکی از مراکز دیده‌بانی یا مهاجرنشین‌های نظامی مستقر در آن‌جا (نک. بوان، ۱۹۰۲، صص ۱۰۵-۶).

نام‌های ایرانی دیگر. نام آرتمانس [Artemanes، آرتمان] هم در یک کتیبه‌ی تدفینی به دست آمده از تِریئا دیده شده و هم در یک کتیبه‌ی مذهبی به دست آمده در پامفیلیا. زگوستا (۱۹۶۴، ص ۱۰۲) فکر می‌کرد که در بومی بودن نام تردید فراوان وجود دارد و آن را ایرانی می‌دانست. اشمیت (۱۹۷۱، ص ۱۷۹) اظهارنظر کرده که این نام همان "آرتامنس" [Artamenes، آرتمان] رایج‌تر است. مایرهوفر نیز نظر اخیر را پذیرفته است (۱۹۷۳، ص ۸/۵۸۵). با این حال یکی بودن آن‌ها مسلم نیست و شاید ارتباطی میان آن با گروه نام‌های بومی آرتیماس [Arteimas] وجود داشته باشد؛ اما اگر نام ایرانی باشد، حضور آن در پیسیدیا را نمی‌توان معلول فعالیت هخامنشیان در آن‌جا دانست.

نمونه‌ای از نام ایرانی "آرساکس" [Arsakes، آرشک] از شمال پیسیدیا به دست آمده است (استرت، ۱۸۸۸، ص ۴۲۳ - non vidi). از آن‌جا که تاریخ، نقطه کشف و ماهیت این کتیبه برای من به کلی نامعلوم است، به دشواری می‌توانم اظهارنظر کنم. با این حال با توجه به این‌که این نام سه بار در لیدی دیده شده و به نظر می‌رسد در آن‌جا کاملاً جاافتاده بوده است، شاید پس از دوره هخامنشی و باز احتمالاً از طریق ازدواج، از لیدی به شمال پیسیدیا راه یافته باشد. البته توضیحات دیگری به همین اندازه امکان‌پذیرند.

فریقیه بزرگ

زمین‌داران بزرگ فریقیه. هر چه از ساحل دریای اژه بیشتر دور می‌شویم مدارک

ادبی کمتری در منابع کلاسیک در دسترس ما قرار می‌گیرد و در واقع مدارک کتیبه‌ای و باستان‌شناختی نیز کمتر می‌شوند. بنابراین در حالی که در مورد فریقیه هلسپونتین، لیدیا و کاریا براساس اندازه هنگ‌های سواره نظامی که فارنا بازوس، کوروش کوچک و تیسافرنس بسیج می‌کردند می‌توانیم به ارزیابی سطوح اسکان اشراف ایرانی بپردازیم، برعکس در مورد فریقیه بزرگ مشابه چنین مدارکی وجود ندارند. با این همه، ک. کورتیوس (IV، ۱۲، ۱۱) نوشته است که هنگ‌های احتمالا سواره نظام - فریقیه، کاتایونیا، کاپادوکیه و سوریه در جناح‌های ارتش ایران در گاتوگاملا نبرد کرده‌اند. در آن زمان همه نواحی سابق به اشغال ارتش مقدونی درآمده بودند و برای شاه امکان نداشت از آن‌جاها به استخدام مزدور بپردازد. بنابراین منطقی است اگر فرض کنیم که این هنگ‌ها در واقع همان هنگ‌های سوار شهربی‌ها بوده‌اند که از زمین‌داران ایرانی ساکن در چهار شهربی نام برده، تشکیل می‌شده‌اند.

تعدادی از اشاره‌های دیگر ادبی درباره این موضوع را به رغم این که منفرداً مبهم و ناقص باشند می‌توان مورد استفاده قرار داد و تا حدی به این نتیجه رسید که در فریقیه بزرگ نیز الگوی طبیعی اسکان نجیب‌زادگان ایرانی وجود داشته است.

پلوتارک (کیمون ۹، ۲، ۴) می‌نویسد وقتی کیمون تعدادی ایرانی را در سستوس و بیزانتیوم اسیر کرد تعدادی از دوستان و خویشاوندان آنان از فریقیه و لیدی آمدند تا سر بهای آنان را بپردازند و آزادشان کنند. متأسفانه نمی‌دانیم در این‌جا منظور از فریقیه، فریقیه‌ی هلسپونتین است یا فریقیه‌ی بزرگ یا هر دو. درباره زمانی قدیمی‌تر، هنگام شورش ایونیه، هرودوت (۹۸۷) می‌نویسد برخی از اهالی پایونیا که در فریقیه سکونت داشتند در همان‌جا ماندند، اما بقیه به سمت غرب عقب نشستند و هنگام عقب‌نشینی شمار زیادی از سواران پارسی به تعقیب آنان پرداختند. بسیار دریغ‌انگیز است که نمی‌دانیم این پایونیایی‌ها در چه زمانی در فریقیه مقیم شده بوده‌اند، اما به گمان من منطقی است اگر فرض کنیم با فریقیه بزرگ و با نواحی نزدیک به ساحل سروکار داریم و نیز منطقی است فرض کنیم آن سواران پارسی نیز از زمین‌داران پارسی ساکن در آن شهربی و افراد ایشان بوده‌اند. اینان همچنین از کسانی بودند که در کنار رود هالیس اقامت داشتند (هرودوت، ۱۰۲۷) که پس از مورد تهاجم و تاراج قرار گرفتن

سارد به کمک آمده بوده‌اند.

این‌ها همه‌ی مدارکی بودند که از منابع ادبی در اختیار داشتیم، اما چون می‌توان انتظار داشت که مدارک مربوط به فریقیه همه‌جا پراکنده باشند، به نظر من همین مقدار کافی است که فرض کنیم که این شهری نیز از لحاظ اسکان اشراف ایرانی از الگوی شهری‌های غربی‌تر پیروی می‌کرده است. در واقع چنین می‌نماید که نفوذ ایران در فریقیه بسیار زیاد بوده است.

خانواده‌ی تیتراوستس. تکه پاپیروسی (F4 FG rH105) از یک نوشته‌ی تاریخی به زبان یونانی، تا اندازه‌ای موضوع ملاکین ایرانی در فریقیه بزرگ را روشن می‌سازد. این قسمت مربوط است به مداخله خارس سردار آتنی به حمایت از آرتابازوس [آرتاباز] شهر ب شورش در سال ۳۵۵/۴. در آن ذکر می‌شود که خارس املاک [Chora] تیتراوستس در فریقیه را تاراج کرد. مقام تیتراوستس معلوم نیست. در جایی دیگر (Schoi. Dem. 4. 19 = ویرایش و انتشار دیندورف VIII، صص ۴-۱۵۳) او سردار سواره‌نظام نامیده شده است، و بدین ترتیب در حالی که اومستد (۱۹۴۸، ص ۴۲۸) او را شهر ب فریقیه بزرگ می‌داند، دیگران (هورن بلوتر، ۱۹۸۲، ص ۱۴۴، پانوشت ۵۷) این نظر را رد می‌کنند. من نیز فکر می‌کنم او ممکن است شهر ب بوده باشد، اما این نکته در بحث کنونی ما اهمیتی ندارد، زیرا به هر حال دست‌کم این متن می‌گوید که او "املاکی" در فریقیه بزرگ داشته و بنابراین خانواده‌اش در آن‌جا ساکن بوده‌اند.

اومستد این تیتراوستس را "کوچک" می‌نامد زیرا عقیده دارد او از اعقاب همان تیتراوستسی است که در سال ۳۹۵ اعزام شده بود تا تیسافرن حاکم آسیای پایین را دستگیر و مجازات کند و خود به جایش بنشیند (گزنفون، هلنیکا III ۴، ۲۵). دیودوروس (XIV ۸۰، ۷-۸) می‌نویسد «شاه [اردشیر] فرماندهی سپاه را به تیتراوستس سپرد و به او دستور داد تیسافرنس را دستگیر کند و خود مقام شهری را به عهده بگیرد.» من تصور می‌کنم تیتراوستس کوچک نوه‌ی تیتراوستس بزرگ بوده است. تیتراوستس بزرگ پیش از آن‌که از سوی شاه به این مقام گماشته و اعزام شود در دربار ایران مقام hazarpatiš (هزارپاتیش [به یونانی "خیلیارخ"] = فرمانده هزارسوار) داشت، اما این نافی آن نبود که همزمان سپس به مقام شهری فریقیه بزرگ نیز برسد. وقتی تیتراوستس

به آسیای پایین رسید در کلاینای مستقر شد (Polyaen. Start. VIII 16, 1) که، چنانکه در پایین خواهیم دید، تقریباً بی‌گمان پایتخت فریقیه بزرگ بود. در منابع ما از یک تیتراوستس سوم نیز نام برده شده که پسر نامشروع خشایارشا بوده و در سال ۴۶۷/۶ فرماندهی ناوگان شاهی در نبرد اورمدون را برعهده داشته است (دیودوروس XI، ۶۰، ۵؛ پلوتارک، کیمون، ۱۲، ۴). در این زمان گویا شهر بفریقیه بزرگ فردی به نام "اپیکسویس" [یا "ابی خویس" Epixyes] (شهر بفریقیه‌ی بالا در پلوتارک، تیتوکلس، ۳۰، ۱) بوده است که بعداً آرسامس [آرشام] جای او را گرفته است. پولیانوس (Strat. 7,28) دو داستان درباره آرسامس روایت می‌کند. در اولی می‌گوید آرسامس بارکه را در کورنائیک تسخیر کرد. ظاهراً این محاصره در دهه ۴۵۰ و هنگامی رخ داده که مصر، و احتمالاً کورنائیک همراه با آن، از سلطه‌ی حکومت ایران موقتاً رها شده بوده‌اند. اما به زودی ایران چیرگی خود را بر آن‌ها بازیافت. در پی آن یک رشته شورش‌های شهری و همگی اصولاً به رهبری مگابوزوس آغاز شد. پولیانوس در داستان دوم می‌گوید آرسامس علیه شاه یاغی شد و بر فریقیه بزرگ حکومت کرد و توانست توطئه هیپارخ [= فرمانده] خود و برخی از سوارانش که او را به دشمن فروخته بودند خنثی کند. بر حسب اتفاق عده‌ای از این سواران می‌توانسته‌اند از زمین‌داران ایرانی همان شهری بوده باشند. تاریخ این حادثه روشن نیست و امکان دارد که پولیانوس کارهای دو فرد متفاوت به نام آرسامس را در یک فصل گنجانده باشد. با این حال من مایلم بگویم که در پی سرکوب این شورش تیتراوستس به عنوان شهر بفریقیه بزرگ جانشین آرسامس شده و از آن پس این مقام در خانواده او تا چند نسل موروثی شده است، از جمله تیتراوستس (دوم) در دهه ۳۹۰ که احتمالاً نوه‌ی اولی و تیتراوستس (سوم) در دهه ۳۵۰ که نوه دومی بوده است. حتی اگر تیتراوستس یکم در نیمه سده چهارم به مقام شهری فریقیه بزرگ منصوب نشده باشد، مسلم است که Chora [املاک] این خاندان در نزدیکی کلاینای قرار داشته است. اگر این فرض درست باشد پرتو تازه‌ای بر لشکرکشی خارس می‌اندازد و معلوم می‌شود که در پیروزی‌های او مبالغه شده است، زیرا اگر خارس توانسته به کلاینای برسد و اراضی پیرامون آن‌جا را تاراج کند پس می‌توانسته بیشتر از آگسیلائوس [شاه اسپارت] در سال ۳۹۵ به سوی جنوب فریقیه پیشروی کند، زیرا

آگسیلائوس پیش از آن‌که به کولوسای برسد برگشته و کلاینای پایتخت شهری را به حال خود گذاشته بود (Hell. Oxyrh. 12 [7]4).

آریائوس. وقتی تیرائوستس در سال ۳۹۵ به قصد اعدام و جانشینی تیسافرنس فرستاده شد، اولین مأموریت و دستگیری تیسافرنس را با کمک آریائوس انجام داد. آریائوس هیپارخ [فرمانده] بود (گزنفون، آناباس، I، ۸، ۵) و دوست وفادار کوروش کوچک محسوب می‌شد و فرماندهی جناح چپ ارتش او را در کوناکسا به عهده داشت. شاه ایران پس از سرکوب شورش کوروش، آریائوس را بخشید. او در دفاع از آسیای پایین در برابر لاسدمونی‌ها شرکت نداشت و تنها هنگامی او را در صحنه می‌بینیم که تیرائوستس اعزام شده است.

مشروح‌ترین گزارش درباره دستگیری تیسافرنس را پولیانوس (Strat. VII 16, 1) در اختیار ما گذارده که می‌نویسد آریائوس از تیسافرنس درخواست کرد به کولوسای بیاید، درباره موضوع مربوط به جنگ گفتگو کنند و آنگاه او را دستگیر کرد و سپس در کلاینای به تیرائوستس تحویل داد. پس این فرض منطقی است که آریائوس به طور دائم در کولوسای زندگی می‌کرده و در آن‌جا املاکی داشته و به‌ویژه هنگام حکومت کوروش کوچک در آسیای پایین فعال بوده است. این واقعیت که تیرائوستس برای به دام انداختن تیسافرنس از آریائوس کمک خواسته است در عین حال می‌تواند نشانه آن باشد که میان ایشان نوعی رابطه "فتودالی" برقرار بوده است.

هنگامی که تیسافرنس به قتل رسید، تیرائوستس آریائوس و پاسیفرنس را مأمور عملیات کرد (Hell. oxyrh. 19[14]3)، و آریائوس بعداً در سارد مستقر شد (گزنفون، هلنیکا، IV، ۱، ۲۷). پاسیفرنس نیز یکی از "دوک‌های" فریقیه بزرگ در زمان حکومت تیرائوستس بوده است و در این صورت می‌توانسته در نواحی دیگر اشرافی‌نشین فریقیه املاکی داشته باشد، ضمن این‌که در عین حال ممکن است افسری اعزامی از سوی شاه بوده باشد که همراه تیرائوستس به آسیای پایین آمده است.

نتیجه‌گیری. بنابراین چنین به نظر می‌رسد که در منابع ادبی مدارک کافی در تأیید این فرضیه در دست است که دست‌کم دو ناحیه اشرافی‌نشین ایرانی در فریقیه بزرگ

وجود داشته است. یکی در حوالی کلایناي حامی خاندان تیراثوستس و وابسته به "املاک" این دودمان. دومی پیرامون کولوسای و متعلق به خاندان آریائوس. متأسفانه من نتوانستم در منابع ادبی به ارتباطات خانوادگی دوره‌های پیش‌تر و پس‌تر در مورد آریائوس پی ببرم. اکنون به بررسی مدارک دیگر در مورد اشراف ایرانی ساکن در منطقه کولوسای می‌پردازیم.

منطقه کولوسای. گزنفون (آناکسیس I، ۲، ۶) کولوسای را "شهری مسکونی" (οἰκουμένη) و پرجمعیت و ثروتمند و بزرگ در فریقیه" توصیف کرده است. به نظر می‌رسد که در استفاده از واژه "مسکونی" معنای ویژه‌ای از لحاظ هخامنشی وجود نداشته چون گزنفون شهر "کومیناس" در سکاییه و تراپزوس را نیز "مسکونی" توصیف می‌کند (همان، IV، ۷، ۱۹؛ IV، ۸، ۲۲). شهر کولوسای بعدها جای خود را از لحاظ اهمیت، در نزدیکی خود به شهر "لائودیکیا" در کنار رود لوکوس داد که آنتیوخوس دوم [سلوکی] (۲۶۱ تا ۲۴۶ ق.م) آن‌جا را بنا نهاد و به نام همسر خود که "لائودیکه" نام داشت چنین نامید که به یکی از پررونق‌ترین و مرفه‌ترین شهرهای آسیا تبدیل گردید. من مدارک مربوط به شهر آفرودیسیاس و تعدادی شهرک کاریایی دیگر را در بحث خود درباره منطقه کولوسای گنجانده‌ام. این شهرک‌ها گرچه در طول دوره هلنیستی و رومی جزء منطقه اداری متفاوتی بوده‌اند و در دوره هخامنشی نیز جزء شهری کاریا بودند، اما از لحاظ جغرافیایی تا جایی که به مباحث این بررسی مربوط می‌شود در منطقه کولوسای قرار می‌گیرند.

لائودیکیا برلوکوس. از آن‌جا که لائودیکیا شهری سلوکی در نیمه سده سوم ق.م. بود و در میان سطوح بالای اداری و ارتشی سلوکی خاندان‌های ایرانی نیز قرار داشتند، امکان این‌که به تعدادی از خاندان‌های ایرانی حق شهروندی، املاک یا امتیازاتی اعطا شده باشد امری بدیهی است. بنابراین وقتی درباره حفظ نام‌های ایرانی در شهر لائودیکیا بحث می‌کنیم باید این نکته را در نظر داشته باشیم که به عقیده من ارتباط‌های خاندان‌های شناخته شده و فعال ایرانی در درون دستگاه مدیریت سلوکی آسیای پایین در نیمه سده سوم همان‌قدر اهمیت دارد که در دوره

هخامنشیان داشته است.

در کتیبه‌های بعدی وجود تعدادی نام‌های شخصی ایرانی در میان شهروندان لائودیکیا مورد تأیید قرار گرفته است (روبر، ۱۹۶۹، صص ۴-۳۳۳). بقای یک نام ایرانی در یک خاندان ساکن در منطقه از حدود ۶۰۰ سال قبل از آن نیز امری امکانپذیر است، اما به طور متناوب. آرساکس [= ارشک] یکی از نام‌های ایرانی است که در کتیبه‌های لوقیه حفظ شده است، با سه نمونه در لوقیه و نمونه چهارم در شمال پسیدیا. امکان دارد که نمونه یکتای آرساکس در لائودیکیا در دوره پس از هخامنشی از طریق ازدواج از لوقیه رواج و گسترش یافته باشد.

در یک فهرست هلنیستی پسین از نام‌ها در لائودیکیا- که هدف از تهیه آن روشن نیست - یک نام "میترس" [Mithres] پسر "میترس" وجود دارد (روبر، ۱۹۶۹، ص ۳۳۴، شماره ۳). چنان که قبلاً ذکر شد، محبوبیت و حضور فراگیر و فراوان این شکل کوچک‌شده‌ی نام میتريداتس [مهرداد] مانع از آن است تا آن را به عنوان شاخصی برای بقای نام‌های هخامنشی مورد استفاده قرار دهیم.

خاندان آریوبازوس. دو سنگ‌قبر از دو شهروند لائودیکایی موسوم به "منوئیتاس" [Menoitas] پسر میتريداتس، و آریابازوس پسر آپولونیوس (IG². 9180, 9162) در آتن کشف شده‌اند. البته ممکن است این دو فرد اهل یکی از شهرهای متعددی بوده‌اند که همگی لائودیکیا نام داشته‌اند، اما روبر (۱۹۶۹، ص ۳۳۴، پانویس ۳) به حق عقیده دارد که احتمال شهر فریقیه‌ای "لائودیکیا بر لوکوس" از همه بیشتر است. نام میتريداتس با توجه به محبوبیت و فراوانی آن در دوره‌ی پس از هخامنشی از اهمیت چندانی برخوردار نیست، ولی نام آریابازوس اهمیت فراوانی دارد چون کمیاب بوده و از نام‌های رایج در لوقیه نبوده است. پس در این مورد، کماکان با این فرض که با شهر فریقیه‌ای لائودیکیا سروکار داریم، می‌توانیم کمابیش با اطمینان بگوییم که یک خاندان ایرانی در نزدیکی کولوسای در دوره هخامنشی ساکن بوده است. البته مثل همیشه امکانات دیگر را نیز نباید از نظر دور داشت.

نام آریابازوس [Ariabazos] شکل دیگری است از "آریابازوس" [Ariabazos] یا "آریابازو" [Arya- bazu] در زبان پارسی باستان (بن‌ونیست، ۱۹۶۶، ص ۱۱۶). آلیانوس (VH VI 14) از

یک آریبازوس اهل هیرکانی [گرگان] و معاصر داریوش نام می‌برد، ولی یگانه اشاره در منابع ادبی به آریبازوس فعال در آسیای پایین مربوط به سده سوم ق.م است. اولین آریبازوس به عنوان حاکم سلوکی کیلیکیه نام برده شده که در سال ۲۴۶ ق.م درگذشته است (لونه، ۱۹۴۹-۵۰، صص ۵۶۵-۶). آریبازوس دوم توسط پولیبیوس (VII، ۱۷، ۹؛ VII ۱۸، ۴؛ VII ۱۸، ۷، VIII ۲۱، ۹) به عنوان فرمانده دژ در سارد در زمان شاه شورش آخایوس در ۲۱۳ ق.م نام برده شده است. شاید این دوفرد موسوم به آریبازوس دو نسل از یک خاندان ایرانی بلندپایه در سلسله مراتب امپراتوری سلوکی بوده‌اند که در آسیای پایین مستقر شده بوده‌اند، اما هیچ وسیله‌ای نداریم تا بفهمیم آیا این خاندان قبلاً در دوره هخامنشی در این جا مستقر شده یا فقط در دوره هلنیستی استقرار یافته است.

اگر مورد اخیر باشد در آن صورت امکان دارد که آریبازوس لانودیکیایی از طریق تولد یا ازدواج یا حمایت با این خاندان در ارتباط بوده است. آریبازوس دیگری نیز در یک کتیبه‌ی به دست آمده از "سبASTE" (نک. بعد) نام برده شده که شاید این نیز با خاندان آریبازوس سلوکی مرتبط بوده است. به علاوه، یک رشته از کتیبه‌های آتنی می‌گویند که یک آریبازوس پسر سلوکوس پیرایوسی، از حدود سال ۱۵۰ ق.م. شهروند آتن شده است، یعنی از زمانی که نام او در فهرست hieropoioi [قضات مسئول] جشنواره‌ی "رومائی" ثبت شده (IG² ii. 1938) تا حدود سال ۱۳۰ ق.م که نامش در فهرست فرمان مربوط به یک مدرسه "فنی" [technitai] که با کمک او ساخته شده آمده (IG² ii. 1331) و نیز در فهرستی از epimeletes [سرپرستان] پیرایوس. ایجاد ارتباط میان یک خاندان آسیایی آریبازوس با یک شهروند آتنی با توجه و به رغم پایگاه اجتماعی نسبتاً بلند دومی کار دشوارتری است. به هر روی این ارتباطات احتمالی را باید صرفاً پیشنهادهایی تلقی کرد. من که ارتباطی را احتمال نمی‌دهم. با این حال قصد از همه این سخنان و پیشنهادها نشان دادن این است که ارتباط‌هایی از این‌گونه را هم می‌توان به دوره سلوکی نسبت داد و هم دوره هخامنشی.

نام اومانوس. در یک کتیبه‌ی به دست آمده از آفرودیسیاس ضمن اشاره بر حوادث سال ۳۹ یا ۳۸ ق.م. از فردی به نام "پوتس" [Pythes] پسر "اومانوس" [Oumanios] نام

برده می‌شود که مسلماً از اهالی لائودیکیا بوده است، هر چند روبر (۱۹۸۳ب صص ۵۰۶-۸) فکر می‌کند که او باید از آفرودیسیاس به آن‌جا رفته باشد. روبر اثبات می‌کند که نام "اومانئوس" [هومن؟] ایرانی است، چنان‌که این نکته در مورد نام "اومانس" [Omanes] نیز صدق می‌کند (نک. اشمیت، ۱۹۷۵، صص ۴-۲۳) که نامش در کتیبه‌ای از "اسمورنا" [ازمیر کنونی] آمده است (OGIS 229 vs. 104-5). این کتیبه به نیمه سده سوم ق.م. و احتمالاً به سال‌های آغازین سلطنت سلوکوس کالینیکوس (۲۴۶ تا ۲۲۲ ق.م) تعلق دارد، گرچه تعیین تاریخ دقیق آن ممکن نیست، و خبر از برخی امتیازهایی می‌دهد - از جمله شهروندی - که به "اومانس و ایرانیان زیر فرمان او" به عنوان پاداش اعطا شده است. اومانس ظاهراً فرمانده ایرانی یک دسته از سپاهیان ارتش سلوکی بوده که منشأ او شرق امپراتوری بوده ولی اکنون در حوالی اسمورنا مقیم شده بوده است. ممکن است اومانس و مردانش پس از تکمیل خدمت یا مأموریت در غرب مانده‌اند و به عنوان مهاجرنشین‌های سلوکی اسکان یافته‌اند. برخلاف آنچه بارها گفته شده، بسیار بعید است که سپاهیان اومانس از مهاجرنشین‌های ایرانی در لیدی بوده باشند.

اندیشه‌ای که به ذهن راه می‌یابد آن است که رابطه‌ای خانوادگی میان این فرد با اومانئوس کتیبه‌ی آفرودیسیاس وجود دارد و این اسم خاص طی دوره‌ی هلنیستی به غرب راه یافته است. با این حال بعید است که نام هر چند در شکل ایرانی آن یکی است در صورتی که از یک خاندان باشد در یونانی با چنین تغییری مورد استفاده قرار گرفته باشد. به علاوه، و مهم‌تر، وجود این نام این بار به شکل اومانئاس [Omanas] در جدول هزینه‌های hieropoipoi [قضات مسئول معبد] دلوس در سال ۲۵۱ ق.م. است (IGXi 2.287 A v.s 78-9) و می‌گوید که به این اومانئاس و افراد زیر دستش ۱۷ دراخما و ۳ اوبول برای تمیزکردن معبد نومفایون پرداخت شده است. پیداست که اومانئاس دلوسی فردی با پایگاه پایین اجتماعی بوده و نمی‌تواند با اومانس یا با اومانئوس ارتباطی داشته باشد جز این‌که اومانئاس به دلیل زنگ و طنین اشرافی این نام آن را بر خود نهاده است. بنابراین درباره ایجاد ارتباط میان نام‌ها از این طریق می‌توان تردید کرد.

آنچه می‌ماند آن است که احتمالاً نام اومانئوس در دوره هخامنشی به غرب راه یافته

است. حداقل قدمت نسبی این کتیبه، امکانات را به دوره‌های هخامنشی یا هلنیستی محدود می‌سازد. در این جا نیز هدف بحث تلاش برای اثبات هیچ‌گونه ارتباط فامیلی و غیرفامیلی برای دوره سلوکی نبود بلکه فقط می‌خواستیم در مورد شهر "لائودیکیا بر لوکوس" ثابت کنیم که چنین ادعاهایی را برای دوره‌های سلوکی و هخامنشی با یک اندازه اعتبار می‌توان مطرح کرد.

دیگر نام‌های لائودیکایی. به این فهرست باید نام دیگری از اواخر دوره هلنیستی را بیفزاییم که در نزدیکی لائودیکیا کشف شده و آن نام میترابوگس / میترابوگوس است (مالای، اشمیت، ۱۹۸۵، صص ۲۷-۹). با توجه به تاریخ اواخر هلنیستی و نیز بسیار نادر بودن نام، گمان می‌رود که زمینه بیشتر فراهم است که این نام را بیشتر بازتاب استقرار ایرانی در ناحیه طی دوره هخامنشی بدانیم چون از همه نمونه‌های پیشین که قبلاً بحث کردیم آمادگی بیشتری دارد. با این همه گفتن این سخن لزوماً بدان معنا نیست که خانواده‌ی میترابوگس از لحاظ قومی ایرانی‌تبار بوده است. این نام می‌توانسته توسط یک خانواده محلی از طریق ازدواج یا به عنوان حرکتی "سیاسی" در دوره‌ی هخامنشی پذیرفته شده باشد و آنگاه تا دوره هلنیستی نیز در نظام نامگذاری خانوادگی حفظ شده باشد. با این همه و با پذیرش این امکان که یک خاندان ایرانی می‌توانسته در دوره‌ی هلنیستی در این ناحیه مستقر شود، این کتیبه نمایانگر حضور یک خانواده ایرانی در ناحیه کولوسای طی دوره هخامنشی و استفاده آن از نام میتروبوگس است.

در سنگ گوری به‌دست آمده از آتن (IG² ii. 9187) و متعلق به سده‌ی یکم ق.م. نوشته شده است Πέρσης Θεμισωνος Λαοδικεύς [= پرسس تمیسونوس لائودیکئوس]. گاه فرض کرده‌اند که "پرسس" [πέρσης] برده‌ای بوده متعلق به یک "تمیسون لائودیکایی"، و شاید ایرانی‌تبار بوده است و در نتیجه نام برده‌وار "پرسس" را روی او نهاده‌اند (نک. بازله، ۱۹۸۵، ص ۱۴۷، پانوش ۸۳). با این حال ترجمه و تفسیر سراسر آن است که نوشته این سنگ قبر را متعلق به فردی به نام "پرسس" پسر تمیسون لائودیکایی بدانیم. نام پرسس یک نام یونانی کاملاً قابل احترام است و نیازی به هیچ ارتباط ایرانی ندارد.

بنابراین چنین می‌نماید که تمرکز قابل توجهی از نام‌های ایرانی در ناحیه "لائودیکیا بر لوکوس" وجود داشته است. به علاوه بسیاری از این نام‌ها از نوع نام‌های بسیار رایج نظیر میترس یا میتریداتس نیستند که در دوره‌های هلنیستی و رومی بخصوص محبوب عموم بودند و بنابراین بسیاری از غیرایرانیان و غیرمرتبط با ایرانیان نیز آن‌ها را برمی‌گزیدند. با این حال پاسخ به این پرسش بسیار دشوار است که آیا این نام‌های ایرانی در پی اسکان دوره هخامنشیان در حوالی کولوسای وارد منطقه شده‌اند یا به برکت اسکان زمان سلوکیان در لائودیکیا. در هیچ مورد نمی‌توان ارتباط استواری با هیچ خانواده لائودیکیایی که از نام ایرانی استفاده کرده باشد یا حضور ایران در غرب طی برتری سلوکیان برقرار کرد. با این همه این شبهه به جای خود باقی است که شاید تعدادی از این نام‌ها با تأسیس شهر "لائودیکیا بر لوکوس" وارد منطقه شده باشند.

شهر "آپولونیا بر مئاندر". اندکی رو به شمال، شهر بعدی "آپولونیا بر مئاندر" قرار گرفته است. کتیبه‌ای مربوط به اوایل سده سوم ق.م. که قبلاً به آپولونیای واقع در لوقیه نسبت داده می‌شد (روبر، ۱۹۶۲، صص ۵۶-۷، پانوش ۳) از یک ماردونیوس [= مردونیه] پسر آریستوماخوس، یک Kalos Kagathos، نام می‌برد که در منطقه آپولونیا زندگی می‌کند و خدماتی برای شهر انجام می‌دهد اما شهروند نیست. روبر (۱۹۸۳b، صص ۵۰۵-۴۹۸) ضمن نسبت دادن کتیبه به شهر "آپولونیا بر مئاندر" معتقد است که نام ماردونیوس بر سکه‌های محلی "هوپایا" وجود دارد و بنابراین ممکن است منشأ ماردونیوس خانواده‌ای در هوپایا باشد.

این نظر بسیار گیرایی است، چون به نظر می‌رسد که هوپایا و دشت مجاور آن کیلبانیا ناحیه اسکان و استقرار نجیب‌زادگان ایرانی بوده است و می‌دانیم "لیدیایی - ایرانیان" در زمان پائوسانیاس در هوپایا و هی‌یراکومه عبادت می‌کرده‌اند (سکوندا، ۱۹۸۵، صص ۱۴، ۲۳-۴). فرض من آن است که این "لیدیایی-ایرانیان" نوادگان خاندان‌های اشرافی ایرانی بوده‌اند که در پیرامون هوپایا استقرار داشته‌اند و در دوره امپراتوری روم کماکان معبد آن‌جا را اداره می‌کرده‌اند. خانواده ماردونیوس ممکن است یکی از این خانواده‌ها بوده باشد. با این حال ما هنوز فاصله زیادی با هوپایا داریم. شاید نام

ماردونیوس مورد استفاده‌ی بیش از یک خاندان اشرافی ایرانی مستقر در آسیای پایین بوده، یا از خانواده ساکن هوپایا به این خانواده آریستوماخوس رسیده باشد. در مورد اخیر می‌توانیم بپذیریم که ماردونیوس به عنوان یک مالک محلی، املاکی در منطقه کولوسای داشته است. در نهایت شاید بتوان به "مصالحه‌ای" رسید و پذیرفت که یک خانواده، مالک املاکی هم در نزدیکی هوپایا و هم کولوسای بوده است. هر یک از این دو برداشت درست باشد به هر روی تاریخ قدیمی این کتیبه نشان می‌دهد که خانواده ماردونیوس طی دوره هخامنشی در آسیای پایین مستقر شده است. استفاده یکی در میان یا تناوبی از نام‌های ایرانی و یونانی در خانواده جالب توجه است. این نکته را نباید لزوماً چنین تلقی کرد که این خانواده محلی بوده که نام‌های ایرانی را پذیرفته است. پدر بزرگ ماردونیوس که احتمالاً او نیز ماردونیوس نام داشته شاید به عنوان "حرکتی" سیاسی در سال‌های آغازین پیروزی اسکندر، نام پسر خود را آریستوماخوس که نامی یونانی است نهاده بوده است. دلیلی نداریم که چرا پذیرش "سیاسی" نام‌های بیگانه می‌توانسته از هر دو سو کارساز باشد.

منطقه تبای. گروه دیگری از نام‌های ایرانی شکل، متعلق به جنوب شرقی کاریا در سمت مرزهای با فریقیه بزرگ و لوقیه هستند. منطقه تبای به تنهایی شمار زیادی نام‌های ایرانی دارد: آرتاپاتس، میترس و میتريداتس در خود تبای، آرتابازوس و میترس در هراکلیا سالباکه، و آرتابازوس و میترس در سباستوپولیس (ژول. روبر، ۱۹۵۴، ص ۷۹؛ رابرت، ۱۹۷۸، ص ۲۸۵؛ ۱۹۷۳، صص ۵-۳۵۳؛ ۱۹۶۹، ص ۳۳۴، پانوش ۱). میان تکرار نام‌های آرتابازوس و میترس چه در هراکلیا و چه در سباستوپولیس شاید ارتباطی وجود داشته باشد.

آفرودیسیاس. در فاصله‌ای اندک به سوی جنوب غربی "لائودیکیا برلوکوس" محل شهر بعدی آفرودیسیاس قرار دارد که دو نام ایرانی دیگر در اختیار ما می‌گذارد (روبر، ۱۹۸۳b، صص ۹-۵۰۵). در کتیبه‌ای احتمالاً متعلق به پیش از دوره امپراتوری روم، از "آبا" دختر آرتاپاتس و همسر آتناگوراس پسر مینه‌دوتوس نام برده شده است. و دومی به دوره امپراتوری تعلق دارد و از میتريداتس پسر آتناگوراس که Kagathos Kalos

بوده نام برده است. هر دو فرد احتمالاً به یک خانواده تعلق داشته‌اند. به علاوه شاید بتوانیم همسر آتناگوراس کتیبه اول، یعنی دختر آرتاپاتس را یا به خانواده‌ای که در تبای از نام آرتاپاتس استفاده کرده‌اند یا به یکی از خانواده‌های اشرافی ساکن لوقیه ارتباط دهیم.

رسم نامگذاری خانواده‌ی اخیر بسیار جالب است. "آبا" که در نظر نخست یک نام "سامی" می‌نماید، در واقع یک نام آناتولی است. همان‌طور که روبر متذکر شده است (۱۹۶۳، صص ۵۰۴-۸) نام "آبا" یا "آبا" [Abba, Aba] که متذکر آن "آباس" می‌شود بی‌گمان نامی بومی است که رابرت مدارک آن را جمع‌آوری کرده است. رابرت فهرستی از یک نمونه در استراتونیکیا در کاریا، دو نمونه از پیسیدیا، و یک نمونه "آبا" از محلی نامعلوم فهرست کرده که نام پدر فرد اخیر "موگتاسیس" بوده که در لیدی و کیوراتیس رواج داشته است. نمونه‌های دیگر را زگوستا (۱۹۶۴، صص ۴-۴۳) فهرست کرده که در آن نمونه‌ای از "آبا" از لوقیه وجود دارد. این نام‌ها را می‌توان به محلی در کاریا به نام Aba ارتباط داد که استفانوس بیزانتینوس ذکر کرده است ("Αβα πόλις Καριας"... "Abai"). بنابراین ظاهراً نام‌های این گروه در جنوب غربی آناتولی، در ناحیه عمومی کاریا و لودیا [لیدی] باستانی تمرکز داشته‌اند. مهم‌ترین فرد صاحب این نام "آبا" دختر شهریار کاریا موسوم به هوسالدوموس پدر هکاتومنوس است. هورن بلوثر (۱۹۸۲، ص ۳۶ پانوش ۸، و ص ۱۴۹ پانوش ۱۶۱) به درستی متذکر شده که او احتمالاً خواهر ناتنی هکاتومنوس بوده نه خواهر واقعی او. پس می‌بینیم که نام‌های آناتولیایی و ایرانی به تناوب در خانواده‌ای ساکن تبای مورد استفاده قرار گرفته‌اند. بسیار وسوسه می‌شویم تا بگوییم آن آرتاپاتس Skeptouchos [عصادار سلطنتی] کوروش کوچک چه بسا املاکی در منطقه تبای داشته و خانواده او با یک خانواده محلی ازدواج کرده است و آنگاه این نام حفظ شده است، چنان‌که نظیر آن را حداقل در یک خانواده اشرافی لوقیه‌ای دیده‌ایم. با این حال دست‌کم به همین اندازه امکان دارد که نام با یک گسترش ثانوی از طریق ازدواج با یک خانواده لوقیه‌ای که از آن استفاده می‌کرده به منطقه تبای وارد شده باشد. لوئی روبر عقیده داشت که طی دوره هخامنشی، ایرانیان در منطقه تبای استقرار

داشته‌اند و این شاید همان مورد بوده باشد. گرچه شاید بهتر باشد منطقه تبای را وابسته به کولوسای در نظر بگیریم که در فاصله نزدیک ۲۰-۳۰ کیلومتری شمال شرقی قرار دارد.

بنابراین در دوره هخامنشی منطقه تبای احتمالاً در درون فریقیه بزرگ بوده است نه در منطقه کاریا. اگر در واقع منطقه تبای وابسته به کولوسای بوده، این به نوبه خود این امکان را پیش می‌آورد که تاریخ حضور ایرانیان در این ناحیه مربوط به دوره هلنیستی است نه دوره هخامنشی.

منطقه کلاینای

کلاینای. گزنفون (آناکسیس I، ۲، ۸-۷) می‌نویسد کلاینای شهر مسکونی و پرجمعیت و بزرگ و ثروتمند فریقیه بود. در آن‌جا کوروش کوچک دارای کاخ و بوستان [Paradeisos] بزرگی پر از جانوران وحشی بود. در آن‌جا کاخ دومی وجود داشت متعلق به شاه که همراه با یک ارگ توسط خشایارشا کمی پس از [نبرد] سالامیس ساخته شده بود. در Hell. Oxyrh. (12(7)3 آمده است که کلاینای بزرگ‌ترین شهر فریقیه بود و منطقی است اگر فرض کنیم که این شهر تختگاه شهر بی فریقیه بزرگ در دوره هخامنشی بوده (نک. بریان، ۱۹۷۳، ص ۵۲) به‌ویژه که گمان می‌رود تیتراوستس نیز در آن‌جا مستقر بوده است. امکان دارد که سپس شهر کاخ کوروش کوچک را طبعاً تصرف کرده و در آن‌جا مسکن گزیده است.

املاک پوتیوس. هرودوت (VII ۲۸-۲۷) می‌نویسد پوتیوس پسر آتوس پس از خود خشایارشا ثروتمندترین مرد شاهنشاهی بود. چنین می‌نماید که پوتیوس نوه‌ی کرزوس آخرین پادشاه لیدی بوده و در ارتباط با آیین پرستشگاه آپولو در دلف که کرزوس با آن احساس نزدیکی فراوانی می‌کرد، نام مقدسی نیز داشت. به نوشته پلوتارک (اخلاقیات ۲۶۲d) که نام او را پوتس [Pythes] ذکر می‌کند، منبع ثروت او معادن طلایش بود. پولیانوس (Strat. VIII 42) در فصلی با نام "پوتوپولیس" - به جای این‌که نام شخصی وی را ذکر کند - داستانی درباره همسر پوتس، که نامش معلوم نیست، حکایت می‌کند

که چگونه می‌کوشید تا جنون طلاپرستی شوهر خود را مهار سازد. افزون بر این پلوتارک (اخلاقیات ۲۶۳b) نام رودخانه‌ای را (نک استرابو 1، XIV، ۴۳) ذکر می‌کند که معمولاً از شهر پوتس با نام پوتوپولیس جریان داشته است. بنابراین به نظر می‌رسد که پوتس در شهری موسوم به پوتوپولیس مستقر بوده و از آن‌جا فعالیت‌های معدنی خود را اداره می‌کرده است. به نوشته هرودوت پوتیوس به خشایارشا پیشنهاد می‌کند که همه ثروت خود را که بالغ بر ۲۰۰۰ تالان نقره و ۳/۹۹۳/۰۰۰ سکه طلای دریک بوده است به او ببخشد، زیرا خود برای بردگان و کشتزارهایش درآمد کافی دارد، اما خشایارشا این پیشنهاد را نمی‌پذیرد. استفانوس بیزانتینوس نیز اطلاعات زیر را در اختیار ما می‌گذارد.

پوتوپولیس شهری است در کاریا که بعدها نوسا [Nysa] نامیده شد. واژه پوتوپولیس تشکیل شده است از "پوتو" [Pythoû] با آکسان سیرکومفلکس [خمیده شکل ۸] روی حرف آخر (περιπομπένως) همان‌طور که کلمه هرموپولیس تشکیل شده است از "هرمو" [Hermoû] به صورت مضاف‌الیه [هرمس]. و این پوتس چنان ثروتمند بود که هنگام پذیرایی از خشایارشا و سربازان او به هر یک از سربازان شش دریک زر بخشید. به شهروند آن‌جا "پوتوپولیتس" گویند همان‌طور که [به شهروند هرموپولیس] "هرموپولیتس" می‌گویند، و در موسیا شهر دیگری به نام پوتوپولیس وجود دارد.

با آن‌که منبع استفانوس غیر از هرودوت است، پیداست که به همان پوتس و همان پوتوپولیس اشاره دارد. اگر اتفاقاً گزارش‌های هرودوت و پولیانوس [منظور استفانوس است. - م] را باهم مقایسه کنیم می‌بینیم خشایارشا برای حمله به یونان از ۶۶۵/۵۰۰ سرباز [۳۹۹۳۰۰۰ سکه زر ÷ ۶ = ۶۶۵/۵۰۰ نفر. - م] استفاده کرده است. رقمی که تردستانه معجزه می‌کند، به‌ویژه اگر اتفاقاً نام شما هرودوت باشد.*

با این حال به نظر می‌رسد که پوتس نه تنها در "نوسا" بلکه در سراسر امپراتوری سابق لیدی دارای املاکی پهناور بود. چنین می‌نماید که کرزوس توانسته بود مالکیت دست‌کم برخی از املاک سلطنتی لیدی را حفظ کند و آن‌ها را برای پسرش "آتوس"

*- من نمی‌فهمم چرا نویسنده چنین چیزی می‌گوید زیرا هرودوت ارقام سیاه زمینی ایران را یک جا (VII، ۶۰) برابر با ۱/۷۰۰/۰۰۰ نفر، جایی دیگر (VII، ۲۲۸) می‌گوید ۳/۰۰۰/۰۰۰ نفر، جایی دیگر (VII، ۱۸۵) می‌شود ۲/۸۰۰/۰۰۰ نفر و جایی دیگر جمعاً با خدمه به ۵/۲۸۳/۳۲۰ (VII ۱۸۶) نفر می‌رسد!!-م.

و نوه اش "پوتس" به ارث گذارد. خانواده در قیام لیدی به رهبری پاکتیاس شرکت نکرده بود. پرسش این جاست که مثلاً چگونه پوتس توانسته بود دومین شهر "موسیا" (نزدیک کیوس) را از روی نام خود بنامد. او شاید کوه‌های پریسوس در نزدیکی "زلیا" را نیز به ارث برده بود که استرابو (XIII، ۱، ۱۷) می‌نویسد «در آن جا مردم لیدی شکارگاهی سلطنتی ترتیب داده بودند که بعدها ایرانیان از آن استفاده می‌کردند.» بنابراین پوتس احتمالاً املاک پهناوری نیز در فریقیه هلسپونتین داشته است. سرانجام این‌که پوتس در کلاینای بود که همه ارتش خشایارشا را هنگام حرکت به سوی یونان مهمان کرد و این باعث شده تا عده زیادی باورکنند که پوتس روزگاری در کلاینای مستقر بوده است (نک. بالسر، ۱۹۸۴، ۲۰۲). ضمن این‌که چنین می‌نماید که اقامتگاه اصلی پوتس در پوتوپولیس کاریا قرار داشته، من تصور می‌کنم کاملاً منطقی است فرض کنیم که برخی از "بردگان و کشتزارهای" پوتس در حوالی کلاینای قرار داشته‌اند. پوتس خشایارشا را تا سارد همراهی کرد اما در آن جا هنگامی که خشایارشا داشت شهر سارد را ترک می‌کرد او دیگر از نظر شاه افتاده بود (هرودوت VII ۳۸)، زیرا پوتس از شاه درخواست کرد چون دیگر پیر شده و به یکی از پسرانش برای مراقبت از خود و اموالش نیاز دارد اگر امکان دارد شاهنشاه اجازه فرمایند یکی از پنج پسرش از خدمت نظام در جنگ بازدارنده علیه یونان معاف شود. و شاه از این اشاره‌ی او به شکست احتمالی در جنگ چنان به خشم آمد که دستور داد همان پسر سوگلی پوتس را از وسط به دو نیم کنند و بر دروازه شهر بیاویزند و ارتش ایران از میان این دو نیمه از شهر خارج شود (نک. سینکا، *Deira*، 3، 16). دیگر مستقیماً نوشته نشده است که بر سر چهار پسر دیگر پوتس چه آمد، اما می‌توانیم فرض کنیم که همه آنان در جنگ جان باختند، زیرا پلوتارک (اخلاقیات، 263b) می‌نویسد که پوتس در گور خود خوابید تا بمیرد و حکومت بر شهر خود (یعنی بر پوتوپولیس کاریا) را به همسرش سپرد. پس می‌توان انگاشت که پوتس هنگام جنگ یا کمی پس از آن بدون وارث این جهان را ترک کرده است.

در این جا باز به سخنان گزنفون و اطلاعاتی که داده بود بازمی‌گردیم که گفت ارگ شهر و یکی از کاخ‌های کلاینای کمی پس از نبرد سالامیس توسط خشایارشا ساخته

شده و اراضی حوالی شهر که روزگاری به پوتس تعلق داشتند پس از مرگ پوتس جزء املاک سلطنتی ایران شدند. به علاوه بعید نیست که Chora [املاک] تیتراثوستس و سایر املاک پیرامون آنجا در پی مرگ پوتس در اختیار اشراف ایرانی گذاشته شده باشند. امکان این را که اولین تیتراثوستس که املاکی حوالی کلینای داشته پسر نامشروع خشایارشا بوده که فرماندهی ناوگان ایران در اورومدون در ۴۶۷ را برعهده داشته است قبلاً متذکر شدیم.

اگر این نظر درست باشد، باید بگوییم که ایجاد این املاک اشرافی در حوالی کلینای کمابیش همزمان بود با دوره‌ای که اشراف ایرانی دارای املاک در غرب در پی عقب‌نشینی شاه از اروپا مجبور شده بودند املاک خود را ترک گویند. این نظر با آن‌که از فرضیه تجاوز نمی‌کند، ولی در گفته‌های پلوتارک که "برخی پارسیان" از ترک خرسونس تراکیه خودداری کرده بودند تا آن‌که کیمون در حدود سال ۴۶۶ علیه ایشان بادبان‌ها را برافراشت، تأییدی بر آن مشاهده می‌شود (کیمون ۱۴، ۱). همچنین بخش‌هایی از کتاب هرودوت حاکی از آنند که هخامنشیان تلاش‌های فراوانی انجام داده‌اند تا مستملکات اروپایی خود را با نظام پادشاهی مرسوم خود تطبیق و جوش دهند، و شاید استقرار ایرانیان بر روی اراضی متروکه یا تصرف شده توسط فاتحان نیز بخشی از این تلاش بوده است. یکی از این نواحی خرسونس تراکیه بود که در پی شکست و سرکوب شورش ایونیه، میلیتادس در ۴۹۳ آنجا را ترک کرده بود. مثلاً هرودوت (IX ۱۱۵) می‌نویسد که چگونه ساکنان نواحی حدود سستوس در درون حصارهای شهر سستوس گرد آمده بودند که یکی از آنان اویابازوس ایرانی از شهر کاردیا بوده است.

شاید بتوانیم فرضیه خود در مورد ایجاد املاک اشراف ایرانی در حوالی کلینای را ارتباط بدیم با اظهارنظر پیشین خود که املاک اشراف ایرانی واقع در دره‌ی رود مئاندر از اراضی مصادره‌شده‌ی میلئوس در پی شورش ایونیه تشکیل شده بودند. چه بسا این املاک بعداً در پی مرگ پوتس با افزودن اراضی موروثی شاه در نزدیکی نوسا در نزدیکی ترالس توسعه بیشتری یافته‌اند. به علاوه ممکن است نواحی شناخته‌شده‌ی استقرار ایرانیان در حوالی کیوس، داسکلیون و زلیا نیز در این زمان از

املاک به ارث رسیده از پوتس تشکیل می شدند، گرچه البته پایتخت فریقیه هلسپونتین از مدت ها پیش در داسکلیون مستقر شده بوده است. متأسفانه از وسعت املاک متعلق به پوتیوس اطلاع دقیقی نداریم، اما بعید نیست که نواحی دیگر اشرافی نشین ایرانی از همین املاک او شکل گرفته بوده اند. ماهیت غیرمستقیم و فرضی این گونه اظهارات البته امری بدیهی است. متأسفانه اطلاعات کافی و بیشتری در اختیار نداریم تا بتوانیم با قطعیت بیشتری اظهار نظر کنیم.

املاک پیرامون کلاینای. چنان که پیشتر متذکر شدیم، املاک تیتراؤستس احتمالاً در حول و حوش این شهر قرار داشته اند. با این حال خود خانواده ی او احتمالاً در کاخ ساتراپی درون شهر اقامت داشته است. در قسمت جالبی از پلوتارک (زندگی ائومنس ۸، ۵) گفته می شود که او یک بار زمستان را در منطقه کلاینای گذرانید. به منظور افزایش دستمزدها، خانه ها و قصرهای (επαύλεις Καί τετραπυργίας) پیرامون شهر را که پر از برده و گله بودند به افسران مختلف ارتش فروخت. از این نوشته و با مراجعه به قطعه مشهوری که در آن قصر یا قلعه آسیداتس در دره ی کائیکوس توصیف شده است (گزنفون، آتابلیس VII ۸، ۱۴-۱۲) می توان حدس زد که این "خانه ها و قصرها" به ملاکین ایرانی کمی دون پایه تر از تیتراؤستس تعلق داشته اند. یعنی به "شهسواران" پارسی تخت فرماندهی "دوک های" دودمان تیتراؤستس.

بریان (RTP, 56-62) درباره این قطعه بحث مشروحی دارد و ثابت کرده است که این املاک برای اشغال موقت و تاراج آن ها به حراج گذاشته شدند نه به منظور مالکیت دائم. بنابراین مالکیت واقعی این زمین ها تغییر نکرده بوده است. با این همه، نابودی و از دست دادن ثروت، عایدات آینده و چه بسا جان و زندگی، بسیاری از مالکان این اراضی را به روز سیاه نشانید. بنابراین ممکن است زمین داران اشرافی این املاک اطراف کلاینای هیچگاه موفق به جبران کامل این همه تخریب و خسارات در آن زمان نشده باشند. به علاوه ممکن است که بسیاری از این اراضی طی سال های بلافاصله پس از تهاجم مقدونیان به فریقیه و استقرار آنتیگونوس در فریقیه از مالکان اصلی ایرانی آن ها مصادره شده باشد، چون چنان که قبلاً گفتیم اشراف ایرانی ساکن فریقیه به عنوان سواره نظام به ارتش ایران در نبرد گائوگاملا خدمت کرده بودند. البته پس از چند

حمله ایران در فریقیه پس از نبرد ایسوس، وضعیت سیاسی پیچیده‌تر شده بود. طی این دوره، اشراف ایرانی غیر از خصومت آشکارشان با مهاجمان مقدونی، چون به نیروهای ایرانی کمک کرده بودند از لحاظ فنی در نظر مقدونیان خائن محسوب می‌شدند.

نام‌های ایرانی در کلاینا. در نتیجه به اعتقاد من کاملاً امکان دارد که در پایان سده چهارم ایرانی‌چندانی، یا اصلاً هیچ ایرانی، در کلاینا باقی‌نمانده باشد. این شهر در حوالی سال ۲۷۵ ق.م. توسط آنتیوخوس یکم از نو بنا شد و نام "آپامیا" گرفت که از نام "آپامه" مادر بلخی آنتیوخوس و همسر سلوکوس یکم اخذ شده بود (روبر، ۱۹۸۳ب، ص ۵۰۴). اظهار نظر شده است (ژ. ول. روبر، ۱۹۸۳، ص ۱۱۷؛ نک. بران، ۱۹۸۵ا، ص ۱۷۴) که آنتیوخوس در انتخاب این نام برای شهر جدید تا اندازه‌ای تحت تأثیر و فشار بوده است. به نظر من این عنصر ایرانی در ناحیه کلاینا هنوز وجود و نفوذ داشته است. به نظر من این برداشت نادرست است. تعداد زیادی از شهرهای سلوکی "آپامیا" نامیده شدند؛ خود سلوکوس حداقل سه شهر با این نام و آنتیوخوس تعداد بیشتری بنا کردند (بِون [Bevan]، ۱۹۰۲، ص ۳۱، پانوش ۴).

بعدها از شهر آپامیا تعداد فراوانی کتیبه به دست آمد که در آن‌ها از یک تیریوس کلادیوس میتريداتس، پدر تیریوس کلادیوس پیسو میتريداتیانوس و رئیس [Koinon = اتحادیه] آسیا مربوط به سال ۱۲۸ میلادی نام برده شده است (MAMA VI, 110, 180, 182 = IGR IV 780, 787, 788, 790). چنان‌که قبلاً نیز گفتم اعتقاد ندارم که استفاده از نام میتريداتس [= مهرداد] برای اثبات حضور و ارتباطات خانوادگی ایرانی کار درستی باشد.

یگانه نام دیگر ایرانی که در شهر آپامیا مورد تأیید قرار گرفته، سکه ضرب‌گنی است به نام "مائی فرنس" [Maiphernes = ماه فر؟] که در دوره رومیان مسکوکات برنزی شهر را ضرب می‌کرده است (روبر، ۱۹۶۳، ص ۳۴۹). این نام به آن گروه از نام‌های ایرانی تعلق دارد که با پیشوند "مای - مائی" [Mai-] به معنای "ماه" آغاز می‌شوند (بنونیست، ۱۹۶۶، ص ۱۰۵ با مآخذ). این گروه از نام‌ها به کاپادوکیه محدود نمی‌شوند: مثلاً یک "مای فورس" [Maiphorres] در روی پوست نوشته‌های "اورامان" [کردستان ایران] تأیید شده است (مینز، ۱۹۱۵، ص ۲۲ به بعد)، اما روبر (۱۹۶۴، ص ۵۱۴ به بعد) متذکر می‌شود که شمار زیادی

از این نام‌ها در کاپادوکیه وجود دارد. بنابراین باید دست‌کم این امکان را در نظر داشته باشیم، که نظیر میتريداتس پسر یازمیس در "ماگنیزیا برمثاندر"، شاید "مای‌فرنس" اصلی اهل کاپادوکیه بوده که زمانی در سده یکم ق.م. و از طریق نفوذ خاندان سلطنتی کاپادوکیه در شهر آپامیا مقیم شده است.

بنابراین، تا زمانی که مدارک کافی در مورد نام‌های ایرانی در آپامیا پیدا نشده است که نظر بالا را رد کند، نتیجه‌گیری من آن است که جمعیت اشترافی ایرانی مستقر در اطراف کلاینای در دوره هخامنشی، در پایان سده چهارم دیگر در آن‌جا وجود نداشته و نقل مکان کرده بوده است. حتی اگر در آینده به نام‌های ایرانی بیشتری در آپامیا دست یابیم، امکان دارد مربوط به ایرانیانی باشد که در خدمت سلوکیان بوده و در این شهر جدید مستقر شده‌اند، چنان‌که در مورد شهر لائودیکیا احتمالاً چنین بوده است.

جاده‌ای به سوی کیلیکیه

مدارک مربوط به استقرار اشراف ایرانی در جاهای دیگر فریقیه بزرگ پراکنده و بیشتر حاصل کاوش‌های باستان‌شناختی هستند. این مدارک کمابیش به دو دسته تقسیم می‌شوند. مدارک مربوط به حضور ایرانیان در امتداد "جاده شاهی" که از شمال فریقیه می‌گذشته است. و دوم مدارک بیشتری در امتداد راهی که از کلاینای به کیلیکیه منتهی می‌شده و همان راهی بوده که سپاه کوروش کوچک در زمان شورش او طی کرده است.

گازاننا. بطلمیوس (جغرافیه، ۲۷، ۲۶) به وجود شهرکی در فریقیه به نام "گازنا" [Gazena] اشاره می‌کند (cf. RE s.v. phrygia 828-9 s.v. Gazena) و جای آن را به سمت مرز پیسیدی و در نزدیکی کلاینای می‌گوید. در آغاز رمزی (۱۸۹۵، ص ۲۹۶) اظهار عقیده کرد که "گازنا"ی بطلمیوس تحریف کلمه "تاکینا" است که وجود این شهرک در مدارک کتیبه‌ای محلی تأیید شده است. اما سپس کتیبه‌ای در "گوندا" واقع در شمال شهر "حیران اوغلو" کشف شد که در آن به γανζαννός [= گانزانوس] اشاره شده بود (RE مدخل (Ganza(ia)?). بدین ترتیب اشاره بطلمیوس به "گازنا" مورد تأیید

قرارگرفت و محل آن نیز در "گوندای" تعیین شد، اما هنوز درباره شکل دقیق نام شهرک تردید وجود دارد.

احتمال دارد که این نام منشأ محلی داشته باشد، اما به نظر من احتمال بیشتر آن است که از کلمه پارسی "خزانه" [= گَنْزَک = گنج = گنجینه] مشتق شده باشد. شهرک‌هایی که این نام‌های "گنزه" [Ga(n)za-] در آن‌ها وجود دارند معمولاً محل خزانه‌های سراسر امپراتوری هخامنشی و احتمالاً جاهایی بوده‌اند که محل گردآوری و توزیع و تقسیم خراج‌ها محسوب می‌شده‌اند (بریان ۲۱۰-۱۱، RTP). امکان دارد که "گازنا" تحریف همین نام "گنزه" یعنی خزانه در فریغیه بزرگ بوده است. شهرک در نیمه راه میان کلاینای و توریاون قرارگرفته است.

در یک کتیبه مسیحی از خود شهر توریاون نوشته شده است که فردی به نام اورلیوس میترس سنگ‌گوری برای خواهرش آناستازیا برافراشته است (MAMA VII. 126). در یک کتیبه‌ی مسیحی دیگر (MAMA VIII. 360) که از "قراگاج" در دشت کیلانی به دست آمده که در میان توریاون باستانی و گانزائنا قرار دارد، نوشته شده است که فردی به نام مئیترس [Meithres] (توجه کنید به تغییر املاء) سنگ‌گوری برای همسرش مگیسته [Megiste] برپا کرده است. هیچ‌یک از این نام‌ها به نظر من معنای ایرانی خاصی ندارند.

کتیبه‌ی سوم جالب‌تر از توریاون کشف شده و در آن نوشته شده که فردی به نام "باتاکس" [Battakes] سنگ‌قبری برای مادرش "مای فاتیس" [Maiphateis] برپا داشته است (اندرسون، ۱۸۹۸، ص ۱۲۳). رابرت (۱۹۶۳، ص ۵۱۷ به بعد) ثابت می‌کند که نام "مای فاتیس" مؤنث "مای فاتس" است. شکل باستانی ایرانی "مای فاتس" [Maiphates] که به شکل "مای فاتاس" نیز دیده شده است، به احتمال فراوان [Mai- pata] "ماه پَت" = ماه‌بَد = مَهَبَد به معنای "کسی که ماه نگهبان اوست" [یا به عکس "نگهبان ماه" -م] است. درباره تبدیل p- پارسی به φ [Ph یونانی] اشمیت (۱۹۷۸، ص ۵۸، پانوش ۸۳) بحث کرده است. همان‌طور که قبلاً درباره "مای فرنس" گفتیم، دست‌کم این امکان وجود دارد که نام "مای فاتیس" یا مذکر آن "مای فاتس" در دوره‌ای پسین‌تر از دوره هخامنشی از کاپادوکیه به توریاون رفته باشد. شهر توریاون بسیار به کاپادوکیه

نزدیک است، و به راستی لزومی ندارد که استقرار این نام در توریاون را به حرکتی سیاسی در آغاز سده یکم ق.م. نسبت دهیم. هیچ نکته غیرعادی در گسترش این اسم خاص ایرانی که در کاپادوکیه بسیار رواج داشته است مشاهده نمی‌شود.

نام باتاکس نیز بسیار درخور توجه است. چنان‌که در زیر خواهیم دید، وقتی درباره نامی با ارجاع به آیین Magna Mater [= مادر بزرگ] در پسیوس بحث می‌کنیم، در واقع این نام ایرانی است. به نظر می‌رسد که نام نخست در تاجیه‌ی پسیوس جافتاده و سپس به سایر نواحی آناتولی گسترش پیدا کرده است. متأسفانه تعیین تاریخ این گسترش که آیا در زمان هخامنشی بوده یا سپس در دوره هلنیستی مقدور نیست. در نتیجه، گرچه بسیار جالب می‌نماید که در توریاون مردی با نامی ایرانی با زنی به همان نام ولی با شکل مؤنث آن ازدواج کرده باشد، اما این امر می‌تواند کاملاً تصادفی باشد، به‌ویژه که هر دو نام تا حدی "محلی" تلقی شده‌اند.

روبر (۱۹۶۵، ص ۹۴) می‌نویسد: «در دشت کیلانی نیز... هسته‌ای از خانواده‌های ایرانی وجود داشت.» مسلماً حفظ نام‌های باتاکس و مای‌فاتیس در توریاون پرسش‌های جالبی برمی‌انگیزد و امکان باقی‌ماندن عنصری ایرانی در میان جمعیت از دوره هخامنشی را نباید به کلی نادیده گرفت. با این حال، امکانات دیگر، نظیر گسترش نام‌های دیگری که دیدیم، محتمل‌تر هستند.

لائودیکیا کاتاکومنه. در یک کتیبه‌ی کشف شده در "لائودیکیا کاتاکومنه" از فردی به نام Αρσάμης [= آرسامس] نام برده شده است (رمزی، ۱۸۸۸، ص ۲۶۵، شماره ۱۰۷). از آن‌جا که من نتوانسته‌ام انتشار اصلی آن را ببینم، از متن کامل کتیبه اطلاعی ندارم. لائودیکیا شهری ساخته‌ی سلوکیان بوده و بنابراین احتمال این‌که از "حضور" هخامنشی در آن محل قبل از آن تاریخ اثری بیابیم بسیار بعید است. با این حال ممکن است، نظیر اسناد دیگر ذکر شده در فوق، این مدرک به هر حالی بازتابی باشد از حضور هخامنشی و جاده نظامی مهمی که از کلاینا‌ی به کیلیکیه می‌رفته است.

شهر بالائوندا

پس از نتیجه‌گیری از بررسی خود درباره مدارک استقرار ایرانیان در مناطق جنوبی

فریقه بزرگ، اکنون به بررسی مدارک مناطق شمالی این شهری خواهیم پرداخت. اما نخست باید به بررسی مدارک "حضور" ایران در منطقه بالائوندا [Balaunda] پردازیم که عملاً در فریقه بزرگ ولی در مرز بالیدی قرار داشت. چنانکه خواهیم دید هیچ مدرکی از استقرار واقعی ایرانیان در این ناحیه در دست نیست، اما بحثی درباره مدارک ضرورت دارد تا تصویر منطقی کاملی از مدارک ارائه شود.

آموناس آسیایی. هرودوت (VIII ۱۳۶) می‌نویسد پس از نبرد سالامیس، مردونیه الکساندر پادشاه مقدونیه پسر آموناس را به عنوان سفیر خود به آتن فرستاد. هرودوت می‌افزاید که یک ایرانی به نام "بوبارس" [Bubares] با خواهر الکساندر به نام "گوگایا" [Gygaea] که دختر آموناس بود ازدواج کرد و از این ازدواج پسری پدید آمد که هرودوت او را "آموناس آسیایی" می‌نامد. از قرار معلوم این آموناس در زمان هرودوت شخصیت صاحب نامی بوده است. در این جا با نمونه جالبی از ازدواج میان دو قوم سروکار داریم که یک ایرانی به عروس مقدونی خود اجازه می‌دهد که نام‌های مقدونی را وارد نظام نامگذاری خانواده سازد. برداشتی که از این امر می‌توانیم بکنیم آن است که منزلت و پایگاه دو طرف در یک ازدواج مختلط در انتخاب نام‌های ایرانی، بیگانه یا مختلط در نسل دوم مؤثر بوده است. این مورد، نام آموناس هر چند ایرانی نیست اما سلطنتی است و به این دلیل حفظ می‌شود. همچنین گفته شده که آموناس به حکمرانی شهر بزرگ آلاباندا در فریقه منصوب شده است.

اما درک مطلب بالا دشوار است چون آلاباندا در کاریا واقع شده نه در فریقه و بعید است که هرودوت که خود زاده‌ی هالیکارناسوس بوده از این امر آگاه نبوده باشد. به علاوه خود هرودوت تقریباً در همان جا (VII ۱۹۵) می‌نویسد که آریدولیس "جبار آلاباندا در کاریا" درست قبل از [واقعه] آرتمیوم اسیر شده بود. البته این خرده‌گیری دوم وزن چندانی ندارد زیرا هرودوت نمی‌گوید حکمرانی شهر در چه زمانی به آموناس داده شده و تاریخ آن شاید پس از سال ۴۸۰ [= نبرد سالامیس] بوده باشد. وضعیت با اشاره‌ی استفانوس بوزانتیوس که *Ἡρόδοτος, πόλις Φρυγίας, Ἀλαβάστρα* [= آلاباسترا، پولیس فروگیاس. هرودوتوس] و غیره، پیچیده‌تر می‌شود. وانگهی در کتاب هرودوت اشاره‌ای به "آلاباسترا" نشده است و پس می‌توان نتیجه گرفت که در

متن اصلی و اولیه هرودوت "آلاباسترا" بوده که بعداً "آلاباندا" خوانده شده است. به هر روی چه متن را آلاباندا بخوانیم یا آلاباسترا این واقعیت به جای خود باقی است که هرودوت آشکارا به دو شهر جداگانه اشاره کرده که یکی در کاریا و دیگری در فریقیه بوده است، گذشته از این که نام اصلی شهرک فریقیه‌ای چه بوده است.

هورن بلوئر (۱۹۸۲، ص ۲۱۸، پانوشت ۲) عقیده دارد که شهرک فریقیه‌ای مورد بحث باید همان "بلائوندا" باشد که به شکل‌های گوناگونی کاملاً نزدیک به هم "آلاباندا" و هم "آلاباسترا" دیده شده است. این نظری است ستودنی که تا وقتی مدارک روشنگرانه‌ی بیشتری پیدا نشده باید مورد پذیرش قرارگیرد.

نظر من آن است که واژه "بلائوندا" (که شکل جمع خنثی برای جاومکان در زبان یونانی است) به طریق زیر به شکل "آلاباندا" به گوش هرودوت رسیده است. شکل‌های گوناگون اولیه این نام در روی سکه‌ها و کتیبه‌ها به صورت‌های *Blaunda*, *Blaunda*, and *Mlaunda* [= بلاموندا، بلائودا و ملائوندا] مورد تأیید قرار گرفته است. درو - بیر (۱۹۷۸، صص ۵۸-۹) ضمن بحث درباره اسم خاص فریقیه‌ای [*Μαλανδᾶς* = مالاونداس] به این نتیجه رسیده که چه اسم انسان و چه نام محل آن، از ریشه‌ی *mlaund** مشتق شده‌اند. از طریق گنجاندن شدن یک حرف مصوت "سه هجایی"، نام مکان به *blaund* و نام شخص به *malaund* تبدیل شده است. به نظر می‌رسد که تغییر در حرف اول اسم مکان تا پیش از پایان دوره هلنیستی هنوز تثبیت نشده بوده است. زیرا در روی مسکوکات هلنیستی "بلائوندا" کلمه [*Μαλυνδέων* = ملائوندئون] وجود دارد (هد، ۱۹۱۱، ص ۶۴۶). بنابراین به اعتقاد من شکل تغییر یافته این "اسم مکان" که در اوایل رایج بوده *Bala(u)nda* بوده که تک‌واژ آغازین توسعه یافته و در نام انسان به "مالاونداس" تبدیل شده است. مدرکی قدیمی در مورد این شکل نداریم، اما رمزی (۱۸۸۳، ص ۳۷-۸) به شکل "بالاندوس" که در نوتی‌تیا دیده شده اشاره می‌کند. پس شاید هرودوت اسم مکان را به شکل *(A) balanda* شنیده باشد و آنگاه (از طریق قلب واژه) تصور کرده همان "آلاباندای کاریایی" است. پس شاید پنداشته دو شهرک به نام آلاباندا یکی در کاریا و دیگری در فریقیه وجود دارد و هر دو را به شکل آلاباندا که به عنوان اسم مکان بیشتر به گوشش

آشنا بوده نوشته است. بنابراین شاید استفانوس آن نسخه‌ای از هرودوت را در پیش رو داشته که آلاباندا به آلاباسترا تحریف شده بوده است.

در مورد آمونتاس گمان نمی‌کنیم با نمونه‌ای از اسکان اشراف ایرانی در فریقیه سروکار داشته باشیم. به نظر می‌رسد عایدات شهر آلاباندا/ آلاباسترا برای امرارمعاش به آمونتاس واگذار شده بوده است چون هرودوت نیز از واژه *νέμεσθαι* [nemesthai] استفاده می‌کند که بریان (۱۹۸۵b، صص ۵۸۹) به خوبی نشان داده است. بریان مورد آمونتاس را نیز شبیه یونانیان دیگری نظیر تَمِستوکلس یادماراتوس می‌داند که شاه ایران عایدات شهرهای گوناگون آسیایی را برای امرارمعاش به آنان بخشیده بود.

فارناکیون. دومین شهر که استفانوس در فریقیه نام می‌برد "فارناکیون" است. فارناکیا، سرزمین و شهری است در نزدیکی تراپزوس و متعلق به پادشاهی پونتوس. قوم آن برگرفته از فارناکوس و فارنوکنوس است، همان‌طور که آنتیوخوس از آنتیوخوس و سلوکنوس از سلوکوس است. در فریقیه نیز، چنان‌که الکساندر در کتاب سوم درباره فریقیه می‌نویسد، یک فارناکیون وجود دارد.

فارناکیای پونتوس احتمالاً توسط پدر بزرگ "مهرداد بزرگ" بنا شده است (هرمان RE، مدخل Pharnakeia [۱]). منبع استفانوس همان‌گونه که خودش اشاره می‌کند در مورد فارناکیون فریقیه الکساندر میلتنوسی [اسکندر میلطی] بوده که رساله‌ی Peri phrygias [درباره فریقیه] را در اوائل سده یکم ق.م. نوشته است. روگه [Ruge] (RE فریقیه (توپوگرافی) ۸۴۸) این شهر را جزء فریگیه و بدون تفسیر فهرست می‌کند، و با توجه به این‌که استفانوس منبع خود را الکساندر میلتنوسی ذکر کرده، منطقی است فرض کنیم که منظور فریقیه بزرگ بوده است نه فریقیه هلسپونتین که به دشواری می‌توان آن را بخشی از "فریقیه" در سده یکم پیش از میلاد دانست.

از آن‌جا که نام شهر نام فرد فارناکس را در خود دارد، منطقی است فرض کنیم که فردی با این نام آن را بنا نهاده است. در مورد شکل نام باید آن را بسنجیم با شهر میتريداتیون [مهردادیه] که روزگاری بخشی از قلمرو پادشاهان پونتوس بود تا سپس پومپی [امپراتور روم] آن‌جا را در اختیار گالاتیان [= غلاتیان] نهاد (استرابو XII ۵، ۲).

بدیهی است که میتريداتیون توسط پادشاهان پونتوس بنا نهاده شده بود، همان‌گونه که فارناکیا چنین بود، و بنابراین فارناکیون را نیز باید از شهرهای تأسیس شده توسط خاندان پادشاهی پونتوس بدانیم. اما محل فارناکیون که در فریقیه واقع شده است این امکان را منتفی می‌سازد.

گزینه دیگر آن است که انگار کنیم این شهر روزگاری به تصاحب فردی به نام فارناکس درآمده - نه این‌که توسط او بنا شده باشد - و این تملک موجب پیدایش این نام شده است. فارناکی‌ها خاندان نیرومندی بودند که خون‌شاهی داشتند و زمین‌های آنان به فریقیه هلسپونتین محدود نمی‌شد بلکه در سراسر شاهنشاهی ایران گسترده شده بود، بنابراین دلیلی ندارد بیندیشیم که آنان املاکی نیز در فریقیه بزرگ نداشته‌اند. با این حال اگر این نکته را دلیل نام این شهر بدانیم، پس باید انتظار داشته باشیم که نام آن چیزی نظیر "شهر یا روستای فارناکس" باشد نه "فارناکیون". پس باید به اطلاعاتی توجه کنیم که اثوستاتیوس (۹۱۸) در اختیار ما می‌گذارد و مثلاً می‌گوید شهر آپامیا در سوریه روزگاری روستا بوده و "فارناکه کومه" (*ἡ Ἀπάμεια, ποτὲ μὲν κώμη οὖσα καὶ Φαρνάκη καλουμένη*) نامیده می‌شده است.

پس چنین می‌نماید که فارناکیون توسط فارناکس بنا نهاده شده بوده است نه آن‌که جزء املاک او یا هم نام او بوده است. اگر این شهر در فریقیه هلسپونتین قرار داشت طبعاً می‌توانستیم بنای آن را به یکی از افراد دودمان فارناکی نسبت دهیم که تا چند نسل شهرت داشت. این فارناکیون بوده‌اند. این فارناکیون ما در فریقیه بزرگ واقع شده است، اما این امر لزوماً بدان معنا نیست که خاندان فارناکی نمی‌توانند مؤسس آن بوده باشند، بخصوص اگر تاریخ بنای آن مربوط به زمانی باشد که خاندان فارناکی نه تنها حاکم بر شهرهای فریقیه هلسپونتین بلکه فرمانروای سراسر آسیای پایین بوده‌اند. دو نمونه از آنچه می‌تواند عمل فارناکی‌ها در تأسیس و بنیادگذاری تلقی شود در منابع ذکر شده است. توکودیدس [توسیدید] (I, ۷) توصیف می‌کند که چگونه وقتی در سال ۴۲۲ اهای دلوُس از جزیره خود توسط آتنی‌ها بیرون رانده شدند فارناکس آنان را در جایی به نام آتراموتیون در آسیا اسکان داد. نمونه دیگر در کتاب دیودوروس سیسیلی است (XIII, ۱۰۴, ۶) توضیح می‌دهد که چگونه در سال ۴۰۵ حدود هزار نفر

از دموکرات‌های محترم شهر میلئوس مجبور شدند پس از ضربه لوساندر به آن شهر از آن‌جا بگریزند. فارنا بازوس به هر یک از ایشان یک سکه زر استاتر داد و آنان را "در بلائودا، که دژی بود در لیدی" مستقر کرد. انسان انتظار دارد که فارنا بازوس نام این شهر جدید خود را "فارنا بازیون" یا چیزی نظیر آن گذاشته باشد، اما او احتمالاً به احترام پدرش که حدود هفت سال پیش در گذشته و فرمانروایی را به وی تحویل داده بود، آن‌جا را فارناکیون نامید. به عنوان نمونه، پادشاهان هلنیستی همیشه بناهای مدنی خود را به نام خویش نمی‌نامیدند بلکه از این فرصت بهره‌می‌گرفتند تا ادای دینی به والدین خود کرده باشند.

در متن هرودوت Κλαῦδα [= کلائودا] نوشته شده که وسلینگ آن را به Βλαῦδα [= بلائودا] تصحیح کرده است. اما چندان شکی نیست که این Phrourion [# نیزه‌دارنشین؟] بلائودا در لیدی را باید همان بلائوندايي دانست که در مرز لیدی و فریقیه واقع شده بود. در این‌جا خواننده بار دیگر به یاد بحث هورن بلوتر (۱۹۸۲، صص ۱۹-۲۱۸، پانویست ۲) می‌افتد. بنابراین معنای ضمنی این فرض آن است که "آمونئاس آسیایی" هرودوت که برای او و خوانندگان یا شنوندگانش آشنا بوده و برای ما به کلی ناشناخته است، ناگهان حقوق خود درباره عایدات از "بلائوندا" را از دست می‌دهد. می‌توان فرض کرد که اراضی بلائوندا به قطعاتی تقسیم و میان هزار نفر شهروند تازه توزیع شده است. هیچ مدرکی نداریم که آن هزار دموکرات میلئوسی هیچ‌گاه اجازه بازگشت به زادگاه خود را یافته باشند، و، با توجه به تاریخ بعدی حدود ۲۰ سال یا بیشتر روابط میان ایران و لاسدمونی بعید است که چنین امری نیز هرگز تحقق یافته باشد. محل فارناکیون هنوز روشن نشده است و هیچ کتیبه‌ای که به این شهر اشاره داشته باشد نیز به دست نیامده است. با توجه به فقدان هرگونه مدرک، فعلاً نظر من آن است که شاید به شهر نوبنیاد "بلائوندا" نام "فارناکیون" داده شده است. هنگام احداث شهر جدیدی می‌توان به نام سنتی آن بازگشت. در چنین صورتی، با توجه به کمیابی منابع کتیبه‌ای از منطقه در اواخر قرن پنجم و اوایل قرن چهارم، نبود نام شهر غیر از اشاره استفانوس، بسیار درخور توجه است. خوشبختانه استفانوس در این زمینه الکساندر میلطی را به عنوان منبع خود ذکر می‌کند. اگر این فرض بالا را

بپذیریم، ساکنان فارناکیون میلطی تبار بوده‌اند و بنابراین کاملاً امکان دارد که الکساندر اطلاعات خود درباره شهر را از یک میلطی کسب کرده باشد.

جاده شاهی

کاوشگاه‌های باستان‌شناختی فریقیه بزرگ که در مدارک آن‌ها به هر شکل اشاره به حضور ایرانیان شده است، همگی در امتداد جاده‌ای قرار دارند که از قرار معلوم همان "جاده شاهی" معروفی است که از سارد تا شوش احداث شده بوده است. لازم به یادآوری است که هرودوت هنگام توصیف خود از "جاده شاهی" (۷، ۵۲، ۱) اشاره می‌کند که این جاده در همه جا از محل‌های مسکونی و آباد و ایمن عبور می‌کرده است. و در جایی دیگر (۷، ۳۵، ۳) نیز گفته بود که از این جاده با نگهبانان محافظت می‌شد.

منطقه اوشاق

تمنوتورای. شهر باستانی تمنوتورای امروز "اوشاق" [Uşak] نام دارد (درو-بیر، ۱۹۷۹). ارجاعات ادبی، سکه‌شناختی و کتیبه‌شناختی به این شهر همگی متأخرند که با توجه به اهمیت این محل تعجب‌آور است. حداقل این امکان وجود دارد که شهر "کرامون آگورا" که گزنفون (آناباسیس I، ۲، ۱۰) آن را شهری مسکونی و پرجمعیت می‌خواند و آخرین شهر به سوی موسیا - که البته تا جایی که من می‌دانم جای دیگری تأیید نشده - در واقع همان تمنوتورای بوده باشد (RE ذیل Keramōn Agora).

ایکیزتپه [Ikiztepe]. در غرب "اوشاق" تعدادی تل و گورپشته در محلی به نام "ایکیزتپه" قرارگرفته است. در یکی از آن‌ها که توسط اداره باستان‌شناسی ترکیه مورد کاوش قرارگرفته است تعدادی ظرف نقره به شکل‌های ایرانی و لیدیایی کشف شده که در میان آن‌ها یک منقل عودسوز ایرانی هم وجود دارد (AJA 71, 1967, 172, Pl. 59). من قبلاً درباره دشواری اظهارنظر در این‌که آیا این‌گونه اشیاء می‌توانند مدرکی دال بر اسکان اشراف ایرانی در محلی باشند یا نه سخن گفته‌ام. بسیاری از ظرف‌های نقره هخامنشی بارها از سوی ایرانیان به اشراف محلی هدیه شده است و بنابراین بارها

در گور این اشراف محلی از این گونه اشیاء پیدا شده است نه در گورهای اشراف ایرانی. اما در مورد فریقیه، برخلاف پافلاگونیا، بیتونیا، لیدیا، کاریا یا لوقیه، مطلقاً هیچ مدرکی حتی در مورد وجود اشراف محلی فریقیه نیز وجود ندارد. با توجه به این نکته، وجود فقط یک مدرک که در "ایکیزته" پیدا شده است، پیش از هرگونه اظهارنظری درباره آن به عنوان مدرکی از اسکان اشراف ایرانی در منطقه "اوشاق"، نیاز به مدارک بیشتری داریم.

سباسته. شهرک متأخر "سباسته" [Sebaste] در دره‌ی رودی حدود ۳۵ کیلومتری جنوب شرقی اوشاق قرار گرفته است. در فهرست "شورای کهن سالان" یا "شورای شیوخ" سباسته به اسامی میتريداتس، آریبازوس و سسی‌نس برخورد می‌کنیم (روبر، ۱۹۷۸، صص ۲۸۴-۵، پانوش ۶۳). قابل ذکر است که غیر از میتريداتس [=مهرداد] بقیه نام‌ها عمومیت نداشته‌اند.

قبلاً درباره امکان ارتباط یک آریبازوس ذکر شده در کتیبه‌ای از لائودیکیا با دو فرد به نام آریبازوس که در سلسله مراتب دستگاه اداری سلوکی در آسیای پایین کار می‌کرده‌اند سخن گفتیم. شاید بتوانیم این نام را با نام آریبازوس کشف شده در سباسته نیز ربط دهیم. دوباره تأکید می‌کنم که نام آریبازوس نامی عمومی که هر کسی از آن استفاده کند نبوده است.

نام سسی‌نس کمتر کمیاب است، چنان‌که مثلاً بزرگ‌ترین پسر داتامس شهر ب کاپادوکیه چنین نامیده می‌شد (نک. سکوندا ۱۹۸۸ا صص ۴۸-۹)، اما هیچ نمونه دیگری از این نام مناسب‌تر برای ارتباط دادن با نام موجود در شهر سباسته نیست (درباره گروه نام‌های ایرانی که با - "سیسی" (Sisi-) آغاز می‌شوند بنگرید به: اشمیت، ۱۹۷۱، صص ۱۷۹-۱۸۰؛ در: مایهوفر ۱۹۷۳، ص ۲۸۱؛ اشمیت، ۱۹۷۵، صص ۲۳-۲۱).

استفاده از نام‌های ایرانی توسط سه خانواده بزرگ و رهبرش آن هم فقط در یک شهر، امری بسیار استثنایی و برجسته و چشمگیر است. به این دلیل بود که روبر به این نتیجه رسید که این ناحیه روزگاری استقرارگاه ایرانیان بوده است. البته لازم نبوده که این خاندان‌ها در اصل ساکن ناحیه خود سباسته بوده باشند، بلکه چه بسا در پیرامون آن می‌زیسته‌اند. پس منطقی به نظر می‌رسد اگر این خاندان‌ها را با گور

ایکیزتیه ارتباط دهیم. از آن جا که این گور تاریخ هخامنشی دارد، ما نیز مجبوریم نتیجه بگیریم که منطقه اوشاق در دوره هخامنشی یک ناحیه اشرافی‌نشین ایرانی بوده است. ارتباط‌های هلنیستی احتمالی نام آریابازوس [آریاباز] این نتیجه‌گیری را منتفی نمی‌سازد، چون امکان دارد خاندان آریابازوس در اصل مستقر در غرب، و شاید در خود منطقه اوشاق، ساکن بوده‌اند.

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

از لئونوکفالای تا پسینوس

بقیه مدارک تقریباً در امتداد "جاده شاهی"، از کرامون آگورا تا گوردیون و بدون تمرکز خاصی در یکی از نواحی، پراکنده به نظر می‌رسند. با توجه به این که این ناحیه از لحاظ باستان شناختی نسبت به نواحی قبلاً بحث شده اما کمتر مورد کاوش قرار گرفته است، پس به هر صورت بایستی چنین انتظاری هم داشته باشیم. در نتیجه بسیار دشوار است بدانیم چگونه باید این مدارک اندک و پراکنده را تفسیر کنیم. چه بسا با ناحیه یا نواحی اشرافی‌نشین، یا مهاجرنشین هخامنشی، یا فقط ایرانی‌مآب شدن ساکنان اطراف جاده سروکار داشته باشیم.

لئونوکفالای. منطقه‌ی آفیون [آفیون قره‌حصار کنونی]، حدود یکصد کیلومتری شرق اوشاق و در کنار جاده به سوی گوردیون، ناحیه‌ای بود بسیار قابل توجه از نظر استراتژیک و بسیار مهم از نظر اقتصادی. این امر به خوبی از تأسیس یک مهاجرنشین مقدونی در آن نزدیکی به نام "دوکی میون" پیداست. در دوره هخامنشی، به "آفیون" یا دست کم شهرکی در منطقه آفیون "لئونوکفالای" می‌گفتند که به معنای "کله‌ی شیر" [لئون = شیر، کفالای = سر] است. پلوتارک (نستوکلس ۳۰) محل شهر را در کنار جاده اصلی میان سارد تا شوش ذکر می‌کند. هلانیکوس (5 [16] 21) نیز از این شهر یاد می‌کند و می‌گوید آگسیلائوس به محلی به نام "لئونتون کفالای" رسید، چندین بار به آن حمله کرد اما کاری از پیش نبرد و ناچار به راه خود ادامه داد تا سپاه را بیشتر در فریقیه به سوی گوردیون پیش برد. بنابراین به نظر می‌رسد که استحکامات و برج و باروی این شهر در دوره هخامنشی استوار بوده است.

یکی دو قطعه مدرک نشان می‌دهند که این ناحیه احتمالاً یکی از استقرارگاه‌های اشرافی‌نشین ایرانی بوده است. اگر چنین بوده چرا آگسیلائوس می‌بایست از ادامه محاصره و تصرف لئونتوکفالی چشم‌پوشد و راهی گوردیون شود، یعنی هدف اصلی می‌بایست خود لئونتوکفالی بوده باشد (نک. بروس ۱۹۶۷، ص ۱۴۰).

آلتین‌تاش. سنگ قبری از نوع "یونانی - ایرانی" - با اندکی مسامحه در استفاده از این اصطلاح - در نزدیکی آلتین‌تاش کشف شده و اکنون در "موزه افیون" قرار دارد. گمان می‌رود مربوط به اواخر سده پنجم ق.م. باشد (پفل و موبیوس ۱۹۷۷، شماره ۷۵) و از مرمر محلی دوکی‌میان ساخته شده است. شاید این مدرکی باشد از اسکان اشراف ایرانی در منطقه افیون. در هر جای دیگری که این نوع سنگ قبرهای "یونانی - ایرانی" کشف شده‌اند: در ناحیه داسکلیون، در منطقه عمومی مانیسا یا در "هوپایا" مدرک استواری شده‌اند برای اثبات استقرار اشراف ایرانی، و بنابراین منطقی است اگر فرض کنیم که این سنگ‌گورها توسط یا از طرف "شهبازان" ایرانی یا خدمتگزاران آنان ساکن ناحیه تهیه شده باشند. بنابراین ممکن به نظر می‌رسد که منطقه افیون از نواحی استقرار اشراف ایرانی می‌بوده است.

ناکولیا. در میانه مثلث تشکیل شده از افیون، گوردیون و "اسکی شهر"، شهرک "سیدغازی" قرار گرفته که همان "نوکلایا" باستانی است که در آنجا کتیبه‌ای تقدیم به "ژئوس ایرانیان و ژئوس برونئون و ژئوس آستراپتون" (*Δὺ Περσῶν Καὶ Βροντῶντι*) (*Καὶ Ἀστράπτοντι*) کشف شده است (درو-بیر، ۱۹۷۸، صص ۴۸-۵۰).

هر چند ژئوس نام یونانی مرسوم اهورامزدا است، اما از آیینی به صورت "ژئوس ایرانیان" در آناتولی اطلاعی نداریم و در هیچ‌جا تأیید نشده است. تکه‌ای از گورگیاس که در لونگینوس حفظ شده است (*Sub.3.2*) می‌گوید گورگیاس خشایارشا را "ژئوس ایرانیان" نامید. این متن ناشناخته است، اما این قسمت را شاید بتوان ارتباط داد با داستانی که هرودوت حکایت کرده است (VII ۵۶) که فردی اهل هلسپونت با مشاهده عبور ارتش ایران از هلسپونت [داردانیل] سر را به آسمان کرد و فریاد زد: «ای ژئوس چرا به شکل ایرانی درآمده و نام خود را خشایارشا گذاشته‌ای، و برای ویران کردن یونان تمام عالم و آدم را همراه خودت راه انداخته‌ای؟ تو که برای انجام

این کارها نیازی به این چیزها نداری!». این ارتباط را قبلاً برای اولین بار هاو و ولز (۱۹۱۲، ص ۱۵۰) متذکر شده‌اند. در این صورت این عبارت یک مبالغه ادبی است و ربطی به پرستش و آیین زئوس ایرانیان ندارد. حدس کوک (۱۹۱۴، ص ۷۴۱، پانویس ۴) که فکر می‌کرد اشاره به "مزدا" در تفسیر هسوخیوس که *Μαζεύς ο Ζεύς παρά Φρυγί* [Mazeus. Ó zeus Paraphryzi] مرتبط‌تر به نظر می‌رسد اگر این حدس درست باشد، می‌تواند مدرکی برای پرستش اهورامزدا در فریقیه تلقی شود. با این حال چنین تفسیری بسیار بعید به نظر می‌رسد.

این آیین را شاید بتوان با پرستش "زئوس و اراداتس" ("باراداتا" به معنای "دادار" یا "قانون‌گذار") مرتبط ساخت که در کتیبه‌ای مکشوف در سارد تأیید شده است (روبر، ۱۹۷۵، صص ۳۰-۳۰۶) که نشان می‌دهد این آیین در سراسر آسیای پایین گسترش یافته بوده است، گرچه این نیز مسلم نیست. به هر روی سرشت دقیق این آیین هر چه بوده، کتیبه‌ی به دست آمده از ناکولیا نمایانگر حضور سنگین ایران در منطقه است (نک. هورن بلوتر، ۱۹۸۲، ص ۳۵۱) [اما اکنون بسنجید با گشنیتسر ۱۹۸۶ که عقیده دارد جمله کتیبه اخیر بدان معناست که خاندان "باراداتاس" زئوس‌پرست بوده‌اند (ناشر، ویراستار)].

دارئیون. استفانوس بیزانتیوس برای این واژه مدخل جالب زیر را دارد:

دارئیون، شهری در فریقیه. تلفظ محلی فریقیه‌ای آن با یک هجا فرق می‌کند: "دارئیوس" [Darieus]، نظیر کوتی‌آیون، کوتی‌آیوس، یا، در مورد "Rhaiteion" و Darieus, "Sigeion".

مدخل *Δαρειον* [= دارئیون] در استفانوس خارج از نظم الفبایی است و معمولاً به *Δαρειον* [= Darieion] اصلاح می‌شود. با این حال این نیز نظم و توالی الفبایی را برقرار نمی‌سازد.

در فهرست خراج سال ۴۲۵/۴ آتن، شهری موسوم به "دارئیون" از ناحیه هلسپونتین به صورت *Δαρειον παρά την Μυσίαν* ذکر شده است. این نام در فهرست دیگری وجود ندارد و از فهرست کامل سال ۴۳۳/۲ نیز غایب است. ویراستاران (مریت، ویدگری، مک‌گرگور، ۱۹۳۹، ص ۴۷۹) این دارئیون را همان دارئیون استفانوس می‌دانند و استدلال

می‌کنند که فریقیه استفانوس باید ساحل "فریقیه هلسپونتین" غرب کیوس بوده باشد. ممکن است، اما این نیز امکان دارد که اشاره استفانوس به دارئیون دومی در فریقیه بزرگ بوده باشد. "هلسپونتین" یا فریقیه‌ی "ساحلی" اصطلاحاتی هستند مربوط به دوره کلاسیک که سپس، هنگامی که کل منطقه "موسیا" نامیده می‌شود منسوخ می‌شوند. نوع کاربرد استفانوس در مورد شهرهای این منطقه بسیار نامنظم است. او پوتوپولیس را جزء موسیا، آرتاکه را جزء فریقیه، کوزیکوس را شهری از پروپونتیس، و رونداکوس را شهری میان فریقیه و هلسپونت می‌نامد. درواقع به نظر می‌رسد که او از روش منبع خود، که وابسته به تاریخ همان زمان منبع بوده پیروی کرده است. متأسفانه استفانوس در مورد "دارئیون" منبع خود را ذکر نمی‌کند. با این حال می‌بینیم که استفانوس در مدخل خود بحث می‌کند که چگونه تلفظ محلی دارئیون در زبان فریقیه‌ای شکل گرفته است، حال آن‌که می‌دانیم زبان بومی اهالی فریقیه‌ی هلسپونتین ظاهراً موسیایی بوده است. بنابراین، من گرچه اطمینان ندارم ولی فکر می‌کنم احتمال دارد استفانوس اشاره‌اش به دارئیون دومی در فریقیه بزرگ بوده است. پس به نظر می‌رسد که علاوه بر زیستگاه جداگانه‌ای مرسوم به "دارئیوکومه" در لیدی، دو شهر مرسوم به دارئیون در آسیای پایین وجود داشته است، یکی در موسیا (یا فریقیه‌ی هلسپونتین) و دیگری در فریقیه بزرگ. روگه، که این شهر را فریقیه‌ای فهرست کرده است (RE مدخل فریقیه (توپوگرافی) ۸۲۵) بر این نظر کرامر صَحّه می‌گذارد که "دارئیون" استفانوس خطایی است در مورد شهر فریقیه‌ای "دورئیون" [Dorieion]. این بعیدتر از همه است. نخست این‌که مستلزم تصحیح Δαρειον به Δοριειον در نسخه خطی است. و دوم آن‌که استفانوس برای "دورئیون" مدخل جدایی آورده است: دورئیون، شهری در فریقیه. تلفظ محلی آن Dorieus است مانند Gordieus.

بعید می‌نماید که در رونویسی نسخه خطی خطایی رخ داده باشد، چون با دو مدخل کاملاً متفاوت سروکار داریم. و از آن بعیدتر آن است که استفانوس در نسخه اصلی و اولیه خود رونوشت غلطی از اطلاعات مربوط به یک لهجه محلی انجام داده باشد. اگر دارئیون دوم را در فریقیه بزرگ بدانیم، درباره مکان دقیق آن هیچ اطلاعی نداریم. همچنین مطلقاً نمی‌توانیم مطمئن باشیم که آن‌جا را داریوش بنا کرده باشد،

بلکه بیشتر باید نتیجه بگیریم که این شباهت صرفاً تصادفی است. با این حال و با در نظر داشتن کلیه این شرایط، محتمل می‌نماید که شهری با این نام توسط هخامنشیان ساخته شده باشد و چه بسا یک مهاجرنشین نظامی بوده است نظیر شهرهایی که در لیدی مدارکی درباره‌شان وجود دارد.

روگه "دورئوس" [Dureios] را نام رودی نزدیک "دوکی مئون" می‌داند (نک. *RE*, فریقیه (توپوگرافی) ۸۲۵) که ظاهراً تعبیر عادی کتیبه‌ای است که روی مسکوکات ضرب شده در آن شهر نیز وجود دارد. امکان دارد که Dureios شکلی از Dareion را حفظ کرده باشد، که در این مورد "دوکی مئون" [Dokimeion] احتمالاً در یا نزدیک محل کاوشگاه بنای مستعمراتی هخامنشی قدیم قرار داشته است. نیز شایان ذکر است که کوه پشت "دوکی مئون" موسوم به "پرسیس"، که سنگ مرمر فراوانی از آنجا استخراج می‌شده، نامی ایرانی گرفته باشد. این نام محلی نیز فقط توسط مسکوکات منتشره شهر دوکی مئون تأیید شده است (مثلاً اورمرد، رابینسون ۱۹۱۴، ص ۴۱ و تصویر I شماره ۱۵) که روی آن‌ها ایزد بانوی "کوبله" [= سیبل] و در پشت او دو قله کوه پرسیس نمایان است. در روی سکه نوشته شده است "پرسیس". هر چند دوباره تأکید می‌کنم که این اظهارنظرها در مورد محل احتمالی شهری احتمالی موسوم به "دارئون" تنها با توجه به فقدان هرگونه مدارک استوار درباره محل قطعی "دارئون" مطرح شده‌اند. امید می‌رود که با به دست آمدن و کشف مدارک بیشتر در آینده، این مسأله روشن‌تر شود.

نام‌های ایرانی آیزانی تیس. کتیبه‌ای در روستای "آوشر" [Avšar] در نزدیکی "آیزانی" باستانی حدود ۲۵ مایلی غرب "آلتین‌تاش" از یک "میترس" نام برده است (*MAMA IX*, 112 cf. p.lix). قبلاً درباره دشواری تفسیر نام میترس سخن گفته‌ایم. کتیبه‌ی دومی (*MAMA IX*, 181) به دست آمده از "قیرگیل" حدود ۲۵ مایلی قسمت غربی‌تر، به نام "پرسیون" [Persion] اشاره دارد. ویراستاران متذکر شده‌اند که این نام "باید ارتباطی با پرسئوس یا با ایران داشته باشد". با این حال وجود این نام در جزیره "کوس" [Cos] نیز تأیید شده و در روی سکه‌های قرن چهارم به صورت "پرسیون" آمده است (پاتون و هیکس، ۱۸۹۱، ص ۳۰۵، شماره ۷). به نظر می‌رسد که این نام مشتق از نام رایج یونانی "پرسس" [Perses] باشد. و بالاخره نام *ποάκης* [ایرساکس] که قبلاً یک بار

در روی یک کتیبه‌ی بسیار خراب شده‌ی مسیحی به دست آمده از "تپه جیک" چنین قرائت شده بود اما اکنون براساس آخرین قرائت *Kypiakis* [کوریاکیس] خوانده می‌شود (MAMA IX, 560 (b) v.s. 5, P.172).

بنابراین هیچ مدرک قطعی از لحاظ نام‌شناسی در آیزانی تیس وجود ندارد که یا به سمت غرب منطقه "آفیون" یا دور از "جاده شاه‌ی" بتوان اظهار نظر کرد که این منطقه یکی از استقرارگاه‌های ایرانی بوده است. اشتقاقی از نام ایرانی "زنوس آبوزنوس"، که پرستش آن محدود به این منطقه بوده پیشنهاد شده است (MAMA IX P.22)، اما بی‌تردید این نام مذهبی محلی است.

پسینوس و منطقه کوه دیدوما

هر چند بیشتر مدارک به دست آمده از شمال فریقیه بزرگ بسیار پراکنده هستند و مدارک ادبی به هیچ وجه در اختیار نداریم، اما در ارتباط با آیین و پرستش "مادربزرگ" [Magna Mater]، مدارک فراوانی در مورد نوعی از حضور ایرانیان در پسینوس وجود دارد.

آیین مادربزرگ در پسینوس. استرابو (XII ۵، ۳) پسینوس را از آن رو بسیار بلندآوازه می‌داند که منزلگاه محترم‌ترین پرستشگاه "مادربزرگ" یا مادر همه ایزدان یعنی "کوبله" [= سیبل] از آن‌جا، در غلاطیه، در نزدیکی رودخانه سانگاریوس، و بنابراین تقریباً در مرز با اپیکتئوس فریقیه قرار گرفته است. در آغاز، شهر جزء شهر بی فریقیه بزرگ بوده است. او همچنین می‌گوید که شاهان پرگامون صحن مقدس معبد را چگونه به زیبایی آراسته‌اند. ما درباره دوره قبل از دوره هلنیستی هیچ اطلاعی از ماهیت این کیش یا این پرستشگاه نداریم (در این باره بنگرید به مگی، ۱۹۵۰، صص ۷۰-۷۶۹، پانوش ۷).

پولیویوس (XXI ۳۷، ۵) می‌گوید در سال ۱۸۹ ق.م. هنگامی که مانلیوس در کنار رود سانگاریوس و نزدیک مدخل گالاتیا [= غلاطیه] اردو زد، دو نفر از قوم گال [= گُل] از سوی آتیس و باتاکس کاهنان معبد مادر خدایان [= کوبله] در پسینوس نزد او

آمدند و اعلام نمودند که مادر خدایان پیروزی او را پیشگویی کرده است. در ۱۰۲ ق.م. یکی از کاهنان، باتاکس [Batakes] به قول پلوتارک (اخلاقیات ۱۷، ۵-۶) یا باتاکس [Battakes] به قول دیودوروس (XXXVI، ۱۳، ۱-۳) از رُم دیدار کردند. احتمالاً این هردو نام القاب مقدس مذهبی هستند نه اسامی شخصی. از میانه سده دوم پیش از میلاد، یک "گال" به مقام مقدس رسیده و لقب آتیس کسب کرده بود. * (ولز، ۱۹۳۴، ص ۲۴۶). نکته درخور توجه در چارچوب بحث کنونی ما این است که نام کاهنانه یا مذهبی "باتاکس" در اصل ایرانی است.

نام باتاکس. در سفر جعلی "ازدراس" [از اسفار مجعوله که به کتاب مقدس افزوده شده بود. - م] از برگزاری مسابقه‌ای میان سه جوان در دربار ایران در زمان پادشاهی داریوش یکم یاد می‌شود تا ثابت شود که آیا شراب قوی‌تر است یا شاه یا زنان. زروبابل، یکی از مسابقه‌دهندگان یهودی می‌تواند ثابت کند که زنان از دوتای دیگر نیرومندتر هستند و مسابقه را می‌برد. در جریان این حکایت نام "آپامه" دختر بارتاکس به میان می‌آید (یکم ازدراس ۴، ۲۹). نام در متن متأسفانه آسیب‌دیده و خواندن و یقین به درستی آن دشوار است، اما با دقت کامل توسط توری (۱۹۱۰، صص ۴۴-۴۰) مورد بحث قرار گرفته است. در چاپ مصری کتاب نوشته شده *την θυγατέρα* *Baptákov*, [ten thougatera Bartakou]، حال آن‌که در چاپ سوری فلسطینی آن *Bezakou* [بزاکو] یا *Bazakou* [بازاکو] نوشته شده است. قسمت مشابه آن در کتاب یوسفوس (AJ XI 3,5) آپامه را *Paβeξákov* *της* *tes rabezakou* نوشته که گمان می‌رود خطای رونوشت‌کننده از *Thugate* *rabezakou* *θυγατέ* *paβeξákov* باشد.

مایرهوفر (۱۹۷۳، ص ۸/۱۷۵) آوانویسی ایلامی Ba-da-Ka را به شکل‌هایی نظیر *Badaκης* [باداکس]، *Badaδος* [باداگوس] و غیره که در آناتولی و کریمه وجود دارند ارتباط می‌دهد. هینتس (۱۹۷۳، صص ۴۹-۵۰) عقیده دارد که نام مبتنی است بر *bata** به معنای "شراب" و شکل پارسی باستانی آن *Bataka** است (هینتس، ۱۹۷۵a، ص ۶۴). این تطبیق دارد با شکل نامی که در متن ذکر شده در فوق تأیید شده و در کتیبه‌هایی که در

*- آتیس و باتاکس کاملاً یادآور آتیس، کائوتس و کائوتوپاتس در مقام‌ها و نیز آیین‌های مهرپرستی و شمایل‌های مربوط به آن هستند. - م.

زیر بحث خواهیم کرد. بنابراین منطقی به نظر می‌رسد بگوییم که نام اصلی متن ازدراس، نام کاملاً مورد احترام ایرانی "بارتاکس" است. ما نیازی به اصلاح شکل Bartakes [بارتاکس] موجود در چاپ مصری نداریم، چون -r- اضافی را می‌توان به آسانی به عنوان تلاشی برای نمایش -a- طولانی ایرانی تبار تبیین کرد (بسنجید با نام Bardak فهرست شده توسط یوستی، ۱۸۹۵). به علاوه هر چند، سند (یا سندهایی) که متن بالا از آن رونویسی شده احتمالاً یونانی بوده‌اند، اگر داستان درواقع اساسی داشته، که به نظر من باید داشته باشد، منبع ادبی اصلی آن به زبان آرامی بوده است. اگر چنین است، احتمال دارد که شکل نام در ترجمه به زبان یونانی کمی تغییر کرده باشد.

در متون ازدراس نام *Baptákov* [بارتاکو] که به دنبالش کلمات [toù Thaumastou] *toù thaumastou* بوده است به عنوان صفت "نامدار" ترجمه شده است. کاربرد ناشیانه و بدریخت است و کلمه احتمالاً چیزی منسوب به پدر را پنهان می‌دارد. در واقع در متن مشابه آن در یوسفوس، بارتاکس با *τὸν θαυμασιόν* [پسر تماسیوس] پایان می‌گیرد (توری، ۱۹۱۰، ۴۴). اظهارنظر شده است که نام "تماسیون" در یوسفوس را می‌توان ارتباط داد به اسم خاص "تامالیوس" (یا تائوماسیوس) که در هرودوت VII ۱۹۴ ذکر شده است (مثلاً کوک، ۱۹۱۳، شماره ۳۱، پانوش ۲۹). این نام شاید مرتبط باشد با Da-u-ma در "لوحه‌های بارویی تخت جمشید" و -tauma پارسی باستان به معنای "خانواده" (مایرهوفر، ۱۹۷۳، ص ۸/۳۷۶). در هرودوت، تاماسیوس پدر فردی به نام ساندوکس است که هوپارخ [فرماندار] کومه در آیولیس است و فرماندهی یک واحد از ناوگان ایران پیش از حادثه آرتیمیسیوم را برعهده دارد. ساندوکس یکی از "قضات شاهی" بوده که قبلاً توسط داریوش به اتهام دریافت رشوه محکوم شده بود. اما وقتی شاه مشاهده کرد که خدمات او به کشور بیش از جرم وی بوده است، او را بخشید و آزاد کرد. بنابراین ساندوکسی که پیش از حادثه آرتیمیسیوم توسط یونانیان اسیر گرفته می‌شود، معاصر داریوش و فرد بسیار مهمی در دربار ایران بوده است. پس کاملاً منطقی است که فرض کنیم بارتاکس برادر او و نیز شخص مهمی در دربار داریوش بوده است. بنابراین صحّت تاریخی ماجرای مسابقه سه مرد جوان در کتاب "ازدراس" هر چه بوده است، چنین می‌نماید که واقعاً فردی به نام بارتاکس وجود داشته و معاصر داریوش بوده است.

بارتاکس به عنوان نامی روحانی. پس معلوم شد که بارتاکس یک اسم خاص ایرانی است، نخست به عنوان نام فردی با یک خانواده متنفذ و سپس به عنوان نام یک کاهن در ارتباط با آیین "مادریزرگ" در پسینوس. ما باید این را بسنجیم با نام روحانی مگابوکسوس [یا مگابوخوس] در ارتباط با آیین آرتمیس در شهر افه سوس.

neokoros [سرپرست معبد] آرتمیس در افه سوس دارای نام روحانی مگابوکسوس است که در متون یونانی و لاتینی به شکل "مگابوزوس" درآمده است. بنونیست (۱۹۶۶، ص ۱۰۸) ثابت کرده است که شکل اصلی این نام در پارسی باستان *Bagabuxša [بگ بوخش] بوده است. این نام روحانی می‌توانسته در اصل یک نام شخصی بوده باشد و در واقع نیز در "لوحه‌های بارویی تخت جمشید" به شکل Bakapukša [بک پوکش] وجود دارد (مایرهوفر، ۱۹۷۳، ص ۸/۲۱۰). بنابراین اصولاً به نظر می‌رسد که یک نجیب‌زاده پارسی موسوم به مگابوکسوس [مگابوخوس] سرپرست معبد کیش آرتمیس در افه سوس شده چون به این ایزد بانو اخلاص فراوانی داشته است. این مقام در خانواده او تا چند نسل ادامه داشته که هر یک همین نام را بر خود می‌نهاده‌اند. سرانجام یا خانواده منقرض شده یا بنا به عللی دیگر نتوانسته فرد مناسبی برای احراز این مقام داشته باشد. پس درست است که دیگر کسی از این خانواده به مقام neokoros نرسیده است، اما نام خانواده به خاطر سنت مذهبی و محافظه‌کاری حفظ شده و ادامه یافته است. گفتن این‌که این تغییر در چه زمانی انجام گرفته، دشوار است. گزنفون (آتابیس ۷، ۳، ۶) می‌گوید که "سرپرست معبد" از سال ۳۹۴ مگابوزوس نام داشته است (لوئیس، ۱۹۷۷، ص ۱۰۸، پانویس ۱). ممکن است این نام از این تاریخ لقب روحانی شده باشد، اما مسلم نیست. در سال ۳۳۳ فرمانی از پریین در بزرگداشت مگابوخوس سرپرست پرستشگاه آرتمیس در افه سوس صادر می‌شود، و در حدود همین زمان اسکندر نامه‌ای به مگابوزوس درباره برده‌ای که در این معبد پناه گرفته بوده است می‌نویسد (پلوتارک، اسکندر، ۴۲). با این حال استرابو (XIV، ۱، ۲۳) به نقل از آرتمیدوروس (شکوفایی حدود ۱۰۰ ق.م) می‌گوید روحانیون این معبد که Megabyzoi [به صورت جمع = مگابوزی‌ها] نام داشتند همگی خواجه بودند. پس دست کم می‌توانیم مطمئن باشیم که تغییر پیش از پایان سده دوم انجام گرفته است.

از قرار معلوم فرایند کمابیش مشابهی در آموزون [Amyzon] شروع شده، هر چند به نظر نمی‌رسد به اندازه افه‌سوس تبدیل به قاعده شده باشد و منطقی است اگر قیاس را به نام شخصی یا روحانی باتاکس در پسینوس گسترش دهیم. پس نظر من این است که یک خانواده ایرانی با نام باتاکس [Batakes] در دوره هخامنشی در حوالی پسینوس اقامت داشته است و افراد این خاندان در آن‌جا به آیین "مادریزرگ" دلبستگی یافته‌اند و نام خود را برای یکی از دو کاهن ارشد همیشگی این آیین به ارث گذاشته‌اند. در مورد آیین "مادریزرگ" باید گفت که باتاکس آشکارا یک کاهن بوده است نه neokoros [سرپرست معبد]، اما در آغاز چنین نبوده است.

آتیس. ظاهراً آیین "مادریزرگ" که در پسینوس پایه‌گذاری شده دست‌کم در شکل اصلی خود مذهبی کاملاً بومی بوده و تا حد زیادی تحت‌تأثیر آداب مذهبی ایرانی قرار داشته است. اما کاهن ارشد دوم این مذهب در پسینوس آتیس [Attis] نامیده می‌شده است. بنابراین محتمل می‌نماید که "آتیس" هم در اصل یک نام غیرمذهبی یک خانواده بوده که آنان پیش از باتاکس به این مذهب دلبستگی یافته‌اند. آتیس در عین حال لقب ایزد فرعی آیین "مادریزرگ"، یا "کوبله" بوده است. این آتیس از قرار معلوم در دوره امپراتوری [روم] اهمیت مذهبی بیشتری یافته است. عقیده عموم بر این است که به آتیس برخی از صفات "میترا" نسبت داده می‌شد، و امکان دارد که این درهم‌آمیزی یا هم‌اندیشی دینی در پسینوس از دوره هخامنشی آغاز شده باشد. رومیان ظاهراً اعتقاد داشته‌اند که "میترائیسم" [مهرپرستی] از طریق اهالی فریقیه از ایرانیان به رومیان راه یافته است (کومون، ۱۹۳۹، ص ۷۰)، هر چند این اعتقاد درست نیست.

گال‌ها [گُل‌ها]. سرشت و ماهیت اولیه آیین رایج در پسینوس کاملاً روشن نیست چون بیشتر اطلاعاتی که در این زمینه در اختیار داریم متعلق به دوره امپراتوری است که بسیاری از اعتقادات آغازین به علت رشد فراوان باورهای پسین‌گرفتار تحریف شده بود. پس معلوم نیست که چرا به کاهنان خواجه این آیین در پسینوس لقب "گالوا" [=گُل‌ها] داده شده بوده است؛ هر چند مسلم است که این لقب ربطی به "گالاتی‌ها" [غلاطیون] ندارد. در واقع این واژه به ارتباطات محلی مربوط می‌شود.

هرودیان (I, ۱۱, ۲)، پلینی (NH V 42, 147) و اویدیوس (Fasti IV 361-4) همگی تأیید می‌کنند که "گال‌ها" نام خود را از رود گالوس در فریقه گرفته‌اند. استفانوس بیزانتینوس (مدخل Πεσσινους [پسینوس]) به نوبه خود از فردی به نام "گالوس" نام می‌برد و یولیانس (Or. 5, 159a) نیز چنین می‌کند. ظاهراً این شخص موسوم به گالوس لقبی است ساختگی هم برای تبیین نام رودخانه و هم کاهنان خواجه. همچنین گالوس شاه، پسر فارناکس شاه کاپادوکیه و آتوسا، خواهر کمبوجیه پدر کوروش بزرگ، نیز یکی دیگر از جعلیات بعدی است. منبع این جعل دیودوروس سیسیلی (XXXI, ۱۹, ۱) که شجره‌نامه دودمان آریارات‌ها، شاهان کاپادوکیه، را ذکر می‌کند. این تبارنامه آشکارا ساختگی است. گفته شده که یکی از نیاکان آریارات‌ها داتامس [داتام] شهر پ کاپادوکیه بوده که ادعا شده پسر آنافاس یکی از "هفت سردار" [کودتاکننده علیه گئوماتای مئ در ایران] بوده است. ممکن است داتامس یکی از اجدادش جزء "هفت سردار" بوده باشند، اما می‌دانیم پدر خودش "کامیسارس" نام داشته و بیش از دو نسل برای پرکردن شکاف زمانی میان جلوس داریوش بر تخت تا میانه سده چهارم لازم است. (نک. سکوندا، ۱۹۸۸، ص ۵۲ پانوش ۲۴). احتمالاً این تبارنامه ساختگی در دوره میان ۲۶۰ تا ۲۵۲ ق.م. ابداع شده است. یعنی زمانی که آریارامنس نخست لقب شاه می‌گیرد و پسرش آریاراتس [آریارات] با "استراتونیکه" دختر آنتیوخوس دوم [سلوکی] ازدواج می‌کند. شاید چنین صلاح دیده‌اند که برای خاندان اصل و نسب پرافتخاری بتراشند.

البته این بدان معنا نیست که پادشاهی به نام گالوس از قبل در اسطوره آناتولی در اوایل سده سوم ق.م. وجود نداشته است، و غیرممکن نیست که این اسطوره‌ها در یک شخصیت فریقه‌ای که واقعاً پیش از فروپاشی پادشاهی فریقه وجود داشته بازتاب یافته باشد. با این همه چنین فردی نمی‌توانسته ایرانی بوده باشد و بنابراین نام گالوس هیچ ارتباطی ایرانی ندارد. این جزئیات را از آن رو ذکر کردم که اظهارنظر شده که گالوس بازتاب یک نام ایرانی است و بنابراین کاهنان گالوسی لابد پیوندهایی ایرانی داشته‌اند (نک. یوستی، ۱۸۹۵ ص ۱۰۹a).

پخش نام غیرمذهبی باتاکس. پس منطقی می‌نماید فرض کنیم که خاندانی با نام

باتاکس زمانی در دوره هخامنشی در حوالی پسینوس مستقر شده بوده است. از لحاظ تاریخی می‌توان تقریباً تأیید کرد که فردی به نام بارتاکس پسر تاماسیوس و معاصر با داریوش یکم به این خاندان تعلق داشته است. با این حال معلوم نیست که این خاندان در چه زمانی در پسینوس اقامت گزیده‌اند. به نظر من احتمالاً نمونه‌های دیگر این نام که در آسیای پایین دیده شده‌اند در تاریخی بعد از این خاندان یا از طریق ازدواج یا از طرق و مجاری دیگر انتشار، نشئت گرفته‌اند.

جالب‌ترین نمونه از نام‌ها از دیدگاه این بررسی، در دهکده "قرلر" واقع در شرق میدیایون کشف شده و بنابراین گرچه در مجاورت نزدیک پسینوس قرار ندارد ولی از آن خیلی هم دور نیست. کتیبه (CIG iii. 4122) یک سنگ قبر ساده خانوادگی است، سایر اعضای خانواده نام‌های معمولی فریقیه‌ای دارند نظیر آپفه و تاتاس که در سراسر منطقه فراوان بوده است. هیچ دلیلی نداریم که فکر کنیم این خانواده وضع متمایزی داشته است. بنابراین هیچ دلیلی نداریم که جویای هیچ‌گونه ارتباط خانوادگی با خاندان روحانی باتاکس یا کاست روحانی او که احیاناً در آن زمان وجود داشته است، بشویم. با این حال ممکن است که یک خانواده ساده‌ی محلی برای نشان دادن اخلاص و ایمان خود به این آیین، آن نام را پذیرفته باشد.

کتیبه‌ی به‌دست آمده از کابالیا که نام باتاکس پدر دماس را ذکر کرده، و نیز کتیبه دیگری از توریایون که همین نام را دارد قبلاً مورد بحث ما قرار گرفتند. روبر (۱۹۶۳، صص ۴-۵۳۳) نیز نمونه‌هایی از نام‌ها را از پانتی‌کاپایوم - که نام‌های ایرانی فراوانی دارد - و از آتن که فردی به نام باتاکس نیکاییی در بیتونیا شهرت داشته که شاگرد کارنیادس فیلسوف بوده است، گزارش می‌دهد. همچنین به قرائت [sBap] "شاید دو نام" در کتیبه‌ای از "چاودارهی سر" در "آیزانی‌تیس" (MAMA ix. 123 v.s.2) باید توجه کرد. به نظر من ممکن است نام باتاکس به همه‌ی این جاها پس از دوره هخامنشی از ناحیه پسینوس راه یافته باشد.

نام‌های ایرانی دیگر از منطقه کوه دیندوموس. استروب (۱۹۸۱، صص ۶-۱۲۱، نک. SEG 31, 1076-7) در مطالعه جدیدی گزارش از دو نام تازه‌ی ایرانی دارد که در کتیبه‌های گرما/ گرماکولونیا پیدا شده‌اند: و نیز در منطقه کوه دیندوموس در فریقیه بزرگ (پیش

از پیدایش غلاطیه). در کتیبه نخست که مربوط به چند سالی پس از ۲۱۲ میلادی است نام "اوخوس" [Ochus] وجود دارد و در کتیبه‌ی دوم مربوط به سال‌های ۱۲۴ یا ۱۲۷-۹ میلادی به نام "ماندانا" برخورد می‌کنیم. استروب (۱۹۸۱، ص ۱۲۵) عقیده دارد که منطقه کوه دیندوموس احتمالاً یکی از استقرارگاه‌های ایرانیان در دوره‌ی هخامنشی بوده است. ضمن این‌که امکان دارد هر دوی این نام‌ها در اثر گسترش بعدی به "گرما" راه یافته باشند (مثلاً استروب متذکر می‌شود که نام ماندانا نیز در کومانا در کاپادوکیه تأیید شده است) به هر حال تلاقی آن‌ها با نام باتاکس در پسینوس درخور توجه است.

گوردیون

با آن‌که مدارک فراوانی، به‌ویژه مدارک باستان‌شناختی، در مورد حضور هخامنشیان در گوردیون وجود دارد [گزارش‌های AJA 1956 و سال‌های بعد] مدرک قابل توجهی در مورد حضور اشراف بلندپایه هخامنشی یا مرکزیت مهم اداری وجود ندارد.

Hell. Oxyrh (21 [16].6) می‌گوید هویارخ [فرماندار] گوردیون موسوم به راتانس [راتان] با تمام نیرو و به خوبی در برابر حمله آگسیلائوس [شاه اسپارت] از شهر دفاع کرد. بارها فرض شده (نک. کوک ۱۹۸۳، ص ۱۷۸ [ترجمه فارسی ص ۳۱۶]) که راتان در گوردیون اقامت داشته است، اما به نوشته گزنفون (هلنیکا III، ۴، ۱۳) او پیش از این تاریخ معاون سواره نظام فارنا باز (همراه با باگیوس پسر نامشروع فارنا باز) هنگام پیوستن اسپیتريدات به دشمن بوده است. بنابراین به نظر من حداقل به همین اندازه امکان دارد که راتان یک افسر ارشد اعزامی از سوی شاه به غرب بوده تا نخست فرماندهی سپاه فارنا باز را به عهده بگیرد و سپس به سازماندهی دفاع داخلی کمک کند.

آنکورا

استروب (۱۹۸۱، ص ۱۲۵، پانوش ۸۳) به تعدادی نام ایرانی نیز در کتیبه‌ای که از آنکورا [آنکارای کنونی = Ancyra] به دست آمده ولی در دسترس من نبوده اشاره می‌کند و تاریخ کتیبه مربوط به سال ۱۰۲ میلادی است. نام‌هایی که او ذکر می‌کند

عبارتند از *Τεφιδάτης, Μάγος, Μιθριδάτης, Μιθριδατικός Σίσιννος* [به ترتیب از چپ: تثیریداتس [= تیرداد]، ماگوس، میتريداتس، میتريداتیکوس و سیسی‌نوس]. پس ممکن است که ناحیه پیرامون آنکارای کنونی یکی از استقرارگاه‌های ایرانیان در دوره هخامنشی بوده باشد و اشخاص نام‌برده‌ای که اسم ایرانی داشته‌اند از شهروندان آنکورا از زمان تأسیس آن بوده باشند.

متأسفانه اکنون در ناحیه‌ای هستیم که منابع یونانی دوره کلاسیک ما درباره آن به کلی خاموش‌اند چون با کرانه دریای اژه فاصله زیادی دارد. بنابراین مدارکی کافی برای داوری درباره این اطلاعات در دست نداریم. به علاوه هر چه به کاپادوکیه نزدیک‌تر شویم بخت‌های ما برای یافتن نام‌های ایرانی که در دوره‌های هلنیستی و رومی از کاپادوکیه سرچشمه گرفته‌اند بیشتر می‌شود. در واقع دلیلی وجود دارد تا باور کنیم که نام‌های کاپادوکیه‌ای طی دوره‌ی هلنیستی پسین منطقاً در غلاطیه رواج بیشتری یافته‌اند. مثلاً کتیبه‌ای به دست آمده از دلفی (SGDI 1854) متعلق به سال‌های میان ۱۷۰ تا ۱۵۷ ق.م، گزارشی است از آزادشدن برده‌ای غلاطی‌نژاد موسوم به "مای فاتاس" (*Μαίφατας τὸ γένος Γαλάταν*) [Maiphatas].

درباره تعداد اندکی از نام‌هایی که در بالا فهرست شدند قاطعانه می‌توان گفت "ایرانی" تبار هستند. میتريداتس، نام سلطنتی دودمان پادشاهان پونتوس است و اشتقاق آن از میتريداتیکوس را می‌توان کاملاً غیرایرانی فرض کرد [!؟]*. افزون بر این، "تثیریداتس" [تیرداد] نامی است هم از خاندان شاهی پارت‌ها و هم خاندان سلطنتی ارمنستان و بازشناخت منشأ اشرافی آن دشوار نیست. ماگوس [= مُغ] به معنای دقیق کلمه بیشتر نام یک کاست روحانی ایرانی است تا نام شخصی یک فرد، هر چند در جایی دیگر در آناتولی با نام "ماگیوس" [Magios] برخورد کرده‌ایم و برای آن منشأ ایرانی فرض کرده‌اند (زگوستا، ۱۹۶۴، ص ۲۷۸). "سیسی‌نوس" [Sisinnos] احتمالاً شکل دیگری از نام شخصی "سی‌سی‌نیوس" است (*Σισιννίος* [= سی‌سی‌نیوس]) [Sisienna] (Suda s.v; CIG iv. 8864, 8866)، که احتمالاً از نام خانوادگی رومی "سی‌سنا" [Sisienna]

*- آیا ممکن است پژوهنده‌ای چنین دقیق نه از تبار شاهان پونتوس و مهر داده‌ها اطلاع داشته باشد و نه از منشأ مذهب میترائیسم و مهرپرستی و نه از منشأ نام میترا- که ظاهراً تخصص اوست؟! م.

گرفته شده است (Hist. II 8 App. Mith. 95; Tac.) نه آن که شکل دیگری از نام ایرانی "سی‌سی‌نس" [Sisines] باشد. حتی اگر نامی ایرانی باشد، ممکن است در دوره پس از هخامنشیان از کاپادوکیه به آنکورا راه یافته باشد. مثلاً یک "سی‌سی‌نس" بعدی، ایالت کاپادوکیه را از [امپراتور] آنتونی جایزه گرفته است (استرابو XII ۲، ۶؛ Appian Bel. Civ. 5,7). بنابراین هیچ یک از نام‌های فهرست استروب لزوماً ایرانی‌تبار نیستند.

در چنین شرایطی انسان ناگزیر از استفاده از مدارک باستان‌شناختی است. اما در این عرصه نیز دستان چندان پُر نیست. با این حال ممکن است در آینده یافته‌های باستان‌شناختی مؤید حضور هخامنشیان در منطقه آنکارا شوند و بتوانیم این مدارک را با نام‌های موجود در کتیبه‌ها ارتباط دهیم و بگوییم که منطقه آنکارا یکی از استقرارگاه‌های ایرانی بوده است.

نتیجه‌گیری. پس منطقه "اوشک" [Uşak] ظاهراً آخرین ناحیه‌ای است که مدارک کافی در اختیار ما می‌گذارد تا بتوانیم آن را ناحیه احتمالی استقرار ایرانیان بدانیم. در شرق این‌جا مدارک کمی پراکنده‌ای از نوعی حضور ایران در سراسر شمال فریقیه وجود دارد. ممکن است یک مهاجرنشین نظامی موسوم به دارئیون در نزدیکی محل دو کیمئیون بعدی وجود می‌داشته و این نیز امکان دارد که پیرامون کوه دیندوموس یک اشراف‌نشین ایرانی مستقر بوده است، اما به هر حال اظهارنظرهای مطرح شده در فوق را باید با توجه به وضع کنونی مدارک صرفاً موقتی و فرضی تلقی کرد. به طور کلی مدارک ناچیزتر از آنند که به ما اجازه دهند در مورد هر شکل از حضور ایرانیان به اظهارنظر و تصمیم‌گیری بپردازیم. شاید در آینده کشف مدارک بیشتر ما را قادر سازند به تصمیمی در این باره برسیم.

نتیجه‌گیری‌های کلی

با توجه به این که مسأله اسکان اشراف ایرانی در لیدی هنوز مورد بررسی قرار نگرفته است، هر گونه نتیجه‌گیری در بررسی کنونی موقتی است. نظیر تمام نتیجه‌گیری‌ها در مطالعات دانشگاهی، اینان نیز تا کشف مدارک بیشتر و تازه‌تر باید موقتی تلقی شوند. با این همه به اعتقاد من می‌توانیم برخی برداشت‌ها و استنباط‌هایی

داشته باشیم که ارزش گفتن دارند. در معنای گسترده، این برداشت‌ها دو دسته هستند: آن‌هایی که مستقیماً به مدارک مربوط به دوره هخامنشی ارتباط دارند، و آن‌هایی که به استفاده از نام‌های "ایرانی" باقی‌مانده در دوره‌های هلنیستی و امپراتوری مربوط می‌شوند.

در آغاز به نظر می‌رسد مدارک خوبی داریم که دره‌ی رود مئاندر و ناحیه کلاینا‌ی مناطق اشراف‌نشین ایرانی بوده‌اند. چنین می‌نماید که زمین‌های این نواحی و نیز املاک واقع در فریقیه هلسپونتین هر دو از املاک سلطنتی محسوب می‌شده‌اند. یگانه مدارک قطعی ما مصادره و ضبط اراضی و املاک [chora] میلئوس در پی شورش ایونیه، و ضبط املاک پوتس به سود سلطنت در پی مرگ او کمی پس از واقعه سالامیس است. شاید نواحی دیگر اشراف‌نشین ایرانی در لیدی (دره‌ی کایکوس، دره هرموس در نزدیکی مانيسا، و دشت کیلبانیا در نزدیکی هوپاپا: سکوندا، ۱۹۸۵، صص ۴-۱۱) نیز از اراضی به دست آمده از این طریق تشکیل شده باشند گرچه حتمی نیست. من در متن اظهارنظر کردم که ایجاد این املاک، حداقل آن‌هایی که پس از سالامیس واگذار شدند، تحت تأثیر شکست شاهنشاهی در حفظ اراضی خود، طبق خواسته اشراف زمین از دست داده‌ای بودند تا جانشین املاک سابق خود در اروپا سازند. نواحی دیگر اشراف‌نشین احتمالاً ناحیه‌ی کولوسای (همراه با مناطق وابسته به آن در شرق کاریا) و منطقه "اوشک" بوده‌اند. دست‌کم مدارک محدودی از اسکان اشراف ایرانی در کولوسای داریم، و شاید بتوانیم مدارک باستان‌شناختی در اوشک را با نام‌های ایرانی باقی‌مانده در میان شورا‌های کهن سالان در سبaste ارتباط دهیم. در شمال فریقیه مدارک تقریباً پراکنده‌ای داریم که کمابیش در کنار "جاده شاهی" کشف شده‌اند و این شاید مؤید سخن هرودوت در مورد وضعیت اسکان در امتداد این جاده باشد. البته مدارک ما آن‌قدر کافی نیست تا اجازه نتیجه‌گیری‌های قطعی در مورد ماهیت این اسکان را به ما بدهد، هر چند فدیة‌های اهداشده به زئوس ایرانی در ناکولیا، و مدارک مربوط به دلبستگی به پرستش "مادر بزرگ ایزدان" در پسینوس، هر دو نشان از حضور نیرومند ایران در این ناحیه دارند.

از سوی دیگر بررسی ما این را نیز نشان دادند که باقی‌ماندن نام‌های ایرانی در یک ناحیه خاص را نمی‌توان به خودی خود دلیلی کافی بر اسکان یا استعمار ایران

در آن ناحیه در دوره ی هخامنشی دانست.

به نظر من، در وحله اول مطالعه ما درباره نام‌های ایرانی در لوقیه به اثبات رساندند که حداقل در این منطقه از آسیای پایین، اشراف محلی به نام‌های اشرافی ایرانی علاقه نشان داده‌اند که به احتمال بسیار، معلول ازدواج‌های فیما بین و حفظ این نام‌ها در نظام نامگذاری خانواده در دوره‌های هلنیستی و رومی بوده است. در کاریا نیز مدارکی در این زمینه داریم، و چه بسا در فریقیه نیز چنین بوده است. این نام‌های اشرافی لوقیه‌ای از خود خاندان‌های ایرانی ساکن در خود لوقیه اخذ نشده‌اند. این امر را می‌توان سنجد با مدارک مربوط به فردی به نام کامیسارس ساکن کاریا که با یک شاهدخت پافلاگونیایی، احتمالاً از تبار سکایی (یا اسکیتی) ازدواج کرده است، یا ازدواج میان پسر اوتیس پافلاگونیایی با دختر اسپتريداتس (سکوندا، ۱۹۸۸، صص ۳۷-۸). بدین‌قرار به نظر می‌رسد که خاندان‌های اصیل‌زاده ایرانی و محلی فقط با خانواده‌های هم‌شان خود از لحاظ اجتماعی ازدواج می‌کرده‌اند و بنابراین ممکن بوده بارها ازدواج‌هایی با خانواده‌های بسیار دوردست آسیای پایین انجام گیرد. بنابراین اگر یک نمونه از یک نام ایرانی در محل خاصی دیده شد، نه دلیل آن است که خانواده او ایرانی تبار بوده‌اند و نه این‌که روزگاری یک خاندان اشرافی ایرانی در آن‌جا یا آن منطقه زندگی می‌کرده‌اند. افزون بر این، نام‌های ایرانی ممکن بوده معلول موج دوم گسترش در دوره پس از هخامنشی و باز به علت ازدواج بوده باشند. بنابراین وقتی مثلاً با نام آرتاپاتس در منطقه تابای روبه‌رو می‌شویم نمی‌توانیم بدانیم آیا با یک نواده‌ی یک خاندان نجیب‌زاده ایرانی ساکن در آن‌جا در دوره هخامنشی سروکار داریم یا با یک خاندان اشرافی محلی که نام را از طریق ازدواج با خاندان اشرافی ایرانی ساکن در آسیای پایین (و نه لزوماً محلی) در دوره هخامنشی کسب کرده‌اند، یا با یک خاندان محلی که نام را در دوره پس از هخامنشی مثلاً از یک خاندان اشرافی اهل لوقیه که از این نام استفاده می‌کرده‌اند، گرفته‌اند.

مدرک هنگامی پیچیده‌تر می‌شود که می‌بینیم این امکان نیز وجود دارد که خاندان‌های ایرانی دیگری در دوره پس از هخامنشی در آسیای پایین اقامت کرده‌اند. چنان‌که مثلاً مدارک ادبی کافی در اختیار داریم تا فرض کنیم یک خاندان ایرانی استفاده کننده از نام آریابزوس طی دوره هلنیستی در خدمت سلوکیان در آسیای

پایین اقامت داشته‌اند. با این حال در این مورد نیز باز نمی‌توان دانست آیا این خانواده در خود دوره هلنیستی به غرب آمده‌اند یا قبل از ورود به خدمت سلوکیان در آسیای پایین اسکان داشته‌اند. این امر باعث می‌شود که در تفسیر کتیبه‌هایی که نام آریبازوس دارند با بیشترین مشکل روبه‌رو شویم. هیچ‌یک از این نورسیدگان بعدی لزوماً منشأ اشرافی نداشته‌اند. هر چند "دهکده‌ی گردک‌ها" ظاهراً ساخته هخامنشیان بوده است نه سلوکیان، اما موج قابل توجهی از مزدوران دوره سلوکی در آن‌جا اقامت گزیده‌اند. می‌دانیم که یک هنگ ایرانی به فرماندهی "اومانس" [هومن؟] در شهر اسمورنا از حق شهروندی [Politeia] و سایر امتیازات برخوردار شده‌اند. هر چند روشن نیست که این هنگ برای همیشه در آن ناحیه مستقر شده باشد، اما هنگ‌های دیگری بوده‌اند که به طور دائمی در آسیای پایین مستقر شده‌اند. نمونه‌های چنین افرادی شاید بلوستوس [Blostos] پسر "آرگانتاتوس" در ترالس، و نیاکان آنتیوخوس پسر "بوخوس" [Boxos] در پیسیدیا باشند. سرانجام سوداگران و بازرگانان ایرانی نیز ممکن است در شهرهای جدید و نویناد سلوکی در آسیای پایین اقامت کرده باشند.

"موج" دوم مهاجران ایرانی اشرافی‌تبار به شهرهای آسیای پایین شاید در سده یکم پیش از میلاد به برکت تماس با خاندان سلطنتی کاپادوکیه سرازیر شده باشند. غیر از میتريداتس پسر "یازمیس" در ماگنسیا، نیاکان "مای‌فرنس" در آپامیا یا "مای فاتیس" در توریاون ممکن است کاپادوکیه‌ای بوده‌اند. سرانجام، احتمالاً نوعی "مرکز پخش" یا "صافی عبوری" برای گذار نام‌های ایرانی به سوی غرب از کاپادوکیه، در سراسر دوره‌های هلنیستی و امپراتوری، بخصوص در نواحی شرقی فریقیه، وجود داشته است. همچنین نوعی اشاعه طبیعی نام‌های ایرانی جاقفاده در برخی نواحی در دوره هخامنشی، به بقیه نواحی آسیای پایین در زمان‌های بعد جریان یافته است. یک نمونه از این‌گونه اشاعه، نام باتاکس است که منشأ اولیه آن پسینوس بوده است. دست‌کم مسلم شده که دو نام ایرانی "میتريداتس" [مهرداد] و "میترس" [میترا، مهر] در میان بردگان و بردگان آزاد شده‌ای که به هیچ‌وجه منشأ ایرانی نداشته‌اند رواج زیاد داشته‌اند. به نام‌های ایرانی دیگری که بدین طریق از سوی بردگان آزاد شده پذیرفته گشته نیز برخورد می‌کنیم؛ بخصوص آزادشدگانی که ایرانی نبوده‌اند ولی خاستگاه

شرقی داشته‌اند. این‌گونه نام‌ها به‌ویژه نام‌های "تاریخی" نظیر داریوش، خشایارشا، یا کورش و نام‌های "سلطنتی" مانند فارناکس، آریاراتس یا تیرباز هستند. با این حال شاید این رسمی شده بوده است در میان برخی بردگان آزاد شده که نام‌های "اصیل" و کمیاب ایرانی رایج در منطقه را ترجیح می‌داده‌اند. مثلاً در جزیره دلوس در تقریباً نزدیکی ماگنسیا در زمان پادشاهی داریوش یکم که فرد برجسته و نامداری به نام گاداتس نامه‌ای از این شاه نیرومند دریافت کرده بود، به فردی به نام گاداتس برخورد می‌کنیم که به او مزد داده‌اند تا جنازه‌ای را از این جزیره مقدس بیرون ببرد. همچنین در زمانی حوالی دهه ۲۴۰ ق.م. به فردی به نام "اومانس" برخورد می‌کنیم که فرمانده یک هنگ ایرانی در نزدیکی شهر اسمورنا بوده است، اما در سال ۲۵۱ با فردی به نام اومانس روبه‌رو می‌شویم که سر کرده‌ی یک دسته نظافتچی یا زُفتگر قراردادی در جزیره دلوس بوده است. بافت و متن این کتیبه‌ها بسیار اهمیت دارد، اما در اکثر موارد یگانه چیز مفیدی که در دست داریم فقط نام محض است. البته در موردی که نام آریبازوس جزء فهرست اسامی "شورای شیوخ" شهر سباسته است، طبعاً درست آن است که این نام را به خاندان آریوبازوس مرتبط سازیم، اما چه می‌توانیم بکنیم هنگامی که در شهر لائودیکیا با کسی به نام آریابازوس برخورد می‌کنیم و هیچ اطلاعی هم از پایگاه اجتماعی او نداریم؟

در نتیجه در استفاده از نام‌های ایرانی باقی‌مانده به عنوان مدرکی در مورد استقرار هخامنشی در هر ناحیه‌ی خاص باید بسیار محتاط باشیم. البته می‌دانیم که یک جماعت "لیدیایی-ایرانی" تا زمان پائوسانیاس [مورخ] در لیدی باقی‌مانده بودند و بنابراین نیازی به شکاکیت زیاده از حد نداریم، ولی باز نباید احتیاط را از دست بدهیم. مثلاً در بررسی خود از منطقه کلاینا پی بردیم که آن‌جا یکی از نواحی اصلی استقرار اشراف ایرانی در کل آسیای پایین بوده است. با این حال آشوب‌های دهه‌های پایانی سده چهارم چنان زیاد بوده است که هیچ مدرکی ظاهراً از این دوره در ارتباط با نام‌های ایرانی به عنوان نشانه‌ای از اسکان ایرانیان باقی‌نمانده است، البته غیر از نمونه‌های مشکوک "میتريداتيانوس" پسر "میتريداتس"، و "مای فرنس" سکه ضرب‌کن. از سوی دیگر نمونه‌هایی از بقایای نام‌های ایرانی را در مناطقی از آسیای زیرین داریم که گمان نمی‌رود هیچ‌گاه حتی پای ایرانیان به آن‌جاها رسیده باشد.

پیوست‌ها

ص ۲-۱۷۱: آقای ا. کین (دانشگاه منچستر) به من گفت که "روستای کردک‌ها" شاید یکی از "پادگان - دژ"های مستقر در نزدیکی مرز کاریا در لوقیه در دوره حکومت هکاتومنید بوده است. این نظر اگر درست باشد جذاب است و محل دهکده را در مجاورت تلمسوس قرار می‌دهد. بنابراین شاید بتوان کتیبه‌ی "آچی‌پیام" را نشانه‌ای از استقرار ایرانیان در منطقه حوالی کولوشای دانست.

ص ۱۸۲: در دو شعر (AP XII 61-2) سروده‌ی ملثاگر گادارایی، کمی پیش از سال ۱۰۰ ق.م. از جوانی به نام آریبازوس مقیم کنیدوس نام برده می‌شود (نک. ا.س.ف. گاو و دل. پیچ، گزیده‌های یونانی. لطیفه‌های هلنیستی (کیمبریج، ۱۹۶۵، ج II، ص ۵۶۸).

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

تأثیرهای هخامنشیان در لوقیه (مسکوکات، پیکر تراشی، معماری)

مدارک تغییرات سیاسی طی سده پنجم ق.م.

یان ساله* - کوپنهاگ

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

اخیراً برایس (۱۹۸۶، صص ۹۹-۱۱۴) درباره منابع مکتوب پراکنده در زمینه وضعیت سیاسی لوقیه در دوره چیرگی ایران بحث کمابیش مشروحی کرده است. برای بحث زیرین من چایلدز (۱۹۸۱) نیز اهمیت داشته است.

از یک سو گواه آن هستیم که اهالی لوقیه در نیروی دریایی خشایارشا شرکت کرده‌اند، میله‌ساندر آتنی را در حدود سال ۴۳۰ ق.م. شکست داده‌اند، و در منابع کتیبه‌ای لوقیه (TL 44، اربینا II، برایس ۱۹۸۶، صص ۸-۹۵، هرن اشمیت، ۱۹۸۵) فرمانروایان لوقیه در اواخر سده پنجم ق.م. اتباع وفادار ایران هستند. و از سوی دیگر می‌بینیم کیمون آتنی آنان را "مقهور و مطیع" می‌سازد و (حداقل پیرامون سال ۴۵۰ ق.م) به عضویت اتحادیه آتن درمی‌آیند. حتی ایسوکراتس ادعا می‌کند که آنان هیچ‌گاه سرسپرده ایرانیان نبوده‌اند.

بدون اطلاعات تازه‌ای که در آینده به دستمان برسد، مدارک مکتوب متناقض کنونی را نمی‌توان به درستی تفسیر کرد. یک امکان دیگر، بررسی یافته‌های باستان‌شناختی (مسکوکات، معماری، پیکر تراشی) و کوشش برای تفکیک و تفسیر نوع مدارکی است که می‌توانند روشنگر وابستگی سیاسی طبقه حاکم و به طور کلی تغییرات سیاسی طی دوره تسلط ایران باشند.

تأکید ما در این مقاله بر آن است که مدارک باستان‌شناختی سده‌های ششم و پنجم ق.م. به روشنی، نه تنها نمایانگر شالوده قدرت دودمان‌های شهریارى محلى، بلکه نشان‌دهنده تغییرات مهم در دوره ایرانیان هستند که به طور کلی ویژگی بارز آن استقلال قابل‌توجه لوقیه حداقل تا دهه‌ی ۳۶۰ ق.م. است.

در حال حاضر قادر به تفکیک مراحل یا دوره‌های تغییر به صورت زیر هستیم:

- ۱- از ۵۴۰ تا ۵۱۰ ق.م: بازشدن درهای لوقیه به سوی نفوذ و تأثیرهای بیگانه. قدیمی‌ترین سنگ‌بری گورهای فرمانروایان. محل‌ها و کاوشگاه‌های دودمان‌های متعدد شهریارى. اولین مسکوکات. تکاملی کمابیش یکدست و یکپارچه و وحدتی قطعی.
- ۲- از ۴۸۰ تا ۴۵۰ ق.م: تمرکز قدرت در کسانتوس. پیدایش نوع جدید "گور یادمانی و مجلل". نقشمایه‌های ایرانی در سکه‌ها و پیکرتراشی‌ها. ضمن این‌که مسکوکات نمایانگر جدایی قاطع میان لوقیه غربی با لوقیه مرکزی / شرقی هستند.

- ۳- ربع آخر سده پنجم ق.م: پیروی هر چه بیشتر مسکوکات و پیکرتراشی کسانتوسی از ایرانیان. تثبیت قاطع تقسیم‌بندی میان لوقیه غربی و لوقیه مرکزی / شرقی.
- ۴- آغاز سده چهارم ق.م: فروپاشی قدرت کسانتوس. جاها و کاوشگاه‌های متعدد مهم دودمان‌های شهریارى در لوقیه.

- ۵- حدود ۳۶۰ ق.م: پایان دوره گورها و مسکوکات دودمان‌های شهریارى.

- ۶- نیمه دوم سده چهارم ق.م: فروپاشی فرهنگ لوقیه‌ای.

من در پی بحثی کلی درباره مسکوکات لوقیه‌ای که باعث درک تازه‌ای از سده پنجم ق.م. خواهد شد، بر مدارک سال‌های ۴۸۰ تا ۴۴۰ متمرکز خواهم شد و خواهم کوشید اهمیت تغییرات جامعه لوقیه ناشی از وابستگی فرمانروایانش به ایران را به اثبات برسانم. این مرحله به درستی و کفایت شناخته نشده است، در حالی‌که نفوذ و تأثیر نیرومند ایران در پایان سده پنجم ق.م. در حال حاضر واقعییتی قطعی و انکارناپذیر شده است. در مورد مرحله آخر، چه از لحاظ منابع مکتوب یونانی و لوقیه‌ای، و چه مسکوکات و گورهای حجاری شده، مدارک فراوانی وجود دارد. با این حال درباره دوره پیشین هیچ چاره‌ای جز تکیه به یافته‌های باستان‌شناختی در کنار اطلاعات مبهم تاریخی یونانی نداریم. مدارک مادی معرفی خواهند شد هر چند من درباره تاریخگذاری آن‌ها وارد جزئیات نخواهم شد.

I

مسکوکات لوقیه از سده‌های ششم تا چهارم ق.م (شکل‌های ۱ تا ۲۲) به علت استانداردهای وزنی گوناگون، انواع و سکه‌نوشته‌های خود، در میان مردمان و اقوام غیریونانی آناتولی از خصلت یکتایی برخوردارند. تا کنون هزاران سکه شناخته شده است.

معمولاً به عنوان قاعده در روی سکه‌ها نقشمایه‌ای تصویری وجود دارد، که در آغاز تصویر جلوی تنه یک خوک نر یا به طور کلی خوک نر بود اما بعداً انواع نقش‌های محلی ظاهر شدند، و نقشمایه‌ها یا آرم‌ها و نمادهای خاص شهرهای کاربایی، ایونیه‌ای و یونان شمالی و مرکزی به تعداد زیاد مورد تقلید قرار می‌گرفتند، حال آن‌که بقیه بسیار نزدیک بودند به نقشمایه‌های روی جواهرات و مهرهای ایونیه‌ای و ایرانی. در پشت سکه‌ها شکل‌های معروف به triskeles [= سه پَره‌ای] (شکل‌های ۶ تا ۱۰ و ۲۲) چنان عمومیت داشت که تقریباً به یک مظهر یا نماد ملی تبدیل شده بود، اما نقشمایه‌های تصویری نیز وجود داشتند. این سکه‌ها با گوناگونی گسترده‌ی خود از لحاظ نقشمایه‌ها و سبک‌های خارجی و محلی خود، جالب‌ترین عرصه برای پژوهش در زمینه تاریخ و فرهنگ لوقیه و روابط خارجی، هنری، سیاسی و نیز اقتصادی آن را تشکیل می‌دهند.

نوشته‌های روی سکه‌ها حداقل از چهل شهر و نام شخصی ("دودمان‌های محلی") یاد می‌کنند. در برخی موارد هم نام شهر و هم شخص روی یک سکه نوشته شده است، اما معمولاً فقط معیار یا استاندارد وزنی به تنهایی برای تعیین محل ضرب‌خانه‌ها کافی است. به علت گاه‌شناسی نسبی سکه‌ها و نیز شیوه قالب‌ریزی آن‌ها، مسکوکات منبع مهمی برای درک چارچوب تاریخی یک دوره به شمار می‌روند.

محققان فراوانی برای بررسی و بهره‌گیری از این همه سکه بسیار متنوع به طبقه‌بندی آن‌ها پرداخته‌اند. آنان ویژگی‌ها یا معیارهایی را که به نظر معنی‌دارتر و مهم‌تر می‌آمده انتخاب کرده‌اند و هنوز نیز چنین می‌کنند ولی طبیعی است که با افزایش آگاهی‌ها و ظریف‌تر شدن روش‌ها، سیستم‌های مورد استفاده آنان نیز تغییر می‌یابند. محققانی مانند شارپ (۱۸۴۷ و ۱۸۴۱)، فلوز (۱۸۵۵)، سیکس (۷-۱۸۸۶)، هیل (۱۸۹۵) و سرانجام مورکولم (۱۹۶۴) همگی در طبقه‌بندی کنونی که مورد پذیرش جهانی است سهم داشته‌اند. طبق این طبقه‌بندی سکه‌ها به پنج گروه تقسیم می‌شوند. با این حال

در طبقه‌بندی مورکولم در قیاس با طبقه‌بندی‌های قبلی، معیارهای او، یا به سخن درست‌تر، ماهیت معیارهای او همان قدیمی‌ها هستند - به استثنای یک مورد که آن معیار جدید وزن‌هاست. او با وارد کردن این معیار جدید از یک سو طبقه‌بندی را بسیار بهبود بخشید اما از سوی دیگر ظاهراً گویی یک بمب ساعتی در زیر بنای آراسته و تر و تمیز خود قرارداد. در واقع مشاهده می‌کنیم که مورکولم در اثر جدید خود (در مورکولم - نیومان، ۱۹۷۸) طبقه‌بندی خود را به کلی نادیده گرفته است. او در عوض، سکه‌ها را فقط براساس یک معیار معرفی می‌کند و آن استانداردهای وزنی است، و آنگاه به بحث درباره سکه‌ها براساس نظم تاریخی موجود در هر یک از استانداردها می‌پردازد.

شکل ۱ طبقه‌بندی سال ۱۹۶۴ مورکولم را در سمت راست و در مقایسه با طبقه‌بندی هیل و سیکس نشان می‌دهد. وجه مشترک همه آن‌ها معیار وجود یا عدم سکه‌نوشته‌های لوقیه‌ای است. مثلاً سکه‌های گروه ۲ و ۳، چنان که خواهیم دید، ممکن است از لحاظ هم نقشمایه‌ها در رو و هم در پشت سکه بسیار شبیه یکدیگر باشند، اما در گروه‌های متفاوتی قرار گیرند.

گروه ۱ مورکولم (تصاویر ۱ تا ۳) با قسمت جلویی تنه خوک نر (به ندرت سرشیر) و مربعی حک شده بدون اجرای تصویر در پشت سکه مشخص شده است. این مطابقت دارد با اولین سری هیل و گروه‌های I و II سیکس.

با این حال، گروه ۲ او (تصاویر ۴ و ۵) سری‌های II و III هیل را شامل می‌شود. مورکولم معیار هیل را که براساس آن پشت سکه با یک نقشمایه جانوری یا یک Triskeles [سه پره] تزیین می‌شود، به نظر من به درستی و با جملات زیر کنار گذاشت: «نشانه متمایزکننده میان سری‌های II و III صرفاً صوری هستند و من ترجیح دادم آن‌ها را در یک گروه، گروه ۲ خودم، در کنار هم قرار دهم». مدارک به دست آمده از دفینه‌های مسکوکات نیز در این ترکیب دو گروه از سکه‌ها توسط مورکولم به علت همزمانی یا به طور کلی معاصر بودنشان مؤثر بودند. با این حال باید توجه داشته باشیم که این گروه ۲ در مقایسه با گروه ۱ چه از لحاظ نقشمایه‌های تصویری و چه از نظر وزن، تنوع بسیار زیادی را نشان می‌دهد.

همچنین باز پیدا شدن دفینه‌های تازه‌ای در لوقیه و گاهشماری نسبی آن‌ها باعث

شد که مورکولم سری‌های جامع IV هیل را به دو گروه ۳ و ۴ تقسیم کند. گروه ۴ (تصاویر ۱۲ تا ۱۸) ظاهراً بسیارخوب مشخص و تعریف شده‌اند. وجه مشخصه‌ی این گروه تصویر آتنا با کلاهخود آتنی در رو یا پشت سکه است. نکته در خور توجه دیگر فقدان کامل "سه پره" است. افزون بر این بررسی اوزان نشان می‌دهد که همه سکه‌ها به اصطلاح با استاندارد سبک وزن سیاخته شده‌اند و از این طریق می‌توان محل ضرب سکه را که در غرب لوقیه بوده است مشخص کرد. بر اساس دلایل مربوط به نوع و وزن و نیز مدارک گاه‌شناختی به دست آمده از نوشته‌های نذری و کتیبه‌های روی سنگ قبرها، جدایی این گروه ۴ از سکه‌های ضرب شده توسط دودمان‌های شهریاری قدیمی‌تر به خوبی مدلل شده است. معیار مبتنی بر استقلال نیز قاطعانه به همین نتیجه انجامیده است. اما درباره سکه‌های کهن‌تر منتشره دودمان‌ها که هیل آن‌ها را در سری IV گنجانده و مورکولم در گروه ۳ طبقه‌بندی کرده است (تصاویر ۶ تا ۱۱) چه باید کرد؟ این گروه براساس چه معیارهایی تعریف شده است؟

در واقع مورکولم فقط دو استدلال ارائه می‌کند: (۱) گروه به علت سکه نوشته‌های لوقیه‌ای خود از گروه ۲ متمایز شده است. (۲) گروه هم قدیمی‌تر از سکه‌های گروه ۴ است و هم ویژگی‌هایش با گروه ۴ فرق دارد. با این حال می‌توانیم متذکر شویم که هیچ جنبه خاصی تشکیل‌دهنده‌ی ویژگی‌های هویت‌بخش به سکه‌های این گروه نیست. درست همانند گروه ۲، روی سکه‌ها دارای نقشمایه‌های تصویری گوناگون است و پشت آن‌ها نیز یا با نقشمایه‌های تصویری گوناگون یا با "سه پره‌ها" آراسته شده است. و نیز درست همانند گروه ۲، استانداردهای وزنی متعددی در آن وجود دارد: استانداردهای ایرانی، یا سنگین، یا متوسط و یا سبک (آتیک). ما سپس به مشکلات مربوط به تعیین مرز میان دو گروه ۲ و ۳ بازخواهیم گشت.

گروه ۵ مارکولم (تصاویر ۱۹ تا ۲۲) با سری‌های ۷ هیل مطابقت دارد و ظاهراً خوب مشخص و تعریف شده است. کله شیر از مشخصات روی سکه‌ها و "سه پره" از ویژگی‌های پشت آن‌هاست. همه سکه‌ها به یک استاندارد، یعنی استاندارد سنگین، تعلق دارند که از طریق یا توسط محل دفینه‌ها و نام‌های شهرها محل آن‌ها دقیقاً و استوارانه در لوقیه مرکزی و شرقی تعیین شده است. تاریخ آن‌ها نیز با مدارک کتیبه‌ای لوقیه‌ای و مدارک تاریخی یونانی مشخص شده است.

بررسی کوتاه ما از طبقه‌بندی مورکولم نمایانگر برتری‌ها و امتیازات آن بر طبقه‌بندی‌های قدیمی است. و حتی می‌توانیم بررسی‌هایی که او درباره چگونگی قالب‌ریزی و سبک سکه‌ها انجام داده این توانایی را به وی بخشیده که بسیاری از سکه‌ها را در چارچوب درست خودشان قرار دهد و گروه سکه‌ها را بسیار دقیق‌تر از گذشته تاریخگذاری کند. بنا به این دلایل روش او نه تنها برای مطالعات سکه‌شناسی بلکه نیز برای دانشجویان تاریخ و فرهنگ لوقیه‌ای به عنوان سودمندترین چارچوب مرجع مورد پذیرش همگان قرار گرفت.

با این همه از سال ۱۹۶۴ مورکولم به پیشرفت‌های مهمی در بررسی خود درباره استانداردهای وزنی لوقیه‌ای دست یافت. او استاندارد متوسط را به عنوان قدیمی‌ترین استاندارد که هم مقدم بر استانداردهای سبک و سنگین بوده و هم با آن‌ها تداخل و همپوشانی دارد، تثبیت کرد. از آن‌جا که طبقه‌بندی سال ۱۹۶۴ او روز به روز بیشتر معلوم می‌شد که با وضع جدید معیار استاندارد وضعی تفاوت دارد، او در آخرین بررسی لوقیه‌ای خود (مارکولم - نیومان ۱۹۷۸) آن طبقه‌بندی را کنار گذاشت و چنان‌که گفتیم معرفی سکه‌ها را با نظم گاه‌شناختی درون استانداردها انجام داد.

از آن‌جا که طبقه‌بندی سال ۱۹۶۴ ناقص به نظر می‌رسد و از سوی دیگر استاندارد وزنی نیز به عنوان یگانه چارچوب مرجع هم زیاده از حد ساده است و هم ناپذیرفتنی، ما ناچاریم به بازاندیشی درباره مسأله پیردازیم و پرسش را چنین مطرح کنیم که: چگونه می‌توانیم سکه‌ها را به مؤثرترین روش مرتب کنیم، و به سخن درست‌تر طبقه‌بندی روشن‌تری را ارائه دهیم که در مطالعه تاریخ فرهنگ لوقیه نیز کاربرد و سهم داشته باشد؟ این امر مستلزم آن است که معیارهای ما فقط معیارهای دقیق صوری نباشند، بلکه بتوانند به راستی بازتاب اندیشه و رفتار لوقیه‌های باستانی باشند. نمونه‌های زیر نشان خواهد داد که من چه چیزهایی را معیارهای معتبر تلقی می‌کنم.

نخست مسأله وزن‌ها: مارکولم ثابت کرده است که وجود استانداردهای لوقیه‌ای متفاوت از حدود سال ۴۵۰ به بعد به معنای نواحی متفاوت گردش پول است. این بدان معناست که سکه‌های کمابیش معاصر گروه‌های ۴ و ۵ توسط اقوامی متفاوت در نواحی جداگانه مورد استفاده قرار گرفته‌اند.

دوم مسأله دسته‌های نقشمایه‌ها: قلمرو و گستره‌ی نقشمایه‌های گروه ۴ به کلی با

نقشمایه‌های گروه ۵ فرق دارد. به طوری که هر منطقه گردش پول، سنت‌ها و نیز اندیشه‌های کاملاً متفاوت و جداگانه‌ای دارد. پس معیارهای وزنی و نقشمایه‌ای هر دو یکدیگر را کنترل و نیز تقویت می‌کنند تا جایی که به نتیجه‌ای واحد می‌رسند.

آخرین نمونه با معیاری سروکار دارد که آشکارا معتبر نیست چون رفتار باستانی را منعکس نمی‌سازد. گروه‌های ۲ و ۳ مورکولم، چنان‌که پیشتر یادآور شدیم، براساس بود یا نبود "سکه‌نوشته" از یکدیگر جدا می‌شدند. اما هر دو گروه از لحاظ گستره وزن‌ها و تنوع فراوان نقشمایه‌ها همسان بودند. به علاوه، بسیاری از سکه‌های دارای نقشمایه‌های پشت و روی یکسان وجود دارند که اما ممکن است "نوشته روی سکه" یا "سکه نوشته" داشته باشند یا نباشند و حتی قالب ریزی داشته باشند و بنابراین بدیهی است که از سوی یک قدرت ضرب شده‌اند. سرانجام مدارک مربوط به سبک‌ها و دلفینه‌ها نیز معاصر بودن گروه را نشان می‌دهند.

بنا به این دلایل من معیار نوشته‌ی روی سکه را هم بیش از اندازه صوری می‌دانم و هم بی‌معنا، و حتی مانعی در راه درک درست کارکرد سکه‌ها در جامعه‌ی لوقیه‌ای و بنابراین در خود جامعه.

طبقه‌بندی جدید، شکل ۲، نه تندرانه است و نه تبیین آن براساس آنچه تاکنون گفتم دشوار است. این طبقه‌بندی کیفیات طبقه‌بندی‌های قبلی را با مدرک مهم وزن‌ها ترکیب می‌کند. با این حال می‌دانم که گروه‌بندی‌های بسیار جزئی‌تر و مشروح‌تر ممکن است کارایی بیشتری داشته باشند منتهی فقط به بهای کاهش وضوح. در واقع در آینده باید در پی یافتن تقسیم‌بندی‌های فرعی‌تر در میان گروه‌ها باشیم.

گروه A (تصاویر ۱ تا ۳) همانند گروه ۱ مارکولم است. فقط باید بیفزایم که بررسی وزن‌ها (شکل ۳) نمایانگر گستره کمابیش محدودتری است که می‌توان آن را با یک استاندارد، یعنی استاندارد متوسط، اصطلاح کرد.

گروه C (تصاویر ۱۲ تا ۱۸) و **D** (تصاویر ۱۹ تا ۲۲) مطابقت دارند با گروه‌های ۴ و ۵ مارکولم. دامنه وزن‌ها در هر گروه محدودتر شده و ما می‌توانیم به درستی اصطلاح به ترتیب استاندارد سبک و سنگین را برایشان حفظ کنیم. من قبلاً استدلال‌های مربوط به تعریف گروه‌ها را بیان کرده‌ام.

گروه B من (تصاویر ۴ تا ۱۱) بنا به دلایلی که در بالا گفتم، از گروه‌های ۲ و ۳ مارکولم ساخته شده است. در گروه "ستون B" (شکل ۳) طیف یا گستره وزن‌ها در میان بسیاری از ضرب‌ها دیده می‌شود. این به نظر آشفتگی می‌رسد - و احتمالاً لوقیه‌ای‌ها نیز چنین احساسی داشته‌اند - اما منطقی و معنادار است. دوره‌ی گروه B دوره‌ی از بین رفتن توافق میان فرمانروایان یا استادان سکه ضرب‌کن و استفاده‌کنندگان از سکه‌های گروه A است. در واقع سکه‌های ضرب شده‌ی بسیار اندکی دارای وزنی برابر با سکه‌های دیگر هستند، اما اغلب باهم تداخل و همپوشی دارند. بنابراین سخن گفتن از استانداردها در این‌جا معنا ندارد. اما خارج از این فروپاشی، دو استاندارد جدید پدید آمدند که پس از مدتی در دسته‌ها یا گستره‌های نقشمایه‌ای کاملاً متفاوتی، یعنی گروه‌های C و D، توسعه پیدا کردند. نظم نوینی ایجاد شد.

دوره فروپاشی، "آشوب" و تحکیم از سال‌های حدود ۴۷۰/۶۰ تا حدود ۴۲۰/۱۰ ق.م را دربرمی‌گیرد. این نکته از بررسی کلیه‌ی دفینه‌های موجود سکه‌های لوقیایی، سبک‌ها و منابع مکتوب معلوم شده است. این تاریخگذاری فقط به میزان بسیار اندکی با تاریخگذاری‌های پیشین گروه‌های ۲ و ۳ مارکولم فرق دارد.

II

استفاده از مسکوکات در سده پنجم ق.م. به رغم خاستگاه احتمالی لیدیایی خود، اساساً پدیده‌ای یونانی بود. مسکوکات به لوقیه نیز از نواحی یونانی راه یافتند، و فنون به کار رفته در ضرب سکه‌ها، کسورات، سبک و نقشمایه‌ها همگی فاش‌کننده خاستگاه اولیه هستند. هر چند، چنان‌که ذکر شد، نقشمایه‌های محلی و ایرانی وجود داشت، ولی تصویرهای سکه‌های لوقیه‌ای به طور کلی یونانی‌تبار است. البته با توجه به موقعیت جغرافیایی لوقیه و نوع ابزار مورد بحث، چنین پدیده‌ای تعجب‌آور نیست. نکته قابل توجه‌تر وجود نقشمایه‌های اندک هخامنشی و دو دوره‌ی محدود ظهور آن‌ها در مسکوکات لوقیه است. این سکه‌ها، به استثنای دو ضرب از "ترمرا" (پرایس، ۱۹۸۳) و سکه‌های مشهور ساتراپی با تصاویرشان، در میان ضرابخانه‌های غرب آسیای صغیر در سده پنجم ق.م. یکتا هستند. برای بحثی در مورد انحراف این سکه‌ها به درجات

گونگون از سبک محض هخامنشی بنگرید به مورکولم - ساله ۱۹۷۲، صص ۹۵-۱۱۰، و مورکولم - ساله، ۱۹۷۶، صص ۷۰ و ۷۹-۸۵.

مشهورترین این سکه‌ها دو گروه آخرِ نقشمایه‌های ایرانی هستند با تصویر چهره‌های ریش‌دار و کلاه بر سر از "خِرَه‌ئی" (تصویر ۱۴)، "دِدِن وِلَه" و "آرتومپارا" متعلق به پایان سده پنجم و آغاز سده چهارم ق.م. این تصویرها چه متعلق به شهریاران محلی لوقیه باشند (ساله، ۱۹۸۲) و چه شَهَرَب‌های ایرانی (کان، ۱۹۸۵)، به هر روی گواه وابستگی نزدیک به ایران محسوب می‌شوند. شَهَرَب‌های ایرانی (چنان‌که ذکر شد) گه‌گاه در سکه‌های خود از نقشمایه یکسانی استفاده می‌کردند. نقشمایه‌های لوقیه‌ای فقط روی سکه‌های با استاندارد سبک، یعنی سکه‌های غرب لوقیه، ظاهر می‌شوند. نقشمایه‌های معاصر دیگر، ویژگی‌های ایرانی ندارند.

گروه دیگر نقشمایه‌های هخامنشی قدیمی‌تر است و به دوره‌ی حدود اواسط قرن پنجم ق.م. تعلق دارد. این نقشمایه‌ها روی سکه‌های با استاندارد سبک و نیز استاندارد متوسط دیده شده‌اند ولی روی سکه‌های با استاندارد سنگین که در مرکز و شرق لوقیه مورد استفاده بوده دیده نشده‌اند. تنها چهار شهریار محلی (کوپرلی، خریگا، تَتی و نیبی و تناگوره) مجموعاً از چهار نقشمایه متفاوت استفاده کرده‌اند که در میان آن همه نقشمایه‌های عمدتاً یونانی بسیار ناچیز است. این نقشمایه‌ها عبارتند از شیر - شیردال‌ها (هفت تصویر متفاوت)، گاوسرها با بدن انسان بال‌دار، دو سر گاو پشت به پشت یکدیگر، و سرهای گاو نر.

III

گورهای تراشیده شده در تخته‌سنگ چشمگیرترین بقایای فرهنگ لوقیه‌ای از سده‌های ششم تا چهارم ق.م. هستند. حدود ۹۰۰ گور از این دست تاکنون ثبت شده‌اند که بخشی مکشوفه هیأت‌های باستان‌شناسی فرانسوی و آلمانی هستند (درکسانتوس، مورا و لیمورا) و بخشی توسط کلدسن و ساله کشف شده‌اند (نک. ساله، ۱۹۸۰؛ ۱۹۸۳).

چهارگونه متفاوت از این گورها وجود دارند. تعداد تقریبی و دوره‌های آن‌ها در ارقام جدول زیر دیده می‌شوند (از ساله، ۱۹۸۳، ص ۱۰۸ تجدیدنظر شده) که براساس اهمیتشان فهرست شده‌اند (برای بحث در جزئیات نک. همان و همان‌جا):

۳۰۰	۳۶۰	۴۷۰	۵۴۰
			گورهای بزرگ یادمانی (۶)
			گورهای ستون‌دار (۳۵)
			تابوت‌های سنگی (+۶۴)
			مقبره (۸۰۰)

قدیمی‌ترین گورهای تاریخگذاری شده گورهای ستون‌دار هستند، مربع شکل، بلند، با ستون‌های عظیم و اتاقکی میان‌تهی در بالا. از دوره کهن هفت گور با نقش برجسته از رویهم پنج کاوشگاه در لوقیه غربی و مرکزی کشف شده است. یکی از آن‌ها که از هر نظر بزرگ‌تر است و بیشترین تزئینات را گشاده داشته دارد، گور هارپی در کسانتوس است و متعلق به ۴۸۰/۴۷۰ ق.م. (موزه بریتانیا B287). افریز برجسته کاری شده آن در هر چهار ضلع منحصراً از مرمر یونانی است. در تصویر یک صحنه باریابی در ضلع شرقی با نخستین تأثیر هخامنشی در لوقیه روبرو می‌شویم: ویژگی‌های سبک شناختی متعدد آن گواه الهام‌گیری قاطع نقشمایه از هنر هخامنشی است (بنا به اولین استدلال تریچ [Tritsch] ۱۹۴۲).

پس قدیمی‌ترین اشاره به (یا تأثیرپذیری از) اربابان ایرانی را در یک مقبره شهریار محلی لوقیه‌ای می‌بینیم که خود را به شکل یک فرمانروا ترسیم کرده است. حدود سال ۴۶۰ ق.م. اولین نمونه گونه جدید، یعنی گور بزرگ یادمانی، ساخته شد: گور مشهور هرون G در کسانتوس. گورهای دیگر عبارتند از "یادمان نروئید" ایضاً در کسانتوس، یکی در فلوس، یکی در آپولونیا و بالاخره دو گور نامدار به ترتیب در تروسا و لیمورا (کلدسن - ساله، ۱۹۷۶). این آرامگاه‌های بسیار بزرگ چه از نظر معماری و چه پیکرتراشی تزئینات فراوان و گشاده داشته‌ای دارند. تحلیل نقشمایه‌های آن‌ها مؤید همان چیزی است که می‌توان از اندازه شیب‌دار آن‌ها انتظار داشت که

قاطعانه ویژه گورهای فرمانروایان بوده است. دو گور یادمانی مجلل کسانتوس هر دو تأثیرات متعدد هخامنشی را از لحاظ تصویری به نمایش می‌گذارند. از جمله نقشمایه‌های هرون G (ساله، ۱۹۸۳، ص ۱۴۹، دسته A10؛ برونس - اوزگان، ۱۹۸۷، ص ۲۵۷، دسته M4) می‌توان به صف گردونه‌ها و سواران در حال حرکت، مجلس میهمانی، و صحنه یاریابی (؟) اشاره کرد. و در این تصویرهای برجسته که همه چیز برگرد فرمانروا متمرکز شده است باز با جزئیات و نقشمایه‌هایی روبه‌رو می‌شویم که همگی هخامنشی هستند (برنار، ۱۹۶۵) یا دست‌کم در سراسر شاهنشاهی هخامنشی اشاعه یافته بوده‌اند (کالمایر، ۱۹۸۵). در هر دو صورت گواهی هستند بر نفوذ و تأثیر هخامنشی در لوقیه. فرمانروا سوار برگردونه خویش بیشترین شباهت را به فرمانروای نشسته در ضلع شرقی گور هارپی دارد. پس ما در این دو گور متعلق به دو فرمانروا که هر دو از کسانتوس بوده و از نظر تاریخ نیز به یکدیگر نزدیک بوده‌اند قدیمی‌ترین تأثیرات سبک‌شناختی هخامنشی را می‌یابیم. از لحاظ زمانی اینان یا پیش از زمان نقشمایه‌های هخامنشی در روی مسکوکات غرب لوقیه بوده‌اند یا شاید معاصر با آنان بوده‌اند.

ما در نظر خواهیم داشت که در دوره میان ۴۸۰/۵۰۰ تا میانه سده پنجم ق.م. گورهای دارای نقش برجسته و کنده‌کاری شده فقط در کسانتوس شناسایی شده‌اند. در دوره حدود ۴۵۰ تا حدود ۴۱۵ ق.م، هیچ‌گونه بنای یادمانی حجاری و پیکرتراشی شده در لوقیه ساخته و اهدا نشده است.

IV

اشمیت (۱۹۸۲a+b) نام‌های ایرانی پیدا شده بر کتیبه‌های روستایی لوقیه را گرد آورده و به بحث درباره آن‌ها پرداخته است؛ برایش (۱۹۸۶، صص ۱۵۸-۷۱) تلاش خود را وقف چشم‌انداز آینده ساخته است. [بنابر مدارک موجود] فقط ۹ فرد با نام‌های قطعی ایرانی و ۷ فرد با نام‌های احتمالی ایرانی تبار در لوقیه زندگی می‌کرده‌اند.* از

*- چنین جمله‌ای از یک محقق بعید است و چنان‌که می‌بینید کلمات داخل قلاب [] را من افزوده‌ام زیرا تمام جمعیت یک ناحیه که لزوماً از خود اثری باقی نمی‌گذارند تا ما با چنین قطعتی دآوری کنیم. - م.

این ۱۶ نفر از قرار معلوم ده تن متعلق به طبقه حاکم بوده‌اند و دو نفر نیز مسلماً با این طبقه روابط نزدیکی داشته‌اند.

تعداد بیشتری از افراد در لوقیه نام‌های یونانی داشته‌اند اما اکثریت قاطع مردم دارای نام‌های بومی لوقیه‌ای بوده‌اند. نکته بسیار مهم در خط استدلال کنونی ما این واقعیت است که این نسبت بسیار ناچیز نام‌های ایرانی تنها متعلق به فرمانروایان بوده است و بس. به نظر اشمیت (۱۹۸۲ ب، ص ۳۸۷) اکثر این نام‌ها نیز به شهرها [= ساتراپ Xssad θrapa] تعلق داشته است.

از مدارک کتیبه‌ای چنین برمی‌آید که یک یا شاید دو نفر از این ۱۶ تن لوقیه‌ای نبوده‌اند. هیچ‌گونه مدرک باستان‌شناختی در این زمینه در دست نداریم.

V

مدارک باستان‌شناختی (که شامل سکه‌شناسی نیز می‌شود) از بسیاری لحاظ (از جمله از نظر روش) جالب هستند، اما من در این جا فقط به چند نکته اندک می‌پردازم و از بحث درباره نتایج بررسی درباره نکات خارج از چارچوب تاریخ لوقیه خودداری خواهم کرد.

تأثیر هخامنشیان در پیکرتراشی کسانتوس از حدود سال ۴۸۰ تا ۴۶۰ ق.م و در مسکوکات از زمانی اندکی سپس‌تر یافته و شناخته شده است. به استثنای برخی نام‌های شهریاران محلی، اینان یگانه تأثیرات شناخته شده هخامنشیان در لوقیه تا پیش از پایان قرن پنجم ق.م. محسوب می‌شوند. از آن جا که این تأثیرات به تصاویر شهریاران محلی محدود می‌شوند و مسکوکات نیز مسلماً در حد واسطه‌ای رسمی عمل می‌کرده‌اند، می‌توان با قاطعیت قضاوت کرد که قدرت فرمانروایان محلی در این زمان کاملاً وابسته به دستگاه اداری شهربی ایران بوده است.

اندازه سترگ گور هارپی، و احداث تقریباً همزمان آرامگاه بسیار مجلل و بزرگ و پر هزینه و تازه دیگری در این ایالت همراه با تأثیرات شدید و آشکار هخامنشی در این دو آرامگاه نشان‌دهنده آن است که تغییرات اجتماعی بنیادینی در درون جامعه

لوقیه‌ای رخ داده است و قشر نوین "فرأئخبه‌ای" با مداخله ایران در لوقیه به قدرت رسیده است. این قشر هم در خدمت ارتباط با ایران بوده است و هم در عین حال از این ارتباط منتفع می‌شده است. من (در ساله، ۱۹۸۳، ص ۱۰۸ به بعد) در این باره بحث و استدلال کرده‌ام که نخبگان جدید از میان خاندان‌های از پیش مهم عضوگیری می‌شدند. در همان دوره‌ای که تمرکز قدرت در کسانتوس ایجاد شد، از میان رفتن اتفاق نظر در میان ضرب‌کنندگان مسکوکات نمایانگر بروز اختلافات داخلی در لوقیه است (سکه گروه B). تقریباً هر فرمانروا "استاندارد" خود را انتخاب می‌کرد و فقط در پایان قرن بود که دوباره نظم جدیدی پدید آمد و لوقیه به دو ناحیه جداگانه از لحاظ گردش سکه تقسیم شد.

به نظر من در برابر چنین پس زمینه‌ای ما می‌توانیم مدارک متضاد باستان‌شناختی ذکر شده در فوق از یک سو و منابع مکتوب یونانی از سوی دیگر را تبیین کنیم. به طور کلی از منابع یونانی چنین استنباط می‌شود که لوقیه از دوره‌ی حدود سال ۴۶۵ (دوره قدرت کیمون در آتن) تا حداقل حدود سال ۴۴۰ ق.م. زیرنفوذ سیاسی آتن بوده است.

این امر را به دشواری می‌توان عیناً و مو به مو پذیرفت. زیرا برعکس، مدارک کسانتوس نمایانگر پیوندهای نزدیک‌تر با ایران هستند - نوعی موازنه در برابر مداخلات سیاسی یونان در لوقیه (یا به عبارت دیگر: در برابر اقدامات یونان علیه هواداران لوقیه‌ای ایران). این شکاف در لوقیه احتمالاً معلول منازعات میان دو گروه مخالف بوده است که - یا به اجبار یا به میل - به ترتیب هوادار یونانیان یا ایرانیان بوده‌اند.

بی‌گمان کسانتوس حداقل از سال‌های ۴۸۰/۴۷۰ ق.م. دژ و سنگر نیرومند نفوذ ایران در لوقیه بوده است. از روی کتیبه‌ها (TL 44 and Erbbina I+II) با دست‌کم پنج و شاید شش نسل از فرمانروایان محلی حاکم بر کسانتوس آشنا هستیم. بی‌تردید در پایان سده پنجم ق.م. اعضای این خاندان‌ها وفادارانه هوادار ایران بوده‌اند. امیدوارم توانسته باشم با مدارک باستان‌شناختی ثابت کنم که از زمان خشایارشا چنین بوده است. دست‌کم از این زمان به بعد مدارک واقعی در مورد نفوذ ایران در لوقیه تا حدود ۶۰ سال پس از انقیاد آن توسط ایران در اختیار داریم.

گروه سیکس	سری های هیل	گروه مورکولم
I نقش پشت سکه ۵۲۰-۴۸۰ بدون نقشمایه تصویری	I نقش پشت سکه ۵۲۰-۴۸۰ بدون نقشمایه تصویری	۱ نقش پشت سکه ۵۲۰-۴۸۰ بدون نقشمایه تصویری
بدون کتیبه های لوقیه ای	II نقشمایه جانوری در ۵۰۰-۴۶۰ هردو سوی سکه	۲ نقشمایه در ۵۰۰-۴۴۰ هردو سوی سکه
III نقشمایه در هردو قرن پنجم سوی سکه	III شکل سه پره در ۵۰۰-۴۵۰ پشت سکه	
IV شکل سه پره در ۴۵۰-۵۰۰ پشت سکه	IV سری های عمده ۴۸۰-۳۹۰ شهرها و شهریاران محلی	۳ اولین شهریاران ۴۶۰-۴۲۰ محلی و شهرها
V پشت سکه بدون ۴۰۰-۳۶۰ نقش سه پره	V آخرین سکه ها ۴۱۰-۳۶۲ عمدتاً با کله شیر	۴ آخرین شهریاران ۴۲۵-۳۶۰ و شهرها گروه آتنا با استاندارد وزن سبک
VI کله شیر در ۳۹۴-۳۶۵ روی سکه		۵ آخرین شهریاران ۴۰۰-۳۶۰ و شهرها استاندارد وزن سنگین

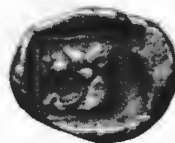
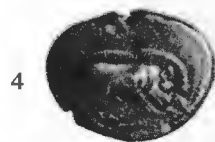
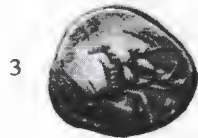
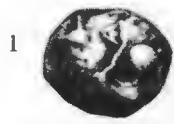
شکل A1- همبستگی گسترده و مقایسه میان طبقه بندی سکه های لوقیه توسط ج.پ. سیکس ۱۸۸۶/۸۷، ج.ف. هیل، ۱۸۹۵ و آ. مورکولم، ۱۹۶۴.

مورکولم ساله	
گروه ۱ نوع: گروه A وزن استاندارد: کتیبه‌ها گاه‌شناسی: ناحیه گردش: روی سکه خوک نر، پشت سکه فرورفته استاندارد متوسط سکه‌های کمی با حروف یونانی یا لوقیه‌ای حدود ۵۰۰/۵۱۰ - ۴۸۰/۴۷۰ ق.م بخشی از لوقیه یا کل آن	گروه ۲+۳ نوع: گروه B وزن استاندارد: کتیبه‌ها: گاه‌شناسی: ناحیه گردش: تنوع انواع پشت و روی سکه ضرب شده در فواصل وزنی گوناگون بسیاری با حروف لوقیه‌ای یا نام ضرب‌کننده و / یا شهر حدود ۴۸۰/۴۷۰ - ۴۲۵/۴۰۰ ق.م لوقیه غربی، مرکزی و شرقی (میلوناس؟)
گروه ۴ نوع: گروه C وزن استاندارد: کتیبه‌ها: گاه‌شناسی: ناحیه گردش: سر آتنا (مالیوثا) به صورت ویژه استاندارد سبک نام ضرب‌کننده و / یا شهری در لوقیه حدود ۴۳۰/۴۲۰ - ۳۶۰/۳۷۰ ق.م غرب لوقیه	گروه ۵ نوع: گروه D وزن استاندارد: کتیبه‌ها: گاه‌شناسی: ناحیه گردش: کله‌ی شیر در روی سکه، سه‌پره در پشت سکه ویژگی بارز استاندارد سنگین نام ضرب‌کننده و / یا شهری در لوقیه حدود ۴۰۰ - ۳۶۰/۳۷۰ ق.م لوقیه مرکزی و شرقی

شکل ۲- طبقه‌بندی مورکولم (۱۹۶۴) از مسکوکات لوقیه و ترتیبات تغییر یافته ساله، همراه با خلاصه‌ای از معیارها و نتیجه‌گیری‌های بحث گروه‌ها در ص ۲۲۷ به بعد.

گروه A	گروه B	گروه C	گروه D
	۱۱-۱۰/۵		۹/۹۰-۹/۷۵
	۱۰-۹/۶۰		۹/۸۰-۹/۷۰
	۹/۹۰-۹/۷۵		۹/۷۰-۹/۶۰
	۹/۷۵-۹/۵۵		
۹/۷۰-۹/۵۰	۹/۷۰-۹/۴۰		
۹/۵۰-۹/۲۰	۹/۵۰-۹/۲۰		
۹/۳۰-۹/۱۰	۹/۳۰-۹		
	۹/۱۰-۸/۷۰		
	۸/۶۰-۸/۲۰		
	۸/۴۰-۸/۱۰	۸/۵۰-۸/۱۰	
		۷/۹۰-۷/۷۰	

شکل ۳- وزن‌های سکه‌های لویه‌ای در گروه‌های A تا D

6

7

8

9

10

11

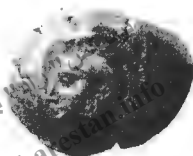

پیشکش "راد" به تبرستان
www.talabeh.com/info

12

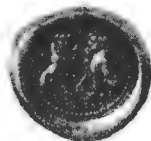
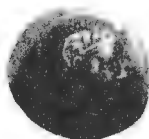
13

14

15

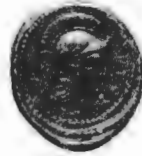
16

17

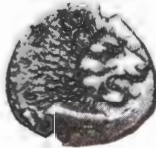

18

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

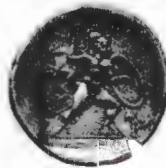
19

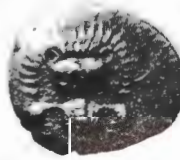
20

21

22

گروه A

شکل ۱	۹/۱۹ گرم	حدود ۵۰۰ ق.م
شکل ۲	۹/۲۳ گرم	حدود ۴۸۰ ق.م
شکل ۳	۸/۳۳ گرم	حدود ۴۸۰ ق.م

گروه B

شکل ۴	۹/۰۷ گرم	حدود ۴۶۰ ق.م
شکل ۵	۹/۳۷ گرم	حدود ۴۶۰ ق.م
شکل ۶	۹/۴۳ گرم	حدود ۴۶۰ ق.م
شکل ۷	۸/۵۵ گرم	حدود ۴۵۰ ق.م
شکل ۸	۸/۴۱ گرم	حدود ۴۵۰ ق.م
شکل ۹	۸/۵۹ گرم	حدود ۴۴۰ ق.م
شکل ۱۰	۸/۶۹ گرم	حدود ۴۳۰ ق.م
شکل ۱۱	۳/۲۱ گرم	حدود ۴۳۰ ق.م

شاید ضرب شده در کاندوبا در مرکز لوقیه
ضرب شده توسط تتی و تیبی در لوقیه غربی
ضرب شده توسط و خسره یکم در لوقیه غربی
ضرب شده توسط کوپرلی در لوقیه غربی
ضرب شده توسط کوپرلی (در لوقیه مرکزی؟)
ضرب شده توسط خریگا در فلوس در لوقیه مرکزی

گروه C

شکل ۱۲	۸/۴۸ گرم	حدود ۴۲۰ ق.م
شکل ۱۳	۸/۳۰ گرم	حدود ۴۲۰ ق.م
شکل ۱۴	۸/۴۵ گرم	حدود ۴۱۰ ق.م
شکل ۱۵	۸/۳۱ گرم	حدود ۴۱۰ ق.م
شکل ۱۶	۸/۵۸ گرم	حدود ۳۹۰ ق.م
شکل ۱۷	۸/۵۳ گرم	حدود ۳۹۰ ق.م
شکل ۱۸	۸/۳۱ گرم	حدود ۳۸۰ ق.م

ضرب شده توسط خریگا در تومنسوس در لوقیه غربی
ضرب شده توسط خریگا در کاندوبا در لوقیه مرکزی
ضرب شده توسط خرهئی در کسانتوس در لوقیه غربی
ضرب شده توسط واخ سره ددی در تلوس در لوقیه غربی
ضرب شده توسط هنتر و مادر کادوثاندا در لوقیه غربی
ضرب شده توسط ددن وله در تلمسوس در لوقیه غربی
ضرب شده توسط آرتومپارا در لوقیه غربی

گروه D

شکل ۱۹	۹/۸۴ گرم	حدود ۳۸۰ ق.م
شکل ۲۰	۱/۱۶ گرم	حدود ۳۸۰ ق.م
شکل ۲۱	۹/۷۰ گرم	حدود ۳۸۰ ق.م
شکل ۲۲	۹/۵۸ گرم	حدود ۳۸۰ ق.م

ضرب شده توسط میتراپاتا در فلوس در لوقیه مرکزی
ضرب شده توسط پریکله در رودیا پولیس؟ در لوقیه مرکزی
ضرب شده توسط پریکله در فلوس در لوقیه مرکزی
ضرب شده در لیمورا در لوقیه شرقی

(Nos. 2,3: The Keckman Collection, Skop Bank, Helsinki. No. 9: The Hunterian Collection, Glasgow. No. 17:?. Nos. 19,21: Cabinet des Medailles, Bibliothèque Nationale, Paris. The rest: The Royal Collection of Coins and Medals, The National Museum, Copenhagen).

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

حضور و نفوذ ایران در قبرس

تی‌یری پوتی* - آتن

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

ارزیابی آثار سلطه بیگانه بر یک جامعه انسانی حتی اگر مربوط به شرایطی معاصر و بسیار مستند باشد کار آسانی نیست، چه رسد به بررسی تاریخ باستان آن هم برای منطقه‌ای که گیرایی چندانی برای تاریخ‌نگاران نداشته است، و بنابراین به مراتب و بسیار دشوارتر است. افزون بر این، وقتی تمدن قوم غالب نیز به خوبی بررسی و شناخته نشده باشد، به این کار جز بلاهت نام دیگری نمی‌توان داد. با این حال به نظرم آمد که زمان آن فرارسیده است که با اتکاء به آنچه از حضور ایران در قبرس، و از پیامدهای اشغال جزیره بر تاریخ و بر فرهنگ و بر تمدن مادی آن می‌دانیم، باید دست به کار شویم.

در این مقاله خواهیم کوشید به سه پرسش زیر پاسخ دهیم:

- (الف) آیا در جزیره، مراکزی برای اشاعه تمدن ایرانی (پادگان‌ها، مهاجرنشین‌های نظامی یا غیرنظامی، جماعات تجارتی و جز آن) وجود داشته است؟
- (ب) آیا در منابع گوناگون، چه تاریخی و مکتوب و چه باستان‌شناختی، ردپاهایی از تأثیر ایران بر عرصه‌های مختلف تمدن قبرس مشاهده می‌شود؟
- (ج) آیا جدا از فرایند فرهنگ‌پذیری، مدت دو قرن قدرت هخامنشی نتایجی بر تاریخ سیاسی و اقتصادی جزیره داشته است؟

الف) به نوشته هرودوت، در سازماندهی استان‌های شاهنشاهی، که در واقع چنان‌که می‌دانیم نواحی مالیاتی بوده‌اند، جزیره قبرس جزء "شهری" پنجم محسوب می‌شده است. در این مورد گمان می‌رود که ایالت پنجم مطابقت داشته است با شهری "ایبرناری" [EbirNari] در منابع میخی یا همان "آبرنهر" در متون کتاب مقدس [در ترجمه فارسی کتاب مقدس = ماوراءالنهر] که مشتمل بوده است بر سرزمین‌های سوریه (در غرب فرات)، فنیقیه، کیلیکیه^۱، فلسطین و جزیره قبرس (هرودوت III ۹۱). به احتمال قریب به یقین مرکز اداری این ایالت بندر صیدون [صيدا] بوده است (دیودوروس XVI ۴۱، ۲؛ الای، ۱۹۸۰، صص ۲۵۶-۲۵۷؛ ۱۹۸۷، ص ۶-۷) بنابراین احتمال وجود یک دربار و یک دستگاه مرکزی اداری شهری در جزیره منتفی است. در هیچ‌جا نیز هیچ اشاره‌ای به وجود یک "هوپارخ" [فرماندار] در جزیره که تابع شهر و منحصرأ به حکومت بر قبرس گماشته شده باشد نیز وجود ندارد.^۲

اداره امیرنشین‌های قبرس به دست دودمان‌های محلی بود. هر شهر امیرنشین جزیره می‌بایست علاوه بر در اختیار گذاشتن یک واحد نیروی دریایی (هرودوت III ۱۹؛ VI ۶؛ VII ۹۰؛ دیودوروس XI ۶۰، ۵؛ ۷۵، ۲؛ XIV ۳۹، ۱-۲؛ ۳، ۴۸ XVII؛ ۳، پلوتارک، درباره بدنهادی هرودوت ۲۴ (b-c 861))، خراج سالانه منظمی که طبق ممیزی دقیق اراضی کشاورزی مبلغ ثابتی تعیین شده بود، نیز بپردازد (RTP ۱۹۱-۴؛ استالپر، ۱۹۸۵، صص ۳۱-۲۹؛ دکا، ۱۹۸۵). دیودوروس گزارش می‌دهد که در سال ۴۷۸ پائوسانیاس، فاتح پلاته، فرماندهی ناوگان مؤتلفان را برعهده گرفت و به سوی قبرس بآدبان برافراشت و در آن‌جا شهرهایی را که هنوز در دست پادگان‌های ایرانی بودند آزاد ساخت و سپس راهی هلسپونت شد و بیزانس را از تسلط ایرانیان آزاد کرد (دیودوروس، XI، ۴۴، ۲). لحن روایت توسیدید کمی فرق دارد: «یونانیان به قبرس حمله کردند و بخش اعظم آن را تحت انقیاد درآوردند، سپس بیزانس که در دست مآدها [= ایرانیان] بود به همین سرنوشت دچار شد و پس از محاصره‌ای به فرماندهی پائوسانیاس به تصرف آنان

۱- احتمالاً بسیار قبل از شهری "مازه" بر ماورای فرات و کیلیکیه (BMC. Cilicia, LXXXIII) که این منطقه هر چند توسط یک شهریار محلی (دودمان سی‌نسیس) اداره می‌شد اما وابسته به شهری سوریه بود.

2- Pour les hyperques, voir par ex..., Thuc. VIII 16,3; VIII 31,2; 87,1-3; VIII 108,3.

درآمد» (توسیدید I، ۹۴، ۲). به رغم سکوت توسیدید درباره پادگان‌های ایرانی، گمان نمی‌رود گواهی دیودوروس نادرست باشد.^۳

در سال ۴۵۰^۴ هنگامی که کیمون برای دومین بار به قبرس لشکر کشید، بندر سالامیس را محاصره کرد که به نوشته دیودوروس «یک پادگان مهم ایرانی در آنجا مستقر بود و... شهر از انواع سلاح‌ها و تجهیزات تهاجمی و دفاعی به فراوانی بهره داشت و گندم و انواع دیگر منابع خوراکی نیز به وفور موجود بود» (دیودوروس، XII، ۴، ۱).^۵ اگر سخن دیودوروس را باور کنیم، سالامیس در این زمان یگانه شهری بوده که تحت حفاظت یک نیروی ایرانی قرار داشته است.^۶ پس میان سال‌های ۴۷۸ و ۴۵۰ سیستم دفاعی قبرس لابد تغییر کرده بوده است. احتمال دارد که پس از سال ۴۷۸، ایرانیان که از تصرف چندین شهر [توسط یونانیان] به در دسر افتاده بوده‌اند، ترجیح داده‌اند نیروهای خود را در سالامیس متمرکز سازند. اما داوری بیشتر براساس فقط این گواهی‌هایی که ذکر کردیم دور از احتیاط به نظر می‌رسد: از یک سو روایات دیودوروس، توسیدید و پلوتارک نه تنها باهم ناسازگارند بلکه مسائل تفسیری را جداگانه مطرح می‌کنند؛^۷ و از سوی دیگر این نه مستلزم پیشداوری درباره وضعیت

۳- از نظر توسیدید که به امور مربوط به شرق چندان توجهی ندارد، شاید اشاره به تصرف بخش اعظم قبرس توسط پاتوسانیاس کفایت می‌کند تا به طور ضمنی بفهماند که جزیره در دست ایرانیان نیز بوده است، چیزی که در مورد ییزانس صدق نمی‌کند که در شمار نوادر جاهای «اروپایی» بود که در آن زمان هنوز از سوی ایرانیان تخلیه نشده بود (هرودوت VII، ۱۰۷).

4- Sur les problèmes de chronologie de la Pentécontaétie, voir dernièrement Schreiner 1976 et 1977.

۵- دیودوروس (XII، ۴، ۱) از «شهر قبرس» سخن می‌گوید. اما گویا این یک کاربرد نادرست زبانی بوده باشد: در واقع آرتاباز و مگابوز سرداران ارتش ایران در برابر کیمون بوده‌اند.

۶- توسیدید (I، ۱۱۲، ۳-۴) و دیودوروس (XII، ۴-۳) بدون اشاره به وجود پادگانی بیگانه از محاصره شهرهای ماریون و کیتیون یاد می‌کنند. برخلاف نظر هاموند (۱۹۶۷، صص ۳-۳۰۲) نخست مؤلف است که (احتمالاً) ایجاد این سیستم در حدود سال ۴۹۷ و ادامه آن تا نیم قرن را فرض می‌کند. سپس رویدادهای متعدد و مهمی که در قبرس رخ می‌دهند ممکن است سیستم دفاعی ایران در جزیره را تغییر داده باشند. احتمال دارد که محاصره شهرهای ماریون و کیتیون اگر دقیقاً نیز همزمان نبوده اما لاقبل به فاصله زمانی اندکی از یکدیگر رخ داده باشد. دلیلی ندارد که درباره صحت گواهی دیودوروس شک کنیم که بی‌شک از افوروس گرفته (و این نیز گویا از آتیس شنیده است: نک بوزولت، ۱۸۹۷، ص ۳۴۰). ما از حوادث قبرس قبل از مرگ کیمون از طریق روایاتی متفاوت و در واقع متضاد آشنا هستیم (شراینر، ۱۹۷۶، صص ۶۳-۱۹ و ۱۹۷۷، صص ۳۸-۱۹). هجونا مه‌ای که به «مادهای» کشته شده فراوان در قبرس اشاره می‌کند بی‌تردید اشاره‌ای است به پیروزی دریایی آتن (۱۹۷۶، صص ۲۵-۱۹).

۷- شاید باید بنا به پیشنهاد شراینر (۱۹۷۶ و ۱۹۷۷) این متون را از نو تنظیم کرد. با این حال تلاش‌های او همه مشکلات را حل نمی‌کنند.

پیش از سال ۴۷۸ است و نه پس از سال ۴۵۰.

در این جا باید از سندی مهم یاد کنیم که اما تفسیری ظریف لازم دارد. لوحه ایدالیون طولانی‌ترین متن به زبان یونانی قبرسی است که به دست ما رسیده است (ماسون، ۱۹۸۳، شماره ۲۱۷). این لوحه حاوی پیمانی است میان "استاسیکوپروس" شاه ایدالیون از یک سو و اوناسیلاس طبیب و برادرانش از سوی دیگر هنگام رخ دادن وقایعی که چنین توصیف شده‌اند: "وقتی مادها و اهالی کیتیون شهر ایدالیون را محاصره کردند...". تاریخی را که یرستاد [Gjerstad] برای این رخداد پیشنهاد کرده مورد قبول همه قرار گرفته است و آن سالی میان ۴۷۸ و ۴۷۰ است (یرستاد، ۱۹۴۸، ص ۴۷۹ پانویشت ۵؛ نک. کاراجورگیس، ۱۹۸۲، ص ۱۵۹؛ ماسون، ۱۹۸۳، ص ۲۳۸) هر چند برخی محققان سال‌های بین ۴۵۰ تا ۴۴۵ را ترجیح می‌دهند (اسپوریداکیس، ۱۹۳۵، ص ۴۲؛ هیل، ۱۹۴۰، صص ۵-۱۵۳). یرستاد براساس مدارک سکه‌شناسی به این تاریخ رسیده است یعنی با تعیین تاریخ سلطنت استاسیکوپروس از ۵۱۰ تا ۴۹۵ تاریخ محاصره را تا سال ۴۹۸ عقب می‌برد (یرستاد، ۱۹۷۹، ص ۲۴۰ پانویشت ۱). بدون در نظر گرفتن حقانیت استدلال یرستاد (که مایر، ۱۹۸۵، ص ۳۴، پانویشت ۱۰ به آن خرده گرفته است) می‌توان بنا به دلایلی دیگر تاریخ محاصره را مربوط به دوره بلافاصله پس از شکست "اونه سیلوس" در برابر نیروهای "آرتوبیوس" در ۴۹۸ دانست.

حال با فرض این که استدلال‌های یرستاد درست هستند - که با توجه به شرایط مبهم کشف لوحه مسلم نیست (هیل، ۱۹۴۰، صص ۵-۱۵۳) - داده‌های چینه‌شناسی کشف متن ایدالیون بیشتر مؤید تاریخ قدیمی‌تری هستند. در واقع تاریخگذاری مبتنی است بر وجود خرده سفال‌های طبقه ۷ و تقریباً عدم نشانه‌های طبقه VI.^۸ به هر روی برخلاف آنچه یرستاد می‌گوید، این نمی‌تواند موجب شود که تاریخ لوحه را به دوره کلاسیک I قبرس (حدود ۴۷۵ تا حدود ۴۱۱) نسبت دهیم بلکه بیشتر و براساس نتایج سفال‌شناسی که خود او به آن رسیده است (یرستاد، ۱۹۴۸، ص ۲۰۳) باید به بخش دوم دوره کهن IIB قبرس نسبت داد: یعنی دوره‌ای که طبقه ۷ برتری دارد و دیرتر از آن است که نوع IV به کلی از بین رفته باشد و زودتر از آن که طبقه VI ظاهر شود. وانگهی این نتیجه‌گیری

8- 2 tessons: Gjerstad 1948, 479 n.5: "... exclusively of Type V and only two sherds of Type VI occur"

خود اوست (پرستاد و دیگران، ۱۹۳۵، صص ۶-۶۲۵): سطوح 6A و B مربوط به حدود سال ۵۰۰ هستند. بیم آن دارم که مبادا این‌ها یگانه معیارهای آن "حقایق" تاریخی باشند که پرستاد را به تغییر ارزیابی گاه‌شناختی واداشته باشند.

اما بخصوص استدلال دیگری از نظر من وزن سنگین‌تری دارد، و آن حضور "مادها" در میان مهاجمان به شهر ایدالیون است. به نظر من این نشان می‌دهد که ما با یک نزاع داخلی که بُرد محلی داشته باشد سروکار نداریم. منابع موجود نشان می‌دهند که از سویی هیچ استقرار نظامی ایرانی در جزیره وجود نداشته است (نک. بعد) و از سوی دیگر ایرانیان در منازعات میان امیرنشین‌ها و میان شهرها شرکت نمی‌کردند^۹ مگر وقتی که منافع و سروری‌شان به خطر می‌افتاد و مورد تهدید قرار می‌گرفت (نمونه‌های این‌گونه لشکرکشی‌ها در سراسر تاریخ هخامنشی بسیار نادرند: نک. بعد). برای آن‌که ایرانیان در محاصره ایدالیون شرکت کنند می‌بایست ماجرا مستقیماً به خودشان مربوط می‌شد. و از آن‌جا که احتمال تاریخ‌گذاری نزدیک‌تر (سده چهارم ق.م) به کلی منتفی به نظر می‌رسد (ماسون، ۱۹۸۳، ص ۲۳۸) پس در قرن پنجم جز شورش سال ۴۹۹/۸ ایونیه باقی نمی‌ماند که پای قبرس را نیز به میان کشید و قبرس نیز علیه هخامنشیان به پاخاست و در نتیجه سپاهیان ایران در جزیره پیاده شدند (نیروهای آرتوییوس) و شهرهای قبرس را در محاصره گرفتند.

در واقع از طریق هرودوت (۱۱۵۷) می‌دانیم که ایرانیان در قبرس تمام شهرهایی را که به شورش ایونیه پیوسته بودند محاصره کردند.^{۱۰} آنان نخست شهر ساحلی کیتیون را محاصره و تسخیر کردند و قبل از پیشروی بیشتر در درون جزیره و تسخیر ایدالیون (و شاید تاماسوس؟) نیرویی از کیتیون را با خود همراه نمودند. بنابراین حضور نیروهای کمکی کیتیون در کنار ایرانیان بی‌مناسبت نیست. مهاجمان در برابر حصارهای شهر پافوس در سال ۴۹۸/۷ تل شیب‌داری برای محاصره برافراشتند که متر

۹- به‌ویژه بنگرید به نمونه بسیار مستند منازعه میان یهودیان و همایگان ایشان بر سر بازسازی دیوارهای اورشلیم (نک. بعد پانوش ۲۴) و نیز سلطه اواگوراس بر قبرس، مائوسوله بر کارایا (هورن بلوتر، ۱۹۸۲، صص ۱۰۷-۱۳۷)، داتام بر کاپادوکیه. یسکوداروس بر لوقیه (متسگر، ۱۹۷۵، صص ۸۸-۸۷)، و مانیا بر اثولید (گزنفون، هلنیکا III، ۱، ۱۳).
۱۰- در مورد نشانه‌های باستان‌شناختی مهم شهر پافوس مثلاً بنگرید به متر و کاراجورگیس، ۱۹۸۴، صص ۲۰۳-۱۹۲؛ در مورد ایدالیون نک. متر، ۱۹۸۵، ص ۳۴.

در حفاری‌های خود آثار آن را یافته است، از جمله سلاح‌های یونانی و یک کلاهخود کورینتی که نمایانگر حضور نیروهای امدادی محلی است (اسنادگرس، ۱۹۸۴، به‌ویژه ص ۴۸). بنابراین در معادله دوجمله‌ای "مادها - کیتیونی‌ها"، این اولی‌ها هستند که برای درک ماجرا اهمیت دارند نه دومی‌ها.^{۱۱}

به منظور استوارتر و روشن‌تر کردن استدلال خود با ابقای شاه استاسیکوپروس بر تخت ایدالیون پس از محاصره استناد می‌کنیم تا نتیجه بگیریم که محاصره موفق از آب درنیامده است. اگر تفسیر پیشنهادی درست باشد، به این مسأله نمی‌توان اطمینان کرد. در واقع گمان نمی‌رود که ایرانیان در پی موج سرکوب‌های سال ۴۹۸ و انقیاد تمام شهرها، از سر تقصیر شهریان محلی گذشته باشند و به آنان اجازه داده باشند به حکومت خود ادامه دهند (برای کتابنامه این واقعه بنگرید به ماسون، ۱۹۸۳، ص ۲۳۸). با این حال شکی نیست که ایرانیان در هر شهر یک واحد نظامی برای حفظ نظم و تسلط خود باقی گذاشته‌اند. اما پیش از این تاریخ به وجود هیچ نیروی اشغالگر در قبرس اشاره نشده است.^{۱۲}

نشانه‌های عدم حضور هرگونه نیروی ایرانی در جزیره فراوان‌اند. بین سال‌های ۵۳۰ و ۵۲۵ (شامو، ۱۹۵۳، صص ۱-۱۵۰)، فره‌تیمه مادر آرکسیلاس سوم پادشاه کورینه [لیبی] به نزد اولتون فرمانروای سالامیس پناه برد. او هنگامی که پسرش در ساموس در تکاپو بود، پیوسته از میزبان خود درخواست می‌کرد تا قشونی در اختیار او بگذارد تا بتواند دوباره قدرت را بازپس گیرد (هرودوت IV ۱۶۲). اولتون سپاهیان قابل‌توجهی در اختیار داشت و معروف بود که به او آزادی داده شده هرگونه که مایل است از این نیروها استفاده کند. بعداً در سالامیس برکناری گورگوس از قدرت توسط "اونه سیلوس" باعث هیچ واکنشی از سوی ایران نشد (هرودوت V، ۱۰۴). شاه برکنار شده "به مادها" پناه برد.

۱۱- پژوهش‌های اخیر نشان داده‌اند که این نظریه را باید کنار گذاشت که قبرسی‌های فنیقی‌تبار عاملان آسیایی امپریالیسم "بربر" هخامنشی در برابر یونان‌گرایی شهرهای یونانی قبرس بوده‌اند (زلیبرت، ۱۹۷۶، ص ۲۸).
 ۱۲- یرستاد (۱۹۴۸، ص ۴۸۳): «این سیستم احتمالاً پس از شورش سال ۴۹۹/۸ ق.م. ایجاد شد» و در صفحه ۴۷۹ در پانوش ۲ می‌نویسد «نمی‌دانیم این پادگان‌ها در چه شرایطی در شهرهای قبرس مستقر شده‌اند. شاید پس از شکست شورش سال ۴۹۸ یا بعد از نبرد سالامیس بوده است... با این حال وجود این پادگان‌ها مؤید آن است که سلطه ایران بر قبرس نسبت به قبل استوارتر شده است».

از این پرمعناتر آن است که اونه سیلوس، که روابط نزدیکی با ایونی داشت، توانست به آسانی شورشی در قبرس در سال ۴۹۹/۸ برپا کند. تمام شهرهای قبرس، بجز آماتونته [آماتوس]، به او پیوستند. نیروهایی به منظور حمایت از مقاومت شهر آماتونته و سرکوب شورش قبرس از کیلیکیه آمدند (هرودوت ۵۷-۱۰۴؛ ۱۱۶-۱۰۸). پس اگر نیروهای ایران در جزیره وجود داشتند، از قدرت‌نمایی به این مناسبت خودداری نمی‌کردند.

پس از صلح کالیاس همان اوضاع سابق [برتری ایران] دوباره برقرار شد. در پیرامون سال ۴۱۱، اوگوراس، فرزندی از خاندان ثوکرتیس، با کودتایی بی‌باکانه علیه غاصب فنیقی، توانست بر تخت پدران خود قرار گیرد (هیل، ۱۹۴۰، ص ۱۲۷ و مآخذ آن به کارا جورگیس، ۱۹۸۲، ص ۱۶۳). اگر سخن ایسوکراتس را باور کنیم، این کودتا را فقط ۵۰ نفر همدست توطئه‌گر انجام دادند (اوگوراس ۲۸). این توضیح و نیز توصیفی که منابع ما از واقعه ارائه می‌دهند، نمایانگر آن است که درست همانند کودتای اونه سیلوس علیه گورگوس، اگر نیروهای ایرانی در جزیره وجود داشتند وقوع چنین اتفاقی زیر چشم آنان غیرممکن بوده است (به‌ویژه بنگرید به ایسوکراتس، اوگوراس ۲۸-۲۶؛ دیودوروس XIV ۹۸، ۱). همچنین در سال‌های قبل از واکنش ایران در ۳۹۰، اوگوراس توانسته بود تمام جزیره را به زیر فرمان خود درآورد بی‌آنکه ظاهراً با هیچ‌گونه مخالفتی از سوی ایران روبه‌رو شود؛ و فقط پایداری پادشاهان شهرهای کیتیون، آماتونته [آماتوس] و سولوا بود که طرح او را با شکست مواجه کرد (دیودوروس XIV ۹۸، ۱)^{۱۳}. بنابراین اردشیر در سال ۳۹۰ به درخواست کمک این سه شهر مورد تهدید پاسخ مثبت داد و سپاهی را به یاری ایشان گسیل کرد. این سپاه که از کیلیکیه حرکت کرده بود در جزیره پیاده شد و در هیچ جا هیچ اشاره‌ای وجود ندارد که واحدی از سپاه‌یانی مستقر در قبرس به آن پیوسته باشد.^{۱۴}

۱۳- این "شاه آگریس" (که دیودوروس ذکر می‌کند) احتمالاً همان آناگسگوراس کتزیاس است (FGRH 688 F30, 72)؛ نک. هیل، ۱۹۴۰، ص ۱۲۹، پانوش ۷. از سوی دیگر، ساتی‌برزن قطعه ۳۰، ۷۳ نمی‌تواند "فرمانداری" [هوپارخ] مستقر در قبرس باشد، بلکه به احتمال بسیار زیاد سفیر شاه ایران نزد اوگوراس بوده است.

۱۴- لشکریان اعزامی با قطعی نگران‌کننده‌ای روبه‌رو می‌شوند که ناآرامی‌هایی را بر می‌انگیزد. تیریباز و اورونتس نه بر دژهای تسخیر شده توسط سپاهیان خود تکیه می‌کنند و نه به شهرهای متحد خویش یعنی کیتیون یا آماتونته [آماتوس]

بعدها، هنگام "شورش بزرگ شهرها"، زمانی که سراسر آسیای غربی علیه شاه به پا خاسته بود و پیکارها بیداد می‌کردند، ظاهراً هیچ حادثه‌ای در قبرس رخ نداد. از قرار معلوم شهرهای جزیره به شورشیان نپیوستند^{۱۵}؛ و در نتیجه شورشیان نیز علیه جزیره اقدامی نکردند. اگر در آن زمان در جزیره نیروهای ایرانی بودند و ناوگان شهرها را در اختیار داشتند، بی‌گمان نقشی نظامی ایفا می‌کردند که در منابع ما بازتاب می‌یافت و رهبران شورشی پیش از پیشروی بیشتر و گستاخانه به سوی شرق پیوسته به خود می‌بالیدند و اطمینان می‌دادند که جزیره را در تصرف دارند، حال آن‌که خبری از این چیزها نبود (یودایخ، ۱۸۹۲، ص ۲۰۸). اما در عوض در سال ۳۵۱ (دیودوروس XVI، ۴۰؛ و سال ۳۴۴ به نظر بلوخ، ۱۹۲۳، صص ۲۸۵-۷؛ نک. هیل، ۱۹۴۰، صص ۱۴۶ و پانوش ۵)، قبرس در قیام علیه اردشیر اوخوس شرکت کرد بدون آن‌که شاه بتواند کمترین مشکلی در جزیره ایجاد کند.^{۱۶} (دیودوروس XVI، ۴۲، ۴). اما هنگامی که در سال ۳۳۳ اسکندر فاتح بر داریوش در فنیقیه پدیدار شد، شاهان قبرس با سر به صیدون شتافتند تا به او اعلام وفاداری کنند و تمام آرزوها و پیش‌بینی‌های مقدونی بلندپرواز را تحقق بخشند. به نوشته بندی از کتاب آرین، اسکندر تمام نیروی خود را صرف فتح فنیقیه می‌کند چون می‌داند که سپس جزیره [قبرس] به او خواهد پیوست (آرین II، ۱۷، ۳):

→ که اتفاقاً در نزدیکی سالامیس قرار داشت. بلکه به عکس نگرانی اصلی آنان حفظ ارتباط با کیلیکیه است که پایگاه عملیاتی و در عین حال منبع آذوقه‌رسانی به آن‌ها محسوب می‌شود (دیودوروس XV، ۳، ۳؛ در مورد نقش کیلیکیه، بنگرید به پوتی ۱۹۸۸، پانوش ۲۹). دیودوروس می‌نویسد کمی بعد ناوگان سلطنتی ایران به سوی کیتیون رهسپار شد و در راه ناچار بود از کنار بندر سالامیس بگذرد که اوگوراس از موقعیت استفاده کرد و به آنان یورش برد (دیودوروس XV، ۳، ۴-۶)؛ و این بدان معناست که ارتش ایران به محض رسیدن در جزیره مستقر نشده است و انتقال آن به کیتیون و نیز انتقال نیروهای زمینی بعداً انجام گرفته است (دیودوروس، XVI، ۳، ۴؛ ۱، ۴) و تا آن زمان فقط در نقطه‌ای از ساحل در شمال سالامیس توقف کرده بوده است. و نیروی پیاده نظام نیز می‌بایست در نزدیکی ساحل در دشت سالامیس موضع گرفته باشد (دیودوروس XVI، ۴، ۲). درست همان وضعیت سال ۳۵۱/۵۰ (دیودوروس، XVI، ۴۲، ۸).

۱۵- دیودوروس سیسیلی (XV، ۹۰، ۲۴) که شمار شهرهای، شهریاران و اقوام قیام کرده را برمی‌شمارد در هیچ‌جا نامی از شهریاران و شهرهای قبرس نمی‌برد. حتی تصریح دارد (XVI، ۴۲، ۸) که در سال ۳۵۱ قبرس از مدت‌ها پیش در صلح و آرامش به سر می‌برد. در مورد تاریخگذاری بنگرید به یودایخ، ۱۸۹۲، صص ۲۲۰-۱۹۱؛ که آزبورن، ۱۹۷۳، صص ۵۱-۵۱۵ آن را تکمیل کرده است.

۱۶- هیچ‌گونه اشاره‌ای به حضور ایرانیان در قبرس نشده است که البته بسیار تضاد دارد با آنچه دیودوروس کمی قبل درباره وضع صیدون گفته است (دیودوروس XVI، ۴۱).

پس عمل او چنان بود که اطمینان داشت هیچ نیروی ایرانی در جزیره وجود ندارد تا بخواهد جزیره را از او دور نگهدارد و امیران محلی در انتخاب خود آزادی کامل دارند. در کتیبه‌های قبرسی تقریباً کمترین اثری از نام‌های ایرانی وجود ندارد. در کتیبه‌ای که از گورستان شهر ماریون به دست آمده و به خط قبرسی هجاءدار است از اسم کوچک Zo-pu-ro-se یاد می‌کند که به نظر ماسون [Zôpyros (زوپورس)] باید باشد (ماسون، ۱۹۸۳، شماره ۲۸). در کتیبه دیگری به زبان یونانی از دوره امپراتوری [رومیان] از یک "اورونتاس" پسر "اورونتاس" به عنوان gymnasiarque [مدیر ورزشگاه] در "لاپتوس" نام برده شده است (حاجی‌ثوانو، ۱۹۸۰، شماره ۱۹۵). همچنین از دوره بطلمیوس اشاره‌ای به یک "آگاتوکلس ماکرونوس پرسس" وجود دارد (نیکلانو، ۱۹۸۴، ۸۴). همچنین در ستون سنگی گوری در قبرستان شهر کیتیون تبارنامه فردی به نام RS ذکر می‌شود که گویا تمام اجدادش نام‌های فنیقی داشته‌اند بجز دوتن ایشان که [PRSY = پارسی] نامیده می‌شده‌اند و همگی "رؤسای دلال‌ها" بوده‌اند. (RB SRSRM) این لزوماً یک نام محلی نیست: و چنان‌که گودزو آماداسی (۱۹۷۸، ص ۲۲) متذکر شده: «...فرض کرده‌اند که ممکن است خود خانواده اصلاً خارجی بوده باشد... اما در عین حال امکان دارد که لقب "پارسی" به اولین "رئیس دلال‌ها" داده شده باشد... چون به علت شغل رسمی‌اش با امپراتوری هخامنشی در ارتباط بوده است.»

کاملاً پذیرفتنی است که این‌ها همه به راستی ناچیزتر از آنند که بتوانند نمایانگر یک حضور مهم و/یا طولانی و پایدار یک جماعت ایرانی در دوره هخامنشی در جزیره بوده باشد؛ به‌ویژه اگر فراوانی نام‌های ایرانی را مثلاً در کتیبه‌های لوقیه‌ای در نظر بگیریم (روبر، ۱۹۶۶، صص ۲-۳؛ برای مناطق دیگر: همان ص ۳۱، پانوش ۸). در مجموع کتیبه‌های قبرسی از این نظر بسیار تهی دست‌اند و اجازه هیچ‌گونه اظهارنظر مثبتی را به ما نمی‌دهند و بنابراین نه تنها نشانه‌ای مثبت ندارند بلکه گاه نشانه‌های منفی دارند و همین تأییدکننده خاموشی منابع ادبی است. مثلاً در برخی از ستون‌های سنگی فنیقی در کیتیون تابلوی زنده‌ای از وجود یک جمعیت رنگارنگ ترسیم شده است با القابی با آهنگ‌های فنیقی و یونانی و نیز عبری و حتی هیتی که اما یک نام ایرانی هم در میان‌شان دیده نمی‌شود (حاجی‌ساواس و دیگران، ۱۹۸۴، صص ۱۶-۱۰۱).

همین نکته در مورد گواهی‌های (یا عدم گواهی‌های) باستان‌شناختی صدق می‌کند. در بسیاری از ایالات شاهنشاهی گورهای معروف به Kisthos [= لادنی شکل] کشف شده است (استرن، ۱۹۸۲، صص ۷۳ و ۸۴-۶) که مواد و اشیای به دست آمده از آن‌ها آشکارا با گورهای دیگر تفاوت دارد و امکان می‌دهد که آن‌ها را از دوره هخامنشی بدانیم.^{۱۷} از این‌گونه گورها در فلسطین، سوریه، بین‌النهرین و ایران دیده شده است (استرن، ۱۹۸۲، صص ۷۳-۶ و ۸۴-۶ و کتابنامه). به نظر استرن (که با عقاید کالیکن و موزی مطابقت دارد) اشیای این گورها^{۱۸} اجازه می‌دهد که آن‌ها را به نظامیان ایرانی مستقر در ایالات نسبت دهیم (استرن، همان، ص ۹۲؛ استرن، ۱۹۸۴، صص ۹۳-۴ و ۱۱۳). اگر این برداشت‌ها درست باشند، محتمل است، چنان‌که نمونه‌های مستند الفاتین نشان می‌دهند، که در این پادگان‌ها فقط ستاد مرکزی و برخی افسران ایرانی بوده باشند (گرلو، ۱۹۷۲، ص ۴۵؛ نک. استرن، ۱۹۸۲، ص ۹۲). حتی در یکی از گورهای تل‌الفراح کالبد فرمانده دژ کشف شده است (استرن، ۱۹۸۲، ص ۹۲).^{۱۹}

نکته درخور توجه از این لحاظ، چنان‌که استرن متذکر می‌شود آن است که: «...نمونه‌های متعددی از گورهای لادنی نوع شرقی... در فنیقیه و فلسطین (و نه در قبرس) کشف شده‌اند که بسیار اهمیت دارند.» انتشار این‌گونه گورها به سوی غرب از فلسطین فراتر نرفته است (استرن، ۱۹۸۲، ص ۹۱ و جدول. نک. استرن، ۱۹۸۴، ص ۹۴ و وایبرت، ۱۹۸۸، ص ۷۰۶). البته در باستان‌شناسی نمی‌توان از سکوت منابع به نتیجه‌گیری پرداخت^{۲۰}، اما تاکنون تقریباً تمام گورستان‌های شهرهای مهم قبرس به خوبی شناخته شده‌اند (شهرهای آماتونته [آماتوس]، کیتیون، ماریون، پافوس، سالامیس). نشانه اخیر باستان‌شناختی همراه با گواهی‌های ادبی و کتیبه‌ای، مجموعه

۱۷- هر چند شاید بین‌النهرینی نیز باشند چون در واقع از دوره نوبابی در این منطقه نیز هستند (استرن، ۱۹۸۲، ص ۸۵).

۱۸- مثلاً هیچ ظرفی با سبک آتیک [ایالت آتن] مشاهده نمی‌شود، حال آن‌که سلاح‌ها و اشیای فلزی سبک هخامنشی دارند (استرن، ۱۹۸۲، صص ۹۴ و ۷۴ شکل‌های ۸۹-۹۱؛ ص ۸۴ شکل ۹۸).

۱۹- استرن، ۱۹۸۲، ص ۹۲. با این حال باید محتاط بود: در یکی از گورهای لادنی "چزر" جسد زنی کفن‌پوش کشف شده است (ص ۷۳)؛ آیا او همسر یکی از افسران ایرانی بوده است؟

۲۰- پیداست که البته تصادف نقش مهمی دارد و نمی‌توان با قطعیت نتیجه‌گیری کرد: مثلاً تا جایی که من می‌دانم و استرن نیز تأیید می‌کند، درست در شهرهایی که پادگان‌های ایرانی مشهوری داشته‌اند مانند ممفیس، الفاتین، سارد و غیره، در کاوش‌های باستان‌شناختی هیچ‌کدام از این‌گونه گورها کشف نشده‌اند.

نشانه‌هایی را تشکیل می‌دهند که به رغم هر شکل سازمانی که می‌داشته‌اند - پادگان‌های شهری^{۲۱}، پادگان‌های روستایی یا املاکی [chora] (نک. RTP، صص ۹۰-۱۸۹)^{۲۲}، یا hatru^{۲۳} - به هر حال تا جایی که اسناد کنونی گواه هستند، مسأله هرگونه استقرار نظامی ایران در قبرس را منتفی می‌سازند.

پس می‌توان نتیجه گرفت که مسائل مربوط به دفاع ارضی و اخذ مالیات امپراتوری به شاهک‌ها یا شاه‌های کوچک خود قبرس واگذار شده بود (نک. پرستاد، ۱۹۴۸، ص ۴۸۳). بنابراین پادگان‌های شهری زیر فرمان شاه محلی یا یکی از خویشان یا وابستگان او بودند، همان‌گونه که در دیگر امیرنشین‌های شاهنشاهی چنین بود.^{۲۴}

با این همه، این بدان معنا نیست که ایرانیان در جزیره وجود نداشتند. کارمندان مالی و مالیاتی و نیز ممیزان املاک^{۲۵}، فرستادگان یا سفیران، ناظران دائمی یا نیمه‌دائمی در دستگاه‌های اداری امیران محلی وجود داشته‌اند؛ ناوگان‌های عبوری ایران با اقامت‌های کوتاه افسران ایرانی مسأله‌ای اجتناب‌ناپذیر بود؛ اما این به معنای استقرار بلندمدت که به فرایند فرهنگ‌پذیری امیران یا مردم عادی بینجامد نبود.^{۲۶} دو پیامد این وضعیت نظامی بایسته‌ی یادآوری هستند:

۲۱- افزون بر پادگان‌های دائمی، مانند پادگان‌های سارد و ممفیس (هرودوت III ۹۱) که از پایتخت‌های شهری مراقبت می‌کردند، در شهرهای فرعی و کوچک‌تر نیز پادگان‌هایی وجود داشتند، مانند یاسوس (توسیدید VIII ۲۹، ۱)، کولوفون (III ۳۴، ۱-۴) و میلئوس (VIII ۸۴، ۴). استقرار این نیروها ظاهراً موقتی بوده است. البته در مورد آزاد، غزه و الفاتین چنین نبوده است.

۲۲- گزنفون در کوروشنامه (VIII ۶، ۱) می‌نویسد: «فرماندهان پاسدارخانه‌های مستقر در قلعه‌ها و دژها و "کلیارخ‌ها" [= هزارپیش‌ها] در سراسر کشور پخش بودند...».

۲۳- مسأله انتشار hatru در خارج از بابل به هنوز حل نشده است.

۲۴- نحیا که از سال ۴۴۵ به کار بازسازی دیوار اورشلیم اشتغال داشت، خنیا را به فرماندهی ارگ اورشلیم برگماشت (نحیا ۲، ۷). در سامریه بی‌گمان سَبَلط فرمانده نیروهای سامری [مخالف نحیا] بوده است (نحیا ۳، ۳۴: سَبَلط به سخنرانی در برابر "سپاهیان سامری می‌پردازد و آنان را به حمله به یهودیان برمی‌انگیزد: نحیا ۴، ۱۷-۱). در مورد عمونیان و عدوم نیز چنین است (نحیا ۲، ۱۹؛ ۳، ۳۵؛ ۴، ۲۰؛ ۶، ۱). سازمان نظامی شهرهای قبرس در شاهنشاهی نیز کمابیش شبیه به آن چیزی بود که در امیرنشین‌های یهودا، سامریه، آمون و ادوم وجود داشت.

۲۵- نک. هرودوت VI ۴۲: در مورد وجود نقشه‌برداری و مساحی و ممیزی املاک بنگرید به RTP، صص ۳-۱۹۱ و استاپلر ۱۹۸۵، صص ۳۱-۲۹.

۲۶- چنین می‌نماید که موضوع هرگونه استقرار کشاورزان (ایرانیان شهرتی در تأسیس مستعمرات و مهاجرنشین‌های کشاورزی نداشتند) یا بازرگانان (نقش دلّالی را به طور سنتی، تجار فنیقی یا tam karu بابل انجام می‌دادند: بریان ۱۹۸۴a، صص ۲-۹۱) نیز منتفی باشد.

(۱) هنگامی که آشوب‌هایی در قبرس رخ می‌دهد که چیرگی و برتری هخامنشیان در جزیره را به خطر می‌اندازد، شاه باید برای برقراری مجدد نظم و آرامش، نیروهای دریایی و پیاده‌نظام نیروی دریایی را گسیل کند.

(۲) در صورت بروز درگیری‌های منطقه‌ای، قبرس هیچ چاره‌ای جز پیوستن به نیروی مسلط بر آسیای غربی را ندارد.

قبرس کلید مدیترانه شرقی است. موقعیت سوق‌الجیشی و استراتژیک قبرس آشنای همگان بود و به ضرب‌المثلی تبدیل شده بود (دیودوروس، ۹۸ Xiv، ۳؛ پارکر، ۱۹۷۶، ص ۳؛ یان، ۱۹۸۵، ص ۴۹؛ میلر، ۱۹۸۵، صص ۵-۲۳). با این حال روایات تاریخی مؤید آنند که ایرانیان رغبت چندانی به استقرار پادگان‌های نظامی در جزیره نداشتند تا هنگام بروز جنگ در معرض خطر قطع ارتباط با پایگاه قاره‌ای خود قرارگیرند و قربانی شوند بی‌آن‌که بتوانند جزیره را حفظ کنند. ایرانیان ترجیح می‌دادند بر آب‌های اطراف جزیره و در نتیجه بر تمام سواحل آسیای صغیر و فنیقیه و فلسطین و مصر تسلط داشته باشند. بدین ترتیب منطق پیشنهادی هاوین را می‌توان وارونه در نظر گرفت که می‌گوید: «برای هر قدرتی که آرزوی تسلط بر دریا در مدیترانه شرقی را داشت تسلط بر قبرس شرط ضروری و کلیدی آن بود» (هاوین، ۱۹۸۷، ص ۲۱۴؛ نک. یرستاد، ۱۹۴۸، ص ۴۷۹). زیرا تسلط بر سواحل روبه‌روی قبرس و سواحل خود قبرس این منظور را آسان‌تر تأمین می‌کرد. پس از لشکرکشی‌های پائوسانیاس (۴۷۸) و کیمون (حدود ۴۶۶ و حدود ۴۵۰) این واقعیت به روشنی هم بر ایرانیان و هم یونانیان تحمیل شد و حتی با پیمانی که سپس منعقد گردید بر آن مهر تأیید کوبیده شد.

ب) با این حال نشانه‌هایی از نفوذ تمدن ایران در قبرس وجود دارد. توزیع این نشانه‌ها در عرصه‌های مختلفی که مجموعاً فرهنگ یا تمدن نامیده می‌شوند نابرابر است - که البته نمی‌دانیم معلول منابع است یا واقعیاتی که ترجمان آن هستند و این موضوع باید روشن شود.

ب ۱) نفوذ فرهنگی و ایدئولوژیک

از زمان داریوش یکم به بعد، هخامنشیان می‌خواستند و می‌کوشیدند تا چنان

تصویر جامعی از شاهنشاهی خود به ملل و اقوام زیردست خویش ارائه دهند تا از جنبه‌های متعدد و اشکال گوناگون توجیه‌گر و مشروعیت‌بخش این امپراتوری باشد.^{۲۷} برخی نشانه‌ها از اشاعه ارزش‌های ایرانی (که نمی‌دانیم به‌ویژه هخامنشی هستند یا کلاً ایرانی) در ایالات باقی‌مانده‌اند: در لوقیه، مثلاً، با استفاده از نفوذ زبان آرامی در متونی که بُرد محلی دارند (متن سه زبانه کسانتوس: نک. پوتی، ۱۹۸۸، ص ۳۱۵ و شماره ۵۵) با برداشت‌ها و اقتباس‌هایی از ایدئولوژی سلطنتی هخامنشی (هرن اشمیت، ۱۹۸۵، ص ۱۲۵-۱۳۳). آیا چنین چیزهایی در قبرس نیز پیدا می‌شوند؟

می‌دانیم که یکی از مشکلات تاریخ‌نویسی هخامنشی وابستگی فوق‌العاده آن به منابع ادبی یونانی است. در یک متن یونانی که به ناچار از صافی قضاوت یونانی گذشته است، برای آن‌که امیدوار باشیم ردپایی از اندیشه‌های سیاسی ایرانی را یافته‌ایم باید دست‌کم دو شرط اتفاق افتاده باشد: یکی این‌که آن مؤلف یونانی اصولاً با چنین ایدئولوژی‌ای آشنایی داشته باشد، و دوم آن‌که تشخیص داده باشد توجه به آن کار خوبی است. منابع اصلی درباره دربار و حکومت شاهان قبرسی گفتارها و درواقع خطابه‌های ایسوکراتس هستند که فقط به دو پادشاه سالامیسی (اواگوراس و نیکوکلس) مربوط می‌شوند، و در آن‌ها نیز سهم ستایش و درواقع مدّاحی بسیار زیاد و سهم واقعیت تاریخی به کمترین اندازه‌ی ممکن است. حتی اگر ایسوکراتس با ویژگی‌های اقتباس شده از دربار هخامنشی، چه در زمینه آداب و آیین‌ها و چه در عرصه اندیشه‌ها، آشنایی داشت، در آثاری که هدف آشکار و اعلام شده‌شان قهرمان‌سازی از دو شاه، پدر و پسر، سالامیسی یونانی‌مآب بود که مورد تهدید مثلاً "بربریت" قرار گرفته‌اند (ایسوکراتس، اواگوراس ۴۷) و مظهر مقاومت در برابر مهاجم بیگانه به شمار می‌روند طبعاً نمی‌توانست این ویژگی‌ها را به دیده بگیرد. او این دو شاه را با چهره‌ای سرشار از خرد و فرهنگ و میانه‌روی معرفی می‌کند. با این حال در منابع دیگر تفاوت‌هایی جزئی در این تصویرسازی به چشم می‌خورد. مثلاً نیکوکلس بیشتر شبیه نمونه آرمانی یونانی از یک شاه ایرانی است تا الگویی صرفاً

۲۷- در مورد شکل و محتوای این ایدئولوژی بنگرید به تحلیل‌های تکمیلی بریان (RTP) در جاهای مختلف: الزام اجتماعی - اقتصادی: ایدئولوژی "وابستگی - میثاق"، و هرن اشمیت، ۱۹۷۶ (تصویر شاهنشاهی و شیوه عبارات کتیبه‌های سلطنتی)، و روت، ۱۹۷۹ (جلوه‌های معماری و شمایل‌سازی قدرت هخامنشی).

یونانی مآب (هیل، ۱۹۴۰، ص ۱۴۵ و پانوش ۲). از این نظر چنین می‌نماید که سلاطین قبرسی به فضای سیاسی و ایدئولوژیک آسیا تعلق دارند (که البته بدان معنا نیست که عامه مردم نیز به آن وابسته باشند: بنگرید به بعد)، گرچه هیچ‌گونه اثر ویژه‌ای از ایران در آن به چشم نمی‌خورد.

دوسری سکه کمابیش با یقین به اوراگوراس دوم، نسبت داده شده است. (BMC. Cyprus, XXIV, 18 et 19) که در روی آن‌ها سرنیک "ساتراپ" [شهرب] یعنی شخصیتی که کلاه "تیارا"ی نمادی نرملی به سر دارد حک شده است. علاوه بر این که دقیقاً نمی‌دانیم این تصاویر شهریاران محلی با کلاه تیارای ایرانی چه ارزش سیاسی خاصی را می‌خواسته است القا کند، (نک. پوتی، ۱۹۸۸، صص ۲۲-۳۲) از چارچوبی که این سکه‌ها در آن ضرب شده‌اند نیز به کلی بی‌خبر هستیم. او از سلطنت بر سالامیس برکنار شده و چند بار در قاره آسیا اقامت کرده بود. ما نمی‌دانیم ضرب این سکه‌ها در چه زمانی از مسیر زندگی او رخ داده است (هیل، ۱۹۴۰، ص ۱۴۷ پانوش ۲).

دین ایران هیچ اثری از خود در قبرس باقی نگذاشته است؛ برخلاف آسیای صغیر، هیچ اشاره‌ای به پرستشگاه‌های آنائی‌تیس - آناهیتا (سکوندا، ۱۹۸۵، صص ۲۱ و ۲۳-۴ و دوبور، ۱۹۸۲، صص ۷-۲۶۵) یا روحانیون خاص دین اهورامزدا وجود ندارد (روبر، ۱۹۷۵). بدیهی است که تمدن و فرهنگ یونانی به یاری نفوذ زبانی، بر دربار سلاطین قبرس و بخصوص - و نه انحصاراً - در شهرهای یونانی‌نشین تأثیرگیری داشته است. و هر چند نباید از سخنوری‌های اغراق‌آمیز و افراطی ایسوکراتس پیروی کرد، ولی به هر حال تردیدی نیست که ایران چیزی برای رویارویی با ادبیات یونانی در دوره درخشش آتن نداشت (حال در این جا می‌گذریم از هنرهای تجسمی).

پس تابلو متضاد است. به هر روی، تا جایی که عناصر دریافتنی و محسوس هستند، تطبیق یا رویهم قراردادن دقیق تعلقات فرهنگی یا فنی با گرایش‌های سیاسی و ایدئولوژیک ناممکن به نظر می‌رسد.

ب ۲) تأثیر بر "فرهنگ مادی"

نکته اخیری که گفته شد در مورد نشانه‌ها و ردپاهای به جا گذاشته شده‌ی تمدن

مادی ایرانی در جزیره نیز صدق می‌کند. در این جا نیز ارزیابی با مقایسه دائمی امکانپذیر است، یعنی مقایسه‌ی از سویی نشانه‌های شناخته‌شده‌ی تأثیرات خارجی دیگر و بخصوص یونان بر قبرس، و از سوی دیگر با نشانه‌ها و ردپاهای مشابه در ایالات غربی دیگر شاهنشاهی.

باید میان دست‌ساخت‌های ایرانی وارداتی - چه ایرانی تبار و چه غیرایرانی تبار - و "اشیای" قبرسی یا غیرایرانی یافته شده در جزیره که از الگوهای ایرانی مایه و الهام گرفته‌اند تفکیک قائل شویم (که البته این کار همیشه آسان نیست).

ب ۲) دست‌ساخت‌های ایرانی در قبرس

این‌گونه یافته‌ها بسیار نادر و بی‌اهمیت‌اند: نه کشف چند سکه دریک (پرستاد، ۱۹۴۸، صص ۴۱۴ و ۴۱۹؛ اشوباخ، ۱۹۴۶، ص ۲۷ به بعد)، نه وجود جواهرات و گوهرهایی که احتمالاً سبک هخامنشی دارند^{۲۸}، نه واردات چند کاسه و بادیه فلزی (برنجی یا نقره‌ای) سبک ایرانی^{۲۹}، هیچ‌یک نمی‌توانند نشانه‌هایی کافی از معاملات مهم

28- Karageorghis Chronique 1987 (BCH 1986) 804-5 24 et n.17.

احتمالاً در این‌جا با اقتباس‌های محلی سروکار داریم. پیکار (۱۹۸۰، ص ۶۱) می‌نویسد: «... این جواهرات به هنر بزرگ دریاری تعلق ندارند (...). بلکه جزء هنرهای شهرستانی آسیای صغیر و مناطق ساحلی مدیترانه هستند». این‌گونه جواهرات بخصوص در سده چهارم ق.م. رواج و محبوبیت زیادی داشته‌اند. برای نکات قابل مقایسه بنگرید به ریشتر، ۱۹۴۹، صص ۲۹۱-۸؛ استرن، ۱۹۷۱، صص ۱۰-۱۱؛ پانوشت ۲۲؛ استرن، ۱۹۸۲، صص ۱۹۶-۸؛ استرن، ۱۹۸۴، ص ۱۰۷؛ پانوشت ۵.

29- Chavane 1982, 39-45; Gjerstad 1948, 151 fig. 28 no. 7 b et c (bronze) et 160, fig. 33 no. 7 et 9 (argent); Karageorghis Chronique 1969 [BCH, 1970], 222 et fig. 70 et Chronique 1978 [BCH 1979], 682 fig. 36.

با این حال مسلم نیست که این پیاله‌ها در کارگاه‌های ایرانی ساخته شده باشند. در واقع در نقش برجسته‌های تخت‌جمشید که حرکت "خراج‌گذاران" را نشان می‌دهند، برخی هیأت‌هایی که نه پارسی هستند و نه ایرانی، این پیاله‌ها را در دست دارند. به طور کلی وجود کارگاه‌ها در ایالات پذیرفته شده است: آمادری، ۱۹۵۸، ص ۱۵؛ نک. سانسسی وردنیورخ، ۱۹۸۰، ص ۱۶۴ A و B و C و ص ۱۶۵؛ استرن، ۱۹۸۴، ص ۱۰۰ درباره واردات و اقتباس‌ها در فلسطین بخصوص در پایان سده ششم و آغاز سده پنجم سخن می‌گوید. این ظروف در قرن چهارم به دلتای نیل و از طریق قبرس به اتروریا، به تراکیه و به بلغارستان صادر می‌شدند. مؤلف این‌ها را "هدیه‌هایی دیپلماتیک" می‌داند. در قبرس، برخلاف فلسطین این اشیاء هرگز دقیقاً با یک بافت و قالب دقیقاً ایرانی - پارسی پیدا نشده‌اند (استرن، ۱۹۸۲، ص ۷۴، شکل ۸۹). کاراجورگیس، ۱۹۶۹، ص ۲۲۲ می‌گوید: "... در همین محل [ماتیسا] خرده‌سفال‌های قرن پنجم آتیک و یک کاسه برنجی از دوره کلاسیک پیدا شده است (و در BCH، ۱۹۷۹، ص ۶۸۲) و نیز یک کاسه سفالی قبرسی با لعاب سفید.

فرآورده‌های هخامنشی^{۳۰} یا حضور عناصر ایرانی در جزیره باشند.^{۳۱}

ب ۲ b) دست ساخت‌های متأثر از ایران^{۳۲}

دست ساخت‌های فلزی که در بالا از آن‌ها سخن گفتیم، مورد تقلید سفالگران قرار گرفتند: کاسه‌های مخصوص تمیزکاری از سفال که ناف یا مرکز مشخصی نداشتند شمارشان در دوره کلاسیک قبرس اندک نیست. این‌ها سفال‌های منحصراً قبرسی هستند از طبقات (VII) Stroke Polished II، یا سپید ساده‌ی VI و VII یستر داد، یا سفال‌های با جلای سیاه وارداتی.^{۳۳} با این حال، در مورد ظروف اخیر، دشوار است معلوم کرد که شکل‌هایی هستند مستقیماً تقلیدی از کاسه‌های فلزی ایرانی یا تقلیدی است بسیار پایین‌تر از تقلید آتنی‌ها از این ظروف شرقی (اسپارکس - تالکوت، ۱۹۷۰، صص ۱۰۵-۶، شماره ۱-۵۲۰ و ۱۲۱ شماره ۶۹۱ و شماره ۵۶؛ نیز بنگرید به شفتون، ۱۹۷۱، صص ۱۱۱-۱۰۹ تصاویر XX - XXII). به هر صورت، وجود این‌گونه و نمونه‌ها در قبرس اجازه می‌دهد نتیجه بگیریم که سفالگری قبرسی تقلید مستقیم بوده است، وانگهی به نظر می‌رسد که مقدم بر نمونه‌های ظروف جلادار سیاهی بوده که خود متعلق به پایان سده چهارم و حتی آغاز دوره هلنیستی بوده‌اند. گویا همین نکته در مورد سبوه‌های پایه بلند (ریتون Rhyton) با سر جانوری طبقه‌ی سفید ساده V نیز صدق می‌کند.

(Gjerstad 1948, fig. LVII, 18; Jehasse 1973; Moorey 1975, n.26 et bibliog.; cf. pour la Plaeistine, Stern 1982, 134 fig. 211-212; 1984, 97).

۳۰- این اشیاء ظاهراً نقش اموالی را که باعث آبرو و حیثیت می‌شده‌اند ایفا می‌کرده‌اند. چنان‌که گودلیه، ۱۹۷۸، ص ۱۱۹ می‌گوید «در این موارد چنان بود که گویی جامعه از انتخاب اشیای عجیب و غیرعادی و کمیاب به خود می‌بالید».

۳۱- به این دسته اشیاء شاید بتوان نوع خاصی از "لوله‌های کوچک حاوی شرمه" را افزود که ظاهراً ساخت شمال غربی ایران بوده‌اند و مشابه آن‌ها در قبرس نیز پیدا شده است (از د.م. نتا سپاسگزارم برای این اطلاعات).

۳۲- ما از سر احتیاط جواهرات و ظروف فلزی یادشده در عنوان پیشین را در این جا نیز گنجانده‌ایم.

33- Mais pas né cessairement attique: cf. Burckalter 1987, 354-355 et no. 81; Vessberg et Westholm 1956, fig. 21 no. 16 (= Black Glaze. p. 57-58: classé dans 'Hellenistic I Pottery'). Voir Karageorghis 1964, 76 et n. 11 et 12; Maier et von Wartburg 1986, 163-164 (cat. II) Dans la céramique à vernis noir du palais d'Amathonte, deux tessons pré sentent aussi semblable profil (no. d'inventaire: 77.286.18 et 76.850.15). Ils sont probablement de la fin du IVe siècle.

تا جایی که من می‌دانم هیچ‌یک از این‌ها با سفال‌های خاص هخامنشی همسان دانسته نشده‌اند. اما این کمبود خاص جزیره قبرس نیست و در فلسطین نیز مشاهده می‌شود که ظروف فلزی آن‌جا کاملاً تقلیدی بودند و بسیار رواج نیز داشتند (استرن، ۱۹۸۴، ص ۹۷). تفسیری از این ظریف‌تر را باید در مورد ظروف آتنی سرخ‌نقش انجام داد که در قبرس کشف شده‌اند و بر روی آن‌ها شخصیت‌هایی که لباس‌های پارسی به تن دارند نقش شده‌اند. دو ظرف سفالی شکسته یکی در وونی (پرستاد، ۱۹۳۷، ص ۲۴۹ و ۲۶۳ تصویر ۸۵ و ۱-۲؛ نک. دوریس [Devries]، ۱۹۷۷، صص ۵۴۶-۷ [حدود سال ۴۳۰]) و دیگری در پافوس (مایروفون و ارتبرورگ، ۱۹۸۶، ص ۱۵۹، شکل ۲۹ [پایان سده چهارم]) که به راستی یک پارسی به نظر می‌رسد کشف شده‌اند. به نظر دوریس سفالگران آتیک این ظرف را برای یک بازار شرقی تولید کرده بوده‌اند. اما این‌گونه فرضیه‌ها با مشکلاتی روبه‌رو می‌شوند: همان‌طور که خود او نیز پذیرفته است، مشابه این صحنه‌ها را در روی ظروف کشف شده در اتروریا نیز یافته‌اند و در این‌جا توضیح دشوار می‌شود؛ و به هر حال نتیجه چندان دقیق‌تری نمی‌توان گرفت. این اشیاء ظاهراً همان‌هایی هستند که میلر به نظایرشان نام "ایران‌گونه‌ها" داده است، اشیایی که در غرب به علت بیگانه یا عجیب بودنشان مورد توجه قرار می‌گرفتند (میلر، ۱۹۸۵).

در پرستشگاه "آپولون هولاتس" در کوریون هزاران تندیسک رُسی کشف شده است. (یانگ، ۱۹۵۵، صص ۵-۶). این نذورات کوچک که اغلب مجسمه‌هایی سوار بر اسب هستند، به علت تنوع و دقتی که در ساختشان و به‌ویژه در آرایش موها و کلاه آن‌ها به کار رفته موجب شگفتی شده‌اند. این دقت در آرایش گیسوان یا شکل کلاه نمایانگر اهمیت نسبی آن در کل تندیسک است و در واقع یگانه عنصر برای شناخت شخصیت‌ها است. تعدادی از آن‌ها کلاهی به سر دارند که شبیه کلاه نمدی تیاریای نرم به شکل خوابیده است. یانگ آن‌ها را به دو دسته تقسیم کرده است: تیاریاهای بلند و تیاریاهای کوتاه (یانگ، ۱۹۵۵، ص ۲۰۱ و مونلو، ۱۹۸۴، ص ۱۲۰). این تندیسک‌ها در پایان سده ششم پدیدار شده و پس از سقوط شاهنشاهی ایران ناپدید شده‌اند (یانگ، ۱۹۵۵، ص ۱۹۶ و ۲۰۰). آنان آشکارا گواه نفوذ ایران بر تجلیات دینی و پارسایی محلی هستند؛ اما

در این جا تفسیری دقیق‌تر از این امکان ندارد.^{۳۴} احتمال کمی می‌رود که تصویر شخصیت‌ها متعلق به ایرانیان نذرکننده باشد. درواقع باید به دو نکته توجه داشت: اولاً نمی‌توان مطمئن بود که زمانی اهالی قبرس کلاه ایرانی را نپذیرفته باشند^{۳۵}؛ ثانیاً، همان‌گونه که یانگ می‌گوید، این تندیسک‌ها تصاویر نذر یا اهداکنندگان نیستند بلکه بازنمود شخصیت‌هایی هستند برای جلب خرسندی ایزدان.^{۳۶} پس باید نتیجه بگیریم که آن‌ها نه نذورات ایرانیان بلکه هدایای اهالی محل بوده‌اند. به‌ویژه که این‌گونه اشیای مظهر پارسایی و دیانت خاص اهالی قبرس است.

در سال ۱۸۹۰ یک "سرستون کله‌گاو" نظیر آنچه در تخت جمشید و پایتخت‌های ایران و نیز شهر صیدون کشف شده است در شهر سالامیس قبرس از زیر خاک بیرون کشیده شد (کلرمون - گانو، ۱۹۲۱ صص ۹-۱۰۶؛ کونتو، ۱۹۲۳، تصویر ۴۴؛ بول، ۱۹۶۴، صص ۳-۷۲ شکل D-۱۲۸ و صص ۷۸-۸۰)، (این سرستون اکنون در موزه بریتانیا است). فقدان اثر چینه‌شناسی یا باستان‌شناختی هرگونه نسبت‌دادن این سرستون به یک مجموعه

۳۴- یانگ به نکته‌ای که اشاره می‌کند حضور منظم «توپ پارچه‌ای است که به کلاه تیارا از جلو دوخته شده که انتهای دراز آن یا به شانه چپ انداخته می‌شود یا به پشت» (یانگ، ۱۹۵۵، ص ۲۰۱). از سوی دیگر به نظر او این تیارا با "کوربایس" [Kyrbasis] یعنی "دستار کامل ایرانی" به کلی فرق دارد (یانگ، ۱۹۵۵، ص ۲۰۳). اما او در فهرستی که تهیه کرده همه این‌ها را جزء "تیارا" محسوب کرده است (همان و همان‌جا). بنابراین ارزیابی آن‌ها از لحاظ آماری ممکن است نه از نظر سبک. حاجی ساؤاس (۱۹۸۶، ص ۳۶۵ و تصویر XXXIII، ۴) درباره نقش خود شخصیت‌ها می‌نویسد: «دو نفر درون جعبه گردونه ایستاده‌اند، یکی گردونه ران است و دیگری بلندقامت‌تر که رزمنده است نظیر سراسر جهان ایرانی». نیز بنگرید به تفسیر کاراجورگیس، همان، ص ۳۶۸ و کراول، ۱۹۸۷ که گردونه‌ها را کاملاً قبرسی می‌دانند.

۳۵- در این مورد نمی‌دانیم منظور هرودوت دقیقاً چیست وقتی می‌گوید «شاهزادگان قبرسی "mitre" بر سر گذاشته بودند (ولی یانگ، ۱۹۵۵، ۲۰۱، آن را دستار می‌داند) * ولی سپاهیان کیتاریس [تیارا] بر سر داشتند.» (هرودوت VII ۹۰). عجیب این‌جاست که در برخی متون تصریح شده که این کلاه شبیه کلاه شاه بزرگ بوده است (کتزیاس FGh 688 F15,50؛ یانگ، ۱۹۵۵، ۲۰۱).

* mitre امروز در زبان‌های اروپایی همان "کلاه‌اسقفی" است که مانند کلاه بابائول بالایش کمی خمیده است و گاه منگوله‌ای هم دارد و این همان "کلاه میترا" است که در تمام تصاویر باقی‌مانده به وضوح پیداست که گاه به آن "کلاه فریقی" نیز گفته‌اند. پس شگفت نیست که نه تنها آقای یانگ بلکه آخرین مترجم هرودوت به زبان فرانسه، آقای آندره بارگه نیز آن را turban یعنی "دستار" ترجمه کرده تا به زدودن تأثیر مذهب مهر کمک کند. - م.

۳۶- یانگ، ۱۹۵۵، صص ۱۹۶ و ۲۰۰. ظاهراً قصد مؤمن از تقدیم این فدی، تصویر شخصیتی بوده که بیشتر به چشم می‌آمده است. مثلاً کاسون (۱۹۳۷، صص ۱۸۳-۵) فکر می‌کند که سواران معرّف شاهان دوران آشور یا ایران بوده‌اند. یانگ (۱۹۵۵، صص ۱-۲۳۰).

معماری را تقریباً منتفی می‌سازد.^{۳۷} با توجه به آنچه گفته شد، می‌توان گفت که به هر حال همسان‌انگاری این کشف با سرستون‌های بناهای "پردیس" [= فردوس = بوستان] ایرانی صیدون که منابع ادبی وجودش را تأیید کرده‌اند (دیودوروس XVI ۴۱، ۵؛ نک. استرن، ۱۹۸۴، ص ۸۰) در معرض تردید قرار می‌گیرد. می‌دانیم که در هر شهر بی چندین ملک بزرگ مسکونی از این دست وجود داشته است؛ با این حال بسیار بعید است که در قبرس که بجز افراد نظامی هیچ‌گاه ایرانی دیگری مشاهده نمی‌شد، چنین املاک و باغ‌ها و بوستان‌هایی وجود داشته باشد (نک. قبل). همچنین بعید است که خانه مسکونی فرمانده پادگانی که نظیرش را دیودوروس سیسیلی ذکر می‌کند (XII ۴، ۱) می‌توانسته از این قبیل باشد.

چنان‌که گفتیم استقرار نیروهای ایرانی در جزیره نیز هرگاه پیش می‌آمده موقتی بوده است. به گمان من سرستون کله‌گاوی پیدا شده در سالامیس خود دلیل بر آن است که بناهای مشابه آن در سایر ایالات فقط حق انحصاری مقامات بلندپایه ایرانی نبوده است. شاید این مورد خاص در قبرس را باید به دودمان شهریاری تئوکرید نسبت داد^{۳۸} و این تشابه میان سالامیس و صیدون را عمداً تقلیدی از معماری سلطنتی هخامنشی و ناشی از رقابت شناخته شده و مشهوری دانست که میان شهریاران استراتون و نیکوکلس وجود داشته که جلال و شکوه و زرق و برق دربارهای خود را به رخ یکدیگر بکشند.

در شهر پافوس در یک بنای خصوصی متعلق به پایان سده چهارم ق.م. در محلی معروف به "اورتی" یک "شال تهستون" [torus] پیدا شده است (مایر و فون وارتبورگ، ۱۹۸۶، ص ۱۷۷. تصاویر ۵۱ و ۵۴ و نقشه ۱۷۵). مشابه این کشف در نزدیکی باروی شهر آماتونته [آماتونتوس] در یک چارچوب باستان‌شناختی مغشوش انجام شده و پایین یک ستون بریده شده و نیز یک "شال تهستون" پیدا شده است (BCH, 1978, 959 et fig.40).

۳۷- حتی اظهار نظر شده که این سرستون متعلق به یک ستون نذری بوده است: کاراجورگیس و ورموی، ۱۹۶۶، صص ۲۲ و ۲۴ شکل‌های ۷ و ۸ و تصویر XIX؛ نک. فون مرکلین، ۱۹۶۲، ص ۲۹، شماره ۸۶، شکل ۱۲۹ و کتابنامه.

۳۸- این می‌تواند شاخص گرانهایی درباره شیوه‌های مرسوم دربار سالامیس باشد. سرستون در پهلوه‌های خود دارای تزئینات زن بیکر [caryatider] به سبک یونانی است. شاید این یکی از موارد تطبیق یک عنصر معماری شرقی با سلیقه یونانی این شهریاران باشد. اما به هر حال در عرصه حدس و گمانیم.

بسیاری از این "شال تهستون‌های" صیقل یافته در پایه‌ی ستون‌های دوره هخامنشی در خارج از استان‌های پارس و شوشیان [= ایلام / خوزستان] شناخته شده‌اند: در شهرهای بابل، بوبلوس [جَبیل کنونی در لبنان]، نورکانله و شاید خورس آباد (وِزن‌پرگ، ۱۹۷۱، صص ۱۰۹-۱۰۷). در هنگام کشف گفتن این‌که نمونه اصیل و اصلی این ستون‌ها را باید در کاخ‌های هخامنشی جستجو کرد کار آسانی نبوده است.^{۳۹}

همچنین باز در پافوس، روی تپه "حاجی عبدالله"، بخشی از یک بنای قبرسی کهن II (بین سال‌های ۶۰۰ تا ۴۷۵) پیدا شده است. چنین پنداشته شده که می‌توان سبک و نقشه این جا را با بناهای تخت جمشید و بخصوص با آپادانا مقایسه کرد. این جا کاخ شاه - کاهن شهر، ولی در حقیقت اقامتگاه فرماندار ایرانی پافوس پس از فتح شهر در سال ۴۹۸ بوده است. ولی ما نیز همراه با مایر این آخرین فرضیه را نیز رد می‌کنیم (مایر و فون وارتبورگ، ۱۹۸۶، ص ۱۵۹، پانوش ۳۵). در مورد اولی، با توجه به فقدان نقشه‌ای کامل‌تر، اصلاً وجودش هنوز تأیید نشده است. با این حال بی‌آن‌که منتظر از سرگیری حفاری‌ها و کاوش‌ها بمانیم، می‌توانیم شگفتی فراوان خود را از احداث بنایی در تاریخی به این قدمت (رُبع اول قرن پنجم) یعنی هنگامی که تازه بنای کاخ‌های تخت جمشید به پایان رسیده بوده، آن هم در ایالتی بدین دوری از ایران و به ابتکار دودمانی چنین تهیدست که هنوز نقش دلالی در خاور نزدیک را نداشتند، ابراز داریم و آن را پاسخی در برابر بناهای تخت جمشید انگاریم. در این دوره - تا جایی که بتوان از بناهای نادر کشف شده قضاوت کرد - گمان می‌رود که معماری قبرسی بیشتر ملهم از "خانه‌های ایوان‌دار" * آناتولی تبار یا سوری تبار بوده است.^{۴۰}

39- Wessenberg 1971, 146: "Ein unmittelbares Einwirken ägyptischer Foemen auf die Säulen des Alten Orients konnte ebenfalls nicht beobachtet werden". Page 109, il é voqueles anté cé dents les tores lisses aux bases des colonnes des *bi thilani* nord-syriens (voir aussi *ibid.* 28 et 89-91).

*- از آنجایی که واژه "Livan" فرنگی تحریف‌شده‌ی واژه ایرانی "ایوان" است که یکی از شالوده‌های اصلی معماری ایرانی از دوران باستان تا همین امروز بوده‌است، آیا نمی‌توان در درستی قضاوت بالادو زیرنویس آن (شماره ۴۰) تردید کرد؟ - م. ۴۰- مایر، ۱۹۸۵، پانوش ۷ نیز درباره نسبت دادن‌های شتایزده می‌کوشد احتیاط خود را از دست ندهد. یرستاد، ۱۹۴۸، صص ۸-۳۲۱ می‌نویسد: «... اگر براساس آنچه تاکنون به دست آورده‌ایم داوری کنیم، نوع ساختمانی ایوانی نقش برتری در معماری عصر آهن قبرس ایفا می‌کند... معماری عصر آهن قبرس ترکیب شده است از عناصر اکثریت "اتوقبرسی" با

پس در قبرس نیز تأثیر معماری هخامنشی به همان اندازه دیگر استان‌های شاهنشاهی اندک می‌نماید. این وضعیت معلول رقابت نیرومند شیوه‌های معماری یونانی نیست. در واقع در این دوره ی قبرس هیچ چیز قابل قیاسی با جریان هلنیستی سده چهارم که به رهبری شهریاران غیر یونانی به معماران کاریایی شور و شوق می‌بخشید وجود ندارد (گوتر، ۱۹۸۵، صص ۱۲۴-۱۱۳). برعکس به نظر می‌رسد که معماری قبرسی دوره کلاسیک با پذیرش عناصر شرقی و یونانی از این جا و آن جا ترکیب ویژه‌ی خود را پدید آورد و پرورش داد (پرستاد، ۱۹۴۸، صص ۸-۳۲۱).

در مورد تأثیرات ایرانی باید گفت که نقش برجسته‌های قبرسی که تا امروز به دست ما رسیده‌اند هیچ چیز قابل قیاسی با آثار لوقیه‌ای، آناتولیایی یا فنیقی ندارند. هر چند تابوت‌های سنگی گولگوا (مایرس، ۱۹۱۴، صص ۹-۲۲۶؛ ماسون، ۱۹۷۱، ص ۳۱۶، شکل ۵) و آماتوس (تاتون - براون، ۱۹۸۱، ص ۸۱) که هر دو برای نیمه نخست سده پنجم تاریخگذاری شده‌اند و بی‌تردید محصول قبرس هستند (همان) جزء نقش برجسته‌های "یونانی - ایرانی" طبقه‌بندی شده‌اند، اما این فقط یک نام‌گذاری صرفاً قراردادی است، زیرا هیچ‌گونه تأثیر ایرانی در آن‌ها دیده نمی‌شود. به‌ویژه هیچ‌یک از شخصیت‌ها به سبک ایرانی معاصران لوقیه‌ای خود لباس نبوشیده‌اند (دمارنی، ۱۹۸۳، ص ۱۶۷۸) یا به سبک فنیقی که در صحنه‌های آن تصویر پیکری که "پیامی سیاسی" آورده نقش شده است (بورش هارت، ۱۹۸۳، صص ۱۰۸ به بعد و ۱۱۸ پانویث ۹۷). در دوره هخامنشی بدون شک تأثیر یونان در پیکر تراشی بیش از هر چیز است که در قبرس به پیدایش سبک قبرسی - یونانی می‌انجامد (پرستاد، ۱۹۴۸، صص ۴-۴۷۳).

احتمال دارد که کیفیت جواهرات ایرانی بر هنر زرگری قبرسی اثر گذاشته باشد. اما هر چند هیأت باستان‌شناسی سوئدی به وجود چند جواهر "هخامنشی" اشاره می‌کند، درست‌تر آن است که بگوییم که با یک تولید صرفاً قبرسی سروکار داریم (پرستاد، ۱۹۴۸، ص ۴۱۶؛ لافینور، ۱۹۸۶، ص ۹۰).

→ عناصر اقلیت یونانی...» به نظر استرن، ۱۹۸۴، صص ۳-۱۰۲، دو گونه پرستشگاه دوره ایران که در فنیقیه، فلسطین و قبرس به آن برخورد می‌کنیم از فنیقیه سرچشمه گرفته‌اند: نک. دونان، ۱۹۴۱، صص ۷۳-۵۷ و پرستاد، ۱۹۴۸، صص ۱۲-۱۳ و ۲۳۸-۲۳۴.

در باستان‌شناسی، بهترین شکل مطلوب آن است که شرایط و هدف‌های تعیین‌کننده تولید و مصرف هر شیء در نظر گرفته شوند. اما غالباً شرایط کاوش چنان است که به ما امکان پاسخ به این پرسش‌ها را نمی‌دهد، حال بگذریم از اشیاء متعددی که حتی منشأ آن‌ها نامعلوم یا غیردقیق است. بنابراین نتایجی که از این اشیاء در مورد تأثیرپذیری مردم از انگیزه‌های فرهنگی خارجی بیان می‌کنیم فقط می‌توانند گذرا و موقتی باشند. این، مسأله بنیادی روابط میان باستان‌شناسی و تاریخ را، که گاه تلویحاً و گاه آشکارا مطرح شده است دوباره پیش می‌کشد: تا چه اندازه می‌توان نشانه‌های به دست آمده از اشیای باستان‌شناختی را در عرصه سیاسی یا اجتماعی - فرهنگی معتبر تلقی کرد؟ حتی در همین چارچوب تنگ بررسی ما نمی‌توان امیدوار بود که مشکل نادیده گرفته شود. هنگامی که درباره تمدن مادی بحث می‌کنیم، تا وقتی اطلاعات ما از نظر کمیت و کیفیت به اندازه کافی نرسیده است باید خود را از هر گونه دلمشغولی و پافشاری بر سر یک تفسیر تاریخی خاص که ممکن است ما را به پوچی بکشاند آزاد سازیم و بپرهیزیم، نه آن‌که مثلاً اصرار بورزیم چون مقدار زیادی ظروف سفالی ساخت آتیک در کاوشگاهی یافته‌ایم پس باید به یونانی‌مآب بودن فلان یا بهمان شاه قبرسی حکم دهیم^{۴۱}. باید قاطعانه تصمیم بگیریم تا با یافتن مثلاً چند سفالینه‌ی سرخ‌نقش در آماتوس یا یک سرستون کله‌گاوی در سالامیس حکم قطعی ندهیم و تنها محتاطانه آن‌ها را عامل مرجّحی برای داوری درباره این یا آن سبک سفالگری یا معماری در نظر داشته باشیم. تأکید می‌کنم که فقط در چنین صورتی است که جا برای هیچ‌گونه پیشداوری غلط درباره گرایش‌های سیاسی، ایدئولوژیک و حتی اجتماعی - فرهنگی مصرف‌کننده و یا شهری که مصرف‌کننده، شهریار یا شهروند آن بوده است باقی نمی‌ماند.^{۴۲}

۴۱- بنگرید مثلاً به استدلال یرستاد، ۱۹۴۸، ص ۳۱۸. مایر (۱۹۸۵)، صص ۸-۳۷ این‌گونه استنتاج‌ها را رد می‌کند.
 ۴۲- نک. پیکار، ۱۹۸۰، ص ۱۷۸: «اختلاف شدید سیاسی آتن با شاه مانع از آن نشد تا آتن به بزرگ‌ترین طرف تجارتی در شاهنشاهی ایران تبدیل شود»؛ در مورد واردات از فلسطین بنگرید به استرن، ۱۹۸۴، ص ۹۸. و نیز بنگرید به هشدار بانو سانیسی وردنبورخ، ۱۹۸۰، صص ۳-۱۳۲. از ریشخند روزگار در مورد استقلال داده‌های باستان‌شناختی و تاریخ سیاسی و اجتماعی پیدا شدن یک نوشته و نقاشی فنی در ته یک جام ساخت آتیک در ارگ [آکروپال] شهر آماتوس

قبرس به رغم جزیره بودن خود، از تأثیرات تمدن‌های مختلفی که آن را احاطه کرده بودند نمی‌توانست بگریزد. اما قبرس که همیشه نقش واسطه را بازی می‌کرد، در عین حال توانست تولید اصیلی را توسعه دهد که گاه با برخی عناصر خارجی سازگار بود. تمدن مادّی ایران فقط ردپاهای اندکی در آن‌جا باقی گذاشت (پرستاد، ۱۹۴۸، ص ۴۷۲)؛ مضافاً بر این‌که تفسیر همین ردپاها نیز بسیار دشوار است (روت، ۱۹۸۵، ص ۱۱۱) در فصل مربوط به مصر و جاهای دیگر [و] وانگهی به نظر می‌رسد یکی از خصوصیات کلی تسلط ایران بر آسیای پیشین عدم تمایل ایرانیان به تحمیل تمدن خود هم از لحاظ مادی بود و هم از نظر فرهنگی (نک. استرن، ۱۹۸۴، صص ۱۱۲-۱۱۳؛ ژان فرانسوا سال ۱۹۸۵، ص ۲۰۳؛ الای، ۱۹۸۷، ص ۸۸). این "تخنه" [technè = فن] یونانی بود که در دوره کلاسیک بسیار در قبرس مسلط بود گرچه افت و خیزهایی نیز داشت (پرستاد، ۱۹۸۴، صص ۲۷۸-۸۱).

با این حال نقش قبرس، نه کم و نه زیاد، آن بود که اشیای زبده یا نفوذ ایران را به مناطق همسایه خود انتقال دهد. غیبت ایرانیان در قبرس - که منابع مکتوب نیز آن را تأیید می‌کنند - به‌ویژه تضاد دارد با یکدستی نسبی اشاعه فرهنگی تمدن ایرانی در استان‌های غربی شاهنشاهی. در حالی‌که چه در مصر، چه در فنیقیه و چه در آناتولی «تأثیر و نفوذ بلندمدت حکومت ایران را در فلسطین... می‌توان غیرمستقیم در عرصه‌هایی که مستقیماً به حکومت خارجی مربوط می‌شد، نظیر دستگاه اداری، سازمان نظامی، سازمان‌های پولی و مالیاتی، احساس کرد» (استرن، ۱۹۸۴، صص ۱۱۲-۱۱۳) هیچ‌گونه نشانه و ردپای باستان‌شناختی، نه کتیبه‌ای و نه ادبی، از استقرار ایران در جزیره پیدا نشده است. پس اگر مبادله‌ای فرهنگی میان ایران حاکم و قبرس تابع وجود داشته است ظاهراً معلول مبادلات بازرگانی و اساساً قابل اسناد فقط در زمینه "فن" [technè] است. با این حال کمبود شدید منابع روشنگر در زمینه دریافت‌های فرهنگی یا ایدئولوژیک، ما را از هرگونه اظهارنظر قاطع بازمی‌دارد.

(ج) بی‌گمان دو قرن چیرگی ایران بر توازن جزیره اثر گذاشته و رابطه نیرو میان

→ است (Sznycer 1987, 389-390). به این‌گونه مثال‌ها باز هم می‌توان افزود. در آما توس، یعنی شهری که پیوسته به قدرت ایران وفادار بود، تعداد سفالینه‌های ساخت آتیک که پیدا شده از همه‌جا بیشتر بوده است (BCH 1978, 955).

شهرها و قلمروها را تغییر داده است. با این حال هرگونه حادثه سیاسی یا نظامی را که میان پایان سده ششم و پایان سده چهارم در قبرس رخ داده است نمی‌توان ناگهان و بی‌مقدمه به قدرت هخامنشی نسبت داد. رفتار حکومت هخامنشی نشان می‌دهد که برایش چندان اهمیتی نداشته که شهری با هدف‌های سلطه‌جویانه به شهر همسایه خود حمله کند مشروط بر آن‌که خراج‌ها به موقع پرداخت شود، کشتی‌های خواسته شده در اختیار نیروی دریایی ایران قرارگیرند و وفاداری نسبت به شاهنشاهی محفوظ بماند. بدین‌گونه آزادی نسبی کیتئون در ضمیمه‌کردن ایدالیون به خاک خود در آغاز قرن پنجم (نک. قبل) قابل درک می‌شود و در عوض این‌که شاه ایران به علت فاصله‌گیری شهر سالامیس از شاهنشاهی با یک درخواست ساده شهرهای سولوئی، کیتئون و آماتوس تصمیم می‌گیرد در قبرس به مداخله نظامی بپردازد، نیز قابل درک می‌گردد. (کوستا، ۱۹۷۴، ص ۵۵). در مورد فروش تاماسوس به کیتئون (حدود سال ۳۵۰) نیز همین نکته صدق می‌کند (هیل، ۱۹۴۰، ص ۱۱۳ پانوش ۴ و ۱۵۰ پانوش ۲). در این راستا، باید هرگونه تفسیری که می‌خواهد کودتاهای گوناگون و منازعات میان شهرها را معلول سیاست‌های پشت پرده ایران بداند مردود تلقی شود. مثلاً به هیچ‌وجه مسلم نیست غاصبی که با کودتا دودمان تثوکریدها را از تخت سالامیس برکنار کرد به اشاره شوش چنین کرده باشد. وانگهی اواگوراس تا سال ۳۹۰ وفادارانه به ایران خدمت کرده بود (کوستا، ۱۹۷۴، صص ۵۶-۴۰). برخی شهریاران محلی می‌توانستند برحسب موقعیت به شاه بزرگ پناه ببرند و از حمایت او برای بازپس‌گیری تاج و تخت خود برخوردار شوند که نمونه‌های آن گورگوس (هرودوت ۷ ۱۱۵) یا اواگوراس دوم (هیل، ۱۹۴۰، ص ۱۴۶) هستند؛ اما این زمانی بود که غاصب از شاهنشاهی اعلام تجزیه و جدایی کرده بود.^{۴۳}

با این حال رفتار شهرها در جریان شورش‌های گوناگونی که به تاریخ قبرس در دوره کلاسیک رنگ و لعابی داده‌اند، اثر تعیین‌کننده‌ای بر رفتار و نگرش ایران، لااقل تا مدتی، نسبت به هر یک از این شهرها برجا نهاد. از این لحاظ، مورد شهر آماتوس نمونه بارزی است. این شهر در سال ۴۹۹/۸ یگانه شهری بود که در برابر فشارهای

۴۳- درباره روابط میان شهرهای سولویی و وونی بنگرید به متر ۱۹۸۵، صص ۷-۳۶.

اونه سیلوس البته بنا به دلایل سیاسی محلی - ایستادگی کرد و به شاه ایران وفادار ماند (نک. یرستاد، ۱۹۴۸، ص ۴۷۵ پانوش ۵). شورشیان سرکوب شدند و شهرهای دیگر تسخیر گشتند و ناچار شدند خراج سنگینی به عنوان مجازات بپردازند و در عوض شهر آماتوس سود برد و موقعیت ممتازی یافت. به نظر من رونق و رفاه آشکار این شهر در سراسر سده پنجم (نک. لافینور، ۱۹۸۶، ص ۱۲۳؛ هوماری، ۱۹۸۷، ص ۳۸۵) حاصل همین ایستادگی اش در برابر شورشیان بوده است زیرا بی گمان از برخی امتیازهای مالی و در حقیقت تجارتي برخوردار شده که ایران در آن زمان در اختیار آن نهاده است.^{۴۴} شهر آماتوس همراه با شهرهای سولویی و کیتیون در برابر دسیسه های اواگوراس یکم نیز مقاومت کرد. فقط برای اولین بار بود که این شهر در ۳۵۱/۵۰ علیه ایران زمان اردشیر سوم موضع گرفت (دیودوروس XIV ۴۲، ۳۶؛ ۴۶، ۱). و برعکس نفوذ و رفاه سالامیس موقتاً با دو شورشی که به تحریک آماتوس رخ داد تضعیف شد (سال های ۴۹۹ و ۷۹-۳۹۰).^{۴۵}

با این همه نمی توان این رویدادها را معلول سیاست عمدی ایران به سود چند شهر و به زیان بقیه یا خواست هخامنشیان برای تغییر سیاست اساسی خود برحسب منافع درازمدت تلقی کرد.^{۴۶}

۴۴- پوست سر اونه سیلوس جایزه ی نمادین شهر آماتوس شد (هرودوت V، ۱۱۴). پاسیکوپروس شاه مخلوع تاماسوس تصمیم گرفت پس از فروش قلمرو خود به شهر کیتیون تا پایان عمر در شهر آماتوس زندگی کند که شاید علت آن رفاه و رونق این شهر بوده است.

۴۵- نک. ایسوکراتس، نیکوکلس، ۳۳-۳۱. اما این پیامدهای بلندمدتی نداشت (دیودوروس XVI ۴۲، ۸؛ ایسوکراتس، نیکوکلس ۳۴؛ نک. هیل، ۱۹۴۰، ص ۱۴۷).

۴۶- در منابع باستانی نیز درباره این آزادی نسبی که ایران به قبرس داده بود و فقدان سلطه مستقیم بر زندگی سیاسی جزیره اشاره هایی شده است. مثلاً گزنفون (کوروشنامه VII ۴، ۲-۱ و VIII ۶، ۸) تأیید می کند که قبرسی ها شهریی برای حکومت بر خود نداشتند. وضع آنان شبیه به اهالی پافلاگونی و ساکنان کیلیکیه بود. و عملاً نیز می بینیم که این دو منطقه دست کم تا آغاز سده چهارم توسط دودمان های محلی اداره می شدند. البته هر یک وابسته به یک شهریی بودند (یکی به داسکلیون و دیگری به سوریه). در زمان گزنفون پیوندهای اداری با قدرت شهریی ها سست شده بود و گزنفون می پنداشت همیشه چنین بوده و آنها وابسته به هیچ شهریی نیستند. وضعیت این مناطق به ویژه با وضعیت مصر تضاد دارد که در آنجا حضور نظامی ایران با ناشکیبایی احساس می شد (برشانی [Bresciani] ۱۹۸۴، ص ۳۷۲. واژه "ماد" در زبان قبطی به معنای "سرباز" است!).

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

پولوکراتس و مصر: گواهی "سامائینا"

هرمان ت. والین خا - اوترخت

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

آماسیس و پولوکراتس

با ماجراهای پولوکراتس فرمانروای خودکامه ساموسی همواره چنان برخورد شده که گویی صرفاً یا کمابیش صرفاً یک ماجرای ساموسی بوده است.^۱ قدرت و سیاست‌های او را قدرت و سیاست یک جبار نمونه یونانی دانسته‌اند و از آن‌جا که قدرت او بر نیروی دریایی‌اش استوار بود، ناوگان وی را نیز همانند هر ناوگان سنتی "دولت‌شهر" ساموس تلقی کرده‌اند، نه به هر حال دستاورد شخصی پولوکراتس^۲؛ حداکثر او به هر روی کسی بوده که گویا فقط چنین نیرویی را تقویت کرده است. در نتیجه ظاهراً هیچ‌کس از خود نپرسیده است که پولوکراتس چگونه توانسته امکانات مالی ساخت، حفظ و اداره ناوگان عظیمی مرکب از یکصد "پننه کونتور" [کشتی بزرگ جنگی پنجاه پارویی] و دست‌کم ۴۰ "تری‌رم" [رزمناو سه ردیف پارویی] را که بعدها به او نسبت داده شد،

۱- یک نمونه افراطی این نظر "یور" (۱۹۲۶، ص ۹۰ به بعد) است: «هنگامی که میلئوس فرمانبردار فاتح بیگانه شد، ساموسی‌ها از این فرصت بهره گرفتند. آنان نه تنها به عنوان بندرگاه اصلی تجارتی شرق دریای اژه، بلکه نیز به عنوان سرکرده‌ی مخالفان هرگونه توسعه‌طلبی بیشتر قدرت بزرگ شرقی به سوی غرب جای میلئوس را گرفتند». این داوری یکسره بی‌پایه است.

۲- نک. شیلی، ۱۹۸۷، ص ۶۹: "ساموسی‌ها ناوگان بزرگی داشتند"، یعنی در زمان کودتای فرضی سولوسون یکم (حدود ۵۰۰ ق.م.).

فراهم آورد (هرودوت III ۹۳، ۳ و ۴۴، ۲).^۳ حتی ادوارت مایر (۱۹۳۶، ص ۷۲۱ و جاهای دیگر) نیز اهمیت او را به درستی دریافت.^۴ او می‌پنداشت که منبع اصلی پولوکراتس برای تأسیس چنین ناوگان عظیمی در درجه نخست تجارت و در درجه دوم حملات موفق تاراجگرانه‌ای بوده که به وی نسبت داده‌اند (هرودوت III ۳۹، ۴) و منافع همین‌ها برای احداث چنین نیروی دریایی کافی بوده است. اما اگر به راستی چنین می‌بود، واکنش‌های دولتشهرهای مجاور او می‌بایست شدیدتر از آنی که بود می‌بود؛ بخصوص غریب اعتراض قربانیان می‌بایست به نیک نهادی داستانی که هرودوت درباره جبران مافات از سوی پولوکراتس حکایت می‌کند نبود. ناوگان پولوکراتس در اوج قدرت خود دست‌کم معادل نیمی از منابع مالی "اتحادیه دلوسی" برای احداث را لازم داشت و چنین سرمایه کلانی نمی‌توانست فقط میوه تاراج بوده باشد.

شگفت این جاست که هیچ‌کس در این ارتباط به مصر نیندیشیده است. زیرا به نیکی پیداست که اقدامات پولوکراتس در دریای اژه، به‌ویژه آن‌هایی که به تصرف شهرهای درون خشکی انجامیدند، اهمیت استراتژیک بسیار زیادی در چارچوب مبارزه‌ی قدرت در سواحل شرقی مدیترانه داشتند بخصوص پس از فتح بابل توسط ایران و تصرف فنیقیه و کرانه‌های فلسطین توسط آن کشور. از آن زمان بود که مانعی بزرگ در سر راه سیاست سنتی مصر در آن منطقه پدید آمد؛ از زمان "نخو" [نکو Nechu فرعون مصر] استراتژی اصلی مصر توجه به نیروی دریایی و هدف آن پاسداری از مصر در برابر مهاجمان (آسیایی) بود. مهم‌ترین ابزارهای اعمال این سیاست تحریک اتباع قدرت مسلط آسیایی به شورش بود تا نیروهای مسلح دشمن همیشه در آن‌جا درگیر باشند؛ و ابزار این کار نیز ناوگانی بود که فرعون نخو ایجاد کرده بود.^۵ آنچه پولوکراتس انجام داد دقیقاً چیزی بود که سوریه - فلسطین یعنی متحدان سنتی مصر در آن زمان قادر به

۳- غالباً فرض شده که حتی تعداد رزومناوهای "تری‌رم" او بیشتر هم بوده است، زیرا او نمی‌توانسته همه کشتی‌های بزرگ خود را به مصر بفرستد.

۴- نظر مایر درباره پولوکراتس بسیار به آرای بعدی نیگتسون (۱۹۶۹b، ص ۱۳۹) نزدیک است.

۵- نک. والین‌خا، ۱۹۸۷، ص ۵۵ به بعد. درباره "نخو" بنگرید به مقاله عالی پویوت (۱۹۶۰) که می‌گوید پس از شکست نخو در کرکیش در سال ۶۰۵ و تخلیه ناگزیر سوریه «از آن پس کشتی‌های سریع می‌توانستند به آسانی به استحکامات سواحل آسیایی دست یابند» (ص ۳۷۲) اما داوری شتابزده درباره جنبه‌های دریایی سیاست نخو مخاطره‌انگیز است.

انجامش نبودند، و کامیابی پولوکراتس فوق‌العاده بود: نیروهای مسلح ایران در غرب آسیا چنان تقویت شدند که فرمانده آنان، شهرَب اوروئیتس، مایه هراس شاه جدید داریوش شد و به این دلیل با دسیسه‌ای حذف گردید (هرودوت III ۱۲۷). سیاست تحدید نفوذ و مشغول نگاهداشتن چنین نیروی عظیم اشغالگری در دور از مرزهای مصر (و بنابراین تضعیف نیروهای ضربت آن) چنان‌که گفتم اولین هدف استراتژیک شاهان سلسله سائیت در مصر بود و به این دلیل پیدا بود که اقدامات پولوکراتس در نهایت به سود ایشان تمام می‌شد. اما حتی مورخان مصری از این موضوع آگاه نبودند و در نتیجه اهمیت اتحاد میان آماسیس و پولوکراتس همواره نادیده گرفته شده است: کی‌نیتس هم که درک بسیار روشنی از دلایل کوشش‌های شاهان سائیت دارد متوجه اهمیت بالقوه اتحاد با پولوکراتس نشده است.^۶

و این بی‌توجهی از آن‌رو غیرقابل قبول است که دلیل دیگری - که این را البته همه پذیرفته‌اند - برای علاقه و منافع مصر به منطقه‌ای که ساموس بخشی از آن بود وجود داشت. در این مورد نیز این منافع استراتژیک بود زیرا نیاز فراعنه را از زمان پسامتیخ یکم به استخدام مزدور از یونانیان این منطقه تأمین می‌کرد. این نیاز از همان آغاز شاهان مصر را واداشته بود تا با حکام محلی به‌ویژه با شاهان لیدی روابط دوستانه‌ای برقرار سازند، زیرا سلاطین لیدی نیز از همین مزدوران استفاده می‌کردند^۷ و بنابراین احتمالاً روابط خوبی با مراکز بالقوه‌ی تأمین مزدور داشتند. اولین یا قدیمی‌ترین اتحاد میان لیدی و مصر که از آن آگاهی داریم از طریق یک متن آشوری است که می‌گوید گوگس [شاه لیدی] "نیروهایش را نزد توشامیلکی [= پسامتیخ یکم] فرستاد^۸، و آنگاه او علیه ارباب بزرگ خود آشور بانپال قیام کرد. شاهان سلسله سائیت غیر از روابط دوستانه با لیدی نیازمند اتحادی با برخی دولت‌شهرهای [Poleis]

ع. نک. کی‌نیتس، ۱۹۶۷، ص ۲۷۵. گاردینر (۱۹۶۱، ص ۳۶۲) فقط از دوستی آماسیس با پولوکراتس سخن می‌گوید و به داستان انگشت‌اشاره می‌کند. دریوتون - واندیه (۱۹۸۴، ص ۵۹۹) از اتحاد "ناگفته" سخن می‌گویند.

7- See Hdt. I 77 (Croesus: *xeinikos stratos*); Nic. Damasc. *FGrH* 90 F65 (Croesus: *misthōtoi*); Plut. *Mor.* 302A (Gyges: a Carian *epikouros*); and Polyae. VII 2,2 (Alyattes; Colophonian mercenaries). Cf. Braun 1983, 36-7.

8- See *ARAB* II §785. On the garbled name Tushamilki (for *Pishamutki) see Braun 1983, 36.

دریایی بودند تا این سربازان مزدور را برایشان حمل کنند. در این جا به یاد دولت شهرهایی می‌افتیم که هرودوت می‌نویسد (II، ۱۷۸، ۲) فرعون مصر شهر "ناوکراتیس" را در اختیار آنان گذاشت و بخصوص از شهرهای آیگینا، میلئوس و ساموس نام می‌برد، یعنی شهرهایی که بهترین روابط را با فراعنه سائیت داشتند (همان‌جا). ژست‌هایی دیپلماتیک نظیر آن‌که "نخو" لباسی را که هنگام فتوحات نظامی خود بر تن داشت به عنوان هدیه برای "برانخیدانه" فرمانروای میلئوس فرستاد (هرودوت II، ۱۵۹) بی‌گمان هدفشان استوارترکردن همین پیوندهای دوستی بود. پس از سقوط لیدی در حدود سال ۵۴۶ [به دست کوروش]، بی‌گمان شاهان مصر گرفتار مشکلات بزرگی شده‌اند: آنان نه تنها بزرگ‌ترین دوست و متحد خود را بلافاصله بعد از محکم‌تر شدن روابط (که هرودوت در I، ۷۷ توصیف می‌کند) از دست دادند، بلکه خود منطقه استخدام مزدور (یا دست‌کم بخش آسیایی آن) نیز به دست دشمن متحدان افتاد و دیگر امکان اجیرکردن آنان که اینک تابع امپراتوری جدید بودند میسر نبود. این حال داستان فانیس هالیکارناسوسی (هرودوت III، ۴) نشان می‌دهد که مصریان کماکان به استخدام مزدور ادامه می‌داده‌اند، مردانی که با جان و دل و با تعصب^۹ برای کارفرمایان خود می‌جنگیدند (همان III، ۱۱). برای این کار [یعنی استخدام مزدور] به دلال یا واسطه‌ای نیاز بود، و اگر براساس روایات مربوط به آماسیس داوری کنیم، نامزد بهتری از پولوکراتس برای این دلّالی وجود نداشت.

به هر روی مسلّم است که میان این دو مرد پیوند نزدیک و دوستانه‌ای وجود داشته است: گزارش هرودوت درباره سابقه و فعالیت‌های پولوکراتس مؤید این نکته است. اما این گزارش نکات بسیار بیشتری از آنچه مفسران برداشت کرده‌اند، بخصوص در مورد آماسیس، در بردارد. جریان رویدادها در مورد زندگی پولوکراتس به ترتیب نظم تاریخی که هرودوت حکایت می‌کند به اندازه کافی پرمعنا است: پولوکراتس نخست به کمک دو برادرش قیام می‌کند و بر جزیره ساموس مسلط می‌شود؛ سپس برادرانش را از میان برمی‌دارد و به تنهایی حاکم مطلق جزیره می‌شود و آنگاه با آماسیس فرعون

۹- منظور من از تعصب داستان دردناکی است که هرودوت درباره سرنوشت فانیس نقل می‌کند و حاوی سنتی است درباره سوگندی که با خون استوار شده و نتایج هولناک آن (هرودوت III، ۱۱).

مصر پیمان اتحاد می‌بندد؛ به زودی قدرتش افزایش می‌یابد و نامش در سراسر ایونیه و بقیه یونان بر سر زبان‌ها می‌افتد؛ او در تمام جنگ‌ها پیروز است؛ و موفق می‌شود یکصد قایق پنجاه پارویی [پنجاه کونطور] و هزار تیرانداز تجهیز کند؛ او به عالم و آدم رحم نمی‌کند و به تاراج همه‌جا و همه‌کس می‌پردازد (III، ۳۹، ۲-۳).^{۱۰} این قویاً مؤید آن است که پولوکراتس فقط پس از نابودی برادران و کنار آمدن با آماسیس توانسته است به راستی نیرومند شود و حکومت خودکامه پیروزمندی پدید آورد. گویی آماسیس همدستی اصلی او در رسیدن به قدرت کامل بوده است. و، همان‌طور که قبلاً گفته‌ام، اقدامات پولوکراتس آنگاه دقیقاً هماهنگ با استراتژی و راهبردی که منطقاً می‌توان آن را به شاهان سائیت از زمان "نخو" به بعد نسبت داد، آغاز شد.^{۱۱} درست است که همدستی میان آماسیس و پولوکراتس آثار خود را به بار آورد، اما این همدستی تلویحی و "بیان نشده" بود نه آشکارا. این نکته حتی در مورد نقش دلالی پولوکراتس در استخدام و انتقال سربازان مزدور صادق‌تر است؛ و درست به همین دلیل است که بیشتر محققان امروزی به این اتحاد چندان اهمیتی نمی‌دهند. با این حال چنین به نظر می‌رسد که این‌گونه داوری‌ها روایت‌ها را همان‌طور که ظاهراً هست پذیرفته‌اند و به عامل وفاداری و دوستی و صمیمیت زیاده از حد بها داده‌اند. نه تنها مدارکی کافی داریم که جریان جهت به کلی متفاوتی داشته است، بلکه دلایلی داریم تا فرض کنیم که این روایات تا حدی فریبکاری و تبلیغات تنزل کرده‌اند، حال می‌گیریم از خیالبافی‌های داستان‌سرایان.

در آغاز باید روشن کنیم که وقتی کمبوجیه مصر را تسخیر کرد، پولوکراتس فوری‌ترین دلیل را داشت تا اهمیت اتحاد خود را با آماسیس ناچیز جلوه دهد، دامنه

۱۰- در پژوهش‌های جدید به این نظم تاریخی کمتر توجه و اهمیت داده شده است. به طور کلی همگان پذیرفته‌اند که قدرت پولوکراتس فقط مبتنی بر توانایی‌ها و قابلیت‌های جزیره ساموس بود. دیدیم که ادوات مایر نیز همین نظر را داشت. اما اگر به یاد آوریم که (۱) ناوگان یونان به معنای کشتی‌های دولتی که طبعاً برای هدف‌های هر دولت‌شهر مورد استفاده قرار می‌گرفتند در دوران باستان بسیار ضعیف بود، (۲) کورینت از این لحاظ کاملاً استثناء محسوب می‌شد (نک. والین‌خا، ۱۹۸۷، صص ۵۰-۵۱) و (۳) اوضاع و احوالی بسیار استثنایی لازم بود تا بتوان کشتی‌های بازرگانی جنگی اهالی فوکیس را در یک ناوگان متحد ساخت، در آن صورت قدرت عظیم پولوکراتس، بخصوص نیروی دریایی قدرتمند او، گویی یک شبه از میان خلأ پدید آمده است.

۱۱- نک. والین‌خا، ۱۹۸۷، ص ۶۰ به بعد.

اتحاد و بالاتر از آن، سهم خود را در آن به کمترین اندازه کاهش دهد و هدف اصلی آن را (که معمولاً متحدان در درجه اول از انظار عمومی پنهان نگه می دارند) پوشیده بدارد و به طور کلی - مثلاً از طریق انتشار قصه‌ای که گویا آماسیس پیمان شکنی کرده است - چنین القا کند که بدین ترتیب دیگر پیمانی در کار نیست. به نظر من حتی دلایلی هست که بتوان در نیمه دیگر داستان درباره نابودی پولوکراتس به دست اوروئیتس شهر ب ایرانی نیز شک کرد. این واقعیت که این مرد رقیب خطرناکی توسط داریوش تلقی می شده [!]^{۱۲} و به همین دلیل با همان روش غدارانه‌ای که تیسافرن به قتل رسید نابود شده است^{۱۳} بدان معناست که داستان هرودوت درباره او چه از لحاظ انگیزه‌های قتل پولوکراتس و چه سیاست‌های داریوش در مدتی که می توان آن را جنگ داخلی در ایران نامید، از بیخ و بن غیرقابل اعتماد است که یا توسط تبلیغات داریوش تحریف شده و یا به احتمال بیشتر توسط تبلیغات خود پولوکراتس و نیز خیال پردازی‌های هرودوت مورد تحریف قرار گرفته است.^{۱۴} اگر اوروئیتس دستورهای ویژه‌ای برای نبرد با پولوکراتس دریافت کرده بود و چنان که من گمان می کنم نیروهای خود را نیز به همین منظور تقویت کرده است^{۱۵}، البته یونانیان از این امر آگاهی نداشته‌اند. آنان به دلیل فقدان اطلاعات قصه‌های دلچسبی درباره نبرد او با همکارش (هرودوت III، ۱۲۶، ۲) در شهری مجاور به هم بافته‌اند (که شاید براساس رویدادهای مشابهی در اواخر قرن پنجم بوده است)^{۱۶}، و آن را به ماجرای پولوکراتس نسبت داده‌اند.

۱۲- هرودوت III ۸-۱۲۷؛ نک. گزنفون، هلنیکا III ۴، ۲۵ و دیودوروس XIV ۸۰، ۶-۷، و در مورد پایان کار تیسافرن و حوادث منتهی به آن نک. وستلیک ۱۹۸۱، ص ۲۵۷ به بعد.

۱۳- از این دیدگاه، بیشتر چیزهایی که توسط محققان امروزی درباره سیاست اوروئیتس نوشته شده ساده لوحانه است مثلاً بنگرید به لائورا بوفر، ۱۹۷۹، ص ۸۵ به بعد، و بالسر، ۱۹۸۴، ص ۱۳۸ به بعد. برداشت بالسر از انگیزه‌ی اوروئیتس در شورش علیه داریوش در سارد، بیشتر از تبلیغات خود داریوش به سود داریوش است! به نظر من ما هیچ دلیل معتبری درباره عدم وفاداری او به داریوش در اختیار نداریم، و او مردی بود که نگرانی شدیدش نسبت به خطر پولوکراتس (همراه با قدرت نظامی خودش) باعث شده بود تا شاه جدید نسبت به او بدگمان شود.

۱۴- بنگرید به استدلال بیشتر در این باره در والین‌خا، ۱۹۸۷، صص ۶۰-۱.

۱۵- نک. وستلیک، ۱۹۸۱، ص ۲۵۹ به بعد. اختلاف نظر میان کوروش کوچک و تیسافرن نمونه دیگری است. شایعات مربوط به منازعه با شهر ب‌های همسایه در مورد مرد مقتدری نظیر پیسوتن [= پشوتن] رشد کرده بود که موضع او در برابر "اتحادیه دلوسی" قابل مقایسه بود با موضع اوروئیتس در برابر پولوکراتس (نک. لونیس، ۱۹۷۷، ص ۸۰). البته نزاع میان

به علت این وضع باید در روایت به عناصری بیشتر تکیه کرد که کمتر قابل تردید باشند و بر این اساس نتیجه گرفت که پولوکراتس و آماسیس اتحاد بسیار نزدیکی علیه تهدید ایران باهم داشته‌اند. چنین رویکردی ما را قادر می‌سازد نتیجه بگیریم که ناوگان عظیم پولوکراتس و فتوحات ارضی او حاصل همکاری آن دو بوده است و بنابراین منطقاً به این نتیجه برسیم که او در واقع عامل یا سلاح مخفی آماسیس علیه ایران بوده است.* و آنگاه این فرض نیز منطقی است که این همکاری نزدیک شامل خدمات پولوکراتس در جهت تأمین سرباز مزدور برای آماسیس نیز می‌شده است. اما در این جا چیزی بیشتر از منطقی و باورکردنی بودن وجود دارد: داستان کشتی "سامائینا" که تصادفاً در منابع بعدی به آن اشاره شده است به خوبی نشان می‌دهد که این کشتی دقیقاً برای هدف فوق مورد استفاده قرار می‌گرفته است، و بنابراین باید روایت مربوط به این مدارک مورد توجه قرار نگرفته را با گزارش هرودوت درباره خدمت دائمی مزدوران به مصریان باهم تلفیق کرد. من برای روشن کردن این نکته باید به تعداد مزدوران و اصولاً افراد درگیر این کار و نیز امکانات حمل آنان در زمان پولوکراتس اشاره‌ای داشته باشم. براساس رقمی که هرودوت ذکر کرده است می‌توان به یک ارزیابی - البته بسیار خام ولی اجتناب‌ناپذیر - درباره دامنه عملیات پرداخت. همچنین درباره چگونگی انتقال آنان بیش از آنچه تاکنون تلاش شده - که در واقع نشده - می‌توان سخن گفت.

انتقال مزدوران

تا جایی که من اطلاع دارم تاکنون هیچ کوششی برای بررسی مزدوران از این دیدگاه انجام نگرفته است. البته این قابل درک است، زیرا از سویی هرودوت بخصوص درباره انتقال آنان خاموش است، و از سوی دیگر فرض عمومی تاکنون این بوده که این افراد مهاجرانی برای اسکان در مصر بوده‌اند به طوری که بعدها،

→ اوروئیتس و میتروپاتس [مهرید] شاید حقیقت تاریخی داشته است، اما مسأله این است که آیا یونانیان غیر از اعدام دومی از چیز دیگری اطلاع داشته‌اند یا نه.

*- اگر این نظر را بپذیریم در آن صورت حمله کمبوجیه به مصر عملی کاملاً استراتژیک و منطقی و موجه خواهد شد.م.

همان‌گونه که آوستین استدلال کرده، هیچ سخنی از انتقال "منظم" آنان به میان نیامده است. استدلال آوستین عمدتاً مبتنی بر گزارش هرودوت درباره دو استقرارگاه یا زیستگاه برای یونانیان و کاریایی‌ها در مصر است و جمله او که «پسامتیخ زمین‌هایی برای سکونت [Chôrous enoikêsai] در اختیار آنان گذاشت» (II ۱۵۴، ۱) بدین معنا تعبیر شده که او زمین‌هایی برای کشاورزی به مزدوران واگذار کرده تا برای همیشه یا مدتی طولانی در مصر بمانند و سبک زندگی مصری داشته باشند نه آن‌که وظیفه سپاهی‌گری را انجام دهند: «نه آن‌که موقتاً از آنان مالیات بگیرد و برای هدف‌های نظامی محدود از وجودشان استفاده کند» بلکه «هم برای... تأمین امنیت و استقلال کشور به ایشان نیاز داشت... و هم به عنوان عامل توازی در برابر طبقه... جنگجویان قدیمی» (که به آنان نیز حق اقامت و زمین‌داری اعطا شده بود)؛ و سرانجام این فرضیه که با یونانیان مانند کاریایی‌ها رفتار می‌شد (که مدارک بیشتری در موردشان باقی مانده است)، مثلاً حق ازدواج با دختران و زنان بومی مصری (آوستین، ۱۹۷۰، صص ۱۹-۱۸).

تردید نیست که در این استدلال سهم زیادی از حقیقت وجود دارد. با این همه اولین نکته را گویا با دشواری فراوان بتوان پذیرفت. کلمات نقل شده را خیلی بهتر است "وگذار شده به عنوان اقامتگاه" ترجمه کنیم (راولینسون)، چنان‌که هرودوت در II ۱۷۸، ۱، می‌نویسد: «آماسیس به برخی یونانیان تاجر قطعه زمین‌هایی داد تا در آن‌ها برای خود قربانگاه‌ها و پرستشگاه‌هایی بسازند». به این دلیل من ترجیح می‌دهم فکر کنم که مزدوران به عنوان قاعده و معمولاً (البته در آغاز) اسکان داده نمی‌شدند بلکه برای مدت محدودی استخدام می‌شدند؛ و از آن جایی که اکثر آنان روستایی تبار بودند به سبزی‌کاری و "باغبانی" روی می‌آوردند همان‌طور که همه سربازان دهاتی زاده چنین می‌کنند (نک. مک‌مولن، ۱۹۸۳، ص ۱ به بعد)، تمایلی که چه بسا کارفرمای اصلی نیز از آن بدش نمی‌آمد زیرا آنان را به این ترتیب بیشتر به خود وابسته می‌ساخت؛ و سرانجام نیز تعدادی از آنان برای مدتی طولانی یا برای همیشه ماندگار شدند، گرچه علی‌القاعده و معمولاً اکثر آنان پس از انقضای قراردادشان برمی‌گشتند. الگوی حاصل می‌بایست متنوع بوده باشد و با گذشت زمان طبعاً تغییر کرده است، زیرا عوامل متعددی بر نگرش‌های هم کارفرما و هم کارکنان اثر می‌گذاشت: افزایش

آشنایی‌ها موجب اقامت طولانی‌تر می‌شد، و برعکس کاهش فشار جمعیتی و افزایش فرصت‌های اقتصادی در وطن آنان را به سوی زادگاه می‌کشانید. گرایش معکوس بی‌گمان با پیدایش فرصت‌هایی در همان بازار کار از سوی خریدار رقیب، یعنی شاه لیدی، تقویت می‌شد، که صرفاً وجود او می‌بایست کافی باشد تا بسیاری از افرادی را که در مصر برای خود کارشناس شده بودند به سوی خود جلب کند، حال می‌گذریم از تعهدات نظامی که در دولت شهرهای خود داشتند یا می‌بایست به عنوان اتباع شاه خویش انجام دهند.^{۱۶} پس من نتیجه می‌گیرم که بی‌گمان رفت و آمد بسیار زیادی میان سواحل مصر و دریای اژه وجود داشته است و مؤید نتیجه‌گیری من توصیف هرودوت از Stratopeda است. پس از آنکه آماسیس شمار زیادی از این سپاهیان یونانی خود را به ممفیس انتقال داده است «آشیانه‌های کشتی‌های آنان و ویرانه‌های خانه‌هایشان هنوز برای هرودوت قابل شناسایی بوده است» (II، ۱۵۴، ۵). ساخت همین آشیانه‌ها (holkoi) قاطعانه حاکی از آن است که کشتی‌های باربری برای انتقال - چه آوردن و چه بازگرداندن - این مزدوران در آشیانه‌هایی توقف می‌کرده‌اند یعنی در فصل نبرد می‌ایستاده‌اند و آنگاه این "سربازان مرخص شده از خدمت" را همراه با نخستین عایداتشان (که البته بیشتر جنسی بود) به خانه‌هایشان برمی‌گردانند.

حمل و نقل منظم مزدوران به مصر و بازگرداندن آنان می‌تواند کاملاً باورکردنی و منطقی باشد، مشکل در روایت‌های مربوط به نوع سربازان و تعداد آنان و به‌ویژه نوع تحولی است که در درازمدت میان اولین مستخدمان پسامتیخ و روابط میان آماسیس و پولوکراتس پدید آمده است. وقتی هرودوت تأکید می‌کند که اولین چکمه‌پوشانی که به مصر آمدند "مردان برنزی" بودند (II، ۱۵۲، ۴)، ظاهراً پیداست که این «سربازان فقط می‌توانسته‌اند هوپلیت [سربازان جوشن‌پوش سنگین سلاح] بوده باشند (اسنادگراس، ۱۹۶۷، ص ۶۵)، اما این پرسش باقی است که آیا این‌ها همگی از آغاز "هوپلیت" بوده‌اند، و نیز آیا همیشه از روزی که از وطنشان در ایونیه و کاریا بیرون آمده‌اند همیشه هوپلیت بوده‌اند؟ دوره مهم تحول "هوپلیت فالانکس" - از ۶۷۵ تا ۶۵۰ (نک. اسنادگراس، ۱۹۸۰، ص ۱۰۶) - تقریباً مطابقت دارد با همکاری اولین نسل

مزدوران اژه‌ای با فراغنه سلسله‌ی سائیت: بنابراین، این همکاری (و همکاری با شاهان لیدی) خود عامل مهمی خواهد بود در گسترش اجتماعی و جغرافیایی این تحول از طریق ایجاد گروه‌های حاشیه‌ای در Poleis [دولت شهر] که وسیله‌ی خرید جوشن و زره و سلاح را داشته‌اند.^{۱۷} زیرا مزدورانی که به مصر رفته‌اند همگی نمی‌توانسته‌اند منظم‌اً و همیشه، مانند هوپلیت‌های اتنی ek Katalogou، و از روزاول هوپلیت بوده باشند. بسیار محتمل می‌نماید که هر یونانی متوسط "ژنوگیت" - زمین‌دار آزاد* می‌توانست در خارج از دولت شهر خود خدمت کند یعنی موقتاً زمین خود را رها سازد و به مصر برود. احتمالاً بیشتر مزدوران از طبقات پایین بوده‌اند. این موضوع از نظر تجهیزات و آموزش اولیه ایشان مشکلاتی ایجاد می‌کند، نظیر موارد "تت‌های** اتنی که به عنوان ملوانان سنگین سلاح خدمت می‌کردند یا هلوت‌های اسپارتی.^{۱۸} با توجه به فقدان هرگونه مدرک طبعاً میدان برای نظریه‌پردازی گشاده است: من مایل‌م فرض کنم که سازمان اولیه "مردان برنزی" هنگام ورود به مصر - که در واقع کشتی‌های دزدان دریایی بوده‌اند (هرودوت II، ۱۵۲) - همچنان مسلط مانده بود، چون ظرفیت حمل و نقل این کشتی‌ها اصولاً متناسب با سیستم مزدوری ساخته شده بود؛ به هر صورت صاحبان این کشتی‌ها - "مردان برنزی" اولیه؟ - کاملاً درگیر بودند و شاید سازمانی شبیه به "نائوکراری***"های سابق آتن داشتند^{۱۹} که وظیفه‌شان تأمین کشتی (و مسلماً با خدمه!) برای شهر بود. چنین سازمان‌هایی به ابتکار شخصی کشتی‌داران شکل گرفت و در چنین مواردی خدمه آن درواقع

۱۷- نادیده گرفتن این عامل در تکامل هوپلیت یکی از کمبودهای جدی بررسی مهم سینگور در این زمینه است (نک. سینگور، ۱۹۸۸).

*- Zeugit مشتق از واژه "ژنوگوس" به معنای یوغ که بر گردن گاو می‌نهند. در آتن باستان به شهروندانی می‌گفتند که می‌توانستند یک جفت گاو زراعتی و در سال معادل حدود ۲۰۰ مدین درآمد میوه و غله و لبنیات داشته باشند.

** - Thetes: کارگران و بردگان که به بیگاری می‌پرداختند. در طبقه‌بندی سولون این عده در طبقه چهارم قرارداشتند (هر دو توضیح فوق از حاشیه باستانی پاریزی بر ترجمه اصول حکومت آتن نوشته ارسطو ص ۲۳ (فصل ۴)). - م.

18- Cf. Vidal-Naquet 1983, 139 and n. 70; and Finley 1975, 167 and n. 10 respectively.

*** - naukrariai: مأموران و فرمانداران شهرستانی که بعداً با اصلاحات کلیستنس در آتن، "دمارک"ها [=حکام‌دهات] جای ایشان را گرفتند که برای مدت یک سال انتخاب می‌شدند. - م.

19- See Vé lissaropoulos 1980, 14ff.

هوپلیت‌هایی بودند که نمی‌خواستند با داوطلبان [جنگی] مخلوط شوند، پاروزنان این کشتی‌ها نیز تجهیزاتشان کمی سبک‌تر از هوپلیت‌ها بود ولی به هر حال بر سپاهیان "بومی" برتری داشتند. البته در صورت پیروزی تجهیزات خود را کامل می‌کردند.^{۲۰} بدین ترتیب بسیاری از شهروندان حاشیه‌ای و فرودست در "دولت شهرهای" سده ششم ق.م می‌توانستند هوپلیت شوند و در مصر ولیدی به مزدوری بپردازند و شمارشان آن قدر بود که توجیه‌کننده ارقام عظیم ذکر شده در روایت مصری باشد. پس اگر فرض کنیم که این مردان مدت خدمتشان کوتاه‌تر، مثلاً به طور متوسط چهار سال، بوده است^{۲۱}، و تعداد یونانیان و کاریایی‌های مسلح در مصر در دوره‌های تنش‌های بزرگ (مانند دست‌کم ۱۴ سال حکومت آماسیس) به ۳۰ هزار نفر می‌رسیده است^{۲۲}، بدان معناست که هر ساله می‌بایست حدود ۷۵۰۰ نفر با کشتی‌ها جابه‌جا می‌شده‌اند که رقم بزرگی است. احداث آشپانه کشتی‌ها در مصر نشان می‌دهد که در زمان اولین شاهان سلسله سائیت این مزدوران با کشتی‌های جنگی حمل می‌شده‌اند. راست آن است که در طول تابستان مسیر از دریای اژه تا مصر در دریا باد موافق می‌وزیده است (و یونانیان از پیش از میانه سده هفتم ق.م. از این امر آگاه بوده‌اند)^{۲۳} به طوری که از کشتی‌های بادبانی استفاده می‌کردند، اما مسیر برگشت به دریای اژه برای این کشتی‌ها بسیار دشوار بوده است (چون بادهای مخالف بوده‌اند)، حال می‌گذریم از خطر تهدید دزدان دریایی از سواحل که آنان را مجبور می‌کرده بین قبرس و دریای

۲۰. در مصر دوره بطلمیوسیای [دوره‌ی هلنیستی] مزدوران به هزینه شاه مسلح می‌شدند (نک. ویل، ۱۹۷۹، ص ۱۷۲).

۲۱. البته رقم چهار سال فقط یک حدس است، اما سکوت کامل روایات در مورد طول خدمت چنین حدسی را اجتناب‌ناپذیر می‌سازد. تکرار می‌کنم که فرض من آن است که مدت واقعی خدمت بسیار متغیر بوده است، ولی می‌دانیم که مزدوران قرون وسطی قراردادهای نسبتاً کوتاه مدتی داشتند (مالت، ۱۹۷۴، ص ۸۲).

۲۲. این رقمی است که هرودوت در ارتباط با پایان حکومت آپریس ذکر کرده است (II، ۱۶۳): غیرممکن است بدانیم که از نظر هرودوت این یک رقم استثنایی بوده است یا برعکس. شاید محتمل‌تر آن است که هرودوت رقم میانگین را در گزارش خود گنجانده باشد. به هر حال تنش سیاسی که در سال ۵۲۵ به اوج خود می‌رسد لایده آماسیس و جانشین او را به حداکثر تلاش واداشته است: به نظر من رقم هرودوت به راستی به این چارچوب تعلق دارد. بی‌تردید رقم به طور مشکوکی سراسر است و "گرد" است، ولی من آن را به صحت نزدیک می‌دانم.

۲۳. درباره اولین مسافرت‌های یونانیان به مصر بنگرید به براون، ۱۹۸۳، ص ۳۲ به بعد. همچنین نک. اودیسه هومر (XIV ۲۵۳). از قضا گوینده این سخنان در اودیسه، چنان‌که از توالی داستان برمی‌آید، نمونه حقیقی همان "مردان برنزی" هرودوت است.

اژه حرکت کنند.^{۲۴} به علاوه دلایلی هست که بتوان حتی در مورد استفاده از چنین مسیری طولانی با فقط کشتی‌های بادبانی در سده ششم ق.م تردید کرد^{۲۵}؛ و درخور تأکید است که ساخت کشتی "سامائینا" به خودی خود نشانه مهمی است که حتی در زمان پولوکراتس مسأله حمل و نقل منظم با کشتی‌های بادبانی در این مسیر نمی‌توانسته مطرح باشد. با توجه به همه این نکات جای تعجب ندارد که حتی در زمان هرودوت نشانه‌هایی از کاربرد منظم کشتی‌های جنگی در ارتباط با سیاست پسامتیخ باقی‌مانده بوده است.

پس اگر ۷۵۰۰ مزدور با کشتی‌های جنگی به مصر سفر می‌کرده‌اند، به کشتی‌های بسیار زیادی که حداکثر مسافر را بتوانند حل کنند نیاز بوده است: من برای سفری با این طول گمان می‌کنم که در دوران باستان به طور متوسط ظرفیت کشتی‌های جنگی بیشتر از ۳۰ نفر نبوده است.^{۲۶} دلیلی نداریم فرض کنیم که این کشتی‌ها با آنچه هومر با ۲۰ پاروزن توصیف کرده فرق چندانی می‌داشته‌اند که من طول آن‌ها را حدود ۱۸ تا ۲۰ متر حدس می‌زنم (نک. پایان همین مقاله قسمت تصویرها). فرض منطقی این است که کشتی‌های پنجاه پارویی [پنته کونتور] که توسیدید به دوره جنگ ترویا نسبت می‌دهد و آن را در واقع نخستین کشتی دوران کهن می‌داند (I, ۱۴, ۱) قایق

۲۴- در مورد وضع عادی حرکت یک کشتی بادبانی بین مصر و جنوب دریای اژه بنگرید به کاسون، ۱۹۵۰.
 ۲۵- نک. موریسون، ویلیامز، ۱۹۶۸: Arch. 85، و همفریز، ۱۹۷۸، صص ۹-۱۶۸. تعیین زمان ساخت کشتی بادبانی به عنوان یک نمونه مستقل مسأله بسیار دشواری است و نمی‌توان براساس قدیمی‌ترین تصویرها یا مدل‌های کشتی‌های بدون پاروزن قاطعانه قضاوت کرد. همان‌طور که کشتی‌های جنگی غالباً به منظور حذف پاروزنان در شرایط مساعد از بادبان استفاده می‌کرده‌اند، شرایط محلی مساعد نیز احتمالاً به ساخت اولین کاربرد "محلی" کشتی‌هایی بدون نیاز به پاروزن انجامیده است. اما چگونگی و چرایی استفاده از واژه holkas [تقریباً = قایقی که باید یدک‌کش شود] برای کشتی‌های تجارتی بادبانی به چند جلد کتاب نیاز دارد (نک. کاسون، ۱۹۷۱، ص ۱۶۹ و پانوش ۳): این کشتی‌ها البته در آغاز هرگاه می‌توانستند و باد مساعد می‌وزیده از بادبان استفاده می‌کرده‌اند، اما همیشه باید بکسل می‌شده‌اند. این صفت باعث می‌شده که برای سفرهای طولانی مناسب نباشند. تنها هنگامی که وضع دریای مدیترانه به خوبی کاوش و شناخته شد و شرایط همه مناطق آن قابل پیش‌بینی گردید این کشتی‌های هولکاس / گرد ارزش پیدا کردند. این تحول در پس اشاره هرودوت در مورد کاوش‌های دریایی اهالی فوکیس به سمت غرب وجود دارد که راه را برای کشتی‌های گرد یا دَوَرانی هموار کرد (I, ۱۶۳).

۲۶- بدون شک کشتی‌های بادبانی بیشتر از این تعداد نیز می‌توانسته‌اند سوار کنند اما تعداد را به حدود یکصد نفر رساندن بی‌احتیاطی بوده است: کشتی‌هایی با این ظرفیت هنوز مربوط به آینده‌اند (هر چند آینده‌ای نزدیک. نک. توسیدید VII ۶، ۲۵) و زمان پولوکراتس. در کشتی‌های پارویی پاروزنان به فضای بیشتری برای حرکت آرنج‌ها نیاز داشته‌اند.

بزرگی بوده با همان ابعادی که یک ردیف نیمکت پاروزن به آن افزوده شده است. و بهترین مورد را (که امیدوارم در آینده نزدیک به معرفی آن بپردازم) می‌توان همان پنجاه پارویی‌هایی دانست که فوکه‌ای‌ها برای حمل مزدوران به تارتسوس از آن استفاده می‌کرده‌اند. اما حتی اگر تعداد سربازان حمل شده با هر کشتی را ۵۰ نفر در نظر بگیریم، حمل ۷۵۰۰ نفر به ۱۵۰ بار سفر در یک سال نیاز داشته است.

با توجه به این‌که چه از لحاظ استخدام مزدور و چه حمل این همه سرباز به سازمان قابل ملاحظه‌ای نیاز بوده است، منطقی است اگر فرض کنیم مصریان به یک عامل محلی نیاز داشته‌اند و به‌ویژه پس از سقوط لیدی در دهه ۴۵۰ هیچ نامزدی برای این کار بهتر از خود پولوکراتس نبوده است. به علاوه از آنجایی که طراحی یک کشتی نوع جدید را به پولوکراتس نسبت داده‌اند و این نوع جدید به‌ویژه بیشتر مورد نیاز متحدین [یعنی پولوکراتس و مصر] بوده است نه برای عملیات شخصی خود پولوکراتس (یعنی حمله به یونانیان دیگر)، پس این طراحی را نیز باید مدرک تأییدکننده دیگری محسوب داشت. در نتیجه، ویژگی کشتی "سامائینا" استدلال قاطعی به شمار می‌رود.

کشتی سامائینا (نک تصویرهای پایانی)

به گفته لوسیماخوس دانشمند اسکندرانی (III/II ۶۰) "سامائینا" یک Ploion dikroton بوده است، یعنی یک کشتی جنگی با دو ردیف نیمکت برای پاروزنان^{۲۷}، که توسط پولوکراتس، جبار ساموسی، ساخته شده بوده است (FGrH 382 F7). پلوتارک نیز می‌افزاید (زندگی پربکس XXVI، ۴) این کشتی به دلیل ویژگی‌هایی که داشت کیفیات جنگی بودن را با محسنات یک کشتی بادبانی درآمیخته بود: این کشتی می‌توانست با پارو سرعت بگیرد (tachunautein)^{۲۸} و با بادبان به دریاهاى آزاد (Pontoporein) سفر

۲۷- ترجمه دونست (۱۹۷۴، ص ۱۵۹) از این اصطلاح: "دو پاروزن روی هر نیمکت" مورد تأیید تارن قرار گرفته است ولی بازسازی موریسون از "تری‌زم" آن را ناممکن ساخته است (موریسون، ۱۹۴۱؛ نک. والین‌خا، ۱۹۸۲، ص ۴۷۶).

28- Cf. Thuc. VI 34,5 where to tachunautoun the galleys is contrasted with the slower, i.e. sailing ships of the Sicilian expedition of tachunautein, viz. that the samaina 'imstande war, infolge der

کند^{۲۹}، دومی به برکت پهنای زیادش، و اولی به دلیلی که در متن روشن نیست (شاید در این جا متن تحریف شده و به هم ریخته باشد)^{۳۰} اما استنباط مطلب از متضاد جمله چندان دشوار نیست چون می‌افزاید که کشتی در قسمت جلو بسیار باریک‌تر می‌شد. هسوخیوس (در توضیح مدخل "سامیاکوس تروپوس" [Samiakos tropos]) از دیدوموس خاصیتی نقل می‌کند که بسیار شبیه توضیح پلوتارک است («شکم "سامائینا" عریض‌تر بود؛ اما در دماغه شکل خاصی داشت» - در این جا بدون شک متن تحریف شده است)^{۳۱}. دیدوموس در مقدمه یادداشت خود به نکته‌ای اشاره می‌کند که در جای دیگری ذکر نشده است: کشتی سامائینا کاملاً عرشه‌دار بود (Katestrônto di'holou). این کل اطلاعاتی است که داریم.

اگر مشکل نومیدکننده و ظاهراً حل‌ناشدنی جلوی تنه کشتی را کنار بگذاریم که به موضوع مقاله ما نیز چندان مربوط نمی‌شود، من مایل‌م این متون را چنین توضیح

→ festen Lage im Wasser auch über die See hinweg ihr Ziel anzusteuern, *pontoporein*, während man sonst längs den Küsten unter vielen Umwegen sich vortastete. Es ist *dadurch* (my *underscoring*) auch das *tachynautein*... erklärt' (1974, 160) radically misjudes the term. The presumption that other (oared?) ships were obliged 'sich längs den Küsten vor zu tasten' is no more than a (widely shared) prejudice: contrast Homer's descriptions of voyages 'über die hohe See hinweg' (*Od.* V 278: eighteen days!; XIV 252ff.: five days).

29- Plutarch thus uses the verb in *Dio* XXV. It clearly had this sense already for Homer (cf. *Od.* XI 11 and the synonym *pontopreuein* in V 77-78 and VII 267). Coraes replaced this perfectly sound reading by his own creation **phortophorein*, which was irresponsibly adopted by most nineteenth-century editors, and even by Ziegler (but not by Blass and Holden! see Holden's app.crit.). Ironically Coraes' reasoning was along the right lines: he wrongly thought that a more explicit term than *pontoporein* was needed.

30- The Plutarchena mss. read *hypoprôros*, which is emended to *hyoprôros* in all modern editions after Salmasius. Dunst's proposal (p. 161) to take *hypoprôros* in the sense of 'provided with a movable (ausklappbar) ram' seems utterly fantastic to me.

31- Hesychius' text says that the *samainai* 'tous de embolous sesêmontai (Dobré exchanged this to *sesunôbtai*), hōs dokein rynchesin huôn katekeuasthai, hoion ichthyous (*hyoprôros*: Salmasius) *einai*' Dunst, if I understand him rightly, is critical of these emendations, but does not make clear in what direction he would search for a solution (1974, 160-61). A very radical change in a sense different from that of the editors seems to be indicated. What has been proposed does not make sense.

دهم: "سامائینا" از لحاظ این که dikrotos [= دو ضربه‌ای؟] بود به "پنته‌کونتور" [کشتی پنجاه پارویی] شباهت داشت^{۳۲}، و از نظر این که دارای عرشه کامل بود، به کشتی‌های خاص تجارتی نظیر eikosoros شبیه بود (نک اودیسه ۷ ۳۲۲). ترکیب عرشه کامل با دو ردیف نیمکت پاروزن، کشتی را غیرعادی و خاص کرده بود، چون در کشتی معمولی dikrotos، استقرار و نصب عرشه روی شاه تیر عرضی کشتی که پاروزنان zugian (پاروزنان اصلی کشتی جنگی یک نیمکته: نک. گری، ۱۹۷۴، ص ۹۸) روی آن می‌نشستند با این نیمکت (و به طریق اولی با دسته‌ی تالاموسی [اندرونی] پاروزنان) ناسازگار بود که در یک تالاموس [thalamos = اندرون] بسته قادر به کار خود نبودند. این ترکیب حداقل مستلزم آن بود که کشتی ساز به اندازه کافی عرشه را پایین بیاورد تا به پاروزنان Zugian فضایی برای پاهایشان بدهد، یعنی آنان را روی نیمکت‌هایی نظیر نیمکت‌های سه ردیفی بنشانند، وگرنه آنان را مانند کشتی‌های وایکینگ‌ها روی سینه قرار دهد. بدیهی است که این نوع کشتی نمی‌توانست کشتی جنگی باشد، هر چند چنین می‌نماید که نظیر آنچه دولست (ein gemeines Lastschiff <K>) نامیده و بی‌گمان شیلی (۱۹۷۴، ص ۱۶۰ و ۱۹۸۷، ص ۸۱) نیز همین‌طور را دارد و احتمالاً کسان بسیار دیگری نیز در این عقیده با آنان سهیم‌اند. قاطع‌ترین استدلال علیه این نظر این واقعیت است که چون کشتی بخصوص برای پولوکراتس ساخته شده است بنابراین شکم پهن آن بخشی از طرح بوده و این جنبه، این کشتی را در مقایسه با کشتی‌های جنگی عادی^{۳۳} آن زمان یعنی "پنته‌کونتور" در نقطه ضعف و وضعیت نامطلوب قرار

32- There is no evidence that the *somaina* actually had an oar capacity of fifty (which is what *pentekontoros* means, *not* that such a ship was always rowed by so many men! Cf. Wallinga 1982. 465 on the analogous case of the trireme), but, as *dikrotos* oarage of such capacity could be mounted on what I hold to be the normal twenty-oared *monokrotos* galleys of the archaic age. including the *eikosoros*, this hypothesis involves the minimum of assumptions, viz. that two alterations were made, the addition of the deck and the second bank of oars, no more.

33- By 'normal' I mean that every ship built in the sixth century for the *polis* (to be used *inter alia* as a warship) was a *pentekontor*, *not* that every *pentekontor* then was a warship: the Phocaean *pentekontors* evidently were merchantmen (see Hdt. I 163,1-2).

می‌دهد^{۳۴}، زیرا پولوکراتس مسلماً در عملیات دزدی دریایی خود از همین پشته کونتورها استفاده می‌کرد. جالب آن است که دارندگان نظری که در بالا رد کردیم هیچ توضیحی برای شکم عریض که بدون شک کشتی را به یک کشتی بازرگانی تبدیل می‌کرد ندارند. آنان نیز همانند پلوتارک و منبع او به این کشتی می‌نگرند. همان‌گونه که قبلاً اثبات کردم، کشتی‌های بازرگانی جنگی از کشتی‌های بادبانی برای حرکت در شرایط جوی حاکم بر مسیر میان اژه و مصر، و بخصوص سفر از مصر به مثلاً ساموس، مناسب‌تر بوده‌اند. از سوی دیگر کشتی‌های جنگی متوسط زمان پولوکراتس وسیله عادی و مرسوم تجارت با کشوری که عمدتاً گندم و سایر غلات را صادر می‌کرد نبودند چون کشتی باز و جاداری نبودند. این باید همان دلیلی باشد که "سامائینا" با عرشه کامل ساخته شده بود زیرا بدین‌ترتیب برای حمل غله مناسب‌تر می‌شد؛ و همین نکته البته به خاطر شکم پهن آن نیز صادق بود. من در واقع خطر می‌کنم و این فرض را پیش می‌نهم که وقتی تجارت با مصر وضع منظمی به خود گرفت، کشتی‌های جنگی بازرگانی دارای عرشه‌های کامل شدند و شاه تیرعرضی آن‌ها به طور متوسط پهن‌تر از آن مقداری شد که من برای eikosoros هومر فرض می‌کنم. در واقع کشتی "سامائینا" گام بلندتری در جهت همین تحول بوده است.

بنابراین اگر سامائینا با این ویژگی‌ها تطبیق می‌کرده است، ولی هنوز کشتی وضعی استثنایی نیافته بوده است. افزون بر این، بسیار بعید است که این کشتی بتواند یادآور ابداع دوره یا شخص ویژه‌ای باشد در صورتی که همه آن چیزی که درباره‌اش گفته شد همین بوده باشد (و قابل ذکر است که این کشتی در ارتباط با پولوکراتس نماینده هیچ دوره قهرمانی یا چشمگیر و مهم نشده است!)^{۳۵}. پس آنچه واقعاً سامائینا را از

34- The greater seaworthiness that may have been the result of its greater beam (witness Plutarch's *pontoporein*) can hardly have been more than an accidental quality. The Phocaeans demonstrated the seaworthiness of the pentekontor sufficiently.

۳۵- اظهار نظر شده است که تصاویر روی مسکوکات تبعیدیان ساموسی در زانکله نشان‌دهنده کشتی سامائینا است (نک. دونست، ۱۹۷۴، ص ۱۶۱). اما هیچ مدرکی وجود ندارد که این مردان با سامائینا به آن‌جا مسافرت کرده باشند و نه این‌که آن نوع کشتی یک نسل پس از پایان رابطه میان پولوکراتس و مصر هنوز مورد استفاده بوده است. ارتباط نزدیک میان کشتی و خودکامی ساموسی در آخرین شواهد ما حاکی از آن است که این نوع کشتی مدت درازی پس از طراح آن باقی نمانده است. این واقعیت که واژه سامائینا برای یک سکه ساموسی نیز مورد استفاده قرار می‌گرفته (فوتیوس، اصطلاح: Samion ho dêmos) و شاید

کشتی‌های دیگر با همان خصوصیات کلی متمایز می‌ساخت. لابد فقط دو نیمکت پاروزنی آن بوده که این نکته شایان توضیح است.

اکنون گمان نمی‌رود این نیمکت‌ها به علت نیاز به محموله گندم افزوده شده باشند. گندم و به طور کلی غلات محموله‌ای نیستند که چنان فاسدشدنی باشند که طی چند هفته سفر تفاوت زیادی پیدا کنند و با تعبیه انبارهایی خشک در کشتی سلامت آن‌ها تضمین می‌شده است. در زمان‌های بعد حمل غله از مصر به روم به طور متوسط هفت هفته طول می‌کشید (Luc. Nav. IX) و بنابراین حمل این بار تا ساموس برای هر کشتی مقدور بوده است. به علاوه افزودن به تعداد پاروزنان برای حمل غله ممنوع بوده چون هزینه حمل آن را افزایش می‌داده است. از این دیدگاه یگانه کالایی که چنان گران‌بها بوده که افزایش پاروزنان صرف می‌کرده، مزدوران وارداتی به مصر بوده‌اند که اگر محاسبات من تقریباً درست باشد در سال هزاران نفر آن‌ها را به مصر می‌برده‌اند. قبلاً گفتم که کشتی‌های جنگی [galleys] ظاهراً بهترین وسیله برای حمل این مردان بوده‌اند. یکی از دلایل این نظر آن است که خود مسافران، یعنی مزدوران، قادر به پاروزدن بوده‌اند و بنابراین با شرکت در پاروزنی بر سرعت سفر خود می‌افزوده‌اند: بسنجید با مسافرت مردان "مزدورگونه" به عنوان *auteretai* که من قبلاً اشاره کردم. بنابراین یک کشتی جنگی که هم بتواند غله حمل کند و هم مزدور، مناسب‌ترین و دلخواه‌ترین وسیله بوده که نقش مهمی در همکاری میان آماسیس و پولوکراتس بازی می‌کرده است. از سوی دیگر، اگر قدرت پولوکراتس فقط بر توانایی‌های ساموس، دزدی دریایی توسط خود او و تجارت اتباعش متکی بوده است، دیگر توضیح یا توجیهی برای وجود کشتی سامائینا باقی نمی‌ماند.

آثار جنبی "سامائینا"

اگر ارزیابی ما در مورد سامائینا و شیوه کاربرد آن و ماهیت خود کشتی درست

→ برای شهر Polis Samos (پلوتارک، پریکلز XXVI، ۴) و هر دو نیز همراه تصویر کشتی درواقع بدان معناست که کشتی‌های ساموسی ساختمان خاصی داشته‌اند. به هر روی وقتی در هر متن منظور کشتی بوده باشد، واژه سامائینا معانی گوناگونی داشته که همگی از مفهوم کلی "کشتی ساموسی" گرفته شده بوده است (مانند واژه Dutchman در زبان انگلیسی) نه یک کشتی خاص به نام "سامائینا".

بوده باشد، این واقعیت که این کشتی برای پولوکراتس ساخته شده است نشانه مهمی از سیاست و عملیاتی است که این کشتی برای آن‌ها مورد استفاده قرار می‌گرفته است. در زمان پیشینیان آماسیس که درباره ایشان (غیر از کمک گوگس به پسامتیخ یکم) مدرک مستقیمی از همکاری نظامی میان مصر و لیدی وجود ندارد (و این‌که چه کسی دلال مصر در استخدام مزدور بوده است) تفاوت زمانی میان مسافرت رفت با برگشت کاملاً قابل پذیرش بوده است. وقتی زمان قرارداد سپری می‌شد، مزدوران برای بازگشت شتاب خاصی نداشتند، و چون درخواستی برای برگشت سریع آنان وجود نداشت، هر کشتی معمولی تجارتي (و حتی eikosoros) برای این کار کافی بود. پس این‌که کشتی تجارتي کاملاً جدیدی ساخته شده که نیروی پاروزنی کشتی‌های "پننه‌کونتور" را با ظرفیت eikosoros باهم تلفیق می‌کرده، تنها می‌تواند مؤید این فرض باشد که انتقال سپاهیان از مصر به دریای اژه خصلتی کاملاً تازه یافته و ضرورتی فوری و شدید پیدا کرده است. در این مورد نیز البته مدرک مستقیمی نداریم، اما اگر دیدگاه مربوط به سیاست آماسیس در دوره پس از ۵۳۹ را (که قبلاً توضیح داده شد) بپذیریم، قبول این فرضیه دشوار نخواهد بود^{۳۶}: بسیار به سود پولوکراتس بود که در مواقع خطر که تحت فشار قرار می‌گرفت سپاهیان بتوانند از مصر خود را سریعاً به ساموس برسانند، و حتی اگر ناوگان مصر می‌توانست این وظیفه را انجام دهد، مصلحت پولوکراتس اقتضا می‌کرد که از این لحاظ کاملاً به مصریان وابسته نباشد.

اگر احیاناً چنین وظیفه‌ای بر عهده کشتی "سامائینا" بوده، پس باید انتظار داشته باشیم که تعداد زیادی از آن ساخته شده باشد: یکی دو تا و حتی تعداد ده فروند از این کشتی نمی‌توانست کارایی استراتژیک داشته باشد. در این‌جاست که انسان بسیار وسوسه می‌شود تا روایت مربوط به کشتی "سامائینا" را با گواهی هرودوت تلفیق کند که می‌گوید پولوکراتس پس از اتحاد با آماسیس یکصد "پننه‌کونتور" [= کشتی پنجاه پارویی]

36- The fact that Egyptian troops were moved to Lydia 546 (see Xen. *Hell.* III 1,7; Cyr. VIII 1,32-45: cf. Sekunda 1985, 19) proves that the alliance between Amasis and Croesus had the same strategic objective. On the possibility that these troops were Aegean mercenaries in Egypt's service see Hornblower 1982, 18 and n. 101. I fail to see why descendants of Ionians and Carians would have been called Egyptians more than a century later.

به دست آورد. چنان‌که پیشتر گفتم این دو نوع کشتی بسیار شبیه به هم بوده‌اند: غیر از مسأله عرشه، فقط عرض آن‌ها باهم کمی تفاوت داشته است. به هر حال باید توجه داشت که "پنته کونتورها" نیز کاملاً یکدست و همانند یکدیگر نبوده‌اند: مثلاً منطقی است اگر فرض کنیم پنته کونتورهاى تجارتی نظیر آن‌هایی که مورد استفاده فوکه‌ای‌ها قرار می‌گرفتند، کمی (و نه زیاد)^{۳۷} با پنته کونتورهاى جنگی دولت شهرها تفاوت داشتند. اگر سیستم پاروزنی dikrotos "سامائینا" شبیه به "پنته کونتور" بوده بنابراین "سامائینا" نوعی پنته کونتور خاص تلقی می‌شده و ما نیز آنگاه می‌توانیم تعداد ۱۰۰ پنته کونتوری را که هرودوت ذکر می‌کند به طور منطقی همان ۱۰۰ "سامائینا" بدانیم. در این صورت تعداد یکصد کشتی از این‌گونه مسلماً ارزش استراتژیک عظیمی داشته است.

این رقم ۱۰۰ به دلیل دیگری نیز جالب است. فوکایا، کمابیش همانند ساموس در زمان پولوکراتس، شهری است که توسیدید به عنوان یک قدرت دریایی از آن یاد می‌کند (۱۳۱، ۶) که دارای حدود ۱۲۰ پنته کونتور در زمان حمله ایرانیان بوده است (در حدود سال ۵۴۵ تعداد ۶۰ فروند از آن‌ها با کمتر از نصف جمعیت شهر به کورسیکا [جزیره کورس امروزی] رفتند: هرودوت ۱۶۶ I و ۱۶۵). چنان‌که قبلاً نیز اشاره کردم به خوبی می‌توان تصور کرد که از این کشتی‌ها برای حمل مزدوران به تارتسوس استفاده شده است. این بدان معناست که دو قدرت [ساموس و فوکایا] تا اندازه‌ی زیادی به یکدیگر شبیه بوده‌اند: هر دو از لحاظ پتانسیل اقتصادی به عنوان کشوری غیر یونانی به نیروی دریایی مقتدر خود وابسته بوده‌اند، و هر دو هزینه‌های خود را در قبال خدماتی که برای شرکایشان انجام می‌دادند جبران می‌کرده‌اند.

در این ارتباط طرح این پرسش جالب خواهد بود که آیا شرکای دیگری هم در این حمل و نقل مزدور وجود داشته‌اند؟ به گمان من در مورد شاخه‌ی غربی احتمال بسیار کمی وجود دارد^{۳۸}، اما البته مصر موضوع دیگری است. مثلاً چندان خیالبافانه نیست اگر فرض کنیم فوکه‌ای‌هایی که از تبعید به فوکایا باز می‌گشته‌اند با چشمداشت این‌که بتوانند در آینده روی مصر حساب کنند، چنین کرده باشند. با این همه این یک

۳۷- باز عمدتاً از لحاظ عرض.

۳۸- در روایات از هیچ رقیبی نام برده نشده است؛ گزارش هرودوت مربوط به انحصار تجارت با تارتسوس توسط فوکایا است.

احتمال است و بی‌گمان نامزدهای بیشتری وجود داشته‌اند. در روایات مربوط به نائوکراتیس، از شهرهای آیگینا و میلئوس همپایه‌ی ساموس نام برده شده است، و بی‌گمان این سه "دولت‌شهر" در این بندر تجارتی [یعنی نائوکراتیس] برتری داشته‌اند. آنان نه تنها به علت داشتن معابدی خاص خویش با یکدیگر پیوند داشته‌اند، بلکه به علت دشمنی دو تا از آن‌ها - آیگینا و میلئوس (همراه با موتیلن که هرودوت اضافه کرده: هرودوت III ۳۹ و ۵۹) - نسبت به سومی تصمیمیت بیشتری داشته‌اند. این دشمنی در زمان فرمانروایی پولوکراتس بروز می‌کند، و کاملاً قابل درک است اگر پولوکراتس کوشیده باشد (در صورت موافقت آماسیس) دیگران را از صحنه حذف کند. درست است که منابع شفاهی هرودوت از دشمنی‌های آنان به عنوان مراحل از خصومت‌های موروثی یاد کرده‌اند که حتی تا امروز نیز جدی است (فیگنیرا، ۱۹۸۲، ص ۲۰۷، و شیلی، ۱۹۸۷، صص ۸-۳۷)، اما حق داریم تصور کنیم که این "مورخان" غیرحرفه‌ای و درواقع داستان‌پرداز بوده‌اند. در شرایطی که هرودوت کتابش را می‌نوشت، عواملی که عملاً به چنین منازعاتی انجامیده بودند دیگر چندان روشن نبودند^{۳۹}، و "روایاتی" نظیر روایت مربوط به "آمفی‌کراتس" پادشاه قدیم ساموس و شرکت‌کنندگان در جنگ "للاتینه" (هرودوت III ۵۹؛ ۷۹۹) احتمالاً همانند علفی در هر جا به صورتی سبز شده بودند. فرض این‌که منازعات مورد بحث دارای مایه‌ی خصومتی در واقعیات بودند به نظر معقولانه‌تر می‌آید تا پذیرش غیرانتقادی قصه‌های قدیمی (۹). این‌که تقریباً "دستاویز اسطوره‌ای جنگ" مربوط شده به حمله به کودونیا نشان می‌دهد که دزدی‌های دریایی اهالی کودونیا یگانه دلیل این عملیات نبوده است: پیداست که مقصران اصلی به نحوی به سیاست ساموس مرتبط شده‌اند، هر چند نه به خود پولوکراتس.

براساس فرضیه‌ای که در این جا از آن دفاع شد (و با توجه به این واقعیت که روایت‌ها از تبلیغات و فریب اثر پذیرفته‌اند)، دشوار است باور کنیم که اتحاد میان پولوکراتس و آماسیس به صورتی که هرودوت شنیده پایان یافته باشد، حتی اگر آن را به انگیزه‌های جدی‌تر و به هر حال سیاسی‌تری از سوی آماسیس نسبت دهیم. تا

۳۹- حتی اگر فقط به آن دلیل که در اواسط سده پنجم دیگر مزدوری در مصر خدمت نمی‌کرد.

وقتی در کرانه‌های شرقی مدیترانه "فرمانروایان دریا" به ایران وفادار بودند، شاه مصر هیچ چاره‌ای نداشت جز آن که به "دوستان" اژه‌ای خود تکیه کند حتی اگر همیشه لزوماً با اعمال و ابتکارهای آنان موافق نبود. مثلاً گمان نمی‌رود آماسیس چندان از حمله‌های پولوکراتس به همسایگان اژه‌ای خوشش می‌آمد زیرا هدف دیپلماسی او، نظیر نخو، جلب دوستی یونانیان بود؛ چه بسا با موفقیت اعتراض هم کرده باشد! (گواه این نکته داستان هرودوت درباره تلافی‌جویی‌های پولوکراتس است: هرودوت III ۴۳). شکی نیست که متحدان (یعنی پولوکراتس و آماسیس) در ارتباط دائمی بوده‌اند، اما این داستان که یک پیک مصری آمد تا لغو پیمان را اعلام کند (هرودوت III ۴۳) نباید زیاد جدی گرفته شود: حتی اگر پیام این پیک - یادداشت اعتراضیه؟ - علنی بوده (چنان‌که هرودوت القا می‌کند)، پولوکراتس دلیل و فرصت کافی داشته تا پس از شکست متحد خود به دست ایرانیان، روایتی رنگین به میل خود پراکنده سازد.

درباره داستان تلاش پولوکراتس برای جلب دوستی و حمایت کمبوجیه در ۵۲۵، شکاکیت ما می‌تواند موجه‌تر باشد. او هر دستوری که به فرمانده ۴۰ رزمنه "تری‌رم" خود داده باشد، به هر حال پس از شکست مصر چاره‌ای نداشته جز آن که ادعا کند دستور حمایت از ایرانیان را داده بوده است. ظاهراً بقیه گزارش هرودوت بازتاب دیدگاه شورشیان است، اما با این نظر ناسازگار نیست که دستورات پولوکراتس به هر روی فرصت‌طلبانه بوده^{۴۰} و این‌که کمبوجیه اسکادران او را، که نه قادر به کمک به مصریان بوده و نه موردنیاز ایران، به عقب فرستاده و فرمان داده که پولوکراتس را از میان بردارند. اما در عین حال امکان دارد اولین روایت هرودوت درباره بازگشت درست باشد و این‌که افسران و ملوانان^{۴۱} از اجرای این فرمان امتناع نکرده‌اند از آن رو بوده که هم از دودوزه بازی کردن جبار ساموس ناخرسند بوده‌اند و هم از خشم شاه پیروزمند ایران می‌ترسیده‌اند.

۴۰- به نظر من این امکان نیز منتفی نیست که پولوکراتس سفیری نزد کمبوجیه با پیشنهاد حمایت فرستاده باشد (هرودوت III ۴۴).

۴۱- هر چند همان‌گونه که منابع شفاهی هرودوت (نوه‌ها؟) تأیید می‌کنند، این انتخاب به آن دلیل نبوده، اما این مردان بهید نیست که اکثراً به دادوستد ضد پولوکراتس تعلق می‌داشته‌اند.

نتیجه‌گیری

هنگامی که هرودوت گزارش خود درباره پایان اندوهناک پولوکراتس را آغاز می‌کند، او را «نخستین یونانی شناخته‌شده‌ای که می‌خواست "اریاب دریاها" باشد (Thalassokratein) و امید داشت برایونیه و جزایر فرمان‌براند» توصیف می‌کند (III، ۱۲۲، ۲). ذکر این نکته اهمیت دارد که این سخن هنگام توصیف قدرت بزرگ پولوکراتس گفته نمی‌شود (III، ۳۹، ۳) بلکه در قالب ماجرای تلاش اوروئیتس شهرت‌آفرینی برای نابودکردن او بیان می‌شود. بنابراین احتمالاً هرودوت می‌خواسته به نحوی حمایت خود را از بلندپروازی‌های دریاسالارانه‌ی پولوکراتس در پایان عمرش، یعنی حتی پس از نابودی سلسله‌ی سائیت در مصر، نشان دهد. البته بی‌گمان هنگامی که اوروئیتس پیکی را فرستاد تا پولوکراتس را اغوا کند و به ماگنیزیا بکشاند، لابد او هنوز آن قدر نیرومند بوده است که شهرت‌آفرینی برای از بین بردنش به این راه متوسل شده است. همان‌گونه که من تلاش کردم ثابت کنم، این مطلب بیش از آنچه می‌نماید صحت دارد. از سوی دیگر اگر تحلیل من از رابطه میان آماسیس و پولوکراتس درست باشد، پولوکراتس نیز به نوبه خود در آن موقعیت با مشکلات بزرگی درگیر بوده است چون با از دست رفتن عایدات منظم، یعنی کمک‌های مصر، او به راستی نمی‌توانسته از قدرت دریایی خود استفاده کند.

حال جالب‌ترین نکته آن است که در روایت رسمی به وجود چنین مشکلاتی اشاره شده است: فقدان پول دقیقاً بزرگ‌ترین نقطه ضعف حریفی بود که اوروئیتس قصد حمله به او را داشت. جان کلام پیام اوروئیتس به پولوکراتس چنین بود: «تو نقشه‌های بزرگی در سر داری ولی پول لازم را در اختیار نداری: اگر بگذاری در این زمینه من به تو کمک کنم، مرا نیز نجات خواهی داد» و هرودوت بلافاصله به ما می‌فهماند که پولوکراتس از این پیام بسیار خوشش آمد «چون به راستی بسیار حرص پول داشت» (III، ۱۲۳، ۱). به علاوه هرودوت در روایت خود می‌افزاید که این پیام در ملاء عام ابلاغ شد و این به نظر من بسیار منطقی است: هیچ دلیلی نداشت که محرمانه باشد. بنابراین پیام از آن رو بسیار بی‌ریا می‌نمود که کمترین احتمال را داشت با توجه به این‌که در متن هرودوت تصریح شده است که پولوکراتس در سراسر یونان به

megaloprepeia [= گشاده‌دستی و سخاوت] شهرت داشت (III ۱۲۵، ۲) و بنابراین ارزیابی منفی پیام حاصل تفسیرهای پس از مرگ قصه‌گویان یونانی است. به عبارت دیگر پیام اوروئیتس تأیید کامل فرضیه‌ی مربوط به شالوده قدرت پولوکراتس است که من در این صفحات توضیح دادم.

فرضیه‌ای که در این جا مطرح شد چهره کاملاً متفاوتی از زندگی و اعمال پولوکراتس ساموسی ارائه می‌کند و نشان می‌دهد که این مرد چیزی بیش از پیاده صفحه شطرنج بوده است که مهره‌های قوی‌تر بر او تسلط داشته باشند. این برداشت ممکن است کمی از افتخارات او بکاهد، اما او را قابل درک‌تر و مقیاس قدرت و عملیات او را پذیرفتنی‌تر می‌سازد: اگر ما ناچار بودیم روایت را به معنایی که هم‌اکنون مبتنی بر فقط ساموس باشد بپذیریم، قدرت او غیرطبیعی می‌بود. اگر نیروی دریایی پولوکراتس در مقایسه با نیروی دریایی اتحادیه دلوسی نصف بوده است، پس می‌بایست فرض کنیم که نیمی از زیرساخت‌های آن را نیز می‌داشته است، حال آن‌که هیچ مدرکی این را تأیید نمی‌کند.

تصویرها

من به این مقاله چهار طرح افزوده‌ام. اولی طرح هم‌مقیاسی است از یک کشتی جنگی dikrotos تا حدی که توانسته‌ام بر روی "پی‌پابلندی" * که در "هرايون" ساموس پیدا شده و اسناد گراس (۱۹۸۳، ص ۱۷) آن را مهم‌ترین سند تاریخچه کشتی‌سازی یونانی دانسته است، منطبق سازم؛ سه تصویر دیگر بُرش‌های عرضی فرضی از سه نوع کشتی جنگی [galley] باستانی یعنی "پنته‌کونتور"، eikosoros و "سامائینا" هستند (از چپ به راست و بالا به پایین).

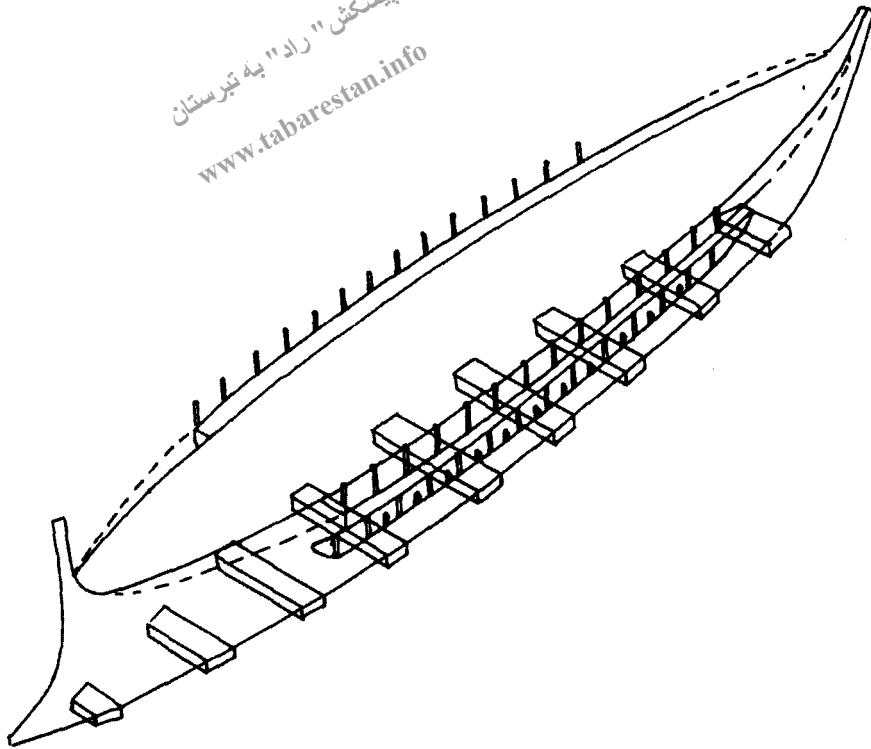
پی‌پابلندی، متشکل است از ۹ قالب‌سنگ که مجموعاً یک بیضوی حدود ۲۵×۳/۲۲ متر را تشکیل می‌دهند (عکس را می‌توانید در AA ۱۹۶۵، صص ۳۰-۴۲۹، تصویر ۲، ببینید) که

*- Stereobate: ضفه پی‌ریزی شده با قالب‌سنگ‌های مکعب که تا چند پله از سطح زمین ارتفاع می‌یافت و ساختمان معبد یونانی بر رویش بنا می‌شد (فرهنگ مصور هنرهای تجسمی، پرویز مرزبان و حبیب معروف). - م.

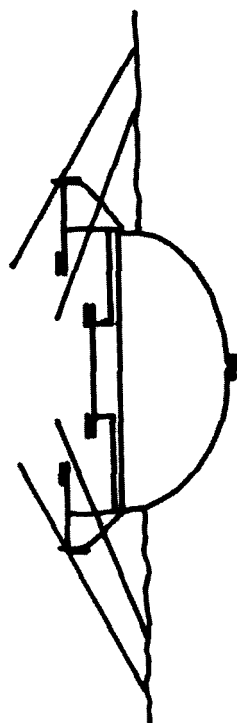
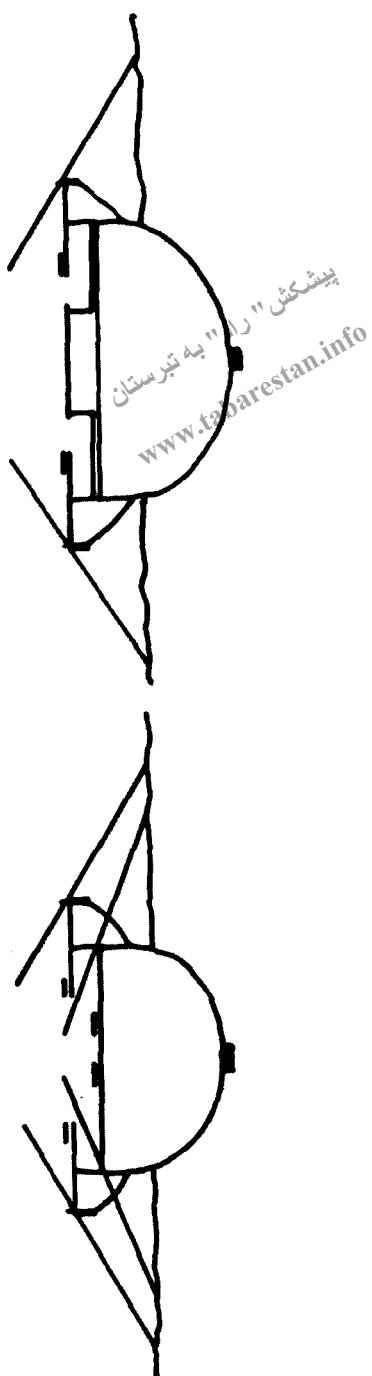
مشخص است به عنوان تکیه‌گاهی برای قرارگرفتن تمام کشتی که به پرستشگاه فدیه یا نذر آن شده بوده مورد استفاده قرار می‌گرفته است. ابعاد آن متناسب است با ابعاد یک "پننه کونتور" [پنجاه پارویی] که طول آن حداقل حدود ۲۰ متر تخمین زده می‌شود (جمعاً مرکب از ۱۹ فاصله ۰/۹ متری برای ۱۴ نیمکت پاروزنی در هر پهلو + حدود ۵ متر برای عرشه‌دار کردن از سر تا ته کشتی). من تقریباً اطمینان دارم که یک پننه کونتور معمولی درازتر از این حداقل بوده زیرا مسلماً فضایی برای حرکت و نشستن ملوانان و مسافران نیز در نظر می‌گرفتند. شاه تیر عراضی از نوع انحصاری "پارکسی‌رسیا" (Parexeiresia) حدود ۳/۲۰ متر (دو برابر حدود ۱/۴۰ متر برای دستگاه پاروزن + فضایی برای حرکت آرنج پاروزنی که وسط کشتی می‌نشسته است: نک. موریسون، ویلیامز، ۱۹۶۸، تصویر ۲۵).

در پایان سپاس فراوان خود را تقدیم دکتر هرمان کنیاست از "مؤسسه باستان‌شناسی آلمان" در آتن می‌کنم که لطف کرد اطلاعاتی درباره "پی‌پا بلند" در اختیارم نهاد و اجازه نوشتن درباره آن را به من داد. در مورد طراحی فرضی کشتی نذری نیز باید سپاسگزار دکتر فرانس ارنس باشم.

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

شکل ۱

شکل ۲ (شرح در متن)

پژوهش‌های کتیبه‌شناسی آرامی در آسیای صغیر و مصر

و مسأله فرهنگ‌پذیری

آندره لومر* - پاریس

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

برخی پژوهش‌های اخیر، به‌ویژه پی‌یر بریان (۱۹۸۸) در مورد مصر و ریچارد فرای (۱۹۸۴) درباره آسیای صغیر، کوشیده‌اند تا یک نتیجه‌گیری کلی درباره روابط میان قدرت مرکزی ایران و مردم یا مقامات محلی مصر و آسیای صغیر ارائه دهند. هدف بررسی من فروتنانه‌تر خواهد بود: می‌خواهم با بررسی مجدد و بازخوانی چند کتیبه‌ی آرامی منتشرشده و چند منتشرنشده^۱ بکوشم تا نشان دهم که به رغم برخی عدم قطعیت‌هایی که هنوز روشن نشده‌اند باز این کتیبه‌ها می‌توانند پرتو تازه‌ای بر روابط میان حکومت مرکزی ایران و جمعیت‌های محلی، به‌ویژه مقامات سنتی و فرهنگ‌های ایشان بتابانند.

مصر

۱- ستون سنگی آسوان

این ستون که از جنس ماسه‌سنگ است و بالا و پایین آن خراب و شکسته شده است، برای نخستین بار در سال ۱۹۰۳ توسط مارکی دووگ انتشار یافت (۱۹۰۳، صص ۲۶۷، ۲۶۹-۲۷۶) و در RES صص ۴۳۸ و ۱۸۰۶ تجدید چاپ شد. به استثنای تکثیر دستی کوپ منز

*- André Lemaire

۱- مادر این‌جا به جنبه‌ی خاص کتیبه‌شناختی این کتیبه‌ها کاری نداریم و آنرا برای چاپ در جای دیگری در نظر گرفته‌ایم.

(۱۹۶۲، شماره ۲۲: I، ۲-۱۰۱؛ II، ۲۳)، کتاب گِرو (۱۹۷۲، صص ۵-۳۳۳) و دستور زبان سگرت (۱۹۸۳، ص ۵۱۴)، در پژوهش‌های جدید به‌ویژه در دو مجموعه بزرگ جدیدی که اخیراً از کتیبه‌های آرامی به چاپ رسیده است (KAI؛ گیسون، ۱۹۷۵) جای این کتیبه خالی است. این کتیبه‌ها که چندان مورد اعتنای سامی‌شناسان قرارنگرفته بود، از سوی ایران‌شناسان و بخصوص محققان روسی بوگولیوئف (۱۹۶۶، صص ۴۶-۴۰؛ نک. تنیکسیدور، ۱۹۶۹، شماره ۱۱۶؛ ۱۹۸۶، ص ۱۰۲؛ لیپینسکی، ۸-۱۹۸۱) مورد توجه قرار گرفت و نتیجه‌گیری‌های آنان را مری‌بویس (۱۹۸۲، صص ۵-۱۸۴؛ ۱۹۸۴، ص ۲۳۹) مورد استفاده و بحث قرار داد.

درواقع بوگولیوئف با پیشنهاد قرائت زیر درک این کتیبه را بسیار پیش برد:

۱. BRZMDN' ZNH [W]YD[RNG] (این پرستشگاه [توسط]، (و) ید (ارناگا)
۲. RB ḤYL' ZY SWN 'BD رئیس پادگان سی‌ین ساخته شد
۳. BYRH SYWN HW MHYR در ماه سیوان، یعنی [ماه] مهر
۴. ŠNT ŠB' RTHŠŠ MLK' سال هفتم شاه اردشیر
۵. [B/L? H] WPRNDSTY 'LH' DRWT به لطف خدای صلح
۶.

با این حال هر چند در سطر یکم ترجمه‌ی *brazmadana* به "سرای آیین‌ها" یا "پرستشگاه" از سوی ایران‌شناسان پذیرفته شده و بازسازی کلمه "ویدارناگا" نیز درست به نظر می‌رسد، قرائت کلمه *hufarnadastay* در سطر ۵ با مشکلات کتیبه‌شناختی و زبان‌شناختی برخورد کرده است.^۲ همچنین جای شگفتی است که از خدای این پرستشگاه نیز نامی برده نشده است.

در واقع چنین به نظر می‌رسد که بقیه سطر ۵ را باید چنین خواند:

۵. [L]', WSRNḤTY 'LH' DRWT

۵. (به) اوزیرکحتی، خدای صلح

5. (à) Osirnaḥty, le dieu. Paix

این بدان معناست که این کتیبه به جای اشاره به یک کیش یا پرستشگاه ایرانی در سی‌ین، به احتمال زیاد به ساخت معبدی توسط یک ایرانی رئیس پادگان که به

2- Cf. en particulier, la remarque de Hoffmann 1976, 376, n.6.

"اوزیریس قادر" هدیه شده، یعنی به یک ایزد بزرگ مصری یا شخصیتی روحانی به نام "او زیرنحتی" اشاره می‌کند (نک. راو، ۱۹۴۰؛ حبشی، ۱۹۵۶؛ کژبور، ۱۹۷۷؛ ولیدونگ، ۱۹۷۷؛ دوسنیوال، ۱۹۸۷).

به علاوه تمام مفسران تاریخ کتیبه را سال ۴۵۸ ق.م. یعنی "سال هفتم شاه اردشیر" یکم قرار داده‌اند به تصور این که امکان اردشیر دوم و اردشیر سوم بنا به علل تاریخی به کلی منتفی است.^۳ بررسی دقیق درباره پرونده تاریخی تسلط ایران بر مصر (مثلاً سالمون، ۱۹۸۵) نشان می‌دهد که شاید مسائل به این روشنی‌ها نیز نباشند: - در سال ۴۵۸ ایرانیان فقط بر بخشی از مصر تسلط داشتند چون بخش اعظم منطقه دلتا در آن هنگام به رهبری "ایناروس" قیام کرده بوده است.

- بخصوص وضع سیاسی مصر در "سال هفتم شاه اردشیر" دوم (۳۹۸) نیز کاملاً روشن نیست. اگر ظاهراً بخشی از دلتا از سال ۴۰۵ یا ۴۰۴ به رهبری آمورته [آمورتیس] شورش کرده بوده است^۴، تاریخ سیاسی "سلطنت" فرد اخیر در ابهامی تقریباً کامل قرار دارد چون «همه آثار و یادمان‌های مصری درباره سلطنت آمورتیس خاموش‌اند و این سکوت دست‌کم عجیب به نظر می‌رسد» (دریوتون - وانديه، ۱۹۶۲، ص ۶۰۶). درواقع فقط پاپيروس‌های آرامی الفانتین هستند که پرتو اندکی بر این دوره مغشوش می‌افکنند. یا دست‌کم دو پاپيروس صریحاً "سال ۴ اردشیر" دوم (۴۰۲/۱)، یکی "سال ۵ آمورتیس" (CAP ۳۵، ۱، ۶؛ گرلو، ۱۹۷۲، شماره ۷)، و دیگری تازه‌تر و متأسفانه بسیار خراب و پوسیده که گاه به سال ۳۹۹ و گاه ۳۹۸ نسبت داده شده است (نک. گرلو، ۱۹۷۲، صص ۳۹۱، ۴۲۰، ۴۲۲؛ برشانی، ۱۹۸۴، صص ۳۶۷ و ۴۰۰؛ کونتینی، ۱۹۸۶، ص ۷۳ پانوش ۲ و ۸۴ و ۱۰۲)، که به نظر می‌رسد مربوط به تاجگذاری شاه نفریتس باشد. اگر این واقعیت را در نظر داشته باشیم که CAP ۳۵، ۱ ممکن است در ممفیس نوشته شده باشد (چنان‌که کراالینگ، ۱۹۵۳، ص ۱۳ می‌پنداشت) یا فقط نشانه‌ای از کنترل بسیار موقتی سی‌ین بوده باشد، پس به کلی ناممکن نیست که تسلط ایران بر سی‌ین تا سال ۳۹۸ یعنی سال هفتم پادشاهی اردشیر

3- Cf. encore récemment Naveh 1970, 42.

۴- ممکن است ممفیس حداقل تا سال دوم اردشیر (۴۰۳ ق.م) زیر سلطه ایران مانده باشد: نک. لومر، ۱۹۸۷، ص ۵۵.

5- Cf. Kraeling 1953, no. 11,1 et 12,1, auquel il faut probablement ajouter CAP 7 (cf. Porten 1987) et, peut-être, CAP 43 (cf. Porten 1985, 41-42).

دوم دوام آورده باشد.

خط‌شناسی این کتیبه، که برخی خصوصیات آن یادآور کتیبه آرامی سه زبانه‌ی کسانتوس قرن چهارم ق.م. است و نیز تا حدی تاریخ‌گذاری و احتمال قرائت درست کلمه "ویدارناگا" در سطر یکم^۶ به طور کلی تأییدکننده تاریخ‌گذاری ۳۹۸ است نه ۴۵۸. به علاوه، این که ویدارناگا فرمانده یک پادگان ایرانی پرستشگاهی برای "اوزیریس قادر" در سی‌ین در سال ۳۹۸ ق.م. ساخته شده در چارچوب آنچه درباره نگرش سیاسی ویدارناگا می‌دانیم به خوبی می‌گنجد و با آن سازگار است. می‌دانیم که ویدارناگا در آبدوس اقامت داشته^۷ (CAP 38) که در آن‌جا معبد سنتی اوزیریس بوده است و این ایرانی به طور کلی و دست‌کم در زمینه مذهبی بسیار مصردوست بوده است.^۸

کوتاه سخن، هر چند هنوز عدم قطعیت‌هایی وجود دارند که شاید روزی با کشفیات جدید روشن شوند، اما در شرایط کنونی اسناد، ترجیح دارد از این کتیبه به عنوان شاهدی برای این‌که یک دین رسمی ایرانی در مصر برقرار شده بوده است استفاده نکنیم.^۹ به عکس، ظاهراً این کتیبه مؤید آن است که فرمانده یک پادگان ایرانی معبدی ساخته و آن را به یک خدای بزرگ مصری هدیه کرده است. افزون بر این، بعید نیست که این ستون سنگی مربوط به سال هفتم اردشیر دوم باشد که در آن صورت بدان معناست که ایرانیان همچنان بر سی‌ین - الفانتین در مصر بالا تا ۳۹۸ ق.م مسلط بوده‌اند.

۲- کتیبه‌های شیخ فضل

این کتیبه‌ها در گوری در نزدیکی "شیخ فضل" روبه‌روی "بنی‌مزار" در ساحل راست

۶- در واقع ویدارناگا شاید همان فرد ملقب به $(rh)h\bar{y}l$ ، یعنی "رئیس پادگان" باشد که در کراینگ، ۱۹۵۳، ۱۳، ۷ ذکر او رفته است (نک. اخیراً پورتن - یاردنی، ۱۹۸۶، ص ۴۶).

۷- نک. گرو، ۱۹۷۲، شماره ۹۸. توجه داشته باشیم که طبق این سند، ویدارناگا "معیوزه‌ی" [Ma'ūzyāh] جهود را فقط پس از پادرمیانی دو مصری به نام‌های Hôr و Šéhâ آزاد کرده است که می‌تواند نشانه‌ی دیگری از مصر دوستی او باشد. ۸- این امر به‌ویژه از حمایت ویدارناگا از کاهنان حنوم [Hnûm] هنگام تاراج معبد یهودیان الفانتین نیز پیداست. نک. مثلاً گرو، ۱۹۷۲، صص ۴۱۹-۳۹۸. به طور کلی درباره پیشینه و دیدگاه سیاسی ویدارناگا بنگرید به بریان ۱۹۸۸ا، صص ۱۴۴-۱۶۱.

۹- که البته لزوماً به معنای عدم آن نیست. درباره همین مسأله در آسیای صغیر نک. گشتنزر، ۱۹۸۶.

نیل و حدود ۱۸۵ کیلومتری جنوب قاهره در سال‌های ۲-۱۹۲۱ توسط فلیندرز پیتري کشف شدند. نوئل ژيرون در سال ۱۹۲۳ یک معرفي مقدماتي درباره آن انجام داد.^{۱۰} متأسفانه از آن زمان ديگر اين کتيبه‌ها هرگز به طور کامل منتشر نشدند. ما پس از بازديد و نشانه‌گذاري سريع اين گور در سال ۱۹۸۴، در حال حاضر خود را آماده انتشار اين کتيبه‌ها مي‌سازيم.

وضع اين کتيبه‌ها بسيار خراب و تکه‌تکه است؛ هيچ سطري کامل نيست، و بنا بر اين بهره‌برداري از آن‌ها بسيار دشوار است. اين کتيبه‌ها بسيار اصيل و با جوهر قرمز نوشته شده‌اند. در متن از شاه "تَهَرَقْ" (thrq') و از فرعون‌ها "نکائو" (NKw) و "پسامتيک" (Psmšk) يعني نکائوي يکم و پسامتيک يکم - چنانکه ژيرون به درستي خوانده - نام برده مي‌شود. با اين حال ژيرون مي‌پنداشت که اين کتيبه‌اي است تدفيني مربوط به يک مأمور قديمي آشوري که به شاه خود خيانت کرده بوده است و بنا بر اين تاريخ آن را "بين ميانه سده هفتم و پايان سده ششم ق.م." تعيين کرده بود (ژيرون، ۱۹۲۳، ص ۴۳).

اين برداشت کلي درست نيست، زيرا همان‌طور که خود ژيرون نيز متذکر شده بود (۱۹۲۳، ص ۴۲)، اين کتيبه‌ها از لحاظ خط‌شناسي "به دوره پاپيروس‌هاي آرامي الفانتين" تعلق دارند و به عبارت دقيق‌تر به ربع دوم سده پنجم ق.م (نک. ناوه، ۱۹۷۰، صص ۴۱-۴۰). در واقع به احتمال زياد اين‌ها بخشي از يک يا چند متن ادبي بودند و شکل ستوني نوشته‌ها مؤيد آن است که رونوشتي از يک نسخه خطي بوده‌اند.

بر اساس تکه‌اي که ما توانستيم بخوانيم، اين متن ادبي آرامي منعکس‌کننده يک سنت ادبي صرفاً مصري است. غير از زبان آن‌ها، هيچ چيز در اين کتيبه‌ها يادآور جهان آرامي يا ايراني نيست. علاوه بر نام "تَهَرَقْ" پادشاه حبشي‌ها [اتيوپيايي‌ها]، چند بار به نام‌هاي فراغنه آغازين سلسله‌ي سائيت برخورد مي‌کنيم: نکائو [=نخو] يکم و پسامتيک يکم و نيز نام خود "مصر" (msryn). به علاوه ظاهراً چند بار از خدايان

۱۰- ژيرون، ۱۹۲۳، صص ۳۸-۴۳. اين معرفي مقدماتي از نظر جنبه عمومي کتيبه‌ها و تکه‌هايي که ژيرون توانسته بخواند به طور کلي خوب است.

مصری نام برده می‌شود، بخصوص خدایی به نام TMNBN^{۱۱} که به احتمال زیاد لقب "آتوم" خدای بزرگ مصر بوده است که می‌توان $n < 'tm \text{ nb}$ را "آتوم سرور هلیوپولیس" ترجمه کرد با ذکر این‌که آتوم در دوره سلسله‌ی بیست و ششم خدای اصلی سائیس بوده و در دوره بعد او را "سرور هلیوپولیس" می‌نامیده‌اند. بی‌آن‌که بخواهیم در این‌جا بیشتر وارد جزئیات شویم، و با رعایت جوانب احتیاط به دلیل وضع بسیار تکه‌پاره‌ی این کتیبه‌ها، گمان می‌رود که این سنت ادبی مصری معرّف نوعی رُمان کمابیش "تاریخی" مرسوم در نیمه نخست قرن هفتم ق.م. بوده است.

یک دیوارنگاره آرامی، که ظاهراً به دوره همین کتیبه تعلق دارد، می‌تواند به نوعی معرّف امضای یکی از کسانی باشد که از این کتیبه رونوشت برداشته‌اند؛ در آن به "گروهان نقمان" [Naqmân] (dgl nqmn) اشاره شده است و بنابراین به نظر می‌رسد برای عضو یک گروهان نظامی / مزدور یک پادگان ایرانی بازپس فرستاده شده است. در واقع می‌توان این متن ادبی مصری را به تکه‌هایی از تاریخچه‌ی "حور" [Ḥor] پسر "پاوه‌نش" [Pawenesh] نزدیک دانست که در الفانتین پیدا شده^{۱۲} و آن نیز گمان می‌رود بازتاب یک سنت ادبی صرفاً مصری باشد.

بدین ترتیب این کتیبه‌ها گویا گواهی تازه‌ای باشند از انتقال سنت ادبی مصری به زبان آرامی در داخل پادگان‌های شاهنشاهی هخامنشی مستقر در مصر.

آسیای صغیر (کیلکیه)

۳- نوشته‌ی روی سکه‌های موسوم به داتام

اخیراً پی‌یربریان (۱۹۷۸، ص ۱۹) مسأله اصل و نسب و بخصوص ازدواج داتامس [داتام] را یادآور شده است. به نوشته کورنلیوس نیوس (داتامس I؛ II ۴-۲؛ III ۵)، داتام گویا پدری کاریابی داشته که حاکم بخشی از کیلیکیه‌ی نزدیک به کاپادوکیه بوده و خود جانشین پدر شده و از سوی مادر نیز با خاندان دودمان شهریار پافلاگونیا خویشاوند بوده است، که سپس یکی از فرماندهان و مدتی نیز (حدود سال ۳۳۷۴/۳)

۱۱- ژیرون (۱۹۲۳، ص ۴۰) آن را TMND/RN خوانده است، اما از نظر علم خط‌شناسی قرائت tmnbn ترجیح می‌رسد.

۱۲- Cf. CAP 71 et, récemment, Zauzich 1978, 33-38; Porten 1986a, 16.

یگانه فرمانده مسئول سازماندهی لشکرکشی به مصر بوده است. می‌دانیم که گروه بسیار مهمی از سکه‌های تارس به طور کلی به داتام نسبت داده شده‌اند (نک. بابلون، ۱۸۹۳، xlili - xxxvii، 26-28، تصویر IV؛ id 1910 ستون ۴۲۴-۴۰۳؛ هیل، ۱۹۰۰، lxxviii-lxxxi صص ۱۶۷-۱۶۸ تصویر xxxix و بخصوص مویزی، ۱۹۸۶). در روی این سکه‌ها کلمه‌ای آرامی نوشته شده که محققان گوناگون هر یک به نحوی خوانده‌اند: TRNŠW، TRKMW، TRDMW، TDNNW. بابلون (۱۹۱۰، xli؛ نک. ثودا، ۱۸۶۳ ص ۱۱۴) برای آن‌که بتواند نام نوشته شده روی این "سکه نبشته" را به داتام منسوب دارد، قرائت TRDMW را ترجیح داده که گویا سپس مقلوب و به Datamou یعنی "داتام" تبدیل شده است. این سلسله همانندنگاری‌ها کمابیش نادرست به نظر رسیده و آنگاه هیل^{۱۳} ترجیح داده تا به قرائت TDNMW بازگردد^{۱۴} بی‌آن‌که توضیح قانع‌کننده‌ای بدهد که چگونه می‌توان چنین نامی را نام داتام دانست.

ما بی‌آن‌که در این‌جا وارد جزئیات تحلیل خط شناختی شویم نظری را که قبلاً نولدکه (۱۸۸۴، ص ۲۹۸) اظهار داشته می‌پذیریم و درست‌ترین قرائت را از لحاظ علم خط‌شناسی TD/RKMW می‌دانیم^{۱۵}، و d و r عملاً در خط آرامی سده چهارم ق.م. باهم یکی بوده‌اند. سیکس (۱۸۸۴، ص ۱۱۴) از این امر نتیجه گرفته است که «پس فقط باید آن را "تارکامو" یا "تارکومو" خواند و دیگر هرگونه قیاسی با یک نام پارسی و بخصوص با نام داتام به کلی متنفی است. تارکوموس... مسلماً یک شاهزاده‌ی بومی است... شاه از نظر یونانیان و اهالی کیلیکیه، شَهْرَب [ساتراپ] از نظر ایرانیان، دقیقاً همانند آنچه معاصر او مائوسول در کاریا بود.»

چنین تفسیری، که یودایخ (۱۸۹۲، ص ۱۶۱ و ۲۰۹) آن را از سرگرفت، به نظر ما اساساً توجیهی است برای فرار از سرگردانی‌ها. حال آن‌که داتام یک نام پارسی به

13- Hill 1990, lxxix; cf. aussi Lidzbarski 1909, 104, n.2. Cependant ce dernier a déjà reconnu dans le nom propre la présence de l'élément *muwa*.

14- Assez bizarrement Moysey 1986 ne lit que *TDNM* sans le *W* final.

15- Pour l'illustration de l'inscription, cf. par exemple, Jenkins 1972, no. 327; Møkhholm 1959, 197, no. 312, 313. Pour l'analyse paléographique, cf. maintenant Lemaire 489, 144-149.

نظر می‌رسد و احتمالاً صورت خودمانی و تصغیر شده‌ی (Datama*) داتامیترا^{۱۶} به معنی "داده شده توسط میترا"^{۱۷} [میترا دات = مهر داد] است، نام TRKMW نیز کاملاً به نظر یک نام بومی کیلیکیه‌ای می‌آید که در نامگان شناسی لوویت از دو عنصر بسیار شناخته شده‌ی زیر تشکیل شده است:

-TRK-، -Tarhu- [ترحو] به معنای "خدای بزرگ توفان"^{۱۸}

-MW، -muwa- به معنای "نیرو، نیرومندی"

و بنابراین معنای آن احتمالاً "ترحو نیرومند است" یا "نیروی ترحو" است.

پیدا است که میان نام لودیایی [لوویت] TRKMW، "Tarkumuwa" [تارکوموا] و نام ایرانی داتاما/ داتامس هیچ‌گونه همانندی آواشناختی احتمالی وجود ندارد. از آن زمان ما با دو تفسیر تاریخی ممکن برخورد داریم:

- "تارکوموا" نام بومی داتام است، که سیکس پیشنهاد کرده است؛ و او یک شهریار محلی بوده که وظایف شهرب [ساتراپ] را انجام می‌داده و سپس در شاهنشاهی ایران به مقام سرداری رسیده است.

این تفسیر اخیر در حال حاضر به علت فقدان داده‌های سکه‌شناختی^{۲۰} از همه حقیقی‌تر می‌نماید. این وضع مشخصاً نشان‌دهنده کاربرد دو نام برای یک فرد در دوره ایرانیان است و کاربرد سیاسی آن در جاهای دیگر آسیای صغیر مورد تأیید قرار گرفته

۱۶- توجه داشته باشیم که همین نام به صورت معکوس یعنی "میترا داتا" (mtrdt) [= مهر داد] به صورت آرامی مصری مورد تأیید قرار گرفته است (نک. کورنفلت، ۱۹۷۸، ص ۱۰۸؛ سگال، ۱۹۸۳، ص ۹۴ شماره ۷۱؛ پورتن ۱۹۸۶b، ص ۸۲-۳).

۱۷- نک. هینتس ۱۹۷۵a، ص ۸۶ هریسون (۱۹۸۲، ص ۱۸۲) متذکر شده است که "سکه نبشته‌ی" آرامی نمی‌تواند به صورت نام "داتام" معرفی شود.

۱۸- این خدا در نامگان شناسی هیتی و لوویت مورد تأیید قرار گرفته است (نک. لاروش، ۱۹۶۶، ص ۲۸۹؛ ۱۹۸۱، صص ۵۸-۳؛ در دوره‌ی تسلط ایران در نامگان شناسی آرامی مصر -trk- نوشته می‌شد (نک. گوتسه، ۱۹۶۲، ص ۵۵؛ گرلو، ۱۹۷۲، ص ۴۹۴؛ کورنفلت، ۱۹۷۸، ص ۱۱۶)؛ آن را در نام‌های دوره هلنیستی می‌یابیم (نک. هوونیک تن‌کاته، ۱۹۶۱، صص ۲۸-۱۲۴).

۱۹- در مورد عنصر nuwa نک. بخصوص لاروش، ۱۹۶۶، صص ۲۴-۳۲۲؛ هوونیک تن‌کاته، ۱۹۶۱، صص ۸-۱۶۷. نام trkmw احتمالاً در زبان هیتی‌ها شکل Tarkummuwa داشته است (لاروش، ۱۹۶۶، ص ۱۷۹ شماره ۱۲۸۵) و در یونانی به اشکال "تارکوموس"، "تارکیموس" بوده است (نک. سوندوال، ۱۹۱۳، ص ۱۶۲ و ۲۱۴).

۲۰- در واقع مسکوکاتی که نوشته‌ی trkmw روی آن‌ها باشد بسیار فراوانند؛ به علاوه مسکوکات بلافاصله قبل از آن نام "مزدایی" و بعد از آن "فارنا باز" را دارند. این فراوانی و تاریخگذاری کاملاً مطابقت دارند با آنچه درباره داتامس از منابع کلاسیک می‌دانیم و مشکل به نظر می‌رسد که این دو نفر یک شخص نبوده باشند. در مورد زندگی داتام‌نک. سکوندا ۱۹۸۸a.

است: با گماردن یک شهریار محلی به مقام شهری احتمالاً به این ترتیب تا اندازه زیادی خودمختاری منطقه‌ای تأمین شده است.

۴- کتیبه‌ی همیت

این کتیبه در همیت کنار رود پیراموس در حدود ۲۰ کیلومتری جنوب قراتپه کشف شده است. کتیبه‌ای است بر روی سنگ مرمر ولی بسیار خراب و تکه‌تکه. دوپون - سومر در سطر ۴ چنین خوانده است [SNMPY HŠTR]؟ و پیشنهاد کرده که اولین کلمه را یک اسم خاص ایرانی مختوم به *pāya*- بدانیم که اولین عنصر آن چندان قابل شناسایی نیست و ممکن است نام یک شهر [= ساتراپ] باشد چون سپس قابل بازسازی به [HŠTR[PŃ] = Satra(pe) است. بازسازی اخیر بسیار محتمل به نظر می‌رسد، ولی از لحاظ علم خط‌شناسی کلمه اول بیشتر SRMPY می‌نماید تا SNMPY، و این قرائت یک ساختار لوویتی در اختیار ما قرار می‌دهد که ممکن است از دو عنصر زیر تشکیل شده باشد:

SRM - "Sarma" احتمالاً برابر با ایزد Šarruma^{۲۱}

Py - "Piya" به معنای "داد"^{۲۲}

به علاوه از روی عکس برداشته شده به نظر می‌رسد که یک R قبل از SrmPy قابل خواندن است: پس قرائت زیر پیشنهاد می‌شود:

^{۲۳}[Xb]r SrmPy hštr[pn]؛ یعنی: X پسرِ سرمایای شهرَب.

پس این کتیبه آرامی، به رغم قطعه‌قطعه بودن و عدم قطعیت‌های موجود، احتمالاً

21- Cf. le nom du roi de Hilakku à l'époque d'Assurbanipal: Sanda-sarme, et le nom de Ciliciens en aramé en d'Egypt: *srnzn*, 'Sarmanazi' (cf. Goetze 1962, 56) et *mwsrm*, 'Muwasarma' (cf. Kornfeld 1978, 115). Cf. aussi Laroche 1963; 1966 293-294. On en rapprochera, en grec, des nom tels que *Trokozarmas* (Zgusta 1964, 490, § 1512-24).

22- Cf. Laroche 1966, 317-319. On en rapprochera des noms de Ciliciens attesté sen aramé en d'Egypte: *pytr'nz* et *t'npy* (Goetze 1978; Kornfeld 1966, 116).

۲۳- این فرمول می‌تواند شبیه به فرمولی باشد که در مورد سطور ۳ و ۴ کتیبه‌ی آرامی سه زبانه‌ی کسانتوس مورد استفاده قرار گرفته است: *Pgswd[r]br ktmnw hštrpn 'zy bkrk wtnyl*؛ یعنی: «پیکسودارو پسرِ کاتومنو، شهری (که) بر کاریا و لوقیه (حکومت می‌کند)» (نک. دوپون - سومر، ۱۹۷۹، ص ۷-۱۳۶).

نام شهربی است که پدرش یک نام لوویایی محلی داشته است. پس بار دیگر به موردی برخورد می‌کنیم که یک شهریار محلی شهرب بوده است.

۵- دو کتیبه‌ی آرامی "میدان جیق قلعه"

این دو کتیبه‌ی آرامی که برای نخستین بار در سال ۱۹۷۵ توسط دوپون - سومر مورد بررسی قرار گرفته‌اند، یکی در مدخل میدان قلعه در درون دیوار داخلی، و دیگری در مدخل یک گور در کاوشگاه "میدان جیق قلعه" [Meydancikkale] در نزدیکی روستای "گولنار" [گلنار] در کوه‌های کیلیکیه حدود ۵۰ کیلومتری غرب شهر ساحلی "سیلیفکه" پیدا شده‌اند. ما اخیراً با لوزاشمور یک معرفی مقدماتی از این کتیبه‌ی بسیار آسیب‌دیده انجام داده‌ایم (داون، لومر، لوزاشمور، ۱۹۸۷، صص ۳۷۷-۳۶۵) و در آینده انتشار کامل آن انجام خواهد شد. این انتشار به ما اجازه می‌دهد که در این جا به کوتاهی سخن گوئیم.

اولی یک کتیبه‌ی رسمی است با ذکر تاریخ سال شانزدهم (یا بیشتر) پادشاهی اردشیر البته بدون آن‌که لااقل فعلاً معلوم باشد منظور کدام اردشیر بوده است. این کتیبه رسمی به احتمال زیاد یک "قانون" (dātāh = داد) بوده است. بقیه قطعات نیز اجازه می‌دهند عناصر زنجیره‌ای یا هم‌نشین [Syntagme] Kd/rš byrt' را تشخیص دهیم که ظاهراً توصیف محل bīrtā به معنای "دژ شهر" است (لومر، لوزاشمور، ۱۹۸۷) که ما به آن نام Kd/rš می‌دهیم.

این دو کتیبه اجازه می‌دهند این "دژ شهر" دوره‌ی ایران را همان Kirši/Kiršu [شهر "کیرشی" یا "کیرشو"] پایتخت سنتی "آپوثاشو" پادشاه "پیرین‌دو" بدانیم که در سال ۵۵۷/۶ ق.م. توسط "نریگلپسر" شاه بابلیه ویران شده است (وایزمن، ۱۹۵۶، صص ۳۹-۴۲ و ۷۴-۷۷؛ ABC, 103-104؛ ۸۶-۸۸).

این محل، که بقایای پیکره‌های سبک شبه‌پرسپولسی [شبه تخت جمشیدی] آن نمایانگر اهمیت آن در دوره ایران است (داون، ۱۹۸۷، صص ۳۶۲-۵) احتمالاً نقش پایتخت یا مرکز استان را در منطقه کوهستانی واقع در غرب مصب رود کالوکادنوس ایفا می‌کرده و در عین حال دژی بوده است برای پاسداری از ساحلی که درست

پژوهش‌های کتیبه‌شناسی آرامی... □ ۳۰۷

روبه‌روی جزیره قبرس قرار داشته است. پس چنین می‌نماید که امپراتوری هخامنشی حداقل در این محل بخشی از وظایفی را که در دوره استقلال این منطقه واگذار کرده بوده است خود انجام می‌داده است.

بدین‌سان ظاهراً این چند پژوهش اندک کتیبه‌ای آرامی، به درجات گوناگون و جنبه‌های مختلف نمایانگر آن است که شاهنشاهی هخامنشی به سنن محلی، نقش مقامات محلی و فرهنگ یا مذاهب بومی احترام می‌گذاشته است.^{۲۴}

پیشکش
را در
ایران
www.tabarestan.info

۲۴- درباره این مسأله بنگرید به نظریات بریان ۱۹۸۶: ۱۹۸۷. و نیز نک. بلن‌کین‌سپ، ۱۹۸۷، صص ۴۲۱-۴۰۹.

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

گندم، روغن و شراب...*

(یادداشت‌هایی درباره مبادلات بازرگانی در مدیترانه شرقی پیرامون اواسط هزاره یکم ق.م)

ژان فرانسو اسال - لیون

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

رویکردی، حتی فروتنانه نظیر آنچه خواهد آمد، نسبت به دادوستدها و جریان‌های بازرگانی مدیترانه خاوری در سراسر هزاره یکم ق.م. باید بکوشد تا از هر گونه خطرکردنی بپرهیزد. نخستین خطر، بنا به فرمول‌الای (۱۹۸۸، ص ۶۱) "الهام گرفتن از قوه تخیل و تعمیم" است؛ بررسی ما برای اجتناب از این خطر خواهد کوشید تا جایی که مقدور است بر اشیای باستان‌شناختی کاملاً معمولی و مورد مصرف عام، و گلدان‌ها و کوزه‌ها و ظروف اغلب بدون تزئین که ویژگی بسیار ممتازی ندارند، تکیه کند. در گذشته پیش‌پا افتادگی چنین ظروفی معمولاً باعث شده که کاوندگان و حفاران آن‌ها را ندیده بگیرند، هر چند اکنون به نظر می‌رسد که وضع برعکس شده است؛ و چه بسا این واکنشی بوده است در برابر تاریخ‌نگارانی که از آن‌ها غفلت کرده‌اند^۱ و بدین‌گونه موجب شده‌اند تا بخش مهمی از واقعیت‌های منطقه‌ای ناشناخته بمانند. زیرا این درست دومین مخاطره‌ای است که باید از آن پرهیز کرد: یعنی تنها به مبادلات بین‌المللی توجه داشتن (به آن معنایی که برای آن دوره مرسوم شده، مثلاً: یونانی - فنیقی، یا مدیترانه شرقی - غرب) که بدان جا می‌انجامد که "دیدن درخت

*- در اجلاس دانشگاه خرونینگن در سال ۱۹۸۸ فقط دو کالای نخست مورد بررسی قرار گرفتند. همان بررسی و تحلیل پایه مقاله کنونی است که البته ملاحظات مقدماتی به آن افزوده شده است: بررسی توسعه بازرگانی شراب و نیز تأملاتی تکمیلی درباره سازمان تجارت که موضوع مقاله آینده در "کارگاه تاریخ هخامنشی" (آن آرور، ۱۹۹۰) خواهند بود.
۱- در کتاب الای که به آن اشاره کردیم نیز وجود ندارند.

مانع از دیدن جنگل شود" و پیچیدگی عناصر منطقه‌ای ناشناخته بماند: حتی در جدیدترین مطالعات تاریخی، جریان‌های تجارتی در مدیترانه شرقی از آغاز هزاره یکم غالباً فقط یک جهت دارند و از زاویه اشاعه سفالینه‌های یونانی در خاورمیانه نگریسته می‌شوند. این روش، چنان‌که خواهیم دید، به نحو خطرناکی کاهنده است و واقعیت پرجنب‌وجوش تاریخی این بخش از مدیترانه را در سایه قرار می‌دهد. یعنی: مسیرهای بی‌شمار و مبادلات بین منطقه‌ای که مصر، ساحل سوریه-فنیقیه، قبرس، فلسطین، سواحل آناتولی و آسیای صغیر را به هم پیوند می‌داده‌اند.

چنین بهره‌گیری یک جانبه از اسناد باستان‌شناختی گاه به چنان چشم‌پوشی خطرناکی از حقایق می‌انجامد که اگر مراقب نباشیم چهره دروغینی از واقعیت به خود می‌گیرد.^۲ تأکید و تکرار این‌که مثلاً «فنیقی‌ها... در دریاها در میان مناطق همسایه رقیبی نداشتند» (الای، ۱۹۸۸، ص ۶۸) به معنای نادیده گرفتن نقش و استعداد قبرسی‌ها یا مصری‌هاست که غالباً در متون از آن‌ها نام برده شده است، حال می‌گذریم از یونانیان آسیای صغیر که فعالیت‌هایشان در سواحل شرقی مدیترانه از آغاز هزاره یکم مورد تأیید بوده است.^۳ فقط با تکیه بر اشاره گذرای از توسیدید (II ۶۹)^۴ در مورد وجود "راه بزرگ آبی مدیترانه شرقی" (الای، ۱۹۸۸، ص ۸۳) که توسط "ناوگان‌های جنگی نیرومند و سهمناکی مراقبت می‌شد" (همان صص ۳-۶۲)، موجب نادیده گرفته شدن کشتی‌های تجارتی که از کنار سواحل تا فواصل دور حرکت می‌کردند و نیز انتخاب مسیرهای متعدد و مبادلاتی تکه‌تکه که بعداً خواهیم کوشید اثبات کنیم خواهد شد؛ باید از استدلال از زاویه دید ترابری دریایی امروزی اجتناب کرد حتی اگر کشتی‌های یونانی و فنیقی نیز احیاناً می‌توانستند بارهای زیادی را فقط از یک مسیر در مدیترانه

۲- «... نظریه پردازی‌ها و حدس و گمان‌های محضی که در اثر تکرار، سرانجام شکل واقعیات بی‌چون و چرا به خود می‌گیرند» (متر، ۱۹۸۵، ص ۳۲).

۳- در آغاز سده پنجم ق.م. «... معاملات با خاور نزدیک همیشه... در دست بازرگانان شهرهای مختلف آسیای صغیر (ونه آنتی‌ها) بود که به هر مناسبتی کالاهایی از آتن حمل می‌کردند» (پرو، ۱۹۶۸، ص ۱۶۸ و استناد او به بوردمن و پیکار). درباره سده‌های هفتم و ششم ق.م. نک هوپر، ۱۹۷۹، ص ۴۳.

۴- متن توسیدید فقط اشاره‌ای است به یک عملیات پلیسی دریایی در سواحل کاریا و لوقیه که به‌ویژه در ترانزیت بازرگانی در آن سال (۴۳۰ ق.م.) بسیار فعال بودند و راهزنان پلوپونزی مانع از فعالیت ناوگان باربری آنتی که غله و آذوقه حمل می‌کردند، می‌شدند.

حمل کنند. و سرانجام به نمونه دیگری اشاره می‌کنیم که سخن از "کاهش واردات از قبرس به شهرهای فنیقی در سده پنجم ق.م." رفته است (الای، ۱۹۸۶) آن هم صرفاً براساس نمونه سفالینه‌های نقش‌دار^۵ که به نظر ما این سخن نه تنها درست نیست بلکه مخالف فلسفه خود مؤلف است که می‌گوید «هرگز نباید، چنان‌که غالباً رسم است، مشکلات بررسی مبادلات بازرگانی در دوران باستان را از نظر دور داشت، زیرا این بررسی فقط می‌تواند به بخشی از کالاهای فاسد‌نشدنی تکیه کند که خود فقط بخشی از حجم کل مبادلات بوده‌اند» (همان، ص ۶۷).

پس اگر می‌خواهیم در حین تحقیق، برخی تأکیدات بی‌پایه یا سست پایه برایمان به اموری "واقع‌نما" تبدیل نشوند، نخست باید چارچوب‌های جغرافیایی و - تا جایی که میسر است - چارچوب‌های اقتصادی سکه موردنظر خود را تعیین کنیم. حوضه شرقی مدیترانه جزء مناطق بسیار متنوعی است که تخصص‌های گوناگونی می‌طلبد، و با این حال تمام این مناطق (به جز مصر) از لحاظ تولیدات کشاورزی و جوه یگانه و مشترکی دارند: غلات، زیتون، تاکستان، درختان میوه، گوسفند و بز، و فراورده‌های دریایی یا به اصطلاح آبزیان. پس حق داریم درباره علل و شیوه‌های حاکم بر دادوستد این نیازهای اولیه (گندم، روغن و شراب) تا جایی که به حمل و نقل ظروفی که این کالاها در آن‌ها ریخته و حمل می‌شوند مربوط می‌گردد، کنجکاو باشیم. در این جا بی‌گمان پای پارامترها و شاخص‌های تاریخی به میان کشیده می‌شود: تنوعات جمعیتی، افت و خیزهای سیاسی و غیره که در جاهای دیگر مورد بررسی قرار گرفته‌اند.^۶ پیشنهاد من بسیار ساده‌تر و معمولی‌تر از این‌هاست و خواهم کوشید روشن کنم که در اواسط هزاره یکم ق.م. مبادلات دریایی در مدیترانه شرقی به فراوانی جریان داشته است. با این تحقیق شاید بتوانیم بفهمیم بازرگانان چه کسانی بوده‌اند و چه محرک‌ها و انگیزه‌های داشته‌اند، و آنگاه به بررسی استمرارها و انقطاع‌های این دادوستدها

^۵ که درباره آن‌ها می‌دانیم از مدت‌ها پیش اهمیت خود را از سده پنجم ق.م. در تولیدات قبرس از دست داده بودند (مثلاً یرستاد، SCE IV 2، ص ۴۸۷). من به موضوع اهمیت ظروف سفالی در بخش دوم این بررسی بازخواهم گشت.
^۶ آثار فینلی که دیدگاه‌های ناچیز بین او درباره نقش تجارت بین‌المللی در دوران کلاسیک اکنون دیگر مانند گذشته پرطرفدار نیستند. اخیراً یک بررسی سطحی درباره نظریه‌ها و مکاتب فکری در این زمینه توسط آندروواتی (۱۹۸۴) انجام شده است.

بپردازیم هر چند مطالعات کمی مان شتابزده و پیشرس به نظر برسند. مورخان دوره کلاسیک تقریباً همگی به این نتیجه رسیده‌اند که فتوحات ایران بر دادوستدهای میان یونان و خاور نزدیک اثری نگذاشته است (مثلاً: پرو، ۱۹۸۶، ص ۱۶۸). در این صورت مسیرهای بین منطقه‌ای کدام بوده است؟

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

ملاحظات مقدماتی

"دریاهای" مدیترانه شرقی

روژه (۱۹۶۶، ص ۴۳) ضمن توصیف فضا‌های دریایی مدیترانه در دوره رومیان بیش از ۱۰ نامگذاری منطقه‌ای در شرق یونان را برمی‌شمارد: دریای تراکیه، دریای اژه، دریای مورتو، دریای ایکاری، دریای کرت، دریای کاریاتی، دریای لیبی، دریای مصر، دریای فنیقیه، دریای قبرس، و دریای پامفیلیا یا لوقیه (شکل ۱). مؤلف تأکید می‌کند که منشأ همه‌ی این نامگذاری‌ها هلنی [یونانی] است و «به احتمال زیاد به دوره‌ای تعلق دارند که کشتیرانی ساحلی شرط طبیعی فعالیت دریانوردی بوده است» (همان‌ص ۴۵). او اطمینان دارد که حدود اواسط هزاره یکم ق.م. هنوز کشتیرانی ساحلی بر کشتیرانی در دریاهای آزاد غلبه داشته است، هر چند فنون کشتی‌سازی امکان وجود کشتی‌های با سنگینی متوسط که بتوانند به مسافت در آب‌های آزاد بپردازند را می‌داده است^۷؛ فقط روش‌های دریانوردی هنوز به اندازه کافی رشد نکرده بوده است. حفظ مسیرها، ارزیابی فواصل و زمان و عرض جغرافیایی و غیره - و از این رو کمتر ناخدایی جرأت می‌کرده تا به خطر تن دهد و از ساحل زیاده از حد دور شود.^۸ قطعه‌قطعه کردن دریاهای شرق مدیترانه و ضرورت کشتیرانی در نزدیکی ساحل بدان معنا نبوده که هر یک از این "دریاها" خودمختار و به روی دیگران بسته بوده

7- Parmi les sources, on se reportera aux informations fournies par le *Périple du Pseudo-Scylax*, GGM. Sur les techniques de navigation, l'ouvrage essentiel de Casson 1971 doit être complété désormais par l'indispensable Basch 1987.

۸- البته فنیقی‌ها حداقل از قرن نهم ق.م. مدیترانه غربی را درنوردیده بودند، اما این حاصل مسیر طولانی با توقف‌های متعددی بود که دیدن - ایسا طی کرده بودند و در ساحل تونس کنونی کارتاژ را تأسیس نمودند؛ و باستان‌شناسی نمایانگر مراحل منظم کشتیرانی ساحلی فنیقی‌ها به سوی مراکش و اسپانیا است. نک. یونان، ۱۹۷۹، یا نیمایر، ۱۹۸۲.

است؛ بلکه تاریخچه‌ی روابط یونانیان با شرق به صورت: ایجاد مستعمرات یا مهاجرنشین‌ها در آسیای صغیر و کورناتیک [لیبی]، استقرار نمایندگی‌های تجارتنی در سوریه و مصر و جز آن، عکس این مطلب را ثابت می‌کند. اما این نامگذاری‌ها که تعیین‌کننده فضاها یا دریاهایی محدودی هستند شاید بیانگر ویژگی‌هایی در هر یک از این فضاها بوده‌اند که از جمله می‌توان به دو شیوه آن‌ها را تعبیر کرد. یکی می‌تواند فرضیه وجود "یک منطقه‌ی دریایی مرجح برای هر جامعه‌ی دریانورد معین" باشد، منطقه‌ای که بنادر بند ناف آن جامعه در آن قرار دارند، به آداب و عادات آن‌جا بیشتر خو گرفته، محیط دریایی آن‌جا را بهتر می‌شناسد، و بنابراین غالباً نیز در آن‌جا به دریانوردی می‌پردازد^۹؛ این مدرکی است که یادآوری‌اش سودمند است. فرضیه دیگر می‌تواند وجود نوعی بازار خاص یا ترجیحی باشد که اکثر دادوستدهای منطقه‌ای و نامربوط به تجارت‌های دوردست در آن‌جا انجام می‌گیرد؛ این فضاها یا دریایی محدود محل‌های مرجح تجارت منطقه‌ای محسوب می‌شوند. چند مثال می‌تواند در فهم بهتر این فرضیه کمک باشد.

الف) در "دریای مصر" روابط بسیار زیاد و شدیدی میان جزیره قبرس و دلتای نیل از سده هشتم ق.م. حداقل تا به قدرت رسیدن خاندان لاگیداها در قبرس وجود دارد. اگر به یافته‌های باستان‌شناختی توجه کنیم، اسناد موجود نشان می‌دهند که نسبت میان اشیای مصری کشف شده در جزیره قبرس از لحاظ کمی از آنچه مثلاً در ساحل سوریه - فلسطین پیدا شده بسیار بیشتر است و لااقل در مورد قرن‌های مورد بررسی ما (ششم تا چهارم) چنین است.^{۱۰} مسئولیت چنین وضعی را به عدم کفایت جستجوها و کاوش‌ها یا کمبود گزارش‌ها نسبت دادن (الای، ۱۹۸۸، صص ۱۱-۱۲)

۹- البته این مسأله هیچ ربطی به مفهوم امروزی "آب‌های سرزمینی" ندارد که در آن دوره به دشواری قابل دفاع بود مگر شاید برای چند دولت‌شهر مهم (الای، ۱۹۸۸، صص ۳-۶۲). در متون یونانی گمان نمی‌رود منظور از "حمایت" نهادی چیزی فراتر از محدوده‌ی جغرافیایی بندر یا خلیج بوده باشد. مانند نمونه یاسوس که ولیساروپولوس، ۱۹۷۷، صص ۷۰-۶۹ به آن اشاره کرده است.

۱۰- لوکلان از ۱۹۷۲ امید داشت اشیای مصری به دست آمده در قبرس را مورد بررسی قرار دهد. کلرک و دیگران (۱۹۷۶) در جلد دوم کاوش‌های خود در شهر کیتیون فهرست اولیه‌ای ارائه داده‌اند. از فقدان چنین کتاب‌هایی در مورد فنیقیه یا فلسطین می‌توان متأسف بود که اشیای مصری متعددی در آن‌جاها پیدا شده‌اند؛ وجود چنین فهرست‌هایی محقق را از رجوع‌های مکرر و ملال‌آور به گزارش‌های بی‌شمار کاوش‌ها معاف می‌کند.

ترفند آسانی است که پایه استواری ندارد بخصوص در مورد قبرس و فلسطین که همیشه و به شدت کاوش شده‌اند و عدم توازن موجود ظاهراً برعکس بازتاب تفاوتی واقعی در مسیرهای دریانوردی و در واقع در مبادله آدم‌ها و اندیشه‌ها است. اخیراً به روابط بسیار نزدیکی که مصر را به شهر قبرسی آماتوس پیوند می‌داده تأکید شده است، شهری که در آن آیین‌ها و کیش‌ها و سایر تجلیات فرهنگی (پیکرتراشی، معماری و غیره) گواهی هستند بر نفوذ و تأثیرات عمیق درونی نیل در دزدان کهن و کلاسیک.^{۱۱} کشفیات باستان‌شناختی همچنین نمایانگر تماس‌های فراوان میان مصر و شهر فنیقی نشین کیتیون هستند (نک. پانوش ۱۰) که ظاهراً بیش از هر شهر دیگر در ساحل قاره‌ای مقابل بوده است. مثلاً حدود پایان سده سوم ق.م. مشتریان یک Kentro [= مرکز] واقع در نزدیکی بندر این شهر ماهی‌های مصری مصرف می‌کرده‌اند.^{۱۲}

می‌توان بر شمار مثال‌هایی که نزدیکی روابط میان قبرس و مصر را اثبات می‌کنند افزود. با این حال چنین ملاحظات نباید به تفسیرهای نادرست بینجامد چنان‌که مثلاً فقط به مبادلات میان مصر و قبرس به زیان مبادلاتی دیگر مانند مصر - فنیقیه یا قبرس - فنیقیه توجه شود؟ فقط می‌بینیم در درون "دریای مصر"، وجود مسیرهای ممتاز و برتر دریانوردی و تجارت ظاهراً مصر و قبرس را به نوعی بازار برتر و فعال‌تر از بازار مصر در سواحل شرقی مدیترانه مرتبط می‌سازد.

ب) "دریای فنیقیه" یا "سوریه" که از منطقه لاذقیه در سوریه تا دلتای نیل گسترده می‌شود از دیرباز شناخته شده است و این نیز بسیار ویژه به نظر می‌رسد. فراتر از تاریخ بیلوس (= جُبیل) که این چنین با تاریخ مصر درهم تنیده است می‌توان از متون متعدد اوگاریتی نام برد که تعیین‌کننده مراحل دریانوردی در این فضای دریایی هستند: بیلوس، صور، عکا، یافا و غیره.^{۱۳} در دوره نوآشوری، پیمانی که میان آسرحدون با

۱۱- اوپر، ۱۹۸۶. مؤلف عقیده دارد (ص ۳۷۳) که فلسطینی - فنیقی‌ها در اشاعه مذهب هاتور در شهر آماتوس نقش واسطه داشته‌اند. آیا به راستی چنین فرضیه‌ای ضرورت دارد؟ باستان‌شناسی تاکنون چنین مسیر انحرافی پیچاپیچی را تأیید نکرده است بلکه بیشتر مؤید روابط مستقیم میان قبرس و مصر است چنان‌که از جمله مثلاً هرمار، ۱۹۸۵، ثابت کرده است.

۱۲- کاوش‌های فرانسویان در کیتیون - بامبولاج IV با عنوان سطوح هلنیستی، زیر چاپ.

۱۳- «به شاه اوگاریت... پیام از جانب شاه صور، برادر تو... کشتی محکمی را که تو به مصر فرستادی بودی. حتی این

بعل شاه صور به امضا می‌رسد حدود قلمرو این شاه را دقیقاً تثبیت می‌کند: «اینان هستند بندرها و راه‌های تجارتی که آسرحدون پادشاه آشور به خدمتگزار خود بعل [واگذار کرد]: عَکّا، دُر، و سراسر ناحیه فلسطین، و از همه شهرهای درون سرزمین ساحلی، بیلوس، لبنان، همه شهرهای کوهستانی، همه (این) شهرها که شهرهای اسرحدون پادشاه آشور هستند» (SAA، II، شماره ۵): دو هیچ موردی سخن از قبرس یا سرزمین‌های دیگر دوردست‌تر در میان نیست، و صورت در این چارچوب آشکارا به "دریای فنیقیه" تعلق دارد. سپس بر پایه مثال‌های دقیق شدت مبادلات در این فضای دریایی، به‌ویژه دادوستد غلات و شراب را مشاهده خواهیم کرد. بار دیگر باید از تعبیر نادرست برحذر باشیم: این امتیازات و اشارات هیچ‌گاه پیوندهای کاملاً شناخته شده صور با قبرس^{۱۴}، آسیای صغیر یا غرب را در معرض تردید قرار نمی‌دهند بلکه ترسیم‌کننده مرزهای دریایی و تجارتی ممتاز و خاصی در امتداد سواحل مدیترانه شرقی هستند که ظاهراً مستقل از مدارها و مسیرهایی بوده که همین ساحل را به مصر یا به قبرس یا حتی در دوره پیش از هخامنشی به سوریه‌ی شمالی پیوند می‌داده است. در واقع بول عقیده دارد که "مادرشهر" فنیقی در عصر آهن روابط اندکی با شمال داشته است (۱۹۸۳، ص ۱۲۴).

ج) شاید یادآوری اهمیت "دریای قبرس" (هرودوت می‌گوید "دریای قبرس": ۷۲۱) که ساحل شرقی جزیره را به سواحل فنیقیه مرکزی و شمالی تا بنادر کیلیکیه پیوند می‌دهد، زائد به نظر آید. بی‌تردید مناسب‌تر است که برای عصر آهن (از سده ششم تا چهارم ق.م) و دوره هخامنشی پیشنهاد نقشه نگارانه‌ی روزه (۱۹۶۶، ص ۴۳) را تغییر دهیم

→ کشتی در صور پهلو گرفت: این کشتی دستخوش رگباری شدید شد... باشد که اگر کشتی تو در عکا خیس می‌شود بی‌بار و محموله باشد...» (لپینسکی، ۱۹۶۷، ص ۲۸۳).

۱۴- بنگرید به ملاحظات بریمر (سال ۱۹۸۶) درباره اشاعه و پخش سفالینه‌های ظریف و عالی فنیقی در عصر آهن: مؤلف رواج و علاقه بیشتر به آن‌ها را در مثلث صور - قبرس - المینا می‌داند که در خارج از این مثلث اشاعه این نوع سفالینه کمتر بوده است و این فرض را مطرح می‌کند که سفالینه‌های یونانی و قبرسی نیز در یک مسیر دریایی معکوس دارای پیشروی تدریجی بوده‌اند (۱۹۸۶، ص ۲۴۶). این در واقع گزارش نادرستی است از اشاعه غالباً فراوان این دو نوع سفالینه در خارج از این مسیر محدود. شاید در مورد دقیق سفالینه‌هایی که لعاب گلین سرخ فنیقی داشته‌اند، اصول این اشاعه را باید در خارج از دلایل تجارتی جستجو کرد؟ بنگرید به بعد و ملاحظات مربوط به نقش سفالگری.

و فضای دریایی آن را تا جلگه عکا در جنوب گسترده‌تر سازیم^{۱۵}؛ در آن صورت دریا‌های قبرس و فنیقیه تداخل خواهند یافت و از لحاظ نقشه‌نگاری رویهم قرار خواهند گرفت که البته با توجه به خصلت بسیار شدید فنیقی، قبرس به طور کلی و شهر کیتیون بالاخص دست‌کم تا قرن پنجم ق.م. (یون، ۱۹۸۷، زیرچاپ) تعجب‌آور نخواهند بود. در درون این ناحیه مبادلات تجاری و فرهنگی از هر دو سو بسیار شدیدتر هستند از آنچه قبرس را به ساحل فنیقیه پیوند می‌دهد؛ نمونه‌های متعددی را بعداً بررسی خواهیم کرد.

از سوی دیگر، بریان در همین مجلد بر نقش سیاسی بخش شمالی "دریای قبرس" در زمان شاهان هخامنشی تأکید دارد؛ به نظر مؤلف این بخش هم بازاری بوده است بر سر راه جاده شاهی که از بابلیه بوده است و هم از آن مهم‌تر (به نظر خود مؤلف) گذرگاهی برای عبور نظامیان و سیاستمداران و بنابراین پایگاهی نظامی و دریایی برای قوای "شاهان بزرگ" ایران که درگیر جنگ با شورشیان متعدد محلی (مصر، قبرس، فنیقیه و غیره) بوده‌اند که این منطقه امپراتوری را به آشوب می‌کشاندند. سرانجام یکی از ویژگی‌های بخش کیلیکیه‌ای "دریای قبرس" آن است که در این دوره و حتی قبل از آن (بنابر گواهی واردات فراوان یونانی به المینا در سده هفتم) بسیار نسبت به غرب آغوش بازتری داشته است در مقایسه با "دریای فنیقیه" یا «دریای مصر (بی‌آن‌که وارد بحث دقیق‌تری درباره تعریف مفهوم "غرب"، "یونان آسیای صغیر" یا "یونان قاره‌ای" بشویم)؛ و چنان‌که گفتیم (پانوش ۴) این جا یک "بولوار" دریایی بوده است، و باید بیفزاییم که از "دریای قبرس" (و نیز خود قبرس) بوده است که اکثر تماس‌ها میان جهان یونانی و خاور نزدیک چه قبل و چه در دوره هخامنشی برقرار می‌شده است.

(د) می‌توان نظرهای اجمالی درباره این مسیرهای دریایی منطقه‌ای یا بین منطقه‌ای در مدیترانه شرقی را افزایش داد؛ تنها در پایان به پیچیدگی و درهم‌بافتگی "دریای مصر" با "دریای کارپاتی" یا رودسی اشاره می‌کنیم که جهان اژه‌ای - یونانی و مصر را

۱۵- درباره روابط سیاسی میان عکا و قبرس، بخصوص کیتیون، بنگرید به گودزو آماداسی، ۱۹۷۷ به ویژه ص ۱۴۶ درباره قرائت ذکر شده درباره یک سفیر (یا وزیر یا فرستاده؟) از عکا به کیتیون؛ این مؤید فرضیه استقلال قلمرو عکا به اندازه استقلال صور است که شهر اخیر نیز فرستاده‌ای در کیتیون داشته است (در این باره نک. دوتون، ۱۹۸۵، با مآخذ در ص ۹۳). درباره مبادلات بازرگانی میان این دو منطقه، بنگرید به بعد در مورد روغن زیتون.

در تماس با یکدیگر قرار می‌داده است. از لحاظ تاریخی، سیاست دریایی سلسله‌ی سائیت مصر - اتحادهای متعدد با لیدی، تلاش برای نزدیکی با یونانیان آسیایی، استقبال از مزدوران یونانی، بنای شهر نائوکراتیس و غیره - می‌توانسته است، همان‌طور که اخیراً والین‌خا (۱۹۸۷) اثبات کرده، یکی از دلایل گنجاندن مسیرهای تجاری مصر در مدیترانه شرقی بوده باشد. از دیدگاه باستان شناسی - و بدون یادآوری مسأله‌ای که درباره اشاعه سفالینه‌های یونانی - شرقی بارها مورد مطالعه قرار گرفته است - تکامل تولید و توزیع بطری‌های انسان شکل سفالی لعاب‌دار یا بدل چینی یا بطری‌های شیشه‌ای میان مصر و رودس در سده‌های هفتم و ششم ق.م. بسیار معنی‌دار و در خور اهمیت است (وب، ۱۹۸۰).

بدین ترتیب قبل از بررسی چند فراورده‌ی مبادله شده و ارائه پیشنهادهایی درباره ماهیت تجارت منطقه‌ای، این نظر سطحی و سریع و ناقص درباره مسیرها و مدارهای دریایی در مدیترانه شرقی به ما امکان می‌دهد تا به داده‌های مهم نظر اندازیم. توجهی که با این دیدگاه تاکنون به راه‌های دریایی به سوی غرب داشتیم به منظور چشم‌پوشی یا بی‌اهمیت جلوه دادن تأثیر و اهمیت بازرگانی راه دور با شهرهای یونانی یا ایونی یا غرب فنیقی - پونیک [کارتاژ] نبود، بلکه تنها به قصد جاانداختن دیدگاهی متفاوت بود. جریان بازرگانی بین‌المللی (به معنای دوردست، حتی میان صور و مستملکات کارتاژی آن) را باید به منزله‌ی حرکت (یا مجموعه حرکاتی) مستقیم الخط یا خطی در نظر گرفت: رفت و آمدها بین دو (یا چند) بندر دور از یکدیگر، راه‌ها و مسیرهایی منظم و مرسوم... برعکس، آنچه در ذهن ما درباره درون مدیترانه شرقی شروع به رشد کرده است، یک حرکت "براونی" در تمام جهات است: مسیرهای طولانی پیچیده و پیچاپیچ و نامنظم. این دو مجموعه شکل دادوستد نافی یکدیگر نیستند و مسلم است که در موقعیت‌های متعدد با یکدیگر تلاقی و حتی یگانگی می‌یابند؛ اما باید به هوش باشیم و یکی را به سود دیگری (و برعکس) نادیده نگیریم تا در دام ساده‌انگاری‌های افراطی نلغزیم.^{۱۶}

تولیدات، تولیدکنندگان و بازرگانان

چنان‌که پیشتر ذکر کردیم، مناطق ساحلی مدیترانه شرقی همگی اقلیمی مشابه دارند و بنابراین کمابیش تولیدکننده فراورده‌های اساسی خوراکی همانندی هستند. نمی‌خواهیم دوباره به غنای افسانه‌ای مصر از لحاظ وجود غله بازگردیم که دارای انواع و اقسام فراورده‌های نشاسته‌ای، انواع گوناگون گندم و جو و غیره بوده است. «از همه سرزمین‌ها برای خرید غله نزد یوسف به مصر آمدند زیرا قحطی بر سراسر زمین سخت شد» (سفریدایش، باب ۴۱، آیه ۵۷). استرابو تأکید دارد که در زمان اوگوستوس جزیره قبرس از لحاظ غلات خودکفا بوده است.^{۱۷} در مورد دوره‌های کهن‌تر نشانه‌های "دیرین گیاه‌شناسی" زیاد هستند و امکان می‌دهند تا ترازنامه‌ای از گیاهان کاشتنی در هزاره یکم یا در عصر مفرغ (یلم‌کویست [Hjelmqvist] ۱۹۷۳ و ۱۹۷۹) ترتیب دهیم: انواع و اقسام گندم و جو بخش مهمی از جزیره را پوشانده بوده‌اند. از سوی دیگر، باستان‌شناسی اطلاعاتی درباره دروی آن‌ها در دوره‌های تاریخی فراهم آورده است: مثلاً برای دوره مفرغ پسین ابزار سنگی آسیا کردن گندم به وفور در دشت غنی لارناکا در کیتیون (الیوت، کیتیون ۷ صص ۳۱۶-۲۹۵) و در "هلا سلطان تکه" بقایای غلات پیدا شده است (یلم‌کویست، همان، با کتابنامه پیشین). در قدیمی‌ترین متون، کتاب مقدس فلسطین را سرزمینی معرفی می‌کند که "پُر از گندم و جو... است... زمینی که در آن نان را به تنگی نخواهی خورد..." (سفر تثیبه، باب هشتم ۸)؛ در عصر آهن نوآوری‌های فنی مهم امکان توسعه کشاورزی فشرده و متمرکز را فراهم ساختند (بوروفسکی، ۱۹۸۶، صص ۶-۱۰). اگر این راست باشد که دشت باریک ساحلی لبنان بین صیدون [صیدا] و طرابلس همیشه وقف کاشت و برداشت درختان مو و زیتون بوده است نه غلات، در آن صورت بدون شک غلات را در جلگه داخلی بقاع و در سوریه شمالی در مناطق لازقیه و امریث و غیره می‌کاشته‌اند که یکی از انبارهای غله جهان در زمان رومیان بوده است (استرابو XVI، ۲، ۹ در مورد منطقه لائودیکه). گندم آسیای صغیر

۱۷- استرابو XIV، ۶، ۶. با این حال مؤلف به اشاره می‌فهماند که آباد شدن و زیرکشت رفتن اراضی جزیره نسبتاً تازه بوده است. به نوشته او «اراتوستنس می‌گوید در روزگار باستان جلگه‌های قبرس پوشیده از جنگل‌های انبوه و غیرقابل کشت بوده است.» ولی این "روزگار باستان" اراتوستنس چه زمانی بوده است؟

متعلق به دشت‌های ساحلی از کیلیکیه تا پونت اوکسین [دریای سیاه] اغلب توسط مورخان قدیم از هرودوت گرفته تا استرابو مورد اشاره قرار می‌گرفته است: در این زمینه مراجعه به نقشه‌های توزیع که توسط آمورتی (۱۹۸۶، ص ۹-۴۷) تهیه شده می‌تواند سودمند باشد. بدین ترتیب غیر از مورد محدود فنیقیه مرکزی، هیچ یک از مناطق ساحلی مدیترانه شرقی نه تنها طبعاً نیازی به واردات غله (گندم یا جو) نداشته‌اند بلکه هر یک حتی می‌توانسته مازاد تولید خود را از جمله به یونان دوره کهن صادر کنند.^{۱۸} بنابراین به نحوی ظاهراً متناقض شاهد آن هستیم که تجارت غلات در میان مناطقی انجام می‌گرفته که خود تولیدکننده غله بوده‌اند و حتی گاه مازاد تولید داشته‌اند.^{۱۹}

در مورد تولید زیتون و شراب نیز همین نکته صدق می‌کرده است.^{۲۰} فقط مصر بود که موفق به کشت زیتون نمی‌شد و به رغم تلاش‌های سلسله‌ی هجدهم برای سازگاری اقلیمی همیشه زیتون در آنجا کمیاب بوده است. باستان‌شناسان در برخی کاوشگاه‌های دوره نوسنگی در قبرس به انبارهای زیتون و نشانه‌های متعددی از زیتون‌کاری در عصر مفرغ اخیر در دوره قبرس کلاسیک برخورد کرده‌اند (حاجی‌ساوآس، ۱۹۸۸، ص ۱۲-۱۱۱). زیتون و روغن آن یکی از جاذبه‌های "سرزمین موعود" عبریان بوده است و هسته‌های این میوه در تمام کاوشگاه‌های فلسطین دوره هلنیستی پیدا شده است (بوروفسکی، ۱۹۸۷، صص ۲۶-۱۱۷). معلوم نیست الای بر چه مبنای تاریخی تأکید می‌کند که شهرهای فنیقیه «در مجموع فاقد روغن زیتون بوده‌اند» (۱۹۸۸، ص ۷۲). البته حیرام پادشاه صور هر ساله "بیست هزار کُر گندم و بیست کُر روغن صاف" از سلیمان پادشاه اسرائیل دریافت می‌کرد (اول پادشاهان ۵، ۱۱)، اما این فقط یک شهر فنیقیه مرکزی بود.^{۲۱} اخیراً نقش زیتون‌کاری در اوگاریت چه در منطقه مسکونی مرکز شهر

۱۸- براوو، ۱۹۸۳ ص ۱۷: «منطقی است که بیندیشیم بازرگانان یونانی سده‌های هفتم و هشتم... در خاور نزدیک biotos می‌فروخته و athurmata می‌خریده‌اند» یعنی مبادله غلات در برابر اجناس لوکس.

۱۹- البته این اصطلاح به معنای امروزی آن نیست، بلکه اگر کشاورزان کمی بیشتر به خود زحمت می‌دادند می‌توانستند بلافاصله از یک کشت خوب پول باد آورده‌ای به دست آورند!

۲۰- به مسأله شراب در بخش دوم این مقاله می‌رسیم.

۲۱- به نوشته ویلرس جغرافیدان (به نقل از هلنسلر، ۱۹۸۷، ص ۱۰۶) در یک سوم اراضی قابل کشت سوریه - لبنان در سال

(کالت، ۱۹۸۷) و چه در اقتصاد شهر روشن شده است (هلتسر، ۱۹۸۷، ص ۱۱۷): «احساس کلی ما آن است که تولید روغن زیتون در اوگاریت بخش بسیار مهمی از اقتصاد کشور را تشکیل می‌داده است». کالت (۱۹۸۴، صص ۱۶-۷) تاریخچه تولید روغن زیتون در سوریه شمالی در دوره‌های امپراتوری روم و بیزانس را به نحو برجسته و فوق‌العاده‌ای مورد بررسی قرار داده است. در مورد یونان و آسیای صغیر بار دیگر به تحلیل‌های آمورتی (۱۹۸۶، صص ۴۱-۶) رجوع می‌کنیم بی‌آن‌که البته تفسیرهای ثوفراستوس در این باره را نادیده بگیریم؛ در سده چهارم ق.م. بنا به گزارش آتناوس که از آنتیفانس و اوفلیون نقل می‌کند (Deip. II 66-67) روغن زیتون‌های ساموس و کاریا بسیار مشهور بوده‌اند. روغن زیتون به تمام اشکال خود و چه رایج و چه کمیاب و به هر صورتی که مورد استفاده قرار می‌گرفته (برای تغذیه، سوخت، عطرسازی، پزشکی، مذهبی و غیره) ظاهراً فراورده‌ای ویژه و نیمه تجملی بوده که در میان تمام مناطق همسایه که خود در تولید آن "تخصص" داشته‌اند مبادله می‌شده است.^{۲۲}

این آگاهی مهمی است که هنگام بررسی جریان‌های تجاری مواد فاسدشدنی باید همیشه به یادمان باشد: برای دو کالای اساسی قبلاً ذکر شده - و بی‌گمان برای بقیه با احتیاط لازم: مصر، فنیقیه مرکزی - هیچ‌یک از مناطق ساحلی مدیترانه شرقی از نظر ساختاری دچار کمبود نبوده‌اند. برخلاف فلزات، عطریات و سایر کالاهای نادر، دادوستدهای میان مناطق "دارا" و "ندار" یعنی تولیدکننده و غیرتولیدکننده (به مفهوم have not و have در اقتصاد امروزی) انجام نمی‌شده بلکه میان مناطق تولیدکننده انجام می‌گرفته است.^{۲۳} چنین پدیده‌ای مسلماً بر ماهیت تجارت بین‌المللی و منطقه‌ای اثر می‌گذاشته است: اندیشه عرضه و تقاضا، انگیزه‌های تولیدکنندگان و سوداگران، سیاست‌های بازرگانی و جز آن.

اما عمومیت داشتن تولید غلات و روغن زیتون در سراسر گرداگرد مدیترانه به هیچ‌وجه نافی کمبودها نیست. هر کسی از تغییرپذیری اقلیم مدیترانه و توالی

→ ۱۹۳۸ درخت زیتون کاشته شده بوده است.

۲۲- تقریباً چیزی شبیه به آنچه امروزه می‌کشیم درباره جریان‌های دادوستدهای نفتی میان کشورهای تولیدکننده نفت سر دریاوریم.

۲۳- حتی در مورد تجارت غلات میان یونان و خاور نزدیک در دوره جنگ‌های ایران و یونان. بنگرید به بعد.

خشکسالی‌ها، زمستان‌های بسیار سرد، تابستان‌های بسیار پر آب، بهارهای بسیار زودرس، رودخانه‌هایی که یا طغیان می‌کردند و سرریز می‌شدند یا رو به خشکی می‌نهادند و نظایر آن آگاه است؛^{۲۴} وضع تولید پیش‌بینی‌ناپذیر و ناپایدار بود، یعنی ممکن بود یا گرفتار کمبود شدید شود یا مازاد مصرف پدید آورد. پژواک دوره‌های کمبود و خشکسالی در ادبیات یونان فراوان است (نک. از جمله جیمسون، ۱۹۸۳)، و در متون مصری بارها از قحطی یاد شده است؛ کتاب مقدس^{۲۵} خاطره "گاوه‌های خوب صورت و فربه‌گوشت" و "گاوه‌های بد صورت و لاغرگوشت" یا "خوشه‌های پُر و نیکو بر یک ساقه، و خوشه‌های خشک و باریک و سوخته و از باد شرقی پژمرده" را حفظ کرده است (سفریدایش، ۴۱).^{۲۵} پیدا است که این تناوب دوره‌های خشکسالی و خوب سالی یکی از محرک‌های اساسی مبادلات میان - منطقه‌ای بوده است، بدون البته نادیده گرفتن داده‌های اولیه اقلیم‌شناسی؛ بلایای طبیعی به ندرت گزینشی هستند و رخدادهای هواشناختی به طور کلی بر مناطق وسیعی اثر می‌گذارند: نکته‌ای که در مورد کشورهای دوردست مانند یونان و مصر نیز صدق می‌کرده است که بی‌گمان زمان‌های خشکسالی و خوب سالی آن‌ها لزوماً با فلسطین و فنیقیه یکسان و توأم نبوده است.

علاوه بر حوادث طبیعی، رویدادهای سیاسی - نظامی نیز در برهم‌زدن آهنگ تولید تأثیر داشته‌اند. براوو داستانی را که هرودوت روایت کرده یادآور می‌شود که چگونه لیدیایی‌ها مدت دوازده سال پیایی کشتزارهای اهالی میلتوس را با خاک یکسان کرده و تاراج نموده‌اند (۱۹۸۳، ص ۲۰)؛ و چگونه چند قرن پیش از آن شمشون [سامسون] "مشعل‌ها را آتش زده آن‌ها را به کشت‌زارهای فلسطینیان فرستاد و بافه‌ها و زرع‌ها و

۲۴- در مورد جزئیات اقلیمی بنگرید به آمورتی، ۱۹۸۶، صص ۱۷-۲۵ که می‌نویسد: «به ندرت ممکن است برداشت محصول بتواند متوالیاً از تمام خطرهایی که در کمینش هستند بگریزد، و این راف. بودل در صفحات بلندآوازه‌اش بیان کرده است، ضمن این‌که اشعار هزیود نیز گواه همین ناپایداری است: به رغم کار سخت هرگز نمی‌توان مطمئن بود که برداشت کافی است و کوزه‌ها پر خواهند شد» (ص ۲۵).

۲۵- هشدارهای عاموس نبی در قرن هفتم ق.م. بسیار آموزنده‌اند که از زبان یهوه می‌گوید: «من نیز زمانی که سه ماه تا درو مانده بود باران را از شما منع کردم و بر یک شهر باران بارانیدم و بر شهر دیگر نبارانیدم... چنان‌که باران نیافت خشک شد... و شما را به باد سموم و یرقان مبتلا ساختم و ملخ بسیاری از باغ‌ها و تاکستان‌ها و انجیرها و زیتون‌های شما را خورد...» (عاموس، باب چهارم، ۱۰-۷).

باغ‌های زیتون را سوزانید (سفر داوران باب پانزده، ۵). افزایش منازعات بین‌المللی یا محلی در مدیترانه شرقی (نک. منابع نوآشوری و نوبابلی، هرودوت، کتاب مقدس و غیره) بی‌تردید در کنار این بلایای طبیعی بر فجایع اقتصادی می‌افزودند و ناپایداری طبیعی را دشوارتر و خطرتر می‌ساختند.

و بالاخره، و البته با احتیاط، باید از وزن خراج‌ها یاد کرد. نظام خراج‌ستانی در دوره چیرگی هخامنشیان به اوج خود رسید و بریان (۱۹۸۸، ص ۱۷۸) به کوتاهی یادآور می‌شود که جمعیت‌های خراج‌گزار چگونه در اثر عواقب عملیات نظامی آسیب می‌دیدند. ارائه ارقام و اعداد از چنین خساراتی دشوار است و متون یونانی یا توراتی در این باره چندان صریح نیستند (اما نک. نحیاباب پنجم ۱-۳) که گاه ممکن بوده تعادل نظام‌های تولیدی منطقه‌ای را به هم بزنند. در اسناد آرامی مصر که غالباً بازتاب روابط میان دستگاه اداری ایران و مردم هستند گزارش‌هایی از معاملات یا تحویل گندم وجود دارد (نک. مثلاً گرو، ۱۹۷۲، صص ۵۰۴-۵ و ۲۶۶-۷۴)، اما ظاهراً گلایه و شکایتی از فشار مالیاتی و خراج‌ستانی وجود ندارد.

در برابر خشکسالی‌ها و قحطی‌ها دولت به ندرت مداخله‌ای می‌کند. خرد یوسف در سفر پیدایش به مردم مصر امکان می‌دهد که در سال‌های قحطی زنده بمانند، اما حکایات دیگر راوی خالی بودن سیل‌ها و انبارها هستند. چنان‌که بریند یادآور می‌شود، اتحاد میان حیرام پادشاه صور و سلیمان شاه اورشلیم تنها نشانه روابط خوب میان دو شاه است و گرنه هیچ‌گونه پیمان بازرگانی که بتواند کمبودهای هر یک را جبران کند یا دست‌کم تخفیف دهد وجود ندارد (۱۹۸۷، ستون ۴۳۸). پادشاهان هخامنشی هیچ‌گاه از آذوقه‌رسانی منظم به انبارهایی که برای پادگان‌هایشان در سراسر امپراتوری ساخته‌اند غافل نمی‌مانند (بریان ۱۹۸۸، ص ۱۷۱)، اما از سرنوشت مردم محلی اطمینان نداریم. از قرن ششم ق.م. یونان به غله بیشتری از آنچه خود می‌توانست تولید کند محتاج شد: یک راه‌حل می‌توانست دست‌اندازی و در واقع فتح سرزمین همسایه باشد، چنان‌که آتن جزیره اثوبویا را در سده پنجم اشغال کرد، و دولت آتن حتی در دوره قحطی و به رغم بالارفتن دائمی بهای گندم باز از کشتی‌هایی که محموله گندم داشتند و به بندر خودش، پیرایوس، می‌رسیدند مالیات می‌گرفت

(ژرنه، ۱۹۰۹، [۱۹۷۹] صص ۳۴۹ و ۳۶۵)؛ جیمسون (۱۹۸۳) به ناتوانی اکثر شهرهای یونانی در پیش‌بینی قحطی و عدم صلاحیت آنان در مقابله با آن اشاره می‌کند. اغلب اوقات زنده ماندن امری فردی بود، و این نکته از زندگینامه‌های مَداحانه بورژواهای [مصری] پیدا است... که به گرسنگان نان می‌بخشیدند (لغتنامه تمدن مصر اثر ژ. پوزنه با همکاری سونرون و یویوت، انتشارات هزان، پاریس ۱۹۵۹ مدخل واژه alimentation [تغذیه]). بنابراین ابتکارات تجارتنی منطقه‌ای را باید در این چارچوب بررسی کرد. اگر برخی نظریه‌های جدید درباره تولد تجارت در یونان باستان را باور کنیم، وقتی بخت یاری می‌کرده و به جای کمبود، مازاد محصولی پدید می‌آمده، ابتکار عمل در این زمینه نیز یک مخاطره و ماجراجویی کاملاً شخصی بوده است. براوو (۱۹۸۳، ص ۲۵) می‌نویسد: «به نظر من کسانی که محصولاتی برای فروش داشتند و از این قابلیت نیز برخوردار بودند که از نیازها و سلیقه‌های خریداران یونانی یا بربر آگاهی یابند، طبعاً از این بخت برخوردار بودند که آن‌ها را در فلان محل با سود بفروشند و در مقابل آن اجناس دیگری خریداری کنند؛ اشراف زمین‌دار یونان باستان که طبعاً از مازاد محصول برخوردار بودند (غلات، روغن زیتون، محصولات دست ساخت) یا خود شخصاً (برادر سافو، نجیب‌زاده فقیر هزیود، سولون شخصاً) دست به کار می‌شدند یا افراد خود را برای فروش آن‌ها اعزام می‌کردند تا بر درآمد خود بیفزایند (براوو، ۱۹۷۷). اما این فرضیه را همه نپذیرفته‌اند، بخصوص در مورد کالاهایی که از لحاظ اجتماعی یا سیاسی اهمیت داشته‌اند (مثلاً کارتلیج، ۱۹۸۳)؛ عده‌ای دیگر نیز در مورد وجود یک سیستم بازرگانی واقعی اصرار دارند^{۲۶} که در یونان باستان سازماندهی شده بوده است و مثلاً به محموله‌های متعدد مرمر و آهن که یا در متون قدیمی اشاره شده یا باستان‌شناسی کشف کرده که تمهیداتی میان یک سرمایه‌گذار (یا شریک غیرفعال) و یک مشتری وجود داشته است که شکل مبادله تجارتی نداشته است (اسنادگراس، ۱۹۸۳).

۲۶- به معنای امروزی کلمه، یعنی بردن محصولات به هر بازار بدون در نظر گرفتن خریداران احتمالی خاص؛ در واقع دادوستدی که میان بازرگانان انجام می‌گیرد نه میان تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان که به معاملات پایاپای (حتی با وجود تبادل سکه پول) بیشتر شبیه است تا به تجارت. اسنادگراس (۱۹۸۳) در پایان این مقاله عالی خود، درباره اعتبار فرضیه‌اش در مورد غیر یونانیان نیز، و بخصوص فنیقی‌ها پرسش مطرح می‌کند، کاری که الای (۱۹۸۸) انجام نداده و خصلت بازرگان بودن فنیقی‌ها را به عنوان اصلی بدیهی و اجتناب‌ناپذیر پذیرفته است.

بی‌آن‌که وارد جزئیات بحث مربوط به یونان باستان شویم و پیش از آن‌که بازرگانی به راستی در زمان جنگ‌های با ایران شکل بگیرد و سازماندهی شود (هوپر، ۱۹۷۹، فصل دوم) باید به دو عنصر مهم توجه داشته باشیم: مبادله مازاد فراورده‌های اساسی غذایی (یا محصولات موردنیازی مانند مرمر و آهن و غیره که در این‌جا مورد بحث من نیست) و تا قرن ششم ق.م. این کار به ابتکارهای شخصی و در مسیرهای گوناگون انجام می‌شده است.^{۲۷}

آیا می‌توان این فرضیه‌ها را در مدیترانه شرقی و در مورد فنیقی‌ها، قبرسی‌ها، مصریان یا یهودیان نیز صادق دانست؟ با آن‌که عناصری موجود است اما به علت کمبود مدارک ارائه پاسخ‌های دقیق بسیار دشوار است. بی‌گمان مازاد محصولات کشاورزی فلسطین منشأ مبادلات میان اورشلیم و صور بوده است (الات، ۱۹۷۹، ص ۵۴۵)؛ چنان‌که سپس خواهیم دید مسلماً مازاد روغن زیتون و شراب بوده که از منطقه تولیدکننده به منطقه دیگری سرازیر می‌شده است. در مورد ابتکارات فردی، بی‌آن‌که بخواهیم تا زمان "سینوهه" یا "ون‌آمون" عقب برویم که ماجراهایشان بیشتر انگیزه تجارته داشته است تا سیاسی^{۲۸}، کافی است کار خود را از گواهی‌های مکتوب درباره فنیقی‌ها در جهان یونانی (الای، ۱۹۸۸، صص ۸-۸۶؛ ماسون، ۱۹۶۹؛ باله [Baslez] ۱۹۸۲) یا اهالی کیتیون که با شرق دادوستد داشته‌اند (نیکولائو، ۱۹۸۶؛ پوئیو، ۱۹۸۸؛ یون زیرچاپ) آغاز کنیم؛ من در دومین بخش این مقاله به کوتاهی به این موضوع بازخواهم گشت و خواهم کوشید دریابم که عاملان تجارتی چه کسانی بوده‌اند. اما بی‌تردید از طریق نشانه‌های باستان‌شناختی بهتر می‌توان مرزهای مبادلات منطقه‌ای را مشخص کرد.

"کاسه‌های پارسی" [Bols perses] و تجارت غله

واژه Persian bowls [= کاسه‌ها یا قدح‌های پارسی] در واژگان آنگلوساکسون گاه

۲۷- آنچه در مورد یونان قاره‌ای صادق است در مورد یونان آسیا که موقعیتی دیگر حاکم بوده لزوماً صادق نیست؛ مثلاً بنگرید به ملاحظات والین‌خا درباره جزیره ساموس (۱۹۸۷) و مقاله‌ی پیشین در همین مجلد.

۲۸- در لوحه‌های العمرنه، پیک‌های شاه در عین حال بازرگان نیز هستند: «برادرم، اجازه بده پیک‌های من بی‌تأخیر و به سلامت بگذرند، تا بتوانم سلام و درودهای برادرم را بشنوم. این مردان بازرگانان من هستند...» (EA, 39, 10-20, 208).

جای خود را به mortar [= هاون] می‌دهد^{۲۹}، که به هر حال منظور نوعی ظرف سفالی بزرگ بسیار خاص و بسیار رایج است: با یک شکل مخروطی ساده و گاه ضخیم و سنگین، لبه‌های کلفت، که شکل بزرگ و حجیم آن گاه با خطوط معروف به قاشقی یا خیارکی خارجی کاهش می‌یافته است (شکل ۲)؛ احساس غالب آن است که این ظرف‌ها را با ظرفیت کمتر ولی استحکام بیشتر می‌ساخته‌اند تا چیزهایی را در درون آن‌ها به طور ثابت و محکم (نک. پانوش ۳۴) و چه بسا برای مدتی طولانی نگهداری کنند. این نوع ظرف‌ها در فلسطین جنوبی (آشدود) و در قبرس (سالامیس) پیدا شده‌اند که به پایان سده هشتم ق.م. تعلق دارند و تا پایان سده چهارم در سراسر مدیترانه شرقی دیده شده‌اند و گاه استثنائاً در سده سوم نیز دیده می‌شوند (تا جایی که من می‌دانم یک نمونه در کیتیون مسلّم است اما درباره قطعات پیدا شده در "تل کیسان" تردید وجود دارد)؛ به دلیل وفور این ظرف در کاوشگاه‌های سطوح ایرانی فلسطین (اواسط سده ششم تا پایان سده چهارم ق.م) آن را "پارسی" نامیده‌اند که ترجمه نام آن به فرانسه نیز دشوار است. این ظرف در طی چهار قرن موجودیت خود از لحاظ نوع‌شناسی چندان تغییری نکرده و فقط دوگونه آن قابل تشخیص است، یکی که پایه کوتاه صاف یا توگود دارد، و دیگری پایه بلند توپُر حلقوی و پهن دارد؛ هر دو گونه کمابیش همزمان وجود داشته‌اند، اما دومی در آغاز دیده نمی‌شود و اولی در پایان. هر چند احتمالاً هر یک از آن‌ها در مراکز سفالگری بسیار دور از هم ساخته شده‌اند اما در هر جا پیدا شده‌اند صفات مشترکی داشته‌اند مانند استفاده از گل رُس زمخت، اغلب مایل به سبز، و زمختی در شکل و غیره. صفت مشترک دیگر آن‌ها، تا جایی که بتوان قضاوت کرد^{۳۰} ابعاد آن‌هاست که در واقع تعیین‌کننده ظرفیتشان است که برابر با ۲/۳ تا ۳/۳ لیتر جا دارند. با توجه به این‌که چنین یکدستی نمی‌توانسته تصادفی بوده باشد و با در نظر گرفتن پراکندگی زمانی و جغرافیایی آن‌ها، من در جای دیگری

۲۹- واژه‌های فرانسوی Cuvette یا bassin [= لگن یا حوضچه] یگانه چاره ما برای ترجمه هستند اما باعث سوء تعبیر در اصالت این ظروف می‌شوند. بهتر است از واژه mortier [= هاون] نیز پرهیز کنیم چون باز باعث سوء تعبیر می‌شود زیرا کمترین اثری از کوبیدن و خردکردن در آن‌ها وجود ندارد.

۳۰- محاسبات من بر روی بیش از ۲۰۰ نمونه سالم یا شکسته و براساس اطلاعات چاپ شده (شکل، ابعاد) انجام گرفته و بنابراین ناچار تقریبی است.

(ژ.ف. سال ۱۹۸۵a، صص ۲۰۸-۹) آن‌ها را قدح‌هایی با اندازه فلسطینی issaron معادل $\frac{1}{3}$ "بَت" [bat] یا $\frac{1}{3}$ "سِیه" [یا "سُعه" Seah] برابر دانسته‌ام، که پایه اندازه‌شناسی خاور نزدیک بوده‌اند. با توجه به گونه‌های مختلف خاص هر "اندازه‌شناسی فرعی" منطقه‌ای، می‌توان گفت تمام نمونه‌های این ظروف با ظرفیت پیشنهادی برای issaron [ایسارون] مطابقت دارند (همان، ص ۲۰۹ پانویس ۸).

یک برداشت از کاربرد این ظروف می‌تواند آن باشد که ظروف سهمیه بوده‌اند یعنی جیره‌ی روزانه کارگران، مزدوران و غیره را در آن‌ها می‌ریخته‌اند. مزدوران سوری، فنیقی یا قبرسی که در ناوهای ایران خدمت می‌کرده‌اند در سده‌های قبل وجود نداشته‌اند حال آن‌که این ظروف از سده هشتم ق.م. وجود داشته‌اند؛ آنگاه می‌توان به مزدوران یونانی اندیشید نظیر آنانی که در پادگان "مِصد هَسوِیاهو" واقع در جنوب "یافا" [در اسرائیل کنونی] کار می‌کرده‌اند زیرا در این جا تکه‌های فراوانی از این "کاسه‌های پارسی" متعلق به سده هفتم پیدا شده است (سال، همان و همان‌جا). درست است که در سده پنجم ق.م. سهمیه روزانه دو Chénice [= کونیکس] بلغور یونانی کمی بیش از ۲ لیتر مورد تأیید قرار گرفته است (آمورتی، ۱۹۸۶، ص ۲۸۸)؛ اما اثبات برابری "کونیکس" و "ایسارون" دشوار به نظر می‌رسد (رابطه $\frac{1}{3}$ راضی‌کننده نیست حتی برای کمترین مقادیر "سُعه")^{۳۱} و هیچ‌کس جرأت نخواهد کرد نقشه توزیع مزدوران یونانی در خاور نزدیک را با نقشه توزیع "کاسه‌های پارسی" منطبق بداند! (شکل ۳). سرانجام وقتی به متون موجود در فلسطین که در آن‌ها به سهمیه‌ها اشاره شده رجوع می‌کنیم، می‌بینیم نسبت‌ها کاملاً متفاوت هستند. پادگان مزدوران (?) کیتیونی مستقر در "آراد" واقع در سرحد "نِقب" برای شش روز - خرده‌سفال شماره ۸ - یک "هومر" آرد^{۳۲} - خرده‌سفال شماره ۱ - دریافت می‌کرده است (پاردی، ۱۹۷۸؛ هلنسلر، ۱۹۸۸)؛

۳۱- یک تعرفه یا نرخ اورشلیم در سده دوم ق.م. (مرکر ۱۹۷۵) بین "ساتون" (نام یونانی "سُعه") و "کونیکس"، اندازه‌ای با نام "دی کونیکس" [دو کونیکس] را ذکر می‌کند که ظاهراً یک "هاپاکس" بوده است. آیا ممکن است این هاپاکس در چارچوب فلسطین منطبق بوده باشد با "ایسارون" اورشلیم و برابر با $\frac{2}{5}$ لیتر؟ در کتیبه موردنظر، صحبت از اندازه‌ی گندم بوده است...

۳۲- پاردی (۱۹۷۸، ص ۲۹۴) درباره معنای دقیق واژه عبری qmh در خرده‌سفال شماره ۱ بررسی کرده که ظاهراً مربوط

معادل‌های فرضی "هومر"^{۳۳} ("ایمری" [imeru] آشوری) بین ۱۴۰ تا ۲۲۰ لیتر است؛ براساس تعداد نان‌های توزیع شده (خرده‌سفال شماره ۲، که مصرف شراب آن را تأیید می‌کند)، هلنسلر برآورد کرده که در این پادگان بین ۷۰ تا ۸۰ فرد زندگی می‌کرده‌اند، یعنی سهم روزانه هر فرد برابر با حدود ۰/۵ لیتر آرد بوده است؛ که بنابراین با ۲ تا ۳ لیتر "ایسارون" فاصله زیادی دارد. پس من ترجیح می‌دهم فرض یک اندازه تجارتي براساس اندازه‌گیری آرد را حفظ کنم.

ایسارون در سفرخروج کتاب مقدس برابر با "گومون" (= هومر = ómer) است: «و چون بنی اسرائیل این را دیدند به یکدیگر گفتند که این مَنْ [موهبت الهی] است، زیرا که ندانستند چه بود. موسی به ایشان گفت این آن نان است که خداوند به شما می‌دهد تا بخورید... هر کس به قدر خوراک خود از این بگیرد یعنی یک عومر برای هر نفر به حسب شماره نفوس خود...» (سفرخروج، باب شانزدهم، ۱۶). سپس در متون متعدد عبادی یا نیایشی (دوو، ۱۹۸۲، ص ۳۰۴) برای اندازه‌گیری "گل سرسبد آرد" لازم برای نیایش، با اندازه "سولت" [Solet] روبه‌رو می‌شویم (بوروفسکی، ۱۹۸۷، ص ۹۰).^{۳۴} تا این جا هیچ چیز که نشانه تجارت باشد وجود ندارد. اما از قرن پنجم با واژه تازه‌ای در زبان یونانی یعنی با "سمیداليس" [Semidalis] روبه‌رو می‌شویم (پ. شانترن، لغتنامه ریشه‌شناختی زبان یونانی، ۱۹۶۸: با رجوع به بقراط و لیکورگوس) که خاستگاه شرقی (اکدی؟) که به نظر آمورتی (۱۹۸۶، صص ۷-۱۲۶) «فراورده‌ای است که پس از دوبار آلك کردن به دست می‌آید... و کیفیت بالایی دارد چون به مغز گندم می‌رسد»؛ گمان می‌رود "آرد عالی" یا "گل آرد" (عبری = سولت)، یا بلغور گندم ترجمه چندان دقیقی نباشد، و

→ است به عملیات "یکم". شاید به شیوه‌ای بسیار فرضی بتوان آن را "آلك اول" آرد دانست که با "آلك دوم" آرد یا "سولت" فرق داشته است (درباره جنبه‌های فنی نک. آمورتی، ۱۹۸۶، صص ۱۳۱-۱۲۳) که بعداً به آن خواهیم پرداخت. این شاید نشانه آن باشد که دو محصول با دو مقیاس متفاوت محاسبه می‌شده‌اند. اما در سایر موارد qmh و Solet در کنار یکدیگر هستند. (بوروفسکی، ۱۹۸۷، ص ۹۰).

۳۳- در سفال نبشته‌های آرامی به دست آمده در "بئر شیع" [در اسرائیل]، مقیاس مورد استفاده Kor بوده است با اندازه تقریبی ۲۴۰ لیتر (ناوه، ۱۹۷۳؛ ۱۹۷۴).

۳۴- این آرد را معمولاً در "تابو" یا خُمره گلی نگاه می‌داشتند (اول پادشاهان باب هفدهم ۱۶-۱۲). یکی از این خُمره‌ها در "بِت شِمیش" در فلسطین در سطح مربوط به عصر آهن پیدا شده است (به نقل از بوروفسکی، ۱۹۸۷، ص ۹۰). برای پُر کردن این خُمره‌های ذخیره یا حمل و نقل به کیل‌های ثابت و محکمی نظیر "کاسه پارسی" نیاز داشتند. (نک. قبل).

آمورتی ترجیح می‌دهد واژه Semoule [= اُماج = سَمید] را به کار ببرد «که شاید کیفیت محصول را بهتر نشان می‌دهد. آیا باید اهمیت "سمول" را در تغذیه شرقی یادآور شویم که احتمالاً ریشه کلمه "بورغول" [bourghoul = تحریف واژه "بلغور"] است. آنتائوس به نقل از آنتیفانس (قرن چهارم ق.م) یادآور می‌شود که واژه "سمیدالیس" در یونانی از طریق زبان فنیقی به زبان یونانی راه یافته است (Deip. I 28). در سده‌های پنجم و چهارم ق.م. است که "کاسه‌های پارسی" شمارشان در مدیترانه شرقی بسیار زیاد می‌شود. پس من از نظریات اعلام شده خود در سال ۱۹۸۵ (سال، همان و همان‌جا) فرامی‌گذرم و پیشنهاد می‌کنم این "کاسه‌های پارسی" را گواه باستان‌شناختی تجارت "سمول" (بلغور) بدانیم.

انتشار این‌گونه اشیاء سراسر مدیترانه شرقی را دربرمی‌گیرد ولی اثری از آن ظاهراً در یونان قاره‌ای دیده نشده است (نک. همه مآخذ در استرن، ۱۹۸۲، صص ۸-۹۶ و ژف سال ۱۹۸۵، ص ۲۰۰)؛ می‌توان چنین فرض کرد که باستان‌شناسان قدیمی این اشیای ساده و پیش پا افتاده را در کاوش‌های خود نادیده گرفته‌اند و بنابراین "سپید" بودن منطقه فنیقیه مرکزی از صیدا تالاذقیه لزوماً صحّت ندارد. این "کاسه‌های پارسی" که وجودشان در کیلیکیه مورد تأیید قرار گرفته است (مرسن، تارس) تعدادشان در قبرس، هم در مناطق مسکونی (کیتیون، آماتوس^{۳۵}، ایدالیون) و هم در گورها (تسامبرس، سالامیس)، بسیار زیاد است؛ گذشته از آن که از این کاسه‌ها و در واقع قدها در بندرهای شمال فنیقیه (تل سوکاس، آلمینا) و نیز در سرزمین‌های مادر شهر صور (مانند دشت عَکّا، صور، رشیدیه، سارپتا) نیز بسیار کشف شده است. همچنین در محورهای بزرگ بازرگانی نظیر نائوکراتیس [مصر]، توکرا، کورنائیک [سیرنائیک لیبی]، و جزایر خیوس و رودس پراکنده هستند. اما شمار آن‌ها در فلسطین، چه در بندرگاه‌ها و چه در دشت‌ها و تپه‌های داخلی، از همه‌جا بیشتر است^{۳۶} و فرض من آن

۳۵- من مشاهده شمار فراوانی از این ظروف را در محل خود کاوشگاه یا در بندر مرهون لطف و محبت فرانسوا آلای (مدرسه فرانسوی آتن) هستم. این ظروف از نوع دوم یعنی دارای پایه بلند حلقوی هستند و به طور کلی به پایان سده چهارم ق.م. نسبت داده شده‌اند و همگی نیز ظاهراً ساخت محل به نظر می‌رسند.

۳۶- اگر این راست باشد که غالباً به "کاسه‌های پارسی" همراه با سفالینه‌های یونان آسیایی برخورد می‌کنیم، در آن

است که در این جا این ظروف برای صادرات غلات مورد استفاده قرار می‌گرفته‌اند. یک نمونه منطقه‌ای از دوره هخامنشی می‌تواند نظر من را روشن‌تر گرداند. پایتخت یا مرکز "نِقب" یعنی شهر "بِثْرِشَبَع" سطح باستان‌شناختی منسجمی از دوره هخامنشی ندارد، اما اشیای معاصر متعددی در کاوشگاه‌ها دیده شده‌اند که "کاسه پارسی" نیستند. این شهر یک مرکز مهم منطقه‌ای بوده که فراورده‌های اطراف در آن جا گرد می‌آمده‌اند؛ و فرض شده است که این جا بازار بزرگ عصر آهن بوده است (هر، ۱۹۸۸، صص ۴۹ و ۵۷-۶۱)، و اسناد کتیبه‌ای نیز ظاهراً نقش گردآورنده‌ی شهر را تأیید می‌کنند. بیش از ۲۵ سفال نبشته به زبان آرامی و با جوهر روی قطعات کوزه‌ها و خمره‌ها پیدا شده که مربوط به سده‌های پنجم و چهارم ق.م. هستند. تعداد ۱۲ عدد از این نوشته‌ها قابل خواندن هستند و روی آن‌ها گزارش‌هایی از تحویل گندم یا جو با ذکر مقدار وجود دارد؛ یک اسم خاص، که یا نام مالک است یا دریافت‌کننده نیز وجود دارد و نیز تاریخ تحویل ذکر شده است (ناوه، ۱۹۷۳؛ ۱۹۷۹). یک سفال نبشته‌ی مشابه در "تل جَمّه" در دشت شِفَلاح، در منطقه فلسطینی‌ها، که از طریق "وادی شَلالَه" بازار طبیعی "نِقب" محسوب می‌شده پیدا شده است (ناوه، ۱۹۸۵). البته در این اسناد اشاره‌ای به تجارت غله وجود ندارد. شاید این‌ها رسیدهایی بوده‌اند برای دریافت دستمزد جنسی که به مزدوران یک پادگان ایرانی مستقر در بثرشبع - که البته هیچ اثری از آن باقی‌نمانده - تحویل داده می‌شده است. این نظر کاوشگر است (ناوه، ۱۹۷۳، پانوش ۲۳) که البته به اندازه این سهمیه‌ها (یک Kor حداقل یعنی ۲۴۰ لیتر) و با عدم تناسب مقادیر (از ۱ تا ۱۰ Kor) مغایرت دارد. هنگام ارائه این مقاله در کارگاه خروئینگن، بریان به یادآوری فشار خراج بر دوش مردم و تعهد آن‌ها به نگهداری از سپاهیان و پادگان‌های شاهان بزرگ ایران پرداخت (نک نیز بریان، ۱۹۸۸c، صص ۱-۱۷۰)؛ سفال نبشته‌ها نیز بازتاب تحویل غلات به مقامات ایرانی بودند، هر چند بار دیگر وجود یک پادگان ایرانی در بثرشبع در حد فرضیه باقی می‌ماند (توپلین، ۱۹۸۷b، ص ۱۸۷).

→ صورت حضور فراوان آن‌ها در زیستگاه‌های کوچک داخل فلسطین مانع از آن است که این ظروف را تولید آسیای صغیر برخاسته از مهاجرنشین‌های یونانی بدانیم که توسط بازرگانان یونانی به سوی شرق توسعه یافته‌اند (مخالف این نظر = استرن، ۱۹۸۹، ص ۱۱۴).

برعکس آن چه مسلم می‌نمود این بود که شهر قطب اقتصادی مناطق اطراف خود بوده و ارتباط بسیار نزدیکی با کاوشگاه‌های ساحلی داشته است.

بخش شمالی صحرای نقب میان "خط همبارش" * ۳۰۰ میلی‌متری در حدود ۲۰ کیلومتری شمال بشرشع و کویر واقعی که خط همبارش ۲۰۰ میلی‌متری درست از جنوب شهر عبور می‌کند قرار گرفته است (آهارونی، ۱۹۶۷). کشت گندم در آن‌جا ناممکن نبوده است هر چند وابستگی زیادی به بازاران‌های زمستانی داشته و کشت جو بسیار رواج داشته است: بقایای *tritium* [= گندم] در کاوشگاه‌های بشرشع پیدا شده است حال آن‌که به نظر می‌رسد کشت *hordeum* [انواع جو] بسیار فراوان بوده است (لیف‌شیتس و وایزل، ۱۹۷۳). سیلوه‌های زیرزمینی غله در آراد پیدا شده است (به نقل از بروفسکی، ۱۹۸۷، صص ۷۳-۶)، و کاسه‌های پارسی چه در آن‌جا و چه در تأسیسات کشاورزی آروثر و تل مسوس پیدا شده است؛ محصولات غله این دهکده‌ها بی‌تردید در بشرشع گردآوری می‌شده‌اند. تپه‌های جنوبی یهودا در سرحدات نقب نیز به خوبی مورد کاوش قرار گرفته‌اند: سیلوه‌های زیرزمینی غله در زیستگاه‌های "تل حلیف" (کارید و ناؤن، ۱۹۸۹)، سیلوه‌های زیرزمینی در "تل بیت میرسیم" (بروفسکی، همان)، تعداد زیادی "کاسه‌های پارسی در منطقه که بازارهای آن‌ها یا بشرشع بوده است یا دشت "شِفلاح". تولید غلات و آرد (و سمول؟) این مراکز کشاورزی پس از ترانزیت از بشرشع در شهرهای دشت، بخصوص در "تل چمه" گردآوری می‌شدند، که در این‌جا در کنار "کاسه‌های پارسی" متعدد که نامشان ذکر شده ولی انتشار نیافته‌اند (استرن، ۱۹۸۲، صص ۲۸-۲۲)، انبارهای بزرگ گندم^{۳۷} در دوره ایرانیان وجود داشته که حتی برخی از آنان هنگام کاوش در آغاز قرن بیستم هنوز پر بوده‌اند (استرن، همان؛ بروفسکی، ۱۹۸۷، صص ۷۷-۸). به رغم فشار خراج که یادآور شدیم، چندان شکی نیست که پس از برداشت سهم دولت، سهم معبد یا ایرانیان مقیم در پادگان، باز مقادیر زیادی از مازاد باقی می‌مانده است؛ در بندرگاه‌های ساحلی، در تل

* - isohyète: خطی که از اتصال نقاطی که از نظر میزان بارندگی در یک مدت معین باهم برابر باشند، به دست می‌آید.
^{۳۷} - سِر پتری باینده این انبار ظرفیت آن را معادل دو ماه کامل غذای ۳۵ هزار مرد برآورد کرده است، که بی‌تردید بسیار فراتر از فقط نیازهای پادگان ایرانی "تل چمه" بوده است.

اشریعه و در آنتدون باستانی در نزدیکی عشقلون ردپاهایی از سیلوه‌های غلات و "کاسه‌های پارسی" باقی مانده است.

این طرح کلی نظری مربوط به مناطق تولیدکننده غلات در تپه‌ها، در مراکز اداری که در عین حال نقش بازارهای محلی را نیز ایفا می‌کردند و دولت سهم بیش از تقسیم خود و نیز سهم خراج را برمی‌داشت، و بالاخره دشت‌های ساحلی گشاده به سوی خارج، خاص نقب و شِفَلاح نیستند: از لاکیش تا اشدود، از بت‌رشمش و جزر تا تَامِصِد حَشَوَیه‌هو، از سامریه تا تل‌غسیل، از مَجْدو تا تل ابوخوام و غیره (معرفی جغرافیایی در آهارونی، ۱۹۶۷) در همه‌جا همین نشانه‌های باستان‌شناختی وجود دارد: تأسیسات انباری، "کاسه‌های پارسی"، سفال نبشته‌های ذکرکننده غلات در سامریه و غیره. به نظر می‌رسد که همه این مسیرها و مدارها بخشی از ثروت غله‌ای قلمروهای فلسطینی را به سوی بندرهای می‌گشایند تا از آن‌جاها برای مقاصد دیگری بار کشتی‌ها سازند.

این رسالت صادرکنندگی فلسطین تازه و مخصوص به دوران ایرانیان نبود. در پایان هزاره دوم نامه‌ای از [شهر] اوگاریت [پایتخت باستانی سوریه] به زبان آگدی در "تل عفک" محل تماس تپه‌های غنی سامریه با دشت شارون به دست آمده است که در آن به قرارداد تأمین غله پایتخت سوریه با گندم فلسطین اشاره شده است (اُون، ۱۹۸۱).^{۳۸} هلتسلر (۱۹۷۵، ص ۱۲۸) بر اهمیت مقادیر غلات تحویلی توسط سلیمان به حیرام پادشاه صور تأکید می‌کند (۲۰ هزار Kor در سال)، که شاید چهار برابر عُشریه یک دهکده به پایتخت اوگاریت در چند قرن پیش بوده است؛ حیرام برای تضمین بقای آذوقه و مواد مصرفی خود، محصول "۲۰ شهر در کشور کابول" را مطالبه می‌کند که معنای این ۲۰ شهر تمام مناطق غلات خیز جلیله و دشت عَکّا است. بعدها در آغاز

۳۸- درباره متن دیگری از "تل عفک" نَب به تجارت منطقه‌ای مشابه با آنچه من در بالا کوشیدم توصیف کنم اشاره کرده است: «دیدگاه‌های مرسوم درباره بازرگانی در شرق مدیترانه، کلی، ساده‌انگارانه و یک جهته و یک مسیر است. بازرگانی مدیترانه شرقی غالباً با فلزات و کالاهای مازاد ارزشمند انجام می‌گرفت و می‌توانست در هر جهت و مسیری حرکت کند. تقاضا برای چنین محصولاتی از لحاظ مکانی و زمانی نه ثابت و همیشگی بود و نه یکدست؛ محصولاتی که در زمان و دوره‌ای راه غرب را در پیش می‌گرفتند ممکن بود در دوره‌ای دیگر به سوی شرق بروند. در متن مورد بحث، شاهد سرمایه‌گذاری عمده‌ی یک بازرگان قبرسی در تجارت پر منفعت مدیترانه شرقی هستیم.» (نَب [Knapp]، ۱۹۸۳، ص ۴۳).

قرن ششم، حزقیال در پیشگویی خود درباره شهر صور همین‌گونه مبادلات را یادآور می‌شود: «یهودا و زمین اسرائیل سوداگران تو بودند: گندم مِئیت [در کشور عمونی در ماورای اردن] و حلوا و عسل و روغن و بَلَسان به عوض متاع تو می‌دادند» (حزقیال نبی باب بیست و هفتم، ۱۷). متون دیگری نیز مسلماً وجود دارند که متأسفانه از دسترس من خارج بوده‌اند^{۳۹}؛ و این متون همراه با یافته‌های باستان‌شناختی که بخصوص در مورد عصر آهن و دوره هخامنشی صراحت دارند، نقش فلسطین را در تجارت منطقه‌ای فراورده‌های غله‌ای روشن می‌سازند.

اشاره آخری در این زمینه ضرورت دارد. تعیین مقادیر کمی این مبادلات و پیگیری تحوّل یا تکامل آن‌ها در گذر سده‌ها امری ناممکن است؛ اما برخلاف آنچه گاه گفته شده است، فتوحات هخامنشیان تغییری در مسیر وقایع اقتصادی یعنی داده‌هایی که در این زمینه در اختیار داریم نداده‌اند و من نمونه‌های کاسه‌های پارسی را گواهی می‌دانم به تجارت "سمول" [یا بلغور]. پیدایش "کاسه‌های پارسی" در پایان سده هشتم ق.م. همزمان است با تحکیم تسلط نوآشوریان بر سواحل شرقی مدیترانه: این می‌تواند به معنای مرسوم شدن یک سیستم اندازه‌گیری جدید براساس سیستم‌های بین‌النهرینی (که برخی متخصصان عقیده دارند) یا دست‌کم تثبیت و یکدست شدن سیستم‌های موجود بر یک پایه مشترک باشد؛ به هر صورت با این یافته‌ها شاهد پیدایش مدارها و مسیرهای تجارتی تازه‌ای نیستیم، چون آن‌ها از پایان هزاره دوم (براساس متون اوگاریتی، نامه‌های العمارنه و غیره) وجود داشته‌اند. این اشیاء و مبادلاتی که امیدوارم آن‌ها را به یکدیگر ارتباط دهم، تا قرن ششم ق.م. بی‌وقفه در مدیترانه شرقی اشاعه داشته‌اند و اوج توسعه آن‌ها دقیقاً مربوط به دوره‌ی هخامنشیان یعنی در سده‌های پنجم و چهارم است؛ در این صورت فتوحات هخامنشی نه تنها موجب توقف یا رکود مبادلات اقتصادی نشده بلکه باعث رونق آن نیز شده

۳۹- من قادر به مطالعه کتاب آلات با عنوان روابط اقتصادی در سرزمین‌های کتاب مقدس (حدود ۱۰۰۰ تا ۵۳۹ ق.م) نبودم چون به‌زبان عبری است و هنوز به‌زبانی که من بدانم ترجمه نشده است؛ گزارش هلنسلر (BASOR 1978, no. 72-73) اشاره‌ای به هیچ تحولی در تجارت غله ندارد. همچنین هنوز فرصت مطالعه - رساله جدید بریکل - شاتونه، روابط میان اسرائیل و شهرهای ساحلی فلسطین در آغاز هزاره یکم تا ۵۹۷ ق.م.، پاریس، ۱۹۸۸ که بریان در همین مجلد از آن نقل قول کرده است را نیافته‌ام.

است. به هر حال این نظر الای (۱۹۸۸، ص ۷۴) را که از منابع دیگری اقتباس شده است باید کاملاً رد کرد: «اخیراً ثابت شده است که انقیاد و اسارت شهر یهودا به علت خراجی که می‌بایست به ایران پرداخت باعث توسعه فعالیت‌های کشاورزی شد تا بتوانند نقره کافی برای پرداخت خراج خریداری کنند؛ این تحول و توسعه بر فراورده‌های پرتقاضاتر این دوره یعنی گندم، روغن زیتون و دام اثر گذاشت»؛ آثار جدیدتر (هاپکینز، ۱۹۸۵؛ بوروفسکی، ۱۹۸۷ و مقالات متعدد دیگر) بدون چون و چرا ثابت می‌کنند که بهره‌برداری کشاورزی در فلسطین مربوط به عصر آهن بین سده‌های دهم و هشتم ق.م. بسیار پیش از آمدن ایرانیان، کاملاً ناشیانه و تقریبی بوده است. نکته‌ای که باقی می‌ماند، توضیح ناپدید شدن "خش" کاسه‌های پارسی در پایان سده چهارم است. در دوره هلنیستی هیچ چیزی که نمایانگر تغییر مسیرهای تجارتی باشد به چشم نمی‌خورد^{۴۰} و بنابراین فرض این‌که فتوحات اسکندر و جانشینان او باعث رکود تجارت شده باشند مردود است؛ و از این‌رو توضیح این پدیده را بهتر است در عمومیت یافتن اندازه‌ها و مقیاس‌های یونانی در خاورمیانه در پی فتوحات اسکندر بجوییم.

گذشته از تعبیرات من درباره "کاسه‌های پارسی"، باید مسیرهای دیگر تجارتی منطقه‌ای یا دورتر را یادآور شد: تحویل گندم مصر به قبرس در پایان هزاره دوم (EA 36,14-16 و البته مشکوک) تجدید آن در دوره کلاسیک (دیدودوروس سیسیلی XV، ۳، ۳، منقول توسط یرستاد، SCE IV, 2:50 پانویشت ۹)؛ نقش اوگاریت در تحویل ۲۰۰۰ کر [Kor] غله خریداری شده توسط شاه هیتی در سوریه شمالی دریندرهای اوگاریت (هلتسلر، ۱۹۷۷، ص ۲۰۹)؛ تغییر مسیر و درواقع ربودن یک کشتی با محموله گندم که از قبرس به آتن می‌رفته توسط آندوکیدس در ۴۱۱ ق.م.^{۴۱}؛ ارسال گندم‌های قبرسی (کیتیون آماتوس) باز به آتن در سده‌های پنجم و چهارم ق.م. (یرستاد، همان، ص ۵۰۰) و غیره. مجموع این اسناد مکتوب یا باستان‌شناختی فقط رویکردی اولیه و بسیار ناقص از تجارت غله از داخل مدیترانه شرقی برای ما فراهم می‌سازد - چون وقتی این موضوع را

۴۰- از این لحاظ، تداوم میان سطوح معروف به "ایرانی" و سطوح هلنیستی که در بسیاری از کاوشگاه‌های فلسطینی مشاهده شده بسیار مهم و پرمعنا است.

۴۱- ژرنه (۱۹۰۹، صص ۷-۳۰۶) و یرستاد (SCE IV, 2، ص ۴۹۱ پانویشت ۳) معتقدند که منشأ این گندم قبرس نبوده و فقط یا از آن‌جا ترانزیت می‌شده یا در قبرس انبار شده بوده است.

با موضوع تأمین آذوقه شهرهای یونانی در دوره‌های کهن، کلاسیک و هلنیستی مقایسه می‌کنیم می‌بینیم هنوز موضوعی بکر است؛ این شواهد نادر فقط پیچیدگی مسأله را، که بسیار فراتر از چارچوب مبادلات میان جهان یونانی و خاور نزدیک است، اثبات می‌کنند.

آمفوراها، سبدها و تجارت روغن زیتون

آمفوراها [= کوزه‌های بزرگ دو دسته‌دار] سبدها که یعنی به جای دسته مانند سبد یا زنبیل دارای بند یا ریسمان بوده‌اند [به فرانسه: *anses en bretelle*، و به انگلیسی *basket-handles*]، در پایان سده هشتم ق.م. در قبرس پدیدار شدند و تا نیمه دوم قرن هفتم ق.م. در سراسر سواحل شرقی مدیترانه رواج یافتند.^{۴۲} این‌گونه ظرف‌های اصیل مخصوص حمل کالا باعث موضع‌گیری‌ها و اظهارنظرهای متعددی شده‌اند: زیر (۱۹۷۷، صص ۳۱-۲۹)، استرن (۱۹۸۲، صص ۱۱۲-۱۱۰)، سال (در کتاب کیسان، صص ۱۴۱-۱۳۶) و بالاخره بول (۱۹۸۳، صص ۲۳-۱۵). اکنون همه موافق‌اند که منشأ این ظرف آمفوراگونه انواع قدیمی‌تر قبرسی بوده^{۴۳} که از سنن سفالگری محلی سرچشمه گرفته است و ظاهراً ربطی به الهام از رودس یا آسیای صغیر که در آغاز استرن پیشنهاد کرده بود ندارد. شکل "دومخروطی" آن قسمت زیرین بلندی دارد (سالامیس، تل کیسان) که ظاهراً در سده‌های هفتم و ششم این ته بلند به تدریج متوسط یا کوتاه می‌شود (بنابه توصیف بول، طبقات VIII 2A و VIII 2B). اما این بیشتر فقط مسأله چگونگی ساخت است تا تغییری واقعی از لحاظ گونه‌شناسی، چون آمفورا از دو نیمه چسبانده شده به هم تشکیل می‌شد. این محصول قبرسی را در مصر (ممفیس، تل دفنه، نائوکراتیس) در فنیقیه شمالی^{۴۴} (تل سوکاس، تل خزعل*) در فنیقیه مرکزی (بیلوس* [جیبیل])، اتلیت در

۴۲- مطمئن‌ترین نشان گاه‌شناسی موردنظر، سطح ۴ تل کیسان است که من تاریخ نسبتاً دقیق آن را نیمه دوم قرن هفتم ق.م. می‌دانم (سال ۱۹۸۵b)؛ با این حال به نظر می‌رسد که "تقریباً کل استدلال (من) ناقص است" (هومبرت، ۱۹۸۸، ص ۷۹ پانویشت ۲۷). با توجه به فقدان استدلالی جدی، من ناچار به روشی می‌اندیشم که به تجدیدنظر در تاریخگذاری سطح ۴ انجامیده است: "... حقیقت در متن آرمیده است؛ باید به متن احترام گذاشت و وقتی از تاریخ می‌گوید باستان‌شناسی چاره‌ای ندارد جز آن که تسلیم شود و خود را با آن تطبیق دهد" (همان، ص ۶۹). فحواى کلام خود دعوتی است به انتقاد از این داوری.

۴۳- تحلیل سنگ‌شناختی نیز این را تأیید می‌کند (نک. کورتوا، آپوت کیسان، صص ۳۵۸-۶۰).

۴۴- آمفورایی از این‌گونه از "رأس الباسط" به دست آمده که براساس اوضاع و احوال برای حدود پایان سده ششم تا آغاز

جنوب صور) در جلیله (عگا، تل کیسان، شیغمونا و غیره) در سواحل فلسطین (مِصد حَشَویه و غیره) یافته‌اند، اما در قسمت‌های داخلی فلسطین (مَجْدُو) و در جزیره رودس به ندرت به آن برخورد شده است.^{۴۵} طی سده پنجم شکل کلی ظرف رفته‌رفته کشیده‌تر می‌شود و قسمت گردن آن کاهش می‌یابد تا آن‌که در سده چهارم به کلی ناپدید می‌گردد و آنگاه شکل کلی به شکل دوک درمی‌آید (شکل ۴، پایین آخری سمت راست)؛ گونه جدیدی خمیر پدیدار می‌شود که بول آن را تقلید فنیکی الگوی قدیمی قبرسی دانسته است: «... [این آمفوراها] بایستی در سرنزین اصلی تقلیدهایی بوده باشند از نمونه‌های اولیه قبرسی. آنان هنگام برتری ایرانیان در مدیترانه شرقی به قبرس آمده‌اند...» (۱۹۸۳، ص ۲۳). اینان طبقات VIII 2D و VIII 2E مؤلف هستند که دو تا از نمونه‌های پیدا شده آن در سالامیس احتمالاً از سوکاس وارد شده‌اند. بول عقیده دارد که این دو نوع فقط در فنیقیه شمالی، از تل عرقه تا المینا وجود دارند. به طور کلی تعیین منشأ یک ظرف سفالی فقط با مشاهده ظاهر گل رُس آن کار دشواری است^{۴۶}، و توصیف خمیر سرخ قاره‌ای که بول انجام داده (سرخ نسبتاً زمخت و سرهم‌بندی شده، سفیدی ناشی از پاک کردن چربی یا سیاهی که غالباً دل آن سرخ است) را شاید بتوان خودسرانه (؟) به خمیر خاص نوع آمفورای قبرسی مرسوم در سده‌های پنجم و چهارم نسبت داد: "ترکیب زمخت، گنجانندگی‌های سپید و سیاه، رنگ متغیر برحسب پخت اما غالباً سرخ" (کالوده، ۱۹۸۶، ص ۵۰۵)؛ یکی از آن‌ها حتی مهر کیتیونی داشته و بدین ترتیب مرکز تولید مشخص شده است. پس بهتر است همچنان محتاط بمانیم:

→ سده پنجم ق.م تاریخ‌گذاری شده است؛ در روی آن کتیبه‌ای فنیقی وجود دارد (بوردری، ۱۹۸۲). شکل آن توصیف نشده (و شاید قابل توصیف نبوده) و این نشانه‌ای است از تکامل گونه‌شناسی، اما توصیف گل رُس آن (به رنگ پُر / رُز) آن را بی‌تردید به سری‌های قبرسی مرتبط می‌سازد.

۴۵- تمام مآخذ بررسی‌های ذکر شده در فوق. نشان ستاره مربوط به محل‌ها و کاوشگاه‌هایی است که همیشه نمی‌توان تعیین کرد نوع آن قدیمی است یا جدید.

۴۶- بول اظهار تأسف می‌کند که نتوانسته روی این آمفوراها تحلیل‌های سنگ‌شناختی یا فیزیکی - شیمیایی انجام دهد. من که کمابیش با این نوع در کیتون و در تل کیسان آشنا شده‌ام فرصت نکردم به بررسی نمونه‌های فنیقیه شمالی (سوکاس، عرقه) بپردازم. ما در کاوش‌های کیتون - بامبولا که هنوز ادامه دارند تعداد زیادی قطعات دسته این‌گونه آمفوراها را پیدا کردیم؛ بسیاری از انواع خمیرها محلی به نظر می‌رسند، برخی دیگر ممکن است از آمانوس باشند و بالاخره برخی نیز شاید وارداتی بوده‌اند.

تقریباً مسلّم است که نوع باستانی آمفوراهاى دسته سبى داراى ساخت ویژهى قبرسى است (سالامیس، کیتیون) که در سده‌هاى هفتم و ششم ق.م. از جزیره به خاک قاره صادر شده است؛ احتمالاً تقلیدها در شمال فنیقیه در سده پنجم ق.م. انجام شده‌اند؛ تولید قبرسى یک نوع دیررس آن در سراسر سده‌هاى پنجم و چهارم حالتى دائمى یافته است (نک. پانوش ۴۶).^{۴۷}

این آمفوراها در شکل قدیمى شان مى‌توانسته‌اند تا ۸۰ لیتر مایع جا داشته باشند و هنگام پُر بودن حدود یکصد کیلو وزن داشته‌اند: این‌ها حجیم‌ترین آمفوراهاى حمل‌ونقل هستند که تاکنون در خاور نزدیک شناخته شده‌اند. دسته‌هاى روبه بالا یا عمودى آن‌ها بر روى دهانه ظرف امکان مى‌داده که چوبى افقى بین آن‌ها عبور دهند تا باربر بتواند آن‌ها را بر پشت خود حمل کند،^{۴۸} اما گویا این کانتینرهاى سنگین در بسیاری موارد مى‌شکسته‌اند چون قطعات دسته‌هاى شکسته آن‌ها در کاوشگاه‌ها زیاده از حد پیدا شده است. یک نمونه قبرسى با منشأ نامعلوم و متعلق به سده ششم ق.م. کتیبه‌اى به زبان و خط فنیقی دارد که نام مالک را حک کرده‌اند (ماسون و Szymer، ۱۹۷۲، ص ۱۳۲ و شکل XIX، ۲). کتیبه‌هاى متعدد دیگر که در قبرس و حتى در فلسطین پیدا شده‌اند صراحتاً محتوای آمفورا را روغن زیتون ذکر کرده‌اند: کتیبه‌اى به قبرسى هجایی روى یک آمفورای گور ۳ سالامیس (ماسون و کاراجورگیس، ۱۹۶۷، ص ۱۳۲)، کتیبه‌هاى فنیقی روى بسیاری از آمفوراهاى تل‌کیسان (پونش، ۱۹۸۰، صص ۳۰۳-۳۰۲)، مشکوک‌تر روى تکه‌اى از قادش برنیا (دوتان، ۱۹۶۵، شکل ۷، ۱۳)، همه‌ی این اسناد مربوط به سده‌هاى هفتم و ششم هستند. تمام این آمفوراهاى دسته سبى که در یک کارخانه روغن‌کشی دوره کلاسیک (سده‌هاى پنجم و چهارم) برخى انواع فرع‌اش اخیراً در نزدیکی نیکوزیا پیدا شده است (حاجى ساواس، ۱۹۸۸، ص ۱۱۳) نمایانگر آن است که در این ظرف‌ها روغن زیتون حمل مى‌شده است.

پس با یافتن این اشیاء و نیز وجود شواهد صادرات روغن زیتون قبرس در سده‌هاى

۴۷- همزمانى تقویمى این آمفوراهاى دسته سبى با "کاسه‌هاى پارسی" که قبلاً بررسی کردیم و همانندى قلمرو اشاعه آن‌ها روشن شده است. این ظروف مخصوص باربرى [کانتینر] بدون شک با یک کشتى حمل مى‌شده‌اند بی‌آن‌که باهم ارتباطى داشته باشند.

۴۸- تصاویر در یرستاد، ۱۹۴۶، ص ۹ شکل ۵۵ (کاسه نقره‌ای) و کالوه، ۱۹۸۶، ص ۵۰۶ (تندیسک گل‌پخته).

هفتم و ششم ق.م. به یاد می‌آوریم که روغن زیتون فراورده‌ای نیمه تجملی و با قیمتی نسبتاً گران بوده است.^{۴۹} محدوده توزیع آمفوراهاى دسته سبدي تأملاتی را برمی‌انگیزد. تعداد آن‌ها در مصر بسیار زیاد است که می‌دانیم خود قادر به کشت زیتون نبوده است؛ به علاوه روغن زیتون قبرس طعم دلپذیری داشته است و از لوحه‌های العمارنه می‌دانیم که شاه مصر از آن به عنوان عطر بر سر خود نیز می‌مالیده است (EA 34, ۵۳-۵۰). اما زیتون‌کاران یا تجار قبرسی که طالب صدور فراوان محصول خود به مصر بوده‌اند،^{۵۰} ناچار به رقابتی سخت با فروشندگان فلسطینی و حتی یونانی بوده‌اند: علاوه بر متون متأخرتر که به این صادرات اشاره دارند، باید یادآور شویم که آمفورای ساخت آتیک از نوع SOS که وجودش در مصر کاملاً تأیید شده است، گاه حامل روغن زیتون دانسته شده است (جانستون و جونز، ۱۹۷۸، ص ۱۴۰؛ در کتابنامه این مقاله اشاعه آمفوراهاى SOS در مصر را توضیح می‌دهد). اگر به راستی چنین بوده پس قبرسیان ناچار بوده‌اند حتی در جزیره خودشان به این رقابت تن در دهند زیرا در قبرس نیز از آمفوراهاى نوع SOS پیدا شده است (پرستاد، ۱۹۷۷؛ این نوع ظاهراً در کرانه‌های شرقی مدیترانه کمیاب‌تر بوده است).

عرصه دیگر مهم اشاعه آمفوراهاى دسته سبدي فنیقیه شمالی و حوالی تل سوکاس از سده هفتم ق.م. به بعد است. می‌دانیم که منطقه "رأس شمرا" در عصر مفرغ پسین و سوریه شمالی در دوره‌های رومی و بیزانسی دارای کارگاه‌های روغن‌کشی فراوانی بوده‌اند (کارهای کالو، نک. قبل)؛ آیا در فنیقیه شمالی در هزاره یکم ق.م. در کاشت زیتون افولی رخ داده بوده است؟ و اگر آری چرا؟ بر اساس گواهی‌های باستان‌شناختی، شهرهای شمال و بسیاری از شهرهای دیگر خریدار روغن زیتون‌های خاصی از یونان و دریای اژه بوده‌اند، اما مسأله روغن زیتون‌های معمولی در این منطقه‌ای که به طور سنتی خود تولیدکننده بوده همچنان مطرح است.

از سوی دیگر، آیا می‌توان گفت که پیدا شدن آمفوراهاى دسته سبدي "قاره‌ای" در

۴۹- بنگرید به مورد نسبتاً خاص آمفوراهاى جشن پان‌آتائیک در یونان.

50- Ceux qui ont laissé leur signature sur les murs de Gizeh, des temples d'Abydos, Thèbes ou de karnak? (Masson 1961, 353-388). La plupart des graffites semblent plutôt dater des Ve et IVe s. av. J.-C.

شهر سالامیس [قبرس] نشانه مبادله روغن زیتون در سمت سوریه - قبرس بوده است؟ جریان‌های تجارتی در دوره ایران نیز ادامه می‌یابند، که گواه آن کشف قطعات آمفورا در تل خزعل، بانیاس، تل عرقه، بیلوس و خالده است: روغن زیتون قبرسی آیا در کوزه‌های ساخت قاره حمل می‌شده است یا تولید سوریه شمالی بوده است؟ در این مورد باستان‌شناسی اجازه پاسخ نمی‌دهد. نکته متضاد این جاست که هر چند براساس متون می‌دانیم که صوره به روغن زیتون نیاز زیادی داشته است - تحویل ۲۰ هزار کیل در سال توسط سلیمان به حیرام، تمدید این قرارداد (بدون فکر مقدار) توسط حزقیال و عزرا در اوج دوره هخامنشی (منقول از زمر، ۱۹۷۷، ص ۱۱۱) - با این حال هیچ نشانه‌ای از ظرف‌های قبرسی (یعنی آمفوراهاى دسته سبى) در ویرانه‌های این محل وجود ندارد: آیا می‌توان نتیجه گرفت که قراردادی انحصاری میان اورشلیم و مادر شهر فنیقی صور وجود داشته که واردات روغن زیتون دیگری غیر از روغن یهودا را "ممنوع" می‌کرده است؟

از قرار معلوم روابط بسیار صمیمانه‌ای میان قبرس و دشت ژان دارک قدیس یعنی: شیغمونا، تل ابوحوام، عکا، تل کیسان... برقرار شده است. در روزگار ما اراضی پست چندان علاقه‌ای به کشت زیتون نشان نمی‌دهند، حال آن‌که مانند دوران باستان زیتون‌کاری در تپه‌های جلیله در شمال و در شرق (روغن‌کشی‌های باستانی در هازور، تل وان، شیغمونا) فراوان است. به نظر فرانکل (۱۹۸۷، ص ۷۲) که در رساله خود (به زبان عبری) تاریخچه زیتون‌کاری در اسرائیل را مورد پژوهش قرار داده است، تکنولوژی‌های مورد استفاده در این منطقه در عصر آهن با تکنولوژی‌های مورد استفاده در یهودا و در بقیه فلسطین فرق می‌کرده است و نویسندگان آن‌ها را "فنیقی" می‌داند. درواقع بخش مهمی از جلیله در شمال و جنوب غربی به قلمرو فنیقیه تعلق داشته که در دوره ایران از صوره به سوی جنوب تا آشزیو، عکا، و حایفا [حیفا] گسترش داشته است (لومر، ۱۹۸۹، ص ۹۳؛ نک. پانوشت ۵۲)؛ به نظر دوتان (۱۹۸۵، ص ۹۳) بخشی از روغن زیتون و شرابی که به ممفیس و الفانتین [هر دو در مصر] وارد می‌شده در خمره‌های ثبت شده‌ی فنیقی بوده که از قلمرو عکا می‌آمده است. پس جای تعجب نیست که رابطه ویژه‌ای با عنوان "قبرسی- فنیقی" میان ساحل جنوبی قبرس و کاوشگاه‌های

جنوبی فنیقیه وجود داشته، همان‌گونه که به عناصر خاصی در برقراری ارتباط ممتاز میان کیتیون و عکا می‌توان اشاره کرد (نک. قبل، پانوش ۱۵). با این حال این پرسش‌ها به جای خود باقی است که آیا فراورده‌های زیتونی قبرس و جلیله در بازارهای خارجی (مصر، فنیقیه شمالی) یا حتی در محل تولید خود با یکدیگر رقابت داشته‌اند؟^{۵۱} یا آیا کشاورزان و سوداگران این دو منطقه سعی داشته‌اند در برابر رقابت فلسطین به نوعی "تفاهم" با یکدیگر برسند^{۵۲}؛ در این موارد نیز با فرضیه‌هایی محض سروکار داریم. تپه‌های سامریه و یهودا از کهن‌ترین اعصار (با یافته‌های متعددی از عصر مفرغ قدیم، بروفسکی، ۱۹۸۷، ص ۱۱۷) مرکز زیتون‌کاری بسیار مهمی بوده‌اند؛ اما از سده‌های نخست هزاره یکم و به‌ویژه از آغاز عصر آهن II (سده‌های نهم و هشتم ق.م) است که با پیشرفت ناگهانی و شدید و واقعی صنعت روغن‌گیری روبه‌رو می‌شویم و گواه آن کثرت دستگاه‌های پرس برای روغن‌گیری در این دوره است. کنفرانسی که در سال ۱۹۸۷ در حایفا برگزار شد به طور دقیق به بررسی این مسأله پرداخت که در آن بخصوص ایتم (ایتام و شومرونی)، ژیتن، فرانکل و دیگران سهم مهمی داشتند و استدلال اصلی ایشان توسعه اراضی زیرکشت، توسعه فنون^{۵۳}، رشد تولید و جز آن بود. در "تل مغنه" (اکرون) واقع در مرز بین دشت ساحلی کشور فلسطین و "شِفلاح" یهودی‌نشین، بیش از ۱۶۰ دستگاه مربوط به بهره‌برداری از زیتون شناخته شده است؛ به گفته کاوشگران، تولید تل مغنه در سده هفتم ق.م. دست‌کم ۱۰۰۰ تن روغن زیتون در سال بوده که زیتون آن‌ها از زیتونستان‌های پراکنده تا شعاع ۱۰ تا ۲۰ کیلومتری اطراف شهر تأمین می‌شده است؛ بیش از ۲۰۰۰ کارگر در این صنعت مشغول به کار بوده‌اند. دکان‌های این محل می‌توانسته‌اند حدود یک میلیون لیتر روغن زیتون در ۴۸۰۰۰ کوزه را نگهداری کنند... (ایتام و شومرونی، همان، صص ۴۸-۴۹). به رغم اهمیت این ارقام، مؤلفان

۵۱- آیا آمفورا‌های دسته سبیدی قبرسی پیدا شده در تل‌کیسان روغن قبرسی را حمل می‌کرده‌اند یا خالی از قبرس وارد می‌شده‌اند تا روغن زیتون جلیله را حمل کنند؟ کمی شبیه مورد آمفورا‌های رودسی در عصر هلنیستی.

۵۲- اکثر محل‌هایی که قطعات آمفورا‌های دسته سبیدی در آن‌جاها پیدا شده است (به استثنای مَجْدو و قَاش بارینا) تأسیسات ساحلی فلسطینی هستند که یا تحت کنترل فنیقیه بوده‌اند (مناطق دُر، یافا، عسقلون) یا محل استقرار پادگان‌های خارجی (مصد، حَشْوِیه) بوده‌اند. ظاهراً این ظروف به فلسطین راه نیافته‌اند.

۵۳- باب شدن دستگاه پرس اهرم‌دار در این تاریخ بوده است، نه در دوره هلنیستی چنان‌که تاکنون عموماً می‌پنداشتند.

یادآور می‌شوند که "تل مغنه" در یک منطقه‌ای که به طور طبیعی سرشار از درخت زیتون باشد قرار نداشته است؛ و آنان بی‌آن‌که بخواهند این داده‌های چنین بالا را به تمام مراکز دیگر تولید شناخته شده در یهودا یا در سامریه تعمیم دهند، روغن زیتون را عامل برتری در اقتصاد فلسطین می‌دانند.

اقتصادی که در آن دولت (یعنی قلمرو باستانی اسرائیل) نقش بسیار مهمی در آن داشت: داود پادشاه دارای «ناظر انبارهای شاهی... ناظر انبارهای مزارع... ناظر عملجات مزرعه‌ها... ناظر تاکستان‌ها... ناظر محصول تاکستان‌ها و انبارهای شراب... ناظر درختان زیتون و افراغ [= انجیر عربی] در همواری [= اراضی پشت]... و ناظر انبارهای روغن» بود (اول تواریخ ایام باب بیست و هفت، ۲۸-۲۵). کتیبه‌ها و مهرهای حک شده روی کوزه‌ها، سفال نبشته‌ها و اسناد مختلف دیگر به دست آمده در سامریه یا در لاکیش گواهی هستند بر این اقتصاد سلطنتی از دوره‌ی پادشاهی متحد - به طور کلی پذیرفته شده است که آمفوراها و بزرگ دارای مهر lmlk در لاکیش در مغازه‌های سلطنتی چه برای روغن چه دارای شراب انبار شده بوده‌اند - تا دوره ایرانیان (لور، ۱۹۸۹، صص ۸-۹۳؛ لیبینسکی، ۱۹۸۹). با این حال هیچ نشانه‌ای وجود ندارد که تولید روغن زیتون در انحصار دولت بوده باشد، و باید توجه داشت که در کنار دولت یک اقتصاد خصوصی مهم نیز وجود داشته است، گرچه بخشی از درآمدهای این بخش به معابد و فروشگاه‌های سلطنتی می‌رسید. در چنین شرایطی، "مازاد تولید" روغن زیتون مسلماً یکی از ثروت‌های اصلی فلسطین برای صادرات بود.

ارسال روغن زیتون فلسطین به مصر دست‌کم از هزاره دوم ق.م. مورد تأیید قرار گرفته است و حکایات مربوط به سینه‌ها و بخصوص نامه‌های العمرنه و فهرست‌های خراج توت‌موسیوس سوم گواهان آن هستند؛ در زمان سلسله هجدهم واردات روغن زیتون از فلسطین به ۳۰ هزار لیتر در سال رسید (آمی‌توو، ۱۹۷۸، صص ۹-۹۸). آیا این صادرات عظیم همواره نماد یا مظهر وابستگی اسرائیل بوده است؟ هوشع نبی با یادآوری فساد حاکم بر قرن هشتم ق.م، می‌گوید: «...تمامی روز دروغ و خرابی را می‌افزاید، و ایشان با آشور عهد می‌بندند و (به عنوان هدیه) روغن به مصر برده می‌شود» (کتاب هوشع نبی باب دوازدهم ۲). در دوره تسلط ایران، در سفال نبشته‌ها و پاپیروس‌های مصر غالباً به روغن

اشاره شده است^{۵۴}، و هیچ دلیلی نداریم که فکر کنیم واردات از فلسطین متوقف شده باشد حتی اگر، چنانکه دیدیم، با رقابت شدید فنیقیه (عکّا؟)، قبرس و جزایر اژه روبه‌رو می‌بوده است. قبلاً به تحویل روغن زیتون یهودا به صور در زمان سلیمان اشاره کردیم^{۵۵}؛ حزقیال نبی در هیچ‌یک از فهرست‌هایی که از روابط بازرگانی ارائه می‌دهد از محصول نامی نمی‌برد: آیا ممکن است که صور در برابر "کالاهایی" که از یهودا می‌گرفته به طور ضمنی روغن زیتون نیز بوده و دو برابرش فراورده‌هایی گران‌بها پرداخت می‌کرده است؟ زمر (۱۹۷۷، ص ۱۱۱) از صادرات روغن زیتون به فنیقیه در زمان عزرا در دوره تسلط ایران یاد می‌کند. هیچ مدرکی در مورد صادرات روغن زیتون فلسطین به جزایر اژه، که بی‌گمان زیر سلطه‌ی محصولات یونانی بوده‌اند، وجود ندارد.

درباره این مبادلات روغن زیتون در مدیترانه شرقی که به کوتاهی در بالا یادآور شدیم، یک نکته درخور تأکید است. به طور "پیش‌ذهنی" چنین به نظر می‌رسد که در پس فهرستی عمیق‌تر از همه اسناد مکتوب و یافته‌های باستان‌شناختی صریح و به درستی تاریخگذاری شده، گویا تولیدکنندگان و بازرگانان قبرسی و فلسطینی هر دو نادیده گرفته شده‌اند: بررسی سطحی به ما اجازه نمی‌دهد تا نشانه‌های تجارت روغن زیتون میان دو منطقه تولیدکننده را بیابیم. چنانکه دیدیم، آمفوراهاى دسته‌سبدي، که آن‌ها را ظرف‌های حامل روغن زیتون تفسیر کردیم، فقط در ساحل فلسطین، یعنی در قلمرو فنیقیه و بسیار استثنایی در داخل (یعنی مَجْدو) کشف شده‌اند؛ بنابراین روغن زیتون قبرسی ظاهراً به تپه‌های یهودا و سامریه نرسیده است. از سوی دیگر، با اطمینان نمی‌توانیم بگوییم در تجارت روغن در فلسطین از چه نوع آمفورایی استفاده می‌شده است. ظاهراً از آمفوراهاى بزرگ چهار دسته لاکیش و کوزه‌های سلطنتی مُهرخورده فقط در انبارهای اداری استفاده می‌شده است و بنابراین اشاعه آن‌ها فقط محدود است به یهودای جنوبی (سومسن و دیگران، ۱۹۸۴). نوع آمفوراهاى پیداشده

۵۴- که اغلب همان "کی‌کی" [Kiki] هرودوت است (II ۹۴) که عبارت است از روغن کرچک محلی «که همانند روغن زیتون برای استفاده در چراغ از آن استفاده می‌شود، اما بوی غیرقابل تحملی دارد».

۵۵- بوروفسکی (۱۹۸۷، ص ۱۲۰ پانویشت ۲۲) ۴۴۰ هزار لیتر برآورد کرده است.

در حفاری‌های تل میغنه تعدادشان به ده‌ها می‌رسد (ژیتن، ۱۹۸۷، اشکال ۸ و ۱۲) و تنها این‌ها را می‌توان فرض کرد که در مبادلات روغن زیتون مورد استفاده قرار می‌گرفته‌اند و با توجه به اهمیت کاوشگاه و این‌که از این آمفوراها در همان دوره در قبرس وجود ندارد (یعنی در سده هفتم ق.م)^{۵۶} پس می‌توان ظاهراً نتیجه گرفت که روغن زیتون فلسطینی به بازار قبرس راه نیافته بوده است. پس مسأله را باید با دقت بیشتری بررسی کرد، با این حال باید به این وضعیت عدم رقابت ظاهری به خوبی توجه کرد؛ همه چیز چنان است که گویی بازار روغن زیتون در مدیترانه شرقی کمابیش "تنظیم شده" بوده است با همه آنچه را که شاید بتوان "اقدام به حمایت از تولیدات داخلی" نامید (مانند فقدان ظاهری روغن یونانی در فنیقیه و در فلسطین)، "توسل به انواع سازش‌ها" (مثلاً میان صور و اورشلیم) و سایر اقدامات بازرگانی... البته همه این‌ها فرضیات است.

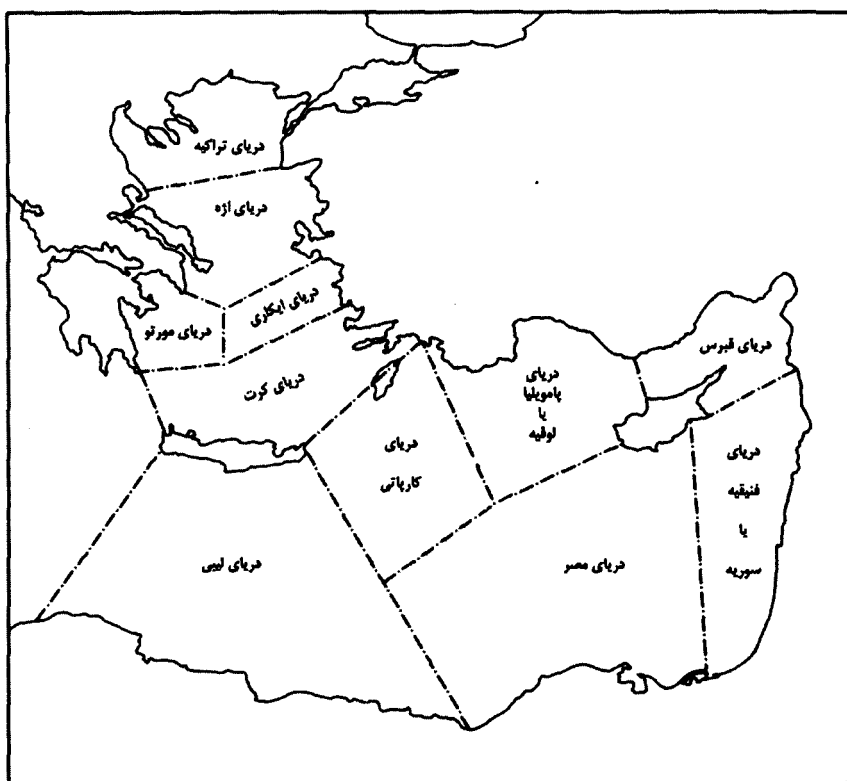
مهم‌ترین ایراد به فرضیه بالا حضور تکه‌های آمفوراهاى دسته‌سبى در "قادش بارینا" و در "آراد" در صحرای "یقب" است؛ بی‌گمان همین روغن است که در نامه‌های آراد (پاردی، ۱۹۷۸، و شماره‌های ۴، ۶، ۷، ۱۰، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۵ و غیره؛ هلنسلر، ۱۹۸۸، سفال نبشته‌های شماره ۴، ۷، ۱۰، ۱۴، ۱۷). به آن‌ها اشاره شده است. مقدار کمی روغن‌های تحویلی هرگز ذکر نشده است، و پاردی و هلنسلر به پیروی از ناشر میزان هر "بِت" [bat] را حدود ۲۵ لیتر فرض کرده‌اند و این ظرفیتی بوده که در بسیاری از کوزه‌های به دست آمده از بثرشبع تا سامریه مشاهده شده است (مآخذ در پاردی، همان، ص ۳۰۲ پانوشت ۵۷؛ نیز بنگرید به اوسیشکین، ۱۹۷۸، ص ۸۷ پانوشت ۹ که ترجیح می‌دهد هر "بِت" را ۲۱ لیتر در نظر گیرد): از ظرفیت آمفوراهاى دسته‌سبى دقیقاً چیزی نمی‌توان گفت، شاید معادل با ۱۰ "هین" [hin] بوده است. با این حال باید توجه داشت که بسیاری از این تحویل‌ها به "کیتیم" [Kittim] بوده است یعنی به مزدوران فنیقی کیتیم مستقر در پادگان آراد، و نیز به نظر هلنسلر (همان، ص ۱۷۰) و به پیروی از آهارونی ناشر، همچنین

۵۶- اینان گونه‌های ۶ و ۷ تعریف شده توسط زمر (۱۹۷۷، ص ۱۳-۱۱) هستند: اشاعه آن‌ها محدود است به فلسطین جنوبی، اشدود، بثرشبع، لاکیش، و تمام مناطقی که مادر آن‌ها به تولید یا تجارت روغن زیتون کمابیش اطمینان داریم. این گونه‌ها در همان دوره در قبرس وجود ندارند (کالوه، ۱۹۸۴، صص ۲۰۸-۹ و شکل ۵؛ بیکه، ۱۹۸۷، به‌ویژه تصویر XXII).

گندم، روغن و شراب... □ ۳۴۳

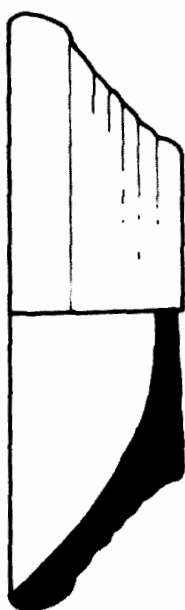
مستقر در "قادش‌بارینا"، و در حقیقت مستقر در "تعدادی دژ یا قلعه در جنوب یهودا" (همان و همان‌جا). پس آیا می‌توان اظهار نظر کرد که مزدوران کیتیونی صحرای نِقب لابد روغن زیتون "ملی" قبرس خودشان را که در محموله‌های [= آمفوراها]ی دسته سبدهای قبرسی و وطنی حمل می‌شدند بر محصولات تپه‌های مجاور یهودا ترجیح می‌داده‌اند؟ مفهوم کیفیت محصول یا لااقل موضوع سلیقه و ذائقه، و بنابراین الزام‌های تجارتی مربوط به ترجیحات و ذوق و سلیقه مصرف‌کنندگان، ظاهراً در مورد دادوستد و معاملات مربوط به شراب واضح‌تر به نظر می‌رسد.

دنباله دارد

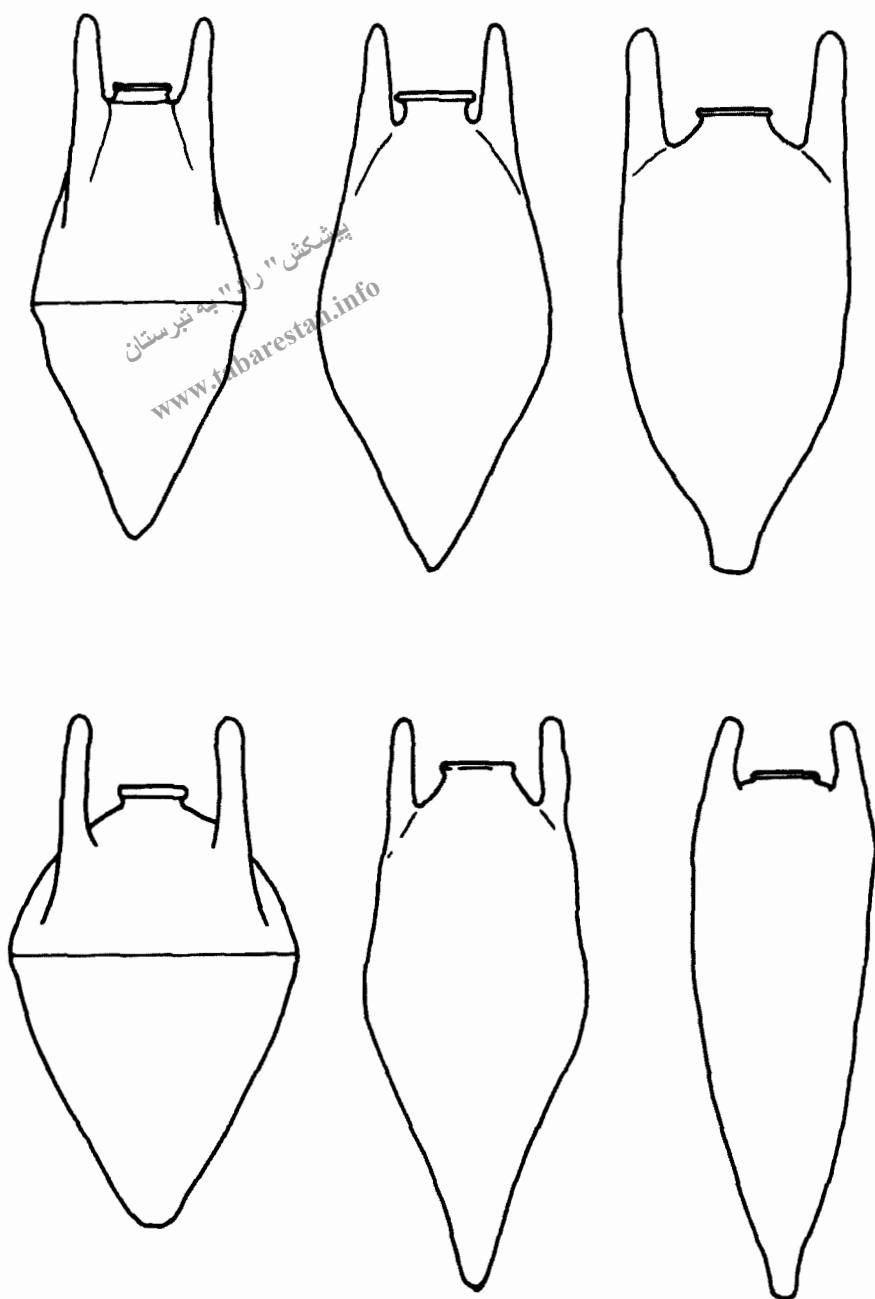
شکل ۱- نواحی دریایی مدیترانه مرکزی، طرح روزه، ۱۹۶۶، ص ۴۳

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

شکل ۲- "کاسه پارسی" بنا بر یافته‌های تل‌کیسان، شماره ۵، تصویر ۱۱، و ژان فرانسوا سال.

فاضلاب‌های شهر کلاسیک، ADPE، پاریس، ۱۹۸۳، شماره ۲۳۶، شکل ۲۸

شکل ۴- تکامل ساده شده‌ی آمفوراها‌ی دسته سیدی، طراحی از بول ۱۹۸۳ (تل سوکاس)
صص ۱۸۲۲ و کیسان شکل ۴۰b، ص ۱۳۸

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

آبراهه‌ی سوئز داریوش و امپریالیسم ایرانی*

ک. توپلین - لیورپول

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

به آبراهه‌ی سوئز داریوش بارها در ادبیات تاریخی جدید اشاره شده اما بحث جامعی درباره آن انجام نگرفته است. جدیدترین استثنای قابل ارزش هینتس (۱۹۷۵b) است که موفق شده تاریخ تکمیل کانال را به عنوان نظری پذیرفته شده در دهه ۴۹۰ قرار دهد، هرچند درباره انگیزه‌های این اقدام سخن چندانی ندارد.^۱ مسأله اخیر پیش از مقاله هینتس و همزمان با آن از دید انگیزه‌های تجارتنی نگریسته می‌شد^۲، هر چند عده‌ای نیز با لحنی محافظه‌کارانه‌تر درباره بهبود سیستم‌های ارتباطی سخن می‌گفتند و یا آن را با "جاده‌شاهی" مقایسه می‌کردند^۳ یا به انگیزه‌های استراتژیک مرتبط می‌ساختند.^۴ من در این مقاله نخست به بررسی منابعی که مستقیماً به کانال

*- من در این مقاله از یاری‌ها و تفسیرهای آملی‌کورت و همکارانم در دانشگاه لیورپول، کن‌کیچن، آلن میلارد و پیت‌رشور بسیار بهره گرفته‌ام.

1- Edakov 1980, by contrast, has had little impact.

2- Bresciani 1968, 339; 1948, 361; Briant 1981, 22; Burn 1962, 117; Cawkwell 1972, 33; Dandamaev & Lukonin 1980, 217; Edakov 1980, 217; Edakov 1980, 217; Edakov 1980, 118; Gallotta 1980: 153, 181; Gyles 1959, 93; Kraeling 1953, 10; Schmitt 1983. 422.

3- Law 1978, 100; Lloyd 1988b, 152; Ray 1988, 264; Schaeder 1960, 64.

4- Cook 1983, 65; 1985, 22. Dandamaev 1985, 105f is almost entirely non - committal, making only the point that, whereas the modern Suez canal was intended to improve the links between Europe and India, the Persian one was aiming chiefly to improve those between the Nile valley and the Red Sea.

اشاره کرده‌اند می‌پردازم تا بینم ارتباطشان با یکدیگر چگونه است و تا چه اندازه امکان ارزیابی کمابیش دقیقی را در اختیار ما قرار می‌دهند (و معلوم خواهد شد که مورخان در این زمینه زیاده از حد خوش‌بین بوده‌اند. آنگاه به قالب‌هایی نظر خواهم انداخت که مسأله انگیزه‌های ساخت کانال باید در چارچوب آن‌ها مورد بررسی قرارگیرد.

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

منابع درباره کانال

منابع یونانی - رومی

این منابع عبارتند از هرودوت (II، ۱۵۸؛ IV، ۴۰، ۴۲) ارسطو (مابعدالطبیعه ۸۵۲b)؛ استرابو (C804، C780، C38)، (آگاتارخیدس 86F 19 = دیودوروس سیسیلی ۳۳۱، ۱۲-۸)، پلینی (NH VI 165). تفاوت اصلی میان هرودوت است با بقیه. برجسته‌ترین نکته آن است که هرودوت می‌گوید داریوش کار کانال را تمام کرد، حال آن‌که منابع دیگر این را رد می‌کنند. اما چنان‌که خواهیم دید تفاوت‌های دیگری نیز چه میان هرودوت با بقیه و چه میان خود منابع بعدی وجود دارد.

۱- پایان ساخت آبراهه داریوش. چون ستون سنگی یادواره بنای کانال مؤیدنظر هرودوت است، و چون هرودوت می‌نویسد که کانال در زمان او مورد استفاده بوده است (هر چند با نهایت تعجب در II، ۱۱، که کاملاً جای مناسبی بوده تا توضیح دهد که در صورت سرریز شدن نیل به دریای سرخ چه اتفاقی خواهد افتاد، خاموش می‌ماند)، دیدگاه بعدی، که ارسطو نیز آن را تأیید کرده بود، نشان می‌دهد که در فاصله یک قرن میان داریوش با هرودوت، این آبراهه با گل‌ولای پر شده بوده است. تاریخ دقیق‌تری را برای بنای کانال نمی‌توان اثبات کرد. ولو این‌که سخن داماستس (S F8) درباره استفاده از کانال برای مسافرت از مدیترانه به شوش در قرن پنجم ق.م. درست باشد (نک. مادزارینو، ۱۹۵۹، اورتل، ۱۹۶۴)، این تاریخ به کمی پس از گزارش هرودوت تعلق دارد؛ ضمن این‌که در تفسیر آن نیز اتفاق‌نظر نیست (نک. برهبارت، ۱۹۶۷). اما به طور طبیعی می‌توان حدس زد که متروک شدن استفاده از کانال معلول آزادی مصر در اواخر

سده پنجم ق.م. بوده است. نکته قابل ذکر دیگر آن است که فرمانروایان مستقل مصر در سده چهارم سودی در نگهداری از کانال نداشتند. همچنین در این زمینه توجه به این نکته ضروری است که شهرکی که اکنون تل مسخوته در جای آن قرار دارد و در کنار کانال قرار داشته است احتمالاً در طول شورش‌های سال‌های ۴۸۷ تا ۴۸۵ ق.م. ویران شده بوده است (هالادی، ۱۹۸۲، ص ۲۵). اما با توجه به نوشته هرودوت، معلوم می‌شود که پس از این آشوب‌ها کانال متروک نشده است. کلدای (۱۹۲۰، ص ۱۰۳ به بعد؛ ۱۹۲۳، صص ۸۵ و ۹۳؛ ۱۹۲۴، ص ۶۷ به بعد) نظراً کاملاً متفاوتی دارد و ادعا می‌کند هر چند هم "نخو" و هم داریوش موفق شده‌اند میان نیل و دریای سرخ از طریق "وادی طومیلنت" کانال حفر کنند، اما در تلاشی مشابه برای حفر کانال در منطقه دافنای از طریق "دریاچه بالله" ناکام مانده‌اند و منابع ذی‌ربط در واقع به این ناکامی اشاره کرده‌اند. این فرضیه به نظر من بسیار پرهزینه و غیراقتصادی است و ارزش بحث بیشتری ندارد.

۲- کانال بطلمیوسی. همه منابع بجز ارسطو اقدام داریوش را به اقدام بعدی بطلمیوس دوم مرتبط می‌سازند، اما در حالی که دیودوروس و استرابو ادعا می‌کنند که بطلمیوس کانال را تکمیل کرده است، پلینی همین را نیز انکار می‌کند و می‌نویسد که شاه این طرح را در ۳۴/۵ مایلی شمال سوئز رها کرد. به علاوه، و برخلاف تصور اورتل (۱۹۶۴، صص ۲۱ و ۴۸) لحن پلینی چنان نیست که گویی کانال در زمان او قابل استفاده بوده است. یگانه منبع ذی‌ربط شرقی، ستون سنگی معروف به "پیتوم" است (ناویل، ۱۹۰۲؛ رودر، ۱۹۵۹ صص ۱۲۸-۱۰۸) که مشکلات تفسیری فراوانی پیش می‌آورد - به‌ویژه قسمت مربوط به روایت حفر کانالی به دریای سرخ (I، ۱۶) که می‌گوید این مخاطره برای جلب "شادی خدایان" استان چهاردهم پذیرفته شده که در شمال شرقی قرار دارد و شامل "سیله" و "پلوزیوم" می‌شود - اما نمی‌توان انکار کرد که سطر ۲۴ اشاره است به "کانال کوهستان شرق" که از خلیج سوئز به سوی شمال می‌رود و احتمالاً به آبراهه‌ای می‌پیوندد که رود نیل را به دریاچه اسکوریون (که در سطر ۱۶ توصیف شده) متصل می‌سازد. بنابراین برخورد پلینی با موضوع به گونه‌ای است که گویی بخشی از کانال (ظاهراً قسمت میان دریاچه‌های تلخ و رود نیل) در سده یکم

میلادی از گل و لای پر شده بوده است. پلوتارک (در زندگی آنتونی ۶۹) عقیده دارد که قبلاً در سال آکتیوم* چنین بوده است.

۳- درباره علت ناکامی ادعایی داریوش در به اتمام رساندن کانال. اظهارات گوناگونی شده است از بیم شور و آلوده شدن آب نیل (ارسطو) گرفته تا بیم زیر آب رفتن مصر (دیودوروس، استرابو). پلینی در ارتباط با ناکامی بطلمیوس از هر دو علت نام می‌برد. این دو بیم عملاً مغایر با یکدیگر نیستند - توجیه بیان شده (این‌که دریای سرخ بالاتر از مصر است) در هر دو مورد صدق می‌کند و ترس از رخ دادن یکی (زیر آب رفتن مصر) خود به خود به معنای آلوده شدن نیل نیز بوده چنان‌که آلوده شدن نیل نیز به یک معنا چیزی جز نابودی مصر به بار نمی‌آورده است و این چیزی است که پلینی نیز تأیید می‌کند.

۴- پیشینیان داریوش. دیودوروس از "نخو" و ارسطو و پلینی از سسوستریس نام برده‌اند. استرابو از هر دو نام می‌برد (C804) اما در C38 (که در این‌جا فقط از سسوستریس نام برده) و لحن جمله او در C804 نشان می‌دهد که فرد مورد نظر استرابو بیشتر سسوستریس است. گمان می‌رود که او اشتباه کرده باشد زیرا در هیچ مدرک مستقل مصری در مورد حفر کانال نیل - سوئز پیش از "نخو" اشاره‌ای وجود ندارد (نک. پوزنه، ۱۹۳۸؛ شی [Shea]، ۱۹۷۷). در مورد نخو، بررسی مقدماتی باستان‌شناختی در تل مسخوته (هالادی، ۱۹۸۲) به نظر می‌رسد با این اندیشه سازگار باشد که بخش شرقی وادی طومیلت در زمان نخو دوباره به نیل متصل شده است. این مؤید فرض هرودوت و دیگران است که کانال نخو اساساً در امتداد همان راه داریوش بوده و مخالف با نظر علی شافعی است (که ظاهراً در نقشه‌ی چاپ شده توسط شی (۱۹۷۷) بازتاب یافته است، که بیتک، ۱۹۷۵، ص ۱۳۸ نخست آن را کمابیش پذیرفته ولی سرانجام رد کرده است) که تلاش نخو در مسیر کاملاً متفاوتی در شمال آغاز شده و (همانند کانال سوئز امروزی) از دریاچه بالله عبور کرده است.

فقط استرابو دلایل شکست این شاهان را صریحاً ذکر می‌کند: یکی ترس از

*- منظور سال نبرد سزار و آنتونی در خلیج اکتیوم است که به پیروزی سزار انجامید...م.

بلندتر بودن سطح دریای سرخ (استرابو C38 در مورد سسوستریس) و دیگری مرگ (استرابو C804 در مورد نخو). فرضیه اقتصادی احتمالاً فرضیه دیودوروس و استرابو است که دو روایت هلنیستی کمی متفاوت را منعکس می‌سازد (استرابو نظری اجمالی به یکی دارد، و دیودوروس نیز به طور گذرا می‌گوید که برخی مردم نخو را یگانه پیش‌کسوت داریوش می‌دانند، اما گزینه‌ای را ترجیح می‌دهد که به ارسطو باز می‌گردد. این مستلزم این فرض است که منبع دیودوروس علت خاتمام ماندن کار را مرگ ناگهانی و غیرمنتظره نخو می‌دانسته است. این به نظر من غیرمنطقی نیست. هیچ‌یک از مؤلفان دوره هلنیستی همانند هرودوت از هاتف و کاهنی که نخو را از این کار منصرف کرده باشد سخنی نمی‌گویند؛ و از آن‌جا که منابع بعدی از بسیاری جنبه‌ها مستقل از هرودوت به نظر می‌رسند، هیچ دلیل خاصی نداریم که در این زمینه نیز آنان را هم‌رأی با هرودوت بدانیم.

۵- مسیر کانال داریوش. هرودوت شروع کانال را کمی در جنوب بوباستیس می‌داند و متذکر می‌شود که از پاتوموس (پیتوم)^۵ گذشته و درست قبل از آن‌که به سوی جنوب بپیچد از یک تنگ [gorge، یونانی = diasphagai] (شاید باریکه‌ی منتهی‌الیه شرقی وادی طوملیت در نزدیکی تل مسخوته؟) عبور کرده است. این‌ها جزئیاتی هستند که در هیچ متن دیگری ذکر نشده‌اند، و برعکس با اشاره‌هایی به دریاچه‌های تلخ (استرابو، پلینی) سروکار داریم که برای هرودوت ناشناخته بوده‌اند. سه منبع دیگر نقطه شروع را ذکر می‌کنند که منظور همه‌ی آنان کانال بطلمیوس بوده است، هر چند دوتای آن‌ها به داریوش نیز اشاره دارند با این فرض که مسیر کانال هر دو یکی بوده است. متأسفانه نقاط شروعی که هر یک ذکر می‌کنند - مصب رود پلوزیاک (دیودوروس)، فاکوسا (استرابو) و "رود شمال هلیوپولیس" (ستون‌سنگی پیتوم) - هم با یکدیگر تضاد دارند و هم تا اندازه‌ای با هرودوت.

۱- تأکید دیودوروس به کلی با مدارک دیگر تفاوت دارد. مایا باید آن را رد کنیم (با

۵- این‌جا را برخی تل مسخوته (لویذ، ۱۹۸۸b، ص ۱۵۴؛ ردفور، ۱۹۸۲، ص ۱۰۵۶) و برخی تل الرطبه (بتیک، ۱۹۸۴، ص ۶۲۱؛ گاردینر، ۱۹۲۴، ص ۹۴؛ کیچن) دانسته‌اند.

افزودن این فرض که با "اولین کانال جنوب پلوزیوم" که استرابو (C804) ذکر کرده و چه بسا خود رابطه‌ای با کانال شرقی اخیراً کشف شده بین پلوزیوم و "سیله" داشته اشتباه شده است) یا فرض کنیم که منظور منبع او به طور مبهم شاخه‌ی پلوزیومی رود نیل بوده است. قسمت مربوط به کانال دریای سرخ درواقع جمله معترضه‌ای است در داخل بخشی طولانی که به رود نیل و ویژگی‌های آن اختصاص یافته است (I، ۴۱-۳۲)، پس به دشواری می‌توانیم مطمئن باشیم که باید جمله "از مصب پلوزیا که" را زیاد جدی بگیریم، بخصوص چون توصیف خود دیودوروس (I، ۳۳، ۷) از شکل مصب نیل ظاهراً جایی برای کانال باقی نمی‌گذارد. حتی در آن صورت نیز باز جای این پرسش باقی است که آیا منظور منبع محلی است که می‌توانسته هرجایی در شاخه پلوزیاک باشد (از جمله مثلاً منطقه هلیوپولیس و بوباستیس) یا جایی که نسبتاً نزدیک به مصب بوده است. البته فرض آخر می‌تواند مؤید نظر علی شافعی باشد (بند ۴)، که البته مسلماً ربطی به کانال داریوش ندارد.

۲- دیدگاه باستانی "فاکوسا" را در "صفت‌الحینه" میان بوباستیس و مدخل وادی طومیلت می‌دانست. اگر این نظر درست بود، در سازگاری با نظر هرودوت مشکلی واقعی نداشتیم. اما دیدگاه کنونی فاکوسا را در "فاقوس" [کنونی] می‌داند و یک بررسی‌گذرای خطوط تراز نقشه شماره ۴ بتیک (۱۹۷۵) به خوبی نشان می‌دهد که هر کانالی که می‌خواسته از آن‌جا آغاز شود اما از "وادی طومیلت" بگذرد، پیش از آن‌که بتواند وارد "وادی" شود ناچار بوده در ۲۰ کیلومتری جنوب غربی عرض جغرافیایی بوباستیس سرریز شود - به سخن دیگر این نقطه شروع نه برای کانال بطلمیوس مناسب بوده و نه داریوش، و بنابراین باید به کلی از هر گونه استدلال کنار گذاشته شود.

۳- اشاره ستون سنگی پیتون به "شمال هلیوپولیس" (ناویل، ۱۹۰۲، ص ۷۲؛ رودر، ۱۹۵۹، ص ۱۲۲) ظاهراً تناقضی جدی با گفته هرودوت ندارد. بوباستیس و هلیوپولیس بزرگ‌ترین مکان‌های منطقه مورد بحث هستند، بنابراین هر نقطه از نیل واقع در میان این دو شهر را می‌توان طبعاً به هر یک نسبت داد. اما موضوع به این سراسرستی نیست. از یک سو هرودوت نوشته "کمی در جنوب بوباستیس": آیا اگر محل موردنظر عملاً به هلیوپولیس نزدیک‌تر بود، هرودوت یا منبع او ممکن بود چنین چیزی بگویند؟

کسانی که بر این سند تکیه می‌کنند عملاً جایی را کاملاً نزدیک به بوباستیس انتخاب کرده‌اند.^۶ از سوی دیگر وضعیت شیب زمین (نک. بتیک، ۱۹۷۵، نقشه ۴) به نحوی است که قاعدتاً مانع از آن می‌شود تا نقطه‌ای شمالی‌تر از "تل یهودیه" نقطه موردنظر باشد، و این محلی است که دست‌کم با بوباستیس دو برابر هلیوپولیس فاصله دارد. شاید پاسخ آن باشد که بوباستیس کنار رود قرار داشته جال آن‌که هلیوپولیس قرار نداشته است (و از شمال و جنوب خود با آبراهه‌هایی به نیل متصل می‌شده است). از دیدگاه کسی که شاخه پلوزیاک را رو به بالا حرکت کند، توصیف هرودوت رویهم رفته چندان غیرمنطقی به نظر نمی‌رسد، ولو این‌که نقطه کلیدی، بنا به فرض بتیک، ۱۹۷۵، ص ۸۸، حوالی تل یهودیه بوده باشد (در این جا بتیک می‌افزاید که کانال داریوش از شاخه اصلی رود نیل جدا شده است حال آن‌که کانال بطلمیوس از آبراهه شهر هلیوپولیس شروع شده بوده است). نکته‌ای که ذکر آن در این جا واجب است، این‌که تندیس داریوش که بر روی آن متونی مصری در ارتباط با ستون سنگی کانال نوشته شده است (نک. بعد) در اصل دقیقاً در هلیوپولیس نصب شده بوده است.

عرباعاد و طول کانال. در این باره اظهارنظرهای گوناگونی شده است: هرودوت گوید: دارای پهنای کافی برای عبور دو رزمناو "تری‌رم" در کنار هم؛ و چهار روز سفر از بوباستیس تا سوئز و بیش از ۱۰۰۰ استاد فاصله از مدیترانه تا دریای سرخ. استرابو گوید: پهنای ۱۰۰ کوبیت [= حدود ۵۰ متر - م]، عمق کافی برای یک nousmyriophoros. پلینی گوید: عرض ۱۰۰ فوت، عمق ۴۰ فوت، طول در نظر گرفته شده نهایی برابر با ۶۲/۵ مایل. باز پیدا است که هیچ‌گونه ارتباطی میان هرودوت و روایات بعدی وجود نداشته است. در مورد ارقام هرودوت باید گفت: چهار روز مسافرت، بخصوص اگر با رزمناو تری‌رم بوده باشد، مسلماً برای طی فاصله میان بوباستیس تا سوئز زیاد بوده است. شاید، به رغم معنای ضمنی و ظاهری متن، این در واقع رقمی است برای کل فاصله مدیترانه تا سوئز، یا شاید باید فرض کنیم که کشتی‌ها

۶- لوید، ۱۹۸۸b، ص ۱۵۳ چنین نظری را تأیید می‌کند و محل شروع کانال داریوش را مینالکمب بسیار نزدیک به بوباستیس در نظر می‌گیرد.

ناچار بوده‌اند در فضاهای محدود کانال با احتیاط عبور کنند. عرض کافی برای عبور پهلوی به پهلوی دو تری‌رم احتمالاً حدود ۳۰ متر یا ۱۰۰ فوت می‌شود (رقم اخیر ارزیابی هرودوت است در ارتباط با کانال آتوس). رقم ۴۵ متر که غالباً در ادبیات جدید به آن برخورد می‌کنیم (مثلاً هیتس، ۱۹۷۵b) ظاهراً از اندازه‌گیری‌های فرانسویان از نشانه‌های وجود کانال گرفته شده است (نک. ویدرمان، ۱۸۸۷، ص ۵۶۳؛ لوید، ۱۹۸۸b، ص ۱۵۳) و احتمالاً مربوط به کانال نسبت داده شده به بطلمیوس است (که با رقم ۱۰۰ کوبیت استرابو تفاوت زیادی ندارد).

۷- انگیزه‌های ساخت آبراهه نیل - سوئز. ارسطو بیهوده به این نکته اشاره دارد که لابد این کانال از نظر شاهان مصر "برای کل این منطقه مفید" بوده است (بی‌آن‌که روشن کند منظورش ناحیه نیل - سوئز است یا خود دریای سرخ) که در آن کشتیرانی شود. هرودوت تفسیر صریحی ارائه نمی‌دهد. اما از گفته‌هایش می‌توان برداشت‌هایی کرد. (۱) او درباره فاصله نسبی میان دو دریا از خشکی و از رود/کانال تفسیرهایی می‌کند. (۲) می‌گوید در کانال دو تری‌رم می‌توانستند همزمان و پهلوی به پهلوی حرکت کنند و می‌افزاید که نخو به محض دست‌کشیدن از این اقدام به ساختن تری‌رم‌هایی در هر دو دریا پرداخت. (۳) او همچنین این طرح را به Periplous [= دفتر راهنمای مسافرتی] ادعایی لیبی ربط می‌دهد. با توجه به این ملاحظات، ظاهراً هدف اصلی ایجاد ارتباط میان مدیترانه (و نه فقط مصر) با دریای سرخ بوده است، و اگر به کل زمینه کار بنگریم، در مورد نخو حتماً و در مورد داریوش احتمالاً هدف نظامی مطرح بوده است. هرودوت همچنین متذکر می‌شود که اسکولاکس کارباندایی به فرمان داریوش از رود سند حرکت کرده و در دریای سرخ به همان نقطه‌ای رسیده (یعنی سوئز) که نخو فرعون مصر فنیقی‌ها را از آن‌جا به دور آفریقا فرستاده بود. اما این گفته او بدان معنا نیست که می‌خواسته بگوید داریوش قصد داشته میان هندوستان و مصر از راه دریا ارتباط برقرار سازد؛ هرودوت فقط می‌خواسته تأکید کند که اسکولاکس [اسکولاخ] و فنیقی‌ها مأمور اکتشاف دریایی شده بوده‌اند و این‌که تناسبی میان آسیا و لیبی [= آفریقا] وجود دارد چون هر دو سفر ادعایی به یک اندازه طول کشیده‌اند (نک. هاو و ولز ۱ ص ۳۲۰ و نقشه جهان از نظر هرودوت در بوردمن، ۱۹۸۰، ص ۲۱).

۸- ناکامی نخو. منابعی که از نخو یاد می‌کنند اتفاق‌نظر دارند که نخو در اتمام احداث کانال خود کامیاب نشده است. اما چون دو کانالی را که می‌دانیم به اتمام رسیده‌اند (کانال‌های داریوش و بطلمیوس) می‌توان تکمیل نشده نیز توصیف کرد، طبیعی است که فرض کنیم نخو نیز در کار خود موفق شده بوده است. برعکس، تأکیدات هرودوت و دیودوروس را نمی‌توان قطعی تلقی کرد. اگر چنین است پس روایت هرودوت در مورد علت رهاکردن طرح توسط نخو (تلفات کارگران و هشدار پیشگویی کاهن که همه چیز به سود بربرها تمام خواهد شد) شاید بازتاب نظر خصمانه مصریان در قرن پنجم نسبت به کانال ایرانیان باشد که می‌انگاشته‌اند بیشتر به سود ارباب مسلط خواهد بود تا مصر - نگرشی که با دست کشیدن از احداث آبراهه پس از سال ۴۰۴ ق.م. نیز همخوانی دارد و شاید با این فرض که هدف اصلی نخو نظامی بوده است، حال آن‌که ظاهراً شاهان بعدی سلسله سائیت اولویت‌های نظامی متفاوتی داشته‌اند.

تاریخ. منابع یونانی - رومی در این زمینه هیچ اشاره روشنگرانه‌ای ندارند. به‌ویژه سخن هرودوت درباره سفر دریایی اسکولاکس به سوئز هیچ اشاره ایجابی یا سلبی در مورد نزدیک بودن تاریخ سفر اسکولاکس (یعنی ۵۱۷-۵ ق.م) به طرح احداث کانال ندارد.

۱۰- نتیجه‌گیری. منابع بعدی هیچ‌گونه وابستگی به هرودوت ندارند. اما بخصوص به علت امکان‌های اشتباه و درهم آمیختن طرح بطلمیوس و داریوش، در عین حال منبع بالقوه مستقل و معتبری درباره داریوش نیز نمی‌توانند باشد. بنابراین هرودوت یگانه منبع واقعی ماست.

منابع شرقی

مسیر کانال داریوش با یادمان‌های کتیبه دار گوناگونی مشخص شده است. مدارک ما در این زمینه به قرارزیرند:

الف) دو ستون سنگی در تل‌المسخوته: (۱) متن هی‌پروگلیف (= پوزنه ۱۹۳۶ شماره ۸)؛ (۲) متن میخی (ژایون، ۱۸۹۰، صص ۹۷ و ۱۰۱؛ شایل [یا اسخایل Scheil]، ۱۹۳۰، ص ۹۳ [به زبان پارسی باستان]).

ب) تکه‌های گمشده‌ی هم‌هی‌پروگلیف و هم‌میخی از "سراپیوم" واقع در شمال دریاچه‌های تلخ (پوزنه، ۱۹۳۶، ص ۴۸، پانوش ۳). اینان بی‌تردید متعلق به دو ستون سنگی جداگانه بوده‌اند.

ج) دو ستون سنگی در شلوف (مشهور به "کابرت" [کَبرْت]): (۱) متون هم‌پروگلیفی و میخی رویه‌روی هم (پوزنه، ۱۹۳۶، شماره ۹؛ DZ_{a-c} [کتیبه‌ی داریوش کنار ترعه سوئز؛ شایل، ۱۹۳۰، ص ۹۳-۵ [به زبان ایلامی]); (۲) متن میخی دوم با شمایل‌نگاری متفاوت (مفقود: مدرک = گزارش‌های روزی‌یر، دویلپه و لپسیوس: نک. هنان، ۱۸۸۷، ص ۱۳۲؛ پوزنه، ۱۹۳۶، صص ۶۴-۵؛ مایرهوفر، ۱۹۷۸، بند ۱۰/۲؛ اگر احیاناً یک متن هم‌پروگلیفی در سمت مقابل وجود داشته، اکنون چیزی برای گفتن نداریم.

د) یادمانی در شلوف که در سال ۱۸۶۳ برونار آن را یافته و ژایون (۱۸۹۰، ص ۸۹) به آن اشاره کرده اما اکنون گم شده است. این یک طوماری سرستون بوده روی یک پایه چندوجهی و با یک "سرستون" استوانه‌ای کم عمق (قطر = $1/4$ متر به ضخامت = ۱۲ سانتیمتر). ضلع سرستون دارای حروف میخی به ارتفاع ۷.۸ سانتیمتر بوده که در بالای آن یک برجسته‌کاری نقش سه فرد ایستاده و یک "عقاب پارسی که تاجی را با نوک خود گرفته" (از قرار معلوم تصویر اهورامزدا [!؟]) وجود داشته است.

ه) قطعاتی مفروض از یک ستون سنگی در کوبری، ۶ یا ۷ کیلومتری شمال سوئز (پوزنه، ۱۹۳۶، شماره ۱۰؛ شایل، ۱۹۳۰، صص ۷-۹ [به زبان اکدی]).

و) یک قطعه خط میخی گم‌شده "از سوئز" (مایرهوفر، ۱۹۷۸، بند ۱۰/۱).

افزون بر این‌ها، می‌توانیم منطقاً فرض کنیم که یک یا چند یادمان دست‌کم در غرب تل‌المسخوته وجود داشته‌اند (کله‌دا، ۱۹۱۹، ص ۲۱۵ می‌گوید "تل‌الکبیر"؛ و این‌که آیا یکی نیز در شروع کانال وجود نداشته است؟). به علاوه، با توجه به موارد "الف" و "ب" پیشین، می‌توان فرض کرد که ستون‌های سنگی در همه‌جا جفت بوده‌اند. ری (۱۹۸۸، ص ۲۶۳) تعداد ستون‌ها را (بدون استدلال) ۱۲ تخمین زده است. به هر صورت پیدااست که طرح دست‌کم از لحاظ نصب ستون‌های یادمانی به اتمام رسیده بوده است، گرچه در حال حاضر فقط سه متن هم‌پروگلیف (پوزنه، ۱۹۳۶، صص ۸-۱۰) و

متن میخی بازسازی شده‌ی شلوف برای بررسی باقی مانده‌اند.^۷

اگر به طور کلی به ستون‌های سنگی بنگریم نوعی هم‌معنایی میان عناصر بومی و بیگانه میان ارقام متون میخی هخامنشی و ارقام متون هی‌بروگلیف مصری که یا پشت به پشت یکدیگر حک شده‌اند (شلف، سوئز) یا نزدیک به یکدیگر هستند (مسخوته) به چشم می‌خورد. من به این هم معنایی تأکید دارم اگر درباره طول و گوناگونی متون هی‌بروگلیفی در تضاد با کتیبه DZ_{a-c} داریوش اندیشه کنیم به آسانی درمی‌یابیم که جنبه‌ی مصری بر این یادمان‌ها غلبه دارد. اما برای اکثر خوانندگان و بینندگان معاصر مصری و غیرمصری این واقعیت که متن میخی که به سه زبان متفاوت نوشته شده سه بار کوتاه‌تر است کاملاً روشن نیست: آنچه آنان دیده‌اند فقط مقدار مساوی متن مصری و غیرمصری است.

شاید ذکر این نکته نیز ضروری باشد که در یادمان‌های دیگری که غیرمستقیم به هم ارتباط دارند توازن میان متون مصری و غیرمصری از برابری کمتری برخوردار است، و مجسمه‌ی کتیبه‌دار داریوش که سرانجام (همراه با چیزهای دیگر) در شوش نصب شد.* در اصل برای معبد "ره" [Re] در هلیوپولیس ساخته شده بود (یویوت، ۱۹۷۲ا؛ لوشی [Luschey] ۱۹۸۳ا). این کمابیش و به طور کلی معاصر با ستون سنگی فرض شده است (مسلماً استدلال‌های اداکُف در این‌که این ده سال پس از

۷- خوانندگانِ ادائکف (۱۹۸۰، ص ۱۱۰) باید توجه داشته باشند که نقل قول‌های او از ستون سنگی سراپیوم خیالی و نادرست هستند: مؤلف فقط در استفاده از (Sighm) (SS) که قبلاً با ارجاع به پوزنه، ۱۹۳۶، شماره ۱۰ به ستون سنگی سراپیوم نسبت داده، دچار سهل‌انگاری شده است.

*- از آن‌جا که در سطور بعدی نویسنده درباره جزئیات متن کتیبه‌ی داریوش درباره آبراهه سوئر که در ۳۳ کیلومتری سوئر کشف شده (DZ۶) بحث می‌کند، ما در زیر ترجمه کل کتیبه را با تطبیق دو ترجمه کنت (Kent, Old Persian ... 1953, P.147) و رالف نورمن شارپ عیناً نقل می‌کنیم: «خدا ی بزرگی است اهورامزدا که آن آسمان را آفرید، که این زمین را آفرید، که مردم را آفرید، که شادی را برای مردم آفرید، که داریوش را شاه کرد، که به داریوش شاه، شهرباری [= قلمروی] را که بزرگ و دارای اسبان خوب [= Uvaspam = اووسپم] و مردان خوب [= Umartiyam = اومرتی-یم] است ارزانی فرمود (بند ۲ سطور ۵ تا ۶). من داریوش شاه بزرگ هستم، شاه شاهان، شاه کشورهای دارای همه گونه مردم، شاه در این سرزمین بزرگ دور و پهناور، پسر و پستلش هخامنشی (بند ۳ سطور ۷ تا ۱۲). داریوش شاه گوید: من پارسی هستم. از پارس مصر را گرفتم. فرمان‌کننده این آبراهه را دادم، از رودخانه‌ای به نام نیل که در مصر جاری است تا دریایی [= draya] که به پارس می‌رود. سپس این آبراهه‌کننده شد چنان‌که فرمان‌دادم، و کشتی‌ها از مصر این میان این آبراهه به سوی پارس روانه شدند، چنان‌که خواست [= کام] من بود. - م.

ستون سنگی کانال بوده چندان قوی نیستند^۸) اما تأکید متفاوت به نظر می‌رسد. راست آن است که متون هیروگلیف برتری دارند (در قسمت پایه مجسمه برترند و در قسمت بدنه یگانه کلمات قابل قرائت هستند) و این که سبک و طراحی تندیس از برخی لحاظ مصری هستند. اما لباس شاه کاملاً هخامنشی است و، غیر از تاج مصری که به سر گذاشته، احساس مسلط از دیدن تندیس آن است که یک فرمانروای بیگانه گرامی داشته شده است. البته در متن هیروگلیفی از تأکید بر راست بر فتح مصر، چنان که در روایت میخی آمده، پرهیز شده است: در حالی که در دومی هدف مجسمه به نمایش گذاردن مردی پارسی است که مصر را در چنگ خود دارد، در اولی می‌گوید «باشد تا این یادمان داریوش بپایاد و او تا ابد در خاطر پدرش آتوم، خداوند هلیوپولیس و دو سرزمین، ره‌ها راخته، جاوید بماند»؛ و مشابه این تسکین از لحاظ به رخ کشیدن فتح مصر در متن هیروگلیفی ستون سنگی کانال نیز به چشم می‌خورد. متن میخی شلوف به اندازه کافی سالم مانده تا اجازه بازسازی کامل را به ما بدهد و احتمالاً معرّف متن میخی کامل ستون سنگی است، گرچه نه متن یادمان (d). شاه اعلام می‌کند که مصر را گرفته و فرمان کندن این آبراهه از نیل تا دریایی که به پارس می‌رود را داده و این فرمان کاملاً انجام شده و کشتی‌ها بدین طریق از مصر به پارس می‌روند. پس تأکید اصلی بر تسلط ایران بر مصر است و ارتباط دریایی میان مصر و ایران (نه میان دو دریا چنان که هرودوت می‌گوید) - ارتباطی که در درجه نخست مظهر قدرت امداد رسانی ایران است. در متن در هیچ مرحله‌ای هیچ نشانی از این که

۸- اِدائِکف (۱۹۸۰، ص ۱۰۹) دلایل زیر را ارائه می‌کند: (۱) متن مجسمه از شکل هیروگلیفی متأخر و متفاوتی از نام داریوش (نک. شش صفحه بعد مبحث "نام شاه") که با ستون سنگی کانال فرق دارد استفاده می‌کند. (۲) متن مجسمه (یوبوت، ۱۹۷۲a) بیان بیشتری درباره صفات شخصی داریوش در مطابقت با نظر پوزنه، ۱۹۳۶، صص ۴/۸ دارد. (۳) کتیبه داریوش [DZc] از کلمات پارسی باستان Uvaspam [= اسبان خوب] و Umartiyam [= مردان خوب] استفاده می‌کند، حال آن که DS_{ab} [مجموعه DS یعنی کتیبه‌های مختلف داریوش در شوش - م] با فرمول نیایش و دعایی خاتمه می‌یابد که فقط شبیه متون DS_n و DS_s "پسین" است، (۱) و (۲) به عنوان شاخص‌های گاه‌شناختی قانع‌کننده نیستند؛ (۳) به طور مثبتی بد برداشت شده است. یگانه نکته جالب درباره دو صفت فوق [اسبان و مردان خوب] این است که آن‌ها به طور طبیعی مربوط به فرمول "ارزانی داشتن شهر یاری" هستند نه مربوط به فرمول "آفرینش اهورایی". به عبارت دیگر DZc در این جا غیر متعارف است و بنابراین به طور نسبی قابل تاریخ‌گذاری نیست. در مورد فرمول «اهورامزدا من و همه آنچه را که کرده‌ام محفوظ بفرماید»، حتی اگر DS_n و DS_s متون "پسین" شوش باشند (به چه دلیلی؟) من نمی‌توانم این را دلیلی بر اثبات رابطه میان DS_{ab} و DZc بدانم.

داریوش شخصاً از مصر بازدید کرده باشد وجود ندارد؛ و هر قدرتی برای جمله "من مصر را گرفتم" فرض کنیم، باز دلیلی وجود ندارد که این حادثه از لحاظ زمانی نزدیک به تاریخ برپاکردن ستون سنگی یا حتی آغاز احداث کانال بوده باشد.

متون هیروگلیفی چندان سالم نمانده‌اند و تنها شکل ظاهری تداوم معنایی را القا می‌کنند که پوزنه در ۱۹۳۶ درباره آن پژوهیده است، از آن زمان تا جایی که من می‌دانم در این زمینه فقط یک کار کامل انجام گرفته و آن پژوهش سروَن [Servin] (۱۹۵۱) است با چایی نه چندان خوب که به طور کلی از سوی پژوهندگان نادیده گرفته شده است. اورتل (۱۹۶۴) از مقاله سروَن تا اندازه‌ای استفاده کرده است اما از بازسازی متون توسط او خرسند نشده است، و یگانه اشاره جدید به کار سروَن که من بخت مطالعه آن را یافتم کتاب برشانی [Bresciani] (۱۹۸۵، ص ۵۰۹، پانوش ۷) است که بازسازی وی را ناپذیرفتنی دانسته و رد کرده است. این کار البته با کار پوزنه بسیار تفاوت دارد. سروَن با کنار هم قراردادن قطعات و ترجمه‌ای متفاوت (که هیچ‌یک استدلالی در پس خود ندارد) به متنی رسیده که گویا داریوش گزارشی درباره وقوع قحطی در مصر دریافت می‌کند، آنگاه به سائیس می‌رود و در برابر نیت سجده می‌کند و به رای‌زنی با کاهنان می‌پردازند و آنان توصیه می‌کنند هدایا و نذوراتی به خدایان تقدیم کند و او ناچار فرمان می‌دهد قطعه‌ای از کانال در غرب دریاچه‌های تلخ را دوباره حفر کنند تا نذورات یاد شده بتوانند از آن‌جا به نحو مناسبی انتقال یابند. به ظاهر اصلاً مسأله حفر کانالی یکسره تا دریای سرخ وجود نداشته است. سروَن حتی ادعا می‌کند که در متن میخی فقط تعهد شده تا کانالی "به سمت ایران" حفر شود، و این‌که "رود تلخ" در ترجمه شایل از متن اکدی اشاره‌ای است به "دریاچه‌های تلخ" نه به "دریا" (اورتل، ۱۹۶۴، ص ۴۰) نیز در این برداشت غلط سهیم است. در واقع "رود تلخ" ساخته خیالی شایل است که از متن پارسی باستان واژه‌ی draya به معنای "دریا" را رود تلخ ترجمه کرده است). بی‌آن‌که بخواهیم وارد بحث شایستگی‌های شیوه کار سروَن در زمینه متون هیروگلیف شویم، به هر حال همین ترجمه مقیاسی از قابلیت اعتبار او در اختیار ما می‌گذارد، چنان‌که در مورد واژه itrw نیز تأکید کرده که اندازه آن فقط برابر ۲/۵ کیلومتر است نه ۱۰/۵ کیلومتر، حال آن‌که پژوهش‌های جدید نه تنها

رقم دوم را تأیید می‌کند بلکه حتی itrw را طولانی‌تر و برابر ۱۲/۸ کیلومتر برآورد کرده است (اشواب - اشلوت، ۱۹۷۲، ص ۱۱۲). بنابراین بازسازی پوزنه کماکان یگانه نقطه شروع حرکت ماست.

هر ستون سنگی سه ردیف متن دارد. دو ردیف بالاظهراً در هر سه ستون یکسان‌اند. ردیف یکم عمدتاً سخنان خدایان نیل است که اعلام می‌کنند حکومت بر جهان را به داریوش اعطا کرده‌اند و از این هدایا و نذورات به "ره" بسیار شاد و مسرورند و غیره. سخنان دو خدا کمی با یکدیگر فرق دارد. ردیف ۲ مضمون اعطای همه سرزمین‌ها را تکرار می‌کند و فهرستی از آن‌ها ارائه می‌دهد (در پوزنه، ۱۹۳۶، شماره ۱۰، دو ستون فهرست معکوس‌اند).

ردیف سوم برای ما بیشتر جالب است چون حاوی داستان احداث کانال است. این ردیف نیز کاملاً سالم نمانده است و محتویات آن شبیه به محتویات هر سه ستون نیست. هر متن حاوی: (الف) یک بخش مقدماتی با القاب سلطنتی و غیره، (ب) اصل روایت است. ترجمه پوزنه (۱۹۳۶، شماره ۸، a) عمدتاً تألیفی مصری است با یک عنصر ایرانی گنجانده شده در وسط (سطور ۴ و ۵)، یعنی: «داریوش، که تا جاودان زنده بماند، بزرگ، شاه شاهان... هیستاسپ، هخامنشی، بزرگ»، فرمولی که با اطلاعات کنونی می‌توان براساس متن هیروگلیفی مجسمه‌ی شوش آن را تکمیل کرد (مثلاً نک. یویوت، ۱۹۷۲a، شماره ۴ و ۲: «داریوش، که تا جاودان زندگی کند، بزرگ، شاه شاهان، سرور عالی همه‌ی زمین در کل، پسر پدر خدا، هیستاسپ، هخامنشی»)^۹. شروع شماره ۹ چنان‌که پوزنه ترجمه کرده است افتادگی‌های زیادی دارد: «خدایی که... (۲)... (۳)... آدمیان... (۴) شاه شاهان... [پسر هیستاسپ] (۵) هخامنشی، بزرگ...»، اما انسان و سوسه می‌شود که اشارات او را در تفسیرش پیروی کند و بکوشد از آن نیز فراتر رود. دلیلی هست که بیندیشیم پوزنه یک سطر بیشتر را به آغاز اختصاص داده است؛ یعنی سطر ۲ باید کنار گذاشته شود و یک سطر افتادگی بعداً

۹- اداکف، ۱۹۸۰، ص ۱۰۹ فقط «فرمانروای زمین (به معنای "مصر") را می‌گنجاند. این معنا برای واژه "زمین" براساس این فرض که منظور از "زمین بزرگ" در متون پارسی باستان، امپراتوری ایران بوده است و بنابراین "زمین" به تهای منظور "مصر" است البته نادرست است. اداکف مکمل‌های دیگری نیز برای قسمت‌های مصری شماره ۸ سطور ۱ تا ۶ پیشنهاد می‌کند، به‌ویژه "فتح کامل در سرزمین" (۸، ۳) و «... با آن [= کمان] تا شورشیان را براند، تا (دشمنان) را بکشد» (۸، ۴).

میان سطور ۱۰ و ۱۱ قرارگیرد (نک. پوزنه، ۱۹۳۶، شماره ۷۱ به بعد)؛ و اگر چنین شود آنگاه می‌توان قطعه ۳۵ را در پایان دو سطر اول به ترتیب زیر گنجانند:

(۱) خدایی که... آدمیان را آفرید، که بهروزی را آفرید.

(۲) برای آدمیان... داریوش باشد که تا ابد زندگی کند، شاه L.P.H.

(۳) شاه شاهان...

(۴) هخامنشی، بزرگ...

به عبارت دیگر، در پی فرمول آفریده‌های اهورامزدا چیزی شبیه به شماره ۸ سطور ۴ و ۵ وجود دارد که معادل DZ_e سطور ۱ تا ۱۶ است. اما باید پذیرفت که انجام کامل این کار ممکن است مسأله‌ساز شود: افتادگی در سطور ۱ و ۲ باید کمابیش همان اندازه طول داشته باشد، اما (با رجوع به متن میخی) باید حاوی ترجمه‌های مصری دو عبارتی باشد که طولی متفاوت دارند و عبارت نخست ظاهراً بسیار کوتاه‌تر به نظر می‌رسد، یعنی «که آن آسمان را آفرید، که این زمین را آفرید» و «که داریوش را شاه کرد، که به داریوش شاه شهریاری را که بزرگ و دارای اسبان زیاد و مردمان زیاد است ارزانی فرمود». به‌علاوه افتادگی یا شکاف سطر ۳ به نظر می‌رسد جای طولانی‌تری از جمله «سرور عالی همه زمین در کل، پسر پدر خدا، هیستاسپ» نیاز داشته باشد. عملاً از آغاز شماره ۱۰ چیزی باقی‌نمانده است، اما پیداست که با شماره‌های ۸ و ۹ تفاوت داشته است و هیچ دلیلی برای وجود یک عنصر ایرانی در دست نیست. روایت در شماره ۹ وضع کمابیش بهتری دارد و عناصر زیر را می‌توان در آن تشخیص داد:

(a) رای‌زنی (سطور ۷ تا ۱۳)

(b) فرمان حفر یک کانال (۱۴-۱۵)

(c) گزارش فرمان داریوش و اجرای آن و حرکت کشتی‌ها از مصر به سوی ایران

(۱۵-۱۶)

(d) سخنان ستایشگرانه (۱۸-۲۰)

(e) فرمان داریوش برای برپاداشتن ستون سنگی یادمانی و اجرای آن

(f) ستایش و دعای بیشتر برای انجام این اقدام (۲۱-۲۲)

چون کلمات باقی مانده از شماره ۱۰ (۱۴-۱۹) با بخش آخر شماره ۹ (۱۴-۱۹) تناسب دارند - گو این که با اندکی تفاوت عمودی (روایت در شماره ۹ یکی دو کلمه بیشتر از شماره ۱۰ دارد اما احتمالاً فقط معلول کمی گشادبازی در شماره ۹ است) می توانیم حدس بزنیم که عناصر (b)-(d) مشابه یا همسان شماره ۱۰ بوده اند. حروف مشابه آن ها باید قبلاً کشیده شده باشند. بخش ذی ربط آن در شماره ۹ بر بالای ستون سنگی وجود ندارد، بنابراین نمی توان مطمئن بود، اما آنچه در شماره ۱۰ باقی مانده از نظر متن کاملاً مناسب و هم اندازه فضاهاى شماره ۹ است. از سوی دیگر پیداست که شاید (e) و مسلماً (f) در شماره ۱۰ نوشته نشده اند. در مورد ۸ تفاوت ها بیشتر است. به هر روی، دست کم این را می توان گفت که غیر از نشانه های القاب سلطنتی ایرانی، "احساس" کلی در مورد محتویات ردیف ۳ براساس نظر درست پوزنه (۱۹۳۶، شماره ۸-۱۰) به طور سنتی مصری است.

مکان شاه. هینتس به پیروی از پوزنه فرض می کند که فرایند رای زنی در آغاز در پرسپولیس [تخت جمشید] انجام گرفته است (قرائت: "شهری که او بیش از هر چیز دوست می داشت" در شماره ۸، ۷). نکته به راستی مسلّم آن است که روایت در ایران آغاز می شود (شماره، ۸، ۶؛ شماره ۹، ۶). باز نظر هینتس آن است که داریوش در پایان طرح از مصر بازدید کرده است - اساس این نظر احتمال این فرض است که Festan sprache [= سخن استوار] شماره ۹، ۱۸-۲۰ = شماره ۱۰، ۱۸-۲۰ و فرمان شاه برای برپا کردن ستون سنگی (شماره ۹، ۲۰) در مصر رخ داده است. به نظر من این عملاً یک فرضیه ی مفتی است. ادعای این که اشاره به "شاهزادگان و بازرسان" در شماره ۹، ۱۷ مربوط می شود به دعوت برای افتتاح رسمی کانال که شاه در آن حضور داشته است اصلاً قانع کننده نیست: اینان ممکن است فقط مسافرانی بوده اند که با کشتی به تازگی از مصر به ایران رسیده باشند (نک. شماره ۹، ۱۵)؛ و سخنران آن "سخنان استوار" یکی از ایشان بوده باشد. البته من ادعا نمی کنم که حتماً چنین بوده است بلکه فقط می خواهم بگویم تفسیر هینتس اثبات نشده است.

مسیر کانال. یگانه داده های ما عبارتند از (۱) اشاره به Hrm (دریاچه / کانالی در

استان پیتوم) در شماره ۹، ۱۳. (ii) نام محل Sb در شماره ۸، ۱۰، ۱۱، ۱۴، ۱۷ (احتمالاً جایی نزدیک ناحیه کانال) و (iii) فاصله ۸ itrw [برابر با ۸۴ یا ۱۰۰ کیلومتر] در آن جا آب وجود نداشته است (شماره ۸، ۱۸). از این سه داده (i) و (ii) کاملاً بی‌فایده هستند. شماره (iii) باید به نحوی مربوط باشد به طول احتمالی کانال و شاید کمکی باشد به شناخت مسیر آن. منابع یونانی - رومی قبلاً مسیر کلی این راه را: بوباستیس، وادی طومیلت و سوئز، و مجموع طول کانال را حداکثر ۱۶۰ کیلومتر گفته‌اند. در نتیجه، فقط بخشی از آن می‌بایست از شن و ماسه لایروبی می‌شده است، و این پرسش مطرح است که آیا طول مسیر آن را می‌توانیم ۸۴ (یا ۱۰۲) کیلومتر تعیین کنیم. از آن جا که (الف) وجود دائمی کاوشگاه تل‌المسخوته در اصل در محل تلاقی با طرح کانال نخو تأسیس شده (هالادی، ۱۹۸۲) چنین می‌نماید که می‌توان فرض کرد که یک کانال (آب شیرین) بین آن جا و رود نیل بازمانده است (که برخلاف تعیین محل ۸۴ کیلومتر در این بخش است. اورتل، ۱۹۶۴، ص ۴۰ با این نظر موافق نیست) و (ب) فاصله‌ی از مسخوته تا سوئز در امتداد کانال آب شیرین امروزی کمی بیش از ۹۰ کیلومتر است و انسان و سوسه می‌شود که فرض کند که همین باریکه اخیر نیاز به لایروبی داشته است (و از آن نتیجه می‌شود که کانال در حول و حوش حاشیه غربی دریاچه‌های تلخ حفر شده بوده است). در واقع، تا جایی که به فاصله ۸ itrw مربوط می‌شود، راه حل دیگری به نظر نمی‌رسد. البته این کمکی به این فرض نیست که آمد و رفت از کانال با استفاده از دریاچه‌های تلخ انجام می‌شده است و این که کل بقیه گذار بوباستیس - سوئز به لایروبی نیاز داشته است، زیرا دریاچه‌ها فقط ۴۰ کیلومتر از مجموع حدود ۱۶۰ کیلومتر کلی را شامل می‌شوند. برعکس، ادعای هینتس مبنی بر این که ستون‌های سنگی ثابت می‌کنند که سراسر کانال حاوی آب شیرین بوده است - و بنابراین استفاده از دریاچه‌ها برای گذار منتفی می‌شود - به نظر من به خودی خود بی‌پایه است. با این حال کلد (۱۹۲۴، ص ۶۲ به بعد) ادعا کرده است که نشانه‌های کانال قدیمی فقط در شمال و جنوب دریاچه‌های تلخ وجود دارند، و بنابراین نتیجه می‌گیرد که گذار از آن جا انجام می‌شده و سپس نیز هیچ مدرک باستان شناختی برخلاف این مدعا به دست نیامده است. مثلاً پوزنه درباره نقاط کشف شده در شماره ۸ و شماره ۱۰ در

ارتباط با نشانه‌های کانال سخن می‌گوید نه در شماره ۹ که نزدیک لبه دریاچه‌های تلخ است. به علاوه اگر براساس نقشه سال ۱۹۱۹ کلدای قضاوت کنیم، کاوشگاه کنونی ۹ در جایی به لبه دریاچه نزدیک است که دریاچه دارای یک بریدگی یا تورفتگی شمالی - شرقی شدید است که به دشواری می‌توان فرض کرد کانالی از وادی طومیلت تا سوئز از سریع‌ترین راه به دریاچه‌های تلخ رسیده باشد. من نمی‌دانم راه حل درست کدام است. اما استرابو اعتقاد داشته که کانال بطلمیوس حداقل از طریق دریاچه‌های تلخ می‌گذشته است (و نوشته‌ی ستون سنگی پیتوم درباره کانالی از "شمال هلیوپولیس" به "دریاچه اسکوریون" [غرب] را می‌توان مؤید این نظر دانست)، و من در این اندیشه‌ام که آیا حق داریم بر تفسیر itrw ۸ پافشاری کنیم در حالی که پذیرش آن منطقاً مغایر با مدارک مادی موجود است؟

تاریخ. در مورد اثبات زمان حفر کانال در دهه ۴۹۰ ق.م. استدلال‌های متعددی شده یا باید مورد استفاده قرارگیرد که همگی کمابیش ناقص از آب درآمده‌اند.

I) **فرمولی برای تاریخ؟** شماره ۱۰ پوزنه به عدد "۲۴" ختم می‌شود. پوزنه در این‌که این رقم مربوط به تاریخ باشد شک کرده بود که از جمله علل متعدد آن یکی نیز این بود که او اطمینان داشت متن مربوط به پیش از سال ۲۴ پادشاهی داریوش است. البته در شماره ۹، ۱۶ اشاره‌ای به ۲۴ کشتی وجود دارد (مگر آن‌که بازسازی درست آن ۳۲ باشد)، اما هیچ معلوم نیست که چرا این عدد باید ناگهان در پایان جمله نهایی ۱۰ آمده باشد. و نیز باز معلوم نبود که ۲۴ نفر ردیف ۲ منظور نظر نبوده باشد. تاریخ بودن این عدد محتمل‌ترین برنهاده است. هیتس این دیدگاه را پذیرفت و اشاره‌ای به سال ۲۴ [پادشاهی داریوش] (یعنی سال ۴۹۸ ق.م) تلقی کرد. به ادعای او این تاریخ مربوط به زمانی است که کار احداث کانال به پایان رسیده و تفاوت دارد با تاریخ گشایش یا گرامیداشت آن‌که داریوش نیز در آن حضور داشته و در سال ۴۹۷-۶ بوده است (نک. بعد): آیا "فرمول تاریخ" نیز نمی‌توانسته اشاره‌ای به این مضمون باشد؟ اما تردیدهای مهم‌تری پیش می‌آیند بر این اساس که (۱) قرائت "۲۴" قطعی نیست (فقط "۴" قطعی است) و (۲) چنان‌که پروفیسور کیچن لطفاً به من اظهار داشت، تا

جایی که نشانه‌های باقی‌مانده حکایت می‌کنند، هیچ دلیلی نداریم که "۲۴" را به عنوان بیست‌و‌چهارمین روز از ماهی تلقی نکنیم که البته چیستی این ماه اکنون مفقود شده است. خلاصه، هیچ چیز در کلمات پایانی شماره ۱۰ پوزنه وجود ندارد که نمایانگر تاریخی در دهه ۴۹۰ باشد.

اعتقاد هینتس به بازدید داریوش از مصر در ۴۹۷-۶۶۷ متنی بر استدلالی از PFT [=لوحه‌های بارویی تخت جمشید] است. نکته ساده است و آن این‌که هیچ تأییدی مبنی بر حضور داریوش در ناحیه تحت پوشش دستگاه دیوان سلاری تخت جمشید بین نوامبر/ دسامبر ۴۹۸ (PF 1554-9/ XXIV) و آوریل ۴۹۵ (1313-1/ XXVII) وجود ندارد، و این‌ها تاریخ‌هایی هستند درباره دو سند مسافرتی (متون Q) که در آن‌ها از صدور مجوز مسافرت سلطنتی یاد می‌شود. بنابراین نتیجه گرفته می‌شود که داریوش در بیشتر مدت میان سال‌های ۲۵ و ۲۶ پادشاهی خود از ایران دور بوده است. این استدلال گیرا ولی شاید گمراه‌کننده است.

(الف) هالوک معتقد است که متون J ("توزیع از طرف شاه") نمایانگر حضور شاه است. تاریخ یکی از این متون (شماره ۶۹۹) به سال ۲۵ برمی‌گردد (محل = اوزیکوراس). طبعاً این سند باید به آغاز سال ۲۵ تعلق داشته باشد و به دشواری می‌تواند غیبت مفروض را مخدوش سازد (با این حال بنگرید به بعد)؛ اما صرف وجود این متن خود مغایر با سکوت کاملی است که هینتس استدلال خود را بر آن بنا کرده است. البته دیدگاه هالوک درباره متون J نیز باید نادرست باشد؛ و در متن دیگری مربوط به سال ۲۵ که ذکری از شاه شده است (شماره ۱۸۲۷) احتمالاً نافی نظر هینتس نیست، چون نامه‌ای است به "زیشاویش" [Ziššawiš] که فرمان شاه را ابلاغ می‌کند و این نامه می‌توانسته از مصر به او رسیده باشد.

(ب) نکته آماری کلی‌تری نیز وجود دارد. متون تاریخگذاری شده‌ی PF [الواح بارویی تخت جمشید] که باقی‌مانده‌اند در سراسر سال‌های موردنظر به طور منظم و یکدست توزیع نشده‌اند، و بخصوص متون Q [= سهمیه‌ای] نامنظم هستند. از آن‌جا از سال ۲۶ رویهم رفته فقط ۸ متن وجود دارد که هیچ‌یک متن Q نیستند، این تعداد اندک برای استنتاج کفایت نمی‌کند. متون سال ۲۶ شاید کمی دقیق‌تر به نظر برسند

چون حاوی ۶۷ متن هستند. با این حال به دشواری ممکن است که در سال ۲۵ هیچ‌کس از فارس مسافرت نکرده باشد که بنابراین دارای سند مجوز مسافرت و دریافت سهمیه (چه از سوی شاه یا یکی از مقامات بلندپایه) بوده باشد، و یا مثلاً در سال ۲۴ که بیشترین لوحه‌ها (۱۶۸ عدد) از آن باقی مانده، فقط ۸ متن Q [سهمیه‌ای] وجود داشته و تنها سه متن حاوی مجوز سلطنتی بوده باشند، و از این رو این تفاوت‌ها را باید بیشتر به باقی ماندن یا نماندن لوحه‌ها نسبت دهیم نه چیزی دیگر. در ضمن چون یک متن J در استدلال بالا مورد استفاده قرار گرفت، باید یادآور شویم که الگوی بقای متون J و Q نیز یکدست نیست. مثلاً از سال ۲۶ متون Q فراوانی وجود دارد از جمله یکی که به شاه اشاره دارد، اما تنها یک متن J دیده می‌شود (PF_a 31). پس یکتا بودن متن J از سال ۲۵* لزوماً مؤید آن نیست که شاه بیشتر طول سال را غایب بوده است. البته مغایرتی میان سال ۲۵ و سال ۲۸ وجود دارد که در سال اخیر تعداد مشابهی متن (۶۱ عدد) به شاه اشاره دارند و ۹ تای آن‌ها مربوط به مجوز سلطنتی برای مسافرت در شش ماه متفاوت هستند. اما در عوض ۲۶ متن Q وجود دارد (بیش از $\frac{1}{3}$ کل اسناد سال) که در ۱۷ عدد آن‌ها اشاره‌ای به شاه نشده است. بنابراین الگوی اسناد باقی مانده به کلی متفاوت است یعنی باهم فرق دارند. برای ساده‌تر کردن موضوع می‌گوییم که در صورتی می‌توانیم غیبت شاه را در سالی نتیجه بگیریم که در آن سال تعداد ستون Q زیاد باشد ولی در هیچ‌یک به شاه اشاره نشده باشد. چنین سالی وجود ندارد.

یک نکته پایانی. من تصور می‌کنم وقتی هینتس به PFT مراجعه می‌کرده است امیدوار بوده تا نشانه‌ای از غیبت داریوش در سال ۲۴ بیابد. در واقع او خود را ناچار می‌دیده این هدف را رها نکند و این واقعیت را برجسته سازد که ۸ متن Q از آن سال در ماه‌های سوم و نهم فقط به شاه اشاره دارند و شکاف نظری میان ماه‌های مه و نوامبر را پر کند. اما این زمان برای یک مسافرت گردشی در نیل زیاده از حد فشرده است، و به هر صورت توزیع متون Q در ماه‌های هیچ سالی یکسان نیست و در سال‌های میانی سال حتی از تأیید کمتری برخوردار است و بنابراین از نظر آماری باز می‌تواند

*- احتمالاً اشتباه چایی است و باید منظور سال ۲۶ باشد. - م.

مورد اعتراض قرارگیرد.

پس ماحصل سخن این‌که لوحه‌های بارویی تخت‌جمشید هیچ دلیل مستقلی برای فرض تاریخ دهه ۴۹۰ جهت تهیه ستون سنگی کانال در اختیار ما نمی‌گذارند. آیا پدیده‌های دیگری هستند که بتوانند برای ما موفقیت بیشتری به ارمغان آورند؟

(II) نام شاه. متون هیروگلیفی دو نوع املائی نام داریوش را مورد استفاده قرار می‌دهند که به ترتیب یکی با T و دیگری با INT شروع می‌شود. ستون‌های سنگی از دومی استفاده می‌کنند که اغلب آن را خاص اواخر پادشاهی داریوش دانسته‌اند. واقعیت‌ها به قرار زیرند:

۱- شکل T در سال چهارم در سراپیوم و در سال‌های ۷-۲۶ در "وادی حَمَامَة" مورد تأیید قرارگرفته و در همه متون دموتیک [= لهجه عامیانه یونانی مصری] استاندارد بوده است.

۲- شکل INT در سال‌های ۲۸، ۳۰، ۳۶ در وادی حَمَامَة، در سال‌های ۳۱ و ۳۴ در سراپیوم و در سال‌های ۳۳ و ۳۴ روی دو مرمر زُخام کشف شده در سوریه و شوش دیده شده است. همچنین یک‌بار در یک متن دموتیک (مربوط به سال ۲۵) در مجموعه چاپ 45 P.Loeb بازتاب یافته است.

۳- در میان اسناد تاریخگذاری نشده، اکثریت عظیمی از شکل به اصطلاح پسین استفاده کرده‌اند (T در برشانی، ۱۹۵۸a، ص ۲۶۷ (مصر سفلی)، پوزنه، ۱۹۳۶، شماره ۱۳/۱۱۴ (مصرعلیا) و پوزنه، ۱۹۳۶، شماره ۱۰۱ (بدون اشاره به محل) وجود دارد). INT در پوزنه، ۱۹۳۶، شماره‌های ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۰۵، ۱۱۰؛ برشانی، ۱۹۵۸a، ص ۲۶۸، برشانی، ۱۹۱۱، ص ۷۱؛ ناویل، ۱۸۸۲، تصویر VIIA، مجسمه شوش (یویوت، ۱۹۷۲a) (مصر سفلی)، پوزنه، ۱۹۳۶، شماره‌های ۳۵، ۱۰۷، ۱۱۵ و کتیبه‌های معبد هیبیس (وینلاک، ۱۹۴۱) (مصرعلیا)، پوزنه، ۱۹۳۶، شماره‌های ۴۲-۳۹ (گلدان‌ها و کوزه‌های شوش) و پوزنه، ۱۹۳۶، شماره‌های ۱۰۴، ۱۰۶، ۱۰۹-۱۰۸، ۱۱۳-۱۱۱، ۱۱۶، و گروپ، ۱۹۷۹ (بدون ذکر مکان) دیده می‌شود. البته مسلماً این واقعیت‌ها توجه‌کننده یک تاریخ متأخر برای ستون سنگی کانال نیستند.

الف) نکته املائی مورد بحث، مسأله نوشتن d پارسی باستان در زبانی است که

این صدا را ندارد. این مشکلی بود که کشف آن نیاز به یک ربع قرن انتظار نداشت. (ب) با توجه به این که ما تاریخ املائی نام داریوش بین زمان جلوس او بر تخت و سال ۲۶ پادشاهی او را، سوای سال چهارم، در اختیار نداریم، از لحاظ آماری به هیچ نتیجه‌ای نمی‌توانیم برسیم؛ پیش از آن که بتوانیم ادعایی را مطرح سازیم باید مجموعه‌ای از اسناد سرپیوم از میانه پادشاهی او را در اختیار داشته باشیم.

(ج) این واقعیت که کتیبه‌های وادی حَمَامَة در سال ۲۸ از T به INT تغییر می‌کنند، حامل هیچ تأثیر جنبی و اشاره ضمنی حتی در بقیه مصر علیا نیستند. در واقع هیچ دلیلی نداریم که بگوییم نام داریوش در وادی حَمَامَة که با INT آغاز شده حتماً پیش از سال ۲۸ نوشته شده است. زبان دموتیک کتاب Loeb 45 مؤید آن است که در مصر علیا حداقل یک کاتب مسأله تلفظ را از سال ۲۵ درک کرده است.

(د) نابرابری عددی شدید متون تاریخگذاری نشده‌ای که از هر دو شکل استفاده کرده‌اند (حتی بیش از آنچه در آغاز به نظر می‌رسید، با توجه به تعداد متون معبد هییس و این واقعیت که این متون به نظر کاوشگران شاید مرحله به مرحله در طی انجام کار نوشته شده باشند) برحسب ظاهر حاکی از آن است که شکل INT نباید محدود به پایان سال هشتم پادشاهی داریوش بوده باشد (یعنی کمتر از یک ربع مدت پادشاهی او). البته یادمان‌ها و بناهایی که نام شاه را دارند مسلماً به طور یکدست و منظم در سراسر سال‌های میان ۵۲۱ تا ۴۸۶ پخش نشده‌اند؛ چه بسا حتی سود و تمایلی تاریخی وجود داشته که چنین نباشد (یعنی در دوره خاصی یک تب و تاب استثنایی پدید آمده است). اما چون مدرک مستقلی در اختیار نداریم به دشواری می‌توانیم این فرض را مطرح سازیم.

(III) **فرمانروایی مشترک یا "سونارخی"**. کالمایر معتقد است که شمایل نقش شده بر ستون سنگی شلوف (سمت خط میخی آن)، که در آن دو شخصیت سلطنتی روبه‌روی یکدیگر همراه با طوماری مکتوب (که فقط دست چپی قابل خواندن است) دیده می‌شوند نمایانگر دو "پادشاه کنونی" هستند - یعنی داریوش و ولیعهد/ شاه مشترک با او (کالمایر ۱۹۷۶). اگر چنین می‌بوده و شاه مشترک نیز خشایارشا بوده، در آن صورت این یادمان نمی‌توانسته با پایان سده ششم فاصله زیادی داشته باشد. اما عقیده به

"پادشاهی مشترک" [Synarchie = سونارخی] به اندازه کافی متقاعدکننده نیست. و اگر در ستون سنگی شلوف در طومار تخریب شده‌ی طرف دیگر نیز نام داریوش نمی‌بود من تعجب می‌کردم، درست همان‌طور که در متن راست شاه دست راست نظیر متن چپ شاه دست چپ نام داریوش نوشته شده است. تکرار نقش‌ها یا شخصیت‌ها یک مسأله طراحی است نه Staatsrecht [= قانون اساسی؟].

(IV) **فهرست اقوام**. فهرست اقوام ذکر شده در ردیف ۲ طبعاً هر تاریخگذاری را وسوسه می‌کند. اکنون می‌دانیم که در این فهرست نام "سکودرا" نیز وجود دارد و از این رو به نظر قدیم‌گرایش می‌یابیم که این متن پیش از لشکرکشی علیه سکاها تنظیم شده بوده است. همچنین می‌دانیم که چون مشابه این فهرست در روی مجسمه داریوش در شوش نیز نوشته شده، هرگونه ویژگی (بخصوص کوتاهی) آن را نمی‌توانیم فقط به الزام‌های مربوط به فضای حکاک‌ی در یک یادمان یکتا نسبت دهیم بلکه باید به نسخه اصل برگردیم. و فهرست بی‌گمان ویژگی‌های گوناگونی دارد:

الف) ایونیا، کاریا و گاندارا [قندهار] که به هر صورت در همه متن‌های دیگر وجود دارند (کاریا فقط از DS_۶ [کتیبه‌ی داریوش در شوش] به بعد وجود دارد) در این‌جا دیده نمی‌شوند.

ب) با نام سکاها [سک] به طور غیرمتعارف برخورد شده است. انتظار داریم یا از سکا‌های دشت‌نشین یاد شود یا (از آن محتمل‌تر) از "سکا‌های هوم‌نوش" [haumavarga] و "سکا‌های تیزخود" [tigraxauda] به عنوان دو قوم جداگانه نام برده شود. اما نوشته شده است "سکا‌های باتلاق‌نشین و دشت‌نشین" (منظور توصیف بدی از دسته‌های احتمالاً متفاوت چادرنشینان آسیای مرکزی نیست) یا به نظر کامرون (۱۹۷۵) به پیروی از هیوز، "سکا‌های آن سوی سُغدیان" هیچ‌یک از این‌ها نه حاصل بی‌مبالاتی محض است، و نه طبعاً فراورده‌ی بازنویسی عمدی از روی یک نسخه اصلی متعارف توسط مترجم مصری. پس چنین می‌نماید که منشأ این بی‌قاعدگی و نابهنجاری مقامات ایرانی بوده‌اند که فهرست را در اختیار مؤلف و مترجم مصری گذاشته‌اند.

ج) مشابه این نکته را در مورد دو مسأله دیگر مربوط به نظم نمی‌توان گفت: (۱) گروه سارد - کاپادوکیه - سکودرا از لحاظ استانداردهای فهرست‌های دیگر بی‌قاعده

و نابهنجار است. (۲) رفتار با اسامی در ستون یکم نیز از لحاظ این که آراخوزیا و ساتاگیدیا را در درون گروه "آریا، پارتیا، درانگیانا، باکتريا، سُغدیانا و خوارزم" جای داده است و نیز در جدا کردن آن ها از یکدیگر عجیب و غیرمتعارف می نماید. به نظر می رسد هر دوی این روش ها معلول بی مبالائی انتقال مطلب میان نسخه اصلی پارسی و ترجمه ی هی پروگلیفی آن باشد.

با توجه به سایر معانی ضمنی (مشکوک) مربوط به تاریخ دهه ۴۹۰، انسان و سوسه می شود تا نبود نام های کاریا و ایونیا را به شورش ایونیه مرتبط سازد. اما آیا به راستی قابل تصور است که مقامات ایرانی متنی را انتشار داده باشند که در آن با این روش وجود شورش را پذیرفته باشند، به ویژه شورش را که قصد سرکوب آن را داشته اند؟ آیا این که مصریان بی گمان از وجود شورش در آسیای صغیر بی خبر نبوده اند باعث شده تا ایرانیان راستگو باشند؟ آیا پس در گاندارا نیز شورش بوده که ایرانیان احساس کرده اند درباره آن جا نیز باید صادق باشند؟ راست آن است که گویا دوره ۴۹۹ تا ۴۹۴ که محتمل ترین دوره برای تهیه فهرست اقوام است تا ایرانیان مجبور باشند ایونی ها و کاریایی ها را از آن حذف کنند و برعکس این فهرست در زمانی تهیه شده که منطقه در چنان آرامشی به سر می برده که ایونی ها از ضمايم سارد دانسته می شدند. البته رویکرد بدیلی هم وجود دارد، و آن این است که فرض کنیم تاریخ تحریر متن همان دهه ۴۹۰ است و هر کسی طرح ترجمه و تنظیم روایت هی پروگلیفی را تهیه می کرده می خواسته با حذف نام های ایونیه و کاریا نوعی مقاومت شخصی از خود نشان دهد. از سوی دیگر حتی می توان فرض کرد که فهرست اصلی پارسی دارای ۲۸ نام در دو ستون ۱۴ بوده و حذف مثلاً "ایونی های کنار دریا"، "ایونی های آن سوی دریا" و "کاری ها" از یک ستون مستلزم حذف گاندارا و انتقال هندوستان به ستون دیگر بوده تا دو ستون از ۱۲ تشکیل شود و تقارن حفظ گردد. بی تردید براساس این گونه نظریه پردازی احتمالات دیگری هم می توان فرض کرد. اما من نمی دانم چگونه چنین سناریوهایی ممکن بوده یا چگونه امکان داشته مقامات ایرانی متوجه شوند فهرست در روایت هی پروگلیفی کوتاه تر شده و زبان به شکایت و اعتراض بکشایند در حالی که قادر به خواندن حروف هی پروگلیفی نبوده اند؟

به هر روی فهرست کماکان معما است، اما من مجاب نشده‌ام که تاریخ پس از سال ۴۹۹ را لازم می‌داشته است.

(V) پاکسازی و لایروبی مسافت ۸ itrw [برابر حدود ۱۰۰ کیلومتر] کانال پر از گل‌ولای یا شن و ماسه به طور کلی از روایت روی ستون سنگی استنباط شده است. هینتس با درخواست از نقشه‌برداران فرانسوی برای اندازه‌گیری ۴۵ متر عرض کانال، محاسبه کرده که کارگران داریوش ناچار بوده‌اند ۱۲ میلیون متر مکعب ماسه‌شن را تخلیه کنند و باز حساب کرده که این کار می‌بایست ۱۲ سال از ۵۱۰ تا ۴۹۸ ق.م. طول کشیده باشد. ضمناً او توضیح نداده که چرا فرض کرده است عمق کانال باید کمی بیش از ۳ متر بوده باشد. من اصلاً نمی‌دانم که آیا این ارزیابی "منطقی" بوده است یا نه - یگانه مشابه مناسب در این مورد احداث کانال ۲/۲ کیلومتری آتوس با عرضی با مشخصات همانند است که اما چندان کمکی به ما نمی‌کند چون نمی‌دانیم کندن آن چقدر طول کشیده است و فقط احتمال می‌دهیم که بین سال‌های ۴۸۴ تا ۴۸۲ بوده است. رقم هینتس احتمالاً از برآوردی زیادی حاصل شده است چون کانال نیازی نداشته که حتماً ۴۵ متر پهنا داشته باشد (نک. قبل، بند ۶ در مورد ابعاد و طول کانال‌ها)؛ ماسه‌شن انتقال داده شده احتمالاً فقط حدود ۸ میلیون متر مکعب بوده و انجام این کار در ۸ سال (حتی با پذیرش فرض‌های دیگر هینتس) امکان‌پذیر بوده است. شروع احداث کانال نمی‌توانسته پیش از سال پنجم پادشاهی داریوش بوده باشد و بنابراین بایستی تا سال ۵۱۰ ق.م. به پایان رسیده باشد. نکته اساسی دیگر این‌که شاید محاسبه ۸۶ کیلومتر طول که در ارقام عرض و عمق ضرب شده نیز اشتباه بیشتری را به بار آورده است. نکته‌ای که به آن توجهی نشده آن است که فرعون نخو قبلاً بخشی یا تمام کار را انجام داده بوده است. پس خاک‌های برداشته شده پس از حفاری کجا رفته‌اند؟ با این حال فرانسویان پس از دوره طولانی آخرین استفاده از کانال در زمان نخو تا زمان داریوش نشانه‌های زیادی یافته‌اند. به علاوه این پرسش نیز پیش می‌آید که بی‌توجهی به احداث کنونی کانال شاید نشانه‌ای باشد از این‌که عملیات به آن عظمتی که غالباً فکر کرده‌اند نیز نبوده است؛ اما باید پذیرفت که ستون سنگی مفقود شده شاید دارای متن ردیف ۳ مربوط به این جنبه بوده است،

درست همان‌طور که پوزنه (۱۹۳۶، شماره ۸) بر رای‌زنی‌های مقدماتی تأکید کرده است. (VI) اداکف (۱۹۸۰) کوشیده تا براساس پیشنهادهای زیر به تاریخی در مورد زمان اتمام کانال دست یابد. (الف) یادمان‌های کانال قدیمی‌تر از مجسمه هلیوپولیس هستند هر چند به هر حال وجوه مشترک زیادی میان متون به کار رفته در هر دو مورد وجود دارد. (ب) هم یادمان‌های کانال و هم مجسمه قدیمی‌تر از متون معبد هیبیس هستند. (ج) شباهت زیادی میان بخش‌هایی از متون مجسمه با DNab [= دو کتیبه داریوش در نقش رستم] وجود دارد و دومی قابل تاریخ‌گذاری برای حدود سال ۵۰۰ است. (د) پروژه بنا در معبد هیبیس احتمالاً مربوط به سال‌های حدود ۵۱۰ تا ۴۹۰ ق.م. است. اداکف براساس همه این‌ها تاریخ حدود سال ۵۰۰ ق.م. را برای تکمیل احداث کانال پیشنهاد می‌کند. (در عین حال زمان شروع کار و بازدید فرضی داریوش را حدود سال ۵۱۸ می‌داند - که خود عدد نامسلمی است؛ نک بعد ص ۲۶۴).

درباره مورد (الف) پیش از این بحث کردیم و استدلال اداکف قانع‌کننده نیست، اما شاید موضوع این‌گونه نباشد، چون او در نتیجه‌گیری نهایی خود (تکمیل کانال در حدود سال ۵۰۰) عملاً فاصله میان یادمان‌های کانال و هلیوپولیس را کاهش می‌دهد (با توجه به این‌که سال ۵۰۰ افق زمانی DNab نیز فرض شده است). پیشنهاد (ج) قابل بحث است به‌ویژه از لحاظ تاریخ تعیین شده برای DNab. پیشنهاد (د) چیزی بیش از یک نظریه‌پردازی توسط حقّاران نیست، و دست‌کم تا حدی مبتنی بر چیزی است که من آن را یک حکم جزئی غلط درباره شکل "پسین" نام داریوش می‌دانم (نک. قبل، ص ۳۷۱). پیشنهاد (ب) از همه جالب‌تر است. این پیشنهاد به دو واقعیت بستگی دارد: متون هیبیس از همان شکل "پسین" هیروگلیفی نام داریوش استفاده می‌کنند که در متون مجسمه به کار رفته است و با شکل ستون سنگی کانال فرق دارد؛ و متون هیبیس در جایی لقب کامل داریوش از جمله "نام هوروس" و "نام تخت" (ستوت - ره)، حال آن‌که این القاب نه در ستون سنگی کانال وجود دارد و نه در مجسمه (و نه در واقع در جایی دیگر). نشانه‌های اولی را نمی‌توان به راستی سرخ‌گاه‌شناسی اساسی و مفیدی تلقی کرد. دومی فقط در صورتی مهم است که ما مطمئن باشیم که مؤلفان متون کانال و مجسمه از القاب یا نام‌های هوروس - و تخت - (اگر وجود داشته‌اند) استفاده

کرده‌اند. اگر این فرض را بپذیریم، به دو نتیجه زیر می‌رسیم. اول این‌که میان یادمان‌های کانال/ هلیوپولیس و تکمیل معبد هیبیس زمانی سپری شده بوده است؛ اما چون تاریخ ادعایی حدود سال ۴۹۰ برای دومی پایه واقعی ندارد، این ما را خیلی دور نمی‌کند. ثانیاً در زمان تمام شدن کار کانال هیچ مراسم تاجگذاری انجام نشده است و این بدان معناست که داریوش نه قبل و نه به مناسبت تکمیل کانال از مصر دیدار نکرده است. در واقع محتویات متن شئون سنگی کانال ما را به پذیرش چیزی جز این وادار نمی‌کنند (نک. قبل، ص ۳۶۶). اما بار دیگر چون هیچ مدرک مستقلاً از زمان دیدار داریوش از مصر در اختیار نداریم، نتیجه از لحاظ گاه‌شناختی چندان به کارمان نمی‌آید. البته این بدان معنا نیست که این ملاحظات، سال ۵۰۰ را برای ما محتمل‌تر از هر تاریخ دیگری برای تکمیل کانال می‌سازد. مثلاً می‌توان استدلال کرد که اولین دیدار داریوش از مصر در حدود سال ۵۰۶/۵ بوده (نک. ص ۳۹۲) و کار کانال کمی زودتر به پایان رسیده بوده است. به علاوه این فرض کلیدی که فقدان القاب هوروس و تخت در پوزنه، ۱۹۳۶، شماره‌های ۸-۱۰ و در متون مجسمه اهمیت دارد، امری قطعی نیست. از تمام متون مصری که در آن‌ها نام داریوش برده شده است، متون روی دیوارهای معبد هیبیس به هر صورت از لحاظ نوع استفاده از القاب کامل بی‌همتا هستند. این باعث شده که آن‌ها یگانه متونی باشند که چنین کرده‌اند (و دست‌کم متونی که در این زمینه سالم مانده‌اند) ولی ما نباید از این هیچ‌گونه نتیجه گاه‌شناختی بگیریم.

بنابراین تا جایی که به زمان یا تاریخ مربوط می‌شود، ماحصل سخن آن است که منابع شرقی مسلماً ثابت نمی‌کنند که کانال در دهه ۴۹۰ به پایان رسیده است. سنت برقرار شده توسط هینتس ناموجه است^{۱۰} و در واقع هیچ‌گونه نظریه‌ای که در خور پذیرش رسمی و همیشگی باشد وجود ندارد.

انگیزه. هیچ بیان صریحی در مورد انگیزه در ستون سنگی کانال باقی‌نمانده است، هرچند متن کامل پوزنه، ۱۹۳۶، شماره ۸ ممکن است حاوی آن باشد. هرکس

۱۰- بنگرید به رد نظر نادرست هینتس در مارگارت روت، ۱۹۷۹، ص ۶۷ که به عنوان یک اعتراض مطرح شده است.

به‌ویژه می‌خواهد دلالتی بر اشاراتی به کوروش و به آن Sb مرموز را بشناسد. از آن‌جا که در متون میخی [به‌ویژه متن داریوش در DZ*] اثبات پایان کار کانال اعزام کشتی‌هایی از مصر به ایران است این طبعاً می‌تواند نمایانگر اهمیت ارتباط با سرزمین اصلی شاهنشاهی باشد. در متن هی‌روگلیفی تعداد ۲۴ (یا ۳۲) کشتی که حامل خراج از مصر به ایران بوده‌اند افزوده شده و مؤید آن است که این ارتباط دریایی (دست‌کم در کنار سایر عناصر) مظهر و نماد سلطه ایران تلقی می‌شده است. نکته دیگری شایان ذکر است. مطلب پوزنه (۱۹۳۶، شماره ۹) با اشاره این نکته خاتمه می‌یابد که "هرگز پیش از آن نظیر چنین رویدادی رخ نداده بود". هر چند در آیین و سنت مصری ویژگی هر رفتار درست کاملاً برعکس بود - یعنی رفتاری درست تلقی می‌شد که تکرار اعمال پیشین باشد - ولی این مانع از نوآوری نمی‌شد (نک. مثلاً نوآوری فرعون آماسیس در تابوت‌های سنگی گاو آپیس که در ستون سنگی رسمی او درج شده است). پس این برداشت با نقش داریوش به عنوان یک فرعون مصری بیگانه نیست. آنچه دانستنش دشوار است این است که یک نوآوری تا چه اندازه بزرگ و مهم می‌بایست باشد که انجام آن ضروری به نظر برسد. آیا این بدان معناست که کانال نخو هرگز تکمیل (یا حتی نزدیک به تکمیل) نشده است؟ یا این اشاره‌ای است به چیزی کمتر اساسی؟ نکته مهم‌تر آن است که آیا عدم اشاره به سابقه نخو در این زمینه و حتی عدم اشاره به این‌که داریوش کردار شاه بومی را سرمشق خود قرار داده بدان معنا نیست که می‌خواسته‌اند بفهمانند داریوش کار را بسیار بهتر انجام داده و بنابراین نشانه‌ای از برگزیدگی الهی در کار او وجود داشته است؟ با توجه به وضع متن، انسان فقط می‌تواند پرسشی را مطرح کند و توجه را به دو ایستار متفاوت ذهنی نسبت به سهم داریوش جلب کند که چه بسا مرتبط باشد با تبیینی برای انجام این طرح.

نتیجه‌گیری

مسیر کانال از جنوب بوباستیس (احتمالاً از حوالی "تل یهودیه") آغاز می‌شده و

پس از عبور از وادی طومیلت به سوئز می‌رسیده است، اما روشن نیست که آیا از دریاچه‌های تلخ نیز می‌گذشته یا آن‌ها را دور می‌زده است یا نه. قابل درک است که داریوش آبراهه‌ای را لایروبی و بازگشایی کرده باشد که قبلاً توسط نخو تکمیل شده بوده است. به هر حال نمی‌توان مطمئن بود چه اندازه از حجم کار را داریوش انجام داده یا کار چقدر طول کشیده است. هیچ مدرک مکتوب مطمئنی در مورد تاریخ دهه ۴۹۰ برای تکمیل کانال در دست نیست و نیز نمی‌توان اثبات کرد که داریوش خود هنگام شروع یا خاتمه کار در مصر حضور داشته است. هر چند من مایلم فکر کنم که داریوش احتمالاً در پایان طرح از مصر دیدن کرده است. منابع شرقی کانال را از زاویه دید ارتباط با ایران می‌نگرند. هرودوت آن را ارتباطی میان مدیترانه و دریای سرخ می‌داند و لحن سخنش به گونه‌ای است که برای مقاصد نظامی حفر شده بوده است. این بدان معنا نیست که او می‌دانسته عملاً رزمناو تری‌رمی میان دو دریا سفر کرده است، هر چند توصیف او از دریای سرخ به اندازه "چهل روز با قایق پارویی" به طور غیرمستقیم گواهی است بر حرکت رزمناوهای تری‌رم در این ناحیه در دوره تسلط ایران (نک. اورتل، ۱۹۶۴، ص ۳۳ پانوش ۳۸، و نیز بنگرید به ص ۴۰۲ همین مقاله). گواهی‌های شرقی، چنان‌که پوزنه (۱۹۳۶، ۹ و ۱۰) نیز تأیید کرده است. به کشتی Kbnt می‌گفته‌اند، و این واژه‌ای است که لوید (۱۹۷۲، ص ۲۷۲؛ ۱۹۸۸b، ص ۱۵۳) فکر می‌کند برای تری‌رم‌ها به کار می‌برده‌اند. شاید این دلیلی باشد که بیندیشیم مصریان زمان هرودوت و سده چهارم ق.م. استفاده از کانال را کافی نمی‌دانسته‌اند تا خود را از لکه ننگ همکاری با قدرت بیگانه نجات دهند.

چهارچوب‌ها

اکنون پس از بحث درباره اسناد مستقیم مربوط به کانال می‌توانیم وارد چهارچوب گسترده‌تری شویم که این اقدام را در درون آن از دیدگاه‌های زیر بنگریم: (۱) تاریخ روابط ایران با مصر از ۵۲۵ تا ۴۸۶ ق.م؛ (۲) مدارک درباره استفاده از دریای سرخ و ارزش احداث آبراهه‌ای مستقیم از نیل به دریای سرخ؛ و (۳) انگیزه‌های کلی فتح مصر توسط ایران و حکومت بر آن.

۱- ایران و مصر (۵۲۵ تا ۴۸۶)

۱- علل و انگیزه‌های حمله به مصر. در منابع به سه خط اشاره شده است. کم‌اهمیت‌ترین آن‌ها شاید نقش فانس هالیکارناسوسی است که گویا به نزد کمبوجیه گریخت و اطلاعات استراتژیک لازم برای تهاجمی موفقیت‌آمیز را در اختیار او نهاد. موضوع مهم دسترسی از طریق بیابان سوریه - مصر قابل تکرار خواهد بود، اما باید بی‌درنگ یادآور شویم که احداث کانال به خودی خود دشواری می‌توانسته سهمی اساسی در حمله ایران به مصر و در واقع مصر را در معرض حمله ایران قرار دادن (و بنابراین ادامه سلطه بر آن) داشته باشد. اگر راه دسترسی مستقیم از طریق صحرای سینا بسته می‌شد، یک حمله دریایی از راه خلیج فارس شدنی بود مشروط بر این‌که تمام سواحل بین راه کاملاً در اختیار ایران می‌بودند که البته نبودند. البته اگر قبلاً درباره این طرح اندیشیده شده باشد، کانال می‌توانسته انتقال نیروهای نظامی ضروری از مدیترانه را تسهیل کند، اما این موضوع دیگری است.

خط فکری دوم میراث نقشه‌کروشه است. در کتاب اشعیا نبی خداوند خطاب به کوروش می‌گوید: «چون از آب‌ها بگذری من با تو خواهم بود و چون از رودها عبور کنی تو را فرو نخواهند گرفت» (باب چهل و سوم، ۳) و «حاصل مصر و تجارت حبش و اهل سبا... از آن تو خواهند شد» (باب چهل و چهار، ۱۴). هرودوت می‌نویسد کوروش نقشه فتح مصر را در سر داشت (I، ۱۵۴)، و گزنفون حتی تأکید می‌کند که او این نقشه را عملی کرد (کوروشنامه I، ۱؛ VIII، ۶؛ ۲۰ به بعد). گفتن این‌که چگونگی این نقشه چه بوده دشوار است. یگانه مدرک احتمالی هخامنشی در این زمینه تصویر "فرشته" پاسارگاد است که تاج مصری بر سر دارد. برخی عقیده دارند که مبدأ فوری حرکت سوریه - سواحل شرقی مدیترانه است و نشانه‌های زیادی از فتح خارجی در این جهت وجود دارد (استروناک، ۱۹۸۵، ص ۸۴۳)؛ اما همه این حرف‌ها سخنان دو پهلوی بیهوده‌ای است و این اندیشه ترجیح دارد که مصر جزء طرح‌های بالقوه و آینده برای امپراتوری ایران بوده است (روت، ۱۹۷۹، ص ۳۰۲؛ نیلندر و به نقل از او دونالدونی، ۱۹۸۳، ص ۴۳ چهار شکل با تاج‌های نمادین متفاوت را مطرح می‌کند). من چندان مطمئن نیستم که جنبه‌های "مصری" دیگری در پاسارگاد به این نحو وجود داشته باشند. برخلاف تصور متسلر، اجنه

نقش شده در لغاز درها احتمالاً باید آشوری باشند و گمان می‌رود مقایسه "پردیس‌های" ایرانی با "باغ گیاه‌شناسی" گرنک عمل لغوی باشد، و فکر سرچشمه گرفتن طرح کاخ گرنک از نفوذ یونانی - آناتولی (نیلاندر) یا چادرهای ایرانی (فون‌گال) قانع‌کننده به نظر نمی‌رسد. به دشواری می‌توان ثابت کرد که سبک نقش بال‌های شوش و تخت جمشید سنتی است که به زمان کوروش بازمی‌گردد. با این حال واقعیت آن است که وقتی منابع صریحاً از تهاجم کمبوجیه سخن می‌گویند، مضمون میراث کوروش بی‌اختیار به ذهن می‌رسد و به طور غیرمستقیم حضور دارد.

تبیین‌های اصلی در مورد تهاجم همگی به مسأله ازدواج برمی‌گردند. روایت ایرانی (البته به ادعای هرودوت III، ۲) این بوده که نیته‌تیس دختر آپری‌یس یکی از همسران کمبوجیه بوده است (نک. نیز دینون ۶۹۰، F11). اما روایت مصری (هرودوت، همان، کتزیاس F13a، ۵۸۸) همین زن را در حرمرای کوروش قرار می‌دهد (گرچه روایت سومی منکر این داستان است) و ادعا می‌کند که این زن مادر کمبوجیه بوده و بنابراین کمبوجیه نوه‌ی آپری‌یس محسوب می‌شده است. روایت دیگر، انگیزه کمبوجیه در تهاجم به مصر را گوشمالی مصریان می‌داند چون گویا ایرانیان دختر آماسیس را خواستگاری کرده بوده‌اند ولی آپری‌یس یکی از دختران خود را به جای او و به نام او به دربار ایران می‌فرستد و ایرانیان را فریب می‌دهد. نظر عمومی آن است که هیچ‌یک از این روایات حقیقت ندارند. در مورد منشأ این قصه‌ها تفسیرهای مختلفی شده است. اتکینسون (۱۹۵۶) این قصه را ساخته‌ی ایرانیان و بر مبنای اصول "جهیزیه - فتح" می‌داند. او عملاً روایت "مصری" هرودوت را نیز جعل ایرانیان می‌انگارد؛ اما به هر حال هر دو روایت برای هدف نویسنده سودمندند. نظر بدیل دیگری بالعکس این را جعل مصریان می‌داند تا بدین ترتیب با مصری نمودن کمبوجیه و او را جانشین بر حق فرعون مصر دانستن، حکومتش را برای مصریان قابل قبول‌تر و خوشایندتر سازند (مصریان آماسیس و پسامتیخ سوم را غاصب می‌دانستند. آماسیس با کمک شورشیان مسلح به تخت نشسته و با مقاومت بیشتری از آنچه هرودوت القا می‌کند روبه‌رو شده بود: نک. لی‌هی [Leahy] ۱۹۸۸). پس روایت ایرانی احتمالاً کوششی بوده برای انکار تهمت نژادی، ضمن این‌که اساس قصه در مورد دورویی و فریبکاری مصریان را نیز حفظ کرده است.

مدرک مستقل در مورد نفرت مصریان از آماسیس و طرد او به عنوان غاصب چندان قوی نیست. زدودن و پاک کردن طومارهای روی برخی یادمان‌های سلطنتی (نه فقط آن‌هایی که اشاره به شخص آماسیس دارند)^{۱۱} و بدرفتاری ادعایی کمبوجیه با مومیایی او (هرودوت III ۱۶) چیزی را در ارتباط با این نظر اثبات نمی‌کند. در پاپیروس دموتیک رایلندز IX 16/1، از آماسیس دوبار نام برده شده و در بار دوم لقب "فرعون" او حذف شده است؛ در همان پاپیروس (9-27/7) هم آماسیس و هم کمبوجیه در فرمول‌های تاریخی بدون القاب سلطنتی ذکر می‌شوند. در جای دیگری از روایت گفته می‌شود "فرعون آماسیس" (16/7) و اشاره بی‌نامی به او فقط با عنوان "فرعون" وجود دارد. ادعا شده است که این پدیده‌ها بازتابنده بدنامی آماسیس در زمان پادشاهی داریوش بوده است. انسان می‌تواند این اتهامات را نادیده بگیرد؛ و بار دیگر اتهام "غصب" دلیلی استوار به نظر نمی‌رسد. باقی می‌ماند افسانه‌های قبلی درباره کمبوجیه از زمان رومیان و یوحنا نیکو (۵۱، ۴۹-۱۸) که از آپریس به عنوان مخالف کمبوجیه نام می‌برد و می‌انگارد که «... پیدا است که آماسیس در هیچ منطقه‌ای به عنوان شاه مشروع تلقی نمی‌شد» (لوی، ۱۹۸۸، ص ۶۲) - یعنی "خاطره نفرین شده" آماسیس به عنوان غاصب چنان قوی بوده که مؤلفان این روایت در نهایت در این منابع متأخر آپریس را نه تنها آخرین فرعون مشروع مصر بلکه آخرین "دولت مستجعل" دانسته‌اند. با این حال یانسن (۱۹۵۰) عقیده دارد که یوحنا نیکویی مستقل از منابع رومی نیست (نک. کروز - یوریب، ۱۹۸۶) و داستان‌های رومی نیز برگرفته شده از یک گزارش اصیل و نسبتاً معمولی هستند که بعداً یک مؤلف یهودی با الهام از دشمنی نبوکدنصر [= بخت‌النصر] با یهودیان در آن "تجدیدنظر" کرده است؛ و اگر چنین بوده باشد شخصیت ناآرام و دستکاری شده کمبوجیه با الهام از شخصیت نبوکدنصر، هیچ ربطی با واقعیات و با سیاست‌های سائیت و سلسله‌ی بیست و هفتم ندارد. درواقع، حتی اگر ماجرای مؤلف یهودی را رد کنیم (نک. مک‌کول، ۱۹۸۲، کروز - یوریب، ۱۹۸۶)

11- cf. Bresciani 1967, 277; Meulenaere 1968, 184. The recently noticed 'privatisation of a head of Amasis' (Josephson 1988) had also better not be over-interpreted: the object is still, after all, only 6 cm. high.

نکته مهم آن است که چون جایگزینی پسامتیخ سوم پسر آماسیس با آپریس مطلب عجیب و غریب مجزایی نیست بلکه با اختلاط شخصیت کمبوجیه با نبوکدنصر سازگاری دارد، ما به سختی می‌توانیم ادعا کنیم که اولی بازتابنده نظریات هوادار سال ۵۲۵ است مگر آن‌که همین نکته را در مورد دومی نیز بپذیریم. اما این به معنای پذیرش آن است که مصریان تهاجم کمبوجیه را با تهاجم نبوکدنصر در آمیخته‌اند، و اگر ما این را بپذیریم، ناچاریم نتیجه بگیریم که آپریس از آن‌رو وارد داستان شده که هدف تهاجم قبلی یعنی حمله بابل قرار گرفته است (نک. اسپالینجر، ۱۹۷۷). این تنگنا در ما این احساس را ایجاد می‌کند که داستان رومی کمبوجیه پایه چندان استواری ندارد.

خلاصه این‌که، ممکن است آماسیس پس از مرگ در معرض افترا و محکومیت قرار گرفته باشد (که گواه آن طومار پاک شده است) هر چند نه برای همیشه و به طور گسترده (نک. بعد)، اما به هر حال نشان می‌دهد که اتهام غاصب بودن او مسلم و ثابت شده نیست. بنابراین تأیید مستقلى در مورد گزارش‌های مربوط به انگیزه‌های کمبوجیه در سال ۵۲۵ از لحاظ روابط زناشویی با آپریس به منظور بهره‌برداری از خصومت محلی با آماسیس به عنوان فردی مزاحم وجود ندارد. حتی اگر فرض مطرح شده در هرودوت (III، ۲) را در مورد جعلیات مصریان کنار نگذاریم، باز تبیین ظهور آپریس ساده است. هرگونه جعلی به قصد تبدیل کمبوجیه به یک عضو خاندان سلطنتی مصر، نمی‌توانسته بدون انکار پدر بودن کوروش و بدون اختراع توضیحات پیچیده‌ای در مورد این‌که مادر ایرانی کمبوجیه فاسقی در خاندان سلطنتی مصر داشته، تحقق‌پذیر باشد. آپریس آخرین فرعونی بود که یگراسست فقط با او می‌شد ارتباط خانوادگی جعل کرد - از آن‌رو می‌گوییم یگراسست که فکر همسر مصری داشتن کوروش به هیچ‌رو عجیب و غریب و دور از ذهن نبود. پادشاهان همسران بیگانه می‌گرفتند (آماسیس زنی یونانی داشت؛ و چه بسا نیتوکریس ملکه بابل که هرودوت نقل می‌کند ساخته و پرداخته حضور شاهدخت‌های مصری در حرمرای بابل بوده باشد)، و وارد کردن یک شاهدخت بدلی به حرمرای کوروش و انکار مادری کاساندان آسان‌تر بود تا وارد کردن یک شاهدخت ایرانی به دربار آماسیس و آنگاه توضیح این‌که پس چگونه کمبوجیه در ایران زاده شده است. البته به همین‌سان چنین جعلیاتی برای منابع

ایرانی نیز آسان بود. (به‌ویژه فتح از طریق ازدواج که خانم اتکینسون به آن اشاره کرده بی‌آن‌که درباره عقاید ایرانیان در مورد جهیزیه بحث کند). باز به همین سان باید حقیقتی در این داستان به هر حال وجود داشته باشد (نک. لانگ، ۱۹۷۲). چندان ناممکن نیست که آماسیس در پی سازشی با ایران شهادختی را به حرمرای کوروش یا حتی کمبوجیه فرستاده باشد. ما ناچار نیستیم درباره تاریخ تولد کمبوجیه و نیته‌تیس - که گویا دومی بی‌تناسب بوده است - به فرضیه‌پردازی توسل جوییم. در واقع اگر راست بودن داستان را بپذیریم، به هر روی روایت "ایرانی" (وصلت با کمبوجیه) شاید بهتر به نظر برسد؛ مشاهده مکانیزم تحریف در روایت "مصری" آسان است، حال آن‌که درک این نکته آسان نیست که چرا ایرانیان باید همسر کوروش را به همسر کمبوجیه تبدیل کنند. یک چرخش اضافی ممکن در نظر گرفتن این احتمال است که شاید خود آماسیس با دختر آپری‌یس ازدواج کرده باشد.^{۱۲}

خلاصه کلام: رویکرد عمومی آن است که ماجرای نقل شده در هرودوت III، ۲، یک مدرک تبلیغاتی است - هدف تحریف و دستکاری مصری همانندگردی با فاتح بوده است و هدف ایران اثبات این مدعا که دورویی و فریبکاری مصریان علت حمله به آن کشور بوده است (ادعایی که در عین حال می‌خواست القا کند دشمن واقعی هخامنشیان آماسیس بوده است نه مردم مصر و مصریان می‌توانند به رفتار دوستانه ایران امیدوار باشند). با این همه این امکان را نباید نادیده گرفت که خط ایران بر پایه استوارتری از واقعیت قرار دارد (نک. لوید، ۱۹۸۳، ص ۲۸۶ پانوش ۱) - یعنی یک ارتباط "سیاسی" مادر تبارانه میان پاسارگاد و ممفیس برقرار بوده و کمبوجیه با این دستاویز که یک دختر آپری‌یس ناجوانمردانه بازیچه قرار گرفته به مصر حمله کرده است. به هر روی پذیرش یکی از این روایات بهتر از هیچ است. واکنش مصر انکار دورویی خود نبود بلکه

۱۲- نک. ویتمان، ۱۹۷۵، ص ۳۸۴ و بعد. گودرون (۱۹۸۶) میان چشم‌پزشک داستان هرودوت و دکتر اوجاهورست ارتباطی می‌بیند. تشابه ماجرا با ستون سنگی به نظرش از جنبه‌های متفاوتی جذاب است: در این‌جا یک شاهدخت بیگانه با رامسس دوم ازدواج کرده و خانواده او در "باکتان" [Bakhtan] درخواست اعزام یک پزشک مصری را دارند تا خواهر شاهدخت را درمان کند. داستان غیرتاریخی و شاید ساخته و پرداخته دوره بعد یعنی تسلط ایران باشد (ارمن، ۱۸۸۳؛ پوزنه، ۱۹۳۴ و اخیراً مورشاوسر، ۱۹۸۸ که اظهار نظر کرده که "بختان" یا "باکتان" همان اکباتان / همدان است) یعنی به ارتباط با دوره ایران شدت بخشیده است).

ادعای مصری بودن کمبوجیه بود: همانند گردی با نظم جدید حتی المقدور ارزش و اهمیت بیشتری داشت تا دفاع از اعتبار آماسیس - که نشان می‌دهد تا چه اندازه سازش و کنار آمدن با سیاست‌های ایران اهمیت داشته است.

۲- حکومت کمبوجیه در مصر. در منابع یونانی - رومی منظره‌ای وحشتناک از تجاوز به احساسات مصریان، ناکامی‌های روزافزون نظامی و جنون شیخشی کمبوجیه ترسیم شده است. ما باید بدون توسل به اغراق، تعادلی در این تصویر ایجاد کنیم. از یک سو کمبوجیه پیشینه‌ای درستکارانه داشته زیرا بر تخت جلوس کرده، القاب هوروس به او داده شده و همانند و به مثابه فرعون مصر تاجگذاری کرده است - در مورد آنچه کمبوجیه در سه سال آخر پادشاهی‌اش انجام داده است و این‌که او از ۵۲۵ از شهر ممفیس بر کل امپراتوری خود فرمان رانده است به اندازه کافی تأکید نشده است. تضاد این پدیده با رفتار فاتحان آشوری در مصر آشکار است. او بنا به درخواست اوجاهورسنت نیکوکارانه رفتار کرده و به‌ویژه با معبد نئیت در سائیس بسیار خوب برخورد کرده است و "همه آنچه را که پیش از آن انجام می‌شده" انجام داده است - ژست مهم تداوم در زادگاه سلسله‌ی سائیت، رفتاری که با تکه پاره کردن ادعایی جسد آماسیس بسیار فرق دارد. البته در پی این رفتار دوره اولیه آشوب آغاز می‌شود ("بدبختی" ای که نظیر آن تاکنون دیده نشده بود - یک تضاد صوری آشکار) که طی آن انواع چیزهای ناخوشایندی که بتوان تصور کرد اتفاق افتاد (پوزنه، ۱۹۳۶، شماره ۱، ۱۷، ۳۱، ۳۷). او آماده بود تا به رأی‌زنی با کاهنان و هاتفان مصری بپردازد (هرودوت، III ۶۴ مدرک آراسته‌ای است در این مورد ولو این‌که پاسخی است "پس از واقعه"). او با دو تن از خواهران خود ازدواج کرد - اگر هرودوت راست گفته باشد پیش از سال ۵۲۵، اما یکی از آنان همراه سپاه مهاجم به مصر آمده بود و در همان‌جا درگذشت (روایت خصمانه می‌گوید کمبوجیه او را کشت). ازدواج خواهر و برادر از مدت‌ها پیش در خاندان سلطنتی مصر مرسوم شده بود و چه بسا در دودمان سائیت نیز انجام می‌شد (ویتمان، ۱۹۷۵، ص ۳۸۴؛ مانند پسامتیخ دوم و آپریس). کمبوجیه به پیروی از آماسیس یک تابوت سنگی

برای گاو آپیس که مرده بود هدیه کرد.^{۱۳} این حیوان در زمان تهاجم به مصر مرده ولی تا مدت‌ها دفن نشده بود و بی‌تردید این وضع باعث شد که به دروغ شایع شود کمبوجیه او را کشته است.

نفس چنین اتهامی نشان می‌دهد که همه اعمال کمبوجیه خوشایند و محترمانه نبوده است. او در درجه اول همه معابد مصر را تعطیل کرد - یک قرن بعد یهودیان الفانتین چنین نوشتند (AP 30, 14)، و دیودوروس (I, 46, 4؛ 495) و استرابو (XVII, 1, 27) وقایع مشابهی را تعمیم داده‌اند. اما دو تا از آن‌ها که مربوط به ویرانی و تاراج شهر تیس هستند مبهم و مشکوکند، حال آن‌که سومی بخشی از تأکید داریوش است درباره مهربانی و عطوفتی ویژه نسبت به ارزش‌های مصری - به عبارت دیگر تبلیغات ایران که اثر آن را در اسناد الفانتین می‌بینیم. متون دیگر به تخریب سه بنای مذهبی اشاره کرده‌اند: هلیوپولیس (استرابو XVII, 1, 27) دیوسپولیس / تیس (استرابو، همان و 46؛ هکاتایوس 13a 73A D-K؛ یوحنای انطاکیه‌ای 4/ 552M؛ دیودوروس I, 46, 49) و ممفیس (هرودوت III 37، استرابو X 3، 21). این جاها مراکز عمده‌ای بودند، اما فقط دو تا از آن‌ها ممکن بود توجه آزمندانه سربازان ایرانی را جلب کنند، هر چند ادعای تأیید مدارک باستان‌شناختی در مورد شهر تیس / گرنک وزنی ندارد (ردفورد، ۱۹۸۶، ۳۲۸ شماره ۱۹۲). ما نباید سرسری تأیید کنیم که در همه جا تخریب انجام گرفته است. اشاره متون بظلمیوسی در مورد کشف تصویرهای غارت شده توسط ایرانیان در سده‌های چهارم و سوم (لورتون، ۱۹۷۱) البته واکنشی است درباره رویدادهای سال ۳۴۳ نه ۵۲۵. آنچه به راستی (تقریباً) در همه جا رخ داده ایجاد محدودیت شدید در امور مالی معابد بوده که مسلماً یگانه علت اصلی شهرت بد کمبوجیه در مصر بوده است، شهرت بدی که جانشینش تلاشی برای از بین بردن آن انجام نداد. اگر کمبوجیه یک فرعون مصری بود، می‌توانست آرزوی تغییر رابطه شاه با معبد را در سر بپروراند. اما یک فرعون بیگانه نمی‌بایست به این چیزها بیندیشد: فرعون‌های سده چهارم نیز چنین آرزوهایی داشتند.

اما او آرزوهایی نظامی هم داشت که در خور پر انرژی‌ترین فراعنه مصری پیش از

۱۳- به علاوه آملی‌کورت به من متذکر شد که توصیف‌گان از این عمل به عنوان "کاری پیش‌یافتاده و عجولانه" (گان، ۱۹۲۶، ص ۹۶) تهمتی ناموجه است.

او بود. البته در مورد نقشه او برای فتح کارتاژ شاید بتوان تردید کرد، اما در اقداماتش در سیوه و نویبه تردیدی نیست. اعزام سپاهی به سیوه از طریق "خارجہ"، "داخله" "فرافره" و "بهاریه" برای تصرف نواحی موجود در قلمرو نفوذ سائیت انجام گرفت. نشانه‌هایی از فعالیت در "الخارجہ" در اوایل سده ششم ق.م. وجود دارد؛ و در دوره سائیت است که ما رفته‌رفته مصریان را در سیوه فعال می‌بینیم (به‌ویژه توجه کنید به معبد آماسیس در آشرمی و مدارک مربوط به اعمال تدفینی مصری). حاکم محلی سیوه که تصویر او در تزئینات دیواری سلسله‌ی بیست‌وششم نقش شده است، از قرار معلوم قدرت سائیت را پذیرفته بوده است (گرچه لوید، ۱۹۷۴، ص ۱۹۶ قدرتی را که در مورد سلسله‌های ۱۸ و ۲۲ می‌پذیرد در مورد سلسله ۲۶ نمی‌پذیرد) و کمبوجیه اگر در انجام وظیفه خود به عنوان جانشین آماسیس ناکام مانده بود در صدد برنمی‌آمد تا حداقل عظمتی نظیر او کسب کند و چه بسا هدف او سرسپردگی اساسی‌تری بود - یعنی نه فقط حفظ قلمرو سائیت بلکه توسعه آن. مورد نویبه نیز به همین سان قابل دفاع است.

واقعیت‌های مربوط به نویبه مشهور به "کوش" و شاهنشاهی ایران به قرار زیرند:

الف) منابع ایرانی. در همه کتیبه‌ها غیر از DB [بیستون] و DPe [تخت جمشید] از "کوش" (با الگوی مشابه "لیبی" و "سکودر") نام برده می‌شود که بدان معناست که حکومت بر کوش (و اخذ خراج از آن) تا پس از اولین ظهور نام هند و بنابراین ورود نیم‌دهه از سلطنت داریوش ادعا نشده است. با این حال در زمان کمبوجیه پذیرش حکومت ایران از سوی لیبی ادعا شده بود (هرودوت III ۱۳، ۳) و بنابراین شگفت‌آور نیست که منابع یونانی - رومی فتوحات نویبه را به کمبوجیه نسبت می‌دهند. البته این احتمال به جای خود باقی است که داریوش در هر دو ناحیه به فتوحات بیشتری دست یافته باشد و از همین روست که نام آن‌ها در فهرست‌های داریوش جدا از مصر ذکر شده است. ادعای فرمانروایی بر نویبه در نقش برجسته‌های "حمل‌کنندگان خراج" آپادانا نیز منعکس شده است که در آن‌ها هدایایی از جمله عاج فیل و یک زرافه معمولی یا زرافه آفریقایی (= اُکاپی) به چشم می‌خورد. قابل تأسف است که پ. لوب I که به محموله‌های دریایی غله از نویبه اشاره دارد (P³dw به معنای "کوهستان" یا "بیابان") روشن‌گر ماهیت رابطه نیست.

(ب) هرودوت. (۱) می‌نویسد کمبوجیه علیه اتیوپیایی‌های ماکروبیو [= دراز عمر] در منتهی‌الیه زمین در دریای جنوب لشکر کشید (III ۱۷، ۲۵:۱ و ۱۱۴). او در یک پنجم راه دچار کمبود آذوقه شد و مجبور گشت لشکرکشی را در بیابان متوقف سازد. ماکروبیوها اغلب در مروئه به بهانه‌ی وجود "سفره خورشید" (= معبد خورشید مروئه) اقامت می‌کنند. اما این کار احتمالاً ربطی به پرستش خورشید (نک. شینی ۱۹۷۸، ص ۲۲۳) ندارد. (۲) سپس (III ۹۷) هرودوت فاش می‌سازد که کمبوجیه در مسیر خود به سوی ماکروبیوها، اتیوپیایی‌های ساکن در مرز مصر را که حوالی نیسا زندگی می‌کرده و جشن‌های دیونیزوس را برگزار می‌کرده‌اند را نیز مطیع ساخته است. در این قسمت متن کمی آشفته است و کمی اصلاحات لازم دارد که سپس معلوم می‌شود دو گروه وجود داشته‌اند: آن‌هایی که در مرزها زندگی می‌کرده‌اند و کسانی که در نیسا می‌زیسته‌اند. این مردمان که از آنان خواسته می‌شود هر ثلث سال (هر چهار ماه یک بار) هدیه برای شاه ارسال دارند کاملاً با ماکروبیوها فرق دارند و نظیر همان اتیوپیایی‌هایی هستند که هرودوت ضمن توصیف ایشان در سپاه خشایارشا (VII ۶۹) می‌گوید در جنوب مصر (یا "مصر علیا") زندگی می‌کنند. واژه "نیسا" آشکارا مأخوذ از t3nhsj (یعنی "نوبیه") است. (۳) هرودوت ضمن توصیف بالادست‌های رود نیل، روشن می‌سازد که (الف) اتیوپیایی‌ها در همه جای جنوب الفانتین زندگی می‌کنند و (ب) می‌توان اتیوپیایی‌های ساکن تا کومپسو (= جرار) یعنی اتیوپیایی‌های چادر نشین کمی بالای رودخانه را از "دیگر اتیوپیایی‌ها" که پایتخت آنان در مروئه است تفکیک کرد و این مروئه با بالای رودخانه فاصله زیادی دارد (به فاصله ۵۲ روز راه تا آبشار دوم) و در آن‌جا زئوس و دیونیزوس را می‌پرستند و هاتف زئوس حاکم بر زندگی سیاسی است - توصیف قابل دفاعی از قلمرو مستقل کوش‌ها. به علاوه هرودوت درباره آن سوی مروئه نیز چیزهایی می‌داند، که زیستگاه مزدوران فراری مصری در نزدیکی عطبره [شمال خارطوم، پایتخت سودان] است. از فاصله‌ای که هرودوت می‌گوید مسلم است که این مروئه همان مروئه بالای آبشار پنجم است نه نپته. (۴) هرودوت در گزارش خود از تاریخچه فراغنه به سلسله‌ی اتیوپیایی‌ها (سلسله‌ی بیست و پنجم) نیز اشاره می‌کند. طبعاً این اتیوپیایی‌ها نمی‌توانند دراز عمرهای [= ماکروبیوهای] صلح‌جو و آرامش‌طلب باشند.

ج) منابع بعدی یونانی - رومی. این منابع تأکید دارند که (الف) کمبوجیه حبشه یا اتیوپی را فتح کرد و سپس پرسیا را وارد مصر نمود (دیودوروس I، ۳۴، ۷ - بسنجید با استرابو XVII، ۲، ۲ که نشان می‌دهد منظور حبشی‌های ساکن مروئه است)؛ (ب) کمبوجیه بود که مروئه را بنا کرد و آن‌جا را مروئه نامید (دیودوروس I، ۳۳، ۱؛ استرابو XVII، ۱، ۵؛ یوسفوس 249؛ Aj II 13؛ Ampel)؛ (ج) وجه تسمیه "همایشگاه کمبوجیه" مشهور به "کمبوسو تامیون" در ناحیه جنوب آبشار سوم واقع در غرب یا شمال غربی نپته کمبوجیه بوده است (پلینی VI، ۸۱؛ بطلمیوس IV، ۷). استرابو ضمن توصیف فعالیت‌های نظامی رومیان در نوبیه، ذکری نیز از عبور سپاه کمبوجیه می‌کند که میان پسلیخیس (دَکَه) و پرمینس (حلفا در کنار آبشار دوم) گرفتار و مغلوب توفان شن شده است؛ ولی نمی‌گوید کمبوجیه در آن زمان قصد کجا را داشته است.

د) متون و باستان‌شناسی کوش. این منابع سخنی درباره کمبوجیه ندارند اما درباره محل پایتخت کوش که مسلماً از نپته به مروئه منتقل شده اطلاعاتی دارند. خلاصه شاهان کوش تا اواخر قرن چهارم ق.م. در نپته دفن می‌شده‌اند اما از اواخر سده‌ی پنجم ق.م. بی‌گمان در مروئه می‌زیسته‌اند و حضور آنان در آن‌جا از ربع اول قرن ششم ق.م. تأیید شده است. این سازگار است با گفته هرودوت که مروئه از میانه سده پنجم پایتخت حبشه بوده است اما در مورد وضعیت آن در سال‌های ۵۲۵ تا ۵۲۲ چیزی نمی‌گوید. باور عمومی بر آن است که انتقال پیش از این زمان انجام گرفته و یکی از پیامدهای لشکرکشی پسامتیک دوم به نوبیه بوده است (نک. بعد). یک روایت، زمان این جابه‌جایی را بسیار به زمان کمبوجیه نزدیک می‌کند و بنابراین توضیحی است برای تأسیس و نامگذاری مروئه، گرچه انکار می‌کند که شاه ایران عملاً از بالادست رودخانه فراتر رفته باشد. ضمناً من در جستجوی کوتاه و شتابزده‌ی خود در ادبیات جدید درباره کوش نتوانستم تفسیری درباره این واقعیت کشف کنم که چرا زیستگاه امروزی نزدیک مروئه "گبوشیه" [= شبیه "کمبوجیه" واقع در شمال خارطوم در کنار نیل] نامیده شده است.

با توجه به ماهیت عمومی روایات مربوط به کمبوجیه، انتظار نمی‌رود که هیچ منبعی لشکرکشی او به نوبیه [سودان] را موفقیت‌آمیز دانسته باشد. اما از آن‌جا که هم

هرودوت و هم روایات بعدی اشاراتی در تأیید این نکته دارند پس باید حقیقتی در آن وجود داشته باشد. پس یگانه پرسش، میزان موفقیت کمبوجیه و شناسایی مناطق مفتوحه است.

یک روایت هلنیستی بی‌تردید تصرف مروئه [مروئه کنونی] را به او نسبت می‌دهد. اندیشه هرودوت از روشنی کمتری برخوردار است چون جغرافیای گزارش‌های او درباره کمبوجیه با جغرافیای او درباره نیل علیا فرق دارد. فرض عمومی آن است که می‌توانیم این دو جغرافیا را با یکی انگاشتن ماکروبیوها [= دراز عمرها] و ساکنان مروئه پیوند دهیم. آنچه او درباره آداب و رسوم اهالی مروئه می‌گوید (II ۲۹) با روایات مربوط به قلمرو نپته / مروئه سازگاری دارد ولی در مورد توصیف ماکروبیوها چنین نیست بخصوص وقتی برابر دانستن آن با "سفره خورشید" به عنوان عنصری آشکارا خیالی و افسانه‌ای رد شده است. به علاوه، مروئه در کنار رود نیل است و هرودوت "آسمک" را در قسمت‌های جنوبی‌تر می‌داند حال آن‌که ماکروبیوها در لبه زمین زندگی می‌کنند. البته این واقعیت که روایت مربوط به کمبوجیه و روایت مربوط به نیل از منابع کاملاً متفاوتی گرفته شده‌اند بدان معناست که ماکروبیوها روایتی خیالی از مروئه بوده‌اند (که هرودوت اطلاع نداشته) و این‌که ماجرای سفره خورشید با آن‌جا سازگار نیست ربطی به نفی اصل قضیه ندارد. در این صورت سپاه ایران احتمالاً از تقاطع جاده جنوبی با کویر در آبشار دوم دورتر نرفته است (هر چند در واقع برای کسی که در سراسر راه تا مروئه فقط از کنار ساحل نیل حرکت کند، تا این‌جا فقط یک پنجم راه را طی کرده است) و دست‌آورد مهم کمبوجیه آن بود که جاپایی در نوییه سفلی به دست آورده بود. از سوی دیگر، اگر برابری مروئه - ماکروبیوها را انکار کنیم، پس باید بپذیریم که کمبوجیه دورتر رفته است. کسانی که قصه ماکروبیوها [= دراز عمرها] را ساخته‌اند در واقع به یک لشکرکشی واقعی در عمق سودان واکنش نشان داده و خواسته‌اند اعلام کنند که ببینید این مرد دیوانه تا کجا پیش رفته است. این ارزیابی که او فقط یک پنجم راه را طی کرده بوده شاید براساس جاده‌های آن سوی مروئه تا منتهی‌الیه جنوبی دریای سرخ (مثلاً مروئه - آکسوم - آدولیس) - به عبارت دیگر جاده زمینی تا قلمرو افسانه‌ای پونت - حساب کرده‌اند، و بنابراین چه بسا کمبوجیه به نپته

نیز رسیده باشد. لوید (۱۹۷۵، ص ۵۵، پانوش ۷) می‌گوید نوبیه [سودان] و پونت همیشه در ذهن مصریان تداعی‌کننده یکدیگر بوده‌اند، گرچه تصدیق می‌کند که لشکرکشی به پونت همواره از راه آبی انجام می‌شده است. من گرایش دارم تا نظر دوم را بپذیرم و فرض را بر این بگذارم که تداعی کمبوجیه و مروئه بازتاب تفسیر طبیعی سده سوم ق.م. از روایت‌های مربوط به کمبوجیه و پایتخت انیویی بوده است، روایاتی که در اصل به نپته مربوط می‌شده‌اند. در این صورت بیابانی که کمبوجیه از آن‌جا عقب‌گرد کرده است، "بایودا" در مسیر مستقیم جاده نپته به مروئه بوده است.

عملیات در نوبیه با ملاک روایت سائیتی طنین‌های آشکار ویژه‌ای دارد. این‌که پسامتیک یکم با سرنگون کردن سلسله کوش‌ها (بیست‌وپنجم) سلسله خود را بنیاد نهاد و پسامتیک دوم با تهاجم بزرگی علیه شاه نوبیه در سال ۵۹۱ ق.م درواقع ضربه پیشگیرانه و بازدارنده‌ای بر او وارد ساخت، خاک نپته را به توبره کشید و تا مرزهای قلمرو جدید مصر در نوبیه پیش راند.^{۱۴} احتمالاً پسامتیک بوده که از قبیله "ایختیوفاگ‌ها" [= ماهی‌خواران] برای بهره‌برداری از منابع نیل استفاده کرده است (کلنارخوس F98 W). ارتباط و تداعی حبشی‌ها با سایر فراعنه سائیت کمتر است. متن تکه‌پاره‌ای مربوط به سلطنت نخو که از الفانتین به دست آمده (مولر، ۱۹۷۵، ص ۸۳ به بعد) اشاره‌ی قابل درکی دارد به یک لشکرکشی رودخانه‌ای به بالای رود نیل. در زمان سلطنت آپریس عده‌ای از مزدوران کوشیده‌اند از الفانتین به نوبیه بگریزند ولی موفق نشده‌اند (شافر، ۱۹۰۴). متنی از سال ۵۲۹/۸ ظاهراً اشاره‌ای دارد به یک عملیات نظامی کوچک در جنوب الفانتین (اریکسن، ۱۹۴۱). پلوتارک (اخلاقیات 151Bf, 152Ef) داستان را در مورد رقابت عاقلانه میان آماسیس و شاه حبشه بر سر الفانتین حفظ (یا اختراع؟) کرده است. البته این چیزی در مقیاس تهاجم پسامتیک دوم نبوده و مرز واقعی قلمرو سلسله‌ی سائیت در بهترین وضع آبشار دوم بوده است. اگر استدلال بالا درست باشد، در آن صورت کمبوجیه می‌خواسته روی دست پسامتیک بلند شود و بر او پیشی گیرد؛ و گرچه سپاهیان او نتوانسته‌اند تا جایی که پسامتیک پیش رفته، پیش روند و مرز عملی و

14- Hdt.II 161; Arkell 1961, 145f; Bakry 1967; Desanges 1978, 221; Habachi 1974; Lloyd 1983, 346; 1988b, 167; Shinnie 1967, 32f; 1978, 217.

واقعی مصر در زمان ایران مسلماً الفانتین بوده است، اما چون کوش منظمی برای کمبوجیه هدیه می‌فرستاد کمبوجیه می‌توانست به حق ادعا کند که در این بلندپروازی خود شکست نخورده است. به علاوه با توجه به این‌که در داستان‌های عامیانه دوره بعد حبشی‌ها یا اهالی اتیوپی "دشمن" قلمداد می‌شده‌اند (حتی در زمان "پادشاهی جدید" نیز مصریان نسبت به اهالی نوبیه تعصب نژادی داشتند)، میزان فزاینده عملیات نظامی علیه ایشان معرّف احساسات زمانه بوده است. بیشک "راد" به تبرستان

بی‌تردید برای حمله به سیوه و نوبیه انگیزه‌های مادی نیز وجود داشته است - درواقع همین انگیزه‌های مادی بود که فراعنه‌ی سائیت و سلسله‌های قبلی را به خود جلب می‌کرد (به‌ویژه طلای کوش که در نوبیه سفلی فراوان‌تر بود). اما نادیده گرفتن اهمیت سنت خطاست و درواقع عامل قطعی همین بوده است.

۳- داریوش و مصر. من سخن را با شرایط سال ۵۲۱ و مسافرت فرضی داریوش به مصر در سال‌های ۵۱۸-۷ آغاز می‌کنم.

الف) هنگامی که داریوش در زمستان ۵۲۲/۱ در بابل به سر می‌برد مصر یکی از سرزمین‌هایی بود که علیه وی قیام کرد (کتیبه بیستون [DB] بند ۲۱)؛ مصر در عین حال یگانه سرزمینی است که در روایات بعدی کمترین اشاره‌ای به آن وجود ندارد. به نظر می‌رسد ظرف "یک سالی" که DB می‌گوید شورش مصر با موفقیت سرکوب نشده است و اگر داریوش شخصاً شورش آن‌جا را فرونشاندن باشد، این کار در سال چهارم پادشاهی وی انجام گرفته است (چون در سال‌های دوم و سوم درگیر ایلام و سکاهای بود). من نمی‌توانم باور کنم که شورش در مصر از ۵۲۲/۱ حداقل تا ۵۱۸ طول کشیده و شخص شاه آن را سرکوب کرده و آنگاه چنین ماجرای مهمی از هرودوت پوشیده مانده باشد، و بنابراین فرضیه اول را ترجیح می‌دهم. اگر پتوباستیس سوم مربوط به این ماجرا باشد (یویوت ۱۹۷۲b) در آن صورت شورش در ۵۲۱ آغاز شده (از آوریل سال یکم پادشاهی داریوش) و دست کم تا ۵۲۰ (احتمالاً توسط آریاند) هنوز سرکوب نشده بوده است.

ب) داریوش هنگام تألیف گورنبشته روی تابوت سنگی گاو آپیس در سال چهارم پادشاهی خود، در مصر از لقب هوروس یا لقب ویژه تخت برخوردار نیست، گرچه

در زمان کتیبه‌های معبد هیبیس این نام‌ها باب شده بود (البته فقط "نام تخت" ستوت - ره باقی‌مانده است). بنابراین در نوامبر ۵۱۸ هیچ‌گونه مراسم تاجگذاری برای داریوش در مصر انجام نشده است و می‌توانیم فرض کنیم که او در این تاریخ هنوز به نخستین سفر رسمی خود به مصر اقدام نکرده بوده است، و اگر هم احیاناً کرده بسیار پیش از نوامبر ۵۱۸ بوده چون تاجگذاری در این فاصله زمانی انجام گرفته است.

ج) داریوش در سال چهارم پادشاهی فرمانی خطاب به شهر ب خود در مصر فرستاد تا به جمع‌آوری و تهیه و تدوین مجموعه قوانین مصر اقدام کند (اشپیگلبرک، ۱۹۰۴، ص ۳۰). در این نامه هیچ‌گونه اشاره‌ای مبنی بر آمادگی شهر برای استقبال از شاه که به زودی به مصر خواهد آمد وجود ندارد، هر چند دیودوروس در این باره گزارش مخدوشی دارد که باید برای نتیجه‌گیری دست به انتخاب بزنیم (نک. بعد). حداقل یک فرمان سنتی دیگر از سوی شاه در مورد مصر ولی در خارج از مصر صادر شده و آن فرمان به اوجاهورسن و اعزام او از ایلام به مصر است برای بازسازی و استقرار بنای "سرای زندگی" در شهر سائیس. انسان و سوسه می‌شود که این دو فرمان را هم از لحاظ محتوایی و هم زمانی به یکدیگر مربوط سازد.^{۱۵} احتمالاً هر دو مربوط می‌شوند به دوره‌ای از آشوب در مصر که لزوم ژستی سیاسی برای نشان دادن رویکردی نوین برای حکومت بر مصر احساس می‌شده است؛ اما در عین حال هر دو نمایانگر آن هستند که هیچ شورش مهمی در حال پیشرفت نبوده است. و این خود ضمن این که نتیجه‌گیری (الف) را تأیید می‌کند نمایانگر پایان یافتن یا در آستانه پایان بودن [terminus ante quem] شورش پتوباستیس است.

د) پولیانوس (VII، ۱۱، ۷) می‌گوید که داریوش در مراسم سوگواری مرگ گاو آپیس در مصر شرکت کرده و بنابراین به مصر رفته و در آن جا مصریان از آریاند [شهر ایرانی] به او شکایت کرده‌اند. او با تعیین جایزه و پاداشی برای یافتن یک آپیس جدید ناآرامی را فرو می‌نشاند. این داستان می‌تواند با تاریخ اوت - نوامبر سال ۵۱۸ ق.م. سازگار باشد؛ در واقع این سخن مؤید رفتن داریوش به مصر در قدیمی‌ترین زمانی است که مدارک دیگر ذکر کرده‌اند، و آنچه رویدادنامه دموتیک درباره تدوین مجموعه قوانین

می‌گوید احتمالاً مانع از آن نیست که تصمیم به این دیدار پس از نامه به آریاند و شاید به علت بدتر شدن اوضاع در مصر گرفته شده باشد. من (برخلاف تصور مانوئل کوک، ۱۹۸۳) چندان ارزشی برای انکار صحت تاریخی داستان پولیانوس قائل نیستم، اما فکر می‌کنم باید امکان توأم بودن این دیدار با مرگ یک گاو آپسی دیگر - غیر از گاو سال ۵۱۸ - را بپذیریم. ممکن است مدرکی برای معرفی یک گاو آپس جدید در تاریخ ۱۳ ماه هشتم سال ۱۷ پادشاهی داریوش (ژوئیه ۵۰۵ ق.م) داشته باشیم که نمایانگر مرگ گاو قبلی در ۵۰۶ است (نک. متن تندیسک آپس در شوت، ۱۹۶۷، ص ۸۷ به بعد). یگانه تاریخگذاری منطقی دیگر برای این مدرک می‌تواند سال هفدهم خشایارشا باشد، و شوت با تکیه بر همسان‌نگاری "پدر هدیه‌کننده تندیسک" که P_3 srs نوشته شده با "آتیاواهی" [Attiyawahy] ایرانی، تاریخگذاری دوم را ترجیح می‌دهد؛ این نتیجه‌گیری از لحاظ گاه‌شناسی منطقی و معقول است (گرچه به کلی اجتناب‌ناپذیر نیست) اما شناسایی هویت و همسان‌نگاری فوق مسلم نیست. آنچه به راستی مسلم است این است که تاریخ تندیسک شوت هر چه باشد، به هر حال بین سال ۴ و سال ۳۴ (وقتی گاو در ۲/IV می‌میرد) بی‌گمان یک آپس جدید وجود داشته است - چون مدت ۳۰ سال طولانی‌تر از بالاترین سنی است که می‌توانیم برای هر گاو آپس (۲۶ سال) تصور کنیم. ۱۶ از آن جا که آریاند احتمالاً در دهه ۴۹۰ زنده بوده است (مقام شهربی فرندات تا مارس سال ۴۹۲ ق.م تأیید نشده است)، کاملاً امکان دارد که اشاره پولیانوس به دیداری پس از سال چهارم باشد، دیداری که اعدام آریاند نیز در چارچوب آن انجام گرفته است (پس از سال ۵۱۳)؛ چون پولیانوس درباره سرنوشت آریاند خاموش است زیرا برای موفقیت نقشه مناسب نیست و مانع از اعدام او نمی‌شود. و هرودوت نیز هنگام اعدام آریاند نه حضور داریوش را تأیید می‌کند و نه تکذیب. ۱۷

ه) یک مدرک دیگر یونانی درباره مسافرت (یا مسافرت‌های) داریوش به مصر وجود دارد. ارسطو در فن سخنوری (1393B) خطیبی را تصور می‌کند که به تلاش‌های ایران برای فتح مجدد مصر علاقه‌مند است و بر این نکته تأکید می‌ورزد که داریوش و

16- Malinine, Posener, Vercoutter 1968, 21f; Kitchen 1983, 62; 1986, 156, 489, 548f.

۱۷- درباره عناصر سازنده این داستان از نظر سکه‌شناسی نک. کریستوفر توپلین، ۱۹۸۹.

خشایارشا هر دو پس از تصرف مصر به یونان حمله کرده‌اند، و خشایارشا در اواسط دهه ۴۸۰ شخصاً به مصر لشکر کشیده است (هرودوت VII، ۱). اما داریوش چی؟ آیا منظور ارسطو همان شورشی است که داریوش در کتیبه‌ی بیستون (DB بند ۲۱) می‌گوید؟* یا اشاره او به متن پولیانوس است؟ آیا منظور او لزوماً این است که داریوش شخصاً در مصر بوده است؟ و از لحاظ هدف استدلال، به کدام یک از حمله‌های داریوش به یونان اشاره می‌کند، حملات سال‌های ۴۹۲ و ۴۹۰ ق.م. یا اولین حملات به یونان اروپایی در حدود سال ۵۱۳؟ بیم آن دارم که عدم قطعیت‌ها چنان زیاد باشند که نتوانند متن را برایمان سودمند سازند.

روپهم رفته، منابع یونانی - رومی جز در مورد یک دیدار داریوش از مصر، مدارک استواری نیستند (نه دیودوروس I، ۹۴، ۴۵ و نه هرودوت II، ۱۱۰ = دیودوروس I، ۵۸ (پس از لشکرکشی علیه سکاها)) و تازه تاریخ آن یک مسافرت نیز کاملاً روشن نیست. قبلاً دیدیم که نکته مورد بحث و مسأله قابل تردید آن است که آیا منابع غیر یونانی در ارتباط با کانال به لزوم سفر اشاره می‌کنند یا نه. اما از لحاظ استدلالی می‌توانیم سناریویی را پیشنهاد کنیم: داریوش فرمان حفر کانال را در سال چهارم پادشاهی خود صادر کرده است، هنگام پایان کار کانال به مصر رفته است، این سفر مقارن بوده است با مرگ یک گاو آپیس "مفقود شده" و نیز اعدام آریاند. من گمان نمی‌کنم چنین سناریویی با هیچ یک از مدارک مغایرت داشته باشد. حتی می‌توان فرض کرد که خطای آریاند به نحوی با نیاز به نیروی کار و تأمین آن برای احداث کانال ارتباط داشته، و این که حتی اگر انگیزه‌های داریوش برای بنای کانال و نگرش کلی او نسبت به مصر پسندیده و ستودنی بوده است، اما این طرح او هزگر نتوانسته غبار نارضایتی را از ذهن مصریان بستاند چنان که بعداً به دشمنی آشکار تبدیل شده است.

اکنون به سرشت کلی فرمانروایی داریوش بر مصر می‌پردازم. این سرشت طبعاً از زاویه دید یک مصری دارای جنبه‌هایی منفی بوده و ما نیز نمی‌توانیم آن را به کلی نادیده بگیریم. قبلاً دیدیم که مجسمه داریوش که به قصد نصب در هلیوپولیس ساخته

* «داریوش شاه گوید: هنگامی که من در بابل بودم این کشورها نسبت به من نافرمان شدند: پارس، خوزستان، ماد، آشور، مصر، پارت، مروث، گئوش، سکاییه.» - م.

شد، از لحاظ دیداری گواه آشکار حکومت بیگانه بود که با متون میخی آن نیز تطبیق می‌کرد. داستان مقاومت "پته" [Ptah] کاهن در برابر نصب مجسمه در ممفیس (هرودوت II، ۱۱۰؛ دیودوروس ۵۸۱) بی‌تردید بازتاب همین امر است. خیلی دلم می‌خواهد بتوانم مطمئن باشم [بر خلاف آن چه هرودوت می‌گوید] که داریوش به راستی در برابر این مقاومت سر تسلیم فرود آورده است. همچنین در سطحی پایین‌تر باید این نکته را مقایسه کرد با تشویق مقامات بلندیایه مصری هوادار ایران در استفاده از آرایه‌ها و جواهرات ایرانی^{۱۸}، هر چند (چنان‌که اکنون به نظر می‌رسد) نه استفاده از لباس‌های خاص ایرانی (نک. برشانی، ۱۹۶۷؛ لیهی، ۱۹۸۴). همچنین، به رغم الغای شرایطی که کمبوجیه وضع کرده بود، پس از سلسله‌ی بیست و ششم اهدای هدایای خصوصی به معابد قطع شد، و این نشانه‌ای است از مداخله‌ای طولانی در امور مالی معابد؛ و مقام رسمی "عابدالهی" آمون در تیس - که در تاریخ سلسله‌ی سائیت اهمیت زیادی داشت - با آمدن ایرانیان از بین رفت و دیگر، حتی در زمان شاهان بومی و میهن‌پرست سده چهارم ق.م. نیز هرگز بازنگشت. هدف داریوش آن بود که هیچ چیز به "وضع موجود" پیش از سال ۵۲۵ برنگردد.

با این حال داریوش معمولاً نقش یک فرعون سنتی را بازی می‌کرد: (۱) فعالیت‌های ساختمانی در واحه‌ی الخارجه، الکعب و بوزیریس^{۱۹}؛ (۲) احداث و بازسازی "سرای زندگی" در سائیس (پوزنه، ۱۹۳۶، شماره ۱)؛ (۳) کارهای نیکوکاری در ادفو در سال‌های ۱۸ و ۲۰۱۹؛ (۴) تعیین جایزه برای ردیابی گاو آپیس تازه (پولیانوس VII، ۱۱، ۷) و (به پیروی از اسلاف خود آماسیس و کمبوجیه) تقدیم یک تابوت سنگی برای آپیس مرده در سال چهارم (پوزنه، ۱۹۳۶، شماره ۵).

18- Ptah-Hotep (Cooney 1954; Bothmer 1960, no. 64), Udjahorresnet (Botti & Romanelli 1951, 33), anonymous (Amandry 1958, 16).

19- Khargeh: Winlock 1941 (Hibis temple), Lloyd 1983, 294 (Kasr el Ghoueida); el Kab; Posener 1936, 179 n. 3; Clarke 1922, 27; Meulenaere 1975; Porter & Moss 1927/51, V 173. Busiris, Naville 1887, 27f.; Beckerath 1975; Porter & Moss 1927/51, IV 44.

20- Chassinat 1932, 219, 248; Olmstead 1949; and cf. Meeks 1972, 153; 1977, 653 for general royal donation.

درباره تدوین مجموعه قوانین مصر تا آخرین سال سلطنت آماسیس پیش از این سخن گفتیم. دیودوروس این عمل را جزئی از چارچوب سیاست کلی داریوش مبنی بر احترام به سنن مصری می‌داند (نک. بعد). ستون سنگی مربوط به پرستش شخصی داریوش به عنوان "هوروس" (بورشارت، ۱۹۱۱، شماره ۲) گواه ارزشمندی است بر نگرش مساعد نسبت به او؛ و نشانه‌هایی که بعداً در مورد مصری‌مآبی برخی از مقامات ایرانی مشاهده می‌شود را می‌توان مدرکی تلقی کرد بر نگرش تشویق‌آمیزی در این زمینه که از زمان داریوش شروع شده بوده است. اگر احياناً لعن و نفرینی هماهنگ بر آماسیس وجود داشت مدت زیادی طول نکشید: قانون زمان سلطنت آماسیس بود که به درون مجموعه قوانین تدوین شده به فرمان داریوش راه یافت؛ او جاهور سنت از ذکر مقام والای خود در زمان سلطنت وی اظهار انقیاد نمی‌کرد (پوزنه، ۱۹۳۶، شماره ۱، ۱)؛ افراد مردم گاه بر خود نام آماسیس می‌نهادند و گاه آن را در طوماری سلطنتی می‌بینیم^{۲۱} و نام‌های سلسله‌ی سائیت نام‌های محبوب مردم شده بودند (حتی نام نخو که در اواخر سلسله‌ی بیست و ششم از آن پرهیز می‌شد: نک. دونالدونی، ۱۹۸۳، ص ۳۹؛ بوتمر، ۱۹۶۰، ص ۸۱)؛ تأیید شده است که در میانه سده پنجم آیین پرستش تندیس آماسیس انجام می‌شده است (برلین، ۱۴۷۶۵ = ارمان، ۱۹۰۰، ص ۱۱۹ = بوس، ۱۹۳۶، شماره ۹). البته برخی از این پدیده‌ها را نشانه‌های روح مقاومت مصری دانسته‌اند، اما من نمی‌دانم چگونه می‌توانیم مطمئن باشیم که این‌ها بیشتر معلول سیاست مدارای شاهنشاهی ایران و تشویق به پیروی از استمرار سنت‌ها نبوده‌اند. البته چه بسا هر دو عامل مؤثر بوده و مردمان متفاوتی مجریان آن‌ها بوده‌اند.

اتکینسون (۱۹۵۶) ادعا می‌کند که داریوش از سابقه و سنت کمبوجیه در مورد محاسبه سال سلطنت فاصله گرفته و رسم خالص مصری را به سود یک رسم دورگه‌ی مصری - ایرانی کنار گذاشته است. اما استدلال او متقاعدکننده نیست. این استدلال از تبیین همزیستی ظاهری محاسبه گاوهای آپیس بین ۷/۲۹ سال پنجم کمبوجیه و IX/۱ سال ششم پادشاهی کمبوجیه سرچشمه گرفته است؛ اما ادعای این که این مسأله

21- Bothmer 1960, no.57 = Brooklyn 59,77; Athens 107; Brooklyn 16.580.150; Cairo JE 43240; Posener 1936, 13 etc.

معلول دو تاریخگذاری مبتنی بر دو شیوه متفاوت محاسبه سال‌های سلطنت است درست نیست چون در حساب جمع بستن درست از آب در نمی‌آید؛ ما یک گاوزاده شده در ۲۲ اوت سال ۵۲۵ و گاو دیگری را که تا ۳۱ اوت ۵۲۵ هنوز نمرده بوده است کم می‌آوریم. افزون بر این، سن‌گاو که در ۷/۲۹ سال پنجم کمبوجیه زاده شده و در سال چهارم پادشاهی داریوش مرده (برابر با ۸ سال و ۳ ماه و ۵ روز) به معنای تاریخ‌های پایانی است بدون تغییری در روش محاسبه. بنابراین درست کشیدن از سنت با کمبوجیه آغاز شده است که زمانی به عنوان یک فرعون جدید مصر اعلام شده که پنج سال از پادشاهی او در ایران می‌گذشته و همین مشکل ایجاد کرده بوده است. راه‌حل این مشکل در سال ۵۲۵ پیدا شد که سال پنجم سلطنت او در مصر را از اولین روز "سال نو" بعد از مرگ آماسیس یعنی اول ژانویه ۵۲۵ ق.م. حساب کردند. این کار از لحاظ عددی سال‌های سلطنت در مصر و ایران را تا جایی که مقدور بود حفظ کرد بی‌آن‌که یکم "طوت" * برای یکم "نیسان" به عنوان روز اول سال نو متروک شود. این حداکثر امتیازی بود که متناسب با شرایط می‌شد به سنت‌های مصری داد و داریوش چنین کرد.

اما داریوش برای دفاع از خاطره کمبوجیه تلاشی نکرد. او برای بدنام کردن کمبوجیه دلایل خود را داشت (قصه مشکوکی که درباره گنوماتا در کتیبه بیستون روایت می‌شود از قصه هرودوت کم‌محتمل‌تر می‌نماید و به‌ویژه لحن انتقادی او با این اشاره تلویحی که: "کمبوجیه به دست خود مرد" [ستون یک بند ۱۱]). تا جایی که به مصر مربوط می‌شود، تدوین مجموعه قوانین بیشتر به الگویی که کمبوجیه برای اداره امور مالی آن شهر بی ساخته بود لطمه زد و آن را تغییر داد. جالب است اگر به برداشت دیودوروس از مجموعه قوانین داریوش توجه کنیم. دیودوروس داریوش را ششمین "قانون‌گذار" [nomothetes] مصر می‌داند، اما تأکیدی ندارد که او خود قانونی نوشته باشد؛ تأکید او بیشتر بر این است که داریوش "تلقی جنون‌آمیز" [Paranoia]**

* - Thoth: در اصل به معنای کاتب وحی خدایان و مخترع اعداد. این ماه در تقویم یهودی "طوت" tevet تلفظ می‌شود و ماه چهارم و ۲۹ روز است. - م.

** - در اصل به معنای "برداشت جنون‌آمیز نسبت به اسامی". - م.

کمبوجیه نسبت به معابد مصری و کاهنان را نفی کرد، به مطالعه در الهیات مصری و کردار [نیک و بد] در کتاب‌های مقدس ایشان پرداخت و کوشید تا زندگی میانه‌روانه و خداپسندانه‌ای داشته باشد. پس روشن است که چه نوع تفسیری درباره "قانون‌گذاری" داریوش می‌شد و چه بسا داریوش خود آن را واضح می‌کرد. بی‌گمان از لحن کمی تند تکه‌هایی از کتیبه او جاهور سنت (که در زمان شاهی داریوش نوشته شده) و AP 30 (که یک قرن بعد نوشته شده) آشکار است که انتقاد از کمبوجیه ممنوع و مردود نبوده است. برای کسانی که حذف لقب "فرعون" را در پاپایلدز IX مهم می‌دانند، همین نتیجه‌گیری صادق است. من همچنین در شگفتم که آیا متون میخی کانال و تندیس داریوش بازتابنده این گرایش نیستند که داریوش می‌خواسته فاتح "واقعی" مصر دانسته شود. و کمبوجیه به سادگی از یادها برود؟ دوره فترت کوتاهی که پتوباستیس سوم، فرعون محلی، در تسلط ایران در فاصله میان کمبوجیه و داریوش ایجاد کرد، صرف‌نظر از این‌که خود داریوش به آن پایان داد، شاید توجیه‌کننده این نکته باشد. لازم به ذکر است در حالی‌که کمبوجیه در فتح سیوه ناکام ماند داریوش توانست در آن کامیاب شود.

در زمان داریوش بود که کوش و لیبی به فهرست اقوام زیردست ایران افزوده شدند. حتی اگر این سرسپردگی تغییری بنیادی در منزلت ایشان نداده باشد، ولی دست‌کم نگرش داریوش را نسبت به مستملکات آفریقایی خود تا اندازه‌ای روشن می‌سازد؛ به کرسی نشاندن پیروزمندانه داعیه‌ای که فراعنه سلسله‌ی سائیت (نبرد پسامتیک یکم با لیبی در غرب دلتا و تهاجم آپریس به لیبی و کورین) چندان در آن موفق نبودند و در مصر شایع شده بود که انقیاد آنان آسان نیست. در این چارچوب شاید ذکر این نکته جالب باشد که داریوش همانند پسامتیک دوم که به نوبیه حمله کرده بود لقب "هوروس"، Mnh-jb، دریافت کرد (بکرات، ۱۹۸۴، ص ۱۱۲ و ۱۱۳؛ گوردون، ۱۹۸۶، ص ۲۹۴). البته اگر سخن هرودوت را باور کنیم، میزان تسلط بر لیبی در خارج از دلتای غربی چندان استوار نبوده است. گذرا اشاره کنیم که پتوباستیس سوم لقب سلطنتی سلسله بیست و دوم (لیبی) را گرفت. به علاوه، با آن‌که نمی‌دانیم ارتباط زناشویی آماسیس با

کورین^{۲۲} و اتحاد نظامی با آن به معنای تسلط مصر بر آن جا بوده یا نه، مسلماً کمبوجیه ادعای سروری بر آن جا را داشته و از کورین خراج می ستانده و داریوش نیز این داعیه را حفظ کرده است. ناکامی هرودوت در روشن کردن این نکته فقط معلول طفره رفتن منابع لیبیایی اوست.

به هرودوت گفته شده که وقتی داریوش قصد داشته مجسمه خود را در معبد پته در ممفیس نصب کند، کاهنان با تذکر این که دستاوردهای او هنوز به اندازه سسوستریس نرسیده است او را از این کار منصرف کرده اند. راست یا دروغ، این داستان (و شاید رواج بیشتر اسطوره‌ی سسوستریس) نشان می دهد که پادشاهان هخامنشی ناچار بوده اند با چه نگرش هایی دست و پنجه نرم کنند و بکوشند تا به بهره برداری از آن ها بپردازند. در چنین شرایطی، پیداست که دست یازیدن به تلاشی برای تکرار یا اصلاح نقشه نخو برای حفر کانال نیل - سوئز، طبعاً می بایست در رأس برنامه های حکومت هخامنشی در مصر قرار می گرفت - دست کم دقیقاً از آن رو که نخو آن را انجام داده بود و به قصد فتوحات نظامی هم انجام داده بود. به ویژه اگر گزارش پلینی را بپذیریم که در ناحیه کانال محلی موسم به "گمبوشو" [یا کمبوجو Cambysu] وجود داشته (VI، ۱۶۵) و نتیجه بگیریم که کمبوجیه نیز در اندیشه چنین کاری بوده است. می خواهم بگویم که در چنین اوضاع و احوالی داریوش چاره ای جز پیگیری این برنامه نداشته است. شاید این سخن به مثابه طلا خرج مطلق کردن باشد، چون پلینی نیز در مورد محل "کمبوجو" می گوید فقط جایی بوده است برای استقرار سربازان زخمی. با این حال به نظر من جذابیت های پیروی از فراعنه ی پیشین دست کم همان قدر قابل تأکید است که امتیاز تجارتی برای کانال قائل شدن یا یکپارچه کردن نظام ارتباطی در سراسر شاهنشاهی که محققان دیگر استدلال می کنند. اکنون درباره هریک از این استدلال ها حق مطلب را ادا کنیم - البته اقرار می کنم با پیشداوری به سود روایاتی که برای سنن پیشین مصر حق تقدم قائل اند.

۲- ارتباطات دریایی

امتیاز احداث کانال نیل - سوئز عبارت بوده است از تسهیل تماس آبی میان (الف)

دریای مدیترانه با دره نیل (بخصوص مصر سفلی) و (ب) دریای سرخ با نقاط شرقی - به‌ویژه یکی دو تا از سواحل شمال شرقی آفریقا، جنوب عربستان، خلیج فارس و هندوستان. هیچ دلیلی جدی نداریم تا باور کنیم که در آن زمان ارتباط مستقیم منظمی میان مصر و هندوستان (یعنی رفت‌وآمد کشتی‌های منفرد از یک سو به سوی دیگر) وجود داشته است. چنان‌که دیدیم (نک. قبل ص ۳۵۹-۳۵۸) مسافرت اکتشافی اسکولاکس لزوماً به منظور ایجاد رابطه عملی میان کانال و هندوستان نبوده است. او مأمور بوده تا رابطه میان دو سر شاهنشاهی ایران، یا به طور ضمنی رابطه هر یک از این دو منتهی‌الیه را با مرکز (یعنی با خلیج فارس) تعیین کند. این واقعیت که او در حول‌وحوش خود خلیج فارس گشتی نزده است نافی این نکته اخیر نیست. ایرانیان می‌خواسته‌اند از وجود راه‌های دریایی میان خلیج فارس و "هندوستان" آگاه شوند؛ چیزی که داریوش می‌خواست بداند این بود که (۱) این "هند" دقیقاً چگونه به "گنداره" (که آن را بخشی از سرزمین‌های تابع خود می‌دانست) و به شاخابه‌های پایین رود سند متصل می‌شود (رود سندی که دیگر آن را جزئی از فتوحات خود می‌دانست) و (۲) چگونه می‌تواند سند سفلی را به منتهی‌الیه دیگر شاهنشاهی خود متصل سازد. با استناد به کتیبه‌ی میخی داریوش در کانال سوئز، او می‌خواست بداند هر یک از این دو رود سند و نیل (که به او گفته بودند یگانه رودهایی هستند که سوسمار دارند) چگونه به "دریایی که به پارس می‌رود" مرتبط می‌شوند. هنگامی که فهمید رود سند به آن‌جا می‌رسد ولی نیل نمی‌رسد، تصمیم گرفت هم بر نخو پیشی گیرد و هم با تغییر و اصلاح طبیعت [یعنی کندن ترعه] تقارن را برقرار سازد. از سوی دیگر ممکن است تصمیم او به حفر کانال پیش از سفر اسکولاکس گرفته شده باشد. به هر صورت از این نمی‌توان نتیجه گرفت که او به تماس منظم میان سند و نیل علاقه‌ای داشته است، و این‌که هرودوت با ابهامی تحریک‌کننده می‌گوید داریوش پس از مسافرت اکتشافی اسکولاکس "دریای جنوب را مورد استفاده قرارداد" لزوماً نشانه علاقه او به این امر نیست^{۲۳}. بنابراین تا جایی که به کانال مربوط می‌شود، تحقیق ما فقط نیاز دارد به

۲۳- ژان فرانسوا، سال ۱۹۸۸، ص ۸۳ و ۸۵ پس از مقداری ابراز تردید نتیجه می‌گیرد که اسکولاکس عملاً فقط از هند به

شمال شرقی آفریقا، و جنوب عربستان تا مناطق مولد کُندر و خلیج فارس محدود شود. البته دوتای اول با هند و کالاهای هندی نظیر دارچین تماس "محلی" داشته‌اند (هرودوت III، ۱۱۱؛ تنوفراستوس HP IX 4,2؛ استرابو XVI، ۴؛ ۴؛ ۱۴؛ ۴؛ ۱۹؛ دیودوروس III ۴۶، ۳) و اجناس هندی فوق به غرب حمل می‌شده است. آنچه می‌خواهیم بدانیم آن است که این حمل‌ونقل واقعی یا منطقی میان مصر و هر یک از این مقصدها تا چه اندازه برای ایران یا مصر اهمیت و امتیاز داشته که حفر کانال را ضروری و یا صرفه سازد.

منابع کلاسیک درباره کشتی‌رانی در دریای سرخ اطلاعاتی داشتند. هرودوت (II، ۱۱) ابعاد زمانی این کشتیرانی را ذکر می‌کند (۴۰ روز مسافرت در طول دریا از سری به سر دیگر، و نصف روز در عرض دریا)، هکاتیوس (F271 I) از جزیره گمران نام می‌برد، و افوروس (F172 70) از Columnae Insulae [= جزیره ستون‌ها] در باب‌المنذب در نزدیکی عدن. اشاره‌های اورپید به عربستان در قصیده‌ی بلند باکوس (160) و آریستوفان در نمایشنامه پرندگان (۱۴۴) و کتزیاس (F71 688) (که البته به نظر یاکوبی صحت آن مشکوک است) نیز مبهم هستند. همه این‌ها ممکن است فقط بازتاب اطلاعات مأخوذ از اسکولاکس باشند تا آگاهی از رفت و آمد منظم در دریای سرخ. از گفته هرودوت (III، ۱۰۷ به بعد) درباره عربستان کُندر خیز چیزی درباره حمل دریایی کُندر دستگیرمان نمی‌شود. برعکس، خطای آشکار او در II، ۸ درباره کوه‌های عربستان در شرق دره نیل که آن‌ها را با کوه‌های مجاور جاده‌ی کُندر از طریق عربستان سعودی و یمن درهم می‌آمیزد نشان می‌دهد که او تصور می‌کرده این محصول فقط از راه خشکی حمل می‌شده است.

تمام بحث‌های مربوط به آمدوشد در دریای سرخ موجب ایجاد مشکلاتی در ذهن ما درباره کشتی‌رانی در منطقه می‌شود. فقط قرارگرفتن در شمال خط جدّه - سواک با بادهای همیشگی تقریباً پیوسته در جهت شمال - شمال غربی است که ظاهراً مانعی جدی برای مسافرت به سوی شمال بوده است. از سوی دیگر، دوره‌های گوناگون

→ خلیج فارس رسیده است [نه بنا به گفته هرودوت به کانال سوئز] و اشاره هرودوت و سایر یونانیان معلول درهم‌آمیختن مسافرت اسکولاکس با سفر جداگانه دیگری بوده است که خود ناشی از اطلاعات جدیدی بوده که از دریای سرخ در آن زمان به دست آورده بوده‌اند. اما این نظر ربطی به سخن خود داریوش ندارد که می‌گوید "کشتی‌ها از مصر از وسط این ترعه به سوی پارس روانه شدند" (که خود سال نیز می‌پذیرد).

باستان شاهد ارتباط دریایی فراوانی میان دره نیل و بنادر شرقی سواحل آفریقا در شمال این خط (مثلاً: کُسیِر) بوده است. چه بسا فقط حتی منابع هخامنشی به شکل سنگنبشته بر روی تخته‌سنگ‌ها در "وادی حمامه" که از مقامات ایرانی نام می‌برند و یک طومار از داریوش (پوزنه، ۱۹۳۶، ص ۳۵) مؤید وجود جاده‌ای دیگر به سوی دریا باشند. من به این نظر که گه‌گاه بیان می‌شود (نک. اخیراً کاتزناشتاین، ۱۹۸۹، ص ۸۰) که می‌توان استفاده منظم از این راه‌ها و ارتباط دریایی رو به پیشرفت با خلیج فارس از مصر علیا که تحت حفاظت هخامنشیان از تأثیرات شورش‌ها در دلتا ایمن بوده است را جدی تلقی کرد چندان اطمینان ندارم. باز از سوی دیگر، این واقعیت که کُسیِر [Koseir] و غیره حتی در دوره بطلمیوسیان، یعنی وقتی کانال نیل - سوئز وجود داشته، از اهمیت برخوردار بوده‌اند نشان می‌دهد که هنوز مشکل واقعی خلیج سوئز بوده است. تا جایی که به شمال شرقی آفریقا مربوط می‌شود، طبعاً می‌توان به پونت به عنوان مقصد ممکن برای کشتیرانی از مصر اندیشید (نک. کیچن، ۱۹۷۱). البته حجم مدارک در این زمینه قدیمی‌تر است (اوایل سده‌های پانزدهم و دوازدهم). اما ستون سنگی دافنه سخن از باد و توفان و باران معجز آسایی در کوه‌های پونت می‌گوید که باعث شده نیل بالا بیاید و برخی از سربازان پسامتیخ یکم نجات یابند (لوید، ۱۹۷۵، صص ۵-۵۴) که دلیلی بر لشکرکشی سائیت به آن‌جا نیست اما دست‌کم نشانه خوبی است از آشنایی مداوم با محل، و این که برخی از مصرشناسان گرایش به این اندیشه یافته‌اند که پونت به احتمال زیاد زمینه‌ای بوده برای علاقه نحو به دستیابی به دریای سرخ (نک. لوید، ۱۹۷۷؛ اوکانر، ۱۹۸۲، ص ۹۰۱). قبلاً گفتم که قصه کمبوجیه و "دراز عمرها" تأیید اضافی غیرمستقیمی است بر علائق و منافع "دوره پسین" در منطقه. البته لازم نبوده کانال سوئزی باشد تا به پونت لشکرکشی دریایی شود؛ مطلقاً دلیلی نداریم تا روزهای درخشانی را برای چنین لشکرکشی فرض کنیم.

اگر احیاناً در "دوره پسین" کوشش‌هایی برای دستیابی به پونت انجام گرفته است، به نظر می‌رسد آنچه مصریان می‌خواسته‌اند در آن‌جا بیانند یکی هم ایجاد مستعمرات و مهاجرنشین‌هایی در صیبا بوده است (نک. دروز، ۱۹۸۷)، و این که، با توجه به فقدان دسترسی مستقیم، محصول پونت (به‌ویژه کُنْدَر) می‌توانسته توسط همان مردمی که

از تجارت کندر در جنوب عربستان بهره می‌بردند از طریق شبه جزیره عربستان و البته احتمالاً از همان جاده‌های همیشگی به سواحل شرقی مدیترانه و به بین‌النهرین برسد. پس این تجارت چه نیازی به حفر کانال در مصر سفلی داشته است؟

هر کسی می‌داند که در دوره پیش از هلنیستی (و در واقع پیش از رومیان) کندر جنوب عربستان غالباً از راه‌های زمینی به شمال می‌رفته است خواه مصری بوده^{۲۴} و خواه جنوب فلسطین، سوریه یا بین‌النهرین. به بین‌النهرین هم می‌شد کاملاً از راه خشکی رسید یا قسمتی از راه خشکی تا جرعه و سپس از راه خلیج فارس. البته تا جایی که به مصر/فلسطین مربوط می‌شود، تنها دقیقاً از مدارکی می‌توان سخن گفت که از نقاطی در جنوب "ایلات" به دست آمده‌اند و استفاده از راه‌های زمینی را اثبات می‌کنند. هر چیزی به سوی شمال، از تکه پاره‌های خط عربستان جنوبی گرفته (گراف، ۱۹۸۳، ص ۵۵۸؛ شیلون، ۱۹۸۷) تا اشاره به مسافران مینایی به ادوم، سوریه و مصر (گراف، همان ص ۵۶۳) یا مدارک مربوط به ثروت کلان غزه یا نبطی‌های پترا، همگی می‌توانسته‌اند بخشی از موادی باشند که از طریق دریای سرخ بالا آمده و به خلیج عقبه می‌رسیده‌اند. و گرچه مواد مربوط به جنوب عربستان در تل خلیفه (در نزدیکی بندر ایلات) بی‌گمان از همان راه زمینی به مصر می‌رفته‌اند که زائران بعدی به مکه می‌رفته‌اند (به دشواری می‌توان روی غزه حساب کرد چون انحراف غیر لازمی بوده از مسیر تبوک - همان - غزه)، اما شاید باصرفه‌ترین و اقتصادی‌ترین مسیر راه دریا بوده است (گراف، ۱۹۹۰، ص ۱۳۷). پدیده معکوس شمالی‌تر برای جنوب عربستان از راه دریا و از طریق خلیج عقبه بی‌گمان در زمان سلیمان و یهوشافاط مورد استفاده بوده‌اند (اول پادشاهان IX، ۱۶؛ ۲۸؛ X ۱۱، ۲۲؛ XXII ۴۹؛ دوم تواریخ ایام XXVI، ۲؛ یوسفوس AJ VIII 163؛ دلبروک، ۱۹۵۵-۶، ص ۱۱) و بعدها نیز با اثبات مدارک به دست آمده از تل خلیفه. با این همه درست نمی‌دانیم برای این مدارک تا چه اندازه می‌توانیم وزن و اعتبار قایل باشیم. احساس این‌که هرودوت ارتباط دریایی با عربستان جنوبی را درنیافته است

24- Interesting indirect signs of Achaemenid period Egyptian connections with an Arab town on the land route, viz. Tayma, are afforded by (a) the priest SLM ŠZB, son of Petosiris in KAI 228, and (b) the images of the Aips bull on an altar from the site (Dalley 1986, 85f). On the incense trade in general see recently Müller 1987.

(نک. قبل) و برعکس منابع استرابو بیش از اندازه بر راه‌های زمینی تأکید نهاده‌اند، هیچ‌یک در درک اهمیت حجم تجارت دریایی کمکی به ما نمی‌کند. طبعاً این واقعیت که صبائیان [یا صبیایی‌ها] در دریای سرخ کشتیرانی می‌کرده‌اند نیز به خودی خود اثبات‌کننده چیزی نیست. بنابراین بعید است بتوانیم گشایش کانال سوئز را وسیله‌ای در جهت تسهیل کار بازرگانان عربی به مصر تلقی کنیم.

امکان مخالف، یعنی نشانه‌های تمایل هخامنشیان به بهبود دسترسی مستقیم و اساسی‌تر بازرگانان مصری به جنوب عربستان را نیز باید با دیده‌ی تردید نگریست. البته چنین سیاستی را گاه به بطلمیوسی‌ان نسبت داده‌اند با این استدلال که آنان می‌خواسته‌اند دست نبطی‌ها را از منافع تجارت عربی کوتاه سازند و این منافع را عاید مصر کنند. اما شرایط و مواضع بطلمیوسی‌ان و هخامنشیان به کلی باهم تفاوت داشت: بطلمیوسی‌ان فقط بر مصر حکومت می‌کردند ولی شاهنشاهی هخامنشی بر سراسر خاورمیانه تا مرز رود سند گسترده بود. پس بطلمیوسی‌ان می‌کوشیدند تنها به افزایش استقلال و رفاه مصر توجه داشته باشند، حال آن‌که هخامنشیان می‌بایست افزون بر مصر به منافع سراسر خاور نزدیک نیز بیندیشند. برای داریوش و جانشینانش حفظ روابط خوب و منطقی با اعراب ساکن مرزهای مصر با فلسطین به خاطر تأمین امنیت و دسترسی به مصر اهمیت داشت. درست است که وابستگی کامل به حسن‌نیت اعراب در ارتباط با فتح اولیه مصر که هرودوت بر آن تأکید کرده است (و در چارچوب‌های حکومت نوآشوری نیز مشابه آن را می‌بینیم)^{۲۵} با محکم شدن جاپای ایران در مصر و استقرار دستگاه اداری و نظامی مسلط بر شاهراه حیاتی متصل به مصر تا اندازه‌ای تعدیل گشت (هرودوت III ۷ می‌گوید پاسداری از شبکه آبرسانی به عهده‌ی مقامات ممفیس قرارگرفت؛ و نعمان، ۱۹۷۹، ص ۷۹ معتقد است که در این رابطه حتی مرز مصر با فلسطین عملاً تغییر کرد). با این حال این شریان حیاتی به هر حال هنوز برای شاهنشاهی ایران اهمیت داشت و ممکن بود در خطر قرارگیرد، و حضور اعراب قیداری در تل مسخوته در اواخر سده پنجم، چه از سپاهیان مستقر و پادگان‌های ایرانی در آن منطقه استفاده می‌شد یا نمی‌شد، خود نمایانگر اهمیت این

امر است. تفسیر وجود کانال سوئز به عنوان تلاش و عاملی تعیین کننده در تغییر الگوهای تجارتی میان مصر و جنوب عربستان در واقع نسبت دادن یک خط مشی خطرناک از لحاظ سیاسی و استراتژیک به داریوش است. این در عین حال سیاستی بود که بر مناطق جنوبی تر نیز اثر می گذاشت و در واقع ضربه می زد. گروه های مسلط بر جنوب عربستان، به ویژه صبائیان و مینائیان خودشان دلایل هایی در تجارت کنندر محسوب می شدند، چون سرچشمه کنندر در واقع در مناطق شرقی تر بود. آیا باید فرض کنیم که داریوش قصد داشته دست آنان را هم کوتاه سازد؟ اگر چنین بود، مستلزم تلاش عظیمی برای تأمین امنیت کشتی هایی بود که از مصر به سواحل کندرخیز عربستان رفت و آمد می کردند که بسیار بی آب و آذوقه بودند و در شمال شرقی عدن قرار داشتند (همان نقطه ای که مأموریت اکتشافی آناکسی کراتس در ۳۲۴ ق.م در آن جا متوقف شد)^{۲۶} و دولت می بایست به فکر تدارک بندرگاه های ایستگاهی سر راهی برای این کشتی ها در سواحل شمال شرقی آفریقا نیز باشد - که البته صبائیان در آن جاها نیز بودند. من گمان نمی کنم تا وقتی که اعراب شمال غربی آماده خدمت به شاه ایران بودند و چنان که هرودوت نیز می گوید "هدایای" فراوانی تقدیم او می کردند تا کاری به کارشان نداشته باشد، این تلاش های فرضی بالا ارزش انجام دادن می داشته است. آیا به راستی باید انتظار داشته باشیم که ایران صرفاً برای افزایش بیشتر عایدات خود از خراج مصر، می خواسته از طریق تجارت کنندر شهر بی مصر را ثروتمندتر سازد؟ عملاً جایی وجود نداشت که تجار کنندر بخواهند کالاهای خود را به فروش برسانند و هخامنشیان در آن جا حضور نداشته باشند و به طور غیرمستقیم بخشی از منافع این تجارت را نصیب خود نسازند. بنابراین چرا باید بخواهند چنین سیستمی را که برای هر دو سویا همه پر سود و رضایت بخش بود به هم بریزند؟ به علاوه، شایان ذکر است که حتی اگر بعدها بطلمیوسیایان نیز منافع خود را در "توسعه" تجارت دریای سرخ می دیدند باز توانایی آن را نداشتند که تجارت کنندر از راه زمینی را متوقف سازند (راستوفتسف، ۱۹۴۱، ص ۳۸۶ به بعد؛ فریزر، ۱۹۷۲، I، صص ۱۷۷ و ۱۸۰). بنابراین تا

26- Strabo XVI 4,4; Arr. Ind. 43,7; Theophr. HP IV 7,2; IX 4,1f; Plin, NH XII 62. Cf. Arr. Ind. 32,7, and the claim in 4,2 that, if anybody had done the Gulf-Egypt trip, that had done it pelagioi.

جایی که ما به کانال از منظر ارتباط دریای سرخ با عربستان می‌نگریم، گمان نمی‌کنم فقط تکیه بر تجارت به تنهایی کمکی به ما بکند.

گمان می‌رود که توسل به جنگ نیز عملاً وضع را بهتر نمی‌کرد و چه بسا بسیار بدتر می‌کرد. هخامنشیان البته عربستان را با قشون فتح نکرده بودند. فهرست اقوام تابع ایران در کتیبه‌ها و در کتاب هرودوت لزوماً به معنای سلطه ایران بر همه‌ی اعراب نبود مگر اعرابی که در مرزهای فلسطین با مصر زندگی می‌کردند. استنتاج گراف (۱۹۹۰) از کلمه hgr [= هجر] در فهرست‌های هیروگلیفی به معنای این‌که اعراب ذکر شده در کتیبه‌های سلطنتی ایران اعراب ساکن خلیج فارس بوده‌اند متقاعدکننده نیست [نک. مقاله گراف با عنوان "عربستان در دوره هخامنشیان" در جلد چهارم همین مجموعه]. نام‌های تأییدشده "والیان" یا فرمانروایان "تیما" و "ددان" [العارای کنونی] نشانه‌ی حاکمیت دستگاه اداری هخامنشی بر این شهرها نیست [!؟]. و بی‌گمان در مورد عبارت "سرزمین ایران" در ستون سنگی بطلمیوس دوم باید توضیح دیگری غیر از آنچه تاران پیشنهاد کرده و فریزر نیز تأیید نموده (۱۹۷۲، II، ص ۳۰۱) که گویا ساحل حجاز روزگاری زیر فرمانروایی ایران بوده است، وجود داشته باشد (نک. لورتون، ۱۹۷۱). با این همه به نظر من این فرض کاملاً منتفی نیست که داریوش در فکر انقیاد نظامی عربستان (نظیر کوشش دریایی نبونید برای کسادکردن بازار و تجارت کندرا از طریق اشغال واحه‌های شمال شرقی عربستان) نیز بوده است تا این‌که احتمالاً گزارش اسکولاکس را دریافت می‌کند و به مشکلات کار پی می‌برد، یا گرفتاری‌های مربوط به دریای اژه و یونانیان موقتاً او را از این فکر باز می‌دارد. البته مفاهیم ضمنی گاه شناختی این دو سناریو متفاوت‌اند؛ اما هیچ‌یک به کلی منتفی نیستند و مدارکی علیه آن‌ها وجود ندارد. در غیر این صورت می‌توان به لشکرکشی به پونت به عنوان یک سنت دیرینه و ریشه‌دار اندیشید - نظامی از لحاظ شکل (هم به دلایل حیثیتی و هم به عنوان حمایت در برابر دزدان دریایی) اما نه لزوماً با هدف فتح علنی و تمام عیار بلکه به صورت اشغال گهگاهی (پس آیا می‌توان انگاشت که کانال وسیله‌ای بوده است برای عبور موقت کشتی‌های جنگی؟). این‌که مصر زمان هخامنشیان، چنان‌که لوید می‌گوید، به این‌گونه اقدامات شبه نظامی عادت

کرده بوده است از آوازه‌ی سرداری به نام "خِنه میبره" در معادن سنگ وادی حمامه پیداست؛ و در مورد پونت نیز مراقب بوده‌اند تا از خطر ناراحت کردن صبائیان و تهدید ثبات در عربستان پرهیزند.

بدیهی است که ایرانیان نه از وجود خلیج فارس بی‌اطلاع بوده‌اند و نه کاملاً از منافع ناشی از استفاده از آن، بخصوص که پایتختی در شوش داشته‌اند - با وجود ادعای برخی منابع اسکندر که هیچ رودخانه‌ای شوش را به دریا متصل نمی‌کرده است، در واقع موقعیت ممتاز این کانون کهن ایلامی دلیل مثبتی است بر علاقه هخامنشیان به خلیج فارس. نشانه‌های دیگری نیز وجود دارند: اگر بر اساس کاخ کهن کشف شده در برازجان، و کاخ موجود در تائوکه (آرین، هند، ۳۹، ۵)، باغ‌های بوشهر (همان، ۳۹، ۲) و کانال‌های آبرسانی آن‌جا (فرانسوا سال، ۱۹۹۰) و اسکان یونانیان در "ایوناکا" (بطلمیوس VI، ۴، ۲؛ شویوک، ۱۹۶۲، ص ۸۰) قضاوت کنیم، جاده‌ای از تخت جمشید به خلیج فارس احداث شده و مورد استفاده قرار داشته است. اهالی تبعیدی شهر میلئوس را در شهری به نام "آمه" در رأس خلیج فارس اسکان داده بودند (هرودوت VI، ۲۰) که آرین (ایندیکا [هند] ۴۲، ۴) آن را "آگینیس" می‌نامد، نئارخوس (25 133F) آن‌جا را "روستایی" تجار می‌داند، و پولوکلیتوس (F6 128) و پلینی (NH VI 138) "دورین" می‌خوانند که برابر است با اسکندریه در خوزستان و "دوریاکین". با این حال ادعای این‌که کارایی‌ها نیز در آن‌جا وجود داشته‌اند حدس کاملاً غیرمستولانه‌ای است مبتنی بر استفاده غلط از متون آکدی؛ یگانه مدرک از دوره هخامنشی در مورد حضور کارایی‌ها در بین‌النهرین مربوط به وجود ایشان در نیپور (زادوک، ۱۹۷۸، ص ۲۹۱) و در سیتاکنه (دیدوروس VII، ۱۱۰) است. در فیلکه [کویت] از معبد ماقبل هلنیستی در "تل خزنه" اشیایی از سده‌های ششم تا چهارم ق.م. به دست آمده که مشابه با اشیاء جنوب بین‌النهرین هستند و حتی در یک متن آرامی یک نام ایرانی دیده می‌شود (فرانسوا سال، ۱۹۸۵، ص ۵۸۸؛ ۱۹۸۷، ص ۸۵). در قسمت جنوبی‌تر در "شهر IV" بحرین آثار اشغال و اسکان از دوره هخامنشی وجود دارد، ضمن این‌که در انتهای دیگر خلیج فارس ایرانیان همواره داعیه تسلط بر "مک" (مکران واقع در هر دو سوی تنگه هرمز: آیلرس، ۱۹۸۳؛ پاتس، ۱۹۸۶) را داشته و نام آن را در فهرست اقوام کتیبه‌های خود

آورده‌اند. جزایر آناسپاستو [= تُنب‌های بزرگ و کوچک و ابوموسی و سیری و...] محل تبعیدیان بوده است (هرودوت III، ۹۳؛ ۲؛ VII ۸۰؛ کتزیاس (43 F14 688)، هر چند منبعی برای تأمین سپاه ایران نیز بوده‌اند (هرودوت، همان‌جا) و در سال ۳۲۵ ق.م. هوپارخی [فرمانداری] بر آن فرمان می‌رانده که توانسته کشتی‌های نثارخورس را به سوی ساحل ایلام راهنمایی کند. مدارک مکتوبی در مورد بازرگانی در خلیج فارس در اواخر دوره هخامنشی وجود دارد (ماکتا - "آشور"، ایندیکا ۳۲/۱؛ از جرهره [الجهره امروزی] یا عربستان به سوی دهانه‌های رودها؛ نثارخورس 133F 25، آرین، ایندیکا ۴۱، ۸؛ استرابو XVI، ۳، ۳)، و چوب "مَکَن" که در Dsaa [کتیبه شوش داریوش]* از آن یاد می‌شود بی‌گمان از راه دریا آورده شده بوده است - گرچه منشأ آن ممکن است هند بوده باشد (نک. شی‌وک، ۱۹۶۲، صص ۵ و ۶۹ درباره اشارات بابلی به چوب مگان). به طور کلی دلیلی ندارد که نپرسیم چرا علاقه‌ای که در تاریخ نوآشوری و نوبابلی به خلیج فارس وجود می‌داشته نباید در عصر هخامنشی وجود داشته باشد. «به روشنی پیداست که خلیج [فارس] در دوره‌های نوآشوری و نوبابلی و هخامنشی در رونق و رفاه به سر می‌برده است» (فرانسوا سال، ۱۹۸۷، ص ۸۹). با این حال این را نیز باید پذیرفت که خواندن گزارش نثارخورس این احساس را ایجاد می‌کند که در سال ۳۲۵ ساحل ایرانی خلیج فارس در جنوب بوشهر چندان توسعه یافته نبوده است، هر چند فرماندار [هوپارخ] اوناراکتا توانسته وی را به رغم گلایه‌هایش از نبود راهنمایان بومی از کنار ساحل راهنمایی کند، و هر چند دلایلی در دست است که ساحل (عربی) مقابل همیشه پررفت‌وآمدتر بوده است، باید توجه داشت (مگر آن‌که نظر گراف درست باشد) که هخامنشیان هیچ‌گاه ادعای تسلط بر سراسر آن سواحل را نکرده‌اند و هنگامی که اسکندر فرمان بررسی آن سواحل را صادر کرد و این بررسی توسط آرخياس، آندروستنس و هی‌یرون انجام گرفت و "آنان با اراضی کاملاً دست نخورده و بکری برخورد کردند" (فرانسوا سال، ۱۹۸۸، ص ۸۸).

تا جایی که به تماس با جهان خارج از خلیج [فارس] مربوط می‌شود، ما می‌توانیم

*- مترجم فارسی کتیبه‌ای با این عنوان در Kent و شارپ نیافت. در DSf که شرح بنای کاخ شوش داده می‌شود از چوب "یکا" [yaka] یاد می‌شود نه "مکان". - م.

میان هندوستان از سویی و ساحل کُندرخیز/ دریای سرخ از سوی دیگر که در بالا بحث کردیم انتخاب کنیم. اثبات ارتباط دریایی منظم با هیچ‌کدام آسان نیست.

نثارخوس در سفر خود به سوی شرق، بین سند و موستارنه [۹] روزگار بدی را گذرانید (نک. شی‌وک، ۱۹۶۲، صص ۵۱-۶۰). با این حال شاهت نژادی فراوان میان هندیان و اهالی مَک از تصاویر و برجسته‌کاری‌های هخامنشی پیداست و این شاید دلیلی باشد بر تماس‌های منظم و همیشگی. در کتیبه ستون سنگی ترعه سوئز و مجسمه داریوش در شوش نیز نام هند و مَک در فهرست اقوام در کنار یکدیگر قرار گرفته است، ولی من مطمئن نیستم که این لزوماً نشانه چیزی و بخصوص ارتباط دریایی بوده باشد، چنان‌که مثلاً در DN_8 [کتیبه‌ی داریوش در نقش رستم] نیز نام‌های لیبی - کوش [حبشه] - مَک و کاریا در کنار یکدیگر قرار دارند بی‌آن‌که دلیل راه دریایی بوده باشند. در کتیبه‌ی ترعه سوئز/ تندیس شوش نیز در فهرست اقوام نام‌تعارف است و "مَک - هند" بلافاصله پیش از "مصر - لیبی - کوش [حبشه]" قرار گرفته است که شاید مورد ویژه‌ای باشد - گرچه من خوشحال نخواهم شد اگر نتیجه بگیریم که این به معنای راه منظمی بین مصر - هند باید باشد. قبلاً اشاره کردیم که چوب شناخته‌شده‌ی هند از "مَکَن" می‌آمده است، و آندروستنس چوب ساج هند را در سال ۳۲۴/۳ در بحرین دیده است (تئوفراستوس *HPIV 7,7f*؛ شی‌وک، ۱۹۶۲، ص ۶۸؛ دلبروک ۱۹۵۵/۶، ص ۲۴).

از سوی دیگر نمی‌توانیم ثابت کنیم عاجی که از هند به شوش آمده (DS_f , DS_z^*) یا طاووس هندی و سگ‌ها (هرودوت I, ۱۹۲) و فیل‌ها و ببرها و مواد مخدر هندی (کتزیاس، ap، آتلیانوس IV، ۲۱، ۴۱؛ XII ۷۹) و اسکان‌داده‌شدگان در بابل (BE 9,75; 10,8) از راه دریا به ایران رسیده باشند. چوب‌گنداره و کرمانیا (DS_z , DS_f) نیز همین وضع را دارند. خراج طلایی که هند می‌پرداخته عملاً با کاسپاتوروس در گنداره ارتباط داشته است، و استدلال وُخل سانگ در مورد وجود راه منظمی بین هند و فارس از طریق بلوچستان یا دریا (۱۹۸۵، ص ۸۲؛ ۱۹۹۰، ص ۱۰۱) غیرقابل رد نیست. استدلال آن است که مجوزهای غیرسلطنتی برای مسافرت در ارتباط با سفر به آراخوزیا، باریکانا و گنداره توسط زی‌شَواویش، باکابادوش و باکابانا صادر شده‌اند، حال آن‌که مجوزها

برای مسافرت به هند را پارناکا، ایردوباما و کرکیش صادر کرده‌اند. اما زیشماویش، باکابانا و پارناکا شخصاً ساکن شرق فارس نبوده‌اند؛ و کرکیش که قاعدتاً بوده‌گویا در کارمانیا [کرمان] اقامت داشته که بنابراین هر دو در مسیر جاده‌ی مورد بحث بوده‌اند. اما شمار مدارک آن قدر کافی نیست که به ما اجازه نتیجه‌گیری بدهد.

وقتی به مسیر دیگر یعنی غرب می‌نگریم باز با یک سلسله "دلایل" غیرقابل محاسبه در مورد تماس دریایی - صرف‌نظر از مسافرت بی‌تورید اسکولاکس و کشتی‌های ذکرشده در کتیبه کانال سوئز - روبه‌رو می‌شویم، یعنی این‌که جاده‌ای از طریق وادی حمامه به دریا و از آن‌جا به ایران وجود داشته باشد (پورنه، ۱۹۳۶، ص ۱۷۹) و مجسمه‌ی هلیوپولیس [منظور تندیس داریوش است. - م]، سنگ خارا‌ی آسوان (گیرشمن، ۱۹۶۴، ص ۱۴۲)، طلا و عاج و زرافه‌های حبشه DS_z ، DS_f ، حمل‌کنندگان خراج، هرودوت III، ۹۷) برای رسیدن به شوش یا تخت جمشید از راه آبی استفاده کرده باشند. تلاش مادزارینو (۱۹۶۶، ص ۷۶) برای اثبات این‌که موارد ذکرشده‌ی مصری در DS_f از راه دریا آمده‌اند بدیع است اما استوار و متقاعدکننده نیست. شی‌وک (۱۹۶۲، ص ۷۶) از حضور موقتی میتروپائوستس در "اوگوریس" (= جزیره مصیره‌ی کنونی) واقع در جنوب شرقی کشور عُمان (آرین، ایندیکا، ۳۷) به این نتیجه رسیده است که در زمان هخامنشیان تماس‌های منظمی بین خلیج فارس با ساحل کُندرخیز [جنوب عربستان] وجود داشته است، اما به نظر من مسافرت‌های میتروپائوستس شاید نشانه این است که جزیره مصیره بیشتر در زیر سلطه و مراقبت رسمی نظام هخامنشی بوده است تا بیرون از خط سیر مجاز و باز. البته این نشان می‌دهد که کشتی‌هایی برای رفتن به جنوب از طریق تنگه هرمز رأس کشور عمان [جزایر مسندم و غنم] را دور زده و رو به پایین رفته‌اند؛ اما ایرانیان بی‌گمان کارهای بسیار لازم‌تری داشته‌اند تا این‌که گاه یا همیشه نگران در تبعید بودن میتروپائوستس باشند. در این‌جا درواقع سستی استدلال بسیار بیشتر از مورد مربوط به جاده هندوستان - خلیج فارس است. فاصله میان "مَک" و سند سفلی (که هر دو بی‌گمان جزء قلمرو ایران بوده‌اند) چندان زیاد نیست؛ این دو ناحیه هر دو از لحاظ قومی و شاید نژادی به یک جهان تعلق داشته‌اند؛ و دست‌کم تعدادی مدرک در مورد تجارت منظم میان این دو منطقه وجود دارد. افزون

بر این، بیان صریح هرودوت درباره استفاده منظم داریوش از دریای جنوب رابطه نزدیکی دارد با فتح هند (به طوری که مشروعاً می‌توانیم باور داشته باشیم که منابع این مورخ منظورشان ارتباط میان ایران و هند بوده است). اما در مورد غرب وضع فرق می‌کند. "محصول عربستان" که در دهه ۳۲۰ ق.م. به خلیج فارس رسیده است (نک. بالا) قاعدتاً باید از راه دریا و از ساحل کندرخیز آمده باشد، اما به هیچ وجه غیرممکن نیست که از راه خشکی به جنوب عربستان در "جرهه" رسیده باشد. اما در مورد تجارت منظم از دریای سرخ/مصر، در جهت عکس حرکت خراج یا هدایا (که داریوش در کتیبه‌ی سوئز بر آن تأکید دارد) با کشتی مسلماً هیچ مدرکی نداریم؛ و کافی است نگاه کوتاهی به نقشه بیندازیم تا بفهمیم چرا: زیرا برای هر جنس منطقاً قابل حمل مسیر دریای سرخ - اقیانوس هند - خلیج فارس چنان مسیر انحرافی دور و دراز و عجیبی از مصر به بین‌النهرین، ایلام یا فارس بوده که گمان نمی‌رود هیچ تاجر معمولی آن دوره تمایلی به این کار داشته باشد با توجه به این که جاده زمینی قدیمی (به‌ویژه از زمانی که هخامنشیان سراسر جاده‌های امپراتوری خود را امن و امان کرده بودند) وجود داشته است.^{۲۷}

بنابراین بار دیگر، نظیر بحث مربوط به دریای سرخ/ساحل کندرخیز، متوسل می‌شویم به تجارت و تمایل مشهور هخامنشیان به تشویق آن تا بتوانیم گمراهی خود درباره علت احداث کانال سوئز را شاید جبران کنیم. آنگاه به این نتیجه می‌رسیم که نزدیک‌ترین چیزی که منابع شرقی، ولو تلویحاً، می‌توانند برای تبیین احداث کانال - یعنی ارتباط دریایی با ایران - در اختیار ما بگذارند، فقط با شرایطی دقیق و جرح و تعدیل‌هایی لازم می‌تواند قابل پذیرش باشد. نمادگرایی قدرت ایران در مصر، که من آن را به طور ضمنی در متن میخی داریوش در کانال سوئز مشاهده و گوشزد کردم، معلوم می‌شود که فقط یک واقعیت ادبی نیست. و من حتی درباره خواسته‌های قدرت امپریالیستی ایران از مصر و کوش [حبشه] برای سرازیر کردن خراج و هدایا به خزانه شوش از طریق این راه دریایی صعب‌العبور که باید شبه جزیره عربستان را دور بزند نیز ناچارم اظهار تردید کنم.

27- See Salles 1988 on the difficulty of beliving in regular circumnavigation of Arabia at this date.

۳- انگیزه‌های امپریالیستی

البته درباره عللی که هخامنشیان را وادار می‌کرد تا در صدد حفظ و گسترش "امپراتوری جهانی" [Weltreich] خود باشند، مسائل و بحث‌های کلی‌تری وجود دارند. اما آیا گذشته از همه این‌ها منطقی است که به طور پیش‌ذهنی تصور کنیم هر ابتکار خاص دستگاه اداری شاهنشاهی ایران، نظیر ساختن یا بازسازی کانال نیل - سوئز، در چارچوب تمایل آن به افزایش مبادلات بازرگانی راه‌دور قابل مشاهده و بررسی است؟ ناظران یونانی امپراتوری قاطعانه هرگونه ابتکار ایران را تنها از دید بهره‌برداری "سیاسی" می‌نگریستند و به آن برچسب‌های گوناگونی نظیر دفاع از خود، انتقام‌جویی، فرصت‌طلبی می‌زدند یا به طور کلی معلول تمایل همه قدرتمندان می‌دانستند که ناگزیر در پی قدرت بیشتری هستند. افزون بر این هرگونه احتمال حمله ایران به خاک اصلی یونان را گامی به سوی فتح اروپا می‌دانستند (که فقط یکی از جنبه‌های عقیده‌ی "میل به قدرت" است) که البته ما نباید این نگرش آنان را نمونه‌ی ساده‌ای از عزت‌نفس یا خودپسندی یونانی تلقی کنیم ("پس از ماگور پدر دنیا" یا دست‌کم "اروپا"). از آن‌جا که هخامنشیان، همانند امپراتوری‌های پیشین خود، خویشتن را فرمانروایان جهان می‌انگاشتند و چنین نیز رفتار می‌کردند، که بنا بر نهاده‌ی جذاب هِرِن اشمیت (۱۹۷۶، ۱۹۷۷ و ۱۹۸۰) این کار را از طریق همذات‌انگاری یا همسان‌انگاری "زمین" و "شاهنشاهی" انجام می‌دادند، پس غیرمنطقی نیست اگر دارابودن بلندپروازی‌های جهانی را به آنان نسبت دهیم. قومی که خود را فرمانروای جهان می‌انگارد، این آمادگی را نیز دارد تا واقعیت را تا جایی که می‌تواند با این انگاشت منطبق سازد. مثلاً سلاطین نوآشوری خود را عاملان خدایی می‌دانستند که به آنان فرمان می‌داد تا پیوسته مرزهای قلمرو خویش را گسترش دهند و همیشه مشتاق فتح سرزمین‌هایی بودند که برای نیاکانشان ناشناخته بود، و بازتاب این باور را نه تنها در اعمال آنان بلکه در گرامیداشت مراسم تاجگذاری و عبارات کلیشه‌ای متون تاریخی آنان مشاهده می‌کنیم. فراعنه مصر نیز تا آن‌جا پیش رفتند که ادعای فرمانروایی بر اقوام دوردستی که مصریان می‌شناسند یا خواهند شناخت! را داشتند. البته مجموعه سنگنبشته‌های پارسی باستان فاقد بیاناتی با چنین صراحت است. تصویر شاهنشاهی شاید ایستاتر

و با تأکید بر آنچه از پیش وجود داشته به نظر رسد؛ پیکرنگاری‌ها و نقش برجسته‌های شاهنشاهی به آسانی از این دیدگاه قابل مشاهده‌اند، نقش‌ها و نوشته‌های روی سر درو نمای گورها نشان می‌دهند که «نیزه مرد پارسی تا دوردست‌ها رفته است... مرد پارسی بسیار دور از پارس جنگیده است» [DN_a = کتیبه داریوش در نقش رستم بند ۴]، و فضایل شاه که در DN_b [کتیبه دیگر داریوش در نقش رستم] برشمرده می‌شود، آشکارا نمایانگر یک ایدئولوژی امپریالیستی مهاجم است اگر "شورش" و "دروغ" را در مورد مردمی به کار ببریم [تأکید از مترجم فارسی است] که از قبل هنوز تابع ایران نشده‌اند.* در این چارچوب این پرسش نسبتاً مهم مطرح است که آیا سکاهای V DB

*- در دوران باستان همه فرمانروایان روی زمین خود را "عامل" و نماینده خدای خویش می‌انگاشتند. و از این رو این نه نکته‌ای است تازه و نه چندان مهم. آنچه اهمیت دارد این است که هر یک از این فرمانروایان چه تصویر و تصویری از خدای خود، فرمان او و بنابراین وظیفه خویش به عنوان کارگزار و نماینده این خدا در روی زمین داشته‌اند و همین بوده که "ایدئولوژی" هر حکومت را تعیین می‌کرده است. ما در زیر هم یکی از کتیبه‌های آشوری و هم همین کتیبه داریوش را عیناً نقل خواهیم کرد تا خواننده ببیند که اولاً تا چه اندازه مقایسه فرمانروایی ایران با آشور غیرمنصفانه و از نظر علمی و جامعه‌شناسی نادرست است و ثانیاً برداشت نویسنده از همین کتیبه داریوش که خود به آن استناد می‌کند و با "اگر" به داوری می‌پردازد تا چه اندازه خودسرانه و بی‌پایه است. داریوش در DN_b که به اقرار خود نویسنده ایدئولوژی اوست می‌گوید: «(بند ۱). خدای بزرگ است اهورامزدا که این شکوهی را که دیده می‌شود آفرید، که شادی را برای انسان آفرید، که خرد و بخت‌کوشی را به داریوش شاه اعطا کرد. (بند ۲) داریوش شاه گوید: به خواست اهورامزدا من کسی هستم که دوست راستی‌ام و دوست بدی نیستم. نه می‌خواهم توانا به ناتوان بدی کند، نه می‌خواهم ناتوان به توانا بدی کند. (بند ۳) آنچه راست است آن خواست من است. من دوست انسان پیر و دروغ نیستم. تندخو نیستم. هنگام خشم می‌توانم به نیروی اندیشه خود بر خشم خویش چیره شوم. سخت بر هوس خود فرمانروا هستم. (بند ۴) مردی را که همکاری کند به تناسب همکاری اش پاداش می‌دهم. آن‌که زبان می‌رساند به اندازه زبانش مجازات می‌کنم. نه میل دارم کسی زبان برساند، و نه این‌که اگر زبان رسانید کفر بیند. (بند ۵) آنچه مردی علیه مرد دیگری گوید باور نکنم مگر آن‌که سوگند هر دو را بشنوم. (بند ۶) اگر کسی برابر با توانایی‌هایش خدمتی انجام دهد بسیار از او خوشنود می‌شوم. (بند ۷) بدین‌گونه است درک و فرمان من اگر آنچه را که، چه در کاخ و چه در اردوگاه، کرده‌ام ببینی یا بشنوی، این کردار من است افزون بر توان اندیشه و ادراکم. (بند ۸) این کردار من است چون تنی توانا دارم و در نبرد هم‌اورد خوبی هستم. اگر در آوردگاه به نیکی نگرسته شود، [خواهید دید] که فرمان‌بردار و نافرمان‌بردار را نخستین کسی هستم که با هوش و فرمان و کردار از هم باز می‌شناسم و به اندیشه می‌پردازم. (بند ۹) با هر دو دست و هر دو پایم ورزیده هستم، هنگام سواری سوارکار خوبی هستم. هنگام تیراندازی چه پیاده چه سواره کمان‌کش خوبی هستم. هنگام نیزه‌افکنی چه پیاده چه سوار نیزه‌انداز خوبی هستم. (بند ۱۰) و هنرهایی که اهورامزدا به من عطا فرمود و توانستم آن‌ها را به کار برم، به خواست اهورامزدا آنچه کرده‌ام با همین هنرها کرده‌ام. (بند ۱۱)...» و دو بند دیگر که سخن را کوتاه می‌کنم. آیا این سخنان "ایدئولوژی تهاجم" هستند؟ و به دلیل کمبود جا [برای توضیحات بیشتر] یادداشت‌هایی درباره تاریخ و فرهنگ ایران از همین قلم فقط می‌افزایم که آشور بانیپال در ۶۴۵ ق.م. در کتیبه خود از این‌که "به خواست خدای آشور" معابد ایلام را با خاک یکسان

[بیستون ستون ۵] که برخلاف ایلامیان [=خوزیان] "شورشی" نامیده نشده‌اند اما مانند ایلامیان گفته شده که بی‌ایمان هستند و اهورامزدا را نمی‌پرستند، همان سکا‌های شورشی بند ۲۱ هستند یا گروهی که تازه به شاهنشاهی پیوسته‌اند. به هر روی استنباط هرودوت از رشد دائمی امپراتوری و این‌که از زبان خشایارشا می‌گوید تنها یک قانون [nomos] فتح وجود دارد نباید بی‌اهمیت شمرده شود و علاقه پادشاه ایران به اکتشاف در آن سوی مرزهای امپراتوری (اسکولاکس، دموکدیس، ساتاسپس) نشانه برحق است از افق‌های گسترده‌ی داریوش.

افزون بر این، آشوریان با اصل توسعه‌طلبی نیمه مذهبی و کلی خود طبعاً هر دستاوردی را بیشتر نتیجه تحریک طرف مقابل وانمود می‌کنند تا انگیزه‌ی تهاجمی خود. البته به همین سان، فتوحات انفرادی و نیز الگوی کلی کشورگشایی‌ها و جهانگیری‌ها، در کنار تحریک طرف مقابل یا مأموریت الهی، از انگیزه‌های دنیوی و مادی نیز برخوردارند. بنابراین در این‌جا چه جا و مجالی برای بازرگانی و تجارت و دادوستد باقی می‌ماند؟

این رازی نیست که امپراتوری هخامنشی یک امپراتوری فوق‌العاده خراج‌ستان بود (یا دست‌کم از زمان داریوش به بعد شد). همچنین تقریباً همه مدارک نشان می‌دهند که شاه به حفظ و ارتقای تولید و بازدهی و رفاه و رونق بخش‌های گوناگون شاهنشاهی خود علاقه داشته است. نیز همین مدارک کاملاً روشن می‌سازند که خراج و رفاه در ارتباط نزدیک با یکدیگر بوده‌اند و افزایش رونق و رفاه در جاهایی غلبه داشته که کشاورزی و دامپروری رواج و رونق بیشتری داشته‌اند. معنای ضمنی این امر وجود ذهنیتی است سرشار از عشق به باغ‌ها و بوستان‌ها و پردیس‌ها [Paradeisoi]، افزایش تولیدات کشاورزی و نیز احداث بناهای پر آرایه و تزئین (که بریان در RTP ص ۴۵۱

→ کرده... و طی کمتر از دو ماه سرزمین شوش را به ویرانه و بیابانی کامل تبدیل کرده چنان‌که صدای انسان و فریاد شادی به دست اواز آن‌جا رخت بر بسته به خود می‌بالد، و ستاخریب شاه دیگر آشور در ۶۸۹ ق.م. درباره‌ی فتح بابل که تمام مردم شهر را به اسارت برده و شهر را به تل خاکی تبدیل کرده و همه‌جا را آتش‌زده و نهر فرات را به درون شهر جاری کرده، وظیفه خود را نسبت به خدایش انجام یافته می‌داند، و نبوکدنصر در ۵۵۶ ق.م. و نزدیک به زمان کوروش از این‌که فرمان داده تا «صد هزار چشم درآورند و صد هزار ساق پا بشکنند و هزاران دختر و پسر جوان را زنده بسوزانند و... به خود می‌بالد». - م.

تفسیری روشنگرانه از آن ارائه داده است، تصویری که یعنی کل شاهنشاهی باید چنین باشد) و این که در املاک بزرگ، کارگران برای مالک کار می‌کرده‌اند. و نیز این نکته درخور توجه است که عشق به کشاورزی درواقع باعث شده که شاه ایران تقدیم مشتی "خاک و آب" را نماد و مظهر شناسایی رسمی قدرت خود به عنوان "شاه بزرگ" تلقی کند (آملی‌کورت، ۱۹۸۸، هر چند این نکته کاملاً وابسته به نظر او در تبیین ویژه اعلام فرمانبرداری نیست). دستگاه دیوان‌سالاری تحت جمشید چه نمونه واقعی کل شاهنشاهی بوده باشد یا نه، به هر حال از نوع گزارش‌های مربوط به اقتصاد و ثروت آن‌جا چنین پیدا است که این همان چیزی بوده که شاه به عنوان شالوده صحت و سلامت کل شاهنشاهی خویش تلقی می‌کرده است. از این رو یکی از سه تهدید مهم برای امپراتوری در کتیبه‌های سلطنتی "خشکسالی" دانسته می‌شده است.* در همه این‌ها شاه ایران فقط شبیه به پیشینیان خاورمیانه‌ای خود بود که همه آنان یکی از مهم‌ترین وظایف فرمانروا را حمایت و ارتقای حاصلخیزی قلمرو خود می‌دانستند، گرچه تأکید داریوش در این باره کمتر است (همان‌گونه که تأکید ایشان بر تداوم توسعه طلبی کمتر بود). - رویهم رفته DNB هیچ اشاره‌ای به این نکته ندارد [!؟]. به علاوه اگر بخواهیم به نظر مؤلفان کلاسیک یونانی توجه کنیم، سرزمین ایران در روزگار پیش از کوروش و اوایل زمان او سرزمینی توسعه نیافته بوده که آذوقه‌ی اندکی برای جمعیت شبان و گله‌دار [Poimenes] خود فراهم می‌کرده است، و در صورت قبول این فرض این نکته را می‌توانیم انگیزه اصلی امپریالیسم ایران بدانیم نه فقط جنبه‌ای از اداره امپراتوری.^{۲۸} البته نویسندگان یونانی مورد بحث شرح و بسطی در مورد این نظر نداده‌اند؛ در بهترین حالت و خوش‌بینانه‌ترین دید، فقر ایران کهن را دلیل بر توانایی و مهارت نظامی آن دانسته‌اند.

در هیچ‌یک از این‌ها کمترین اشاره‌ای به بهبود رفاه از طریق تشویق تجارت (حتی به قصد ایجاد اتباع مرفه‌تری که بتوانند خراج بیشتری بپردازند) وجود ندارد. حتی

* - دو تهدید دیگر "دروغ" و "دشمن" بوده‌اند (نک. DPd). - م.

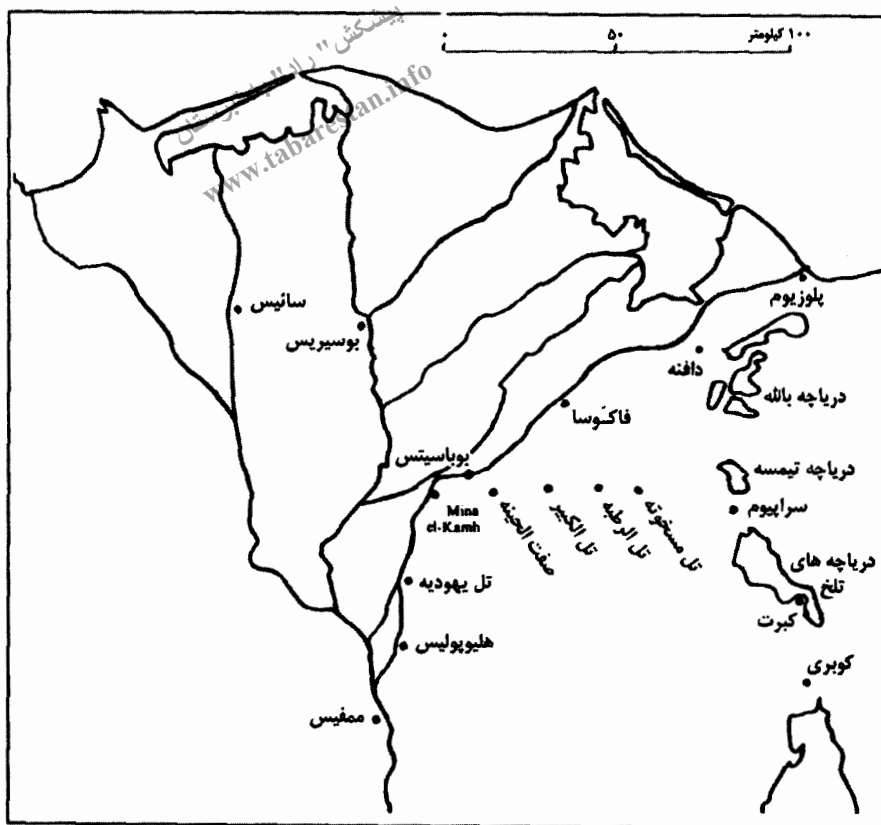
۲۸- نک. هرودوت I ۷۱ و ۸۹؛ IX ۱۲۲؛ افلاطون، قوانین ۶۹۵A. در نمایشنامه باکوس اورپید (۱۳۴) تصویر تکراری و کلیشه‌ای ایران "آفتاب سوختگی" است نه مثلاً "رفاه" یا "حاصلخیزی" پس از اسکندر [!]. این مضمون قدیمی در آراین، آنا‌بالیس ۷، ۴، ۵ نیز انعکاس یافته است.

انتقاد مشهور از داریوش که به وی Kapelos [= کاسبکار] لقب داده بودند ظاهراً به علت دقت و دغدغه او در ایجاد سیستم منظمی برای ارزیابی و گردآوری خراج بود که با ارزش‌های ذهنی اشرافیت سنتی (چه یونانی و چه شاید ایرانی) سازگار نبود. داریوش نگران کسب سود بود اما نه سودی که از راه رونق کاسبکاری خرده‌پا [Kapeleia] به دست آمده باشد بلکه از راه درخواست منابع بر اساس نیروی نظامی، ولو این نیرو از اتباعی تأمین می‌شد که خود می‌بایست مولد منابع درخواستی باشند. به نظر من عمل داریوش در ایجاد نهاد ضرب مسکوکات نیز در این میان نقشی داشت: بسنجید با تفسیر هرودوت درباره لیدیایی‌ها در کتاب یکم (۱، ۹۴، ۱) که نشان‌دهنده ارتباطی است که می‌تواند میان وجود مسکوکات و کسبه خرده‌پا وجود داشته باشد. البته منظور اثبات آن نیست که ضرب سکه در اصل ارتباطی با رونق بازرگانی به‌ویژه در مورد داریوش داشته است. زیرا می‌توان گفت که بهبود راه‌های طولانی زمینی و ایجاد امنیت در این راه‌ها که جزئی از سیاست درست احداث جاده‌های شاهی بود، خود ضمن این‌که به منافع کشاورزان و برزگران عمل می‌کرد به سود تجار راه دور و امنیت ایشان نیز بود. اما من خوشحال‌تر می‌شدم اگر انگیزه اصلی این کار اولویت بخشی به امر تجارت می‌بود و منابع باستانی اولین اشاره‌شان به این نکته بود.

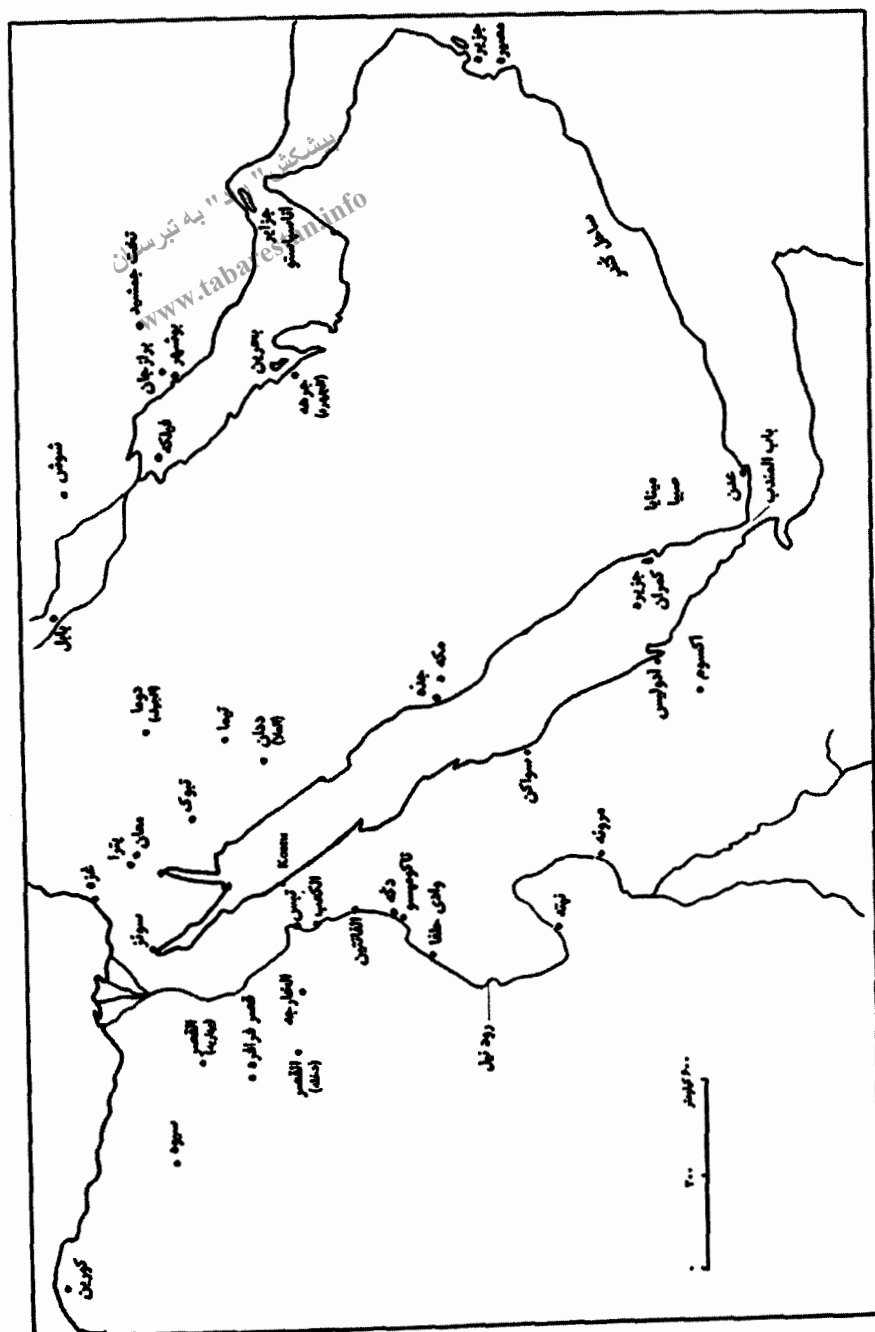
آیا ما فقط قربانی کم‌گویی خود شاهان و نیز اکراه اندوهبار منابع یونانی از سخن گفتن درباره بازرگانی به نحوی چنان دقیق و جدّی که موردپسند مورخان اقتصادی باشد، شده‌ایم؟ لازم نیست تا تمام آثار محققان اقتصادی امروزی را بخوانیم تا کشف کنیم که رابطه میان تجارت و الزام‌های امپریالیسم نوآشوری تا چه اندازه طرف توجه قرار گرفته است. ادعاهای اخیر باستان‌شناسان اسرائیلی در تعیین محل "Karu"ی مُهرشده مصری^{۲۸} که بانی آن سارگون بوده، ضمن این‌که بازرگانی متقابل میان مصریان و آشوریان را تشویق می‌کرده است، شایسته‌ی توجه ویژه است. با این حال در این مورد خاص مشهور (که بارها و بارها عرصه پژوهش با آن روبه‌رو شده است، چون وقتی پیش می‌آید متون بسیار اندکی برای تأیید آن در دست است) مسلماً عناصر سیاسی فراوانی وجود دارد. خصلت کلی رابطه شاهان آشوری با الگوهای

تجارتی زمان خودشان ارتقا و ترقی تجارت به معنای واقعی نبود، بلکه فراهم کردن موجبات سرازیر شدن کالاهایی خاص به آشور منظور بود (که با علاقه‌ای عاشقانه در بسیاری از ستون سلطنتی فهرست شده‌اند) که فقط از طریق تجارت ممکن بود که به دست خاندان سلطنتی و اشراف آشور برسید.

باری به ایران بازمی‌گردیم و می‌گوییم اگر کسی بیهودگی استدلال‌های صریح منابع یونانی و غیر یونانی درباره انگیزه‌های امپریالیستی را فراموش کند و فقط به انتظار پدیده‌ها بنشیند در آن صورت تصوّر این‌که تجارت یکی از عناصر اصلی سازنده این انگیزه‌ها بوده آسان‌تر نخواهد شد. مشکلات مربوط به کانال سوئز را مشاهده کردیم. اکنون به مورد لشکرکشی داریوش به سکایه توجه کنیم. حداقل یک تبیین برای این اقدام (یگانه تبیینی که در جدیدترین بررسی مورد تأیید قرار گرفته است، نک. گاردینر - گاردن، ۱۹۸۷، ص ۳۴۴) این ادعا است که داریوش تحت تأثیر القائنات یونانیان آسیایی عمل کرده که رفاه و رونق مهاجرنشین‌های دریای سیاه را به سود خود می‌دیدند و نیز این‌که آن‌ها و سرزمین‌های داخلی خودشان زیر حاکمیت سیاسی یک امپراتوری باشند. البته در هرودوت کمترین اشاره‌ی حتی غیرمستقیم به این نکته وجود ندارد؛ انگیزه‌ها و مقاصد و هدف‌های شهرهای یونانی منطقه به نحو حیرت‌انگیزی نادیده گرفته شده است. شبیه‌ترین موردی که می‌تواند ادعای مربوط به حفر کانال سوئز را توجیه کند آن است که برخی از مشاوران مصری داریوش، فتح عربستان یا دست‌کم لشکرکشی‌های فزاینده به پونت [= احتمالاً سواحل سومالی] را به سود شهربی خود یعنی مصر می‌دیدند. من قبلاً نظر خود را درباره آنچه داریوش ممکن بوده در مورد القای نخست بیندیشد بیان کردم - اما او اگر حتی در این باره اندیشه کرده باشد، انگیزه اصلی مادی او نمی‌توانسته به سود مصر باشد. القای دوم قابل دفاع‌ترین برداشت از عقیده مربوط به تجارت است (گرچه روایت یا برداشت بسیار ویژه‌ای است)؛ اما دشمنی بعدی مصر با کانال و عدم محافظت و لایروبی آن پس از سال ۴۰۴ ق.م. نمایانگر آن است که منافع مادی کانال چندان زیاد نبوده یا مهم تلقی نمی‌شده است، و حتی اگر تمایلی به بازگشت به سنت‌های مصری "سلسله جدید" مدنظر بوده نیز، احتمالاً ملاحظات سمبولیک یا نمادین می‌چربیده‌اند.

شکل ۱ (برگرفته از بیتک، تل الدیه II، ص ۱۷۱)

سبک مصری و محتوای "هخامنشی/شاهنشاهی"

نوشته‌های روی پاستنگ تندیس داریوش یکم در شوش / هلیوپولیس

پتر کالمایر - برلین

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

۱- نصب تندیس

پیکره مشهور و بدون سر داریوش یکم در سال ۱۹۷۲ در مکان ثانویه نصب آن، یعنی در کنار باروی عظیمی که در سمت شرق و در جلوی کاخ‌های سلطنتی شوش قرار داشت و این کاخ‌ها را از یک محوطه پست‌تر جدا می‌کرد (Perrot & Ladiray 1974, 45 fig. 1-4)، کشف شد. دروازه‌ی بیرونی این بارو توسط مجسمه‌های گول‌پیکری از گاوهای بالدار که سر انسان داشتند محافظت می‌شد؛ در دو سوی دروازه بیرونی نیز دو تندیس بسیار بزرگ بود که رو به سوی کاخ مسکونی داشتند. (Perrot & Ladiray 1974, 50 fig. 14-17) و [اکنون] یکی از آن‌ها گم شده است. خشایارشا در دو کتیبه، این بارو را صراحتاً به [پدرش] داریوش منسوب کرده است (Vallat 1974 b)؛ اما به احتمال زیاد این پسر داریوش بوده که بنا را تکمیل کرده و تندیس‌های را که در ابتدا در معبد آمون در هلیوپولیس قرار داشته (Yoyotte 1972c, 263 f.) - یا هر دو تندیس را - به آن افزوده است. این‌که آیا تعداد تندیس‌ها در هلیوپولیس نیز دو عدد بوده یا نه، اطلاعی نداریم، اما احتمال صحت این فرض بسیار زیاد است، چون هم در تطابق با سنت‌های مصری است (نک. پایین) و هم موافق تصویری که به سبک هخامنشی و در کنار متن میخی سنگنبشته [کشف شده در] شلوف اجرا شده و دو پیکره سلطنتی را که لباس پارسی به تن دارند و در زیر نقش خورشید بالدار ایستاده‌اند، نشان می‌دهد.

(Ménant 1887, 145; Roaf 1974, 82 fig.c; Calmeyer 1976 82 Abb.6)؛ و ما به طریق اولی نمی‌دانیم که آیا منظور از دو تندیس، نقش مضاعف داریوش بوده یا - آن‌طور که در کاخ تچره از طریق کتیبه‌ها با قطعیت کامل مشخص شده - [منظور از آن‌ها] داریوش و خشایارشا بوده است (Calmeyer 1976, 83 C 5h).

تاریخ دقیق‌تر نصب بار اول تندیس را تنها از راه‌های غیر مستقیم می‌توان پیدا کرد:

الف) فهرست کشورهای [تابعه] که به خط هیروگلیف روی پایه تندیس حک شده با فهرستی که بخش‌هایی از آن روی سه کتیبه کانال سوئز باقی‌مانده است، مطابقت دارد (Posener 1938, pl. IV-V pp. 53-54; 68-70; 84)؛ بنابراین می‌توان حدس زد که نوشته‌های روی پایه تندیس حدوداً در زمان آماده شدن کانال اجرا شده بوده‌اند. از آن‌جا که [نام سرزمین] تراکیه، که تا آن زمان (تصادفاً) اسمی از آن برده نشده بود، در این فهرست قید شده، تاریخگذاری رایجی را که تاکنون مورد قبول بوده و زمان اجرای کتیبه‌های سوئز را به سال‌های قبل از لشکرکشی علیه سگاها نسبت می‌دهد (Posener 1938, 181. Kienitz 1953, 65) باید باطل دانست.

ب) یکی از این کتیبه‌های سوئز به شکلی محو و ناروشن عدد ۲۴ را نشان می‌دهد (همان‌جا 85)؛ پوزنه در پذیرش این عدد به عنوان تعداد سال‌های سلطنت داریوش مردد است. (idid, 50.87; vgl. jedoch Hinz 1975b, 115-116).

ج) نام فرمانروا روی [پایه] تندیس (سه بار: Perrot/ Ladiray 1974, fig. 24.29) و دو کتیبه از سه کتیبه سوئز (Posener 1938, 8 Pl. IV-V) نیز با یکدیگر مطابقت دارند؛ از قرار معلوم این نحوه نگارش یعنی jn-t-r-j-w-š، همان‌طور که پوزنه (1938, 162f.) تأکید کرده، علی‌رغم ارزش متفاوت نمونه‌های تاریخگذاری شده، در طول سال‌های سلطنت داریوش جافتاده بود؛ در چهارمین سال [سلطنت داریوش] نحوه نگارش دیگری رایج شد؛ در سال بیست‌وپنجم نحوه نگارشی پسین برای نخستین بار مشاهده می‌شود، و از سال ۲۸ به بعد هیچ شکل دیگری [جز همین شکل نگارشی پسین] دیده نمی‌شود.

د) هینتس از بررسی متون موسوم به متون Q [یا متون سهمیه‌ای] از "الواح بارویی تخت جمشید" [PFT] چنین نتیجه گرفته است (1975b, 118-120) که داریوش در سال‌های ۲۵ و ۲۶ پادشاهی خود (یعنی ۴۹۷ و ۴۹۶ ق.م) - برخلاف سال‌های قبل و بعد این تاریخ - نه در شوش اقامت داشته و نه در تخت جمشید (بایگانی PFT در سال ۴۹۴ ق.م متوقف شده است: Hallock 1969, 41. 365ff).

ه) بهترین توضیح برای نبود اسامی کاریا و دو سرزمین ایونی در فهرست [کشورهای تابعه] روی پایه تندیس، توجیه آن به عنوان پیامد قیام ایونی است (نک. پایین 2.6).

توپلین در چهارچوب این کارگاه پژوهشی [نک. مقاله پیش] تاریخگذاری [راه اندازی] کانال سوئز (نک. صفحات ۳۶۶ تا ۳۷۸) و به ویژه استدلال‌های هینتس در این مورد را (در این جا: b تا d) با دقت مورد بررسی قرار داده است. بدون شک هیچ یک از این استدلال‌ها به تنهایی و به خودی خود قاطع و قانع کننده نیست. اما با این حال به نظر من هیچ دلیلی هم که ما را به بازگشت به تاریخگذاری قدیمی، [یعنی] به سال‌های قبل از ۵۰۰ ق.م. ترغیب کند، وجود ندارد؛ برعکس، ما مجبور به پذیرش این فرض شدیم که فقر منابع و ناکامل بودن روایات، من و هینتس را من سه مورد به جهت واحدی جلب کرده است.^۱

هینتس دلیل حمل تندیس به ایلام را شورشی می داند که در سال یکم پادشاهی خشایارشا (یعنی ۴۸۶ ق.م.) در مصر رخ داد (Hinze 1975 b, 120f.). یعنی که حتی بررسی تاریخچه نصب [ثانویه] تندیس هم روابط ایران و مصر در سال‌های آخر پادشاهی داریوش را در مرکز توجه قرار می دهد.

۲- الگوهای [نمایش] نمایندگان ملل

۲-۱- دشمنان دست و پا بسته

نمونه‌های پراکنده‌ای از تصویر دشمنان شکست خورده، کشته شده یا دست و پا

۱- در این مجلد: صفحه ۳۶۸. بیشترین تمایل به پذیرش نظر اوست که پیشنهاد کرده عدد (b) 24 را تاریخ روز به حساب آوریم. متن موسوم به "J-Text" PF 699 که هینتس به آن توجه نکرده، فاصله زمانی ممکن برای سفر به مصر را، همانطور که خود توپلین هم اذعان کرده است، به نحوی تعیین کننده کوتاه نمی کند. اما برعکس، تابستان سال ۲۴ [سلطنت داریوش] قطعاً زمان قابل قبولی برای چنین سفری نیست. بررسی نحوه نگارش نام‌ها (c) چیزی بیشتر از آنچه پوزنه کشف کرده، به دست نمی دهد: جافقاندن نحوه نگارش پسین اگر چه تدریجی بود، اما در اواخر سال‌های پادشاهی داریوش، همان طور که مراحل مختلف در معبد هیبیس نشان می دهد، اعتبار عمومی داشت. توپلین در بررسی پیکره نمایندگان ملل بر روی پایه تندیس، فراموش کرده که در این نقش برجسته‌ها، الگوهای ایرانی به دو معنا زنده و حاضرند: (۱) سکوی چهارگوشی که توسط نمایندگان ملل در دو ردیف حمل می شود و به سیاق و روش کتیبه‌های نقش رستم اجرا شده است. (Calmeyer 1982, 109ff.; 12lf.) و (۲) چهار نقطه انتهایی که متفاوت با نقش رستم، [اما] مطابق با مدارک مربوط به تأسیس همدان و تخت جمشید هستند (همان جا، ۱۲۳ مکرر). این اقدام توضیح مناسبی است برای نحوه استقرار [نمایندگان] آراخوزیا و ست گودیا: فقط به این ترتیب امکان جادادن سکاها، که دورتر از سایر مناطق هستند، در گوشه ی کتیبه امکان پذیر بوده است. تنها اشتباه [در کتیبه] جایجا کردن کاپادوکیه و سیرده [= سارد] است. تفسیر هینتس، یعنی "حرکتی شخصی جهت نشان دادن اعتراض و مقاومت" گرچه وسوسه انگیز است، اما به دلیل وجود متشابهات در همدان و تخت جمشید غیر ممکن است.

بسته در بین‌النهرین کهن نیز روی پایه تندیس‌های شاهان باقی‌مانده است، اما [این نحوه نمایش] امری نادر و فاقد یک سنت یکپارچه و مستمر است.^۲

اما برعکس، در مصر، از همان دوران ماقبل سلسله‌های باستانی، سنت محکم و پابرجایی در این مورد به وجود آمد (Verner 1985, 145ff.) همراه با جداولی درباره قدیمی‌ترین نمونه‌ها در این مورد) و در دوران امپراتوری کهن [برای این منظور] اشکال مشخص و ثابتی به صورت نقش برجسته‌های منقور و مدوری از اسرای دست و پا بسته‌ای که زانو بر زمین زده‌اند، رایج گردید: یک الگو با مشخصات نیمه سیاهپوستی برای دشمنان مناطق جنوب، یکی برای لیبیایی‌ها و یک الگو با ریش نوک‌تیز برای [نشان دادن] آسیایی‌ها (Verner 1985, pl. 6-8). همین الگوها در هنر نقش برجسته‌نگاری روایی هم دیده می‌شود (Helck 1977, 315f.). در دوران امپراتوری میانه و جدید، بر تنوع اسامی مکان‌ها و سرزمین‌ها افزوده می‌شود (Simons 1937, Edel 1966): فهرست‌ها از یکدیگر رونویسی می‌شوند و براساس تجارب جدید، بر غنای آن‌ها افزوده می‌گردد (Givon 1977). روشن‌تر از این، افزایش دانش و شناخت در خلق تصاویر روایی است (Meyer 1913/ 1475³). گیون در سال ۱۹۷۱ چگونگی نمایش یکی از این الگوهای مردمی را در طول تمام ادوار بررسی کرده است)، که اوج آن را می‌توان در نقاشی‌های رنگی روی سفال‌های دوره امپراتوری جدید مشاهده کرد (Daressy 1910, 49ff.; Hayes 1937/1973; Woldering 1955; Šliva 1974. 233f.; Osing 1981, 389ff.) در کنار این سنت، سنت دیگری نیز به وجود آمد و رشد یافت که سبک کتیبه‌های پایه‌ی تندیس شوش قطعاً و به روشنی از آن سرچشمه گرفته است: این نوع فهرست نام مکان‌ها، به تصویر نمایندگان دست و پا بسته شهرها یا ملت‌های [مقهور] مزین می‌شوند که به سنت هنر تجسمی دوران امپراتوری کهن دارای سه الگوی شخصیتی یعنی الگوی ملت‌های جنوب، ملت‌های غرب و آسیایی‌ها هستند. این پیکره‌ها یا به صف و در حالی که به یکدیگر بسته شده‌اند، روی زمین زانو زده‌اند، (Givon 1971, pl IX)، یا در زیر نام و نشان سلطنتی به هیروگلیف "وحدت" بسته شده‌اند و یا بالاته‌ها

2- Calmeyer 1973a, 136f. Zum einzigen Beispiel mit Beischriften: Lambert 1965, 177ff; Amiet 1976, 23. 83-58. 127 no. 15: mit toten feindlichen Fürsten; cf. 24f. 89. 127 fig. 17: 'bassin' mit Gefesselten.

آن‌ها از بیضی‌هایی که نام سرزمین مربوطه را نشان می‌دهند، بیرون زده است^۳؛ گاهی نیز در قسمت پیشانی پایه‌ی تندیس‌ها، هیروگلیف "وحدت دو سرزمین" [مصر علیا و مصر سفلی] همراه با الهه‌های بالدار^۴ دیده می‌شود که پایه‌ی تندیس داریوش در شوش از این دسته است. (CDAFI 4 (1974), 206, fig.22; 246 pl. XXX).

این نوع تصویرسازی نقش‌پردازی شده تا دوران پسین هم زنده می‌ماند؛ نمونه‌ای که از نظر زمانی به سال‌های بعد از ساخت پیکره داریوش برمی‌گردد، فهرستی از نام مکان‌هاست که در پای یکی از دروازه‌های دو برجی ["Pylon"] معبد تحرقه [Taharqa] در سنام [Sanam] در نوییه پیدا شده (Griffith 1922, 105 Pl. XLI: Giveon 1971, 158f.) و در آن اسرای دست بسته (آسیایی) در جلوی بیضی‌های حاوی نام سرزمین‌های مربوطه زانو زده‌اند (در این‌جا: تصویر ۳). نمونه دیگری که بسیار سالم‌تر از این باقی‌مانده، ترکیب‌بندی هنری نمایش پیروزی شوشنک اول [Shoshenq I] در "باروی بوباستیس" معبد آمون در کارناک است (Hughes 1954, VIIIF.Pl. 2ff.) که در آن بالاتنه تعدادی از اسرای همشکل آسیایی از بیضی‌های نام‌نمای کنار و زیر پیکره شاه بیرون آمده‌اند (جزئیات: در این‌جا تصویر ۱). این‌که هنرمندان آن دوره هنوز هم بر هنر پرتره‌سازی از الگوهای مختلف مسلط بودند را می‌توان در صحنه نمایش سر فرماندهان سپاه دشمن، در سمت راست تصویر فوق‌الذکر، مشاهده کرد که فرعون موی سر آنان را در دست دارد (این‌جا: تصویر ۲).^۵

نقش برجسته روی پایه‌ی تندیس شوش (تصاویر ۴ تا ۶) بسیاری از خصوصیات خود را به روشنی مدیون این سنت است. تشابهات زیر، این ادعا را مستدل می‌کند: به طور کلی تکنیک و نحوه اجرای نقش کم برجسته‌ها، اجرای بیضی‌های نام‌نما به

۳- Edel 1966: در لوح‌های ۱ و ۳ این دو شکل با یکدیگر جابجا شده‌اند. پیکره‌ها به علت شباهت کاملشان، غالباً در انتشارات علمی از قلم افتاده‌اند: P.XV. نکته جالب توجه این‌که در بخش شمالی دربار فقط ملت‌های شمال مصر به تصویر کشیده شده بود؛ یعنی که پایه‌ی تندیس‌های موجود در بخش جنوبی لابد پیکره‌های آفریقایی را نشان می‌دادند: P.XIV. ۴- بر روی پایه چهار تندیس ایستاده و نشسته رامسس دوم در الاقصر: (Simons 1937, 70f. 155) نقشه: XV جدول: XXIII با تصویر تندیس از جلو، غالباً آفریقایی‌ها روی قسمت شرقی پایه و آسیایی‌ها روی قسمت غربی پایه تندیس به تصویر کشیده شده‌اند.

۵- اطلاعات، تذکرات و عکس‌ها را دکتر Jansen- winkeln و سمینار مصرشناسی دانشگاه آزاد برلین در اختیار قرار دادند.

صورت دیوارهای دنداندار، اندام‌های لاغر و صورت‌های بی‌گوشت و گونه‌های گود رفته (به استثنای اندام کوشی‌ها [= حبشی‌ها] که طبق سنت، فربه به تصویر کشیده شده‌اند: تصویر ۶؛ شکل ۳ از سمت چپ)، ریش‌های نوک‌تیز و دراز و بخصوص نوع چهره‌پردازی آسیایی‌ها (تصویر ۱) که به‌ویژه در مورد بابلی‌ها و آشوری‌ها (تصویر ۵، اشکال ۱ و ۶ از سمت راست) به همان شکل سنتی حفظ شده است. علت تفاوت در نحوه نمایش سینه و شانه پیکره‌ها را می‌توان با توجه به نوع نقشمایه توضیح داد: در این‌جا صحنه‌ی نمایش بازوهای بسته با طناب، که در تصاویر قدیمی مرسوم بود، حذف شده است و بنابراین اینک می‌توان شانه‌ها را به صورت نیم‌رخ، یعنی شکلی که از قرن‌ها پیش در مصر مرسوم بود، اجرا نمود.

۲-۲- نقشمایه‌ی حمال

این دگرگونی در نقشمایه بی‌شک مهم‌ترین و چشمگیرترین نوآوری پایه‌ی تندیس هخامنشی است. در این‌جا نیز، مانند کتیبه‌های سوئز، از نمایش اسرای دست‌بسته صرف‌نظر شده است؛ این امتناع در تطابق با تمام دیگر آثار تاریخی هخامنشی است که از قرار معلوم آگاهانه قصد دارند بر داوطلبانه بودن انجام خدمات گوناگون [از سوی رعایا] تأکید کنند. (Walser 1966, 23ff).^۶ در سنگنبشته‌های سوئز نمایندگان ملل مختلف به سنت مصری در حال زانو زدن بر بیضی‌هایی که نام سرزمین مربوطه در آن‌ها حک شده، اما با ساعدهایی که رو به بالا دراز شده به تصویر کشیده شده‌اند (Posener 1936, pl. IV-V; pl. VI no. 21; pl. VII no. 1.3.4): از قرار معلوم، این حالت همان ژست سنتی نمایش حالت لابه و تضرع است (در این‌جا: تصویر ۲). اما همین نقشمایه در نگاره‌های روی پایه تندیس یک بار دیگر به نحوی تعیین‌کننده تغییر شکل یافته است: دست‌ها، به ظاهر اغراق‌آمیز، اما در حقیقت بنا بر اقتضا و به نحوی هدفمند، بیش از حد دراز اجرا شده‌اند؛ یعنی دست‌ها بدین ترتیب اکنون می‌توانند به صورت مورب تا موازات فرق سر ادامه پیدا کنند و در آن‌جا، در حالی که کف دست‌ها رو به

۶ در مورد این‌که آیا داوطلبانه بودن کارهای رعایا واقعی یا ظاهرسازی بوده است نک: موسکارلا، ۱۹۶۹، ص ۲۸۰؛

کالمایر، ۱۹۷۳ا، ص ۱۴۶.

بالاست، حالتی را القا کنند که گویی این دست‌ها یک صفحه‌ی نامرئی را حمل می‌کنند (تصاویر ۴ تا ۶). و تنها معنای این حالت نمایشی در این جا این است که نمایندگان ملل پیکره شاهنشاه را نگهداشته‌اند (Roaf 1974, 76: 148)، و برای چنین حالت و مفهومی هیچ الگوی مصری‌ای وجود ندارد.

البته نقشمایه پیکره‌ی حمال در مصر هم وجود داشته و شناخته شده است، اما در رابطه‌ای کاملاً متفاوت: در آن جا پیکره‌ها بیش از هر چیز آسمان را نگهداشته‌اند و حمل می‌کنند (Kurt 1975). این نقشمایه از قرار معلوم در هزاره دوم ق.م. از مصر به سوریه و آسیای صغیر رسید، در این منطقه انتشار یافت و دستخوش دگرگونی گردید: پیکره‌ها اینک و در این جاخدایان و فرمانروایان را نگهداشته‌اند و بر دوش می‌کشند^۷ (Schmidt-Colinet 1977, 77ff) و این نقشمایه سرانجام در هنر نوآشوری بدین ترتیب دگرگون گردید که پیکره‌های حمال بر روی تخته‌های عرضی کرسی‌ها، تخت‌ها و صندلی‌ها جا گرفتند: یعنی که خدایان بر دوش الهه‌های مادون‌ترو شاهان حمل می‌شوند و شاهان بر دوش درباریان، و بعدها بر دوش الهه‌های باردار (Calmeyer 1973, 137ff). از این جا بود که این ایده تجسمی به جزئی عمده از هنر درباری در تخت جمشید تبدیل شد (Calmeyer 1982, logff.: 139ff.).

بنابراین حالت نمایش نمایندگان ملل بر روی پایه تندیس [داریوش] در حقیقت تلفیقی است از داده‌های قدیمی مصری و این فرمان که در اجرای پیکره‌ها حالت داوطلبانه حمل تندیس شاه بارز و چشمگیر باشد؛ حالت اجرای دست‌های پیکره‌ها به این شکل غیر معمول و، تا آن جا که ما می‌دانیم، کاملاً جدید، پیامد این سازش و تلفیق است.

۳-۲- چهره‌ها و آرایش سر و صورت

پیکر تراشان مصری با توجه به مقیاس کوچک اجرای پیکره‌ها نتوانسته‌اند جزئیات چهره‌نگاری زیادی در صورت پیکره‌ها اجرا کنند. صورت به جلو برآمده‌ی حبشی‌ها

۷- عملکرد واسطه‌گرانه و بسیار مهم دنیای تصاویر اوگاریتی و هوریتی را باید تکمیل کرد. از قرار معلوم گذار از الوهیت به مرحله فرمانروایی در قالب شاه‌گونه‌ها عینیت یافته بود که هم شاه و هم [در عین حال] خورشید بودند.

(تصویر ۶: شکل ۳ از چپ) و مجسمه دراز و چانه کوتاه مصری (تصویر ۶: شکل ۲ از راست) از قرار معلوم از موجودی الگوهای بومی [مصری] به عاریت گرفته شده؛ نیمرخ ظریف و بدون ریش مرد عرب و موهایی که از دو سوی صورت او سرازیر شده نیز ظاهراً از همین موجودی استخراج شده است (Cf. Givon 1973, Pl. IX)؛ [چون] به هر حال پیکره‌ی نماینده اعراب در کتیبه مقبره خشایارشا ریش پریش و بلندی دارد و موی سرش نیز فقط از پشت سر سرازیر است (تصویر ۷: شکل ۴ از چپ (Roaf 1974, 135f. Cf.))؛ و بالاخره این که شکل موهای نماینده لیبی که به صورت نوک تیز هم از بالای پیشانی و هم از پشت سر بالازده (تصویر ۶: شکل ۳ از راست) نیز در هیچ جای تخت جمشید مشاهده نشده و بنابراین از قرار معلوم این هم از فرآورده‌های ویژه مصری‌هاست.

از دیدگاه هنر مصری همه "آسیایی‌ها" ریشو هستند. بنابراین استثنائاتی که روی پایه تندیس مشاهده می‌شود، یعنی: پیکره مرد پارسی و مرد آریه‌ای [هراتی] (تصویر ۴: شماره I و IV) به‌ویژه چشمگیر و پرسش برانگیز است. نمایندگان هر دوی این ملت‌ها در کتیبه‌های تخت جمشید همیشه به صورت ریش‌دار نمایش داده شده‌اند؛ در مورد دلیل بی‌ریش بودن آن‌ها بر روی پایه تندیس تاکنون دو امکان یا فرض مطرح شده (Roaf 1974, 96): فرض اول این است که پیکره‌ساز، تصویر نماینده‌ی فرمانروایان پارسی را عمداً و به مثابه «یک امتیاز در مقابل تماشاگران مصری... یعنی سرزمینی که مردمش داشتن ریش را نشانه وحشی‌گری می‌دانستند»، بدون ریش اجرا کرده، تا "متمدن" به نظر برسند. اما اجرای پیکره نماینده مادها، که موقعیت برجسته آنان نیز معمولاً مورد تأکید قرار می‌گیرد و در این نقش برجسته با ریش به نمایش درآمده (تصویر ۴: شماره II)، بر ضد این نظریه دلالت دارد. راف در مورد احتمال دوم، یعنی مقایسه این پیکره و دستار دور سر او (نک. بعد ۴-۲) با خدمتکاران تخت جمشید که غالباً فاقد ریش بودند، دچار تردید است: به نوشته او، این که ملت پارس توسط یک خدمتکار، آن هم خدمتکاری که احتمالاً خواجه است، نمایندگی شود، به زحمت قابل تصور است. اما "خزانه‌دار"ی که در نقش برجسته خزانه تخت جمشید در نزدیکی شاهنشاه به تصویر کشیده شده هم بدون شک شخصیتی والا مقام و برجسته بوده است (شهبازی، ۱۹۷۵، ۱۵۵ مکرر) و نیز نباید نوشته کتزیاس را از یاد برد که گفته است

خواجه‌ها نه تنها در دربار هخامنشیان از قدرت فراوان برخوردار بودند، بلکه فرماندهی سپاه را نیز به عهده می‌گرفتند. قبل از آن نیز به فرمان آشور بانیپال تصویر خواجه‌ای را در کتیبه‌ای حک کرده بودند که در رأس سپاه آشور یکی از امرای ایلامی را در ماداکتو به فرمانروایی منصوب می‌کند.

۴-۲- لباس‌ها

بخش عمده پژوهش راف در مورد مقایسه دقیق جامه‌ها است؛ ما با نتیجه‌گیری‌های وی^۸ در این مورد عمدتاً موافقیم.

در نمایش لباس‌های نمایندگان ملل در هیچ موردی از سنت قدیمی مصری پیروی نشده است؛ این امر به ویژه در مورد مصری‌ها، لیبیایی‌ها و نوبیه‌ای‌ها (تصویر ۶: اشکال ۲ تا ۴ از راست) شگفت‌انگیز است؛ چون این‌ها دقیقاً همان مواردی است که چهره‌نگاری (نک. بالا ۲-۳) و شکل ترسیم بیضی‌های اسم‌نمای آن‌ها (نک. بعد ۲-۵) معمولاً از همه بیشتر مشمول سنت مصری است. پیکره‌های مذکور برخلاف آنچه سنت مصری اقتضا می‌کند دقیقاً لباسی شبیه به قباهای بسیار بزرگ پیکره‌های مشابه در نقش برجسته‌های تخت‌جمشید به تن دارند (Roaf 1974. 139f.: 141f.)؛ پیراهن آستین‌دار پیکره مصری‌گرچه با پیکره‌مشابه در مقبره‌های شاهنشاهی مطابقت ندارد (تصویر ۷: شکل ۵ از چپ)، اما با قبای چین‌دار تعدادی از نقوش دوران پسین و نیز با یکی از نمونه‌های کاخ آپادانا (Walser 1966، تصویر ۱۷: شکل ۶ از راست) و بدین ترتیب مسلماً با واقعیت مطابق است.

اکثر قباها به نحوی بسیار دقیق با نقش برجسته‌های تخت‌جمشید مطابقت دارند. به عنوان نمونه موارد زیر قابل تشخیص است: قبای بلند و پُرچین اعراب که بلندایش به پاشنه پا می‌رسد و در بالا به دو آستین گشاد دارای لبه‌های نوک‌تیز ختم می‌شود (مقایسه شود: تصویر ۶، شکل ۱ از راست با تصویر ۷، شکل ۴ از چپ)، پیراهن و قبای نیمه بلند بابلی که ارتفاعش به ساق پا می‌رسد (مقایسه شود: تصویر ۵، شکل ۱ از راست با تصویر ۷، شکل ۲ از چپ) و پیراهن کوتاه و آستین‌دار بدون چین آشوری که ارتفاعش به ران می‌رسد

۸- و موارد مورد موافقت بیشتر از آن است که خود راف (1974, 148) در "نتیجه‌گیری و جمع‌بندی" اعلام کرده است. من در این جا فقط به محدود مواردی که راف به آن‌ها توجه نکرده و علی‌الخصوص به اختلافات در "کلیات" اشاره کرده‌ام.

و دارای کمربند پهنی است (مقایسه شود: تصویر ۵، شکل ۱ از چپ با تصویر ۷، شکل ۳ از چپ). اگر این واقعیت را نیز به حساب آوریم که اجرا و نمایش شلوار برای پیکرتراشان مصری غیرمعمول و چندان آور بوده است، می‌توانیم برخی ملت‌های شمال شرقی (تصویر ۴) مثلاً سکاها با قبایی که ارتفاعش به کشکک ران می‌رسد (مقایسه شود: تصویر ۷، شکل ۱ از چپ با تصویر ۴، شکل ۱ از راست).

این واقعیت که پیکره‌ساز مصری، بنا بر عادت و سنت، از نمایش شلوار و به طریق اولی از نمایش کفش اکراه داشته، با شدت کمتری در نشان دادن پوشش سر نیز صدق می‌کند. در تخت جمشید تمام اقوام ایرانی، اکثر ملت‌های آسیای صغیر، تراکیه‌ای و هر دو قوم بین‌النهرین طبیعتاً کلاه یا دستار ویژه و مشخص خود را دارند؛ استثنائات در این مورد فقط اقوام مرزنشین و دوردست یعنی: کاریه‌ای‌ها و (بعداً) یونانی‌ها، مکرانی‌ها و (بعداً) ملت‌های هندی و نیز گروه ملت‌های جنوب غربی، یعنی مصر/ لیبی/ نوبیه هستند، یعنی حداکثر ۸ ملت از مجموع ۲۸ ملت. در حالی که در نقش برجسته روی پایه تندیس شوش ۱۱ پیکره از ۲۴ پیکره پوشش سر ندارند. مواردی را که به وضوح جنبه سوءتفاهم و سوءتعبیر دارند نیز باید به این مجموعه اضافه کرد: کلاه منگوله‌دار بابلی (تصویر ۷، شکل ۲ از چپ) که از دیرباز، یعنی حتی از نقش برجسته‌های آشوری هم آشنا و شناخته شده است و لذا مشکل آن یقیناً با واقعیت تطابق دارد، در نقش برجسته پایه تندیس داریوش دچار سوءتعبیر شده و به شکلی شبیه به تاج سرزمین مصرعلیا تغییر شکل یافته است (تصویر ۵، شکل ۱ از راست)؛ نماینده آریه‌ها (تصویر ۴، شماره IV)، برخلاف تمام شواهد دیگری که موجود است، دستار پارسی را با قبای مادی تلفیق کرده است (تصویر ۴، اشکال ۴، ۱ و ۲ از چپ)؛ در این جا پیکره‌ساز مصری، که عموماً تا حد زیادی به بازنمایی درست تصاویر پابند و وفادار است، از قرار معلوم هیچ‌گونه الگویی در اختیار نداشته و مجبور بوده صرفاً به حدس و گمان تکیه کند.

دقت ناکافی در اجرا و نمایش پوشش سر در حقیقت یک عنصر ایدئولوژیک نیز دارد: کلاه، دیهیم و دستار که برای ایرانیان نشانه غیرقابل صرف‌نظر و حتمی شأن و مقام

اجتماعی و نیز نماد ملیت و قومیت محسوب می‌شد^۹ (von Gall 1972, 261ff.; 1974, 159f.)، از نظر مصری‌ها، حتی مصری‌های دوران پسین، در بهترین حالت، آن‌هم در تصاویر میدان‌های جنگ، به عنوان یکی از ملزومات جنگی و در غیر آن، به مثابه زیستی وحشیانه درک و تلقی می‌شد.

سلاح‌هایی که تمام پیکره‌ها در کتیبه‌های مقابر سلطنتی حمل می‌کنند، از این‌هم سرراست‌تر و صریح‌تر در ایدئولوژی هخامنشی ریشه دارند. تمام پیکره‌ها، به استثنای بابلی‌ها (تصویر ۷- شکل ۲ از چپ)، که علت این استثنا هنوز بر ما معلوم نیست. این معادله [یعنی مسلح بودن همه پیکره‌ها به استثنای بابلی‌ها] از دوره سلطنت خشایارشا وارونه می‌شود: در آپادانا فقط اعضای هیأت نمایندگی شماره XI (داهه‌ها) سلاح‌های شخصی خود را به کمر دارند (Walser 1966, Taf. 18.56f. p.85)؛ در نقش برجسته‌های روی چهارچوب درهای [کاخ] اردشیر اول فقط پیکره‌های ۲۲ و ۲۸، که هر دو سَک [= سکا] هستند، مسلحند (Calmeyer 1982, 141، تصاویر 22، 23.2). ما دلیل این محدودیت را نمی‌دانیم، اما به واسطه نقوش روی پایه تندیس داریوش مدرک مستندی در دست داریم که نشان می‌دهد این محدودیت از دوره سلطنت داریوش آغاز شده بود. آیا دلیل آن واکنش به یک شورش، مثلاً واکنش به قیام ایونی بوده است؟

و بالاخره این‌که اختلاف بین پارسی‌ها و ایلامی‌ها هم بسیار جالب توجه است (تصویر ۴: شماره ۱ و III؛ 104f؛ cf. Roaf 1974, 94 ff.). اعضای این دو قوم در تمام کتیبه‌ها و آثار تاریخی منطقه پارس ["Persis"] لباس و قبا ی یکسانی به تن دارند^{۱۰}؛ اما پیکره‌ساز

۹- در کتیبه بیستون "شاهان دروغ‌زن" را بدون پوشش سر، یعنی محکوم به مجازات و خلع از مقام - مقامی که مورد سوءاستفاده قرار گرفته است - نشان داده‌اند. نکته مهم دیگر این‌که در قدیمی‌ترین اسناد و شواهد تجسمی - تصویری، یعنی در کتیبه‌های مقابر سلطنتی سعی شده با گذاشتن کلاه کوتاه و لبه پهن موسوم به پتاسوس (Petasos) بر سر ایونی‌های، یا ترسیم یک نوار در موی ملت‌های هندی به این ملت‌ها هویت مشخصی بدهند. اما بعدها، در نقش برجسته‌های کاخ آپادانا و کتیبه‌های دیواری دروازه‌ها، این مشخصات تکرار نشده است (Calmeyer 1983, Taf. 1.2:2:7:8).

۱۰- که تفاوتشان تنها از طریق کفش‌ها و نوار مو قابل تشخیص است (Hinz 1969, 68-72). اما هینس در مورد تشخیص نوار مو دچار اشتباه شده است (Calmeyer 1973b, 136f. Vgl. Roaf 1974, 105). اما راف هم متوجه نشده که این نوار و قبا، لباس ایلامی‌های عادی، یعنی لباس همان نوع مردمی است که در نقش برجسته‌های آشوری هم نمایش داده شده‌اند و نباید آن را با لباس شاهانه مرد روحانی که هنوز هم در پاسارگاد زنده [و قابل مشاهده] است، عوضی گرفت. (مقایسه شود با: Calmeyer AMI 21, 1988, 31).

مصری ظاهراً از این یکسان بودن البسه هیچ اطلاعی ندارد و مایل است، یا وظیفه دارد، میان این دو قوم تفاوت قائل شود: وی بدین منظور دستاری را بر سر پیکره مرد پارسی می‌نشانند که در تخت جمشید فقط خدمتکاران و خواجه‌ها از آن استفاده می‌کنند (نک. بالا 2.3) و در قسمت آستین گشاد قبا، نواری را برجسته می‌کند که از به هم دوختن پارچه‌های پرنقش و نگار قباهای فاخر پارسی به وجود می‌آید.^{۱۱} بدین ترتیب البسه [پیکره‌ها] گرچه غالباً از الگوهای ایرانی برداشت شده، اما شکل آن‌ها گاهی از واقعیت فاصله گرفته است: یعنی قصد و نیت ایرانیان در موارد متعددی برای پیکره‌ساز مصری مفهوم و قابل درک نبوده است.

۲-۵- نام سرزمین‌ها

یویوت (1972c, 256, 258f.) نوشته‌های کتیبه را ویرایش و ترجمه کرده است؛ ولی ما ترانویسی نام‌ها را مدیون کاپلونی - هکل هستیم (1985:612). فهرست زیر و تفسیرهای مربوطه را آقای ی - اوسینگ (بن) در اختیار من گذاشته است:

چپ:		راست:	
1	prs	13	bbr
2	mdy	14	3rmyn
3	'yrm	15	sprt
4	hrw	16	gdpdky
5	prtw	17	sktr
6	bhtr	18	3šwr
7	sqdy	19	hgr
8	hrhdy	20	kmt
9	srng	21	t3 tmh̄w
10	sdgwd̄	22	t3 nh̄s
11	hrsm	23	mg
12	sg ph̄ skt (oder: sk t3)	24	hndwy

11- Auf den Ziegelreliefs in Susa in Pazyryk belegt.

شماره‌های ۲۰ تا ۲۲ مفاهیم کهن مصری و بقیه، ترانویسی‌های بعدی برای اسامی غیرمصری هستند. در بازنویسی آن‌ها معادل‌های زیر موردنظر بوده است:

3	برای نشان دادن نقطه شروع و یا قطع آوا (الف)،
y	برای ز صامت [ژ در زبان آلمانی صدای y "ی" می‌دهد] و نیز در این جا برای i/e مصوت،
w	برای w صامت و نیز برای u/o مصوت
d	برای آوایی که با تلفظ سوت‌مانند از لای دندان ادا می‌شود (dz, ts) و در نام‌های سامی همچنین برای s،
r	هم برای r و هم برای L.

در این‌گونه متون نسبتاً جدید نمی‌توان برای تفاوت میان d و t و نیز بین g، k و q ارزش چندانی قائل شد. آواهای دندانی صامت و مصوت مصری کهن در این دوره در یکدیگر ادغام شده بودند؛ q نیز در این نوشتار مکرراً با k و g جابجا می‌شود.

متن کتیبه زیر پیکره‌ی شماره ۱۲ (تصویر ۴، شکل XII) به عنوان آخرین بخش از مجموعه‌ی تصویری مورد بحث است و اهمیت ویژه‌ای دارد. پوزنه (1936, 54. 184f.) متن بیضی مشخصه‌ی نمای مشابه را در کتیبه تل مسخوته چنین خوانده است: "سکاهای مرداب‌ها و سکاهای دشت‌ها (؟)" مشروط بر این‌که: «اگر این ترجمه درست باشد، باید فرض کرد هی‌یروگلیف وابستگی به یک سرزمین بیگانه حذف شده است... که دلیل آن نبودن جا بوده است.»

متن کتیبه نام نمای زیر پیکره شماره ۱۲ روی پایه تندیس داریوش نیز به همین نحو ترجمه شد؛ اما برخی شواهد دال بر نادرستی این ترجمه است: در کتیبه‌های پارسی، در میان سکاهای قومی به نام "سکاهای مرداب‌ها و دشت‌ها" ناشناس است؛ و موردی هم وجود ندارد که خواسته باشند با یک پیکره، دو قوم مختلف را معرفی کنند. بنابراین خواندن این متن با تعبیر و ترجمه کامرون (cf. Ch.Krahmalkov and G.Hughes ap.Cameron 1975, 85 n. 29) یعنی "سکاهای آن سوی سُغَد"، یعنی ترجمه‌ای که ما آن را از کتیبه‌های کهن همدان و تخت‌جمشید هم می‌شناسیم (DPh و DH)

مقبول‌تر و قانع‌کننده‌تر به نظر می‌رسد^{۱۲}: ی. اوسینگ در این مورد می‌نویسد:

«حلقه نام نمای شماره ۱۲ مشکل آفرین است. شکی نیست که هی‌یروگلیف sph حاوی واژه مصری phw به معنای «منطقه مردابی» یا واژه phw به معنای «منتهی‌الیه شمالی (یک منطقه)» است (رک: کپی‌های ضمیمه که از «واژه‌نامه زبان مصری» جلد I اخذ شده). این واژه در این‌جا در حالت اضافه به هی‌یروگلیف قبل از آن، یعنی sg (Var. ۱ sk) *ph sg پیوسته است: یعنی «sg متعلق به منطقه مردابی (یا sk متعلق به سرزمین شمالی)». تفسیر هی‌یروگلیف بعدی یعنی (Var. ۱ sk) و رابطه آن با واژه‌های قبلی به این بستگی دارد که آیا هی‌یروگلیف Var. ۱ sk را باید به موازات sph و مشابه با مورد t3 - tmhw (یعنی «سرزمین لیبی») و مورد t3-nhsj (به معنای «سرزمین نوبیه») به مثابه واژه مصری t3 (به معنای «سرزمین، کشور») تلقی نمود یا فقط به عنوان «حالت جمع» جهت بیان حرف صامت t در واژه غیرمصری skt. تفسیر حاصل از گزینه اول چنین است: «sk [متعلق به] کشور [متعلق به] زمین». هر دو گزینه موافقین و مخالفینی دارند.

گزینه ۱: در این صورت، همان‌طور که پوزنه (۱۹۳۶، صفحات ۵۴ و ۱۸۵ و پانویس ۱) اشاره کرده است، اولین sk در کتیبه تل مسخوته مطابق قواعد دستور زبان، با علامت تعلق به یک سرزمین بیگانه (یعنی 𐎧) نوشته شده و برعکس، در مورد دومین sk از این علامت استفاده نشده. در متن کتیبه تندیس شوش، علامت تعلق به یک سرزمین بیگانه (𐎧) درست برعکس تقسیم شده [یعنی اولین sk فاقد آن و دومی دارای آن است].

گزینه ۲: همان‌طور که Cameron (۱۹۷۵، صفحه ۸۵، پانویس ۲۹) پیش‌بینی کرده بود، بر ضد تفسیر skt به عنوان بیان نام سُغْد sogdia، می‌توان چنین استدلال نمود که دقیقاً همین نام در کتیبه تل مسخوته و نیز در متن کتیبه پایه تندیس شوش تحت شماره ۷ به نحوی کاملاً متفاوت به صورت sqdy نوشته شده است. البته از نظر اصول، نگارش skt به شکل [واریانت] sqdy غیرممکن به نظر نمی‌رسد، اما تطابق کامل هر دو کتیبه در

12- Dreisprachig: Weißbach 1927, 29 1ff.: 'hākā sakaibiš tjaii para sugdam'. Elamisch 'ša-ak-ka-be ... 'šū-ik-da'. Babylonisch: 'māt gi-mir-ri ša ni-bir-tum māt su-ug-du.' Vgl Calmeyer 1982, 123.

*- منظور از هی‌یروگلیف و حروف داخل پرانتز، واریانت یا تعبیر دوم (و متفاوت) در خواندن متن است.

نحوه نگارش نام سُغَد در شماره ۷ و نیز تفاوت مشترک و یکسان هر دو مورد با sk(t) در شماره ۱۲ به عقیده‌ی من استدلال بسیار سنگینی محسوب می‌شود؛ و این تفاوت و اختلاف نیازمند توضیح است. به عنوان مثال می‌توان تصور کرد که شاید فهرست‌های مصری از منابع مختلف سرهم‌بندی شده است؛ اما چنین فرضی باعث آرامش خیال من نمی‌شود.

اما چنین انتخابِ "از هر چمن گلی" و رفتاری چنین دلخواه دقیقاً همان چیزی است که ما در آرایش سروصورت و در البسه‌ی پیکره‌ها نیز مشاهده می‌کنیم (نک. بالا، ۲۰۳ و ۲۰۴): [اجرای پیکره‌های] مصری و مردم کشورهای همسایه مصر براساس شناخت [دقیق] پیکره‌ساز انجام گرفته است؛ پیکره مرد عرب هم هنوز از شناخت نسبی سازنده آن خبر می‌دهد. اما برعکس، پیکره آسیایی‌ها براساس الگوهای بیگانه و ناآشنایی که به دلخواه انتخاب شده‌اند و گاهی هم، مثلاً در مورد آریه، براساس ترکیب و تلفیق آزادانه پیکره‌ساز اجرا شده‌اند. این در مورد نویسنده‌ی متون ضمیمه هم صدق می‌کند: در مورد مصری‌ها و همسایگان مصر از مفاهیم مصری استفاده شده (شماره‌های ۲۰ تا ۲۲)، اما نحوه نگارش نام سرزمین عربی، متفاوت با کلیه فهرست‌های هخامنشی، به "یونانی عامیانه یا یونانی مصری" ["demotic"] و براساس الگوهای سامی غربی است (شماره ۱۹: Hagar) و بالاخره سایر اسامی نیز بلاواسطه براساس الگوهای نوشتاری آرامی (شماره ۱۸ = مورد غیرمصری 1.2.5.8.11.13.14; Posener 1936, 183ff. no. 1.2.5.8.11.13.14) اجرا گردیده‌اند؛ اما این الگوها بلااستثنا، مثل bbr برای بابیروش [Babiruš] (شماره ۱۳)، پارسی نیستند (هرتسفلد و پوزنه ۱۹۳۶، ص ۱۸۷، پانوش ۷) بلکه گاهی هم به روشنی بابلی هستند، مثلاً: 'yrm برای māi Elamtu^{ki} (و نه واژه پارسی اووجه Uvja: شماره ۳)، یا mdy برای māi ma-da-a-a (شماره ۱۸). (و نه واژه پارسی مادَ māda: شماره ۲) و احتمالاً 3šwr برای māi Aš-šur^{ki} (شماره ۱۸).

بنابراین [می‌توان گفت] که الگوهای ناهمگنِ مورد استفاده‌ی پیکره‌ساز و نویسنده با یکدیگر همخوانی دارند. لذا این احتمال به خوبی وجود دارد که واژه sqdy یک بار از کلمه پارسی سُغَد [Suguda] یا کلمه بابلی māi su-ug-du مشتق شده باشد و بار دیگر و در کنار آن، واژه skt هم شاید از کلمه 'šú-ik-da - همان‌طور که در نسخه عیلامی کتیبه تأسیس تخت جمشید قید شده (رک: بالا، شماره ۱۲۲) - ریشه گرفته باشد.

۲- نحوه استقرار و چگونگی انتخاب

فهرست نام‌ها، اگر به صورت خطی خوانده شود، صرف‌نظر از چند استثنا، با فهرست قدیمی داریوش (DNa، از مقبره سلطنتی) مطابقت دارد:

(۱۵) سپرده [سارد] (لودیه)	(نک: پایین)	(۱) پارس	[پارس (Z.19)]
(۱۶) کاپادوکیه	(نک: پایین)	(۲) ماد	ماد
(۱۷) اسکودره (تراکیه)	(نک: پایین)	(۳) ایلام	ایلام
(۱۸) آشور	آشوره	(نک: پایین)	پارت
Hagor (۱۹)	آریا [آراب]	آریا	آریا [هرات]
(۲۰) "سیاه" (مصر)	مودرائه	(۵) پارت	(نک: بالا)
(نک: بالا)	ارمنیه	(۶) باختر [Baktena]	باختر [Bakteria]
(نک: بالا)	گتته‌پتوکه [کاپادوکیه]	(۷) سُغد	سُغد
(نک: بالا)	سپرده [سارد]	(نک: پایین)	خوارزمیه
—	یه‌ئوننا [یونیه]	(۸) آراخوزیا [Arkhosia]	(نک: پایین)
—	سکائیز دریا	(۹) درنگیانا	زَرَک
	[سکاهای آن سوی دریا]	(نک: بالا)	آراخوزیا
(نک: بالا)	سکودره	(۱۰) سَت‌گودیه	تَت‌گوش
		[سرزمین صدگاو]	
—	یه‌ئوننه تَت‌بره	(۱۱) خوارزمیه	(نک: بالا)
	[یونانی‌های سیربرسر]	(۱۲) سَک... (مقایسه ۲۰۵)	(نک: پایین)
(۲۱) (لیبی)	پوتایه [سواحل سودان]	—	گَداره [گندرا]
سرزمین Tjemehu			
(۲۲) سرزمین نوییه	(نک: پایین)	هیدوش	
[سودان]	کوشیه [حبشه]		
Maga(n) (۲۳) مَگ	ماسیه [Maciya]	—	شَک هوم‌ورگه [سکاهای هوم‌خوار]
—	کَرَکه [Karaka]		
(۲۴) هیندوی	(نک: بالا)	(نک: بالا)	شَک تیگره خَووده
			[سکاهای دارای کلاهخود نوک تیز]
		(۱۳) بابیروش	بابیروش
		(۱۴) ارمنیه	(نک: پایین)

موارد ضایعات کاملاً مشخص است: "سکاهای آن سوی دریا" از زمان لشکرکشی به دانوب و تمام یثونا [ایونیه] و کاریه‌ای‌ها نیز به واسطه "شورش ایونی" از دست رفته‌اند (نک: بالا). [اما] دلیل از دست رفتن گنداره مشخص نیست. این مناطق (برخلاف آنچه راف مطرح کرده: 127, 1974) قطعاً در اثر بی‌توجهی و عدم علاقه، آن هم بخصوص در سرزمین مصر، به فراموشی سپرده نشده‌اند: [چون اتفاقاً] کاریه‌ای‌ها و ایونی‌ها از مدت‌ها پیش [در مصر] به عنوان مزدور جنگی نقش بزرگی به عهده داشتند. ترتیب قرارگیری سرزمین در فهرست به DNA [کتیبه داریوش در نقش رستم] وابسته است؛ با این حال چندین بلوک از سرزمین‌ها جابجا شده‌اند: سرزمین‌های آسیای صغیر به "بالا" صعود کرده و هند و مگان [مک = مکران] به ته جدول سقوط نموده‌اند. این اقدام تنها زمانی مفهوم و قابل درک می‌شود که فهرست‌ها را به صورت خطی نخوانیم، بلکه به این امر توجه کنیم که ما در این جا با اضلاع طولی چند مستطیل سروکار داریم: DNA عبارت است از شرح و توضیح نقش برجسته در زیر آن، یعنی در جاتی که ردیف دوم با سکایی دارای کلاهخود نوک‌تیز [سک تیگره خووده] و با نماینده بابل آغاز می‌شود (تصویر ۷)؛ اما در فهرست روی پایه تندیس فقط به یک "سک" اشاره شده [شماره ۱۲ در فهرست] و بنابراین بالاجبار باید [ردیف را] با پیکره مرد بابلی آغاز کند.

حال اگر در مورد نقش برجسته‌های نمای مقبره سلطنتی این امکان وجود دارد که، هر چند به صورت کاملاً ساده شده، ادعا کنیم که در ردیف فوقانی تمام ملت‌های شرقی و در ردیف تحتانی تمام ملت‌های غربی به تصویر کشیده شده‌اند (برای توضیح بغرنج‌تر این تفسیر نک: Calmeyer 1982, 111-117)، چنین تعبیری در مورد پایه تندیس شوش امکان‌پذیر نیست: [در این جا] در سمت چپ تمام ملت‌های شمال شرقی مستقرند، اما در قسمت عقب سمت راست، ناگهان و از قرار معلوم آگاهانه و عمدی، ترتیب استقرار [نمایندگان ملل] دگرگون می‌شود و نمایندگان ملل جنوب شرقی در آن جا مستقر می‌شوند. تقسیم‌بندی [محل استقرار نمایندگان] با معیار "ملل کوه‌نشین" و "ملت‌های صحرائنشین" هم راه به جایی نمی‌برد (راف در این مورد تا حدی سردرگم است: Roaf 1974, 75). تعبیر این نوع ساماندهی [هیأت‌های نمایندگی] تنها زمانی

میسر است که اصل مقبره در تمام فهرست‌های داریوش اول را (Calmeyer 1982, 170ff.) مبنای بررسی قراردهیم: یعنی حرکت از مرکز (۱ تا ۳) به طرف بیرون، و در این راستا ابتدا به سوی شمال شرقی (۴ تا ۱۲) و سپس، دوباره با شروع از مرکز به سوی شمال غربی (۱۳ تا ۱۷)، سپس جنوب غربی (۱۸ تا ۲۲) و نهایتاً به طرف جنوب شرقی (۲۳ و ۲۴).

چهار نقطه انتهایی‌ای که از این نوع ساماندهی به دست می‌آید عبارتند از: نماینده سکائی‌ها، نماینده تراکیه، نماینده نوبیه و نماینده هند. این نوع استقرار، به استثنای یک تغییر، یعنی "سپرده" به جای "تراکیه" با [نحوه استقرار نمایندگان ملل در] کتیبه‌های تأسیس تخت جمشید (نک: بالا، پانویس ۱۲) مطابقت دارد:

سکا‌های آن سوی سُغَد	سپرده
هند	کوش

"سپرده" [سارد] را غالباً مرکز اصلی تمام حکومت‌های غربی تعبیر و معرفی کرده‌اند. این تعبیر با توجه به موقعیت کاریا، که از نظر جغرافیایی کاملاً جدا افتاده است، و به طریق اولی برای یونانی‌ها و تراکیه‌ای‌های اروپایی تعجب‌آور به نظر می‌رسد؛ این‌که چنین منظوری در میان نبوده را می‌توان از سکه‌های خزانه کاخ آپادانا به خوبی دریافت: [در این جا] از اروپایی‌های "خوش‌نیت" با احترام فراوان یاد شده است.^{۱۳} جهات اربعه‌ی یادشده نه تنها برخاسته از نحوه‌ی گسترده‌ی جغرافیایی امپراتوری هخامنشی است، بلکه نشانگر جهات اصلی (وزش باد) در جغرافیای بابل نیز می‌باشد.

۳- ترکیب‌بندی کلی

اشاره به سایر عناصر کافی به نظر می‌رسد. صحنه‌ای که در آن دو الهه‌ی بالدار [Genius] معرف مصر علیا و مصر سفلی، نشانه‌ی "وحدت" را به هم گره می‌زنند (Roaf 1974, 74 Fig. 22 Pl. XXX)، از دوران امپراتوری جدید، صحنه‌ای کلیشه‌ای و تکراری است. شخصیت و خصلت صددرصد پارسی تندیس را استروناک (Stronach 1975) به

۱۳- Vickers 1985c, 9ff.; 1986b, 243ff. پافوس برای قبرس، آبدرا برای تراکیه و آیگینا برای آن بخش یونانی‌هایی که در سال ۴۹۱ ق.م "خاک و آب" عرضه کردند.

سبک مصری و محتوای هخامنشی... □ ۴۳۷

بهترین وجه توصیف کرده است. جمع و تلفیق این عناصر دقیقاً با تندیس‌ها و پیکره‌های نشست‌ی رامسس دوم (Simons 1937, Frontispiece) مطابقت دارد. بدین ترتیب جدول زیر حاصل می‌شود:

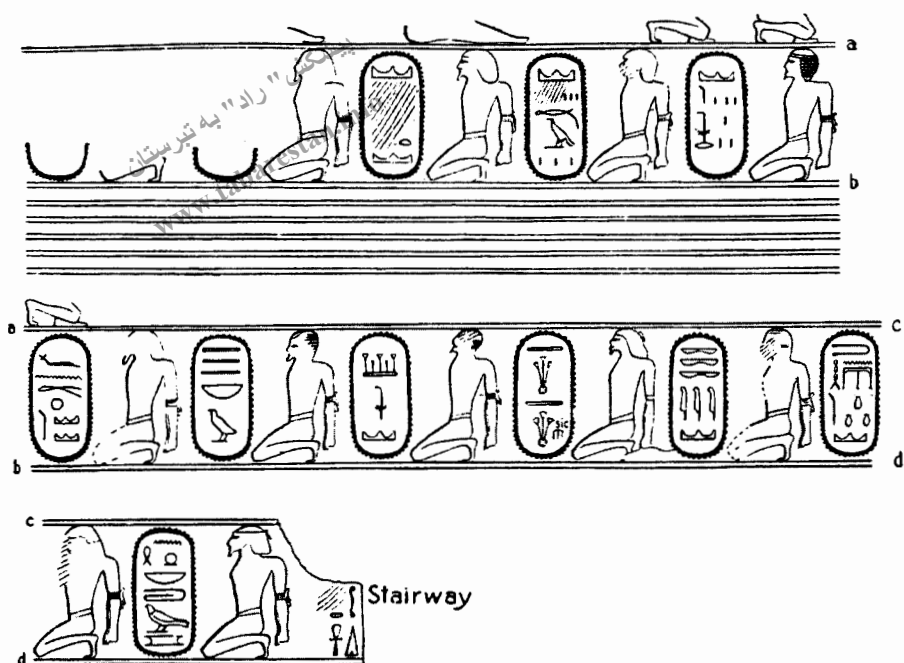
مصری	آرامی	شرقی کهن	شیوه تبلیغاتی امپراتوری پارس
سبک پیکره‌ها		نقشمایه حمال	آرایش سرو صورت
چهره‌ها			البسه
شکل و سبک چین قباها			گزینش
خط			نحوه استقرار
مفاهیم (۳)	نحوه آواها (۲)		سبک اجرای تندیس
نیمه‌های سرزمین (مصر)			
ترکیب‌بندی کلی			

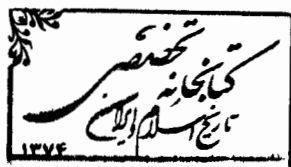
تصویر ۱- معبد آمون در کارناک. ورودی حیاط اول: مناطق تصرف شده توسط شوشنک یکم
(برگرفته از هیوز، ۱۹۵۴، تصویر ۹۸)

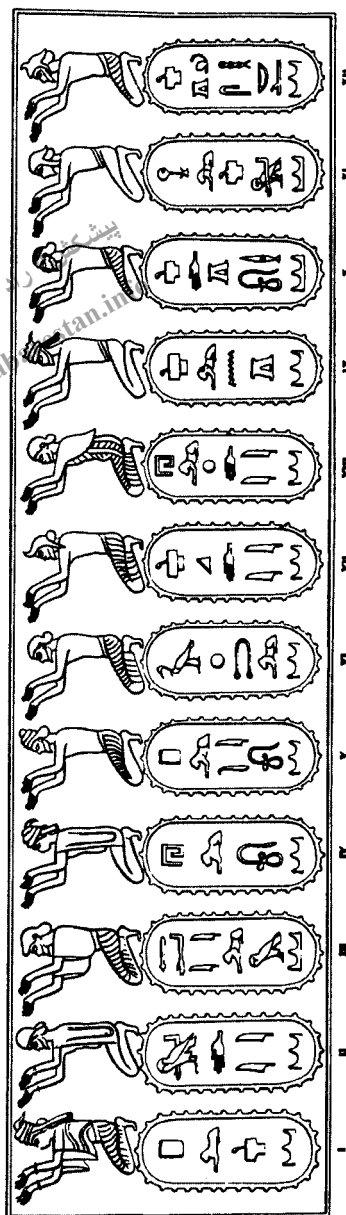

تصویر ۲- همان‌جا: رهبران دشمنانی که مقهور شوشنگ یکم شده‌اند.
(برگرفته از هیوز، تصویر ۱۰A)

تصویر ۳- معبد تحرقه در سنام: دروازه داخلی، سمت غرب.
(برگرفته از گریفیث (۱۹۲۹)، تصویر XLI)

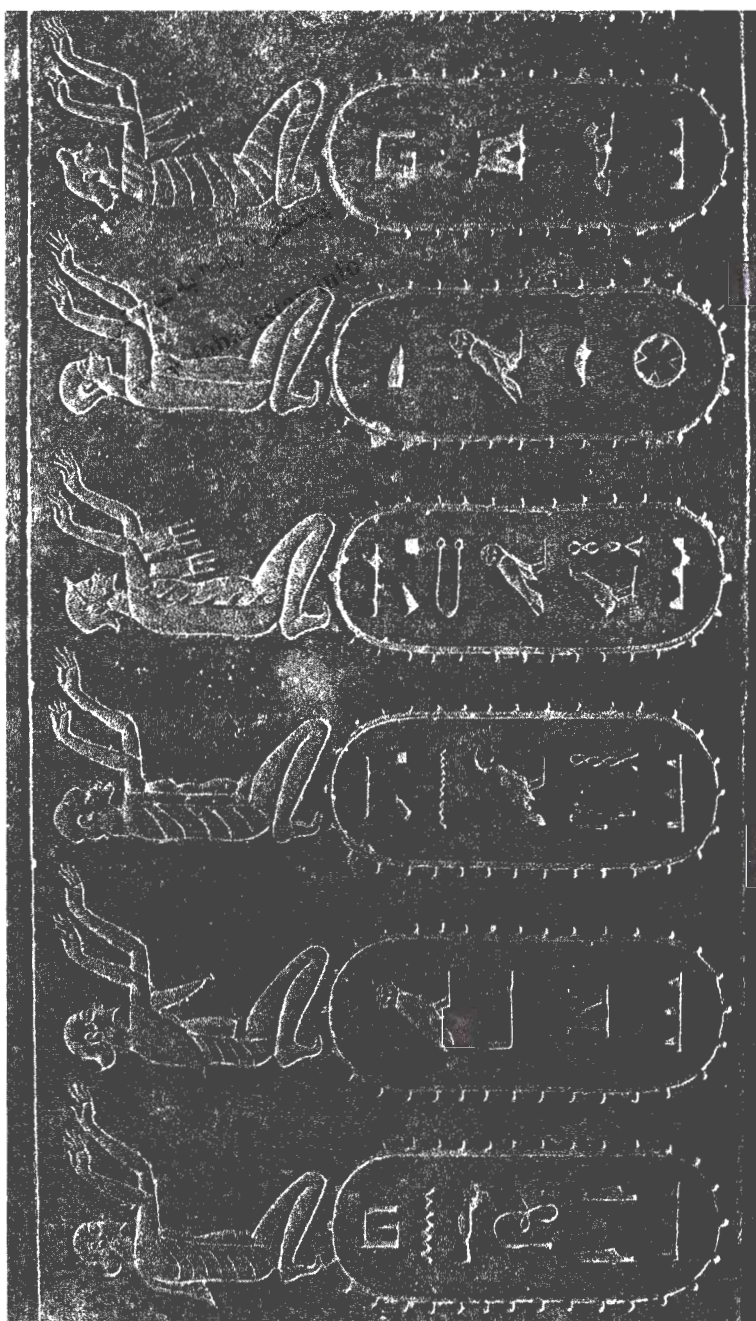

تصویر ۴- تندیس شوش: سمت چپ پایه تندیس

(برگرفته از (P.Steensma/J.Decroix. Ladiary CDAF 14 1974 fig 23)

تصویر ۵- تندیس شوش: سمت راست پایه تندیس با نمایندگان بابل، ارمنستان، سارد، کاپادوکیه، سکودره و آشور (عکس از گروه والت)

تصویر ۶- تندیس ۶: سمت راست بایه تندیس با نمایندگان عربستان، مصر، لیبی، کوش | حبشه |، فک و هند | عکس از گروه والت

تصویر ۷- نقش رستم. نمای بیرونی آرامگاه خشایارشا
(عکس از ب. گرونی والت)

درباره دستگاه اداری جنوب مصر در دوره هخامنشی

یوزف ویزه هوفر-کیل

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

سال‌هاست که می‌دانیم مصر در دوران سلطه‌ی هخامنشیان بر این کشور به چندین منطقه یا "استان" تقسیم شده بود که در رأس هر یک از آن‌ها یک فره‌تره (fartaraka = "حاکم تابع ساتراپ" یا "فرماندار") حکمرانی می‌کرد:

^۱ (Henning 1968/1977, 138/659; vgl. Hinz 1979, 112; Bresciani 1984, 364, 370; Ray 1988, 267) که زیر نظر ساتراپ ممفیس رهبری امور اداری منطقه خود را به عهده داشت. پذیرش این امر، با آن‌که ما از مصر تنها سه فره‌تره که را (که همگی اسامی ایرانی دارند) به نام می‌شناسیم، درست به نظر می‌رسد. این سه نفر عبارتند از: rmndyn - رمندینا *Ramnadainā (CAP 20:4;s. Hinz 1975a. 198) فره‌تره که در سال ۴۲۰ ق.م. و Wydrng - ویدرنکه *Vidranga (CAP 27:4:30:5; 31:5; Mayrhofer 1973, 207 nr. 8.1170) که نام او به عنوان فره‌تره که از سال ۴۱۰ ق.م. به بعد ذکر شده و هر دوی آنان در منطقه tštrs، که الفانتین در آن قرار داشت، حکومت می‌کردند (S.Porten 1968, 42-5; Tuplin 1987a, 123-4) و بالاخره gršpt - گرشاپتی *Garšapati (Schmitt 1987, 151) و زادوک [zadok 1986, 41] که این نام را گرشه-پاته Garša- pāta خوانده است)، فره‌تره که‌ی منطقه ممفیس در پنجمین سال سلطنت داریوش دوم، یعنی در سال ۴۱۹ ق.م. (SAT 27:5).^۲ این نکته هم قابل ذکر

۱- در مورد ریشه‌شناسی این عنوان نک آندرناس ۱۹۰۸، ص ۲۱۳، پانوش ۲؛ بنویت، ۱۹۳۱، ص ۱۵۸ براندن‌اشتاین-مایر هوفر، ۱۹۶۴، ص ۱۱۹.

۲- Briant 1988a, 161 و Vleming 1981, 83 عنوان Pmw را که در متون دموتیک 1 P. Loeb و P. Berlin 13582

است که ویدرنکه قبل از ارتقای مقام، فرمانده پادگان (*rab hayla*) سی‌ین بود.^۳ حال در متون حقوقی [شهر] الفانتین، افزون بر این، از عنوان دیگری نیز نام برده شده که از واژه‌ی آشنای اکدی *Šaknu* مشتق شده است: *sgn(segan)*. در محافل پژوهشی در این مورد که آیا این عنوان در پاپیروس‌های آرامی اصولاً به مقام اداری خاصی اطلاق شده یا نه، و در صورت مثبت بودن پاسخ، این مقام اداری را با چه کسی می‌توان برابر دانست، نظر واحدی وجود ندارد. تا مدت‌های طولانی فرض بر این بود که منظور از این عنوان فرمانده پادگان (*rab hayla*) یا فره‌تره که استان سی‌ین بوده است.^۴ اما در این اواخر، برعکس، بر نامشخص بودن منظور از این واژه تأکید شده است (Tuplin 1987a, 126-127; Petit 1988a, 58-59).

همه می‌دانند بخش اعظم پاپیروس‌هایی که در الفانتین به دست آمده، متون حقوقی هستند؛ در برخی از این اسناد نام مسئولینی که در ارتباط با دعوی حقوقی درگیر و فعال بوده‌اند، ذکر شده است. این مقامات عبارتند از "قضات" (*dyny'*) که گاهی هم‌صفت "سلطنتی" (*dyny mlk*: Cap 1,16) یا "استانی" (*dyny...zy mmnyn bmdynt tštrš*: CAP 27) به نامشان افزوده می‌شود، فرمانده پادگان (*rab haylā*: z.B. CAP 1:16; 20:25; 38; 54; K 8:13) و بالاخره *prtrk* (فره‌تره که: فقط در Cap 20). *sgn(segan)* (مثلاً: 8:10; 47: K 9; 10; 12) و *prtrk* (فره‌تره که: فقط در Cap 20). نکته جالب در این رابطه این است که عنوان *seگان* از یک سو و عناوین *rab haylā* یا

→ ذکر شده و قبلاً آن را به اشتباه با فرن‌داتس Pherendates ساتراپ یکی می‌دانستند، نیز جزء فره‌تره‌ها می‌داند؛ بریان در این رابطه مؤکداً به هیوز ۱۹۸۴ استناد می‌کند. اما به عقیده من *prnw* را فقط به عنوان *rab haylā* در سی‌ین (مربوط به سال‌های ۳۵ و ۳۶ سلطنت داریوش اول = ۴۸۸/۷ ق.م.) می‌توان پذیرفت: چون اولاً فره‌تره که و *rab haylā* هرگز یکی نیستند و ثانیاً P.Berlin 13582 فقط چنین گفته است: "Pmw, he of the southern district. to whom the fortress (?) of Assuan is entrusted (ترجمه: Hughes 1984/ 84) [یعنی] او را به عنوان استاندار منطقه معرفی نکرده (هیوز همچنین ادعایی مطرح نموده است).

۳- در فاصله سال‌های ۴۲۰ تا ۴۱۶ ق.م. برای این منظور شواهد مستندی در دست است: CAP 20: 4ff.; 25: 2ff.; 38: 3; K 8: 2f. در مورد تجارب مهاجرین یهودی الفانتین با ویدرنکه‌ی فره‌تره که رک: Ray 1988 277-278 و نیز Briant 1988a, 144-147.

4- *Segan* = *frataraka*: u.a. Harnack 1970, 504; 1972; Ito 1976, 51; Frye 1984, 159 n.51. *seگان* = *rab haylā*: Staerk 1912, 38; Cowley 1923/1967, 25; Porten 1968, 48. In seinem Beitrag zu Elephantine im ersten band der *CHJ* von 1984 hat Porten, der wohl beste Kenner der Verhältnisse in Elephantine, nun neuerdings eine Entscheidung in der Gleichsetzungsfrage nicht mehr treffen wollen (1984, 382).

فهره‌تره که از سوی دیگر، هرگز باهم در یک سند ذکر نشده‌اند،^۵ و در حقیقت همین امر است که معادل قراردادن عنوان *sega*n و عناوین فرمانده پادگان یا فهره‌تره که را اصولاً امکان‌پذیر می‌کند. این که [در آن دوره] یک شخص واحد می‌توانست صاحب دو عنوان اداری باشد که احتمالاً عملکردهای متفاوتی دارند را می‌توان در مورد ویدرنکه مشاهده کرد که در سند K8:2f به طور همزمان *hpthpt* (هفته خوه - پاتا *haftaxava - pātā* = "حافظ یک هفتم")^۶ و *rab haylā* نامیده می‌شود. عناوین اداری مضاعف *sega*n/*fratarakta* یا *sega*n/*rab haylā* را نیز باید به همین نحو در نظر گرفت.

در این رابطه به‌ویژه اسنادی حائز اهمیت‌اند که اطلاعاتی در مورد نوعی "مسیر اداری" یا امکانات مراجعه به مراجع مختلف جهت اقامه دعوا و احقاق حق در اختیار ما می‌گذارند. در این‌گونه اسناد غالباً با ترکیبی از "قاضی و/ یا سرور" (*dyn wmr':K 1:16*)، "سگان و/ یا قاضی" (*Sgn wdyn: Cap 8:13; 10: 13. 8f*)، سگان و/ یا سرور (*Sgn wmr': CAP 47:2Kg:19;10:12f;10:12f: vgl. CAP47:7*) و نیز "سگان و/ یا سرور و/ یا قاضی" (*sgn wmr' wdyn: K 12:28*) روبرو هستیم. پورتن (۱۹۶۸، ص ۴۷ به بعد) به درستی به این نکته اشاره کرده که عناوین نامبرده در بالا به صورت سلسله مراتب و به ترتیبی که نشان‌دهنده مسیر اداری جریان دادخواهی باشد، پشت سرهم قرارنگرفته‌اند. و اصولاً باید گفت که هنوز کلاً مشخص نشده که [در آن زمان] فرد در هر مورد از موارد مختلف دعاوی حقوقی، جهت دستیابی به حقوق حقه خویش کدام مسیر دادخواهی را باید در پیش می‌گرفت. اما از سوی دیگر به عقیده من همین داده‌ها نشان می‌دهند که سلسله مراتب مراجع رسمی از پایین به بالا چنین بوده است: "قاضی" - "*sega*n" - "سرور". پورتن در سال ۱۹۶۸ (همان‌جا) روشن نمود که منظور از عنوان "سرور" در متون غیرحقوقی

5- Es ist auch nicht richtig, daß ein und dieselbe Person in den Texten als *sega*n und *frataraka* erscheint, wie Frye 1984, 159 n.61 mit fälschlichem Bezug auf Porten 1968, 48 und Grelot 1972, 75 behayotet.

۶- Henning 1968/1977. 138-145 659-666: همین تعبیر را در نوشته‌های بوگولیوئف (۱۹۶۷)، که مقاله او در سال ۱۹۷۴ به فرانسوی ترجمه شد نیز می‌توان یافت (1974, 109-114). اما ایتو [Ito 1976, 50] این واژه را *hapatixupātā* خوانده و "پاسدار آرامش عمومی" معنا کرده است. در مورد معضل مسئولیت‌های مضاعف اداری و نوع اداره‌ها نک. توپلین، ۱۹۸۷ا، ص ۱۲۵.

آرامی و در نامه‌ها، خطاب به آرشام شَهْرَب (D 3:3.5; 4:2; 7:4f.; 10:1f.; vgl. CAP 17:1.5)، یا خطاب به میثروهِیشت Mithravahišt مأمور بلندپایه حکومت (Cap 70:1) و همچنین خطاب به باگواس (Bagoas) یهودایی (Cap 30:1f. 18.23; 31:1, 17:22) بوده است. در حالی که منظور از "سرور" در قراردادهای [عادی]، عموماً فره‌تره که [مربوطه] بوده است. اما نظر او در سال ۱۹۸۴ در این مورد محتاطانه‌تر است: «آیا منظور از "سرور" فره‌تره که است یا شهرَب (مقایسه شود: با Cap 17:15)؟» (Porten 1984, 382).

همان‌طور که در بالا اشاره شد، توپلین و پُتی این راه‌حل را یا رد کرده (Petit) و یا مورد سؤال قرار داده‌اند (Tuplin). آنان معتقدند که «استفاده از واژه‌ای یکسان [Sgn, J.W] در متون و رشته‌هایی بسیار مختلف، حقوقی (پاپیروس‌های آرامی)، اداری (متون توراتی) و مذهبی (سرودها و دعا‌های آرامی) نمایانگر عدم دقت این واژه است» (پُتی ۱۹۸۸ا، ص ۵۹)، و نیز "... اشاره به سرور و Sgn ممکن است در یک یا در هر دو شکل در فرمول‌ها آمده باشد... و Sgn را نباید چیزی بیش از مقام خاص رسمی‌تری از "سرور" تلقی کرد (توپلین ۱۹۸۷ا، صص ۱۲۷-۱۲۶).

از دید توپلین بخصوص دو استدلال در تأیید این نظریه وجود دارد: اولاً طیف [وسیع] امکانات و موارد استفاده از این دو عنوان و ثانیاً ترتیب قرارگیری ظاهراً دلخواه این عناوین در متون حقوقی (همان‌جا). پُتی (۱۹۸۸ا، صص ۶۵-۵۹) بیش از هر چیز به استفاده نادقیق از واژه sgn در متون عهد قدیم استناد می‌کند. در مورد اخیرالذکر قابل یادآوری است که این لقب (یا عنوان اداری) در عهد قدیم همیشه و بلااستثنا (!) به صورت جمع مورد استفاده قرار گرفته است و بنابراین معنا و مفهوم آن ناگزیر نادقیق است. مفهوم و نقش یک sgn همیشه تنها زمانی دقیق و مشخص می‌شود که یک عبارت توضیح‌دهنده یا یک نام خاص به آن اضافه یا منسوب شود، که مثلاً موارد زیر نمونه‌هایی از این حالت است: فرمانده آراخوزیه‌ای دژ، sgn (منسوب به) صنف نجاران یا [sgn] منسوب به حانان در پاپیروس سامریه (نک: بعد). به عقیده من فرمول‌بندی‌های فوق‌الذکر که در آن‌ها از قاضی، sgn و "سرور" سخن به میان آمده تنها زمانی با معنا و منطقی است که این عناوین را، بسته به موقعیت و مورد، به مراجع رسمی مختلف و متفاوتی نسبت ندهیم، بلکه بپذیریم که برای تمام دست‌اندرکاران آن

روزگار روشن بوده است که در یک مدت زمان معین، کدام اشخاص به عنوان *sgn* و "سرور" در الفانتین مشغول به کار بوده‌اند. این که در فرمول‌بندی‌های حقوقی‌ای از قبیل "هر کس علیه تو به... شکایت برد"، ترتیب نامیدن عناوین مسئولین و مراجع، ظاهراً دلبخواه به نظر می‌رسد و از این طریق یافتن هویت اشخاص امکان‌پذیر نیست تنها به این دلیل است که در این جا به موارد محتملی که ممکن است در آینده پیش بیاید اشاره می‌شود، و روشن است که در چنین مواردی نام دست‌اندرکاران نمی‌تواند مشخص و معلوم باشد.^۷

اگر متن قراردادها را دقیق‌تر بررسی کنیم، متوجه می‌شویم که از عنوان فره‌تره که تنها یک بار (!) در ارتباط با یک دعوای حقوقی نام برده شده است، آن هم در CAP 20، مورخ سپتامبر ۴۲۰ ق.م. متن مربوطه در این سند (Z. 4f.) چنین است:

'[nhn]w th ., lpy mndn hsgn (w)wydng / rb hyl' (Porten 1974. 25: rb-hyl 'mks lhn 'hp")

«... ما در موضوع *np*. علیه تو به رمندینای فرماندار (و) ویدرنکه فرمانده پادگان شکایت برده‌ایم...» (ترجمه از: پورتو ۱۹۷۴، ص ۲۵). پس می‌بینیم که در این متن فقط از فره‌تره که نام برده نشده، بلکه در کنار او نام و مقام فرمانده پادگان نیز ذکر گردیده است. حال اگر مضافاً به این نکته هم توجه کنیم که فرمانده [پادگان] در ارتباط با قضات "سلطنتی" (CAP = 1:3; 16:7) [و یا به تنهایی (CAP 25:24; 38:3; 54:14; K 8:2f.; 13:7)] در موارد قضایی - حقوقی مورد مشاوره قرار می‌گیرد، به احتمال زیاد می‌توان گفت که ترکیب *sgn* و / یا *dyn* دقیقاً معادل رابطه‌ی فوق‌الذکر است، یعنی به عبارت دیگر می‌توانیم دو عنوان *rab halā* و *sega* را یکی یا معادل یکدیگر بدانیم. به نظر من پاپیروس سامریه ۱۴ نیز نظر مرا در مورد ترتیب سلسله مراتبی "استاندار - *sgn*" و بدین ترتیب صحت معادله *sgn=rab haylā* را تأیید می‌کند. (Cross 1974, 18; 1986, 7*)، چون در آن جا هم همراه با *yēšūa pht* از *Hanan sgn* نام برده شده که بدون شک از رعایا و زبردستان فرماندار بوده است. افزون بر این باید توجه داشت که واژه *sega* در الفانتین در پیوند با یک صنف خاص، یعنی مشخصاً در ارتباط با صنف نجاران نیز ذکر شده (CAP 26:9.21: *sgn ngr*) و لذا نباید سطح و موقعیت اجتماعی این عنوان را بیش از حد عالی

تصور کرد. ذکر این نکته هم ضروری است که در آن زمان، *šaknu* در بابل فقط به مسئول یا نماینده یک سازمان *hatru* اطلاق می شد و "نه بیشتر" (استالپر ۱۹۸۵، صص ۸۱-۸۹).^۸ در آراخوزیا در دوران هخامنشیان، *sgn* به فرمانده یک دژ اطلاق می شد (Naveh *sgn byrt*) (1970, 25-28 - Bowman - shaked 1973, 445-457, Bogoljubov 1973, 172-177).

حال این پرسش باقی می ماند که چه کسی آن *mr* ("سرور")ی است که در قراردادها از او نام برده شده: فره تره که یا ساتراپ؟^۹ از آن جا که عنوان "سرور" همان طور که در بالا دیدیم، به استثنای موارد استفاده آن در روابط خصوصی و مناسبات داخلی یهودیان (39:2; 38:1; CAP 37:1.17) [اما همیشه در حالت جمع!] (BK 3:1)، در ارتباط با مسائل و دعاوی شهر الفانتین تقریباً بلااستثنا در موارد خطاب به ساتراپ مورد استفاده قرار گرفته است، و برعکس، هیچ پاپیروسی وجود ندارد که در آن کسی با ذکر عنوان "سرور" از فره تره که تظلم خواهی کرده باشد، به عقیده من بهتر آن است که بپذیریم منظور از عنوان "سرور" در متن قراردادها هم شخص ساتراپ (شهرب) بوده است.^{۱۰} افزون بر این یادآور می شود که ساتراپ در سایر موارد و مناسبت ها نیز چه بسا به مسائل و مشکلات جاری مردم، آن هم در پایین ترین سطح اداری منطقه ی تحت امر خود ["ساتراپی" خود] می پرداخت (CAP 26). این که فره تره که از قرار معلوم برای مهاجرین شهر الفانتین به عنوان مرجع قضایی مطرح نبوده است را می توان از این طریق هم مستدل نمود که در CAP 20 همراه با فره تره که، فرمانده پادگان، که قطعاً در مسائل قضایی و حقوقی دارای مسئولیت بوده (نک: قبل) نیز حاضر است، امری که در صورت قبول سلسله مراتب اداری به ترتیب "قاضی" - "فرمانده پادگان" - فره تره که، غیرعادی و نامعمول به نظر می رسد. تمام این شواهد مؤید این نظریه اند که فره تره که به عنوان ناظر در جلسات دادرسی حاضر می شد و نه به عنوان مرجع قضایی رسیدگی

۸- در مورد *šakin māti* (بابل) *Nabû-aḫḫē-bullit* در میان [یا: تحت] *pāhatu Gubaru* رک: Petit 1988a, 66.
 ۹- پورتن در سال ۱۹۶۸ (ص ۴۸) این عنوان را متعلق به فره تره که می داند، اما در سال ۱۹۸۴ (ص ۳۸۲) پرسش مذکور را بدون پاسخ می گذارد. کرلینگ (Kraeling 1953/ 1969, 37) حتی سعی دارد عنوان *mr* را به فرمانده پادگان منسوب کند.
 ۱۰- P. Rylands IX (Griffith 1909, IX) نیز موافق نظریه پذیرش ساتراپ به عنوان عالی ترین مرجع قضایی است. به علاوه، در CAP 16، که در آن نیز از "سرور" درخواست دادخواهی شده، شکل تنظیم نامه حاکی از آن است که دادخواست خطاب به ساتراپ است.

به شکایات.^{۱۱}

اگر نظریه پردازی‌های ما درست باشد، در این صورت می‌توان تصور کرد که تقسیم‌بندی وظایف و اختیارات حکومتی در محدوده استان جنوبی ساتراپ‌نشین مصر چنین بوده است: شخص دارای عنوان *rab ḥaylā* در مقام فرمانده پادگان دارای مسئولیت نظامی بود، در مقام هفته‌خوهِ پاتا *ḥaftaxava-pātā** مدیریت اداری یک "ناحیه" یا چیزی شبیه آن و/یا فرماندهی نظامی آن را به عهده داشت و به عنوان *seḡan* مرجع و مقام قضایی بود. [به طور کلی می‌توان گفت که] عنوان *rab ḥaylā* به احتمال قوی چیزی معادل عناوین یونانی *Phrourarchos* (Grelot 1972, 45f) یا *akrophylax* یا *stratēgos*^{۱۲} بوده است.

مرجع بالادست *rab ḥaylā* و/یا *ḥaftaxava-pātā* در عرصه امور اداری و نظامی شخص فره‌تره که بوده است (CAP 30: 5ff; 31: 5ff). [بنابراین] فره‌تره که را بهتر و بیشتر از دیگران می‌توان استاندارد به حساب آورد. اما برعکس، در مسائل قضایی، لاقل یهودیان الفانتین می‌توانستند، چنان‌چه *seḡan* مطابق میل و خواست آن‌ها قضاوت نمی‌کرد، [مستقیماً] به ساتراپ شکایت کنند.

۱۱- به عقیده من مورد تخریب پرستشگاه یهودیان خلاف این نظریه را نشان نمی‌دهد، هر چند که در این درگیری کاهنان حنوم *Hanūm* مستقیماً به ویدرنکه، یعنی به فره‌تره که مراجعه کرده بودند. [باید توجه داشت که] در این درگیری مسأله بر سر یک دعوا و پرونده مدنی عادی نیست که از طریق سلسله مراتب اداری - قضایی قابل حل باشد، بلکه مسأله بر سر درگیری پیروان دو مذهب مختلف است که در آن، هر یک از دو طرف در پی جلب حمایت سیاسی است (و در این راستا به حقوق تضمین شده خود استناد می‌کند): مصری‌ها [جهت جلب حمایت] به ویدرنکه و یهودیان به ممفیس و اورشلیم مراجعه می‌کنند.

۱۲- Lidzbarski 1915, 67-6۸. به شرط آن‌که توضیحات تکمیلی او درباره یک کتیبه دو زیانه از آسیای صغیر صحیح باشد.

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

ایرانیان در مصر

بررسی نام شناختی برای کمک به تحقیق درباره‌ی حضور ایرانیان

فیلیپ هویزه - لویفن

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

سیاست توسعه‌طلبی ایرانیان تازه در سال ۵۲۵ ق.م. شاهنشاه کمبوجیه دوم را به [فتح] مصر رهنمون گردید؛ با این پیروزی، نخستین - و در عین حال طولانی‌ترین - دوره تسلط ایرانیان بر مصر آغاز شد، دوره‌ای که در گاهشماری بومی [مصری‌ها]، آن را دوره‌ی سلسله‌ی بیست و هفتم می‌نامند (۵۲۵ تا ۴۰۲ ق.م.)^۱. پس از این مرحله، مصر بعد از یک دوره‌ی تقریباً شصت ساله‌ی استقلال، که بیش از هر چیز به برکت اتحاد با چندین حکومت یونانی توانست پابرجا بماند، برای مدتی کوتاه دوباره به بخشی از امپراتوری ایران تبدیل شد (۳۴۳ تا ۳۳۲ ق.م.: Ray 1987; Johnson 1984; Olmstead 1948, 396-445). و بالاخره ایرانیان در دوره‌ی سلسله ساسانیان برای سومین و آخرین بار بر مصر مسلط شدند (619-629 n.Chr.; Christensen 1944; Hardy 1929; Butler, Fraser 1978, 69-129; Frye 1984, 334-337; MacCoull 1986).

شناخت ما از فرمانروایی ایرانیان بر مصر، دست‌کم در دو دوره‌ی دوم و سوم اصلاً کامل نیست. من در این مقاله تلاش کرده‌ام تا با بررسی نام‌های ایرانی در اسناد یونانی سرزمین مصر، روشنایی بیشتری در مورد حضور ایرانیان در مصر، در خارج

۱- در این مورد نک: Posener 1936; Kienitz 1953, 55-112; Bresciani 1958b; Bianchi 1982; Frye 1984, 87-135; Bresciani 1985, 502-508 (در مورد رساله برشانی این نکته قابل ذکر که مقاله مذکور سال‌ها قبل از انتشار در تاریخ ایران کمریج نوشته شده بود); Salmon 1985. در مورد سیستم سیاسی ایرانیان در مصر نک: Cook 1983, 173-174; Frye 1984, 114; Bresciani 1985, 512- 520.

از مناطق اشغال شده، ایجاد کنم که البته به هیچ وجه ادعا نمی‌کنم کارم حتی تا حدودی کامل و بی نقص است، چون من اصلاً با چنین قصد و نیتی دست به کار نشدم. این نوشتار صرفاً نتیجه رشته تفکرات من به مناسبت گشت وگذار علمی - مطالعاتی ام در اسناد یونانی سرزمین مصر، آن هم در چهارچوب پروژه تحقیقاتی [دانشگاه؟] وین جهت تدوین یک کتاب جدید از نام‌های ایرانی اشخاص است؛^۲ بنابراین هدف من صرفاً ارائه این تفکرات به صاحب نظران، یعنی مصرشناسان، تاریخ شناسان، پاپیروس شناسان و شخصیت شناسان است و تعبیر و تفسیر این داده‌های جمع‌آوری شده را به آنان وامی‌گذارم.^۳

۲- دلیل بارز این که کار من اصلاً نمی‌تواند کامل و جامع باشد این است که من در این جا نام‌های ایرانی را در منابع آرامی، مصری، دمویتیک و قبطی کلاکار گذاشته‌ام. در این موارد نک:

(۱) منابع آرامی: Zadok 1978; Kornfeld 1978; Grelot 1972; Schmitt 1972; Eilers 1954-55 (*passim*); Schmitt 1987

(۲) منابع مصری: Burchardt 1911; Ranke 1952, 412a; Edel. Mayrhofer 1971

(۳) منابع دمویتیک: Mayrhofer 1972; Lüdeckens 1980ff. *passim*; Schmitt 1985.

(۴) منابع قبطی: Heuser 1929, 118; Thissen 1972; Huyse 1990a

به عبارت دیگر من - به عنوان مثال - به ایرانی مصری شده‌ای مانند آریاوارتا، فرماندار کوپتوس [قوبطوس] که نام مصری او *Dd-Hr* است (در این مورد: نک: پانیوس^۴ و نیز بریان ۱۹۸۸ا، ص ۱۶۱ و ۱۶۶) یا به فرمانده نظامی ایرانی‌ای به نام آماسیس، که از سوی ساتراپ آریاند به کورین فرستاده شده بود و اگرچه نام مصری داشت (Bothmer 1985, 3) 37-39; Huyse 1990b, 30-31 nr. 3) اما به نوشته هرودوت (I, 125) از طایفه Maraphier بود و به اعتبار نوشته پولیانوس (VII 28, 1) نام ایرانی او احتمالاً آرشام بود و غیره، و یا برعکس به مصری‌های پارسی‌شده‌ای چون اوجاهورسنت *Udjahorresnet* (نک: در این مورد: پانیوس^۵ و Lloyd 1982) و شاید هم *Porton* 1968. *Dsor-wer* (45, Nr. 63. De Cenival 1984, 723; Briant 1988a, 161. Amm. 38) بودند، مثل پته - هوتپ (Cooney 1953; Briant 1988a, 159, 163) و غیره نمی‌پردازم. و نیز منابع متعدد آرامی، مثلاً درباره بندرگاه ممفیس، جایی که مصری‌ها در کنار ایرانیان، بابلی‌ها، فنیقی‌ها و دیگران کار می‌کردند (رک: Thowpson 1988, 59) و یا در مورد پدیده‌ی موسوم به "نفرت از ایرانیان"، که در رشته‌ی نام‌شناسی مصری بازتاب ویژه خود را دارد (نک: Guentech - Ogloueff 1941) - هر چند که به این تحلیل باید با احتیاط و بدبینی مفرط نگریست - در این مورد نک: (Lewis 1958, 395, Anm. 14; Briant 1988a, 154; Bresciani 1978 und 1983 - dazu aber s. Zauzich 1984, 193-; Briant 1987, 15; Briant 1988a, 151-154 und *passim*). ندیده گرفته‌ام.

۳- که البته در همین جا باید اقرار کنم دلیلی نمی‌بینم که توضیحات من تغییر عمیقی در تصویر [موجود] از ایرانیان در مصر به وجود بیاورند. به نظر من خوشبینی [پیش از حد]، مانند خوشبینی اخیر Mac Coull 1986 (که ادعا کرده است بررسی دقیق پاپیروس‌های دوران ساسانیان - و به‌ویژه از دید و از موضع خود ایرانیان - به ترسیم یک تصویر جدید از سلطه ساسانیان بر مصر کمک خواهد کرد) - فعلاً - به خاطر ضعف مدارک موجود، ناصواب است.

[هر پژوهشگری] به محض درگیر شدن با پاپیروس‌های یونانی [در مصر]، در قالب عبارت Πέρσαι (τῆς ἐπιγονῆς) [پرسای (تس اپیگونس)] با معضل مهمی روبه‌رو می‌شود؛ از آن‌جا که من در عرصه‌ی پاپیروس‌شناسی تخصصی ندارم [و لذا احتمال تحلیل و نتیجه‌گیری نادرست منتفی نیست]، مایل‌م توضیحات خود را به یک توصیف کلی محدود کنم. مقوله *Persēs (tēs epigonēs)* تاکنون بارها در ادبیات پاپیروس‌شناختی^۴ مورد بحث قرار گرفته است، اما حل این مشکل بسیار دشوار است. امر مسلم این‌که عبارت یادشده در طول زمان دستخوش تحول شده و به تدریج عملکرد خود را به عنوان نام یک ملت یا قوم از دست داده است. در رابطه با این تحول، به طور کلی می‌توان چهار دوره متفاوت را تشخیص داد (Pestman 1963, 16-19).

مرحله نخست از آغاز دوره بطلمیوسی (پس از مرگ اسکندر) تا حدود اواسط قرن سوم ق.م. را شامل می‌شود که در آن بسیار به ندرت پاپیروس یونانی‌ای می‌توان یافت که مقوله نامبرده در آن ذکر نشده باشد؛ منظور از *persai* در این دوره بدون شک ایرانیان^۵ و یا لاقل یونانیانی است که در سپاه ایران خدمت کرده بودند و بنابراین منظور از عنوان *Persai tēs epigonēs*، اعقاب نظامیان مهاجر ایرانی است. به عبارت دیگر منظور از *tēs epigonēs* در این‌جا، پارسی‌های ("Persai") نسل دومی است که در مصر متولد شده‌اند (نک. (Übel 1968, 708)، و این واقعیتی است که به وضوح از ترجمه جمله مشابه و معادلی برمی‌آید که به زبان دموتیک [مصری عامیانه جدید] نوشته شده است: Wynn ms n Kmj = "ایونی‌های (یعنی یونانی‌های) متولد در مصر"^۶. در

4. Lesquier 1911, *passim*, bes. 151-155; Heichelheim 1925, 76-80; Zucker 1937; Launey 1949, 563-580 und 1245-1251 (weitere Literatur, S.578. Anm.2); Oates 1963; Pestman 1963 (weitere Literatur S.15. Anm. 1 und 2); Übel 1963, 7ff. (bes. 7, Anm.5); Bresciani 1972; Pestman 1982, 56, 63; Méléze-Modrzejewski 1983 (bes. 260ff.); Goudriaan 1988, 17-20; Vandersleyen 1988.

۵. تا آن‌جا که می‌دانم، تنها شخصی که این موضع را طی مقاله‌ای - که در محافل پاپیروس‌شناسان، انقلابی به حساب آمده - رد کرده است، واندرسلیان (Vander sleyen) 1988, 193-196 است.

۶. Goudriaan (1988, 17-20) اخیراً در تفسیر جسالی درباره مقوله *Persai tēs epigonēs*، صحت معادله *Wynn ms n Kmj = Persēs tēs epigonēs* را رد کرده است. او پیشنهاد کرده «باید این واقعیت را بپذیریم همان‌گونه که Wynn ms n Kmj به معنای "یک یونانی‌زاده مصر" است Mdj ms n Kmj نیز به معنای "یک ایرانی‌زاده مصر" است. گرچه شاید این درست است که *Wynn ms n Kmj* [که معنای دقیق آن] "یونانی متولد در مصر" است طبیعتاً برابر نهاده

سپاه بطلمیوسیان سال‌های نخست، پارسی‌ها نیز مانند تراکیه‌ای‌ها، مقدونیه‌ای‌ها، کِرتی‌ها و غیره، هنگ‌های جداگانه و ویژه خود را داشتند.^۷

از دوره یا مرحله دوم گرچه داده‌های چهره‌نگاری و شخصیت‌شناسی [Prosopography] زیادی در دست است، اما عبارت مورد بحث در این مرحله عملاً از یک نام "شبه‌قومی" به اصطلاحی برای نمایاندن یک طبقه خاص تبدیل شده است.

(Pestman 1963, 16 mit Lit. S. 16. Anm. 3)

از این گذشته چنین به نظر می‌رسد که دارندگان عنوان *Persēs (tēs epigonēs)* در این مرحله‌ی دوم، که از حدود ۲۵۰ ق.م. (Heichelheim 1925, 100; Zucker 1937. 915; Pestman 1963, 16) تا حدود ۱۵۰ ق.م. ادامه دارد، عمدتاً دارای اسامی یونانی هستند (رک: Launey 1949, 571ff.). و در این جاست که اختلاف نظر میان پژوهشگران ظاهر می‌شود. اوتس و واندرسیلیان (۱۹۸۸، صص ۱۹۹ تا ۲۰۱) دارندگان عنوان *Persēs (tēs epigonēs)* را از بخش نظامی جامعه کاملاً جدا می‌دانند، در حالی که پستمان (و اوبل، ۱۹۶۸) این عبارت را دقیقاً در این عرصه [نظامی] قابل توضیح می‌دانند. به عقیده اوتس (۱۹۶۳، صص ۱۱۶) دو عبارت

→ دقیقی برای اصطلاح *Persēs tēs epigonēs* به معنای "تحت‌اللفظی" پارسی از نسل اعقاب" نیست، اما به نظر من استدلال او - که بدون شک قابل توجه و قابل بررسی است - دارای ضعف‌هایی است. وی براساس سه واقعیت زیر. الف) این که شخصی به نام *Harpaësis* در یک پاپیروس یونانی متعلق به سال ۱۱۸ ق.م. (P. Grenf.I, 23) به عنوان *Persēs tēs epigonēs* و [در عین حال همین نام] در یک پاپیروس دمویتیک متعلق به سال ۱۰۳/۱۰۲ ق.م. به عنوان "نویسه‌ای متولد در مصر" و نه به عنوان *Wynn ms n kmj* معرفی شده. ب) این که اما برعکس، در اسناد دوزبانه، تمام *Wynn ms n kmj*‌ها به عنوان *Persai tēs epigonēs* معرفی نشده‌اند - که البته این فقط یک حدس از جانب اوست.

و ج) این که در یک پاپیروس دمویتیک از یک *Wynn ms n kmj* نام برده شده، اما این مقوله در متن موازی یونانی پاپیروس به عنوان *gunē Hellēnis* و نه *Persinē (gunē)* ترجمه شده،

نتیجه می‌گیرد «که تحول تاریخی نحوه استفاده از مقوله یونانی *tēs epigonēs* و سیر تحول نحوه استفاده از عبارت دمویتیک *ms n kmj* [به معنای] "متولد در مصر" حرکتی موازی نداشته است.» اما تا زمانی که به نحوی قطعی و بلاشک ثابت نشده که *Wyn ms n kmj* معادل دمویتیک عبارت یونانی *Persēs tes epigonēs* نیست، من به اعتبار عقیده عمومی، برابری این دو عبارت را می‌پذیرم، امری که اکثر مثال‌ها هم صحت آن را نشان می‌دهند.

۷- برای مطالعه فهرستی از نام ملت‌های موجود در قرن سوم نک: اوتس، ۱۹۶۳، صص ۸-۶۷؛ برای بررسی نام و مشخصات اقوام و ملل در کل دوره حاکمیت بطلمیوسیان نک: Heichelheim 1925, 84-109؛ و نیز مقایسه شود: Pestman 1982, 48ff. و به‌ویژه صفحه ۴۸ (A.9) که در آن به تفصیل در مورد اهمیت [و نقش] ملت‌ها و اقوام متفاوت و مختلف بحث شده است. در مورد تراکیه‌ای‌ها در مصر نک: Mihailov 1969.

persēs و *tēs epigonēs* را باید به شکل *Persēs* و *tēs epigonēs* از یکدیگر جدا کرد، که در این صورت *tēs epigonēs* نشانگر «شخصی است که فاقد مقام دولتی یا نظامی است (...)

یک فرد غیردولتی یا غیرنظامی» و *Persēs* به اشخاص «بدون ادعای تعلق به یک قوم خاص»، اطلاق می‌شود «هر چند که این اشخاص اندکی ادعای وابستگی به جامعه مدنی یونانی را دارند». پستمان، برعکس این نظریه، مقوله مورد بحث را در کلیت آن به نحوی جدانشدنی با ارتش در ارتباط می‌داند^۸، اولاً به این دلیل که تعداد زیادی از اشخاصی که *persai* نامیده می‌شوند به بخش نظامی تعلق دارند (نک. به فهرست مربوطه در Launey 1949, 571 ff. و ثانیاً به این دلیل که کسانی که به طور قطع به بخش نظامی تعلق ندارند، *persai* نامیده نمی‌شوند (رک: Pestman 1982, 59) و در عین حال به همین دلیل است که زنان و دختران این اشخاص، *Persinai* و نه *Persinai tēs epigonēs* نامیده می‌شوند، چون زنان هرگز نمی‌توانند در ارتش خدمت کنند (نک: Pestman 1982, 59).^{۱۰}

[یعنی که در این صورت *Persēs tēs [epigones]* - بدون ویرگول - عنوان پسران سربازانی است (Pestman 1963, 16; 1982, 59) که برای خدمت در ارتش و استخدام در آن، در نظر گرفته می‌شوند.^{۱۱} در این دوره *Persai (tēs epigonēs)* به استثنای برخی موارد نادر، صاحب زمین نیستند (Oates 1963, 61ff.).

در یک مرحله‌ی سوم، که از حدود ۱۵۰ ق.م تا اوایل قرن اول ق.م ادامه دارد، *Persia (tēs epigonēs)* عمدتاً به اشخاصی اطلاق می‌شود که دارای نام‌های مضاعف یونانی و مصری^{۱۲} و به‌ویژه دارای نام‌های مصری هستند (رک: پانیس Launey 1949, 578, 4) [در این دوره] از اسامی متعددی که جهت نامیدن ملت‌ها یا اقوام مختلف در قرن سوم ق.م. وجود داشت، فقط *Persai (tēs epigonēs)* و تا

8- Pestman 1982, 58: “elle (=la désignation *Persēs tēs epigonēs*) est sans aucun doute liée étroitement à l’armée”.

۹- این امر در مورد مرحله سوم نیز صدق می‌کند. نک: Pestman 1963, 17.

۱۰- برای توضیحات و تفاسیر بیشتر نک. از جمله: Zucker 1937, 917.

۱۱- نظر اوتس در این مورد چندان هم نادرست نیست، چون پسران سربازان [به دلیل صغریس] هنوز در ارتش نقشی ندارند.

12- Vgl. Heichelheim 1925. 33; Launey 1949. 578, Anm.3 u.a. Zu den Doppelnamen s. noch Clarysse 1985.

حدودی *Makedones* [مقدونی] باقی می ماند (نک. پستمان ۱۹۶۳، ص ۱۷ پانویس ۳). و نیز از این دوره به بعد است که *Persēs* نیز به جای *Persēs tēs epigonēs* مورد استفاده قرار می گیرد (vgl. Launey 1949, 575; Pestman 1963, 19). البته نظرات اوتس در این مورد هم با نظرات پستمان متفاوت است. اوتس عقیده دارد که *Persai tēs epigonēs* در این دوره "مصری های هلنی شده" هستند (Oates 1963, 111, 116)، در حالی که پستمان آنان را بیشتر "هلنی های مصری شده" به حساب می آورد و [از این گذشته] در نوشته های او از یک "egizianizzazione" [مصری مآبی] بسیار قوی سخن به میان آمده است (Pestman 1963, 21, 29; 1982, 57, Anm. 1). علت این که اوتس مصری هایی را که *Persēs tēs epigonēs* نامیده می شدند، "هلنی شده" می نامد، برگردان عبارت *Persēs tēs epigonēs* به زبان دموتیک است که از این قرار می باشد: *Wynn ms n Kmj* یعنی "ایونی های (= یونانی های) متولد در مصر".^{۱۳} اما پستمان دقیقاً به عکس این تحلیل معتقد است.^{۱۴} و می گوید این واقعیت که در این دوره عمدتاً نام های مصری با عنوان *Persēs tēs epigonēs* به چشم می خورد، خود یکی از دلایل مصری شدن [هلنی ها] است (Pestman 1963, 20) که البته در کنار آن باید [دلایل دیگری مانند] ازدواج های مختلط (رک: Launey 1949, 577) - اکثر قراردادهای ازدواج به زبان دموتیک نوشته می شدند (نک: Passim Lüddeckens 1960: و این واقعیت که اشخاص مورد بحث (صرفاً) برای نگارش از خط دموتیک استفاده می کردند^{۱۵} و خدایان مصری را می پرستیدند (پستمان ۱۹۶۳، ص ۲۲) را نیز به حساب آورد. خلاصه این که به عقیده پستمان عبارت

۱۳- Oates 1963, 110. قدیمی ترین شواهد و مدارک به سال ۲۴۴ ق.م. برمی گردند، اما از نیمه دوم قرن دوم قبل از میلاد بیش از پیش آشکار می شوند. برای مقایسه نک: Bresciani 1972, 123. این پژوهشگر در همان جا (صفحه ۱۲۷ و پانویس ۳۰) ادعا کرده که ایرانیان واقعی هم در [پایروس های] دموتیک به صورت *Mdj ms n Kjm* [به معنای] "مادی (یعنی ایرانی) متولد در مصر" نامیده شده اند (رک: Goudériaan); اما این ادعا نادرست است، چون در P. dem. Lille Clarysse IV, 35,44. در دست چاپ) که مربوط به سال ۲۲۵ ق.م. است با یک مورد *Mdj ms n Kjm* روبرو هستیم که به زبان یونانی *epiteles* نامیده (رک: پایین) همچنین مقایسه شود با P. dem. Lille II 43 verso, Z.I. مضافاً بر این که این مرد یک نام مصری هم دارد:

Psdjwsir, Pa-sj (Πετοσίρις Πάσιος).

۱۴- نک. نیز لونی ۱۹۴۹، صص ۵۷۷، ۵۷۹ «چون در زندگی مادی، مصری شدن آسان تر از یونانی مآب شدن بود».

۱۵- مقایسه شود با مثال های متعدد در: Pestman 1963, 20 (پانویس ۶).

Persēs tēs epigonēs در اواخر قرن دوم ق.م. عنوانی بوده است برای تمام کسانی که به خاطر نسب خانوادگی شان به عنوان فرزندان ذکور سربازان، نامزد خدمت در ارتش بودند. (نک: Pestman 1982, 60). در این دوره، برخلاف دوره دوم، در میان Persai tēs epigonēs تعداد زیادی افراد صاحب زمین نیز دیده می شود (نک: Pestman 1963, 21).

تنها مرحله‌ای که تصویر روشنی از آن در دست داریم، دوره بین پایان قرن اول ق.م.^{۱۶} و اواسط قرن دوم میلادی^{۱۷} است. از این جا به بعد تقریباً بلااستثنا با مقوله Persai tēs epigonēs روبه‌رو هستیم. اما این واژه اکنون یک مفهوم قضایی - حقوقی پیدا کرده است. کسی که persēs tēs epigonēs نامیده می شود، بدهکاری است که وامی به عهده دارد^{۱۸} و بنابراین ἀγώγιμος [آگوگیروس] شده است (توضیح مفصل‌تر در این مورد: Pestman 1963, 27-28)، یعنی که طلبکار می‌تواند، تا زمانی که بدهکار وامش را پرداخت نکرده، خواستار بازداشت او شود (συνέχεσθαι μέχρι τοῦ ἐκτεῖναι).

بنابراین در تمام پاپیروس‌های یونانی حتی یک persēs tēs epigonēs دیده نمی‌شود که قطعاً دارای نسب حقیقی ایرانی باشد، تنها در یک مورد با نام Persēs - نامی که البته اینک به راستی یونانی شده! به عنوان نام شخص در پیوند با یک نام ایرانی مشتق از نام پدر ["Patronymikon"] روبه‌رو هستیم. (P.Petr. III, 58e, Kol.l. 10 und 20 von ca. 230-220 v.Chr. aus dem Arsinoites).

بدین ترتیب اکنون می‌توانیم به مجموعه اسامی ایرانی بپردازیم: در اسناد یونانی مصر از آغاز دوره بطلمیوسی تا قرن ۷/۸ میلادی، حدود پنجاه اسم ایرانی مشاهده می‌شود که برخی از آن‌ها از نظر آواشناسی تاریخی به دوره‌ی پیشرفته‌تر پارسی میانه مربوط هستند (مانند: Artabour, Narses, Hormidas. Sabour, Saralaneozan, Chorochozro [آرتابور، نرسی، هورمیداس، سابور، سارالانئوزان، خورخسرو] و غیره). یک مورد بسیار جالب - البته به شرط آن‌که واژه مورد بحث یک لقب یا عنوان نباشد - نام Saralaneozan است.

۱۶- بسنجید با قدیمی‌ترین مدارک در Pestman 1963, 24-25.

۱۷- بسنجید با 23, Pestman 1963 (و پانویس ۲)؛ این واژه اندکی پس از سال ۱۶۰ بعد از میلاد ناپدید می‌شود.

۱۸- در این مورد به ندرت استثنایی وجود دارد مقایسه شود با: 24, Pestman 1963 (پانویس ۴).

(BGUP.II, 377, P. Oxy. LI, 3637, 14 vom (19.?) Okt. 623 n.Chr.; SPP X, 251, 2 von 625/6

n. Chr.) از قرن هفتم میلادی

اگر منظور از *Saralaneozan* مذکور در [پاپيروس] BGU/spp واقعاً همان شخص مذکور در [پاپيروس] P.Oxy. باشد، در این صورت این مقام دولتی بلندپایه ایرانی، در دوران حاکمیت ساسانیان [بر مصر] مسئولیت حکمرانی بر اساس دو نوع قانون و در دو نظام مختلف (نظام آرسینوه‌ای و نظام اوکسی‌رین کوسی*) را بر عهده داشته (رک: P.Oxy. LI, 101). اما پاپيروس BGUII, 377 به دلیل دیگری نیز بسیار جالب است: این پاپيروس، در کنار P. Gurob 22 (نک. بعد) تنها سندی است که در آن ایرانیان به عنوان یک مجموعه‌ی واحد و مستقل مطرح شده‌اند.

تعداد نام‌های پیوندیافته به نام یک ایزد، که تقریباً نیمی از کل نام‌های ایرانی در مصر را تشکیل می‌دهند، بخصوص بسیار زیادند. اسامی مذکور به نام‌های این ایزدان پیوند یافته‌اند:

[میترا] *Miθra (Μιθραδάτης) و [بغا] *Baga- (Βαγίας) [رتا] *Rta- (Ῥατᾱβοῦρ) [ارته] *Spanta (Σπαντα) و [سروش] *Srauša (Σροῦσος) 'Ῥατάβαξος [Ῥαταπατάιης usw.)، [اسپنته] (Σπα/ε/ονδάτης) و [مهر = میترا] (Μιθροβανδάκης, Mirásistiς usw.) [به ترتیب: میتراپاتس - باگواس - آرتاپاتینس و... - زروسس - میتروبنک - تیرداوس *Tīria- (Τεριδάτης) [تیریه] برخی از این نام‌ها هم با یک عنصر دستوری دوم - مثلاً پسوند *-data = "داده" [مثل مهرداد، خداداد..] یا *Pāta- = "نگهدار" [مثل خدایار...] ترکیب شده و (امری که غالباً در مورد شکل نام اشخاص پیش می‌آید) به این ترتیب از یکی از اسامی خدا مشتق می‌شوند. یکی از نام‌های غیرمتعارف و جالب بدون شک *Ῥατάβαε* [اورتبان] است که گرچه از *Rta-bānu* [رتابانو] به معنای "دارنده‌ی نور درخشان ارته" مشتق شده، اما این نوع نگارش، یعنی تغییر در آوای نخست آن، احتمالاً به این دلیل است که نویسندگان پاپيروس با یک برداشت عامیانه‌ی

* ۱- Arsinoë: شهر تاریخی مصر باستان در کنار دریاچه مارون در نزدیکی الفيوم امروزی - به نام خواهر و همسر بطلمیوس دوم فیلادفوس، آرسینوه نامگذاری شده بود.

۲) Oxyrhynchós: منطقه تاریخی مصر باستان در ارتفاعات بالای بحر یوسف در ساحل غربی نیل.

ریشه‌شناختی - به‌ویژه در مقایسه با برگردان‌های "عادی" این نام، یعنی *Ἀρτάβανος* و *Ἐρτάβανος* [ارتبانوی و آرتبانوس] - تصور کرده بودند با یکی از نام‌های "هوروس" [خدای مصری] سروکار دارند. ضمناً نام‌های *Ἐρμίδας* و *Μίθρης* [میترس] را باید از نام‌های خدایان - یعنی میترا و اهورامزدا - کاملاً جدا دانست.^{۱۹}

البته شایسته آن است که از نتیجه‌گیری‌های مذهبی - تاریخی قاطع براساس و با استناد به این نام‌ها پرهیز کنیم.^{۲۰} درست است که در مصر هم آیین میتراپرستی وجود داشته است، اما در پاپیروس‌های یونانی [در مصر] فقط دوبار به مراسم میترائیون [= مهرگان] اشاره شده است (P. Gurob 22/10 و BGUX, 1936,2 که هر دو مربوط به قرن سوم قبل از میلاد هستند) میترائیون مذکور در P. Gurob 22 به احتمال زیاد، برخلاف اطلاعات ذکر شده در نسخه انتشار یافته از پاپیروس، در ممفیس و نه در فیلا دلفیای آرسینوه‌ای برپا شده بود (Van't Dack BL 5,39)، دلیل این ادعا اماکن مقدسه‌ای است که در پاپیروس ذکر شده است و علی‌الخصوص نام [معبد] Nephthimieion، که در سند نامبرده مذکور می‌باشد، در این رابطه دلیل محکمی محسوب می‌شود (Quaeghebeur Clarysse, Vanmaele, 1985).

یکی از جوانب بسیار جالب، پرسش درباره‌انگیزه نامگذاری‌ها و انتخاب نام‌ها (در این مورد: نک. اشمیت - در دست چاپ)، یعنی در این مورد است که چرا فلان شخص خاص دارای این یا آن نام و نه نام دیگری است.

یکی از انگیزه‌های اصلی در انتخاب نام که در مصر هم قطعاً نقش بسیار مهمی بازی کرده، نام‌های تاریخی، یعنی نام‌هایی است که برای آن‌ها الگوهایی به صورت شخصیت‌های مهم تاریخی، و یا احیاناً الگوهایی از دنیای اسطوره‌ها یا عرصه ادبیات، وجود دارد و معنای واقعی آن‌ها، به علت یونانی شدن اسامی، دیگر برای مردم قابل درک نبوده است. به عبارت دیگر [مردم] در نامگذاری [فرزندانشان] دیگر نه به اشخاص ویژه و مشخص، بلکه به تمام چیزهایی می‌اندیشیدند که یک نام

19- Vgl. Mayrhofer 1973. 282. Anm.65 und Schmitt 1980. 67: anders Solin 1971, 64, Anm.1.

۲۰- اشمیت (زیر چاپ) نیز در این اواخر در این مورد هشدار جدی داده است. یک نمونه از این مورد از کشور مصر، مردی مسیحی است که نام ایرانی Artabas دارد (Lefévre 1907, 356,4) - کتیبه روی یک سنگ قبر در واحه‌الخارجه که زمان آن نامعلوم است).

خاص [در ذهن آدمی] تداعی می‌کند. ادبیات یونانی و رواج گسترده فرهنگ هلنی غالباً در این رابطه نقش مهمی ایفا کرده‌اند.^{۲۱} مثلاً رواج نسبتاً فراوان نام داریوش (۱۰ مورد - Preisigke 1922, 199; Huyse 1990, 40-42 nr. 42-51) و یا صدها مورد نام کورش (رک: Foraboschi 1971, 175)، نامی که بسیار سریع، یعنی در همان دوره تسلط هخامنشیان [بر مصر] فراموش شده بود (Eilers 1974, 60) را باید به این ترتیب و بر این اساس توضیح داد. این که نام کورش بعداً دوباره رایج گردید، مدیون گزنفون و به‌ویژه مدیون مسیحیت است، چون کورش به خاطر آزاداندیشی و تسامح او در مسائل اعتقادی نزد مسیحیان بسیار محبوب بود (Eilers 1974, 64-66). بخش اعظم مدارک مربوط به این نامگذاری، تازه از قرن پنجم میلادی به بعد در مصر قابل مشاهده است (مثلاً: Diethart 1980, 185-188). قدیمی‌ترین مدارکی که من در این مورد در منابع مصری می‌شناسم مربوط به قرن دوم میلادی است: P.Oxy. III. 491. 18 *kūpos kūpos tou Didymou* (126 n.Chr.; Jones Whitehorne: *Tathōn kūpon* (155 n. Chr.) 1983, Nr.961. 962), P.Col. II.1. R 4. Kol.8, 13 *Tathōn kūpon* (155 n. Chr.) اسناد مصری از نام کمبوجیه به عنوان نام شخص هیچ اثری دیده نمی‌شود، چون این نام، به علت ستمکاری‌هایی که به شاه بزرگ کمبوجیه دوم (۵۳۰ تا ۵۲۲ ق.م.) نسبت داده شده^{۲۲}، در گوش مردم طنین بسیار منفی داشت؛ به عنوان مثال وی در اشعار روی مجسمه ممنون [Memnon] *ἄθεος*^{۲۳} [= آتئوس = خدانشناس] و نظایر آن نامیده شده است. بنابراین به خوبی قابل درک است که کسی در مصر مایل نبود فرزند خود را به نام این "وحشی"، کمبوجیه بنامد.

انگیزه تأکید بر روابط خانوادگی نیز اهمیت بسیار داشت: نام والدین (نک: بالا *kūpos kūpon tou Didymou*) و پدربزرگ‌ها و مادربزرگ‌ها را بر فرزندان می‌نهادند و

Vgl. u.a. Robert 1940. 80: *Kuros, Astuanax*; id. 1959. 229, Anm. 4; Schmitt (im Druck); Solin ۲۱-

1971, 62. در این مورد همچنین مقایسه شود با توضیح بسیار جالب Chares Mytilene در FGrH.

22- Dazu s. Posener 1936. 168ff.; Kienitz 1953, 56ff.; Burn 1962, 88-90; Olmsted 1948, 89-92; Dandamaev 1976, 232-233; Bresciani 1981, 217; Bianchi 1982, 943; Brown 1982; Bresciani 1985, 503-506; Balcer 1987, ch. 3; Lloyd 1988a.

23- Bernand 1960. Nr. 29 (CIG III 4730. 8= SB V 8211); Bernand 1960. Nr.94 (= CIG III 4741, 3 und 6= SB V 8349c); Bernand 1960. Nr.22 (= CIG III 4749,8= SB V 8356) und Bernand 1960, Nr.61 (= CIG III 4756,2= SB V 8363).

غیره. و می‌دانیم که این سنت هم بسیار رایج بود که نام پدر بزرگ را بر نوه ذکور می‌گذاشتند (مثلاً در: *Δαρείος Θεοδότου Δαρείου*: P. Tebt. I, 79, 70).

قطعاً انگیزه‌های دیگری نیز در این رابطه نقش بازی کرده‌اند: مثلاً نام فرات (ائوفراتس *Euphrates*) یکی از نام‌های محبوب و رایج بردگان بود (vgl. Lambertz 1967). (191 و جالب این‌که ما در میان اشخاصی با این نام و ساکن مصر که شغل یا محیط اجتماعی زندگیشان را می‌شناسیم، واقعاً هم یک بزرگه *Soknopaiou* (SB III, 6291, 31, aus P. Grenf. II, 71, Kol. II, 29) از واحه الخارجه، Nesos, 143 n. Chr.) و یک برده آزاد شده می‌یابیم (P. Grenf. II, 71, Kol. II, 29) از واحه الخارجه، ۲۲۴-۲۲۸ میلادی).

این پنجاه نام ایرانی تقریباً هشتاد شخصیت را با مشخصات متفاوت شامل می‌شوند که ما فقط با شغل و/یا موقعیت اجتماعی کمتر از یک سوم^{۲۴} آنان آشنا هستیم. گرچه نتیجه‌گیری‌های دور و دراز با تکیه بر این داده‌های محدود امکان‌پذیر نیست، با این همه برخی نتایج به روشنی برجسته شده و خودنمایی می‌کنند. مثلاً این‌که بخش بزرگی از ایرانیان - تقریباً نیمی از آنان - در یک محیط نظامی، یا محیطی که قبلاً جنبه نظامی داشته بود به سر می‌بردند (به عنوان سرباز، کلروخ* و غیره)^{۲۵} تعلق تعداد زیادی از ایرانیان به یک محیط و فرهنگ کلروخی (مقایسه شود: تعداد زیادی از این افراد دارای پدرانی با نام یونانی بودند)، در عین حال توضیح مناسبی است برای این پدیده که چرا در اوایل دوران بطلیمیوسی هیچ ایرانی در مصر علیا سکونت نداشت (نک. بعد). توضیح این‌که در بخش جنوبی امپراتوری بطلیمیوسی به ندرت کلروخی وجود داشت، چون در مصر علیا مقدار زمین حاصلخیز اضافی قابل استحصال برای سربازان بسیار کم بود. به عبارت دیگر برای تحقق چنین امری [در جنوب مصر]

۲۴- من در ادامه مطلب آگاهانه سعی می‌کنم از ارائه آمار دقیق احتراز کنم. به نظر من استفاده از عبارت‌های نادقیقی چون "نیمی از"، "بخش اعظم" و غیره، محتاطانه‌تر و بیشتر مقرون به صلاح است. تعداد محدود نام‌ها و اشخاص مذکور در اسناد [معتبر] ممکن است به تصورات نادرست منجر شود.

*- کلروخ *Kleruch* در یونان باستان به مهاجری گفته می‌شد که از طرف دولت و براساس قرعه‌کشی صاحب قطعه زمینی می‌شد که در جنگ به تصرف درآمده بود. این شخص اگرچه در متصرفات یونان صاحب زمین بود، اما خود او تابع قوانین سرزمین مادری خویش بود.

۲۵- در مورد نحوه فعالیت "کلروخی" *Kleruchi* نک: Übel 1968/3.

[کلروخی عبارتست از گله‌هایی که توسط کلروخ‌ها یا مهاجرین جنگی تأسیس می‌شد].

باید زمین‌های موجود را از کشاورزان بومی می‌گرفتند و آن‌ها را به سربازان می‌دادند (رک: Übel 1968, 26). [در حالی که] نیمه شمالی سرزمین مصر، به‌ویژه مناطق آرسینوهای، به برکت شرایط طبیعی، برای این منظور بسیار مناسب‌تر بود.

اخیراً بریان (۱۹۸۸a، ص ۱۶۴) به این نتیجه رسیده که «سیاست ایران در مصر اساساً با جاهای دیگر تفاوتی نداشت.» (نک همچنین: 170، 162، 161، 1988a). پارسیان به عنوان "قوم - طبقه مسلط" (Briant 1987, 12)، خود عالی‌ترین مقام‌ها و پست‌ها را در دست داشتند، در حالی که در سطح محلی مصری‌ها را به کار گرفته بودند. این سیاست در مصر، در ادوار غیر از دوره تسلط هخامنشیان و ساسانیان نیز به وضوح مشاهده می‌شود (مقایسه شود با بالا: Saralaneozam): کافی است به باگئوس کاهن در اسکندریه ی بطلمیوسی (SB I, 376)، دو سردار نامدار، یعنی آرتام (P.Tebt. III, 1043, 38) و آرتاپات (von ca. 170 v.Chr.) و آرتاپات (SBI, 244, 4- 5) مربوط به نیمه اول قرن سوم ق.م.) یا آرتابوریوس کنسول (P. Flor. III, 314, I und P. Flor. III, 311. I. von 428 bzw. 447 n.Chr.) اشاره کرد.

هایشل‌هایم در سال ۱۹۲۵ این اندیشه را مطرح کرد «که براساس شواهد ناقص و اندک موجود، لااقل این امکان مفروض است که در این دوره (منظور اوایل دوران بطلمیوسی است - مؤلف) ایرانیان از نظر حقوق مدنی با سایر اقشار بالای جامعه هلنی برابر و همسنگ بوده‌اند (...). در تأیید این نظریه می‌توان قرارداد جدید اجاره مربوط به سال ۱۵۱ ق.م (Aegyptus V, 129ff) را مثال زد که در آن برای مستأجرین، که در میان آنان یک پارسی اهل EP هم وجود دارد، تضمین‌های قانونی بسیار غیرمتعارفی در نظر گرفته شده و با این حال از ذکر بند agogiros [تعهد مربوط به حق بازداشت بدهکار] در قرارداد صرف‌نظر شده است.» (Heichelheim 1925, 76-77 bzw. 77, A.1) از آن تاریخ تاکنون نمونه‌های دیگری نیز افزوده شده است، مثلاً در پاپیروس دموتیک (P.dem. Lille III. Nr.99, Kol.II, 12)، و در این اواخر CPR XIII - متون یونانی IX، صفحه ۴۲، که از آن‌ها به وضوح چنین برمی‌آید که ایرانیان نیز مانند یونانی‌ها از مالیات موسوم به مالیات Obolos [مالیات پول خُرد، یک شاهی...] معاف بوده‌اند. متأسفانه نام دو پارسی مذکور در سند نامبرده باقی‌نمانده است و بنابراین نمی‌توان با اطمینان گفت که آن دو نفر "پارسی واقعی" بوده‌اند یا خیر. هایشل‌هایم سپس ادامه می‌دهد: [اما]

به هر حال این واقعیت که یکی از کاهنان اسکندرانی قرن سوم [ق.م.] پدری با نام ایرانی داشته^{۲۶}، عملاً مؤید این برابری حقوق است و نشان می‌دهد که، البته به شرطی که به این نامگذاری‌ها اعتماد کنیم، ایرانیان حتی در دربار بطلمیوسی‌ان هم می‌توانستند به مقامات عالی برسند. (Heichelheim 1925, 77).

اکثر ایرانیان مشخصاً به جامعه‌ی یونانی [مصر] تعلق دارند (بیش از ۲۰ مورد)، آن هم از آغاز دوره بطلمیوسی‌ان تا پایان دوره تسلط ساسانیان. تعداد ایرانیان شناخته شده در جامعه مصری، بسیار کمتر است، به عنوان مثال: *Miradates* [میرادات] پسر شخصی به نام *Hōros* [به استناد: P.dem. Lille IV, 52, v 4 (Hrsg.) (ناشر: Clarysse, در دست چاپ)، حدود ۲۲۸-۲۲۷ ق.م؛ *Arsames* [آرشام] پسر شخصی به نام *Pnephērōs* [به استناد: P.Princ. I, 14, Kol.V. 19، ۲۳ تا ۴۰ میلادی؛ *Arsakes* [ارشک] پسر شخصی به نام *Pachoumis* [به استناد: P.Col.VII, 183, 11 (= SBXII, 11042, 11)، ۳۲۰ میلادی؛ *Hōrtabane* [هورتابان] (نک: قبل) پدر شخصی به نام *Sansneus* [به استناد: P.Flor. III, 282, 7، ۵۲۰ میلادی. بسیار به ندرت نامی پیش می‌آید که متعلق به جامعه یهودی یا جامعه مختلط یهودی - یونانی باشد و فقط یک بار با نامی روبرو هستیم که هم خود ایرانی است و هم پدری با نام ایرانی دارد: *Mithrobandakes* [میتروبندک] پسر شخصی به نام *Srousos* [سروش] (رک: بالا؛ 58III, 6184, 14).

اکثر مدارک مربوط به اسامی ایرانی - تقریباً نیمی از آن‌ها - مربوط به دوران بطلمیوسی و به‌ویژه مربوط به قرن سوم ق.م. و مربوط به منطقه آرسینوه‌ای مصر میانه هستند. تعداد نسبتاً کمتری از این اسامی مربوط به شمال مصر (اسکندریه و ممفیس) است که این خود احتمالاً نشانه‌ای است دال بر این که ایرانیان در دوران تسلط خود بر مصر منطقه دلتای نیل را، به رغم اهمیت فراوان آن، هرگز واقعاً تحت کنترل نداشتند (رک: Briant 1988a, 150, 172). در جنوب هرمیوپولیس، یعنی جایی که در قرن اول ق.م. در سربازخانه محلی چند سرباز ایرانی به سر می‌بردند (مثلاً: Oromtas,

۲۶. Tlēpōlemos پسر شخصی به نام Artapatēs (از خانواده‌ای از اهالی لوقیه در:

P. Cair. Zen. III, 59340. I und 23 (= SB III, 6759), P.Petr. 42(2), R, Kol.II. 3 usw., PSI IV, 385, 2. S. auch Huyse 1990b, 38nr. 36a.

(در منبع اخیر فهرستی از مراجع شخصیت‌شناسی مربوطه وجود دارد.)

ارتباط با نام‌های ایرانی وجود ندارد، [یعنی که] افزون بر دو نام فوق‌الذکر "میتروبندک" و "سروش" فقط با یک مورد، یعنی با شخصی به نام *Arsakes* [ارشک] مواجهیم که یک مهاجر نظامی از تبس [به استناد] P.Grenf. I, 12, 31 مربوط به سال ۱۴۸ ق.م. است.

در دوران تسلط رومی‌ها [بر مصر] مدارک [مربوط به اسامی ایرانی] به طور مساوی بین سه سده نخست میلادی تقسیم شده‌اند، که در این میان شواهد مربوط به منطقه آرسینوه‌ای هنوز هم بیشترند. بقیه‌ی مدارک نیز به طور تقریباً مساوی میان مناطق هراکلیوپولیس، هرموپولیس *Hermupolis*، اوکسی رینکوس *Oxyrhynchos* و تبس *Thebaïs* تقسیم شده‌اند. در شمال [مصر]، کاملاً برخلاف دوره بطلمیوسی، در اسناد یونانی حتی یک نام ایرانی به چشم نمی‌خورد.

تعداد مدارک مربوط به دوران بیزانسی بسیار اندکند که اکثر آن‌ها هم مربوط به قرن ششم میلادی، یعنی مربوط به قبل از تسلط ساسانیان [بر مصر] هستند! یعنی از قرار معلوم سلطه ساسانیان افزایش چشمگیری در تعداد نام‌های ایرانی به همراه نداشته، یا لااقل چنین افزایشی در پاپیروس‌های یونانی بازتابی نداشته است. با آن‌که در این دوره هنوز هم در منطقه آرسینوه‌ای با نمونه‌های متعددی از نام‌های ایرانی مواجهیم، اما دیگر به هیچ وجه نمی‌توان از برتری عددی حضور این‌گونه نام‌ها در منطقه فوق‌الذکر سخن گفت؛ [به عبارت دیگر] توزیع عددی سایر نام‌های ایرانی بین مناطق مختلف، به استثنای شمال مصر، تقریباً یکسان است. و البته واضح است که در این دوره، تعداد نام‌های ایرانی میانه در اکثریت هستند.

در مجموع می‌توان چنین جمع‌بندی کرد که تقریباً دوسوم مدارک مربوط به نام‌های ایرانی مذکور در اسناد یونانی [در مصر] - که ریشه‌ی حدود یک پنجم آن‌ها ناشناس مانده است - در شمال مصر و در مناطق آرسینوه‌ای و هراکلیوپولیتی به دست آمده‌اند. تعداد مدارک مربوط به وجود نام‌های ایرانی در منطقه آرسینوه‌ای، به تنهایی با تمام مدارک مشابه موجود در مناطق اوکسی رینکوس، هرموپولیس و جنوب [مصر]

برابری می‌کند.^{۲۷}

منظره تاریخی سلطه ایرانیان بر مصر، آن‌طور که از یک تحلیل مبتنی بر داده‌های شخصیت‌شناسی جامعه ایرانیان در مدارک یونانی به دست می‌آید، ظاهراً با تحلیل اخیر ری (1987, 79 Ray) در این مورد مطابقت دارد (و یا لاقلاً در تضاد نیست). ایرانیان از قرار معلوم واقعاً «با حداکثر تسامح و عدم سخت‌گیری ممکن، با تکیه بر پادگان‌های مستقر در نقاط استراتژیک و یک شبکه کارآمد اطلاعاتی بر مصر حکومت کردند (...). مقدار خراجی که از مصر حاصل می‌شد، چندان زیاد نبود (خطر بروز یک شورش در مصر بسیار جدی‌تر از آن بود که به خاطر چند تالان مردم را تحریک و به شورش وادار کنند)، اما فعالیت اقتصادی مصر، و جوامع [فعال] خارجی آن، مانند سوری‌ها، فنیقی‌ها، یهودیان، آناتولی‌ها و یونانیان، مهم‌تر از آن بود که کنترل این کشور را به دیگران واگذار کنند.»

۲۷- اما شرط احتیاط لازم است، چون اکثر پاپیروس‌های موجود اصولاً مربوط به منطقه آرسینوهای هستند.

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

نوبیه و ایران هخامنشی: منابع و مشکلات

رابرت مورکوت* - لندن

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

آن قسمت از سرزمین دره نیل از اسوان رو به جنوب و دشت‌های مرکزی سودان بازرو به جنوب تا خارطوم امروزی، نوبیه [نوبه] نامیده می‌شد. دولت حاکم بر آن نیز "کوش" یا "مروئه" (برگرفته از نام عمده آن در جنوب) نام داشت که بیشتر این ناحیه را پوشش می‌داد. طی سده‌های پنجم و چهارم ق.م. مرز شمالی این دولت احتمالاً در آبشار دوم قرار داشت. بیشتر نویسندگان عقیده دارند که نوبیه سفلی (یعنی از اسوان تا آبشار دوم) طی سده‌های ششم تا چهارم ق.م. کاملاً خالی از جمعیت بوده است. این نظر احتمالاً خطاست، گرچه جمعیت نیز بسیار اندک و پراکنده و از یک اقتصاد بخورونمیر برخوردار بوده و نه در زیر چیرگی مستقیم سیاسی کوش قرار داشته است و نه مصر. نشانه‌هایی هست که در این بخش فرمانروایان محلی حکومت می‌کرده‌اند.

تاریخ نوبیه [یا نوبه] طی سده‌های ششم تا چهارم پیش از میلاد که بخش اعظم تاریخ آن کشور را تشکیل می‌دهد تنها با مواد به دست آمده از باستان‌شناسی به اضافه گزارش‌های تاریخی خارجی قابل بازسازی بوده و هست. به جز استثنائاتی اندک، اسناد تاریخی نوبیه تا جایی که شناخته شده‌اند فقط از "امپراتوری جدید" [مصر] و سلسله‌ی بیست و پنجم آن به دست می‌آیند؛ و گزارش‌های بعدی در دوره‌ی مروئیت هنوز به درستی قابل درک نیستند. بنابراین اهمیت تفسیر باستان‌شناختی به

جای تکیه بر گزارش‌های غیریومی اهمیت فراوانی یافته است؛ درواقع تاکنون به صحت و حقیقت این‌گونه گزارش‌ها بخصوص اشارات یونانیان به نوییه بیش از اندازه بها داده می‌شد و مورد اتکاء قرار می‌گرفت. در مورد دوره‌ی معاصر با تسلط هخامنشیان بر مصر، اکثر مدارک نوییه از مقبره‌های شاهان و اشراف و بزرگان در نوری، برکل و مروئه و کتیبه‌های ایریکه - آمانوته، هرسیوتف و ناستاسن به دست آمده‌اند. محققان براساس این مدارک توانسته‌اند فهرستی از شاهان نوبه تهیه کنند، هر چند درباره رویدادهای داخلی فراتر از این چندان چیزی نمی‌توان گفت. منابع خارجی در درجه نخست نوشته‌های یونانی هستند، هر چند تعدادی از نقش برجسته‌های مثلاً تخت جمشید و تصاویر نقش شده بر روی عاج که از شوش به دست آمده‌اند نشانه‌های مستقیم‌تری از تماس میان هخامنشیان و شاهان و اهالی نوبه در اختیار ما قرار می‌دهند. پس لازم به تأکید است که نتیجه به دست آمده عبارت است از رویدادهای اندکی که منابع خارجی گزارش کرده‌اند که تعیین صحت و سقم آن‌ها با تکیه بر مدارک نوییه‌ای ناممکن است. و از این رو این امر به نوبه خود به اختلاف نظرهایی در میان محققان انجامیده است که آیا نوشته‌های یونانی را باید عمدتاً مشتی "مواضع" [topoi] تلقی کرد یا "مدارک".

مدارک باستان‌شناختی نوییه‌ای

معماری یادمانی عمده‌ای که از سده‌های ششم تا چهارم ق.م. باقی مانده عبارت است از اهرام اشراف و سلاطین در گورستان‌هایی در نوری (دانم [Dunham] ۱۹۵۵)، مروئه (دانم، ۱۹۵۷؛ ۱۹۶۳) و برکل (دانم، ۱۹۵۷). پس از پادشاهان سلسله بیست و پنجم و جانشینان بلافاصله‌ی آنان کمتر بنای تأیید شده‌ای تا سده سوم ق.م. در نوییه مورد تأیید قرار گرفته است. گورستان‌هایی که در سال‌های ۱۹۱۶ تا ۱۹۲۵ توسط ج.ا. رایسنر مورد کاوش قرار گرفتند اشیای فراوانی در اختیار باستان‌شناسان قرار دادند، هر چند انتشار و بحث‌هایی که تاکنون درباره آن‌ها انجام گرفته بسیار سطحی بوده است. گورستان واقع در "نوری" در نزدیکی مکان مذهبی "جبل برکل" (نپته) مدفن فرمانروایان از اواخر سلسله ۲۵ تا زمان ناستاسن بوده است. پس از پادشاهی

ناستاسن (به نظر هیتس، ۱۹۷۳، ص ۱۳۲) دیگر جز چند پادشاه معدود کسی در جبل برکل دفن نشده و پیش از احداث آرامگاه سلطنتی جدید در مروئه [مروه امروزی] در گورستان شمالی، سه پادشاه در گورستان جنوبی مروئه دفن شده‌اند. گورستان‌های جنوبی و غربی مروئه برای دفن سلاطین و خاندان‌های اشرافی از سده هفتم ق.م. به بعد کمتر مورد استفاده قرار گرفته‌اند.

رایسنر براساس گاه‌شناسی داخلی گورستان‌ها، یک گاه‌شناسی و تاریخ‌گذاری برای پادشاهان کوشی تهیه کرده است. این کار براساس موقع هر گور در گورستان و جنبه‌های زیربنایی و روبنایی آن‌ها انجام گرفته است. دانم (۱۹۴۶) در اثر کاملی که درباره حفاری‌ها منتشر کرد این گاه‌شماری را مورد تجدیدنظر قرارداد، ولی هیتس در این نیز تجدیدنظر کرد و دوباره به گاه‌شماری نزدیک به رایسنر بازگشت (۱۹۷۳). ونیک (Wenig سال‌های ۱۹۶۷ و ۱۹۷۳) و توروک (۱۹۸۶) با استدلال‌های خویش تصمیمات بیشتری انجام دادند. اکنون روش رایسنر و گاه‌شماری درونی او به علت دارا بودن شالوده‌هایی استوار پذیرفته شده است. ولی نویسنده‌ی این مقاله (مورکوت، ۱۹۹۰) اخیراً هویت برخی شاهان مدفون در اهرام جبل برکل را مورد تردید و بحث قرار داده است.

غیر از گورستان‌های نام برده شده‌ی آن‌جا، درباره اشیای باستان‌شناختی سده‌های پنجم و چهارم ق.م. اصولاً انتشارات اندکی انجام گرفته است. اثر اخیر هایدرون درباره‌ی قلعه‌ای در منطقه آبشار دوم ثابت کرده است که این جا طی سلطنت سلسله ۲۶ و/یا دوره ایران مرز با مصر محسوب می‌شده است.

استاد تاریخی نوبیه

۱- کتیبه‌های شاه ایریکه - آمانوته در معبد T در کاوا. کاوا IX در تالار چهلستون، دیوار شرقی، ضلع جنوبی (مک‌آدم، ۱۹۴۹، صص ۵۰-۶۷؛ توروک، ۱۹۸۶، صص ۱۹۹-۱۹۵).
یک متن ۱۲۶ ستونی که به خط هی‌یروگلیف مصری نوشته شده است، گزارشی از جلوس "ایریکه - آمانوته" در سن ۴۱ سالگی بر تخت سلطنت به جای "تالاخامانی" در این متن احتمالاً از پدر ایریکه - آمانوته یعنی از شاه مالوویامانی هم نام برده شده

است، اما قسمت‌های مربوط به وی شکسته شده است. این کتیبه حاوی اولین اشاره‌ی شناخته شده به "مروئه" در یک متن کوشی است، هر چند از مواد باستان‌شناختی معلوم شده که این محل از سده هفتم ق.م. به بعد اقامتگاه و مدفن بوده است. متن گزارشی است از مسافرت رسمی مربوط به مراسم تاجگذاری از مروئه به نپته از طریق جاده‌ای که از صحرا عبور می‌کرده است، شکست عشایر صحرانشین مختلف، و بازدید از شهرها یا شهرک‌های راسته دونگولا طی مراسم تاجگذاری. مک آدام (۱۹۴۹، ص ۵۷. پانویست ۵۹) تاریخ تاجگذاری را براساس مقدمه‌چینی‌هایی تخمین می‌زند که ممکن است درست باشند یا نباشند. او تاریخ سال جلوس را ۴۱۵ ق.م. تعیین می‌کند. ونیک (۱۹۷۹) طول سلطنت این سلطان را ۴۳۱ تا ۴۰۵ می‌گوید و توروک پایان سده پنجم را درست می‌داند. بیشتر ساختمان ادبی متن شبیه به متون تاجگذاری دیگر است.

کتیبه‌های دیگر شاه، کاوا X (مک آدام، ۱۹۴۹، صص ۶۹-۶۸)، کاوا XI (مک آدام، همان صص ۷۰-۷۱) و کاوا XII (همان صص ۷۱-۷۲) از صحن معبد T به دست آمده‌اند. این کتیبه‌ها با خط هیروگلیفی بدی نوشته شده‌اند و به دشواری می‌توان کم‌کم از آن چیزی دریافت. کاوا XI احتمالاً مربوط به سال ۱۹ و کاوا XII مربوط به سالی بالاتر از ۲۵ است.

۲- ستون سنگی سال ۳۵ سلطنت "هارسیوتف" (قاهره JE 48864: گرمال، ۱۹۸۱، صص ۶۱-۴۰، تصاویر XXV - X؛ جدیدترین ترجمه‌ی انگلیسی توسط باج، ۱۹۱۲، صص ۱۳۹-۱۱۷).

این ستون سنگ خارای خاکستری بزرگ که در معبد آمون در جبل برکل (B 500) کشف شده است دارای کتیبه‌ای ۱۶۱ سطری با خط هیروگلیفی مصری است حاوی گزارش رویدادهای زمان سلطنت هارسیوتف. همچنین صحنه‌ای از یک مراسم اهدا که هارسیوتف با مادرش "باتاهالیه" ملکه مادر، و همسرش ملکه آتاساماله در آن حضور دارند بر این ستون سنگی نقش شده است. تاریخ ستون سنگی سال ۳۵ سلطنت شاه است، اما شرح لشکرکشی‌ها یا مراسم اهدای نذورات مذهبی سال‌های ۱، ۲، ۳، ۴، ۵، ۶، ۱۱، ۱۶، ۱۸، ۲۳ و ۳۵ نیز در آن درج شده است. باج سال‌های سلطنت او را به نیمه نخست سده ششم ق.م.، ونیک (۱۹۷۸) به سال‌های ۴۰۴ تا ۳۶۹، و توروک (۱۹۸۶ ص ۱۵۷) به آغاز سده چهارم نسبت می‌دهند.

۳- ستون سنگی ناستاسن (برلین 2268: توروک، ۱۹۸۶، صص ۲۰۵-۱۹۹، پانوش ۲۴؛ باج، ۱۹۱۲، صص ۱۶۹-۱۴۰).

این ستون بزرگ سنگی یکپارچه از سنگ خارای خاکستری مایل به سبز از جبل برکل به دست آمده و منسوب به سال هشتم سلطنت ناستاسن است. متن از نوع تاجگذاری است ولی اشاره خاصی به سال یکم سلطنت ندارد. بر آن تصویر ناستاسن با ملکه مادر "پلخا" و همسرش ملکه "ساکماخ" نقش شده است. متن به خط هیروگلیف مصری و گزارشی است از مسافرت شاه از مروئه به شمال قلمرو خود که نخست از معابد مهم آمون در راسته دونگولا بازدید می‌کند و سپس رهسپار نوبیه سفلی می‌شود. در این جا او ظاهراً به پیکار با رؤسای محلی (قبایل چادرنشین؟) و نیز به جنگ با فرمانروایی به نام Kmbswdn می‌پردازد که شافر آن را "کمبوجیه" دانسته، اما هینتس وی را "خباش" انگاشته است (نک. بعد). آنگاه گزارش لشکرکشی‌های بعدی آمده است. کتیبه با گزارشی درباره شکست سپاه در پس گرفتن هدایای شاه "آسپلتا" (احتمالاً معاصر با پسامتیخ دوم حدود ۵۹۰ ق.م) که از معابد کاوا و Trt دزدیده شده بوده پایان می‌یابد و ذکر این که شاه به جای آن‌ها دوباره هدایای جدیدی نذر کرده است. پریس درباره بسیاری از اسامی جاها در این کتیبه و در کتیبه‌ی هارسیوتف بحث کرده است.

مدارک به دست آمده از ایران

واژه "کوشیا" [که به فارسی "حبشه" ترجمه شده. -م] از اواخر پادشاهی داریوش یکم به عنوان یکی از (معمولاً آخرین) شهرهای یا ملل خراج‌گزاری که تخت شاه را حمل می‌کنند و به ایران خراج می‌پردازند، در کتیبه‌های ایران نام برده و تصویر شده‌اند (مثلاً کنت، ۱۹۴۳، ص ۳۰۳ DSe III شماره ۲۹ [کتیبه داریوش در شوش، پایان بند ۳]، DNa [داریوش، نقش رستم، پایان بند ۳]؛ والسر، ۱۹۶۶، صص ۱۰۲-۱۰۰، تصویر ۵، شماره ۲۷ و کتیبه داریوش در تالار صد ستون آپادانا [DPh]). اما نام کشور "کوش" در فهرست اقوام و ملل کتیبه قدیمی داریوش در بیستون وجود ندارد و برای اولین بار در کتیبه‌ی نقش رستم در فهرست اقوام و ملل امپراتوری ایران ذکر می‌شود. شاید این فراورده فعالیت نظامی شهر ایرانی مصر حداقل در منطقه مرزی [مصر و سودان] بوده یا بازتاب پذیرش ایدئولوژی

پادشاهی مصر از سوی شاهنشاه ایران.

در نقش برجسته‌های کاخ آپادانا در تخت جمشید، کوش [= کوشیا] آخرین خراج‌گزار شاهنشاهی است (والسر، ۱۹۶۶، تصاویر ۳۰، ۸۱، ۸۲). در این جا سه نفر از کوش ترسیم شده‌اند: یکی جعبه کوچکی در دست دارد که شاید درون آن مرهم یا روغنی خوشبو (یا احتمالاً خاک طلا) است و دیگری در یک دست عاج فیل و در دست دیگر افسار جانوری را گرفته است. در مورد چیستی و کیستی این جانور اختلاف نظر وجود دارد، برخی آن را زرافه آفریقایی (اوکاپی) می‌دانند که فقط در آفریقای مرکزی وجود دارد. دِگمپ (۱۹۶۳) اظهار عقیده کرده که این صحنه ملهم از یک لشکرکشی به فرمان خشایارشا به آفریقای مرکزی (به پیروی از نظر روون زوری) بوده که بی‌تردید جز خیال‌پردازی چیزی نیست. این نظر که جانور یک نیلگای هندی است (والدز، تاک، ۱۹۸۰) نیز به همان اندازه خیال‌پردازانه است و به احتمال زیاد همان زرافه است که در نقاشی‌های مصری نیز به عنوان بخشی از خراج کوش مشاهده می‌شود. هر گونه بی‌دقتی یا خطایی را می‌توان به حساب ناآشنایی هنرمند با حیوان گذاشت، و چه بسا گاه تصویر از روی پوست جانور کشیده شده باشد یا هنرمند از لحاظ جا در روی دیوار دچار کمبود می‌بوده است. گنجانده شدن کوش در درون فهرست ملل خراج‌گزار در آپادانا تنها می‌تواند به معنای تبادل هدایا میان دربارهای کوش و ایران بوده باشد [؟]. و این نکته دور از انتظار نیست: دربار کوش مسلماً به فراورده‌های تجملی مصر علاقه داشته همان‌طور که دربار مصر به مواد خام کوش نیاز داشته است (نک. بعد).

در صحنه‌های مربوط به تخت بران و خراج‌آوران، کوشیان با پیراهنی بلند و گاه جلویاز ترسیم شده‌اند که روی آن نیم‌تنه یا دامنی کوتاه به تن دارند. پیراهن یا ردا حاشیه‌دوزی شده است و گاه از جلو باز است (والسر، ۱۹۶۶، فالتافل I شماره ۲۸) و گاه در جلوی گردن گره خورده است (والسر، ۱۹۶۶، صص ۱۰۰-۱۰۲، شکل ۵، شماره ۲۷). در نقش برجسته آپادانا ردا یا پیراهن کاملاً از جلو بسته است. در هنر کوش کمتر به چنین موردی برخورد می‌کنیم که دقیقاً پوشیدن چنین جامه‌ای در آن زمان را تأیید کند.

در تندیس مصری داریوش یکم که از شوش به دست آمده است، در روی کتیبه تندیس باز به نام کوش به عنوان یکی از ملل تابع ایران پس از مصر و لیبی برخورد

می‌کنیم (استروناک، ۱۹۷۴، صص ۶۱-۷۲). چهره فرد سیاه است و نام کوش جزء حلقه یا گروه "تا - نهسی" [Ta- Nehesy] یعنی "سرزمین نهسیو- نوبیه‌ای‌ها" ذکر شده است (راف، ۱۹۷۴، صص ۱۴۳-۱۴۱، شماره ۲۲). همین اصطلاح در گروه نام‌های روی ستون سنگی کبرِت [Kabret] نیز مورد استفاده قرار گرفته است (پوزنه، ۱۹۳۶، ص ۹، تصویر ۷)، گرچه در این جا قسمت بالا صدمه دیده است. "تا- نهسی" اصطلاح عامی است برای نوبیه، و احتمالاً آن را اصطلاح یا نامی بسیار کهن تلقی می‌کرده‌اند. هم مجسمه شوش و هم ستون سنگی کبرِت در کارگاهی در مصر ساخته شده‌اند و متون هی‌بروگلیف آن‌ها همانی است که در مصر معمول بوده است. بنابراین باز از این مدارک نمی‌توان نتیجه گرفت که ایران بر بخشی از نوبیه تسلط داشته است.

عاج‌های به دست آمده از شوش نقشمایه‌های مصری دارند (آمی، ۱۹۷۲، صص ۲۴-۳۱۹) و در روی یکی از آن‌ها تصویر بسیار ظریفی از یک کوشی نقش شده است (موزه لورور 3723 Sb: آمی، ۱۹۷۲، تصویر VI). یک شخصیت مصری از همین گروه جامه‌ای حاشیه‌دوزی شده به سبک هخامنشی به تن دارد، و جنبه‌های دیگری از هنر هخامنشی در این گروه عاج‌های مصری دیده می‌شود.

استفاده از عاج کوشی آشکارا در متون بنیان‌گذاری داریوش یکم در شوش (متن پارسی باستان DSf: کنت، ۱۹۴۳، متن ایلامی ترجمه والا، ۱۹۷۱، ص ۵۷) مورد تأیید قرار گرفته‌اند:

...نقره و آبنوس از مصر آورده شد... عاجی که در این جا به کار رفته از کوش و از آراخوزیا آورده شد [DSf = کتیبه داریوش در شوش، بند ۱۱].

هر چند این نوشته را باید مدرک استواری تلقی کرد، اما روت (۱۹۷۹، صص ۸-۷) معتقد است که شاید این نمادی از جهانی بودن شاهنشاهی ایران بوده است. حتی اگر چنین باشد، چه مدارک ایرانی و چه هرودوت تأیید می‌کنند که عاج فراوانی از کوش از طریق مصر به ایران وارد می‌شده است. این عاج بی‌گمان از سودان مرکزی و بنابراین از قلمرو پادشاهی مروئه‌ای می‌آمده است، با این حال این نیز لزوماً چیزی را به جز مبادله هدایا ثابت نمی‌کند. همچنین آبنوسی که گفته شده از مصر آورده شده چه بسا در اصل محصول منطقه زیر سلطه مروئه‌ای‌ها در سودان مرکزی بوده است. بنابراین

محصولات کوش احتمالاً هم مستقیم به ایران به صورت هدایای شاهان مروئه‌ای به شاه بزرگ ارسال می‌شده‌اند و هم غیرمستقیم به صورت مبادله هدایا با بزرگان مصری.

هرودوت درباره اتیوپی

در کتاب هرودوت به عنوان ادبیات کلاسیک قدیمی‌ترین بحث‌های مفصل درباره کوش انجام شده است. هرودوت که ادعا می‌کند به آسوان سفر کرده است البته اطلاعات زیادی درباره سرزمین‌های جنوب آن‌جا ندارد. هرودوت می‌نویسد که مروئه پایتخت یکی از ایالات "اتیوپی" است و سپس می‌گذرد و به ارائه اطلاعاتی دیگر می‌پردازد. نوبیه‌شناسان در پژوهش‌های خود درباره این قسمت‌های کتاب هرودوت مشروحاً بحث کرده‌اند و برخی از آنان ناچار شده‌اند آن‌ها را مردود بدانند ولی برخی دیگر به عنوان "واقعیت" پذیرفته‌اند. اعتماد و تکیه زیاده از حد به منابع کلاسیک قابل درک است زیرا از یک سو مواد اصیل بسیار اندکند و از سوی دیگر نفوذ منابع کلاسیک به عنوان یک رشته دانشگاهی بسیار زیاد. یعنی ما عادت کردیم تا با وجود منابع یونانی و لاتینی احساس اطمینان کنیم. بنابر این هم تلاش برای تأیید و رفع اتهام از منابع کلاسیک بی‌مورد است (درست مانند مصرشناسان که می‌کوشند ثابت کنند نوشته‌های کتاب مقدس "حقیقت" دارند) و هم تفسیر یافته‌های مادی جدید با معیار و در پرتو متون کلاسیک بی‌جا.

اتیوپی، که در اصطلاح کلاسیک شامل نوبیه و سودان است، در دوره هلنیستی محلی آرمانی پنداشته می‌شد. دیدگاه‌های ناکجاآبادی نسبت به اتیوپی که در ادبیات کهن یونانی وجود داشت در افاضات هرودوت درباره این کشور نیز به فراوانی مشاهده می‌شود. در جایی (II ۲۹) نظیر اکثر نوشته‌های باستانی به بحث درباره منشأ رود نیل می‌پردازد. با این حال گاه اطلاعاتی که هرودوت می‌دهد ممکن است "درست" باشند. در جایی (III ۹۷) می‌گوید کوشیان به شاه ایران هدیه می‌دادند، و جایی دیگر (VII ۶۹) اهالی کوش را جزء ارتش ایران می‌شمارد. هر دوی این سخنان توسط منابع دیگر تأیید شده‌اند. البته هرودوت همه این‌ها را در چارچوب مضمون اصلی کتاب خود یعنی جنگ ایران و یونان بیان می‌کند: هدف نمایاندن ارتش مهاجم عظیمی است که به عنوان

نشانه قدرت عظیم ایران می‌خواهد به یونان حمله کند و یونان (که بخصوص منظور آتن است) می‌خواهد به هر ترتیب مهاجم را دفع کند.

هرودوت می‌نویسد (III ۹۷) اتیویایی‌های ساکن در مرز مصر مالیات منظمی نمی‌پرداختند یعنی به آنان تحمیل نشده بود. آنان همان قومی بودند که هنگام لشکرکشی کمبوجیه علیه اتیویایی‌های "درازعمر" و "اشغال" قله نیسا" فرمانبردار ایران شده بودند. معمولاً فرض محققان آن بوده که این "قله نیسا" اشاره‌ای است به "جبل برکل" که شهر نپته، شهر مقدس و مذهبی و اداری کوش، در آن جا قرار داشته است. این قوم هر دو سال یک بار، ۲۰۰ گنده چوب آبنوس، دو کوارت طلای تصفیه نشده، و ۲۰ عاج فیل تقدیم می‌کرده‌اند. هرودوت این‌ها را "هدیه" می‌نامد و می‌گوید در زمان خود او نیز هنوز داده می‌شود.

هرودوت در کتاب سوم (۱۷-۲۵) به روایت لشکرکشی مصیبت‌بار کمبوجیه علیه اتیویایی‌های "درازعمر" می‌پردازد. کمبوجیه نخست جاسوسانی همراه با مترجمان و هدایا می‌فرستد تا خبر بیاورند که آیا "سفره خورشید" به راستی وجود دارد یا نه. او ضمن استفاده از مضمون قدیمی عدالت طبیعی اتیویایی‌ها چهره‌ای زشت از ایرانیان می‌سازد. در چارچوب کتاب تواریخ، هرودوت جنگ ایران را در وضعیتی معرفی می‌کند که شاه ایران پیوسته در صد حمله به کشوری است که نسبت به او هیچ بدی نکرده است، همان‌گونه که در مورد حمله ایران به یونان چنین است. با این حال در دوره‌ی هلنیستی نیز کمبوجیه در کانون قصه‌های ضد ایرانی قرار دارد، و این نشانه نیرومندی است که سایر اطلاعات ارائه شده توسط هرودوت درباره کمبوجیه نیز جزئی از همان روش "تبلیغاتی" ضد ایرانی بوده‌اند.

در مطالعات نوبیه‌شناسی واقعیت این لشکرکشی کمبوجیه همواره مشکل‌آفرین بوده است. ظاهراً ستون سنگی ناستاسن این حمله را تأیید می‌کند، اما زمان سلطنت این شاه هنوز به روشنی معلوم نیست و پرسشی گشوده است.

تهاجم کمبوجیه: روایتی مبتنی بر واقعیت؟

برشانی (۱۹۸۵، ص ۵۰۳) عقیده دارد که حمله کمبوجیه به عنوان یک شاه مصری به

نوبیه، ادامه سیاست مصری بوده و از فعالیت‌های فراغنه سلسله بیست و ششم بخصوص پسامتیک دوم الهام گرفته است. برشانی، برخلاف اکثر نوشته‌های مربوط به این دوره، معتقد است که ایرانیان بر نوبیه سفلی مسلط شده بوده‌اند. اما هوفمان و فوریشلر (۱۹۸۰) و توروک (۱۹۸۸، ص ۱۲۵) در حقیقت تاریخی این داستان شک دارند و آن را "ضدحمله اخلاقی - فلسفی و سیاسی نیکان در برابر بدان می‌دانند".

هرودوت می‌گوید کمبوجیه به لشکرکشی و تهاجمی پرداخت که در کویر با فاجعه خاتمه یافت و شاه ناچار شد به مصر بازگردد. البته روایت و سنت نیرومندی که کمبوجیه را به اتیوپی ارتباط می‌داد با نویسندگان دوره‌های هلنیستی و رومی نیز ادامه یافت. استرابو در این باره دو روایت متفاوت را نقل می‌کند. در XVII، ۱، ۵۴ می‌گوید سپاه کمبوجیه گرفتار توفان شن شد، ولی در XVII، ۱، ۵ می‌نویسد کمبوجیه تا شهری که امروز مروئه نام دارد پیش رفت و «چون خواهرش - و برخی گویند همسرش - مروئه در آن جا درگذشت این نام را بر آن شهر نهاد.».

دیودوروس (I، ۳۳) گزارشی مشابه دارد اما می‌گوید مروئه نام مادر کمبوجیه بوده است. پلینی (VI، ۳۵، ۱۸۱) از "فوروم کامبوزیس" [Forum Cambusis = کامبیزآباد] به عنوان نام یکی از شهرک‌هایی یاد می‌کند که توسط پترونیوس در لشکرکشی‌اش هنگام حکومت اوگوستوس تسخیر شده بود. این نام در فهرست‌هایی دیگری که پلینی از شهرهای کنار نیل ارائه می‌دهد (مثلاً فهرست‌های بیون و جوبا) وجود ندارد، اما دیگران با قاطعیت آن‌جا را همان "فَرَس" [Faras] دانسته‌اند.

آیتیوپیکا [اتیوپیا]ی هلیودوروس به عنوان پس‌زمینه قصه، محل نبرد میان شاه مروئه‌ای (هیداسپس) و شهرَب ایرانی (اورونداتس) است. با آن‌که احتمالاً هلیودوروس از دانشنامه‌نویسان هلنیستی و رومی برای خلق پس‌زمینه‌ای عجیب و بسیار قانع‌کننده برای قصه خود استفاده کرده است، اما بعید نیست که در قصه او - به رغم تلاش‌های برخی محققان - عناصری از واقعیت تاریخی وجود داشته باشد. اسنودن (۱۹۷۰) به تصویرهای تکراری فراوانی از اتیوپی که هلیودوروس در داستان‌های خود گنجانده است اشاره می‌کند. به راستی داستان‌های زیادی وجود دارند که قویاً یادآور روایات هرودوت درباره کمبوجیه هستند.

هیچ منبع مصری یا نوبیه‌ای وجود ندارد که روایت و سنت کلاسیک درباره تهاجم کمبوجیه به اتیوپی را تأیید کند. با این حال بررسی‌های تازه و مجددی که درباره اشیای به دست آمده از قلعه‌ای در منطقه آبشار دوم انجام شده حاکی از حضور مصریان در آن‌جا در دوره تسلط ایران بر مصر است (هایدرون، در دست انتشار). بنابراین امکان دارد که در دوره پادشاهی کمبوجیه بر خوردهایی نظامی در آن‌جا رخ داده باشد. چه بسا تسخیر مصر توسط ایران باعث شده باشد که شاهان کوش تلاشی را برای توسعه طلبی به سوی نوبیه سفلی انجام داده باشند. در حال حاضر بیش از این چیزی نمی‌توانیم بگوییم.

کوش‌ها در ارتش ایران

ارتشی که خشایارشا در سال‌های ۴۷۹-۴۸۰ ق.م. به یونان گسیل کرد دارای یگان‌های بیگانه بسیاری بود که یکی از آن‌ها اتیوپیایی‌ها بودند. هرودوت (VII، ۶۹) به توصیف آنان می‌پردازد و می‌نویسد جامه‌هایی از پوست پلنگ یا شیر به تن کرده بودند، جنگ‌افزارشان تیروکمان و کمان‌هایی به درازی شش فوت بود، و معمولاً پیش از آغاز نبرد به بدن‌های خود نیمه شنگرف و نیمه دیگر گل گیوه می‌مالیدند. ظاهر این سربازان بارها با سربازان مردم جنوب سودان مقایسه شده است و آنان بی‌گمان از حواشی جنوبی قلمرو نفوذ مروه بوده‌اند (توروی، ۱۹۸۶، ص ۱۸۷).

شکل ظاهری این سربازان بی‌تردید قوه تخیل یونانی را به کار انداخته است و مسلماً از این زمان بوده که علاقه به اتیوپی و ذکر آن در ادبیات افزایش یافته ضمن این‌که شمار و دقت تصاویر سیاهان بر ظروف سفالی یونانی نیز فزونی گرفته است. با این حال نکته‌ی درخور توجه و اهمیت آن است که این علاقه در ادبیات و هنر سده پنجم ق.م. بیشتر متوجه ویژگی‌های جسمانی این مردم است. دیگر آن‌که ادبیات (غیر از اطلاعات جغرافیایی) مفاهیم باستانی خیالی و ناکجا آبادی و آرمانی درباره اتیوپی را حفظ می‌کند و گسترش می‌دهد. و آنگاه به زودی اطلاعات قوم‌شناختی بیشتری نیز در این ادبیات گنجانده می‌شود. البته علاقه عملی به اتیوپی کماکان در دوره‌ی هلنیستی عمدتاً مربوط به مسأله سرچشمه نیل بود.

تصاویر یونانی از سیاهان

گروهی قطعات سنگ مرمر که گویی به بهایی ارزان در دوره بلافاصله پس از جنگ با ایران در ایالت آتیک [به مرکزیت آتن] تولید شده‌اند دارای نقاشی‌هایی از سیاهان بر زمینه سپید هستند (بیزلی، ۱۹۶۳، I صص ۲۶۷-۹؛ فریزر، ۱۹۳۵؛ اسنودن، ۱۹۷۰، شکل ۱۶؛ ورکوتر و دیگران، ۱۹۷۶، ص ۱۵۰، شکل ۱۶۴). مضمون و نقشمایه این تصاویر بیشتر صحنه‌هایی هستند از جنگاوری در حال مسلح شدن. فریزر (۱۹۳۵) عقیده دارد که این مرمرها "آمیزه‌ای از سیاه شرقی" با لباس‌های هندی را نشان می‌دهند. با این حال جنبه‌های اصلی مربوط به سیاهان آفریقایی نیست و با آن‌ها تفاوت دارد که عمده‌ترین آن‌ها موی ایشان است (قدما کاملاً می‌دانستند که "اتیوپی‌های آسیایی" و هندیان موهایی صاف دارند نه مجعد).

نقاشی‌های دیگر روی سفال در این دوره جنگجویان سیاه را با زره و شیتون* یونانی و با اسلحه یونانی، تیروکمان و نیزه نشان می‌دهند که اما سپرهای بزرگ مقعری دارند (اسنودن، ۱۹۷۰، شکل ۱۷؛ ورکوتر و دیگران، ۱۹۷۶، ص ۱۴۵، شکل ۱۵۸).

گلدان‌های با سر آدمی که از سده پنجم ق.م. به بعد رواج یافتند احتمالاً شکل توسعه‌یافته‌ی کوزه‌های روغن یا مرهمی بوده‌اند با لعاب چینی که در شهر نائوکراتیس [مصر] تولید می‌شده‌اند. یکی از این کوزه‌های لعاب چینی که در قبرس کشف شده، مرد سیاهی را با سر آسیایی نشان می‌دهد (اسنودن ۱۹۷۰ شکل ۱۱). این ظروف یا گلدان‌های "تجسمی" [Plastic]، گاه با یک سروگاه با دو سر و دو چهره مانند "یانوس"، در یونان ساخته می‌شدند (ورکوتر و دیگران، ۱۹۷۶، پارچ [aryballos] یک سر، ص ۱۴۲، شکل ۱۵۳؛ Kantharas، ص ۱۴۳، شکل ۱۵۴؛ اوینوخه‌ی یانوس شکل [دوسر] ص ۱۴۶، شکل ۱۵۶؛ کانتاروس، ص ۱۴۷، شکل ۱۶۰) و در جنوب ایتالیا (اسنودن، ۱۹۷۰، شکل‌های ۱۴-۱۲ و ۲۷-۳۲؛ ورکوتر، ۱۹۷۶، اوینوخه‌ی یک سر، صص ۱۷۲-۳، شکل‌های ۲۰۸-۲۱۱). بسیاری از آن‌ها شدیداً سبک دارند اما برخی نیز واقع‌گرا هستند. این گلدان‌های یانوس شکل که دو سر سیاه و سپید دارند شاید بازتاب همان علاقه‌ای باشند که امروزه نیز در ادبیات

* Chiton: روپوش بی‌آستین یونانی که تا سر زانو می‌رسیده است.

برای نشان دادن تقابل شمال و جنوب مورد استفاده قرار می‌گیرد و در عین حال می‌خواهد تأثیرات اقلیم بر ظواهر جسمانی و فرهنگ را بنمایاند. مصر و اتیوپی غالباً در مقایسه با سکاها به عنوان نمونه‌هایی از این پدیده مورد بحث قرار گرفته‌اند. برخی گلدان‌های تجسمی بزرگ‌تر به شکل سوسماری در حال حمله به یک سیاه ساخته شده‌اند (اسنودن، ۱۹۷۰، شکل ۳۳؛ ورکوتر و دیگران، ۱۹۷۶، ص ۱۵۳، شکل ۱۶۵؛ صص ۱۷۴-۵، شکل‌های ۱۴-۲۱۳). مجموعه‌ای از ۱۲ گلدان که دست‌کم ساخت یکی از آن‌ها منسوب به سوتادس سفالگر است (بیزلی، ۱۹۶۳، ص ۷۷۳) توسط بوشور (۱۹۱۹) چاپ شده و او عقیده دارد که تحت تأثیر - و نه البته ساخته‌ی - سبک نائوکراتیس بوده است. نقش سوسمار و سیاهپوست در هنر کلاسیک پسین تبدیل به نقشمایه‌ای رایج شد و چه بسا از یک قصه مورد علاقه عامه سرچشمه گرفته باشد. نوع دومی از ریتون [= ساغر پایه‌دار] دارای تصویری از یک پسر بچه سیاه با یک دُرنا است (بیزلی، ۱۹۶۳، ص ۷۷۳) که خود از نقشمایه‌ای قدیمی‌تر سرچشمه می‌گیرد: دُرناها زمستان را در سرزمین پیگمه‌ها [سیاهان کوتوله] سپری می‌کردند و با آن‌ها در نزاع بودند. این نمایانگر نفوذ بیشتر مضامین ادبی در نقاشی سیاهان در سده‌های پنجم و چهارم ق.م. است. در زمان رومیان نیز پیگمه‌ها و دُرناها به عنوان یک "گونه" [ژانر] هنری به حیات خود ادامه دادند. حدود همین زمان بود که اولین تماس‌های مستقیم با سیاهان و اتیوپیایی‌ها باعث ورود روایات مربوط به ایشان در اسطوره‌های یونانی، در نقاشی‌های روی سفال و در نمایشنامه‌های یونانی شد. ساکنان غیرسیاه اتیوپی نیز برایشان افسانه‌ها و اسطوره‌هایی ساخته شد (اسنودن، ۱۹۷۰، صص ۱۶۰-۱۵۶). در افسانه‌های مربوط به ممنون و آندرومدا، شخصیت‌های قهرمان در این زمان آشکارا یونانیان کوچ کرده یا کوچ داده شده به اتیوپی بودند. ساکنان اتیوپی، اعم از سیاه و سپید، در اسطوره‌های ممنون (اسنودن، ۱۹۷۰، شکل‌های ۱۵ و ۱۸ و ۱۹؛ ورکوتر و دیگران، ۱۹۷۶، صص ۱۵۲-۳، شکل‌های ۱۵۵ و ۱۵۶)، بوزیریس (اسنودن، همان شکل ۲۰؛ ورکوتر، همان شکل‌های ۱۷۱-۱۶۷) و آندرومدا (اسنودن، همان شکل ۲۶؛ ورکوتر، همان شکل‌های ۱۷۴-۵) پدیدار شدند.

سفالینه‌های یونانی به دست آمده از کوش

سفالینه‌هایی که از منطقه اژه و سواحل شرقی مدیترانه از طریق مصر وارد کوش

شده‌اند در کاوشگاه‌های نوبیه و متعلق به دوره‌های مختلف تاریخی کشف شده‌اند و بی‌گمان در دوره هخامنشی نیز چنین بوده و کشف خواهد شد. بسیاری از سفال‌های اولیه نقش حمل‌کننده کالا یا کوزه‌های دو دسته‌دار (آمفورا) حاوی شراب بوده‌اند نظیر کوزه‌های ساخت خیوس که احتمالاً از طریق شهر نائوکراتیس در طول سلطنت سلسله ۲۶ وارد شده‌اند (مورکوت، ۱۹۹۰). متأسفانه برای شناسایی انواع بیشتر، تحلیل کافی از مواد به دست آمده از گورستان‌های سلطنتی انجام نگرفته است.

بردلی (۱۹۸۴، ص ۱۹۹) به یک خرده سفال ساخت آتیک متعلق به سال‌های ۵۲۵ تا ۵۰۰ ق.م. و یک خرده سفال اژه‌ای با لعاب سیاه (بین سده‌های ششم تا دوم ق.م) و خرده سفال‌های یونانی (بی‌تاریخ) که در حفاری‌های اخیر از شهر مروئه به دست آمده‌اند، اشاره می‌کند. توروک (۱۹۸۹، ص ۹۴) به یک خرده سفال سرخ نقش از حفاری‌های گارستنگ در مروئه اشاره دارد.

مهم‌ترین و سالم مانده‌ترین ظرف یونانی که از کوش به دست آمده یک ریتون [ساغر پایه‌بلند] تجسمی ساخت آتیک است که از هرم ۲۴ در قبرستان جنوبی مروئه به دست آمده و ساخت سوتادس سفالگر است (بوستون MFA. 2286، دانم، ۱۹۶۳، صص ۳۸۳ و ۳۸۷، شکل ۲۱۲؛ بوردمن، ۱۹۸۰، شکل ۱۶۵). این ساغر پایه بلند شکل آمازون اسب سواری را دارد که به عنوان تکیه‌گاه این ساغر یک دسته مورد استفاده قرار گرفته است و در روی آن صحنه نبرد یک یونانی با یک ایرانی نقش شده است. ایرانی سوار بر اسب است و در حال فروکردن نیزه خود به یونانی به خاک افتاده ترسیم شده است. ظرفی ساخت سوتادس به شکل شتری که یک ایرانی و یک سیاه آن را هدایت می‌کنند در ممفیس کشف شده است (موزه لوور، CA 3825، بوردمن، ۱۹۸۰، صص ۱۳۹، شکل ۱۶۶؛ نک. ظرف مشابهی در ورکوتر و دیگران، ۱۹۷۶، ص ۱۵۱، شکل ۱۶۶). نمونه‌های بیشتری از کارهای او در شوش، کِرچ [Kertch] و دلتای مصر کشف شده بود (بیزلی، ۱۹۶۳، I، صص ۷۷۲-۳). این محل‌ها، و تزئین ریتون‌های ممفیس و مروئه با صحنه‌هایی از پیروزی ایرانی بر یونانی نمایانگر آن است که به‌ویژه برای بازارهای شرقی ساخته شده بوده‌اند. ریتون مروئه، اگر براساس تزئین آن داوری شود، برای یک ارباب یا مشتری ایرانی ساخته شده و شاید هدیه‌ای دیپلماتیک بوده برای یک

شاه یا مقام بلندپایه مروئه‌ای که احتمالاً با وجود سربازان کوشی در ارتش ایران مرتبط بوده است (توروک، ۱۹۸۹، به‌ویژه صص ۱۹-۱۱۸). هیتس گور S24 را برای دوره‌ی بین ۳۶۹ تا ۳۴۰ ق.م تاریخ‌گذاری کرده بود. و ریتون مورد بحث برای سال‌های ۴۶۹ تا ۴۵۰ و حدود ۴۷۰ ق.م. تاریخ‌گذاری شده بود. البته ریتون سوداتس را نمی‌توان معرّف اشیای وارداتی دانست بلکه باید آن را به مدارک مربوط به ادامه تماس‌های قوی دیپلماتیک افزود.

خَبّاش و ناستاسن

با سقوط سلسله سیم، مصر بار دیگر برای مدت کوتاهی زیرسلطه قرارگرفت (از ۳۴۱ تا ۳۳۲ ق.م). با این حال اقتدار ایرانیان به مبارزه طلبیده شد و مصر دوباره به استقلال رسید و فرمانروایی مستقل با عنوان شاه مصر علیا و سفلی بر تخت نشست. نام او که ظاهراً خَبّاش [Khabbash] بود و نامی مصری دانسته نمی‌شد، برخی او را یک ساتراپ شورشی، و عده‌ای دیگر به ترتیب عرب یا لیبیایی یا کوشی انگاشته‌اند (کینیتس، ۱۹۵۳، ص ۱۸۸). اسپالینجر (۱۹۷۸) اعتقاد دارد که منشأ لیبیایی این نام از همه محتمل‌تر است. خَبّاش را در سراسر مصر به شاهی پذیرفتند و لقب رسمی او ارتباط نزدیکی با ممفیس داشت. تاریخ‌های گوناگونی برای زمان حکومت او پیشنهاد شده است که محتمل‌ترین آن‌ها همزمان است با مرگ اردشیر (۳۳۸/۳۳۷ ق.م) و جلوس داریوش سوم بر تخت (۳۳۵/۳۳۶ ق.م) (اسپالینجر، ۱۹۷۸).

در کتیبه ستون سنگی ناستاسن [پادشاه کوش] از لشکرکشی این شاه به نوبیه سفلی علیه رئیسی یاد شده که نام او را Kmbswdn خوانده بودند. شافر متذکر شده که او فقط یکی از دشمنان ناستاسن بوده که نامش از لحاظ دستورزبان با Wt- معرّف نوشته شده و از این رو قاعدتاً بایستی رئیس بسیار مهمی بوده باشد - که خود او این فرد را کمبوجیه دانسته است. بر این اساس شافر تاریخ سلطنت ناستاسن را بسیار قدیم تعیین کرد.

هیتس این نام را بازخوانی کرد، به جای K, Kh و به جای m, b قرار داد (به قیاس با خط و زبان مروئه‌ای)، و آنگاه قرائت Khbbs-wdn را پیشنهاد نمود. استدلال هیتس آن

بود که wdn برابر با wten یا wte و در زبان مروئه‌ای معادل di 'nh به معنای "زندگی یافته" است. با این حال این صفت مسلّم نیست و قرائت هیتس از آن به صورت Khabbash به معنای "زندگی یافته" بعید می‌نماید. کاتزنلسون (۱۹۶۶) و اسپالینجر (۱۹۷۸) با برداشت هیتس مخالفت کردند. برای تردید کردن در قرائت نام به صورت Kmbswdn (Kambasuden = گمبَسودن) دلیل اندکی در اختیار داریم. از آن‌جا که متن کتیبه با هیروگلیف مصری بسیار خوبی نوشته است، گمان می‌رود بیشترین احتمال آن باشد که کاتب می‌خواسته نام‌های "کمبوجیه" یا "خَبّاش" را عمداً غلط بنویسد. درواقع (فعلاً صرف‌نظر از مسائل گاه‌شناسی) یا ناستاسن فرمانروایی مصری زشکست داده که می‌خواسته در مورد او عمداً از شکل nsw bity استفاده کند، یا مایل نبوده در مورد شاهان مصر از همان لقب یا اصطلاحی که در مورد خود او به کار می‌رود، نظیر nsw، استفاده شود. اسپالینجر (۱۹۷۸، ص ۱۴۷) تأکید بسیاری دارد بر "مشکلات خطیر" تعیین هویت هیتس، به‌ویژه این‌که ناستاسن سرزمین‌های "گمبَسودن" را همراه با رمه‌های گاوهایش تصرف کرده است و می‌گوید چنین کسی را به دشواری می‌توان هم‌شان فرعون مصر تلقی کرد. اسپالینجر بیشتر موافق تردیدهای پیشین کاتزنلسون (۱۹۶۶) درباره تعیین هویت است هر چند هنوز مورد تأیید مطالعات مصرشناسی باشد (توروک، ۱۹۸۷، ص ۱۵۱؛ ۱۹۸۸، صص ۴-۱۶۳؛ ۱۹۸۹، صص ۷۱-۷۰).

همان‌گونه که قبلاً برابرانگاشتن‌های خَبّاش با کمبوجیه تاریخ ناستاسن را بسیار به عقب برده بود، هرگونه تعیین تاریخی برای خَبّاش خواه‌ناخواه بر تاریخ‌گذاری ناستاسن اثر می‌گذارد. توروک (۱۹۸۸، صص ۴-۱۶۳) همزمانی ناستاسن و خَبّاش را به منزله‌ی Fixpunkt [نقطه ثابت] پژوهش در این زمینه می‌انگارد و سال یکم سلطنت ناستاسن را ۳۳۶ یا ۳۳۵ ق.م. می‌داند. کتیبه در این مورد که این لشکرکشی در سال یکم پادشاهی او انجام گرفته باشد خاموش و به هر حال مبهم است - یگانه نکته مسلّم آن است که این لشکرکشی پیش از سال هشتم پادشاهی ناستاسن که تاریخ تحریر خود کتیبه است انجام گرفته است.

رابطه مصر با کوش

من برای جغرافیای سیاسی نوبیه در دوره "امپراتوری جدید" [مصر] به عنوان پایه‌ای

برای بررسی مجدد سرشت و چگونگی رابطه نوبیه با مصر مدلی پیشنهاد کرده‌ام (مورکوت، ۱۹۸۷). مدارکی در تأیید توسعه‌ی این مدل به "دوره میانی سوم" و فراسوی سلسله بیست و پنجم وجود دارد (مورکوت، ۱۹۹۰). مواد موجود نشان می‌دهند که شالوده رابطه‌ی مصر-نوبیه از زمان "امپراتوری جدید" تا اواخر دوره رومیان چندان تغییری نکرده است، و چه بسا ارزیابی مجدد هایدرون از مواد به دست آمده از دژهای آبشار دوم تأییدی باشند بر این امر. این مدل، با توجه به کمبود اسناد تاریخی بومی در نوبیه، چارچوب ممکن برای درک رابطه میان دو کشور فراهم می‌سازد. این مدل مبتنی است بر مدارک موجود و مقایسه‌هایی با فرهنگ‌های دیگر.

کانون این رابطه "تجارت" و به سخن درست‌تر "دادوستد" است که در قالب قلمرو مصر-نوبیه عمدتاً به صورت "مبادله هدایا" میان فرمانروایان دو کشور انجام می‌گرفته است. چون نظر من به "دوره میانی سوم" و دوره پس از سلسله ۲۵ بوده است پس مسلماً حتی در زمان‌های مفروضی که تماس‌های میان دو کشور به حداقل کاهش می‌یافته، باز مصریان به "تجملاتی" که در اختیار یا زیرسلطه شاهان مروئه‌ای بوده است نیاز داشته‌اند. پس از چیرگی ایران بر مصر، بی‌تردید فرمانروایان کوش برای دفع خطر حمله ایران به سرزمین خود بلافاصله در صدد ایجاد رابطه سیاسی با شاه بزرگ برآمده‌اند. کوش (یا مروئه) یکی از کشورهای همسایه شاهنشاهی ایران بود و از این رو ناچار بود به تماس‌های دیپلماتیک خود با شاه بزرگ ادامه دهد. بی‌تردید پس زمینه حضور هیأت نمایندگی کوش در بابل برای ملاقات با اسکندر-به عنوان جانشین داریوش سوم- همین رابطه تماس بوده است، حتی اگر درباره داستان اعزام سفیر ایران به اتیوپی تردید کنیم.

نقشمایه‌های کوشی روی عاج‌های به دست آمده از شوش، هر چند لزوماً گویای منشأ سودانی خود عاج نیستند ولی دست‌کم معنا دارند و نمایانگر رابطه میان کوش و شوش. مهم‌تر از آن‌ها به عنوان دلیل این رابطه، عبارتند از کتیبه داریوش در شوش برای تأسیس کاخ خود (DSf)، نوشته‌های هرودوت و نقش برجسته کاخ آپادانا. این منابع توأمآ دلایل خوبی در اختیار ما می‌گذارند تا فرض کنیم که ایرانیان به مقادیر فراوانی عاج و آب‌نوس کوش، چه مستقیماً یا از طریق مصر، نیاز داشته‌اند. البته

بی‌گمان ایرانیان به عاج و انواع آبنوس هند نیز دسترسی داشتند (که به وضوح در کتیبه شوش گفته شده است)، اما تماس با کوش بی‌تردید اهمیت داشت. کوش تهدید نظامی بالقوه‌ای برای مرز مصر محسوب می‌شد - و خود مصر نیز معمولاً وضع بی‌ثباتی داشت و قلمروی گریز پا بود. پس برای خود فرمانروایان کوش نیز سودمند بود تا با قدرت حاکم بر مصر ارتباط دوستی داشته باشند تا کالاهای لازم و احیاناً تجملی جهان مدیترانه‌ای را دریافت کنند.

چکیده‌ای از تاریخ نوییه در دوره هخامنشی

منابع بومی تنها امکان می‌دهند تا یک چارچوب تاریخی ابتدایی را بسازیم. فهرست شاهان از این حد نیز کمتر است، و حتی شناخت ما درباره مناسبات خانوادگی طی این دوره نیز محدود است (دانم، مک‌آدم ۱۹۴۹). سه کتیبه‌ی تاریخی اطلاعات کمی بیشتری درباره فرمانروایان خود در اختیار ما می‌گذارند و نشان می‌دهند که فرمانروایان کوش ناچار بوده‌اند پیوسته اقتدار خود را در کشور خویش از نو برقرار سازند. مردمان بیابانی و چادرنشین پیوسته مسأله ساز بودند و یکجانشینان را مورد حمله قرار می‌دادند. و چادرنشینان منطقه راسته دونگولا و حتی منطقه خود مروئه از این نظر به‌ویژه شاخص بودند (ایریکه - آمانوته II، ۸-۵، مک‌آدم، ۱۹۴۹، ص ۵۱). به نظر می‌رسد که حتی یک رئیس قبیله موفق شده بود مدتی در شهر مروئه مستقر شود (ستون‌سنگی هارسیوتف II ۱۰۴-۹۹). بسیاری نویسندگان تهاجم پسامتیک دوم (۵۹۳ ق.م) را مربوط به زمانی می‌دانند که "پایتخت" از نپته (منطقه جبل برکل) به مروئه در مرکز سودان انتقال یافت و رابطه با مصر تا مدتی قطع شد. البته مدارک در این زمینه کاملاً غیرمستقیم و مبتنی بر قرائن‌اند و محققان امروزی درباره استفاده از مفهوم "پایتخت" برای دولت کوش به تردید افتاده‌اند. شهرهای مقرر سلاطین متعدد بودند و با توجه به طبیعت دشوار کل کشور - دربخش شمالی دره‌ی نیل، دربخش جنوبی سرزمین بیابانی و علفزار دشت‌وار از گونه ساوانا، و در میان این دو بخش کویری بی‌آب و علف - شاهان ناچار بودند پیوسته در حرکت باشند تا تسلط خود را بر قلمرو خویش حفظ کنند.

سلطنت پسامتیک دوم در مصر بی‌تردید نقطه چرخش و تغییری در نگرش رسمی مصر

نسبت به کوش محسوب می‌شد. نام‌های سلاطین سلسله ۲۵ زدوده شده‌اند و اکنون دلیلی داریم تا باور کنیم که فراغه سلسله ۲۶ مرز خود را دوباره در آبشار دوم تثبیت کرده‌اند. لشکرکشی پسامتیخ به نوبیه احتمالاً پاسخی بوده است به تلاش کوش برای تهاجم به مصر، هر چند این امر مسلم نیست. به‌رغم این تغییر نگرش، دلیلی ندارد فکر کنیم که رابطه اقتصادی نیز تغییر کرده است.

پس از برقراری فرمانروایی ایران در مصر (از ۵۲۵ تا ۴۰۴ ق.م) رابطه میان مصر و کوش همانند گذشته ادامه یافت. مدارک، ولو ناچیز، حاکی از آنند که مرز دو کشور در آبشار دوم حفظ شده است؛ کوش‌ها به دربار ایران عاج و آبنوس می‌فرستاده‌اند، و سپاهیان کوش در لشکرکشی خشایارشا علیه یونان (در ۴۸۰ ق.م) به عنوان واحدی در ارتش ایران خدمت کرده‌اند. در عوض، فرمانروایان کوش کالاهای ساخته شده و تجملی دریافت می‌کردند.

طی نیمه نخست سده چهارم، همزمان با دوره استقلال مصر از ایران و حکومت سلسله‌های ۲۸ و ۲۹ (۴۰۴ تا ۳۷۹ ق.م) و سلسله ۳۰ (۳۷۹ تا ۳۴۲ ق.م)، شاهان کوش، هارسیوتف و ناستاسن، در نوبیه سفلی فعالیت نظامی داشتند. دلیل وجود تماس قوی آنان با مصر استفاده ایشان از پنج عنصر کامل القاب سلطنتی مصر است که نشانه نفوذ مصر نیز هست (در تقابل با استفاده مجدد از نام‌های مورد استفاده فرمانروایان قدیم مروئه‌ای).

دیودوروس (XVI ۵۱، ۲-۱) با الهام از آگاتارخیدس می‌نویسد که نکتانبوی دوم (نختورهب) آخرین فرعون سلسله سی‌ام به نوبیه سفلی گریخته است (حدود ۳۴۲ ق.م). برشانی (۱۹۸۵، ص ۵۲۵) عقیده دارد که این کار شاید به امید جلب حمایت کوش در برابر ایرانیان انجام گرفته باشد. گمان نمی‌رود اصل داستان اساسی داشته باشد، اما ادبیات "ناسیونالیستی" بعدی دوره بطلمیوسی بر رهایی و رستگاری مصر توسط شاهی که از جنوب آمده تأکید می‌کند. برخی محققان این را اشاره‌ای دانسته‌اند به مروئه یعنی پادشاهی کوش به عنوان پشتیبان و مدافع سنت‌های فرعون‌ی، و به معنای عملی‌تر، مدافع شورش‌هایی که در تیس علیه بطلمیوسی‌ان انجام می‌گرفت. توروک (۱۹۸۹، ص ۷۰) متذکر می‌شود که فرار نکتانبو شبیه است به قسمتی از

گزارش "مانه‌تو" درباره گریز پادشاهی قدیمی‌تر، یعنی آمنوفیس، از هوکسوس به اتیوپی. او هر دو داستان را نمونه‌هایی بارز از "مضمون" ادبیات دوره بعد می‌داند که کوش را حامی سنت مصر و دشمن راستین فاتح بیگانه معرفی می‌کردند.

هر چند یکی دانستن "گمبَسودن" کتیبه‌ناستاسن با "خَبَاش" فرمانروای مستقل مصر در مراحل واپسین حکومت ایران در مصر توسط هیتس مورد تردید محققان قرار گرفته، اما در این تردیدی نیست که شاهان کوش در این زمان در نوبیه سفلی از لحاظ نظامی فعال بوده‌اند. با تسخیر مصر توسط اسکندر مقدونی (۳۳۲ ق.م) و لشکرکشی بعدی او به آسیا، فرمانروایان کوش احتمالاً فرصت یافته‌اند تا نفوذ خود را به سوی شمال گسترش دهند.

یک هیأت نمایندگی اتیوپیایی (یعنی کوشی) جزء فهرست‌های آرین (VII، ۱۵، ۴-۵) و دیودوروس (XVII، ۱۱۳، ۱-۲) و از جمله هیأت‌هایی که منتظر بازگشت اسکندر به بابل در بهار سال ۳۲۳ ق.م. بوده‌اند ذکر شده‌اند. این سفیران عبارت بوده‌اند از نمایندگان ملل گوناگونی که در مرزهای شاهنشاهی ایران قرارداد داشته‌اند، مانند لیبیایی‌ها، سلت‌ها، ایبری‌ها و کارتاژی‌ها.

بی‌تردید این سفیر یا هیأت نمایندگی هدفش به رسمیت‌شناختن فرمانروای جدید مصر، از سرگیری مبادله کالا و نیز شاید امید به دفع هر گونه تهاجم به کشور خود بوده است. گزارش شده که اسکندر مشتاق بود به اتیوپی برود و از قلمرو اسطوره‌ای ممنون قهرمان ترویا دیدن کند، ضمن این‌که به رسیدن به سرچشمه نیل نیز علاقه داشت. شاید مبادله واقعی سفیر و ایجاد رابطه سیاسی منشأ داستانی شده که در یک منبع نقل شده است. این منبع که "کالیستنس دروغین" نام دارد به شرح نامه‌های مبادله شده میان اسکندر و ملکه‌ای به نام "کندکه" [Kandake] می‌پردازد. با این حال ممکن است این قسمت برگرفته از "قصه‌ای به شکل نامه‌ها" یا نامه‌هایی ساختگی باشد که در اواخر دوره هلنیستی رواج یافته بود که در پرورش و رشد "داستان‌های عاشقانه اسکندری" تأثیر داشت.

مرگ اسکندر به هر گونه برنامه‌ای برای تهاجم به کوش پایان داد، و جنگ‌های جانشینان اسکندر در منطقه مدیترانه تمرکز یافت. تأمین امنیت مصر توسط

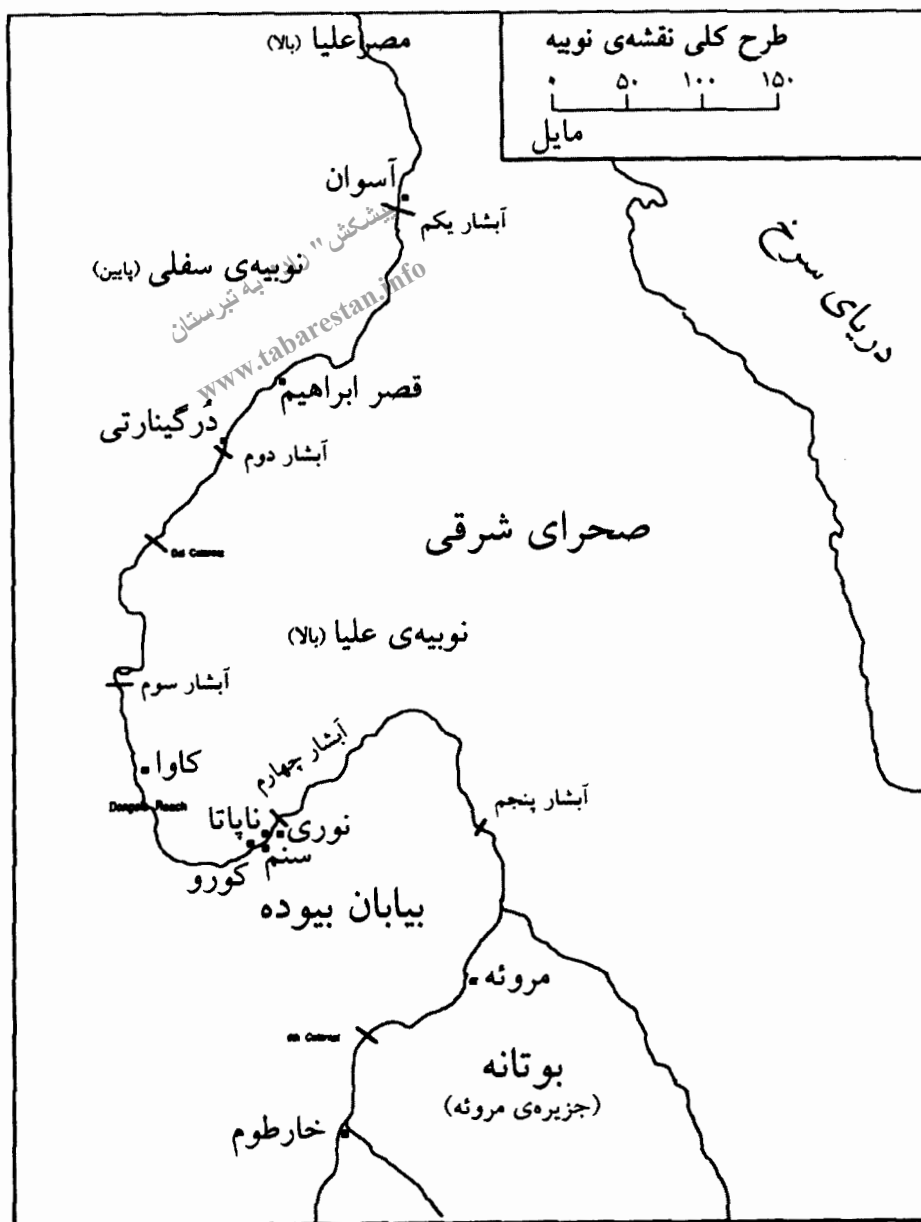
بطلمیوس یکم مسلماً مستلزم فعالیت در منطقه مرزی آسوان بود. مدارکی در دست است که او با مروئه تماس‌هایی داشته است اما هنوز روشن نیست که آیا لشکرکشی به نوبیه سفلی نیز انجام شده است یا نه. افزایش تجمل دربار اسکندریه و توسعه این شهر به عنوان کانون اصلی دانش و آموزش در جهان مدیترانه‌ای، باعث شد تا علاقه به کوش نه تنها به عنوان منبع کالاهای تجملی و جواهران نادیدنی و عجیب بلکه به عنوان یک موضوع علمی برای مطالعات قوم‌شناختی نیز برانگیخته شود. از همان اوایل حکومت و دوره بطلمیوسیان تماس‌های فراوانی برقرار شد که گواه آن مقدار بسیار زیاد کالاهای وارداتی عالی است که در گورستان‌های سلطنتی یا گورهای بزرگان و اشراف مروئه کشف شده‌اند. این تماس‌ها با مصر بطلمیوسی سرانجام به اشغال مجدد نوبیه سفلی و رونق کامل تمدن مروئه‌ای انجامید.

جدول ۱- فرمانروایان کوش در سده‌های پنجم و چهارم ق.م.

این فهرست فرمانروایان به پیروی از شماره نسل‌هایی است که رایسنر تعیین کرده و تاریخ‌های تعیین شده توسط ونیک (۱۹۷۸) است. این تاریخ‌ها را در مورد طول سلطنت یا خود تاریخ قبل از میلاد نمی‌توان جز تقریب‌هایی محض تلقی کرد و بنابراین باید با احتیاط کامل تلقی شوند. توروک (۱۹۸۶) با واقع‌بینی بیشتر فقط شاخص‌های بسیار کلی گاهشماری را ارائه می‌دهد اما آن‌ها نیز کمابیش شبیه به تاریخ‌های "دقیق" ونیک هستند. همه این شاهان، به استثنای فرمانروای ناشناس نسل ۲۱ که در "الکورو" دفن شده است، در هرم‌های گورستان سلطنتی واقع در "نوری" به خاک سپرده شده‌اند (دانم ۱۹۵۵).

نسل	نام	هرم	تاریخ
۱۴	آمانی-ناتاکه-لبته	Nu. 10	۵۱۹ تا ۵۳۸
۱۵	کارکامانی	Nu. 7	۵۱۰ تا ۵۱۹
۱۶	آمانیاستابارقو	Nu. 2	۴۸۷ تا ۵۱۰
۱۷	سیاسیتو	Nu. 4	۴۶۸ تا ۴۸۷
۱۸	ناساخما	Nu. 10	۴۶۳ تا ۴۶۸
۱۹	مالووی بامانی	Nu. 11	۴۳۵ تا ۴۶۳
۲۰	تالاخامانی	Nu. 16	۴۳۱ تا ۴۳۵
۲۱	ایرکه-آمانوته	Nu. 12	۴۰۵ تا ۴۳۱
۲۲	باسکا کهرن	Nu. 17	۴۰۴ تا ۴۰۵
۲۳	هارسیوتف	Nu. 13	۳۶۹ تا ۴۰۴
۲۴	شاه ناشناس	Kurru 1	۳۵۳ تا ۳۶۹
۲۵	آخراتام	Nu. 14	۳۴۰ تا ۳۵۳
۲۶	آمانی باخی *	Nu. ?	۳۳۵ تا ۳۴۰
۲۷	ناستاسن	Nu. 15	۳۱۵ تا ۳۳۵

*- توروک (۱۹۸۶، ص ۱۵۷) آمانی باخی را در نسل ۲۷ و پس از ناستاسن قرار می‌دهد.

پیشکش "راد" به تبرستان
www.tabarestan.info

- Aharoni, Y., 1967, *The Land of the Bible. A Historical Geography*, Philadelphia Pa.
- Ahituv, S., 1978, 'Economic factors in the Egyptian Conquest of Canaan', *IEJ*, 28, 93-105.
- Albright, W.F., 1950, 'Cilicia and Babylonia under the Chaldean kings', *BASOR* 120, 22-25.
- Altheim-Stiehl, R., Metzler, D., Schwertheim, E., 1983, 'Eine neue gräko-persische Grabstele aus Sultaniye Köy und ihre Bedeutung für die Geschichte und Topographie von Daskyleion', *Epigraphica Anatolica* 1, 1-23.
- Alty, J., 1982, 'Dorians and Ionians', *JHS* 102, 1-14.
- Amandry, P., 1958, 'Orfèvrerie achéménide', *Antike Kunst* 1, 9-23.
- Amandry, P., 1985, 'Le système palatial dans la Perse achéménide', in: Lévy, E. (ed.) *Le système palatial en Orient, en Grèce et à Rome*, (Université des sciences humaines de Strasbourg. Travaux du centre de recherche sur le proche-orient et la Grèce antiques 9) Strasbourg, 159-172.
- Amiet, P., 1972, 'Les ivoires achéménides de Suse', *Syria* 49, 319-337.
- Amiet, P., 1973a, 'Glyptique élamite à propos des documents nouveaux', *AA*s 26, 3-64.
- Amiet, P., 1973b, 'La glyptique de la fin d'Elam', *AA*s 28, 3-32.
- Amiet, P., 1976, *L'art d'Agadé au Musée du Louvre*, Paris.
- Amouretti, M.C., 1986, *Le pain et l'huile dans la Grèce antique. De l'aire au moulin*, (Annales Littéraires de l'Université de Besançon), Paris.
- Anderson, J.G.C., 1898, 'A summer in Phrygia, Part II', *JHS* 18, 81-128.
- Andreas, F.C., 1908, in: M. Lidzbarski, *Ephemeris für semitische Epigraphik* 2, Gießen 213 n. 2.
- Andreau, J., Etienne, R., 1984, 'Vingt ans de recherches sur l'archaïsme et la modernité des sociétés antiques', *REA* 86, 55-83.
- Arnell, A.J., 1961, *History of the Sudan*, London.
- Arkwright, W.G., 1918, 'Lycian and Phrygian Names', *JHS* 38, 45-73.
- Armayer, O.K., 1978, 'Herodotus' Persian Vocabulary', *AncW.* 1, 147-156.
- Arribas, A., 1964, *The Iberians*, London.
- Asheri, D., 1983, *Fra Ellenismo e Iranismo*, Bologna.
- Atkinson K.M., 1956, 'The legitimacy of Cambyses and Darius as Kings of Egypt', *JAOS* 73, 167-77.
- Aupert, P., 1986, 'Amathonte, le Proche-Orient et l'Egypte', in: Karageorghis, V. (ed.), *Acts of the International Archaeological Symposium 'Cyprus between the Orient and the Occident'*, Nicosia, 8-14 Sept. 1985, Nicosia, 368-382.
- Austin, M.M., 1970, *Greece and Egypt in the Archaic Age*, (PCPS Suppl. 2), Cambridge.
- Austin, M.M., 1981, *The Hellenistic World from Alexander to the Roman Conquest: a selection of ancient sources in translation*, Cambridge.
- Austin, R.P., 1944, 'Athens and the satrap revolt', *JHS* 64, 97-100.
- Babelon, E., 1893, *Catalogue des monnaies grecques de la Bibliothèque Nationale. Les Perses Achéménides*, Paris.
- Babelon, E., 1910, *Traité des Monnaies Grecque et Romaines*, vol. I², Paris.

- Bakry, H.S.K., 1967, 'Psammetichus II and his newly found stela at Shellal', *OrAnt* 6, 225-44.
- Balcer, J.M., 1968, 'The Early Silver Coinage of Teos', *RSN* 47, 5-50.
- Balcer, J.M., 1984, *Sparda by the Bitter Sea: Imperial Interaction in Western Anatolia* (Brown Judaic Studies 52), Chico, Cal.
- Balcer, J.M., 1987, *Herodotus & Bisitun. Problems in ancient Persian historiography*, (Historia Einzelschr. 49), Wiesbaden.
- Balcer, J.M., 1988, 'Ionia and Sparda under the Achaemenid Empire; The Sixth and Fifth Century B.C. Tribute, Taxation and Assessment', in Briant, P., Herrenschildt, Cl. (eds.), *Le tribut dans l'empire perse*, (Travaux de l'Institut d'Etudes Iraniennes de l'Université de la Sorbonne Nouvelle 13) Paris, 2-24.
- Barag, D., 1975, 'Rod-formed Tubes of the Mid-first Millennium B.C.', *Journal of Glass Studies* 17, 3-36.
- Barag, D., 1985, *Catalogue of the Western Asiatic Glass in the British Museum*, London.
- Bar-Kochva, B., 1976, *The Seleucid Army: organization and tactics in the great campaigns*, Cambridge.
- Barron, J.P., 1966, *The Silver Coins of Samos*, London.
- Basch, L., 1987, *Le musée imaginaire de la marine antique*, Athènes.
- Baslez, M.F., 1982, *Les étrangers à Délos. Formes et évolution de la vie de relations dans un sanctuaire panhellénique*, Thèse Paris.
- Baslez, M.F., 1985, 'Présence et traditions iraniennes dans les cités de l'Egée', *REA* 87, 137-155.
- Beazley, J.D., 1963, *Attic red-figure vase-painters*, Oxford².
- Beckerath, J. von, 1975, 'Busiris', *LÄ* I, 883-4.
- Beckerath, J. von, 1984, *Handbuch der Ägyptischen Königsnamen*, München.
- Beloch, K.J., 1923, *Griechische Geschichte* III², Leipzig.
- Bengtson, H. (ed.), 1968, *The Greeks and the Persians from the Sixth to the Fourth Centuries*, (Engl. transl. 1969a), New York/London.
- Bengtson, H., 1969a, s. Bengtson 1968.
- Bengtson, H., 1969b, *Griechische Geschichte*, München⁴.
- Benveniste, E., 1958, 'Notes sur les tablettes de Persépolis', *JA* 241/1, 49-65.
- Benveniste, E., 1966, *Titres et noms propres en iranien ancien*, Paris.
- Bernal, M., 1987, *Black Athena: the Afroasiatic Roots of Classical Civilization I: The Fabrication of Ancient Greece 1785-1985*, London.
- Bernand, E., 1960, *Les inscriptions grecques et latines du colosse de Memnon* (IFAO 31), Le Caire.
- Bernard, P., 1964, 'Une pièce d'armure perse sur un monument lycien', *Syria* 41, 195-212.
- Bernard, P., 1965, 'Remarques sur le decor sculpté d'un édifice de Xanthos', *Syria* 42, 261-288.
- Bevan, E.R., 1902, *The House of Seleucus I*, London.
- Bianchi, R.S., 1982, 'Perser in Ägypten', *LÄ* IV, 943-951.
- Bietak, M., 1975, *Tell el-Dab'a II*, Wien.
- Bietak, M., 1984, 'Review of Holladay 1982', *BiOr*, 41, 619-22.
- Bikai, P.M., 1987, *The Phoenician Pottery from Cyprus*, (A.G. Levantis Foundation), Nicosia.
- Bivar, A.D.H., 1988, 'The Indus lands', *CAH* IV², 194-210.
- Blenkinsopp, J., 1987, 'The mission of Udjahorresnet and those of Ezra and Nehemiah', *JBL* 106, 409-21.

- Boardman, J., 1970a, *Greek Gems and Finger Rings*, London.
- Boardman, J., 1970b, 'Pyramidal Stamp Seals in the Persian Empire', *Iran* 8, 19-45.
- Boardman, J., 1974, *Athenian Black Figure Vases*, London.
- Boardman, J., 1980, *The Greeks Overseas*, (new ed.), London.
- Boardman, J., 1987, 'Silver is white', *RA* [1987], 279-95.
- Boffo, L., 1979, 'Il logos di Oreste in Erodoto', *RAL* 8, 34, 85-104.
- Bogoliubov, M.N., 1966, 'An Aramaic Inscription from Assouan', *Palestinskij Sbornik* 15, 40-46.
- Bogoljubov, M.N., 1973, 'Aramejskie nadpisi na ritual'nych predmetach iz Persepolja', *Izvestija Akademii Nauk SSR (Serija Literatury i Jazyka)*, Moskva, 172-177.
- Bogoljubov, M.N., 1974, 'Titre honorifique d'un chef militaire achéménide en Haute-Egypte', *ActI* 2, 109-114.
- Borchhardt, J., 1983, 'Die Dependenz des Königs von Sidon vom persischen Grosskönig', in: Boehmer, R.M., Hauptman, H., (Hrsg.), *Beiträge zur Altertumskunde (Festschrift Bittel)*, Mainz, 105-120.
- Bordreuil, P., 1982, 'Epigraphes phéniciennes sur bronze, sur pierre et sur céramique', *Archéologie au Levant. Recueil Roger Saidah*, (CMO 12), Lyon, 187-192.
- Borowski, O., 1987, *Agriculture in Iron Age Israel*, Indiana.
- Bosse, K., 1936, *Die menschliche Figur in der Rundplastik der ägyptischen Spätzeit (Ägyptische Forschungen I)*, Glückstadt.
- Bosworth, A.B., 1980, *A historical commentary on Arrian's History of Alexander I*, Oxford.
- Bothmer, B.V., 1960, *Egyptian Sculpture of the Late Period 700 BC to AD 100*, New York.
- Botti, G., Romanelli, P., 1951, *Le Sculture del Museo Gregoriano Egizio*, Vatican.
- Bottin, L., 1986, *Ippocrate, Arie acque luoghi*, Introduzione, Venezia.
- Bowman, R.A., 1970, *Aramaic Ritual Texts from Persepolis*, Chicago.
- Boyce, M., 1982, *A History of Zoroastrianism II. Under the Achaemenians*, (HdO), Leiden.
- Boyce, M., 1984, 'Persian Religion in the Achaemenid Age', in: *CHJ* 1, 279-307.
- Bradley, R.J., 1984, 'Meroitic Chronology', *Meroitische Forschungen 1980 = Meroitica* 7, 195-211.
- Braemer, F., 1986, 'La céramique à engobe rouge de l'âge du Fer à Bassit', *Syria* 63, 221-246.
- Brandenstein, W.M., Mayrhofer, M.B., 1964, *Handbuch des Altpersischen*, Wiesbaden.
- Braun, T.F.R.E., 1983, 'The Greeks in Egypt', *CAH* III² 3, 32-56.
- Bravo, B., 1977, 'Remarques sur les assises sociales, les formes d'organisation et la terminologie du commerce grec à l'époque archaïque', *DHA* 3, 1-29.
- Bravo, B., 1983, 'Le commerce des céréales chez les Grecs de l'époque archaïque', in: Garnsey, P., Whittaker, C.R., (eds.), *Trade and Famine in Classical Antiquity*, Cambridge, 17-29.
- Breebaart, A., 1967, 'Eratosthenes, Damastes and the journey of Diotimus to Susa', *Mnemosyne* 20, 422-431.
- Bresciani, E., 1958a, 'Alcuni nuovi monumenti di epoca persiana', *ASAE* 55, 267-83.
- Bresciani, E., 1958b, 'La satrapia d'Egitto', *SCO* 7, 132-188.
- Bresciani, E., 1967, 'Una statua della dinastia XXVI con il cosiddetto abito persiano', *SCO* 16, 273-80.
- Bresciani, E., 1969, 'Egypt' in: Bengtson, H., (ed.) 1969a, 333-53.
- Bresciani, E., 1972, 'Annotazioni demotiche ai Persai tēs epigonēs', *PP* 27, 123-128.

- Bresciani, E., 1978, 'La spedizione di Tolemeo II in Siria in un ostrakon demotico inedito da Karnak', in: Maehler, H., Strocka, V.M. (Hrsg.), *Das ptolemäische Ägypten*, Mainz, 31-37.
- Bresciani, E., 1981, 'La morte di Cambise ovvero dell'impetrità punita: a proposito della "Cronaca Demotica", verso, col.C.7-8', *EVO* 4, 217-222.
- Bresciani, E., 1983, 'Registrazione catastale e ideologia politica nell'Egitto tolemaico', *EVO* 6, 15-31.
- Bresciani, E., 1984, 'Egypt, Persian Satrapy', *CHJ* 1, Cambridge, 358-372.
- Bresciani, E., 1985, 'The Persian Occupation of Egypt', *CHI* 2, 502-528.
- Briant, P., 1973, *Antigone le Borgne*, Paris.
- Briant, P., 1976, "'Brigandage", conquête et dissidence en Asie achéménide et hellénistique', *DHA* 2, 163-259; 273-279.
- Briant, P., 1977/78, 'Contrainte militaire, dépendance rurale et exploitation des territoires en Asie achéménide', *Index* 8, 48-98 (= *RTP*, 175-225).
- Briant, P., 1981, 'Appareils d'état et développement des forces productives', *La Pensée* 217/8, 9-23.
- Briant, P., 1982, *Etat et pasteurs au Moyen-Orient ancien*, Paris-Cambridge.
- Briant, P., 1984a, 'La Perse avant l'empire (un état de la question)', *IrAnt* 19, 71-118.
- Briant, P., 1984b, *L'Asie Centrale et les royaumes proche-orientaux au premier millénaire (c. VIIIe-IVe s.av.n.è.)*, Paris.
- Briant, P., 1985a, 'Les Iraniens d'Asie Mineure après la chute de l'empire achéménide', *DHA* 11, 167-195.
- Briant, P., 1985b, 'Dons de terres et de villes: l'Asie Mineure dans le contexte achéménide', *REA* 87, 43-71.
- Briant, P., 1986a, 'Guerre, tribut et forces productives dans l'empire achéménide', *DHA* 12, 33-48.
- Briant, P., 1986b, 'Alexandre et les katarraktes du Tigre', *Mélanges M. Labrousse* (= *Pallas*, n° hors-série), Toulouse, 11-22.
- Briant, P., 1986c, 'Polythéismes et empire unitaire', in: *Les grandes figures religieuses. Fonctionnement pratique et symbolique dans l'antiquité* (Besançon 25-26 avril 1986), Paris, 425-443.
- Briant, P., 1987, 'Pouvoir central et polycentrisme culturel dans l'empire achéménide', *AchHist* 1, 1-31.
- Briant, P., 1988a, 'Ethno-classe dominante et populations soumises dans l'empire achéménide: le cas de l'Egypte', *AchHist* III, 137-173.
- Briant, P., 1988b, 'Le nomadisme du Grand Roi', *Mélanges P. Amiet* (= *IrAnt* 23), 252-273.
- Briant, P., 1988c, 'Guerre, tribut et forces productives dans l'empire achéménide', *Stato Economia Lavoro nel Vicino Oriente Antico*, (Istituto Gramsci Toscano), Milano, 167-182.
- Briend, J., 1987, s.v. 'Salomon', *SDB*, fasc. 61, col. 432-450.
- Briquel-Chatonnet, F., 1988, *Les relations entre Israël et les cités de la côte phénicienne du début du Ier millénaire jusqu'à 597 av. J.C.*, Thèse Paris (dactyl.).
- Brown, S.C., 1988, 'The Médikos Logos of Herodotus and Median State Formation', *AchHist* III, 71-86.
- Brown, T.S., 1982, 'Herodotus' Portrait of Cambyses', *Historia* 31, 387-403.
- Bruce, I.A.F., 1967, *An historical commentary on the 'Hellenica Oxyrhynchia'*, Cambridge.
- Bruns-Özgan, Chr., 1987, *Lykische Grabreliefs des 5. und 4. Jahrhunderts v.Chr.*, (IstMitt Beiheft 33), Tübingen.

- Bryce, T.R., 1986, *The Lycians in Literary and Epigraphic Sources*, (The Lycians I), Copenhagen.
- Budge, E.A.W., 1912, *Egyptian Literature II. Annals of the Nubian Kings with a sketch of the history of the Nubian kingdom of Napata*, London.
- Buhl, M.-L., 1964, 'Anfang, Verbreitung und Dauer der phönikischen anthropöiden Steinsarkophage', *ActArch* 35, 61-80.
- Buhl, M.-L., 1983, *Sukas VII: The Near Eastern Pottery and Objects of Other Materials from the Upper Strata*, Copenhagen.
- Bunnens, G., 1979, *L'expansion phénicienne en Méditerranée*, (Etudes de Philologie et d'Histoire Ancienne 17), Bruxelles-Rome.
- Burchardt, M., 1911, 'Datierete Denkmäler aus der Achämenidenzeit', *ZÄS* 49, 69-80; Anhang: 'Zu den ägyptischen Namensformen der Achämeniden', *ibid.* 78-80.
- Burckhalter, F., 1987, 'La céramique hellénistique et romaine du sanctuaire d'Aphrodite à Amathonte', *BCH* 111, 353-395.
- Buresch, K., 1878, *Aus Lydien: epigraphisch-geografische Reise Früchte*, hrsg. v. O. Ribbeck, Leipzig.
- Burn, A.R., 1962, *Persia and the Greeks. The Defence of the West c. 546-478 B.C.*, (rev.ed. 1984), London.
- Burstein, S., 1981, 'Herodotus and the emergence of Meroe', *JSSEA* 11, 1-5.
- Buschor, E., 1919, 'Das Krokodil des Sotades', *Münchener Jahrbuch der Bildenden Kunst* 11, 1-43.
- Busolt, G., 1897, *Griechische Geschichte*, III.1, Gotha.
- Butler, J., Fraser, P.M., 1978, *The Arab conquest of Egypt and the last thirty years of the Roman Dominion*, Oxford³.
- Cahill, N., 1985, 'The Treasury at Persepolis: Gift-Giving at the City of the Persians', *AJA* 89, 373-389.
- Cahill, N., 1988, 'Taş Kule: A Persian-Period Tomb near Phokaia', *AJA* 92, 481-501.
- Cahn, H.A., 1960, 'Die Gewichte der Goldgefäße', *Antike Kunst* 3, 26-9.
- Cahn, H.A., 1970, *Knidos: Die Münzen des sechsten und des fünften Jahrhunderts v. Chr.*, Berlin.
- Cahn, H., 1985, 'Tissaphernes in Astyra', *AA*, 587-594.
- Callatay, F. de, 1989, 'Des trésors royaux achéménides aux monnayages d'Alexandre: espèces immobilisées et espèces circulantes', *REA* 91, 259-274.
- Callot, O., 1984, *Huilieries antiques de Syrie du Nord*, (BAH 118) Paris.
- Callot, O., 1985, 'Deux huilieries chypriotes', in: Siké, Y. de, (ed.), *Chypre. La vie quotidienne de l'Antiquité à nos jours* (Actes du Colloque, Musée de l'Homme), Paris, 119-126.
- Callot, O., 1987, 'Les huilieries du Bronze récent à Ougarit', *Ras Shamra-Ougarit*. III *Le centre de la ville*, sous la direct. de M. Yon, Paris, 197-212.
- Calmeyer, P., 1973a, 'Zur Genese altiranischer Motive', *AMI* 6, 135-152.
- Calmeyer, P., 1973b, 'Rez. W. Hinz, *Altiranische Funde und Forschungen*', *ZA* 63, 134-137.
- Calmeyer, P., 1976, 'Zur Genese altiranischer Motive: III "Persönliche Krone" und Diadem; IV Synarchie', *AMI* 9, 45-95.
- Calmeyer, P., 1982, 'Die "statistische Landkarte des Perserreiches" I', *AMI* 15, 105-187.
- Calmeyer, P., 1983, 'Zur Rechtfertigung einiger großköniglicher Inschriften und Darstellungen: die Yaunā', *AMI Ergbd.* 10, 163-167.
- Calmeyer, P., 1985, 'Zur Genese altiranischer Motive: IX. Die Verbreitung des Westiranischen Zaumzeugs im Achämenidenreich', *AMI* 18, 125-144.

- Calvet, Y., 1984, 'Céramiques du Levant à Salamine et à Kition-Bamboula', *Praktika tou Deftorou Diethnous Kyprologokou Synedriou* (Nicosie, 20-25 avril 1982), Nicosia, 207-214.
- Calvet, Y., 1986, 'Les amphores chypriotes et leur diffusion en Méditerranée orientale' in: Empereur, J.Y., Garlan, Y. (eds.), *Recherches sur les amphores grecques*, (BCH Suppl. 13), 505-514.
- Cameron, G.C., 1973, 'The Persian satrapies and related matters', *JNES* 32, 47-56.
- Cameron, G.C., 1975, 'Darius the Great and his Scythian (Saka) expedition', *Acta* 4, 77-88.
- Caminos, R., 1964, 'The Nitocris Adoption Stele', *JEA* 50, 71-101.
- Camp, J.M., 1982, 'Drought and famine in the 4th century B.C.', in: *Studies in Athenian Architecture, Sculpture and Topography presented to H.A. Thompson* (Hesperia Suppl. 20) 9-17.
- Camp, L.S. de, 1963, 'Xerxes' okapi and Greek geography', *Isis* 54, 123-125.
- Carradice, I., 1987, 'The "Regal" Coinage of the Persian Empire' in: Carradice, I., (ed.) 1987, 73-107.
- Carradice, I., (ed.) 1987, *Coinage and Administration in the Athenian and Persian Empires*, (BAR International Series 343), Oxford.
- Cartledge, P., 1983, '"Trade and Politics" revisited: Archaic Greece', in: Garnsey, P., Hopkins, K., Whitaker, C.R., (eds.), *Trade in the Ancient Economy*, Berkeley, Calif., 1-15.
- Casson, L., 1950, 'The Isis and her Voyage', *TAPA* 81, 43-56.
- Casson, L., 1971, *Ships and Seamanship in the Ancient World*, Princeton.
- Casson, S., 1937, *Ancient Cyprus. Its Art and Archaeology*, London.
- Cavaignac, E., 1956, 'A propos d'un document nouveau (B.M.25124). Les deux routes d'Asie Mineure', *JA* 244, 341-345.
- Cawkwell, G.L., 1968, 'The Power of Persia', *Arepo* 1, 1-5.
- Cawkwell, G.L., 1972, 'Introduction', in: R. Warner, *Xenophon: The Persian Expedition*, Harmondsworth, 9-48.
- Cenival, F. de, 1984, 'Remarques sur l'imprécision des titres dans l'armée et l'administration en démotique', *Atti del XVII Congresso internazionale di Papirologia* 11, Napoli, 723-726.
- Cenival, F. de, 1987, 'Le Papyrus Dodgson (P. Ashmolean Museum Oxford 1932-1159). Une interrogation aux portes des dieux?', *RdE* 38, 3-11.
- Chamoux, Fr., 1953, *Cyrène sous la dynastie des Battiades*, Paris.
- Chassinat, E., 1932, *Le Temple d'Edfou VII*, Cairo.
- Chavane, M.-J., 1982, *Vases de bronze du Musée de Chypre (IXe-IVe s. av. J.C.)*, Lyon.
- Childs, W.A.P., 1981, 'Lycian Relations with Persians and Greeks in the 5th and 4th centuries re-examined', *AnSt* 31, 55-80.
- Christensen, A., 1944, *L'Iran sous les Sassanides*, Copenhagen (2. ed. Neudruck, Osnabrück).
- Chypre entre l'Orient et l'Occident* 1986, = Acts of the International Archaeological Symposium "Cyprus between the Orient and the Occident", Nicosia, 8-14 Sept. 1985, Nicosia.
- Clarke, S., 1922, 'El-Kab and its temples', *JEA* 8, 16-40.
- Clarysse, W., 1985, 'Greeks and Egyptians in the Ptolemaic army and administration', *Aegyptus* 65, 57-66.
- Clédat, J., 1919, 'Notes sur l'Isthme de Suez', *BIFAO* 16, 201-228.
- Clédat, J., 1920, 'Notes sur l'Isthme de Suez', *BIFAO* 17, 103-119.

- Clédat, J., 1923, 'Notes sur l'Isthme de Suez', *BIFAO* 21, 55-106.
- Clédat, J., 1924, 'Notes sur l'Isthme de Suez', *BIFAO* 23, 27-84.
- Clerc, G., Karageorghis, V., Lagarce, E., Leclant, J., 1976, *Fouilles de Kition. II. Objets égyptiens et égyptisants*, Nicosia.
- Clermont-Ganneau, M., 1921, 'Le *paradeisos* royal achéménide de Sidon', *RBi* 30, 106-109.
- Cohen, G.M., 1978, *The Seleucid Colonies: studies in founding, administration and organization* (Historia Einzelschr. 30), Wiesbaden.
- Collombier, A.M., 1987, 'Céramique grecque et échanges en Méditerranée occidentale', *Studia Phoenicia* 5, 239-248.
- Contenau, G., 1923, 'Deuxième mission archéologique à Sidon', *Syria* 4, 261-281.
- Contini, R., 1986, 'I documenti aramaici dell'Egitto Persiano e Tolemaico', *RivBib* 34, 73-109.
- Cook, A.B., 1914, *Zeus: A study in ancient religion* 1, Cambridge.
- Cook, J.M., 1961, 'The Problem of Classical Ionia', *PCPS* 7, 9-18.
- Cook, J.M., 1983, *The Persian Empire*, London.
- Cook, J.M., 1985, 'The rise of the Achaemenids', *CHI* 2, 200-91.
- Cook, R.M., 1958, 'Speculations on the Origins of Coinage', *Historia* 7, 257-62.
- Cook, R.M., 1987, 'Artful crafts: a commentary', *JHS* 107, 169-71.
- Cook, S.A., 1913, 'Esdras', in: Charles, R. (ed.), *Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament* 1, Oxford, 1-58.
- Cooney, J.D., 1953, 'The portrait of an Egyptian collaborator', *BMB* 15, 1-16.
- Costa, E.A., 1974, 'Evagoras I and the Persians, ca. 411 to 391 B.C.', *Historia* 2, 40-56.
- Cousin, G., 1904, *Kyros le Jeune en Asie Mineure (printemps 408-juillet 401)*, Nancy.
- Cross, F.M., 1968, 'The Phoenician inscription from Brazil: a nineteenth century forgery', *Or* 37, 43-60.
- Cross, F.M., 1974, 'The Papyri and their historical implications', in: Lapp, P.W., Lapp, N.L. (eds.), *Discoveries in the Wadi Daliyeh*, Cambridge, Mass., 17-29.
- Cross, F.M., 1979, 'Phoenicians in Brazil?' *BAR*, 5, 36-43.
- Cross, F.M., 1985, 'Samaria Papyrus 1: an Aramaic slave conveyance of 335 B.C.E. found in the Wādī ed-Dāliyeh', *Eretz Israel* 18, 7*-17*.
- Crouwel, J.H., 1987, 'Chariots in Iron Age Cyprus', *RDAC*, 1987, 101-118.
- Cruz-Uribe, E., 1986, 'Notes on the Coptic Cambyse Romance', *Enchoria* 14, 51-56.
- Cruz-Uribe, E., 1988, *Hibis Temple Project I: Translations, Commentary, Discussions and Sign List*, San Antonio, Texas.
- Cumont, F., 1939, 'Mithra en Asie Mineure', in: Calder, W.M., Keil, J. (eds.) *Anatolian Studies presented to William Hepburn Buckler*, Manchester, 67-76.
- Currid, J.D., Navon, A., 1989, 'Iron Age Pits and the Lahav (Tell Halif) Grain Storage Project', *BASOR* 273, 67-78.
- Dalley, S., 1986, 'The god Šalmu and the winged disc', *Iraq* 48, 85-101.
- Dandamaev, M.A., 1976, *Persien unter den ersten Achämeniden (6. Jahrhundert v. Chr.)*, (trans. H.-D. Pohl), Wiesbaden.
- Dandamaev, M., 1985, *Politicheskaya Istoria Akhemenidskoi Derzhav (= A Political History of the Achaemenid Empire, trans. W. Vogelsang, Leiden 1989)*, Moscow.
- Dandamaev, M., Lukonin, V.G., 1980, *Kul'tura i Ekonomika Drevnego Irana, (= The Culture and Social Institutions of Ancient Iran trans., Cambridge 1989)* Moscow.
- Darassy, G., 1910, 'Plaquettes émaillées de Médinet-Habou', *ASAE* 11, 49-63.
- Davesne, A., Lemaire, A., Lozachmeur, H., 1987, 'Le site archéologique de Meydan-cikkale (Turquie): du royaume de Pirindu à la garnison ptolémaïque', *CRAI*, 359-382.

- Debord, P., 1982, *Aspects sociaux et économiques de la vie religieuse dans l'Anatolie gréco-romaine*, Leiden.
- Delbrück, R., 1955-6, 'Südasiatische Seefahrt im Altertum', *BJ*, 155-6, 1-58.
- Demargne, P., 1983, 'Serviteurs orientaux sur deux monuments funéraires de Xanthos', in: Boehmer, R.M., Hauptman, H., (Hrsg.), *Beiträge zur Altertumskunde Kleinasien (Festschrift K.Bittel)*, Mainz, 167-170.
- Desanges, J., 1978, *Recherches sur l'activité des Méditerranéens aux confins de l'Afrique*, Paris.
- Descat, R., 1985, 'Mnésimachos, Hérodote et le système tributaire achéménide', *REA* 87, 97-112.
- De Vaux, R., 1982, *Les Institutions de l'Ancien Testament*, Paris⁴.
- De Vries, K., 1977, 'Attic Pottery in the Achaemenid Empire', *AJA* 81, 544-548.
- Diethart, J.M., 1980, *Prosopographia Arsinoitica I* (Mitteilungen aus der Papyrusammlung der österreichischen Nationalbibliothek. Neue Serie XII. Folge), Wien.
- Dillemann, L., 1962, *Haute Mésopotamie orientale et pays adjacents*, Paris.
- Diller, H., 1961, 'Die Hellenen-Barbaren-Antithese im Zeitalter der Perserkriege', in: Schwabl, H., Diller, H., Reverdin, O., *Grecs et Barbares*. (Entretiens de la Fondation Hardt), Vandoeuvres-Genève, 39-68.
- Donadoni, S., 1983, 'L'Egitto achemenide' in: *Modes des Contacts et Processus de Transformations dans les Sociétés Anciennes* (CEFR no. 67), Paris, 27-40.
- Dothan, M., 1965, 'The fortress at Kadesh Barnea', *IEJ* 15, 134-151.
- Dothan, M., 1985, 'A Phoenician inscription from Akko', *IEJ* 35, 81-95.
- Drew-Bear, Th., 1978, *Nouvelles inscriptions de Phrygie*, Zutphen.
- Drew-Bear, Th., 1979, 'The city of Themenouthyrai in Phrygia', *Chiron* 9, 275-302.
- Drewes, A.J., 1987, 'Ethiopië en Zuid-Arabië tussen 450 vóór en 500 na het begin van onze jaartelling', *Phoenix* 33, 55-71.
- Drioton, E., Vandier, J., 1962, *Les peuples de l'Orient méditerranéen II: L'Egypte*, Paris³.
- Drioton, E., Vandier, J., 1984, *L'Egypte. Des origines à la conquête d'Alexandre*, Paris⁶.
- Dubuisson, M., 1982, 'Remarques sur le vocabulaire de l'acculturation', *RBPh* 60, 5-32.
- Dugas, Ch., 1910, 'La campagne d'Agésilas en Asie Mineure', *BCH* 34, 36-95.
- Dunand, M., 1941, 'Encore la stèle de Yehavmilk, roi de Byblos (CIS, I,1)', *BMB* 5, 57-85.
- Dunand, M., 1968, 'La défense du front méditerranéen de l'empire achéménide' in: Ward, W. (ed.), *The role of the Phoenicians in the interaction of Mediterranean civilizations*, Beyrouth, 43-51.
- Dunham, D., 1946, 'Notes on the history of Kush', *AJA* 1, 378-388.
- Dunham, D., 1950, *Royal cemeteries of Kush*, vol. I. *El Kurru*, Cambridge Mass.
- Dunham, D., 1955, *Royal cemeteries of Kush*, vol. II. *Nuri*, Boston.
- Dunham, D., 1957, *Royal cemeteries of Kush*, vol. IV. *Royal tombs at Meroe and Barkal*, Boston.
- Dunham, D., 1963, *Royal cemeteries of Kush*, vol. V. *The West and South cemeteries at Meroe*, Boston.
- Dunham, D., Macadam, M.F.L., 1949, 'Names and relationships of the royal family of Napata', *JEA* 35, 139-149.
- Dunst, G., 1974, 'Archaische Inschriften und Dokumente der Pentekontaetie aus Samos', *AM* 87 (1972; publ. 1974), 2.Exkurs: Die Samaina, 159-60.

- Dupont-Sommer, A., 1950, 'Deux nouvelles inscriptions trouvées en Cilicie', *Jahrbuch für kleinasiatische Forschung* 1, 43-47.
- Dupont-Sommer, A., 1979, 'L'inscription araméenne' in: Metzger, H. et al. 1979, 124-178.
- Edakov, A.V., 1980, 'Sravnitel'nyi analiz istochnikov o egipteskom kanale Dariya I i vremya ego soorunzheniya', *VDI* 152, 105-120.
- Eddy, S.K., 1961, *The King is Dead: Studies in the Near Eastern Resistance to Hellenism 334-31 B.C.*, Lincoln.
- Edel, E., 1966, *Die Ortsnamenlisten aus dem Totentempel Amenophis III* (= Bonner Biblische Beiträge XXV), Bonn.
- Edel, E., 1978, 'Amasis und Nebukadrezar', *GM* 29, 13-20.
- Edel, E., Mayrhofer, M., 1971, 'Notizen zu Fremdnamen in ägyptischen Quellen', *Or N.S.* 40, 1-10' (repr. M. Mayrhofer, *Ausgewählte kleine Schriften*, Wiesbaden 1979, 142-151).
- Edmonds, J.M., 1931, *Elegy and Iambus*, (Loeb Ed. vol. 1), Cambridge, Mass.
- Eggermont, P., 1984, 'Indien und die hellenistischen Königreiche', *Festschrift K. Fischer*, Köln, 74-83.
- Eilers, W., 1954-5, 'Neue aramäische Urkunden aus Ägypten', *AfO* 17, 322-335.
- Eilers, W., 1974, 'Cyrus', *IF* 79, 53-66.
- Eilers, W., 1983, 'Das Volk der Maka', *AMl Ergbd* 10, 101-20.
- Eisenstadt, S.N., 1979, 'Observations and Queries about Sociological Aspects of Imperialism in the Ancient World' in: Larsen, M.T. (ed.), *Power and Propaganda: A symposium on ancient empires*, Copenhagen, 21-33.
- Eitam, D., 1987, 'Olive oil production during the biblical period', *Olive Oil*, 16-36.
- Eitam, D., Shomroni, A., 1987, 'Research on the oil-industry during the Iron Age at Tel Migne', *Olive Oil*, 37-56.
- Elat, M., 1979, 'The Monarchy and the Development of Trade in Ancient Israel', in: Lipiński, E. (ed.), *State and Temple Economy in the Ancient Near East*, Louvain, 527-546.
- Elayi, J., 1980, 'The Phoenician cities in the Persian period', *JANES* 12, 13-28.
- Elayi, J., 1986, 'La baisse des importations chypriotes dans les cités phéniciennes au Ve siècle', *Archaeologia Cypria* I, Nicosia, 65-67.
- Elayi, J., 1987a, 'Al-Mina à l'époque perse' in: *Studia Phoenicia* 5, 249-266.
- Elayi, J., 1987b, *Recherches sur les cités phéniciennes à l'époque perse* (Istituto Universitario Orientale. Supplemento n.51 agli Annali. Vol 47 fasc.2), Napoli.
- Elayi, J., 1988, *Pénétration grecque en Phénicie sous l'empire perse*, Nancy.
- Emlyn-Jones, C.J., 1980, *The Ionians and Hellenism: A Study of the Cultural Achievement of Early Greek Inhabitants of Asia Minor*, London.
- Engels, D., 1978, *Alexander the Great and the logistics of the Macedonian army*, Berkeley, Cal.
- Eph'al, I., 1982, *The Ancient Arabs*, Jerusalem.
- Erichsen, W., 1941, 'Erwähnung eines Zuges nach Nubien unter Amasis', *Klio* 34, 56-61.
- Erman, A., 1883, 'Die Bentreschstele', *ZÄS* 21, 54-60.
- Erman, A., 1900, 'Geschichtliche Inschriften aus dem Berliner Museum', *ZÄS* 38, 112-126.
- Erxleben, E., 1969/1970/1971, 'Das Münzgesetz des delisch-attischen Seebundes' I. *AfP* 19, 91-139; II, *AfP* 20, 66-132; III, *AfP* 21, 145-62.
- Fales, M., 1983, 'Il taglio e il trasporto di legname nelle lettere a Sargon II' in:

- Carruba, O., Liverani, M., Zaccagnini, C. (eds.), *Studi orientalistici in ricordo di F. Pintore*, (Studia Mediterranea 4), Pavia, 49-92.
- Farkas, A., 1969, 'The Horse and Rider in Achaemenid Art', *Persica* 4, 57-76.
- Farrel, W.J., 1961, 'A revised itinerary of the route followed by Cyrus the Younger through Syria, 401 B.C.', *JHS* 81, 153-155.
- Figueira, T.J., 1982, *Aegina. Society and Politics*, New York.
- Finet, A., 1969, 'L'Euphrate, route commerciale de la Mésopotamie', *AAAS* 19, 37-48.
- Finet, A., 1985, 'Le port d'Emar sur l'Euphrate, entre le royaume de Mari et le pays de Canaan', in: *The land of Israel: cross-roads of civilizations*, (OLA 19), Louvain, 27-38.
- Finley, M.J., 1975, *The Use and Abuse of History*, London.
- Foraboschi, D., 1971, *Onomasticon alterum papyrologicum: supplementum ad Namenbuch di F. Preisigke* (Testi e documenti per lo studio dell'antichità, serie papyrologica 2, XVI), Milano.
- Fornara, C.W., 1977, *Translated Documents of Greece and Rome I. Archaic Times to the end of the Peloponnesian War*, Baltimore-London.
- Foss, C., 1978, 'Explorations in Mount Tmolus', *CSCA* 11, 21-60.
- Foucault, J. de, 1967, 'Histiée de Milet et l'esclave tatoué', *REG* 80, 182-186.
- Francis, E.D., 1980, 'Greeks and Persians: The Art of Hazard and Triumph', in: Schmandt-Besserat, D. (ed.), *Ancient Persia: The Art of an Empire* (Invited Lectures on the Middle East at the University of Texas at Austin 4), Malibu, 53-86.
- Frankel, R., 1987, 'Oil presses in Western Galilee and Judaea: a comparison', *Olive Oil*, 63-80.
- Fraser, A.D., 1935, 'The Panoply of the Ethiopian warrior', *AJA* 39, 41-45.
- Fraser, P.M., 1972, *Ptolemaic Alexandria*, Oxford.
- Frei, P., 1984, 'Zentralgewalt und Lokalautonomie im Achämenidenreich', in: Frei, P., Koch, K., *Reichsidee und Reichsorganisation im Perserreich*, (OBO 55), Freiburg-Göttingen, 7-43.
- Frye, R.N., 1984, *The History of Ancient Iran* (HdA III.7), München.
- Furtwängler, A., 1903, *Die antiken Gemmen III*, Leipzig-Berlin.
- Gallotta, B., 1980, *Dario e l'Occidente*, Milano.
- Gardiner, A., 1924, 'The geography of the Exodus', *JEA* 10, 87-96.
- Gardiner, A., 1961, *Egypt of the Pharaohs*, Oxford.
- Gardiner-Garden, J., 1987, 'Dareios' Scythian Expedition and its aftermath', *Klio* 69, 326-350.
- Gardiner, P., 1918, *History of Ancient Coins*, Oxford.
- Garrison, M.B., 1988, *Seal Workshops and Artists in Persepolis: A Study of Seal Impressions Preserving the Theme of Heroic Encounter on the Persepolis Fortification and Treasury Tablets* (PhD University of Michigan), Ann Arbor.
- Geddes, A.G., 1987, 'Rags and Riches: the Costume of Athenian Men in the Fifth Century', *CQ* 37, 307-331.
- Gerloff, W., 1940, *Die Entstehung des Geldes und die Anfänge des Geldwesens*, Frankfurt a.M.
- Gernet, L., 1909, *L'approvisionnement d'Athènes en blé au Ve et au IVe siècle*, (extrait de *Mémoires d'Histoire Ancienne*), New York (repr. 1979).
- Geysels, L., 1974, 'Polis oikouménè dans l'Anabase de Xénophon', *LEC* 42, 29-38.
- Ghirshman, R., 1954, *Iran*, Harmondsworth.
- Ghirshman, R., 1964, *Persia: from the origins to Alexander the Great*, London.

- Gibson, J.C.L., 1975, *Textbook of Syrian Semitic Inscriptions II. Aramaic Inscriptions*, Oxford.
- Gill, D.W.J., 1986, 'Classical Greek fictile imitations of precious metal vases', in: Vickers 1986a, 1-30.
- Giron, N., 1923, 'Note sur une tombe découverte près de Cheikh Fadl par M.F. Petrie et contenant des inscriptions araméennes: *Ancient Egypt*, 38-43.
- Gitin, S., 1987, 'Tel-Miqne-Ekron in the 7th c. B.C. City Plan Development and the Oil Industry', *Olive Oil*, 63-97.
- Giveon, R., 1971, *Les bédouins Shosou des documents égyptiens* (= Documenta et Monumenta Orientis Antiquae 18), Leiden.
- Giveon, R., 1977, 'Remarks on the Transmission of Egyptian Lists of Asiatic Toponyms', in: Assmann, J., et al. (Hrsg.), *Fragen an die altägyptische Literatur (Studien z. Gedenken an Eberhard Otto)*, Wiesbaden, 171-183.
- Gjerstad, E., 1937, *Findings and Results of the Excavations in Cyprus 1927-1931*, Swedish Cyprus Expedition III, Stockholm.
- Gjerstad, E., 1946, 'Decorated Metal Bowls from Cyprus', *Opuscula Archaeologica* 4, 1-18.
- Gjerstad, E., 1948, *The Cypro-Geometric, Cypro-Achaic and Cypro-Classical Periods* (The Swedish Expedition, IV.2), Stockholm.
- Gjerstad, E. (ed.), 1977, *Greek Geometric and Archaic Pottery in Cyprus*, (Acta Atheniensis 26), Stockholm.
- Gjerstad, E., Lindros, J., Sjöqvist, E., Westholm, A., 1935, *The Swedish Cyprus Expedition II*, Stockholm.
- Godelier, M., 1978, *Sur les sociétés précapitalistes*, Paris.
- Godron, G., 1986, 'Notes sur l'histoire de la médecine et l'occupation perse', in: *Hommages à F. Dawmas*, Montpellier, 285-297.
- Goetze, A., 1962, 'Cilicians', *JCS* 16, 48-58.
- Gordon, C.H., 1968, 'The authenticity of the Phoenician text from Paraiba', *Or* 37, 75-80.
- Gordon, C.H., 1972, 'Riddles of the Wise', *Berytus* 21, 17-39.
- Goudriaan, K., 1988, *Ethnicity in Ptolemaic Egypt* (Dutch monographs on ancient history and archaeology), Amsterdam.
- Graf, D., 1983, 'Denanite and Minaean Inscriptions from the Hisma', *ADAJ* 27, 555-69.
- Graf, D., 1990, 'Arabia in Achaemenid times', *AchHist* IV, 131-148.
- Gray, D., 1974, 'Seewesen', in: Matz, F., Buchholz, H.-G. (Hrsg.), *Archaeologica Homerica*, Göttingen, 000-000.
- Gray, G.B., 1969, 'The Foundation and Extent of the Persian Empire', *CHI* IV, 1-25.
- Grelot, P., 1972, *Documents araméens d'Égypte*, (LAPO 5), Paris.
- Griffith, F. Ll., 1909, *Catalogue of the Demotic Papyri in the John Rylands Library Manchester*, vol. 3, Manchester.
- Griffith, F.Ll., 1922, 'Oxford Excavations in Nubia', *Liverpool Annals of Anthropology and Archaeology* 9, 67-124.
- Griffith, J.G., 1974, 'The siege scene on the gold amphora of the Panagjurische Treasure', *JHS* 94, 38-42.
- Griffiths, A., 1987, 'Democedes of Croton: a Greek Doctor at the Court of Darius', *AchHist* II, 37-51.
- Grimal, N.C., 1981, *Quatre stèles napatéens au Musée du Caire*. JE.48863-48866, (MIFAO 106), Cairo.
- Gropp, G., 1979, 'Zwei Achämenidische Gefässe', *AMI* 12, 321-8.

- Heichelheim, Fr., 1925, *Die auswärtige Bevölkerung im Ptolemäerreich* (Klio Beih. XVIII [N.F.], Heft 5), Leipzig (repr. Aalen 1963).
- Heidorn, L.A., forthcoming, 'The Saite and Persian forts at Dorginarti', in: Davies, W.V. (ed.), *Egypt in Africa*, London.
- Helck, W., 1977, 'Fremdvölkerdarstellung', *LÄ* II, 315-321.
- Heltzer, M., 1975, 'On Tithe Paid in Grain in Ugarit', *IEJ* 25, 124-128.
- Heltzer, M., 1977, 'The metal trade of Ugarit and the problem of transportation of commercial goods', *Trade in the Ancient Near East* (XXIII Rencontre Assyriologique Internationale, Birmingham 1976), London (= *Iraq* 39), 203-211.
- Heltzer, M., 1987, 'Olive growing and olive oil in Ugarit', *Olive Oil*, 106-117.
- Heltzer, M., 1988, 'Kition according to the Biblical Prophets and Hebrew Ostraca from Arad', *RDAC*, 167-171.
- Henning, W.B., 1968/1977, 'Ein persischer Titel im Altaramäischen', *In Memoriam P. Kahle*, Berlin, 138-145 (= *W.B. Henning Selected Papers II* (ActIr 15), Leiden 1977, 659-666).
- Hermann, A., 1938, *Die Ägyptische Königsnovelle*, Glückstadt.
- Hermay, A., 1984, 'Un nouveau relief greco-perse en Cilicie', *RA*, [1984], 289-300.
- Hermay, A., 1985, 'Un nouveau chapiteau Hathorique trouvé à Amathonte', *BCH* 109, 657-699.
- Hermay, A., 1987, 'Amathonte de Chypre et les Phéniciens', *Studia Phoenicia* 5, 389-390.
- Herr, L.G., 1988, 'Tripartite Pillared Buildings and the Market Place in Iron Age Palestine', *BASOR* 272, 47-67.
- Herrenschmidt, Cl., 1976, 'Désignation de l'Empire et concepts politiques de Darius Ier d'après ses inscriptions en vieux-perse', *StIr* 5, 33-65.
- Herrenschmidt, Cl., 1977, 'Les créations d'Ahuramazda' *StIr* 6, 11-58.
- Herrenschmidt, Cl., 1980, 'L'empire perse achéménide', in: M. Duverger (ed.), *Le Concept d'Empire*, Paris, 69-102.
- Herrenschmidt, Cl., 1985, 'Une lecture iranienne du poème de Symmachos dédié à Arbinas, dynaste de Xanthos', *REA* 87, 125-136.
- Herrmann, P., 1981, 'Teos und Abdera im 5. Jahrhundert v. Chr.', *Chiron* 11, 1-30.
- Herzfeld, H., 1968, *The Persian Empire. Studies in geography and ethnography of the Ancient Near East*, (hsg. v. G. Walser), Wiesbaden.
- Heuser, G., 1929, *Die Personennamen der Kopten* (Studien zur Epigraphik und Papyruskunde, Band I, Schr. 2), Leipzig.
- Hill, G., 1940, *A History of Cyprus I*, Cambridge.
- Hill, G.F., 1900, *Catalogue of the Greek Coins of Lycaonia, Isauria and Cilicia* (= *BMC Lycaonia*), London.
- Hill, G.F., 1919, 'Notes on the Imperial Persian Coinage', *JHS* 39, 116-29.
- Hintze, F., 1973, 'Meroitic chronology: problems and prospects', *Sudan im Altertum* = *Meroitica* 1, 127-144.
- Hinz, W., 1969, *Altiranische Funde und Forschungen*, Berlin.
- Hinz, W., 1972, 'Achämenidische Hofverwaltung', *ZA* 61, 260-311.
- Hinz, W., 1973, *Neue Wege im Altpersischen*, (Göttinger Orientforschungen III. Reihe: Iranica, Bd. 3), Wiesbaden.
- Hinz, W., 1975a, *Altiranisches Sprachgut der Nebenüberlieferungen*, (Göttinger Orientforschungen III, 3), Wiesbaden.
- Hinz, W., 1975b, 'Darius und der Suezkanal', *AMI* 8, 115-121.
- Hinz, W., 1979, *Darius und die Perser*, Bd. 2, Baden-Baden.

- Hjelmqvist, H., 1973, 'Some economic plants from Ancient Cyprus', in: Karageorghis, V. (ed.), *Excavations in the Necropolis of Salamis III*, Nicosia, App. VI, 231-255.
- Hjelmqvist, H., 1979, 'Some economic plants and weeds from the Bronze Age of Cyprus', in: Ögrink, Ulla (ed.), *Hala Sultan Tekke 5*, (SIMA 45.7), Göteborg, 110-133.
- Högemann, P., 1985, *Alexander der Große und Arabien*, München.
- Hoffman, G., 1985, 'The Seal of Gobryas: Persian Patronage, Near Eastern Iconography and Greek Oriented Style' (unpublished paper presented at the College Art Association of America), Los Angeles.
- Hoffmann, K., 1976, *Aufsätze zur Indo-Iranistik II*, Wiesbaden.
- Hofmann, I., Vorbichler, A., 1980, 'Das Kambysebild bei Herodot', *AfO* 27, 86-105.
- Hofstetter, J., 1972, 'Zu den griechischen Gesandtschaften nach Persien' in: Walser, G. (Hsg.), *Beiträge zur Achämenidengeschichte*, Wiesbaden, 94-107.
- Holladay, J.S., 1982, *Cities of the Delta: Tell el Maskhuta*, Malibu, Cal.
- Holm-Rasmussen, T., 1988, 'Collaboration in Early Achaemenid Egypt: A New Approach', *Studies in Ancient History and Numismatics presented to Rudi Thomsen*, Copenhagen, 29-38.
- Hopkins, D., 1985, *The Highlands of Canaan. Agricultural life in the Early Iron Age*, Sheffield.
- Hopper, R.J., 1979, *Trade and Industry in Classical Greece*, London.
- Hornblower, S., 1982, *Mausolus*, Oxford.
- Houwink ten Cate, Ph.H.J., 1961, *The Luwian Population Groups of Lycia and Cilicia Aspera during the Hellenistic Period*, Leiden.
- Hughes, G.H., et al., 1954, *Reliefs and Inscriptions at Karnak III. The Bubastite Portal* (OIP 74), Chicago.
- Hughes, G.R., 1984, 'The So-Called Pherendates Correspondence', in: Thissen, H.-J., Zauzich, K.Th. (Hsg.), *Grammata Demotika. Festschrift f. E. Lüddeckens z. 15. Juni 1983*, Würzburg, 75-86.
- Huyse, Ph., 1990a, 'Ein iranischer Name auf einem koptischen Papyrus' *Enchoria* 17.
- Huyse, Ph., 1990b, *Iranische Namen in den Griechischen Dokumenten Ägyptens*, (Iranisches Personennamenbuch V/6a), Wien.
- Humbert, J.-B., 1988, 'Tell Keisan entre mer et montagne. L'archéologie entre texte et contexte', in: Laperrousaz, E.M. (ed.), *Archéologie, art et histoire de la Palestine*, Paris, 65-84.
- Humphreys, S.C., 1978, *Anthropology and the Greeks*, London.
- Huxley, G.L., 1966, *The Early Ionians*, London.
- Isager, S. & Hansen, M.H., 1975, *Aspects of Athenian Society in the Fourth Century B.C.*, Odense.
- Ito, G., 1976, 'Gathica XIV-XV', *Orient* 12, 47-66.
- Jaillon, M., 1890, 'Lettre à M. Golénischeff au sujet des monuments perses de l'Isthme', *RT* 13, 97-99.
- Jameson, M., 1983, 'Famine in the Greek world', in: Garnsey, P., Whittaker, C.R. (eds.), *Trade and Famine in Classical Antiquity*, Cambridge, 6-16.
- Jansen, H.L., 1950, *The Coptic Story of Cambyse's Invasion of Egypt. A critical analysis of its literary form and its historical purpose*, Oslo.
- Jeffery, L.H., 1976, *Archaic Greece. The City-States c.700-500 B.C.*, London.
- Jehasse, J. & L., 1973, 'Un rhyton à protome de bœuf', *Salamine IV. Anthologie salaminienne*, Paris, 85-92.
- Jenkins, G.K., 1972, *Ancient Greek Coins*, London/New York.

- Johnson, J.H., 1984, 'Is the Demotic Chronicle an anti-Greek tract?', in: Thissen, H.-J., Zauzich, K.Th. (Hsg.), *Grammata Demotika. Festschrift f. E. Lüddeckens* z. 15. Juni 1983, Würzburg, 107-124.
- Johnston, A.W., Jones, R.E., 1978, 'The "SOS" Amphora', *BSA* 73, 103-141.
- Jones, B.W., Whitehorne, J.E.G., 1983, *Register of Oxyrhynchites, 30 B.C.-96 A.D.* (American Studies in Papyrology 25), Chico, Cal.
- Josephson, J.A., 1988, 'An altered royal head of the 26th dynasty', *JEA* 74, 232-235.
- Judas, A., 1863, 'Sur diverses médailles à légendes araméennes', *RN* (n.s.) 8, 103-119.
- Judeich, W., 1892, *Kleinasiatische Studien*, Marburg.
- Justi, F., 1895, *Iranisches Namenbuch*, Marburg.
- Kaplony-Heckel, U., 1985, 'Die in Susa neu entdeckte Statue des Darius', *Texte aus der Umwelt des Alten Testaments* 1/6, Berlin, 609-613.
- Karageorghis, V., 1959, 'Chronique des fouilles et découvertes archéologiques à Chypre', *BCH* 83, 336-361.
- Karageorghis, V., 1964, 'Excavations in the Necropolis of Idalion, 1963', *RDAC*, 28-84.
- Karageorghis, V., 1967, *Excavations in the Necropolis of Salamis I*, Nicosia.
- Karageorghis, V., 1968, *Chypre* (Archaeologia Mundi), Genève.
- Karageorghis, V., 1982, *Cyprus. From the Stone Age to the Romans*, London.
- Karageorghis, V., Vermeule, C.C., 1966, *Sculpture from Salamis II*, Nicosia.
- Katzenstein, H.J., 1989, 'Gaza in the Persian period', *Transeuphratène* 1, 67-86.
- Katznelson, I.S., 1966, 'Kambesweden et Khababash', *ZAS* 92, 89-93.
- Kent, R.G., 1943, 'Old Persian texts IV. The lists of provinces', *JNES* 2, 302-306.
- Kent, R.G., 1950/1953, *Old Persian. Texts. Lexicon. Grammar*, New Haven, Conn.
- Kestemont, G., 1983, 'Tyr et les Assyriens' in: *Studia Phoenicia* 1/2, 53-78.
- Kestemont, G., 1985, 'Les Phéniciens en Syrie du Nord' in: *Studia Phoenicia* 3, 135-161.
- Kienitz, F.K., 1953, *Die politische Geschichte Ägyptens vom 7. bis zum 4. Jh. vor der Zeitenwende*, Berlin.
- Kienitz, F.K., 1967, 'Die Saïtische Renaissance', in: Cassin E., Bottéro J., Vercoutter J. (eds.), *Die altorientalischen Reiche III: Die erste Hälfte des 1. Jahrtausends* (Fischer Weltgeschichte 4), Frankfurt am Main, 256-82.
- Kitchen, K., 1971, 'Punt and how to get there', *Or* 40, 84-207.
- Kitchen, K., 1983, 'Further thoughts on Egyptian chronology in the Third Intermediate Period', *RdE* 34, 59-69.
- Kitchen, K., 1986, *The Third Intermediate Period*,² Warminster.
- Kitchen, K., n.d., 'Raamses, Succoth and Pithom', in: *Who was the Pharaoh of the Exodus?* (Proceedings of Symposium at Memphis, Tennessee, April 1987).
- Kjeldsen, K., Zahle, J., 1976, 'A Dynastic Tomb in Central Lycia', *ActArch* 47, 29-46.
- Kleiner, G., 1966, *Alt-Milet*, Berlin.
- Kleiner, G., 1968, *Die Ruinen von Milet*, Berlin.
- Knapp, A.B., 1983, 'An Alashiya Merchant at Ugarit', *Tel Aviv*, 10/1, 38-45.
- Koch, H., 1982, "'Hofschatzwarte" und "Schatzhäuser" in der Persis', *ZA* 71, 232-247.
- Koch, H., 1986, 'Die achämenidische Poststrasse von Persepolis nach Susa', *AMl* 19, 133-147.
- Koopmans, J.J., 1962, *Aramäische Chrestomathie I-II*, Leiden.
- Kornfeld, W., 1978, *Onomastica aramaica aus Ägypten*, (SbÖAW 333), Wien.
- Kraay, C.M., 1962/3, 'Monnaies provenant du site de Colophon', *RSN* 42, 11-3.

- Kraay, C.M., 1964, 'Hoards, Small Change and the Origins of Coinage', *JHS* 84, 76-91.
- Kraay, C.M., 1976, *Archaic and Classical Greek Coins*, London.
- Kraeling, E., 1953, *The Brooklyn Museum Aramaic Papyri*, New Haven, Conn.
- Kuhrt, A., 1987, 'Usurpation, Conquest and Ceremonial: from Babylon to Persia', in: Cannadine, D.N., Price, S.R.F., (eds.), *Rituals of Royalty: Power and Ceremonial in Traditional Societies*, Cambridge, 20-55.
- Kuhrt, A., 1988, 'Earth and Water', *AchHist* III, 87-100.
- Kuhrt, A., 1990, 'Achaemenid Babylonia: Sources and problems', *AchHist* IV, 177-194.
- Kuhrt, A., Sherwin-White, S., 1987, 'Xerxes' Destruction of Babylonian Temples' in: *AchHist* II, 69-78.
- Kurt, D., 1975, *Den Himmel stützen* (= Rites égyptiens II), Köln/Bruxelles.
- Laffineur, R., 1986, *Amathonte III Testimonia 3. L'orfèvrerie*, Paris.
- Lambert, M., 1965, 'Inscription royale de l'époque d'Agadé', *RAss* 59, 177-188.
- Lambertz, M., 1907, *Die griechischen Sklavennamen*, Wien.
- Lang, M., 1972, 'War and the rape motif, or why did Cambyses invade Egypt?', *PAPS* 116, 410-414.
- Laroche, E., 1963, 'Le dieu anatolien Sarruma', *Syria* 40, 277-302.
- Laroche, E., 1966, *Les noms des Hittites*, Paris.
- Laroche, E., 1974, 'Les epitaphes lyciennes' in: Demargne, P. (ed.), *Fouilles de Xanthos V. Tombes-maisons, tombes rupestres et sarcophages*, Paris, 123-148.
- Laroche, E., 1981, 'Les noms des Hittites: supplément', *Hethitica* 4, 3-58.
- Launey, M., 1949-50, *Recherches sur les armées hellénistiques* (Bibliothèque des Ecoles Françaises d'Athènes et de Rome. Fasc. 169), 2 vols., Paris.
- Law, R.C.C., 1978, 'North Africa in the period of Phoenician and Greek colonization' in: *CHA* II, 87-147.
- Leahy, A., 1984, 'The date of Louvre A 39', *GM* 70, 45-58.
- Leahy, A., 1988, 'The earliest dated monument of Amasis and the end of the reign of Apries', *JEA* 74, 183-200.
- Leclant, J., 1972, 'Remarques préliminaires sur le matériel égyptien et égyptisant recueilli à Chypre', in: Karageorghis, V., Christodoulos, A. (eds.), *Praktika tou Protou Diethnous Kyprologikou Synedriou* (Nicosia 1969), Nicosia, 81-84.
- Lefébvre, G., 1907, *Inscriptiones Graecae Aegypti. Inscriptiones Christianae Aegypti*, vol. V., Le Caire (repr. Chicago 1978).
- Legrand, Ph.-E. (éd.), 1942-1954, *Hérodote*, Paris (11 vols.).
- Lemaire, A., 1987, 'Notes d'épigraphie nord-ouest sémitique', *Semitica* 37, 47-55.
- Lemaire, A., 1989a, 'Les inscriptions palestiniennes d'époque perse: un bilan provisoire', *Transeuphratène* 1, 87-105.
- Lemaire, A., 1989b, 'Remarques à propos du monnayage cilicien d'époque perse et de ses légendes araméennes', *REA* 91, 141-156.
- Lemaire, A., Lozachmeur, H., 1987, 'Bīrāh/birtā' en araméen', *Syria* 64, 261-266.
- Leningrad Catalogue 1985, *Ermitazh: Antichnoe khudozhestvennoe serebro*, Leningrad.
- Lesquier, J., 1911, *Les institutions militaires de l'Égypte sous les Lagides*, Paris.
- Lévy, E., 1984, 'Naissance du concept de barbare', *Ktèma* 9, 5-14.
- Lewis, D.M., 1968, 'New evidence for the gold-silver ratio', in: Kraay, C.M., Jenkins, G.K. (eds.), *Essays in Greek Coinage presented to Stanley Robinson*, Oxford, 105-110.
- Lewis, D.M., 1958, 'The Phoenician Fleet in 411', *Historia* 7, 392-397.
- Lewis, D.M., 1977, *Sparta and Persia* (Cincinnati Classical Studies, n.s. 1), Leiden.

- Lewis, D.M., 1980, 'Datis the Mede', *JHS* 100, 194-195.
- Lewis D.M., (ed.) 1981, *Inscriptiones Graecae* i³, Berlin.
- Lewis, D.M., 1986, 'Temple inventories in ancient Greece', in: Vickers (ed.) 1986, 71-81.
- Lewis, D.M., 1987, 'The Athenian Coinage Decree', in: Carradice, I., (ed.) 1987, 53-63.
- Lidzbarski, M., 1909-1915, *Ephemeris für semitische Epigraphik* 3, Gießen.
- Linders, T., 1987, 'Gods, gifts, society', *Boreas* 15, 115-22.
- Lipshchitz, N., Waisel, Y., 1973, 'Analysis of the botanical material of the 1969-1970 seasons and the climate history in the Beer-Sheba region', in: Aharoni, Y. (ed.), *Beer-Sheba I Excavations at Tel Beer-Sheba, 1969-1971 Seasons*, Tel Aviv, 97-105.
- Lipiński, E., 1981-4, 'Un culte de K'an et de HATHYA à Eléphantine au Ve s. av. n. è.', *Folia Orientalia* 22, 5-11.
- Lipiński, E., 1967, 'Recherches ugaritiques. 2. "Amarrage à Tyr"', *Syria* 44, 282-284.
- Lipiński, E., 1989, '"Cellériers" de la province de Juda', *Transeuphratène* 1, 107-110.
- Liverani, M., 1979, 'The ideology of the Assyrian empire', in: Larsen, M.T., (ed.), *Power and Propaganda: a symposium on ancient empires*, Copenhagen, 297-317.
- Lloyd, A.B., 1972, 'Tirames and the Saite Navy', *JEA* 58, 268-79.
- Lloyd, A.B., 1974, *Herodotus: Book ii, Introduction*, Leiden.
- Lloyd, A.B., 1975, 'Once more Hammamat 191' *JEA* 61, 54-66.
- Lloyd, A.B., 1976, *Herodotus: Book ii, Commentary on 1-98*, Leiden.
- Lloyd, A.B., 1977, 'Necho and the Red Sea', *JEA* 63, 142-55.
- Lloyd, A.B., 1982, 'The inscription of Udjahorresnet: a collaborator's testament', *JEA* 68, 166-180.
- Lloyd, A.B., 1983, 'The Late Period', in: Trigger, B. et al. *Ancient Egypt: A Social History*, Cambridge, 279-348.
- Lloyd, A.B., 1988a, 'Herodotus and Cambyse: some thoughts on recent work', *AchHist* III, 55-66.
- Lloyd, A.B., 1988b, *Herodotus: Book ii, Commentary on 99-182*, Leiden.
- Lombardo, M., 1983, 'Habrosyne e habra nel mondo greco arcaico', in: *Atti del convegno di Cortona: Forme di contatto e processi di trasformazione nelle società antiche*, Pisa-Roma, 1077-1103.
- London Catalogue 1976, *Thracian Treasures from Bulgaria*, (British Museum).
- London Catalogue 1986, A. Fol, B. Nikolov & R. F. Hodinott, *The New Thracian Treasure from Rogozen, Bulgaria* (British Museum).
- Loroux, N., 1981, *Les enfants d'Athènes*, Paris.
- Lorton, D., 1971, 'The supposed expedition of Ptolemy II to Persia', *JEA* 57, 160-164.
- Lüddeckens, E., 1960, *Ägyptische Eheverträge*, Wiesbaden.
- Lüddeckens, E., 1980-, *Demotisches Namenbuch*, Wiesbaden.
- Luschey, H., 1983a, 'Die Darius-Statuen und ihre Rekonstruktion', *AMI Ergb* 10, 191-206.
- Luschey, H., 1983b, 'Thrakien als ein Ort der Begegnung der Kelten mit der iranischen Metallkunst', in: Boehmer, R.M., Hauptman, H., (Hrsg.), *Beiträge zur Altertumskunde Kleinasiens (Festschrift K. Bittel)*, Mainz, 313-329.
- Macadam, M.F.L., 1949, *The Temples of Kawa. I. The Inscriptions*, London.
- MacCoul, L.S.B., 1982, 'The Coptic Cambyse Narrative reconsidered', *GRBS* 23, 185-8.
- MacCoul, L.S.B., 1986, 'Coptic Egypt during the Persian occupation: the papyrological evidence', *SCO* 36, 307-313.

- MacMullen, R., 1983, *Soldier and Civilian in the Later Roman Empire*, Cambridge, Mass.
- Magie, D., 1950, *Roman Rule in Asia Minor: to the end of the third century after Christ*, Princeton, N.J.
- Maier, F.G., 1985, 'Factoids in Ancient History: the case of fifth-century Cyprus', *JHS* 105, 32-39.
- Maier, F.G., Wartburg, M.L. von, 1986, 'Ausgrabungen in Alt-Paphos', *AA*, 145-193.
- Maier, F.G., Karageorghis, V., 1984, *Paphos. History and Archaeology*, Nicosia.
- Mainz Catalogue 1979, *Gold der Thraker: Archäologische Schätze aus Bulgarien*.
- Malay, H., Schmitt, R., 1985, 'An inscription recording a new Persian name: Mithrabogus or Mithrabogus', *Epigraphica Anatolica* 5, 27-29.
- Malinine, M., Posener G., Vercoutter J., 1968, *Catalogue des stèles du Sérapéum de Memphis I*, Paris.
- Mallett, M., 1974, *Mercenaries and their Masters*, London.
- Manfredi, V., 1986, *La strada dei Diecimila. Topografia e geografia dell'Oriente di Senofonte*, Milano.
- Martin, T.R., 1985, *Sovereignty and Coinage in Classical Greece*, Princeton, N.J.
- Masqueray, P., 1959-61, *Xenophon, Anabasis*, (Coll. Budé), Paris.
- Masson, O., 1961/1983, *Inscriptions Chypriotes syllabiques. Recueil critique et commenté*, Paris (1e éd. 1961).
- Masson, O., 1967, 'Les inscriptions syllabiques' (Appendice IV), in: Karageorghis, V., *Excavations in the Necropolis of Salamis I*, Nicosia, 132-142.
- Masson, O., 1969, 'Recherches sur les Phéniciens dans le monde hellénistique', *BCH* 93, 679-700.
- Masson, O., 1971, 'Kypriaka IX. Recherches sur les antiquités de Golgoi', *BCH* 95, 305-334.
- Masson, O., 1987, 'L'inscription d'Ephèse relative aux condamnés à mort de Sardes (I. Ephesos 2)', *REG* 100, 225-239.
- Masson, O., Sznycer, M., 1972, *Recherches sur les Phéniciens à Chypre*, Paris.
- Mayrhofer, M., 1972, 'Aus dem perserzeitlichen Ägypten', *AOAW* 109, 317-320.
- Mayrhofer, M., 1973, *Onomastica Persepolitana. Das altiranische Namengut der Persepolis-Täfelchen*, (SbÖAW 286), Wien.
- Mayrhofer, M., 1978, *Supplement zur Sammlung der altpersischen Inschriften*, (SbÖAW) 338/7, Wien.
- Mazzarino, S., 1947, *Fra Oriente e Occidente*, Firenze.
- Mazzarino, S., 1959, 'L'image des parties du monde et les rapports entre l'Orient et la Grèce à l'époque classique', *AAntHung* 7, 85-113.
- Mazzarino, S., 1966, 'Le vie di comunicazione', in: *Atti del Convegno sul tema 'La Persia e il Mondo Greco-romano' (Roma, 11-14 aprile 1965)*, Acc. dei Lincei CCCLXIII, Roma, 75-86.
- Meeks, D., 1972, *Le Grand Texte des Donations au Temple d'Edfu*, Cairo.
- Meeks, D., 1977, 'Les donations aux temples en Egypte', in: Lipiński, E., (ed.), *State and Temple Economy in the Ancient Near East*, Leuven, 605-687.
- Meier, Chr., 1980, *Die Entstehung des Politischen bei den Griechen*, Frankfurt am Main.
- Meiggs, R., Lewis, D.M., 1969, *A Selection of Greek Historical Inscriptions to the End of the Fifth Century B.C.*, Oxford.
- Meillet, A., Benveniste, E., 1931, *Grammaire du vieux-perse*, Paris.
- Meister, R., 1890, 'Herkunft und Dialekt der griechischen Bevölkerung von Eryx und Segesta', *Philologus* 49, 610-1.

- Mélèze-Modrzejewski, J., 1983, 'Le statut des Hellènes dans l'Égypte lagide: bilan et perspectives de recherches', *REG* 96, 241-268.
- Mellink, M.J., 1967, 'Archaeology in Asia Minor', *AJA* 71, 155-174.
- Mellink, M.J., 1974, 'Notes on Anatolian Wall Painting', *Mélanges Mansel*, Ankara, 537-547.
- Ménant, J., 1887a, 'La stèle de Chalouf', *RT* 9, 131-157.
- Ménant, J., 1887b, *Recueil de travaux relatifs à la philologie et à l'archéologie égyptiennes et assyriennes* 8, Paris.
- Meritt, B.D., Wade-Gery, H.T., McGregor, M., 1939, *The Athenian Tribute Lists*, vol. 1, Cambridge, Mass.
- Meritt, B.D., Wade-Gery, H.T., McGregor, M., 1949, *The Athenian Tribute Lists*, vol. 2, Princeton, N.J.
- Meritt, B.D., Wade-Gery, H.T., McGregor, M., 1950, *The Athenian Tribute Lists*, vol. 3, Princeton, N.J.
- Meritt, B.D., 1975, 'Perikles, the Athenian Mint, and the Hephaisteion', *PAPS* 119, 267-74.
- Merker, I.L., 1975, 'A Greek Tariff Inscription in Jerusalem', *IEJ* 25, 238-244.
- Metzger, H., 1971, 'Sur deux groupes de reliefs greco-perses d'Asie Mineure', *AC* 40, 505-525.
- Metzger, H., 1974, 'La stèle trilingue du Létôon de Xanthos. Le texte grec', *CRAI*, 82-93.
- Metzger, H., 1975, 'Ekphora, convoi funèbre cortège de dignitaires en Grèce et à la périphérie du monde grec', *RA* 1975, 209-220.
- Metzger, H., Laroche, E., Dupont-Sommer, A., Mayrhofer, M., 1979, *Fouilles de Xanthos VI: La stèle trilingue du Létôon*, Paris.
- Metzler, D., 1977, 'Reichsbildung und Geschichtsbild bei den Achämeniden', in Kippenberg, H. (ed.), *Seminar. Die Entstehung der antiken Klassengesellschaft*, Frankfurt, 279-312.
- Meulenaere, H. de, 1968, 'La famille du roi Amasis', *JEA* 54, 183-7.
- Meulenaere, H. de, 1975, 'Elkab', *LÄ* I, 1225-1227.
- Meyer, Ed., 1913, 'Bericht über eine Expedition nach Ägypten zur Erforschung der Darstellungen der Fremdvölker', *SPAW*, Berlin (Microfiche-Ed. Wiesbaden 1973).
- Meyer, Ed., 1936, *Geschichte des Altertums*, IV³.1, Stuttgart.
- Mihailov, G., 1969, 'Les Thraces en Égypte', *Linguistique Balkanique* 13.1, 31-44.
- Miller, M.C., 1985, *Persepolis. The arts of the east in fifth century Athens*, (diss. Cambridge, Mass.), Ann Arbor.
- Milne, J.G., 1941, *Colophon and its Coinage: A Study*. (Numismatic Notes and Monographs 96), New York.
- Minns, E.H., 1915, 'Parchments of the Parthian period from Avroman in Kurdistan', *JHS* 35, 22-65.
- Mitchell, S.M., 1976, 'Requisitioned transport in the Roman empire', *JRS* 66, 106-131.
- Momigliano, A.D., 1984, 'Persian Empire and Greek Freedom', in: *Settimo contributo alla storia degli studi classici e del mondo antico*, Roma, 61-75.
- Mommsen, H., Perlman, I., Yellin, J., 1984, 'The Provenience of the Imkl Jars', *IEJ* 34, 89-113.
- Monloup, Th., 1984, *Salamine XII. Les figurines de terre cuite de tradition archaïque*, Paris.
- Mørkholm, O., 1959, 'A South Anatolian Coin Hoard', *ActArch* 30, 184-200.

- Mørkholm, O., 1964, 'The classification of Lycian coins before Alexander the Great', *JNG* 14, 65-76.
- Mørkholm, O., Neumann, G., 1978, *Die lykischen Münzlegenden*, (Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen), Göttingen.
- Mørkholm O., Zahle J., 1972, 'The Coinage of Kuprili. A Numismatic and Archaeological Study', *ActArch* 43, 57-113.
- Mørkholm O., Zahle J., 1976, 'The Coinages of the Lycian Dynasts Kheriga, Kherēi, and Erbbina. A Numismatic and Archaeological Study', *ActArch* 47, 47-90.
- Moorey, P.R.S., 1975, 'Iranian Troops at Deve Hüyük in Syria in the Earlier Fifth Century B.C.', *Levant*, 7, 108-117.
- Moorey, P.R.S., 1980, *Cemeteries of the First Millennium B.C. at Deve Hüyük* (BAR International Series 87), Oxford.
- Moorschauer, S.N., 1988, 'Reflections on the Bentresh Stela', *SAK* 15, 203-233.
- Moret, A., 1933, 'La stèle de Napata: nouveau récit des campagnes de Thoutmès III contre les Mitanniens', *CRAI* 326-339.
- Morkot, R.G., 1987, 'Studies in New Kingdom Nubia 1. Politics, economics and ideology: Egyptian imperialism in Nubia', *Wepwawet* 3, 29-49.
- Morkot, R.G., 1990, 'Post-pharaonic Nubia: re-assessing the evidence', *Studies in Ancient Chronology* 2, London (in press).
- Morrison, J.S., 1941, 'The Greek Trireme', *The Mariner's Mirror* 27, 14-44.
- Morrison, J.S., Coates, J.F., 1986, *The Athenian Trireme*, Cambridge.
- Morrison, J.S., Williams, R.T., 1968, *Greek Oared Ships 900-322 B.C.*, Cambridge.
- Moscow Catalogue 1986: *Frakiiskii klad iz Rogozena*, (Moscow, Pushkin Museum).
- Moysey, R., 1975, *Greek relations with the Persian satraps (371-343 B.C.)*, diss. Princeton.
- Moysey, R.A., 1986, 'The Silver Stater Issues of Pharnabazos and Datames. From the Mint of Tarsus in Cilicia', *American Numismatic Society Museum Notes* 31, 7-61.
- Müller, C., 1975, 'Stadt und Tempel von Elephantine', *MDAI(K)* 31, 39-84.
- Müller, W.W., 1987, 'Het belang van de wierookhandel voor het antieke Zuid-Arabië', *Phoenix* 33, 30-54.
- Mulliez, D., 1982, 'Notes sur le transport du bois', *BCH* 106, 107-118.
- Murray, O., 1980, *Early Greece*, Glasgow.
- Murray, O., 1988, 'The Ionian revolt', *CAH* IV², 461-490.
- Muscarella, O.W., 1969, 'Rev. of G. Walser, Die Völkerschaften auf den Reliefs von Persepolis', *JNES* 28, 280-285.
- Muscarella, O.W., 1980 'Excavated and unexcavated Achaemenian art', in: Schmandt-Besserat (ed.) 1980, 31-35.
- Musti, D., 1984, 'Il giudizio di Gorgia su Cimone in tema di *chremata*', *RFIC* 112, 129-153.
- Musti, D., 1985, 'Pubblico e privato nella democrazia periclea', *QUCC* (n.s.) 20, 7-17.
- Musti, D., 1987, 'Protagonismo e forma politica nella città greca', in: *Il protagonismo nella storiografia classica* (XVIe giornate filologiche genovesi), Genova, 9-36.
- Mutafian, Cl., 1988, *La Cilicie au carrefour des Empires*, I-II, Paris.
- Myres, J.L., 1914, *Handbook of the Cesnola Collection of Antiquities from Cyprus*, New York.
- Na'aman, N., 1979, 'The Brook of Egypt', *Tel Aviv* 6, 68-90.
- Naour, Ch., 1980, *Tyriaion en Cabalide: épigraphie et géographie historique*, Zutphen.
- Naveh, J., 1970, *The Development of the Aramaic Script*, Jerusalem.
- Naveh, J., 1973, 'The Aramaic Ostraca', in: Aharoni, Y. (ed.), *Beer-Sheba. I. Excavations at Tel Beer-Sheba, 1969-1971 Seasons*, Tel Aviv, 79-82.

- Naveh, J., 1979, 'The Aramaic Ostraca from Tel Beer-Sheba (seasons 1971-1976)', *Tel Aviv* 6/3-4, 182-198.
- Naveh, J., 1981, 'The Aramaic ostraka from Tell-Arad' in: Aharoni, Y., *Arad inscriptions* (IES), Jerusalem, 153-176.
- Naveh, J., 1985, 'Writing and Scripts in Seventh-Century B.C.E. Philistia. The new evidence from Tell Jemmeh', *IEJ* 35, 8-21.
- Naveh, J., Shaked, Sh., 1973, 'Ritual Texts or Treasury Documents?', *Or* 42, 445-457.
- Naville, E., 1887, *The Mound of the Jew*, London.
- Naville, E., 1902, 'La stèle de Pithom', *ZAS* 40, 66-75.
- Nenci, G., 1983, 'Tryphé e colonizzazione', in: *Atti del convegno di Cortona: Forme di contatto e processi di trasformazione nelle società antiche*, Pisa-Roma, 1019-1031.
- Nicolaou, I., 1984, *Prosopography of Ptolemaic Cyprus*, Nicosia.
- Nicolaou, I., 1986, 'Cypriots in the East and West. Foreigners in Cyprus (Archaic to Roman Period)', *Acts of the International Archaeological Symposium Cyprus between the Orient and the Occident* (Nicosie 1985), Nicosia, 423-38.
- Niemeyer, H.G. (ed.), 1982, *Phönizer im Westen*, Mainz.
- Noe, S.P., 1956, 'Two hoards of Persian Sigloi', *Numismatic Notes and Monographs* 136, 1-44.
- Nöldeke, Th., 1884, 'Rez. P. Krumbholz, *De Asiae Minoris satrapis persicis*', *GGA*, 290-300.
- Nylander, C., 1982, 'Il milite ignoto: un problema nel mosaico di Alessandro', *La Regione Sotterrata dal Vesuvio — Studi e Prospettive* (Università degli studi di Napoli), Napoli, 689-695.
- Nylander, C., 1983, 'The standard of the Great King — a problem in the Alexander mosaic', *Opuscula Romana* 14, 19-37.
- Oates, J.F., 1963, 'The status designation *PERSES TES EPIGONES*', *YCS* 18, 1-129.
- O'Connor, D., 1982, 'Egypt, 1552-664 BC', *CHA* I, 830-940.
- Oertel, F., 1964, 'Der antike Suezkanal', in: Reppen, K. (ed.), *Spiegel der Geschichte: Festschrift Braubach*, Münster, 18-51.
- Oliver, A. Jr., 1977, *Silver for the Gods*, Toledo, Ohio.
- Olmstead, A.T., 1948, *History of the Persian Empire*, Chicago.
- Oppenheim, A.L., 1967, 'Essay on overland trade in the first millenium B.C.', *JCS* 21, 236-254.
- Ormerod, H.A., Robinson, E.S.G., 1914, 'Inscriptions from Lycia', *JHS* 34, 1-35.
- Osborne, M.J., 1973, 'Orontes', *Historia*, 22, 515-551.
- Osing, J., 1981, 'Zu einer Fremdvölker-Kachel aus Medinet-Habu', *MDAIK* 37, 389-391.
- Owen, D., 1981, 'An Akkadian letter from Ugarit at Tel Aphek', *Tel Aviv* 8/1, 1-17.
- Pardce, D., 1978, 'Letters from Tel Arad', *UF* 10, 289-336.
- Parker, S.Th., 1976, 'The Objectives and Strategy of Cimon's Expedition to Cyprus', *AJPh* 97, 30-38.
- Paton, W.R., Hicks, E.L., 1891, *The Inscriptions of Cos*, Oxford.
- Perreault, J.Y., 1986, 'Céramiques et échanges: les importations attiques au Proche-Orient, du VIe au milieu du Ve s. av. J.C. Les données archéologiques', *BCH* 110, 145-175.
- Perrot, J., Ladiray, D., 1974, 'La porte de Darius à Suse', *CDAFI* 4, 43-56.
- Pestman, P.W., 1963, 'A proposito dei documenti di Pathyris II: Περσαι τῆς ἐπιγονῆς', *Aegyptus* 43, 15-53.
- Pestman, P.W., Boswinkel, E., 1982, *Les archives privées de Dionysios, fils de Kephala. Textes grecs et démotiques* (P.L.Bat. 22a), Leiden.

- Petit, Th., 1988a, 'L'évolution sémantique des termes hébreux et araméens *phh* et *sgn* et accadiens *pāhatu* et *šaknu*', *JBL* 107, 53-67.
- Petit, Th., 1988b, 'A propos des 'satrapies' ionienne et carienne', *BCH* 112, 307-322.
- Pfuhl, E., Möbius, H., 1977-79, *Die ostgriechischen Grabreliefs* (2 Bände), Mainz.
- Picard, O., 1980, *Les Grecs devant la menace perse*, Paris.
- Piccirilli, L., 1988, *Efiatte*, Genova.
- Piccirilli, L., 1990, in: Manfredini, M., Piccirilli, L., (edd.), *Plutarco, La vita di Cimone*, Milano.
- Porten, B., 1968, *Archives from Elephantine. The life of an ancient Jewish military colony*, Berkeley, Cal..
- Porten, B., 1974, *Jews of Elephantine and Arameans of Syene. Aramaic Texts with Translation*, ed. and newly translated by B. Porten in coll. with J.C. Greenfield, Jerusalem.
- Porten, B., 1984, 'The Jews in Egypt', *CHJ* 1, 372-400.
- Porten, B., 1985, 'Two Aramaic Contracts Without Dates: New Collations (C 11, 49)', *BASOR* 258, 41-52.
- Porten, B., 1986a, *Institute for the Study of Aramic Papyrus. Select Aramaic Papyri from Ancient Egypt*, Jerusalem.
- Porten, B., 1986b, 'Une autre lettre araméenne à l'Académie des Inscriptions (AI 2-4), une nouvelle reconstruction', *Semitica* 36, 71-86.
- Porten, B., 1987, 'Cowley 7 Reconsidered', *Or* 56, 89-92.
- Porten, B., Yardeni, A., 1986, *Textbook of Aramaic Documents from Ancient Egypt I. Letters*, Jerusalem.
- Porter, B., Moss, R.L.B., 1927-1951, *Topographical Bibliography of ancient Egyptian hieroglyphic texts, reliefs and paintings IV-V*, Oxford.
- Posener, G., 1934, 'A propos de la stèle de Bentresh', *BIFAO* 34, 75-81.
- Posener, G., 1936, *La première domination perse en Egypte*, (IFAO Bibliothèque d'Etude 11), Le Caire.
- Posener, G., 1938, 'Le canal du Nil à la Mer Rouge avant les Ptolémées', *CdE* 13, 259-273.
- Potts, D., 1986, 'The booty of Magan', *OrAnt* 25, 271-285.
- Pouilloux, J., 1988, 'Etrangers à Kition et Kitiens à l'étranger', *RDAC*, 95-99.
- Préaux, C., 1978, *Le monde hellénistique*, Paris.
- Preisigke, F., 1922, *Namenbuch enthaltend alle griechischen, lateinischen, ägyptischen, hebraeischen, arabischen und sonstigen (...) Menschennamen, soweit sie in griechischen Urkunden (...) Aegyptens sich vorfinden*, Heidelberg.
- Price, M., 1979, 'Histiaeus, Son of Tymnes, Tyrant of Termara, Caria', *NNF-NYTT Meddelelser fra Norsk Numismatisk Forening* 4, 8-11.
- Price, M. & Waggoner, N., 1975, *Archaic Greek Silver Coinage: The 'Asyut' Hoard*, London.
- Prochorov, V., 1880, *Bolgarskiya raskopki bliz' Eski-zagr'i*, St Petersburg.
- Puech, E., 1980, 'Inscriptions, incisions et poids', *Keisan*, 301-310.
- Pugliese Carratelli, G., 1966, 'Le guerre mediche e il sorgere della solidarietà ellenica', in: *Atti del convegno dell'Accademia dei Lincei: La Persia e il mondo greco-romano*, Roma, 147-156.
- Quaegebeur, J., 1977, 'Les 'Saints' égyptiens préchrétiens', *OLP* 8, 129-143.
- Quaegebeur, J., Clarysse, W., Vanmaele, B., 1985, 'The Memphite triad in Greek papyri', *GM* 88, 25-37.
- Raditsa, L., 1985, 'Iranians in Asia Minor', *CHI* 3/1, 100-114.
- Ramsay, W.M., 1883, 'The Graeco-Roman Civilization in Pisidia', *JHS* 4, 23-45.

- Ramsay, W.M., 1888, 'Laodiceia combusta and Sinethandos', *Ath.Mitt.* 13, 233-272.
- Ramsay, W.M., 1895-97, *The Cities and Bishoprics of Phrygia*, (2 vols), Oxford.
- Ranke, H., 1952, *Die ägyptischen Personennamen*, 2.Bd., Glückstadt.
- Rathbone, D.W., 1989, 'The ancient economy and Graeco-Roman Egypt' in: Crisculo, L., Geraci, G. (edd.), *Egitto e Storia Antica dall'Ellenismo all'età araba: bilancia di un confronto* (Atti del colloquio internazionale, Bologna, 31 agosto - 2 settembre 1987) Bologna, 159-176.
- Ray, J.D., 1987, 'Egypt: Dependence and Independence (425-343 B.C.)', *AchHist* 1, 79-95.
- Ray, J.D., 1988, 'Egypt 525-404 B.C.', *CAH IV*², 254-286.
- Redford, D., 1982, 'Pithom', *DA IV*, 1054-8.
- Redford, D., 1986, *Pharaonic King-Lists, Annals and Day-Books*, Mississauga.
- Regling, K., 1914, 'Dareikos und Kroiseios', *Klio* 14, 91-112.
- Reich, N., 1933, 'The codification of the Egyptian laws by Darius', *Mizraim* 1, 178-185.
- Reitlinger, G., 1963, *The Economics of Taste* ii, London.
- Revere, R.B., 1975, 'Les ports de commerce de la Méditerranée orientale et la neutralité des côtes', in: Polanyi, K., Arensberg, C., (eds.), *Les systèmes économiques dans l'histoire et la théorie*, (tr.franç.), Paris [New-York 1957].
- Rey-Coquais, J.P., 1974, *Arados et sa pèrèe aux époques grecque, romaine et byzantine* (BAH 97), Paris.
- Richter, G.M.A., 1949, 'The late 'Achaemenian' or 'Graeco-persian' Gems', *Hesperia* Suppl. VIII, 291-298.
- Roaf, M., 1974, 'The subject peoples on the base of the statue of Darius', *CDAFI* 4, 73-160.
- Robert, J. & L., 1954, *La Carie* II, Paris.
- Robert, L., 1936, *Bibliothèque Nationale. Département des médailles et des antiques. Collection Froehner, I. Inscriptions grecques*, Paris.
- Robert, L., 1937, *Etudes anatoliennes*, Paris.
- Robert, L., 1940, *Les gladiateurs dans l'Orient grec*, Limoges (repr. Amsterdam 1971).
- Robert, L., 1953, 'Le sanctuaire d'Artémis à Amyzon', *CRAI*, 403-415.
- Robert, L., 1960, 'Inscriptions d'Asie Mineure à Leude', *Hellenica* 11-12, 214-262.
- Robert, L., 1962, *Villes d'Asie Mineure*, Paris (2e éd.).
- Robert, L., 1963, *Noms indigènes dans l'Asie mineure gréco-romaine*, Paris.
- Robert, L., 1965, 'D'Aphrodisias à la Lycaonie. Compte rendu du Vol. VIII des Monumenta Asiae Minoris Antiqua', *Hellenica* 13, Paris.
- Robert, L., 1966, 'Une donation de terres à Xanthos', *Documents d'Asie Mineure*, Genève-Paris, 30-39.
- Robert, L., 1969, 'Inscriptions' in: des Gagniers, J., Devambez, P., Kahl, L., Ginouvès, R., *Laodicée du Lycos Le Nymphée. Campagnes 1961-63*, Paris, 247-389.
- Robert, L., 1975, 'Une nouvelle inscription grecque de Sardes: règlement de l'autorité perse relatif à un culte de Zeus', *CRAI*, 306-330.
- Robert, L., 1977, 'Documents d'Asie Mineure', *BCH* 101, 43-132.
- Robert, L., 1978a, 'Les conquêtes du dynaste lycien Arbinas', *JS*, 3-48.
- Robert, L., 1978b, 'Malédiction funéraires grecques', *CRAI*, 241-289.
- Robert, L., 1980, *A travers l'Asie Mineure. Poètes et prosateurs, monnaies grecques, voyageurs et géographie* (BEFAR 239), Paris.
- Robert, [J. et] L., 1983a, *Fouilles d'Amyzon en Carie, I: Exploration, histoire, monnaies et inscriptions*, Paris.
- Robert, L., 1983b, 'Documents d'Asie Mineure XXIII-XXVIII', *BCH* 107, 497-599.

- Robert, L., 1987, *Documents d'Asie Mineure* (BEFAR 239bis), Paris.
- Robertson, M., 1985, 'Beazley and Attic vase-painting', in: Kurtz, D.C. (ed.), *Beazley and Oxford*, Oxford, 19-30.
- Roebuck, C., 1988, 'Trade', *CAH* IV², 446-460.
- Roeder, G., 1959, *Die Ägyptische Götterwelt*, Zürich.
- Root, M.C., 1979, *The King and Kingship in Achaemenid Art* (ActIr 19), Leiden.
- Root, M.C., 1985, 'The Parthenon Frieze and the Apadana Reliefs at Persepolis: Reassessing a Programmatic Relationship', *AJA* 89, 103-120.
- Root, M.C., 1988, 'Evidence from Persepolis for the Dating of Persian and Archaic Greek Coinage', *NC* 148, 1-12.
- Root, M.C., 1989, 'The Persian Archer at Persepolis: Aspects of Chronology, Style and Symbolism', *REA* 91, 33-50.
- Root, M.C., 1990, 'Circles of Artistic Programming: Strategies for Studying Creative Process at Persepolis' in: Gunter, A., (ed.), *Investigating Artistic Environments in the Ancient Near East*, Washington D.C., 115-139.
- Root, M.C., Garrison, M.B., forthcoming, 'Royal Name Seals of the Persian Empire'.
- Rosen, B., 1987, 'Wine and Oil Allocations in the Samaria Ostraca', *Tel Aviv*, 13-14 [1986-1987], 39-45.
- Rosivach, V.G., 1987, 'Autochthony and Athenians', *CQ* 37, 294-306.
- Rostovtzeff, M., 1941, *Social and Economic History of the Hellenistic World*, Oxford.
- Rougé, J., 1966, *Recherches sur l'organisation du commerce en Méditerranée sous l'empire romain*, Paris.
- Rougé, J., 1988, 'La navigation en mer Erythrée dans l'Antiquité', in: Salles, J.F., (ed.), *L'Arabie et ses mers bordières I: Itinéraires et voisinages* (TMO 16), 59-74.
- Rowe, A., 1940, 'Newly-identified Monuments in the Egyptian Museum showing the Deification of the Dead together with Brief Details of Similar Objects elsewhere', *ASAE* 40, 1-67; 291-299.
- Saidah, R., 1969, 'Archaeology in the Lebanon 1968-1969', *Berytus*, 18, 119-142.
- Salles, J.-F., 1980, 'Le niveau 4 (Fer II C)', *Keisan*, 131-156.
- Salles, J.-F., 1983, *Kition-Bamboula II. Les égouts de la ville classique*, Paris.
- Salles, J.-F., 1985a, '"Cuvettes" et "mortiers" du Levant au 1er millénaire', *De l'Indus aux Balkans* (Mélanges Deshayes), Paris, 199-212.
- Salles, J.-F., 1985b, 'A propos du niveau 4 de Tell Keisan', *Levant* 17, 203-204.
- Salles, J.F., 1985c, 'Failaka, une île des dieux au large de Koweït', *CRAI* 570-93.
- Salles, J.F., 1987, 'The Arabian-Persian gulf under the Seleucids' in: Kuhrt, A. & Sherwin-White, S. (eds.), *Hellenism in the East: the interaction of Greeks and non-Greeks from Syria to Central Asia after Alexander*, London-Berkeley, 74-109.
- Salles, J.F., 1988, 'La circumnavigation de l'Arabie dans l'antiquité classique', in: *L'Arabie et ses mers bordières. I: Itinéraires et voisinages* (TMO 16), Lyon, 75-102.
- Salles, J.F., 1990, 'Les Achéménides dans le Golfe', *AchHist* IV, 111-130.
- Salmon, P., 1985, 'Les relations entre la Perse et l'Égypte du VIe au IVe siècle av. J.-C.', in: Lipiński, E. (ed.), *The Land of Israel: Cross-Roads of Civilizations*, Leuven, 147-168.
- Sancisi-Weerdenburg, H., 1980, *Yaunā en Persai. Grieken en Perzen in een ander perspectief*, Groningen.
- Sancisi-Weerdenburg, H., 1987, 'The Fifth Oriental Monarchy and Hellenocentrism: Cyropaedia VIII and its Influence', *AchHist* II, 117-131.
- Sancisi-Weerdenburg, H., 1988, 'Was there ever a Median empire?', *AchHist* III, 197-212.

- Schaeder, H., 1960, *Der Mensch in Orient und Okzident*, München.
- Schäfer, H., 1904, 'Eine Meuterei unter Apries', *Klio* 4, 155-62.
- Scheil, V., 1930, 'Inscriptions de Darius à Suez', *RAss* 27, 93-97.
- Schiwek, H., 1962, 'Der Persische Golf als Schifffahrts- und Seehandelsroute', *BJ* 162, 4-97.
- Schlumberger, D., 1953, *L'argent grec dans l'empire achéménide*, Paris.
- Schmandt-Besserat, D., (ed.), 1980, *Ancient Persia: the Art of an Empire* (Invited Lectures on the Middle East at the University of Texas at Austin 4), Malibu, Cal.
- Schmidt, E.F., 1939, *The Treasury of Persepolis and other discoveries in the homeland of the Achaemenians*, (OIC 21), Chicago.
- Schmidt, E.F., 1953, *Persepolis I. Structures. Reliefs. Inscriptions* (OIP 68), Chicago.
- Schmidt, E.F., 1970, *Persepolis III. The Royal Tombs and Other Monuments* (OIP 70), Chicago.
- Schmidt-Colinet, A., 1977, *Antike Stützfiguren*, Frankfurt.
- Schmitt, R., 1971, 'Iranica aus kleinasiatischen Inschriften', *Die Sprache* 17, 177-180.
- Schmitt, R., 1972, 'Ein iranischer Name aus Elephantine: 'SWRT'', *BNF* 7, 143-146.
- Schmitt, R., 1975, 'Einige iranische Namen auf Inschriften oder Papyri', *ZPE* 17, 15-24.
- Schmitt, R., 1976, 'Der Titel "Satrap"', in: Morpurgo-Davies, A., Meid, W., (eds.), *Studies in Greek, Italic and Indo-European Linguistics offered to L.R. Palmer*, Innsbruck, 373-390.
- Schmitt, R., 1978, *Die Iranier-Namen bei Aischylos*, (SbÖAW 237), Wien.
- Schmitt, R., 1980, 'Zu Sprache und Wortschatz der Sāsānideninschriften', *WZKM* 72, 61-82.
- Schmitt, R., 1982a, *Iranische Namen im Lykischen*, (Iranisches Personennamenbuch IV), Wien.
- Schmitt, R., 1982b, 'Iranische Wörter und Namen im Lykischen', Tischler, J., (Hrsg.), *Serta Indogermanica. Festschrift für Günter Neumann zum 60. Geburtstag*, Innsbruck, 373-388.
- Schmitt, R., 1982c, *Iranische Namen in den indogermanischen Sprachen Kleinasiens*, Wien.
- Schmitt, R., 1983, 'Achaemenid Dynasty', in: *Encyclopaedia Iranica* 1/4, London, 414-426.
- Schmitt, R., 1985, 'Ein iranischer Name auf einem demotischen Papyrus', *MSS* 45, 201-210.
- Schmitt, R., 1987, 'Rez. Segal, *Aramaic Texts* 1983', *Kratylos* 32, 145-154.
- Schmitt, R., (im Druck), *Name und Religion. Anthroponomastisches zur Frage der religiösen Verhältnisse des Achaimenidenreiches*.
- Schott, E., 1967, 'Eine datierte Apisbronze', *RdE* 19, 87-98.
- Schottlaender, R., 1965, 'Heraklits angeblicher Aristokratismus', *Klio*, 43-45, 23-29.
- Schreiner, J.H., 1976, 'Anti-Thukydidean Studies in the Pentekontaetia', *Symbolae Osloenses* 51, 19-63.
- Schreiner, J.H., 1977, 'More Anti-Thukydidean Studies in the Pentekontaetia', *Symbolae Osloenses* 52, 19-38.
- Schulten, A., 1933, 'Forschungen in Spanien', *AA* 48 519-22.
- Schulze, W., 1966, *Kleine Schriften*, Göttingen.
- Schwab-Schlott, A., 1972, 'Altägyptische Texte über die Ausmaße Ägyptens', *MDAI(K)* 28, 109-113.
- Schwabacher, W., 1946, 'The Coins of the Vouni Treasury. Contributions to Cypriot Numismatics', *Opuscula Archaeologica* 4, 25-46.

- Seemann, H. & Ward, F., 1984, 'Silber, Metall für alle Tage', *Zeit Magazin*, 2, November, 72-5.
- Segal, J.B., 1983, *Aramaic Texts from North Suqqāra*, London.
- Segert, St., 1983, *Altaramäische Grammatik*, Leipzig².
- Segre, M., 1938, 'Iscrizioni di Licia', *Clara Rhodos* 9, 181-208.
- Seibert, J., 1985, *Die Eroberung des Perserreiches durch Alexander den Grossen auf kartographischer Grundlage*, I-II (TAVO 68), Wiesbaden.
- Sekunda, N.V., 1985, 'Achaemenid Colonization in Lydia', *REA* 87, 7-29.
- Sekunda, N.V., 1988a, 'Notes on the Life of Datames', *Iran* 26, 38-58.
- Sekunda, N., 1988b, 'Persian settlement in Hellespontine Phrygia', *AchHist* III, 175-196.
- Servin, A., 1951, 'Stèles de l'Isthme de Suez', *Bull.Soc.Etud.Hist.et Geog.de l'Isthme de Suez* 3, 25-96.
- Shahbazi, A. Sh., 1975, *The Irano-Lycian Monuments. The Principal Antiquities of Xanthos and its Region as Evidence for Iranian Aspects of Achaemenid Lycia*, Teheran.
- Shahbazi, A.Sh., 1976, 'The Persepolis "Treasury Reliefs" once more', *AMI* 9, 151-156.
- Shea, W.H., 1977, 'A date for the recently discovered eastern canal of Egypt', *BASOR* 226, 31-38.
- Shefton, B.B., 1971, 'Persian Gold and Attic Black-Glazed. Achaemenid Influences on Attic Pottery of the 5th and 4th Centuries', *Orient, Greece and Rome (IXe congrès international d'archéologie classique, Damas 1969) [Annales archéologiques arabes syriennes 21]*, 109-111.
- Sherwin-White, S., 1987, 'Seleucid Babylonia: a Case-Study for the Installation and Development of Greek Rule', in: Kuhrt, A., Sherwin-White, S., (eds.), *Hellenism in the East: the interaction of Greek and non-Greek civilizations from Syria to Central Asia after Alexander*, London-Berkeley, 1-31.
- Shiloh, Y., 1987, 'South Arabian inscriptions from Iron Age Jerusalem', *EI* 19, 82*.
- Shinnie, P., 1967, *Meroe*, London.
- Shinnie, P., 1978, 'The Nilotic Sudan and Ethiopia', *CHA* II, 210-271.
- Shipley, G., 1987, *A History of Samos 800-188 BC*, Oxford.
- Simons, J., 1937, *Handbook for the Study of Egyptian Topographical Lists Relating to Western Asia*, Leiden.
- Singor, H.W., 1988, *Oorsprong en betekenis van de hoplietenphalanx in het archaïsche Griekenland*, Leiden.
- Six, J.P., 1884, 'Le satrape Mazaïos', *NC ser. III vol. 4*, 97-159.
- Šliwa, J., 1974, 'Ägyptische Fayence-Kacheln mit Darstellungen von Fremdvölkern'. In: *Festschrift Ägyptisches Museum Berlin* (Mitteilungen aus der Ägyptischen Sammlung 8), Berlin.
- Snodgrass, A.M., 1967, *Arms and Armour of the Greeks*, London.
- Snodgrass, A.M., 1980, *Archaic Greece*, London.
- Snodgrass, A.M., 1983, 'Heavy Freight in Archaic Greece', in: Garnsey, P., Hopkins, K., Whittaker, C.R., (eds.), *Trade in the Ancient Economy*, Berkeley, Cal., 16-27.
- Snodgrass, A.M., 1984, 'A Corinthian Helmet from the Persian Siege Ramp at Palaepaphos', in: F.G.Maier (Hrsg.), *Alt-Paphos auf Cypern* (6. Trierer Winckelmannsprogramm), Mainz, 45-49.
- Snowden, F.M., 1970, *Blacks in Antiquity. Ethiopians in the Greco-Roman experience*, Cambridge, Mass..
- Sofia Catalogue 1986: 'Katalog na Rogozenskoto sakrovishte', *Izkustvo* 36.

- Solin, H., 1971, *Beiträge zur Kenntnis der griechischen Personennamen in Rom I* (Commentationes Humanarum Litterarum 48), Helsinki.
- Spalinger, A., 1977, 'Egypt and Babylonia: a survey', *SAK* 5, 221-244.
- Spalinger, A., 1978, 'The reign of Chababash: an interpretation', *ZÄS* 105, 142-154.
- Sparkes, B.A., Talcott, L., 1970, *The Athenian Agora XII. Black and Plain Pottery*, Princeton, N.J.
- Spiegelberg, W., 1914, *Die sogenannte Demotische Chronik des Pap. 215 der Bibliothèque Nationale zu Paris*, Leipzig.
- Spyridakis, K., 1935, *Euagoras I. von Salamis*, Nicosia.
- Staerk, W., 1912, *Alte und neue aramäische Papyri*, Bonn.
- Starr, C.G., 1976, 'Greeks and Persians in the fourth century B.C.: a study in cultural contacts before Alexander. Part I', *IrAnt* 11, 39-75.
- Starr, C.G., 1977, 'Greeks and Persians in the Fourth Century B.C.: A Study in cultural contacts before Alexander', *IrAnt* 12, 49-115.
- Steinbrecher, M., 1985, *Der delisch-attische Seehund und die athenisch-spartanischen Beziehungen in der kimonischen Ära* (ca. 478/7-462/1), (Palingenesia 21), Stuttgart.
- Stern, E., 1971, 'Seal-Impressions in the Achaemenid Style in the Province of Judah', *BASOR* 202, 6-16.
- Stern, E., 1982, *The Material Culture of the Land of the Bible in the Persian Period, 538-332 B.C.*, [IES Jerusalem], (trans.), Warminster.
- Stern, E., 1984, 'The Archaeology of Persian Palestine', *CHJ* 1, Cambridge, 88-114.
- Stern, E., 1989, 'The beginning of the Greek settlement in Palestine in the Light of Excavations at Tel Dor', in: Gitin, S., Dever, W. (eds.), *Recent Excavations in Israel: Studies in Iron Age Archaeology*, (ASOR 49), 107-124.
- Sterrett, J.R.S., 1888, *The Wolfe Expedition to Asia Minor* (Papers of the American School at Athens 3), Boston, Mass.
- Stolper, M.W., 1985, *Entrepreneurs and Empire: the Murašû archive, the Murašû firm and Persian rule in Babylonia*, Leiden.
- Stève, M.J., 1987, *Nouveaux mélanges épigraphiques. Inscriptions royales de Suse et de la Suside* (MDAI 53), Nice.
- Stronach, D., 1974, 'La statue de Darius le Grand découverte à Suse', *CDAFI* 4, 61-72.
- Stronach, D., 1978, *Pasargadae*, Oxford.
- Stronach, D., 1985, 'Pasargadae', *CHI* 2, 838-55.
- Strong, D.E., 1964, 'A Greek silver head vase', *BMQ* 28, 95-102.
- Strong, D.E., 1966, *Greek and Roman Gold and Silver Plate*, London.
- Stucky, R.A., 1985, 'Achaemenidische Hölzer und Elfenbeine aus Ägypten und Vorderasien im Louvre', *Antike Kunst* 28, 7-32.
- Studia Phoenicia* 1/2, Gubel, E., Lipiński, E., Servais-Soyez, B. (eds.) (OLA 15), Louvain, 1983.
- Studia Phoenicia* 3: *Phoenicia and its neighbours*, Lipiński, E., Gubel, E. (eds.), Louvain, 1985.
- Studia Phoenicia* 5: *Phoenicia and the East Mediterranean in the first millennium B.C.*, Lipiński, E. (ed.), (OLA 22), Louvain, 1987.
- Strubbe, J.H.M., 1981, 'Inscriptions inédites de la région du mont Dindymos en Galatie', *Mnemosyne* 34, 106-126.
- Sundwall, J., 1913, *Die einheimischen Namen der Lykier*, Wiesbaden.
- Szymer, M., 1987, 'Une inscription phénicienne d'Amathonte' *Studia Phoenicia* 5, 389-390.
- Talamo, C., 1983, 'Nota sui rapporti tra la Lidia e le città greche d'Asia da Gige a Creso', *AIIN* 30, 9-37.

- Gschnitzer, F., 1986, 'Eine persische Kultstiftung in Sardeis und die 'Sippengötter' Vorderasiens', in: Meid, W., Trenkwalder, H., (ed.), *Im Bannkreis des Alten Orients, Festschrift K. Oberhuber*, Innsbruck, 45-54.
- Guentch-Ogloueff, M., 1941, 'Noms propres imprécatoires', *BIFAO* 40, 117-133.
- Günther, W., 1977-78, 'Textkritische Nachträge zur Seleukos-Stiftung in Didyma', *IstMitt* 27-28, 261-6.
- Gullini, G., 1972, 'Tradizioni e originalità nell'architettura achemenide a Pasargade', *PP* 27, 13-39.
- Gunter, A.C., 1985, 'Looking at Hecatomnid Patronage from Labraunda', *REA* 87, 113-124.
- Gunn, B., 1926, 'Two misunderstood Serapeum inscriptions', *ASAE* 26, 92-4.
- Guzzo Amadasi, M.G. 1978, 'Remarques sur trois anthroponymes de Kition', *Semitica* 28, 15-26.
- Guzzo Amadasi, M.G., Karageorghis, V., 1977, *Fouilles de Kition. III. Inscriptions phéniciennes*, Nicosia.
- Gyles, M.F., 1959, *Pharaonic Policies and Administration*, Chapel Hill.
- Habachi, L., 1956, 'Heka'ib, the deified governor of Elephantine', *Archaeology* 9, 8-16.
- Habachi, L., 1974, 'Psammétique dans la région de la première cataracte', *OrAnt* 13, 317-26.
- Hadjioannou, K., 1980, *I Archaia Kypros eis tas hellenikas pigas* IV,1, Nicosia.
- Hadjisavvas, S., 1986, 'Greek and Phoenician Influence on Cyprus as evidenced in the Necropolis of Kition', *Actes du colloque Cyprus between Orient and Occident*, 1985, Nicosia, 361-368.
- Hadjisavvas, S., 1988, 'Olive oil production in Ancient Cyprus', *RDAC*, (part 2, 111-119).
- Hadjisavvas, S., Dupont-Sommer, A., Lozachmeur, H., 1984 'Cinq stèles découvertes sur le site d'Ayios Georgios à Larnaca-Kition en 1979', *RDAC*, 101-116.
- Hahn, I., 1969, 'Aspekte der spartanischen Aussenpolitik im V. Jh.', *AAntHung* 17, 285-296.
- Hall, E.S., 1986, *The Pharaoh Smiles his Enemies* (Münchener Ägyptologische Studien 24), München.
- Hallock, R.T., 1978, 'Selected fortification tablets', *CDAFI* 8, 109-136.
- Hamilton, J.R., 1969, *Plutarch, Alexander. A commentary*, Oxford.
- Hammond, N.G.L., 1967, *A History of Greece to 332 B.C.*, Oxford².
- Hanfmann, G.M.A., 1975, *From Croesus to Constantine: The Cities of Western Asia Minor and their Arts in Greek and Roman Times*, Ann Arbor.
- Hardy, E.R., 1929, 'New light on the Persian occupation of Egypt', *JSOR* 13, 185-189.
- Harnack, D., 1970, 'Parthische Titel, vornehmlich zu den Inschriften aus Hatra', in: Altheim, F., Stiehl, R., *Geschichte Mittelasiens im Altertum*, Berlin, 492-549.
- Harrison, C.M., 1982, 'Persian Names on Coins of Northern Anatolia', *JNES* 41, 181-194.
- Hassoullier, B., 1902, *Etudes sur l'histoire de Milet et du Didymeion*, Paris.
- Hauben, H., 1987, 'Cyprus and the Ptolemaic Navy', *RDAC*, 213-226.
- Hayes, W.C., 1937, *Glazed Tiles from a Palace of Ramesses II at Kantir* (Met. Mus. of Art Papers III; reprint 1973), New York.
- Head, B.V., 1880, 'On the Chronological Sequence of the Coins of Ephesus', *NC* (ns) 20, 88-106.
- Head, B.V., 1911, *Historia Numorum*, Oxford.

- Tatton-Brown, V., 1981, 'N° 80. Le sarcophage d'Amathonte', in: A. Hermay, *Amathonte II. Testimonia 2. Les sculptures découvertes avant 1975*, Paris, 74-83.
- Teixidor, J., 1969, 'Bulletin d'épigraphie sémitique (1964-1980)', *Syria* 46, 319-358 (= BAH 127, Paris 1986).
- Thébert, Y., 1980, 'Réflexions sur l'utilisation du concept d'étranger: évolution et fonction de l'image du barbare à Athènes à l'époque classique', *Diogenes* 112, 96-115.
- Thissen, H.-J., 1972, 'Zum Namen "Bothor" im koptischen Kambyses-Roman', *Enchoria* 2, 137-139.
- Thompson, D.J., 1988, *Memphis under the Ptolemies*, Princeton N.J.
- Thompson, W.E., (ed.) 1981, in: Lewis (ed.) 1981, 292-332.
- Török, L., 1986, *Der meroitische Staat* 1 (= *Meroitica* 9), Berlin.
- Török, L., 1987, 'Meroitic North and South', in Hägg, T. (ed.), *Nubian culture: past and present* (Konferenser 17), Stockholm.
- Török, L., 1988, 'Geschichte Meroes. Ein Beitrag über die Quellenlage und den Forschungsstand', *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt* 10, 107-341, Berlin-New York.
- Török, L., 1989, 'Kush and the external world', in: *Studia Meroitica 1984, Meroitica* 10), 49-215.
- Torrey, C.C., 1910, *Ezra-Studies*, New York.
- Trigger, B., 1974, 'The Archaeology of Government', *World Archaeology* 6, 95-106.
- Tsontschev, D., 1959, *Der Goldschatz von Panagjurischte*, Berlin.
- Tuplin, C., 1987a, 'The administration of the Achaemenid Empire', in: Carradice (ed.) 1987, 109-166.
- Tuplin, C., 1987b, 'Xenophon and the garrisons of the Achaemenid empire' *AMI* 20, 167-245.
- Tuplin, C., 1989, 'The coinage of Aryandes', *REA* 91, 61-82.
- Übel, F., 1968, *Die Kleruchen Aegyptens unter den ersten sechs Ptolemäern* (ADAW 1968,3), Berlin.
- Ure, 1926, 'The Outer World in the Sixth Century', *CAH* IV¹, 83-123.
- Ussishkin, D., 1977, 'The destruction of Lachish by Sennacherib and the Dating of the Royal Judaean Storage Jars', *Tel Aviv* 4, 20-60.
- Ussishkin, D., 1978, 'Excavations at Tel Lachish 1973-1977, Preliminary Report', *Tel Aviv* 5, 1-97.
- Valdez, R., Tuck, R.G., 1980, 'On the identification of the animals accompanying the "Ethiopian" delegation in the bas-reliefs of the Apadana at Persepolis', *Iran* 18, 156-157.
- Vallat, F., 1971, 'Deux nouvelles chartes de fondation d'un palais de Darius Ier à Suse', *Syria* 48, 54-59.
- Vallat, F., 1974a, 'Les textes cunéiformes de la statue de Darius', *CDAFI* 4, 161-170.
- Vallat, F., 1974b, 'L'inscription trilingue de Xerxes à la porte de Darius', *CDAFI* 4, 171-180.
- Vandersleyen, Cl., 1988, 'Suggestion sur l'origine des Persai, tēs epigonēs', *Proceedings of the XVIIIth International Congress of Papyrology*, Athens, 191-201.
- Van't Dak E., Hauben, H., 1978, 'L'apport égyptien à l'armée navale Lagide' in: Maehler, H., Strocka, V.M., (Hsgb.), *Das Ptolemäische Ägypten*, Mainz, 59-94.
- Vélissaropoulos, J., 1977, 'Le monde de l'emporion', *DHA* (Centre de Recherches d'Histoire Ancienne vol. 25), 61-85.
- Vélissaropoulos, J., 1980, *Les naulères grecs*, Genève, Paris.
- Vessberg, O., Westholm, A., 1956, *The Swedish Cyprus Expedition IV.3*, Stockholm.

- Veyne, P., 1982, 'Critique d'une systématisation: les Lois de Platon et la réalité', *Annales E.S.C.* 37, 883-908.
- Vercoutter, J., Leclant, J., Snowden, F.M.N., Desanges, J., 1976, *The Image of the Black in Western art. I. From the Pharaohs to the fall of the Roman empire*, New York.
- Verner, M., 1985, 'Les statuettes des prisonniers en bois d'Abousir', *RdE* 36, 145-152.
- Vickers, M., 1984, 'Demus's gold phiale Lysias 19.25', *AJAH* 9, 48-55.
- Vickers, M., 1985a, 'Artful crafts: the influence of metalwork on Athenian painted pottery', *JHS* 105 108-128.
- Vickers, M., 1985b, 'Persepolis, Vitruvius and the Erechtheum Caryatids: the iconography of medism and servitude', *RA* 3-28.
- Vickers, M., 1985c, 'Early Greek coinage, a reassessment', *NC* 145, 1-44.
- Vickers, M., (ed.) 1986a, *Pots and Pans. A Colloquium on Precious Metals and Ceramics in the Muslim, Chinese and Graeco-Roman World*. (Oxford Studies in Islamic Art 3), Oxford.
- Vickers, M., 1986b, 'Persépolis, Athènes et Sybaris: questions de monnayage et de chronologie' *REG* 49, 239-270.
- Vickers, M., 1989a, 'Persian gold on the Athenian Acropolis', *REA* 91, 249-257.
- Vickers, M., 1989b, 'Panagyrishte, Dalboki, Lukovit and Rogozen: questions of metrology and status', in: Cook, B.F. (ed.), *Proceedings of the British Museum Rogozen Conference, 1987*, London.
- Vickers, M., 1990, 'Golden Greece: relative values, minae and temple inventories', *AJA* 94.
- Vickers, M., forthcoming, 'The metrology of gold and silver plate in classical Greece', *Boreas*.
- Vidal-Naquet, P., 1983, *Le chasseur noir. Formes de pensée et formes de société dans le monde grec*, Paris².
- Vittmann, G., 1975, 'Die Familie der saitischen Könige', *Or* 44, 375-387.
- Vleming, S.P.V., 1981, 'Een lang uitgestelde benoeming', *Phoenix* 27, 82-91.
- Vogelsang, W., 1985, 'Early historical Arachosia in South-East Afghanistan', *Iran* 20, 55-99.
- Vogelsang, W., 1990, 'The Achaemenids and India', *AchHist* IV, 93-110.
- Vogüé, M. de, 1903, 'Inscription araméenne trouvée en Egypte', *CRAI* 267, 269-276.
- Voigtländer, W., 1972, 'Quellhaus und Naiskos im Didymaeion nach den Perserkriegen', *IstMitt* 22, 93-112.
- von Bothmer, D. 1962-63, 'A gold libation bowl', *Bull.Met.Mus.* n.s. 21, 155.
- von Bothmer, D., 1981, 'Les trésors de l'orfèvrerie de la Grèce orientale au Metropolitan Museum de New York', *CRAI*, 195-6.
- von Bothmer, D., 1984, *A Greek and Roman Treasury* (The Metropolitan Museum of Art), New York.
- von Bothmer, D., 1985, *The Amasis-painter and his world. Vase-painting in sixth-century Athens*, Malibu/New York.
- von Gall, H., 1972, 'Persische und medische Stämme', *AMi N.F.* 5, 261-283.
- von Gall, H., 1974, 'Die Kopfbedeckung des persischen Ornaments bei den Achämeniden', *AMi N.F.* 7, 145-161.
- von Gall, H., 1982, 'Das persische Königszelt und die Hallenarchitektur in Iran und Griechenland', in: Höckmann, U., Krug, A. (Hrsg.), *Festschrift für Frank Brommer*, Mainz, 129-132.
- von Graeve, V., 1970, *Der Alexandersarkophag und seine Werkstatt*, Berlin.
- von Hagen, V., 1981, *La voie royale des Perses*, (tr.franç.), Paris.

- von Mercklin, E., 1962, *Antike Figuralkapitelle*, Berlin.
- von Saldern, A., 1959, 'Glass Finds at Gordion', *Journal of Glass Studies* 1, 23-50.
- Wallace, R.W., 1987, 'The Origin of Electrum Coinage', *AJA* 91, 385-97.
- Wallinga, H.T., 1982, 'The Trireme and its Crew', in: Kessels, A.H.M., den Boeft, J., (eds.), *Actus. Studies in Honour of H.L.W. Nelson*, Utrecht, 463-482.
- Wallinga, H.T., 1987, 'The ancient Persian navy and its predecessors', *AchHist* 1, 47-77.
- Walser, G., 1966, *Die Völkerschaften auf den Reliefs von Persepolis* (Teheraner Forschungen 2), Berlin.
- Webb, V., 1980, '“Phoenician” Anthropomorphic Flasks: a reply', *Levant* 12, 77-89.
- Weber, M., 1922, *Wirtschaft und Gesellschaft*, Tübingen.
- Weil, R., 1906, 'Themistokles als Herr von Magnesia', *Corolla Numismatica: Essays in Honour of B. V. Head*, London, 301-9.
- Weippert, H., 1988, *Palästina in vorhellenistischer Zeit* (Handbuch der Archäologie. Vorderasien II.2.1), München.
- Weißbach, F.H., 1927, 'Zu der Goldinschrift des Dareios I', *ZA* 37 N.F.3, 291-294.
- Welles, C.B., 1934, *Royal Correspondence in the Hellenistic Period: a Study in Greek Epigraphy*, New Haven, Conn..
- Wenig, S., 1967, 'Bemerkungen zur Chronologie des Reiches von Meroe', *MIO* 13, 1-44.
- Wenig, S., 1973, 'Nochmals zur 1. und 2. Nebendynastie von Napata', *Meroitica* 1, 147-160.
- Wenig, S., 1978, *Africa in antiquity. The Arts of ancient Nubia and the Sudan II The Catalogue*, Brooklyn Museum, New York.
- Wesenberg, B., 1971, *Kapitellen und Basen* (Bonner Jahrbücher 32), Düsseldorf.
- Westlake, H.D., 1981, 'Decline and Fall of Tissaphernes', *Historia* 30, 257-279.
- Whitehead, J.D., 1974, *Early Aramaic Epistolography: the Arsames Correspondence*, diss. Chicago.
- Wiedemann, A., 1887, *Ägyptische Geschichte*, München.
- Wiesehöfer, J., 1982, 'Beobachtungen zum Handel des Achämenidenreiches', *Münstersche Beiträge zur Antiken Handelsgeschichte* 1, 5-15.
- Wiesehöfer, J., 1987, 'Zur Frage der Echtheit des Dareios-Briefes an Gadatas', *RhM* 130, 396-8.
- Wiesehöfer, J., 1990, 'Zypern unter persischer Herrschaft', *AchHist* IV, 239-252.
- Wildung, D., 1977, *Egyptian Saints: Deification in Pharaonic Egypt*, New York.
- Wilkinson, C.W., 1954-55, 'Assyrian and Persian art', *Bull.Metr.Mus.* 13, 213-224.
- Will, E., 1979, *Histoire politique du monde hellénistique (323-30 av. J.-C.)* (Annales de l'Est, Mémoire 30), Nancy².
- Winlock, H.E., 1941, *The Temple of Hibis in El-Khargeh Oasis I-III*, New York.
- Wiseman, D.J., 1956, *Chronicles of Chaldaean Kings (626-556 B.C.) in the British Museum*, London.
- Woldering, I., 1955, *Ausgewählte Werke der Aegyptischen Sammlung* (Bildkataloge des Kestner-Museums Hannover I), Hannover.
- Woodford, S., 1982, *The Art of Greece and Rome*, Cambridge.
- Yon, M., 1981, 'Chypre entre la Grèce et les Perses', *Ktema* 6, 49-56.
- Yon, M., 1987, 'Le royaume de Kition. Epoque archaïque', *Studia Phoenicia* 5, 357-374.
- Yon, M., sous presse, 'Le royaume de Kition. Epoque classique', *Studia Phoenicia* 9, Louvain.
- Young, H.J., 1955, *Terracotta Figurines from Kourion in Cyprus*, Philadelphia.

- Young Jr., T.Cuyler, 1988, 'The consolidation of the [Achaemenid] Empire and its limits of growth under Darius and Xerxes', *CAH* IV², 53-111.
- Yoyotte, J., 1960, s.v. 'Nécho II', *SDB* 6, 363-393.
- Yoyotte, J., 1972a, 'Une statue de Darius découverte à Suse', *JA* 260, 253-66.
- Yoyotte, J., 1972b, 'Petoubastis III', *RdE* 24, 216-223.
- Yoyotte, J., 1972c, 'Les inscriptions hieroglyphiques. Darius et l'Égypte', *JA* 260, 253-260.
- Zadok, R., 1978, 'The Nippur region', *IOS* 8, 266-335.
- Zadok, R., 1986, 'On some Iranian Names in Aramaic Documents from Egypt', *IJ* 29, 41-44.
- Zahle, J., 1980, 'Lycian Tombs and Lycian Cities' *Bibliothèque de l'institut français d'études anatoliennes d'Istanbul* 27, 37-49.
- Zahle, J., 1982, 'Persian Satraps and Lycian Dynasts. The Evidence of the Diadems', *Proceedings of the 9th International Congress of Numismatics, Bern 1979*, Louvain-La-Neuve, 101-112.
- Zahle, J., 1983, *Arkæologiske studier i lykiske klippegrave og deres relieffer fra ca. 550-300 f.Kr. Sociale og religiøse aspekter*, Copenhagen.
- Zahle, J., 1986, 'The Classification of Lycian Coins: The Problem of Criteria', Lecture presented at the 10th International Numismatic Congress, London (unpublished).
- Zahle, J., 1988a, 'Magt og billede. Verdens ældste møntportrætter', *Nationalmuseets Arbejdsmark* [1988], 155-167.
- Zahle, J., 1988b, 'Lycian Coin Portraits. Forerunners of the hellenistic portraits of rulers on coins', Lecture at XIII. Internationaler Kongress für klassische Archäologie, Abstract (in print).
- Zahle, J., 1989, 'Politics and Economy in Lycia during the Persian Period', *REA* 91, 169-182.
- Zahle, J., 1990a, 'Lycian coin portraits. Forerunners of the hellenistic portraits of rulers on coins', *Akten des XIII Internationalen Kongresses für klassische Archäologie Berlin 1988*, Mainz, 568-569.
- Zahle, J., 1990b, 'Herrscherporträts auf lykischen Münzen', in: Borchhardt, J. et. al., *Götter, Heroen, Herrscher in Lykien*, Wien/München, 51-56, 172-179.
- Zauzich, K.Th., 1978, 'Neue literarische Texte in demotischer Schrift', *Enchoria* 8, 33-38.
- Zauzich, K.-Th., 1984, 'Von Elephantine bis Sambehdet', *Enchoria* 12, 193-194.
- Zemer, A., 1977, *Storage Jars and Ancient Sea Trade*, Haifa.
- Zgusta, L., 1964, *Kleinasiatische Personennamen*, Prag.
- Zucker, Fr., 1937, 'Persai tēs epigonēs', *RE* 19, 910-926.
- Zwanziger, R., 1982, *Studien zur Nebenüberlieferung iranischer Personennamen in den griechischen Inschriften Kleinasiens. Ein Beitrag zu dem Iranischen Namenbuch*, (Masch. phil. Diss.), Wien.